

WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE

Społeczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny w województwie podkarpackim – kierunki zmian

Podkarpackie

Regionalne Obserwatorium
Terytorialne

Rzeszów 2024

Wykonawca:

IBERiS Instytut Badań Ewaluacyjnych Rynkowych i Społecznych Krzysztof Piróg

Autorzy opracowania:

Krzysztof Piróg

Hubert Kotarski

Barbara Błachut

Krystian Mularz

Recenzent:

dr Sławomir Solecki

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Przemyśle

Wydawca:

Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego

al. Łukasza Cieplińskiego 4

35-010 Rzeszów

Druk i oprawa:

PRINT PROFIT Sp. z o.o.

Zdjęcia na okładce: www.123rf.com

ISBN 978-83-66073-27-2

Publikacja dostępna także w formie elektronicznej na stronie internetowej: rot.podkarpackie.pl

Spis treści

1. Wykaz skrótów	7
2. Streszczenie	9
3. Summary.....	14
4. Wprowadzenie – znaczenie społeczeństwa obywatelskiego, kapitału ludzkiego oraz kapitału społecznego dla rozwoju regionalnego	18
5. Cele i metodyka badania	20
5.1. Cele badania.....	20
5.2. Zakres badania.....	20
5.3. Zastosowane metody i techniki badawcze	20
6. Analiza kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim	28
6.1. Potencjał demograficzny województwa podkarpackiego	28
6.2. Kondycja zdrowotna ludności województwa podkarpackiego	43
6.3. Poziom wykształcenia oraz realizacja kształcenia ustawicznego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego	51
6.4. Procesy zachodzące na regionalnym rynku pracy	60
6.5. Aktywność gospodarcza (w tym demografia przedsiębiorstw).....	71
6.6. Podsumowanie rozdziału.....	74
7. Potencjał województwa podkarpackiego w kontekście budowania kapitału społecznego.....	76
7.1. Charakterystyka organizacji non-profit działających w województwie podkarpackim.....	76
7.2. Udział mieszkańców województwa podkarpackiego w organizacjach społecznych ..	83
7.3. Powody (nie)uczestnictwa mieszkańców województwa podkarpackiego w organizacjach społecznych oraz w inicjatywach oddolnych	85
7.4. Poziom rozwoju kapitału społecznego oraz tożsamości regionalnej	87
7.5. Aktywność społeczna	100
7.6. Podsumowanie rozdziału.....	105
8. Rola zaufania społecznego jako elementu wzmacniania kapitału społecznego	107
8.1. Poziom zaufania mieszkańców województwa podkarpackiego objętych badaniem do różnych kategorii społecznych.....	107
8.2. Poziom zaufania mieszkańców województwa podkarpackiego objętych badaniem do władz samorządowych różnego szczebla	108
8.3. Zaangażowanie mieszkańców województwa podkarpackiego objętych badaniem w sprawy społeczności lokalnych.....	109

8.4. Wsparcie dla uchodźców z Ukrainy	132
8.5. Podsumowanie rozdziału.....	143
9. Postawy obywatelskie wśród studentów	145
9.1. Postawy obywatelskie jako element potrzebny do uczestnictwa w życiu społecznym i publicznym.....	145
9.2. Ocena postrzegania przez studentów edukacji jako narzędzia budowania kapitału społecznego	145
9.3. Poziom zaangażowania studentów w różnego rodzaju organizacjach, stowarzyszeniach oraz inicjatywach	150
9.4. Formy wsparcia postaw obywatelskich	153
9.5. Podsumowanie rozdziału.....	156
10. Postawy wobec „brudnego” kapitału społecznego	158
11. Określenie jakości kapitału ludzkiego za pomocą zsyntetyzowanego miernika.....	163
11.1. Prężność demograficzna	168
11.2. Poziom wiedzy funkcjonalnej.....	173
11.3. Stan zdrowia ludności.....	177
11.4. Aktywność społeczno-gospodarcza ludności	180
11.5. Aktywność społeczna	182
11.6. Analiza porównawcza poziomu Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego – badania z 2010 i 2023 r.....	187
11.7. Analiza porównawcza poziomu wskaźnika Jakości Kapitału Ludzkiego dla powiatów województw Polski Wschodniej	189
11.8. Podsumowanie rozdziału	193
12. Wpływ władz rządowych i samorządowych na stymulowanie aktywności obywateli i organizacji pozarządowych w życiu publicznym.....	195
12.1. Finansowe wsparcie z budżetu jednostek samorządu terytorialnego na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe	195
12.2. Wsparcie sektora pozarządowego przez jednostki samorządu terytorialnego	198
12.3. Działania promocyjne dotyczące społeczeństwa obywatelskiego prowadzone w mediach przez władze rządowe i samorządowe	207
12.4. Korzystanie przez organizacje pozarządowe z rządowego Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014-2020 (FIO) oraz z rządowego Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021 –2030	214
12.5. Podsumowanie rozdziału	218
13. Kooperacja jednostek samorządu terytorialnego.....	220
13.1. Miejskie obszary funkcjonalne jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego	221

13.2. Partnerstwa społeczno-gospodarcze realizowane w ramach Centrum Wsparcia Doradczego jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego	232
13.3. Przykłady innych porozumień i partnerstw jako dobrych praktyk w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego	235
13.4. Schemat postępowania w zakresie rozwoju partnerstw między samorządami w województwie podkarpackim na przykładzie miejskich obszarów funkcjonalnych	245
13.5. Modele współpracy między samorządami	249
13.6. Podsumowanie rozdziału	254
14. Wzmacnianie współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim	255
14.1. Rady działalności pożytku publicznego oraz inne rady społeczne	255
14.2. Współpraca organizacji pozarządowych z przedsiębiorstwami i sektorem nauki ...	256
14.3. Partnerstwa publiczno-prywatne	258
14.4. Program „Rozwój lokalny” jako dobra praktyka w zakresie wzmacniania współpracy i partnerstwa	261
14.5. Podsumowanie rozdziału	262
15. Regionalna polityka migracyjna	263
15.1. Identyfikacja działań integrujących podejmowanych w stosunku do cudzoziemców i ich rodzin (w tym uwzględnienie uchodźców z Ukrainy), ubiegających się o zezwolenie na stałe zamieszkanie lub zamieszkujących region	270
15.2. Zidentyfikowanie wyzwań możliwych do zrealizowania w ramach polityki spójności, budżetów jednostek samorządu terytorialnego z terenu województwa podkarpackiego w zakresie edukacji, włączenia społecznego	271
15.3. Uwarunkowania prawne dotyczące zatrudniania osób spoza Unii Europejskiej oraz zakładania przez nich działalności gospodarczej	272
15.4. Podsumowanie rozdziału	273
16. Bariery i szanse w zakresie rozwoju kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego i budowania kapitału społecznego w województwie podkarpackim	275
17. Analiza SWOT kapitału społecznego, kapitału ludzkiego i społeczeństwa obywatelskiego w województwie podkarpackim	277
18. Podsumowanie	280
19. Wnioski i rekomendacje	285
20. Bibliografia	289
21. Spis tabel, wykresów, map, obrazów i rysunków	290
21.1. Spis tabel	290
21.2. Spis wykresów	290

21.3. Spis map.....	296
21.4. Spis obrazów.....	300
21.5. Spis rysunków.....	301
22. Aneks – Macierze ukazujące przyporządkowanie partnerstw poddanych analizie w ramach metody studium przypadku do wyróżnionych modeli współpracy pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego	302
22.1. Miejskie obszary funkcjonalne jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego	302
22.2. Partnerstwa społeczno-gospodarcze realizowane w ramach Centrum Wsparcia Doradczego jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego.....	303
22.3. Przykłady innych porozumień i partnerstw jako dobrych praktyk w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego	304

1. WYKAZ SKRÓTÓW

Skrót	Opis
BAEL	Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności
BDL	Bank Danych Lokalnych
BIP	Biuletyn Informacji Publicznej
BO	budżet obywatelski
CAWI	ang. <i>Computer Assisted Web Interviewing</i> – wspomagany komputerowo wywiad internetowy
COVID-19	ang. <i>coronavirus disease 2019</i> (choroba koronawirusowa)
CWD	Centrum Wsparcia Doradczego
CWOP	Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych
DFLE	ang. <i>Disability Free Life Expectancy</i> – oczekiwana długość życia bez niepełnosprawności
FGI	ang. <i>Focus Group Interview</i> – zogniskowany wywiad grupowy
FIO	Rządowy Program Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020
gm.	gmina
GUS	Główny Urząd Statystyczny
HLY	ang. <i>Healthy Life Years</i> – Oczekiwane lata przeżyte w zdrowiu
IDI	ang. <i>Individual In-depth Interview</i> – indywidualny wywiad pogłębiony
j.	język
JST	jednostki samorządu terytorialnego
KPO	Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności
KU AZS	klub uczelniany Akademickiego Związku Sportowego
LGD	lokalna(e) grupa(y) działania
m.	miasto
MJKL	Miernik Jakości Kapitału Ludzkiego
MKS	Międzygminna Komunikacja Samochodowa
mln	milion
MOF	miejski(e) obszar(y) funkcjonalny(e)
NGO	ang. <i>non-government organization</i> – organizacja pozarządowa
NOWEFIO	Rządowy Program Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2021–2030
OPP	organizacje pożytku publicznego
OZE	odnawialne źródła energii
NSP	Narodowy Spis Powszechny
PPP	partnerstwo publiczno-prywatne
p. p.; p. proc.	punkt procentowy
p. prom.	punkt promilowy
pkt.	punkt
proc.	procent

PROT	Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna
PSST	Podkarpackie Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych
Q&A	ang. <i>questions and answers</i> – pytania i odpowiedzi
RCI	Rzeszowskie Centrum Integracji
ROT	Regionalne Obserwatorium Terytorialne
REGON	Rejestr Gospodarki Narodowej
RPO WP 2014-2020	Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014–2020
SRW 2030	Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030
SSPW	Sieć Szerokopasmowa Polski Wschodniej
SWOT	ang. <i>Strenghts, Weaknesses, Opportunities, Threats</i> – silne strony, słabe strony, szanse, zagrożenia
TDI	ang. <i>Telephone Depth Interview</i> – telefoniczny wywiad pogłębiony
tys.	tysiąc
UE	Unia Europejska
w.	województwo
WHO	ang. <i>World Health Organization</i> – Światowa Organizacja Zdrowia
ZGPKS	Związek Gmin Podkarpacka Komunikacja Samochodowa
ZIT	Zintegrowane Inwestycje Terytorialne

2. STRESZCZENIE

Cele i metodyka badania

Głównym celem badania pn. „Społeczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny w województwie podkarpackim – kierunki zmian” była ocena stopnia rozwoju kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego i budowania kapitału społecznego w województwie podkarpackim, w tym analiza aktywności społecznej. Dla osiągnięcia tego celu zastosowano szereg metod badawczych oraz analitycznych zarówno ilościowych jak i jakościowych.

Badanie zostało zrealizowane w okresie od 26 lipca do 15 listopada 2023 r. W zależności od specyfiki prowadzonych analiz dane zastane analizowano w ujęciu statycznym lub dynamicznym. W ujęciu statycznym analizy były prowadzone na najbardziej aktualnych danych dostępnych w czasie realizacji badania, w tym danych pierwotnych. W ujęciu dynamicznym zakres analiz zasadniczo obejmował okres od 2018 r. W niektórych przypadkach analizy porównawcze obejmowały okres od 2014 r. (w szczególności w odniesieniu do perspektywy finansowej wdrażania funduszy europejskich na lata 2014–2020), a także okres od 2010 r. w przypadku porównań do wyników badania „Kapitał ludzki i społeczny a rozwój województwa podkarpackiego”¹.

Poniżej przedstawiono najważniejsze wyniki i wnioski odnoszące się do wyróżnionych obszarów badawczych.

Analiza kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim

Badane zmiany demograficzne wskazują, że sytuacja ludnościowa, zarówno w kraju, jak i w województwie podkarpackim jest nadal trudna, a w najbliższej perspektywie nie należy oczekiwać znaczących zmian gwarantujących stabilny rozwój demograficzny. Obserwowana jest wciąż stosunkowo niska

liczba urodzeń – ze względu na zdecydowanie niższą liczbę kobiet w wieku rozrodczym, obecnie i prognozowaną w przyszłości. Dodatkowo niekorzystnie działa i będzie działać wysoka skala emigracji czasowej Polaków za granicę, zwłaszcza ludzi młodych w wieku produkcyjnym. Następuje proces starzenia się społeczeństwa, co potęgowane jest dodatkowo wzrostem przeciętnego trwania życia oraz niskim poziomem dzietności. Zmniejszający się w strukturze ludności udział osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym w przyszłości powodować będzie zmniejszanie się podaży pracy i utrudnienia w systemie zabezpieczenia społecznego w wyniku wzrostu liczby i odsetka osób w starszym wieku. Liczba osób pracujących powoli spada. Z demografią w województwie podkarpackim wiąże się więc problem zabezpieczenia społecznego.

Potencjał województwa podkarpackiego w kontekście budowania kapitału społecznego

Województwo podkarpackie cechuje się najwyższą w kraju wartością wskaźnika liczby stowarzyszeń i innych organizacji społecznych na 10 tys. ludności. Na poziomie ogólnopolskim pomiędzy 2018 r. a 2020 r. liczba aktywnych organizacji non-profit zwiększyła się o 7,9% (z 88,1 tys. do 95,1 tys.). W województwie podkarpackim wzrost był wyższy i wyniósł aż 15,1% (z 5,3 tys. do 6,1 tys.).

Z badań ankietowych przeprowadzonych wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych wynika, że ważnym powodem zaangażowania społecznego jest chęć bycia potrzebnym, przydatnym. Może to być wskazówka w kontekście tego, jakie działania należy podejmować w celu wzmocnienia zaangażowania społecznego. Już samo dostrzeżenie oraz docenienie aktywności społecznej może być mocnym czynnikiem motywującym do dalszego działania. Jest to szczególnie ważne z tego względu, że z drugiej strony brak dostrzegania oraz doceniania podejmowanych działań może skutkować wypaleniem działaczy społecznych i niechęcią do dalszego angażowania się.

¹ H. Kotarski. 2013. *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Ważną motywacją do podejmowania aktywności społecznej wskazywaną zarówno podczas badania ankietowego, jak i podczas wywiadów pogłębionych jest chęć pomagania potrzebującemu. Z kolei podczas zogniskowanego wywiadu grupowego wskazywano, że szczególnie cenne zasoby dla organizacji społecznych stanowią osoby o wysokim poziomie kapitału ludzkiego, społecznego oraz ekonomicznego.

Przeprowadzone badania ankietowe pozwalają stwierdzić występowanie zależności pomiędzy poziomem tożsamości regionalnej oraz poziomem kapitału społecznego a postrzeganiem województwa podkarpackiego jako miejsca do życia. Osoby odczuwające więź z województwem podkarpackim oraz utrzymujące stały kontakt z osobami bliskimi rzadziej deklarowały chęć mieszkania poza województwem podkarpackim.

Rozmówcy udzielający wywiadów pogłębionych wskazywali, że mieszkańcy najczęściej uczestniczą w konsultacjach, jeżeli dotyczą one konkretnych przedsięwzięć planowanych do realizacji w ich okolicy.

Rola zaufania społecznego jako elementu wzmacniania kapitału społecznego

Wyniki badania ankietowego dotyczące zaufania do różnych kategorii społecznych układają się w sposób zależny od występującego dystansu społecznego na zasadzie, że im większy dystans społeczny tym niższy poziom zaufania. Zdecydowanie najwyższy poziom zaufania można zaobserwować w odniesieniu do osób z rodziny, nieco niższy w odniesieniu do sąsiadów, a najniższy do abstrakcyjnie ujętej większości ludzi. W odniesieniu do każdego szczebla samorządu odpowiedzi wskazujące na brak zaufania do władz samorządowych przeważały nad odpowiedziami dotyczącymi posiadania zaufania. Im wyższy jest szczebel samorządu, tym ankietowanym trudniej było wyrazić jednoznaczną opinię na ten temat. Władze samorządu wojewódzkiego i powiatowego jawią się zatem mieszkańcom jako bardziej abstrakcyjne w porównaniu do władz samorządu gminnego. Świadczy o tym

znacznie częstsze kontaktowanie się z przedstawicielami władz gminy w porównaniu do samorządowców wyższych szczebli.

Budżet obywatelski jest stosowany w województwie podkarpackim przez kilkanaście samorządów (w 2023 r. było ich 18). Interesujące podejście do wdrażania budżetu obywatelskiego zastosowano w Stalowej Woli. Opierając się na diagnozie obszarów problemowych występujących w mieście, postanowiono zawęzić zakres budżetu obywatelskiego poprzez wyróżnienie Młodzieżowego Budżetu Obywatelskiego oraz Zielonego Budżetu Obywatelskiego.

Konsultacje społeczne przeprowadza się najczęściej w formie bezpośrednich spotkań i debaty w wyznaczonym przez urząd miejscu, w formie zgłaszania uwag pisemnych (poprzez wiadomości mailowe lub złożenie stosownych dokumentów w siedzibie urzędu) oraz w formie ankiety internetowej. Formy i metody prowadzenia konsultacji społecznych powinny być dostosowane do specyfiki przedmiotu konsultacji oraz wielkości zbiorowości, której konsultowana sprawa dotyczy. W przypadku niewielkich gmin za najbardziej efektywne można uznać prowadzenie konsultacji w formie spotkań bezpośrednich. W przypadku gmin o większej liczbie mieszkańców bardziej trafne może okazać się stosowanie rozwiązań umożliwiających prowadzenie konsultacji online. Dobrą praktyką w tym zakresie jest stosowanie dedykowanych aplikacji do prowadzenia konsultacji społecznych, przy czym nie jest konieczne tworzenie takiej aplikacji na zamówienie konkretnego samorządu, ponieważ na rynku dostępnych jest co najmniej kilka tego typu rozwiązań. Warto zarazem zachęcać samorządy do prowadzenia konsultacji nie tylko za pomocą ankiet, w ramach których głos mieszkańców sprowadzałby się do wyrażenia aprobaty lub dezaprobaty proponowanego już gotowego rozwiązania, ale w większym stopniu do prowadzenia konsultacji również w sposób jakościowy w formie spotkań, których celem byłoby wypracowywanie określonych rozwiązań. Dobrą praktyką w zakresie prowadzenia konsultacji społecznych stanowiącą

zarazem odpowiedź na brak możliwości zaangażowania odpowiednio przygotowanego personelu po stronie samorządu jest zatrudnianie zewnętrznego moderatora.

Za dobrą praktykę wartą upowszechniania w szkołach można uznać naukę dyskusowania poprzez prowadzenie debat oksfordzkich.

Agresja zbrojna Rosji na Ukrainę, która rozpoczęła się w lutym 2022 r., spowodowała napływ dużej liczby uchodźców z Ukrainy do Polski. Ankietowani mieszkańcy województwa podkarpackiego najczęściej wskazywali, że wspierali uchodźców z Ukrainy w ramach pomocy humanitarnej. Większość ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych zadeklarowała, że w czasie wybuchu konfliktu zbrojnego oferowała wsparcie żywieniowe, finansowe oraz materialne. Niewielka liczba samorządów w województwie podkarpackim posiada na swoich stronach internetowych odrębną wydzieloną zakładkę z informacjami skierowanymi dla osób z Ukrainy.

Postawy obywatelskie wśród studentów

Najczęściej występującym typem postaw wśród ankietowanych osób studiujących jest postawa merytokratyczna. Oznacza to, że ankietowanym studentom najbliższe jest zorientowanie na indywidualny rozwój z przekonaniem, że wysiłek wkładany w ten rozwój powinien być odpowiednio społecznie nagradzany. Nieco niższy poziom nasycenia wystąpił w odniesieniu do postawy altruistyczno-proaktywnej. Osoby wpisujące się w ten typ postawy starają się koncentrować nie na sobie, lecz na działaniu na rzecz innych.

Powody zaangażowania studentów w działalność społeczną wskazywane podczas badania ankietowego bardzo znacznie różnią się od powodów wskazywanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych. Wynika to zapewne z wieku, jak i stawianych celów na tym etapie życia. Powodem aktywności w organizacjach najczęściej wskazywanym przez osoby studiujące jest możliwość rozwijania swoich zainteresowań,

realizowania swojego hobby oraz chęć zdobycia doświadczenia przydatnego w życiu prywatnym lub zawodowym.

Postawy wobec „brudnego” kapitału społecznego

„Brudny” kapitał społeczny wiąże się z występowaniem takich zjawisk jak: istnienie klik, nietolerancja, brak poszanowania norm prawnych, nepotyzm czy korupcja. Z tego względu występowanie brudnego kapitału społecznego a nawet już samo przekonanie o jego występowaniu stanowi bardzo poważną barierę rozwojową. Z wyników badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych oraz studentów podkarpackich uczelni wyłania się obraz wskazujący na przekonanie o występowaniu zjawiska „brudnego” kapitału społecznego w województwie podkarpackim.

Określenie jakości kapitału ludzkiego za pomocą zsyntetyzowanego miernika

Porównując aktualny poziom jakości kapitału ludzkiego do wyników badania z 2010 r. widać wyraźnie jeszcze silniejszą różnicę pomiędzy Rzeszowem a resztą powiatów województwa. Rzeszów absorbuje zasoby kapitału ludzkiego z województwa coraz mocniej zwiększając dysproporcje rozwoju w stosunku do pozostałych powiatów. Widoczne jest również osłabienie poziomu jakości kapitału ludzkiego w powiecie sanockim oraz w Tarnobrzegu. Powiat sanocki traci swój potencjał na rzecz powiatu leskiego, który zanotował zauważalny progres w stosunku do wyników badania z 2010 r. Tarnobrzeg tracić może zaś na rzecz Sandomierza i powiatu sandomierskiego.

Wpływ władz rządowych i samorządowych na stymulowanie aktywności obywateli i organizacji pozarządowych w życiu publicznym

Organizacje pozarządowe borykają się z licznymi trudnościami, wśród których można wymienić chociażby brak zaplecza lokalowe-

go, brak stabilnych źródeł finansowania czy brak płatnego personelu lub nisko opłacany personel oraz opieranie działalności na nieodpłatnej pracy wolontariuszy. To powoduje, że organizacje pozarządowe potrzebują nie tylko wsparcia finansowego, ale także lokalowego, doradztwa (m.in. finansowego czy prawnego), szkoleń, warsztatów.

Powodem zlecania zadań publicznych organizacjom pozarządowym jest nie tylko przekonanie, że organizacje pozarządowe wykonają te zadania lepiej od samorządu, ale również zapewnienie odpowiedniego odbioru społecznego. Zadania realizowane przez organizacje pozarządowe mogą być postrzegane lepiej przez mieszkańców, niż gdyby były one realizowane przez samorząd.

Kooperacja jednostek samorządu terytorialnego

Podkarpackie samorządy przykładają względnie dużą wagę do współpracy z innymi samorządami. Świadczy o tym to, że informacje na temat współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego znaleziono na zdecydowanej większości stron internetowych podkarpackich samorządów. Informacje na ten temat opublikowano na 144 stronach gmin, wszystkich 21 witrynach powiatów oraz na stronie Samorządu Województwa Podkarpackiego.

Poszukując modelu ścieżki rozwoju partnerstw między samorządami na przykładzie miejskich obszarów funkcjonalnych, można stwierdzić, że impuls do nawiązania takiego partnerstwa mogą stanowić czynniki wewnętrzne (np. zdiagnozowanie występowania jakiegoś problemu na danym obszarze, którego rozwiązanie jest możliwe wyłącznie wspólnymi siłami). Mogą to być również czynniki zewnętrzne, czego dobrym przykładem jest wdrożenie mechanizmu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Kolejny etap stanowi instytucjonalizacja. Podczas tego etapu określone są zasady współpracy oraz zawierane jest porozumienie. Dobrą praktyką w zakresie wzmacniania instytucjonalizacji jest powołanie stowarzyszenia, stworzenie biura oraz

zatrudnienie stałego personelu. Kolejny etap stanowi opracowanie strategii rozwoju MOF. Ważną kwestią jest zaangażowanie przedstawicieli głównych interesariuszy na każdym etapie procesu rozwoju partnerskiej współpracy. Ważną rolę odgrywa także prowadzenie odrębnej strony internetowej lub wyróżnienie zakładki zawierającej informacje o działaniach podejmowanych w ramach współpracy między samorządami.

Wzmacnianie współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim

Ważną płaszczyznę współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim stanowią rady działalności pożytku publicznego. Dobrą praktykę stanowi zapewnienie większości w składzie takiej rady przedstawicielom sektora społecznego.

Podkarpackie szkoły wyższe prowadzą współpracę z organizacjami pozarządowymi, jednak w przypadku niewielkich organizacji ograniczenie stanowi ich relatywnie niewielki potencjał. Dobrą praktyką w tym zakresie jest powoływanie federacji organizacji pozarządowych działających w określonych obszarach. Federacje ze względu na większy potencjał od pojedynczych organizacji mogą się jawić jako bardziej atrakcyjny partner do współpracy dla jednostek administracji publicznej, przedsiębiorstw oraz szkół wyższych.

W województwie podkarpackim, ale także w innych polskich regionach bardzo rzadko podejmowana jest współpraca na podstawie partnerstwa publiczno-prywatnego. Wynika to z obaw powodowanych trudnościami w zapewnieniu przejrzystości realizacji tego typu przedsięwzięć. Ze względu na brak dobrych praktyk pojawiają się obawy o popełnienie jakiegoś błędu, który z kolei może stać się podstawą do postawienia zarzutów o popełnienie przestępstwa. Dobrą praktyką w tym zakresie jest utworzenie Centralnej Jednostki Partnerstwa Publiczno-Prywatnego działającej

w strukturze Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, której zadaniem jest m.in. udzielanie wsparcia merytorycznego podmiotom publicznym przygotowującym i realizującym projekty w formule partnerstwa publiczno-prywatnego.

Dobłą praktykę w zakresie wzmacniania współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim stanowi realizacja projektów w ramach Programu „Rozwój Lokalny” współfinansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2014–2021 oraz Budżetu Państwa. Kluczowym założeniem projektów realizowanych w ramach tego programu jest opracowanie i wdrażanie planów rozwoju lokalnego z zapewnieniem partnerskiej współpracy strony samorządowej z przedsiębiorstwami, sektorem nauki, organizacjami pozarządowymi oraz społeczeństwem obywatelskim.

Regionalna polityka migracyjna

Jednym z największych wyzwań związanych ze słabnącym potencjałem kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim jest opracowanie i wdrożenie skutecznej regionalnej polityki migracyjnej. Działania w tym zakresie powinny być skierowane przede wszystkim do trzech kategorii adresatów: mieszkańców, w szczególności osób młodych (w celu zapobiegania ich odpływowi do innych województw lub za granicę), cudzoziemców, w szczególności osób, które mogłyby podjąć studia w województwie podkarpackim oraz osób, które wyemigrowały z Polski w celu zachęcenia ich do powrotu do Polski i zamieszkania w województwie podkarpackim.

3. SUMMARY

Objectives and methodology of the study

The main objective of the study entitled *Civil society and social capital in the Podkarpackie Region – directions of change* was the assessment of the degree of development of human capital, civil society and social capital in the Podkarpackie Region, including the analysis of social activity. To achieve this goal, a number of research and analytical methods, both quantitative and qualitative, were used.

The study was carried out in the period between 26 July and 15 November 2023. Depending on the specific nature of the performed analyses, the data were analysed in static or dynamic terms. In static terms, analyses were carried out on the most up-to-date data available at the time of the study, including primary data. In dynamic terms, the scope of analyses generally covered the period from 2018 onwards. In some cases, comparative analyses covered the period from 2014 onwards (in particular in relation to the financial perspective of the implementation of European funds for 2014–2020), as well as the period from 2010 in the case of comparisons to the results of the study *Human and social capital and the development of the Podkarpackie Region*².

The most important results and conclusions in relation to the highlighted research areas are presented below.

Analysis of human capital in the Podkarpackie Region

The examined demographic changes indicate that the population situation both in the country and in the Podkarpackie Region remains difficult, and no significant changes that could ensure stable demographic development are likely in the near future. A relatively low birth rate continues to be observed due to a significantly lower number of women of reproductive age, both currently and in the future. Another factor that has an adverse

impact on that issue is the considerable scale of temporary migration of Poles abroad, especially young working-age population. The population ageing process is exacerbated by the increase in the average life expectancy and low fertility rate. In the future, the decreasing share of people at pre-working and working age in the overall population structure will translate into decreasing labour supply and problems with the social security system as a result of the increase in the share of pensioners. The first signs of declining number of working-age people can already be seen. The issue of the demographic structure in the Podkarpackie Region is closely linked to the problem of social security.

Potential of the Podkarpackie Region in the context of building social capital

The Podkarpackie Region is characterised by the highest number of associations and other social organisations per 10 thousand inhabitants in Poland. Nationwide, between 2018 and 2020, the number of active non-profit organisations increased by 7.9% (from 88.1 thousand to 95.1 thousand). In the Podkarpackie Region, on the other hand, the increase was higher at 15.1% (from 5.3 thousand to 6.1 thousand).

Surveys conducted among parents/guardians of secondary school students show that an important reason for social engagement is the desire to feel needed and be of help to others. This observation is valuable in the context of determining what actions have to be taken in order to strengthen social engagement. Just by recognising and showing appreciation of social activism, it is possible to strengthen people's motivation in this respect. On the other hand, failure to do so may result in the burnout of social activists and their growing reluctance to further social engagement. An important driving force behind social activism indicated both during the survey and during the in-depth interviews is the desire to help those in need. During the focus group interview, the participants pointed out that people with a high level of human, social and economic capital are of

² H. Kotarski, *op. cit.*

particular value to social organisations.

The survey conducted allows one to conclude that there is a correlation between regional identity, the level of social capital and the perception of the Podkarpackie Region as a good place to live. People who felt a bond with the Podkarpackie Region and were in touch with their relatives were less likely to declare a desire to live elsewhere.

The participants of in-depth interviews indicated that people were more likely to participate in consultations if they concerned specific projects to be implemented in the area where they live.

Role of social trust in strengthening social capital

The results of the survey concerning trust in different social units indicate a negative correlation with the social distance, namely the greater the social distance, the lower the level of trust. The highest level of trust can be observed with regard to family members, slightly lower with regard to neighbours and the lowest with regard to the population in general. With regard to trust in local government units, regardless of their level, negative responses were predominant. The higher the level of local government, the more difficult it was for respondents to express a clear opinion on this issue. Thus, it can be concluded that the regional and district authorities are perceived by the inhabitants as more abstract than the municipal authorities, due to significantly more frequent contact with representatives of the latter compared to local government officials at higher levels.

The participatory budget schemes are used by a dozen or so local governments in the region (in 2023, there were 18 of them). An interesting approach to participatory budget implementation can be seen in the case of Stalowa Wola. Following the diagnosis of problematic issues faced by the town, it was decided to narrow down the scope of the participatory budget by establishing a separate Youth Participatory Budget and Green Participatory Budget.

Public consultations most often take the form of face-to-face meetings and debates held in places selected by the municipal office, written comments submitted in paper form or by e-mail, as well as online surveys. The forms and methods of conducting public consultations should be adapted to the specific nature of the issue in question and the size of the community affected. In the case of small municipalities, the most effective form are face-to-face meetings. In the case of municipalities with a larger population, online solutions may prove more effective. A good practice in this regard is the use of applications dedicated to public consultations. It is not even necessary to create a custom-made application for each local government, as there are at least several solutions of this type already available on the market. It is worth encouraging local authorities to implement consultations not only by means of surveys, where the inhabitants have their options limited to expressing their approval or disapproval of a suggested proposal, but also to opt for more substantive forms, such as meetings, to work out together specific solutions. A good practice with regard to conducting public consultations, which at the same time solves the problem of the lack of appropriately prepared staff on the part of the local government, is to employ an external moderator.

A good practice that should be promoted at schools is to teach students the art of discussion by holding Oxford debates.

Russia's military aggression against Ukraine launched in February 2022 led to an influx of a large number of refugees from Ukraine to Poland. The respondents of the survey most often declared that they supported Ukrainian refugees through humanitarian aid. The majority of the surveyed parents/guardians responded that they donated food, as well as provided financial and material support after the outbreak of the conflict. Only few local governments in the Podkarpackie Region have a dedicated tab on their websites with information addressed to people from Ukraine.

Civic attitudes among students

The predominant attitude among the surveyed students is based on meritocratic principles. This means that the students are focused on individual development and believe that the effort put into this development should be adequately rewarded by the society. Somewhat less common among the respondents was the altruistic-proactive attitude. Individuals with this attitude tried to focus not on themselves, but on acting for the benefit of others.

The reasons for the students' involvement in social activities declared in the survey differed significantly from those indicated by their parents/guardians. This was probably due to age gap, as well as the goals pursued at a given stage of life. The reason for active involvement in social organisations most frequently cited by students included the opportunity to develop their interests and pursue their hobbies, as well as the desire to gain experience helpful at the later stages of their private or professional life.

Attitudes towards "dirty" social capital

"Dirty" social capital is characterised by such phenomena as the existence of cliques, intolerance, lack of respect for legal norms, nepotism or corruption. For this reason, its existence or even the mere perception thereof, is a serious barrier to development. Based on the results of the survey conducted among parents/guardians of secondary school students in the Podkarpackie Region and survey conducted among university students, a large number of inhabitants are convinced that the phenomenon of "dirty" social capital exists in the region.

Determination of the quality of human capital by means of a synthesised measure

Comparing the current level of human capital quality to the results of the 2010 survey, what can be clearly seen is an even more pronounced discrepancy between Rzeszów and the rest of the districts in the region. Rzeszów seems to

be attracting human capital resources from the entire region, broadening the disparity in terms of development in relation to the other districts. What is also observed is the declining quality of human capital in the Sanok and Tarnobrzeg. The Sanok district is losing its potential to the Lesko district, which achieved a noticeable progress compared to the results of the 2010 survey. Tarnobrzeg, on the other hand, is losing out to the city and district of Sandomierz.

Impact of government and local government authorities on stimulating the involvement of citizens and non-governmental organisations in public life

Non-governmental organisations (NGOs) have to face numerous difficulties, including the lack of appropriate premises and facilities, the lack of stable sources of financing, the lack of paid staff or low-paid staff, with their activities primarily based on unpaid volunteer work. Considering the above, non-governmental organisations need not only financial support, but also premises, counselling (e.g. in financial or legal matters), as well as training.

The reason for commissioning public tasks to NGOs is not only the conviction that NGOs will perform these tasks better than the local government units, but also aspects related to public perception. Activities carried out by NGOs may be perceived in a more positive light by people than if they were carried out by local government units.

Cooperation between local government units

Local government units in the Podkarpackie Region attach a great deal of importance to cooperation with other local governments, as evidenced by the information on such aspects posted on the majority of local government websites in the region (websites of 144 municipalities, websites of all 21 districts and the website of the Local Government of the Podkarpackie Region).

When analysing optimal partnership development models between local governments

on the example of municipal functional areas, it can be concluded that a major driving force for establishing such partnerships are internal factors (e.g. identification of a problem in a given area that can be solved only by concerted efforts). Such factors may, however, also be external, a good example of which is the implementation of the *Integrated Territorial Investment* mechanism. The next stage is institutionalisation, during which the principles of cooperation are defined and an agreement is concluded. A good practice in terms of strengthening the process of institutionalisation is to establish an association, set up an office and hire permanent staff. A subsequent stage is the development of a strategy for the development of Municipal Functional Areas. It is important to involve representatives of the main stakeholders at each stage of the partnership development process. What is also advisable is running a dedicated website or part thereof containing information on cooperation undertaken between local governments.

Strengthening cooperation and partnership between public, private, academic entities and civil society

Public benefit councils are an important platform for cooperation and partnership between public, private, academic entities and civil society. It is good practice to ensure that representatives of the social sector have a majority in such a council.

Higher education institutions in the Podkarpackie Region cooperate with NGOs, but in the case of small organisations, a significant limitation is their relatively small potential. A good practice would be to establish federations of NGOs operating in specific areas. Due to considerably higher potential of such federations compared to individual organisations, they may be regarded as more attractive cooperation partner for public administration units, enterprises and higher education institutions.

In the Podkarpackie Region, but also in other Polish regions, cooperation based on public-private partnership is rarely undertaken due to

concerns related to ensuring transparency in the implementation of joint projects. As there are no guidelines in that area, there are fears that a simple mistake may become the basis for criminal liability. A good practice in this respect is the establishment of a Central Public-Private Partnership Unit within the structure of the Ministry of Funds and Regional Policy, one of whose tasks is to provide substantive support to public entities designing and implementing projects as part of public-private partnerships.

Another good practice in terms of strengthening cooperation and partnership between public and private entities, the academia and civil society is the implementation of projects under the “Local Development” Programme co-financed from the Norwegian Financial Mechanism 2014–2021 and the State Budget. The key assumption of the projects implemented under this programme is the development and implementation of local development plans based on the partnership and cooperation of the local government units with businesses, the academic sector, NGOs and civil society.

Regional migration policy

One of the major challenges to combat the declining potential of human capital in the Podkarpackie Region is the development and implementation of an effective regional migration policy. Measures in this respect should be targeted primarily at three groups: inhabitants, especially young people (in order to prevent their migration to other regions or abroad), foreigners, especially people who could take up studies in the Podkarpackie Region, and Polish expats residing in other countries in order to encourage them to return to Poland and settle down in the Podkarpackie Region.

4. WPROWADZENIE – ZNACZENIE SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO, KAPITAŁU LUDZKIEGO ORAZ KAPITAŁU SPOŁECZNEGO DLA ROZWOJU REGIONALNEGO

W pracach z zakresu *regional science* do podstawowych czynników mających wpływ na budowę konkurencyjności regionu zalicza się powszechnie: kapitał ludzki, szeroko rozumianą infrastrukturę i kapitał społeczny. Te trzy czynniki wyczerpują warunki realizacji wysokiej konkurencyjności gospodarki. Są to czynniki, których wystąpienie daje bardzo duże gwarancje pomyślnego tempa rozwoju regionu. Często podnoszony w literaturze przedmiotu problem „rozwiniętej i zróżnicowanej struktury gospodarki” jako czynnika rozwoju konkurencyjności regionu, ma większe znaczenie dla pomiaru konkurencyjności w ujęciu statycznym, niż w procesie budowy tego czynnika. Budowa konkurencyjności regionu jest ujęciem dynamicznym zmierzającym do stworzenia rozwiniętej i zróżnicowanej struktury gospodarki. Innowacyjny charakter gospodarki zaliczany przez wielu autorów do najważniejszych czynników konkurencyjności jest skutkiem nagromadzenia w regionie kapitału ludzkiego i społecznego oraz dobrej infrastruktury.

Kapitał społeczny ułatwia także kooperację wewnątrz grup oraz korporacji międzynarodowych, rozszerza on zdolności kolektywnego działania dla osiągnięcia wzajemnych korzyści. Ponadto wzmacnia kolektywny proces uczenia się i stanowi kluczowy element tworzenia, dyfuzji i transformacji wiedzy, które to procesy mają istotne znaczenie dla innowacyjności i konkurencyjności. Wreszcie kapitał społeczny cementuje wartości promujące sieci jako bodźce tworzenia regionalnych gron³ (klastrow) oraz regionalnych strategii innowacji i polityki. To zagadnienie jest szczególnie ważne dla regionów słabiej rozwiniętych,

dysponujących słabszym kapitałem społecznym oraz słabszym upowszechnieniem nauki i wiedzy. W takich warunkach regiony te muszą sprostać zasadniczym wyzwaniom zmiany technologicznej i społecznej⁴. Czynnikiem lokalizacji nie jest już bliskość zasobów naturalnych, podaż siły roboczej czy duży lokalny rynek zbytu, lecz posiadanie odpowiednich zasobów kapitału ludzkiego i społecznego.

Podkreślanie roli niematerialnych form kapitału jako czynników rozwoju stało się w ciągu ostatnich dwudziestu kilku lat bardzo powszechne w naukach społecznych. Mimo widocznych różnic, głównie w użyciu obu terminów – pojęcie „kapitał ludzki” używane jest często i głównie przez ekonomistów, zaś „kapitał społeczny” stał się domeną socjologów, to oba terminy już dawno wykroczyły poza granice swoich dyscyplin i są intensywnie eksploatowane zarówno przez naukowców, jak i publicystów, polityków czy działaczy społecznych.

Kapitał społeczny jako jedna z niematerialnych form kapitału stanowi zatem jeden z czynników warunkujących możliwość osiągnięcia wysokiego poziomu szeroko a zarazem kompleksowo rozumianego rozwoju regionalnego⁵. Uznanie kapitału społecznego za jeden z czynników rozwoju społeczno-gospodarczego oznacza dostrzeżenie znaczenia relacji międzyludzkich jako potencjalnego źródła użytecznych zasobów⁶. Pojęcie kapitału społecznego jest definiowane w różny sposób, przez co staje się ono wieloznaczne. Za najważniejsze elementy składające się na kapitał społeczny uznaje się takie zagadnienia jak: relacje międzyludzkie, sieci społeczne, zaufanie, wspólnota wartości, celów i działań⁷. Kapitał społeczny odgrywa bardzo ważną rolę w kreowaniu wartości dodanej podmiotów gospodarczych oraz organizacji. Choć w odniesieniu do województwa podkarpackiego re-

³ A. Grycuk, *Koncepcja gron w teorii i praktyce zarządzania*. „Organizacja i kierowanie”, 2003, nr 3 (113), s. 3-16.

⁴ A. Kukliński, *O nowym modelu polityki regionalnej – artykuł dyskusyjny*. „Studia Regionalne i Lokalne”, 2003, nr 4, s. 9-10.

⁵ H. Kotarski, *op. cit.*, s. 11.

⁶ *Ibidem*, s. 17.

⁷ *Ibidem*, s. 17-18.

latywnie niedawno były prowadzone badania kapitału społecznego zarówno z zastosowaniem mierników opracowanych na podstawie danych pochodzących ze statystyki publicznej, jak i na podstawie wyników reprezentatywnych badań ankietowych przeprowadzonych wśród mieszkańców województwa, to ze względu na bardzo intensywnie zachodzące przemiany społeczne związane chociażby ze zmianami w strukturze demograficznej, a przede wszystkim kryzysami spowodowanymi w związku z wybuchem pandemii COVID-19 oraz agresją zbrojną Rosji na Ukrainę, zasadne jest przeprowadzenie kolejnych analiz umożliwiających zaobserwowanie zachodzących zmian.

Obok kapitału społecznego istotne znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego posiada także kapitał ludzki. W najbardziej ogólnym i podstawowym wymiarze wyróżnienie pojęcia kapitału ludzkiego stanowi wyraz dostrzeżenia, że ludzie stanowią podstawowy zasób warunkujący rozwój gospodarczy. Dlatego fundamentalną rolę odgrywa jakość tego zasobu mierzona m.in. poprzez posiadanie formalnych kwalifikacji.

Inny bardzo ważny czynnik umożliwiający zapewnienie odpowiedniego poziomu rozwoju regionalnego stanowi społeczeństwo obywatelskie. Podobnie jak pojęcie kapitału społecznego również pojęcie społeczeństwa obywatelskiego jest trudne do jednoznacznego zdefiniowania ze względu na używanie go w różnych kontekstach. Do najważniejszych aspektów społeczeństwa obywatelskiego można zaliczyć aktywność mieszkańców przejawiającą się w działalności na rzecz społeczności lokalnych, np. poprzez uczestnictwo w organizacjach pozarządowych czy uczestnictwo w wyborach. Szczególne znaczenie w tym zakresie posiada występowanie wśród mieszkańców określonych postaw, które można uznać mianem postaw obywatelskich przejawiających się m.in. w trosce o społeczność lokalną, zaangażowaniem w sprawy lokalne, poczuciem zaufania czy w otwartości na współpracę.

Znaczenie kapitału społecznego oraz społeczeństwa obywatelskiego dla rozwoju regionalnego zostało dostrzeżone w *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*, o czym świadczy zatytułowanie jednego z priorytetów właśnie jako „Społeczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny”⁸. Stanowi to dodatkowe potwierdzenie zasadności prowadzenia badań poświęconych tej tematyce dostarczających nie tylko wiedzy, ale także pozwalających na wypracowanie wniosków i rekomendacji wdrożenia działań mających na celu wzmocnienie kapitału społecznego i społeczeństwa obywatelskiego, a przez to przyczynienie się do podnoszenia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

Istotne znaczenie kapitału społecznego dla rozwoju województwa podkarpackiego zostało także dostrzeżone w *Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2021–2030*. Odpowiednia jakość kapitału społecznego jest niezwykle ważna w kontekście prawidłowej i efektywnej współpracy interesariuszy tworzących regionalny system innowacji województwa podkarpackiego.

Wartością poznawczą badania jest dokonanie diagnozy stanu kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego i kapitału społecznego w województwie podkarpackim oraz występujących w tym zakresie problemów i barier rozwojowych dla województwa podkarpackiego. Wartością praktyczną jest wypracowanie wniosków i rekomendacji, których wdrożenie powinno przyczynić się do wzmocnienia społeczeństwa obywatelskiego oraz podniesienia jakości kapitału społecznego i ludzkiego jako istotnych aspektów rozwoju województwa podkarpackiego.

⁸ Zob. *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*, s. 86 i n. Źródło: https://podkarpackie.pl/images/pliki/RR/2022/Strategia_rozwoju_wojew%C3%B3dztwa_-_Podkarpackie_2030_-_Sejmik_WP_28.09.2020_r.pdf.

5. CELE I METODYKA BADANIA

5.1. Cele badania

Głównym celem badania była:

ocena stopnia rozwoju kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego i budowania kapitału społecznego w województwie podkarpackim, w tym analiza aktywności społecznej.

Cel główny został rozłożony na następujące cele szczegółowe:

1. Analiza kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim;
2. Potencjał województwa podkarpackiego w kontekście budowania kapitału społecznego;
3. Rola zaufania społecznego jako elementu wzmacniania kapitału społecznego;
4. Wpływ władz rządowych i samorządowych na stymulowanie aktywności obywateli i organizacji pozarządowych w życiu publicznym;
5. Postawy obywatelskie wśród studentów;
6. Postawy wobec „brudnego” kapitału społecznego;
7. Wzmacnianie współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim;
8. Kooperacja jednostek samorządu terytorialnego;
9. Regionalna polityka migracyjna;
10. Określenie jakości kapitału ludzkiego za pomocą zsyntetyzowanego miernika;
11. Bariery i szanse w zakresie rozwoju kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego i budowania kapitału społecznego w województwie podkarpackim;
12. Sformułowanie wniosków i rekomendacji perspektywy rozwoju kapitału ludzkiego, społeczeństwa obywatelskiego i budowania kapitału społecznego w województwie podkarpackim w kontekście zdiagnozowanych wyzwań.

5.2. Zakres badania

Badanie zostało zrealizowane w okresie od 26 lipca do 15 listopada 2023 r. W zależności od specyfiki prowadzonych analiz dane zastane analizowano w ujęciu statycznym lub dynamicznym. W ujęciu statycznym analizy były prowadzone na najbardziej aktualnych danych dostępnych w czasie realizacji badania, w tym danych pierwotnych. W ujęciu dynamicznym zakres analiz zasadniczo obejmował okres od 2018 r. W niektórych przypadkach analizy porównawcze obejmowały okres od 2014 r. (w szczególności w odniesieniu do perspektywy finansowej wdrażania funduszy europejskich na lata 2014–2020), a także okres od 2010 r. w przypadku porównań do wyników badania „Kapitał ludzki i społeczny a rozwój województwa podkarpackiego”⁹.

Zakres terytorialny badania obejmuje obszar województwa podkarpackiego w odniesieniu do kraju oraz pozostałych województw Polski (NUTS 2), w tym w szczególności w odniesieniu do województw Polski Wschodniej (tj. do województw: lubelskiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego oraz regionu statystycznego mazowieckiego regionalnego, zgodnie z rozumieniem Polski Wschodniej według zakresu terytorialnego dla programu operacyjnego z perspektywy 2021–2027). W odniesieniu do studiów przypadku uwzględniono przykłady dobrych praktyk w zakresie współpracy pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego w innych regionach Europy (w Czechach, Węgrzech, Rumunii oraz na poziomie ogólnoeuropejskim).

5.3. Zastosowane metody i techniki badawcze

Osiągnięcie postawionych celów badania było możliwe dzięki zastosowaniu różnorodnych metod i technik badawczych – ilościowych oraz jakościowych, dzięki czemu możliwe było zarejestrowanie skali występujących zjawisk, jak i dogłębne ich zrozumienie. Zgodnie z zasadami triangulacji metody te zastosowano

⁹ H. Kotarski, *op. cit.*

wano w taki sposób, by wzajemnie się uzupełniały, dostarczając danych pozwalających na kompleksowe osiągnięcie celu badania.

W związku z powyższym w ramach badania zastosowano następujące metody badawcze:

1. Analiza desk research;
2. Analiza statystyczna;
3. Metoda kartograficzna;
4. CAWI;
5. Pogłębione wywiady indywidualne (IDI)/ Telefoniczne wywiady pogłębione (TDI);
6. FGI;
7. Warsztat heurystyczny;
8. Analiza zawartości stron internetowych podkarpackich jednostek samorządu terytorialnego;
9. Studium przypadku;
10. Analiza SWOT;
11. Panel ekspertów.

Analiza desk research

Mając na uwadze szeroki zakres analizowanych danych zastanych, jak i różnorodność sposobów ich analizowania, można stwierdzić, że analiza *desk research* nie stanowiła jednej metody badawczej, ale zestaw różnorodnych metod analitycznych zarówno ilościowych, jak i jakościowych.

W ramach badania przeanalizowano różnego rodzaju dokumenty o charakterze strategicznym i operacyjnym obejmujące swoim zakresem wdrażanie polityk publicznych w sferze kapitału społecznego, kapitału ludzkiego oraz wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego. Pozwoliło to na trafne uchwycenie kontekstu badania i było szczególnie użyteczne na etapie formułowania rekomendacji w taki sposób, by było możliwe ich wdrożenie.

Analiza statystyczna

Analizy statystyczne zastosowano w odniesieniu do danych pochodzących ze statystyki publicznej (m.in. Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego), ale także w odniesieniu do danych pierwotnych zebranych za pomocą badań kwestionariuszowych z zastosowaniem techniki CAWI.

Metoda kartograficzna

Metoda kartograficzna została zastosowana przede wszystkim na potrzeby analiz i prezentacji danych pochodzących ze statystyki publicznej. Metoda kartograficzna została zastosowana na dwóch poziomach. Z jednej strony posłużyła jako metoda wizualizacji zjawisk w przestrzeni, a z drugiej była stosowana jako kartograficzna metoda badań stosowana do analiz przestrzennych. Podstawowymi ilościowymi i jakościowymi metodami kartograficznymi wykorzystywanymi w opracowaniu były kartogramy i kartodiagramy oraz metoda sygnaturowa i tła jakościowego.

CAWI

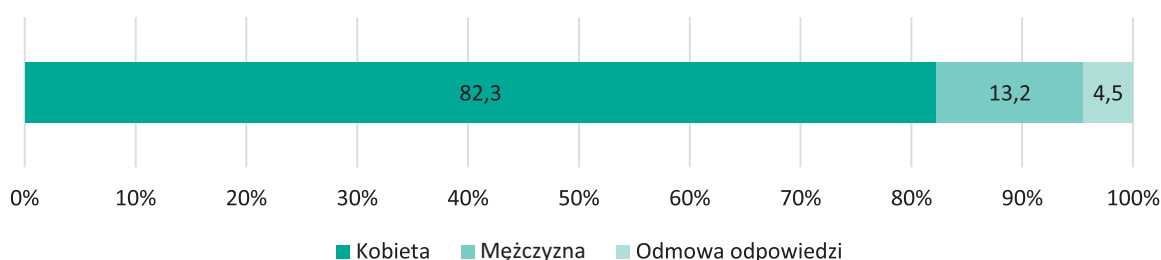
Badaniem CAWI zostali objęci wszyscy **rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych z województwa podkarpackiego** (zastosowano dobór zupełny). Dystrybucja ankiet została przeprowadzona za pośrednictwem Kuratorium Oświaty w Rzeszowie oraz wszystkich podkarpackich szkół ponadpodstawowych (z wyłączeniem szkół dla dorosłych). W celu zapewnienia jak największej zwrotności wypełnionych ankiet dodatkowo z każdą szkołą ponadpodstawową w województwie podkarpackim nawiązano bezpośredni kontakt telefoniczny w celu przypomnienia o badaniu oraz z prośbą o zachęcenie rodziców/opiekunów do wzięcia udziału w badaniu.

W ramach przeprowadzonego badania CAWI uzyskano 3 285 ankiet wypełnionych przez rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych. Podkreślenia wymaga, że badanie nie jest reprezentatywne dla ogółu mieszkańców województwa podkarpackiego, co wynika z jednej strony ze sposobu określenia badanej zbiorowości (rodzice/opiekunowie uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych), ale także ze sposobu dotarcia do respondentów (zaproszenie do wypełnienia ankiety wysyłane poprzez dziennik elektroniczny za pośrednictwem szkół). Biorąc pod uwagę, że badaniem zostali objęci rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych, za zasadne można uznać,

że w strukturze tak określonej populacji ze względu na płeć powinna znajdować się zbliżona liczba kobiet i mężczyzn. Jednak sposób dotarcia do respondentów za pośrednictwem szkolnych dzienników elektronicznych spowodował wyraźną nadreprezentację kobiet a zarazem niedoreprezentację mężczyzn. Kobiety stanowiły 82% próby, a mężczyźni – 13%. Natomiast niemal 5% odmówiło udzielenia odpowiedzi dotyczącej płci. Uzyskana struktura próby nie stanowi zaskoczenia, biorąc pod uwagę to, że to matki częściej utrzymują kontakt ze szkołami i odbierają informacje przesyłane za pośrednictwem dziennika elektronicznego, które zazwyczaj dotyczą ich dzieci. Mimo występujących dysproporcji nie zdecydowano się na zastosowanie procedury

ważenia wyników, ponieważ nie poprawiłoby to znacząco reprezentatywności ze względu na inne rodzaje dysproporcji występujących w strukturze próby. Chociaż wyniki badań nie są reprezentatywne dla ogółu mieszkańców województwa podkarpackiego, to pozwalają na uchwycenie interesującego obrazu społecznego osób będących w tzw. wieku średnim ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji kobiet. Dodatkowo reprezentatywność wyników lub jej brak ma nieco mniejsze znaczenie w kontekście zastosowanego podejścia do analizy danych polegającego na ich agregacji poprzez tworzenie indeksów, typologii, a także poszukiwanie zależności ze względu na wybrane zmienne za pomocą schematów korelacyjnych.

Wykres 1. Struktura próby rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych w podziale na płeć (w %)

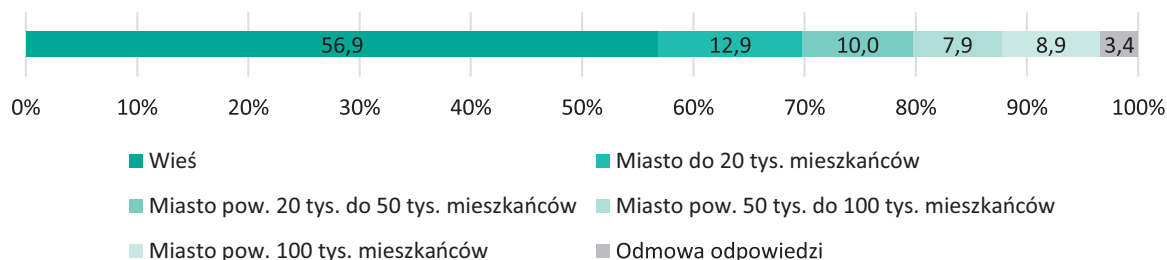
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Biorąc pod uwagę wiek ankietowanych osób, badaną zbiorowość można określić jako przede wszystkim osoby w wieku średnim lub jako pokolenie czterdziestolatków. Średnia wieku ankietowanych wyniosła 45 lat, mediana – 44 lata, a dominanta – 43 lata.

Ankiety zostały wypełnione niemalże wyłącznie przez osoby deklarujące przynależność do narodowości polskiej. Narodowość ta została wskazana niemal przez 99% ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów.

Ze względu na rodzaj miejsca zamieszkania najliczniejszą grupę respondentów badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów stanowiły osoby

mieszkające na terenach wiejskich (56,9%). Wynik ten jest zarazem bardzo zbliżony do danych GUS, wskazujących, że na terenach wiejskich mieszka 59% ogółu mieszkańców województwa podkarpackiego. Należy jednak podkreślić, że dane GUS nie mogą w pełni stanowić punktu odniesienia z tego względu, że obejmują one wszystkie kategorie wiekowe, podczas gdy w grupie ankietowanych dominują osoby w wieku średnim. Jest to istotna okoliczność, biorąc pod uwagę to, że mediana wieku mieszkańców jest zróżnicowana ze względu na rodzaj miejsca zamieszkania. W województwie podkarpackim na wsi wynosi ona 40,6 lat, a w mieście 43,2 lata.

Wykres 2. Struktura próby rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych w podziale na rodzaj miejsca zamieszkania (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Porównując strukturę próby w podziale na powiaty do struktury populacji mieszkańców województwa podkarpackiego największe odchylenia zauważalne są w odniesieniu do powiatu dębickiego (-3,4 p. p.) oraz powiatu rzeszowskiego (3,2 p. p.), co skłania do stwierdzenia, że w strukturze próby mieszkańcy powiatu dębickiego byli nieco niedoreprezentowani, podczas gdy mieszkańcy powiatu rzeszow-

skiego byli nadreprezentowani. Ponownie jednak podkreślić należy ograniczone możliwości porównawcze struktury próby względem struktury populacji mieszkańców województwa podkarpackiego, co wynika z zawężonego zakresu wieku osób biorących udział w badaniu ankietowym, podczas gdy struktura populacji mieszkańców województwa podkarpackiego obejmuje cały zakres wiekowy.

Tabela 1. Porównanie struktury próby badawczej w podziale na powiaty do struktury populacji mieszkańców województwa podkarpackiego¹⁰

Powiat	Liczba wypełnionych ankiet (n)	Udział w próbie (%)	Liczba mieszkańców (2022 r.) (N)	Udział w populacji (%)	Odchylenie udziału w próbie względem struktury populacji (p. p.)
Krosno	67	2,0	44 322	2,1	-0,1
Przemyśl	62	1,9	56 802	2,7	-0,8
Rzeszów	300	9,1	197 181	9,5	-0,4
Tarnobrzeg	34	1,0	44 156	2,1	-1,1
bieszczadzki	57	1,7	20 777	1,0	0,7
brzozowski	84	2,6	63 591	3,1	-0,5
dębicki	98	3,0	132 873	6,4	-3,4
jarosławski	201	6,1	116 458	5,6	0,5
jasielski	201	6,1	109 582	5,3	0,8
kolbuszowski	82	2,5	61 389	3,0	-0,5
krośnieński	167	5,1	109 122	5,2	-0,2
leski	58	1,8	25 565	1,2	0,5
leżajski	35	1,1	67 015	3,2	-2,2
lubaczowski	114	3,5	52 983	2,5	0,9
łańcucki	202	6,1	80 802	3,9	2,3

¹⁰ „n” – liczebność próby; „N” – liczebność populacji.

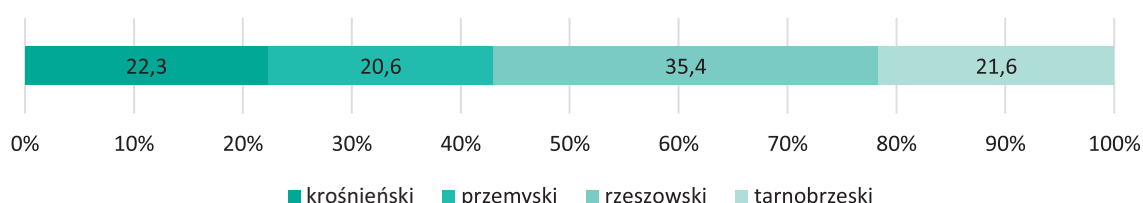
Powiat	Liczba wypełnionych ankiet (n)	Udział w próbie (%)	Liczba mieszkańców (2022 r.) (N)	Udział w populacji (%)	Odchylenie udziału w próbie względem struktury populacji (p. p.)
mielecki	286	8,7	133 320	6,4	2,3
niżański	64	1,9	64 057	3,1	-1,1
przemyski	83	2,5	71 393	3,4	-0,9
przeworski	218	6,6	76 094	3,7	3,0
ropczycko-sędziszowski	127	3,9	74 066	3,6	0,3
rzeszowski	382	11,6	174 805	8,4	3,2
sanocki	100	3,0	90 294	4,3	-1,3
stalowowolski	136	4,1	101 637	4,9	-0,7
strzyżowski	69	2,1	59 514	2,9	-0,8
tarnobrzesci	58	1,8	51 300	2,5	-0,7
Ogółem	3285	100,0	2 079 098	100,0	0,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285] oraz na podstawie danych BDL GUS.

W podziale na podregiony statystyczne najliczniejszą grupę stanowiły osoby deklarujące zamieszkiwanie w powiatach podregionu rzeszowskiego (ponad 1/3 ankietowanych).

Proporcje udziału osób zamieszkujących na obszarze pozostałych podregionów były zbliżone i w każdym przypadku przekraczały nieco 20%.

Wykres 3. Struktura próby rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych w podziale na podregion zamieszkania (w %)

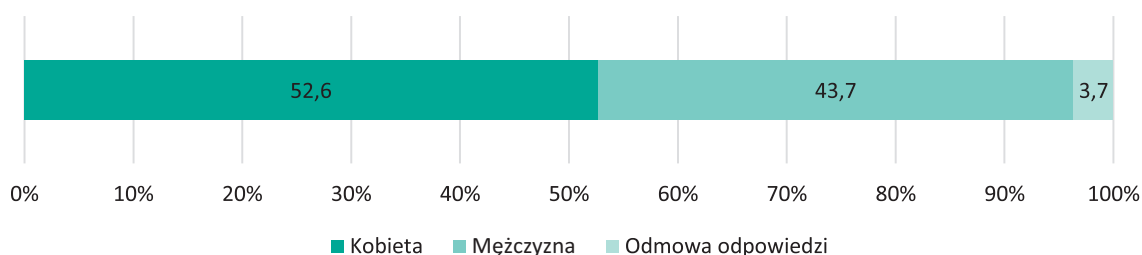
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Badanie CAWI zostało przeprowadzone także wśród **studentów** kształcących się w województwie podkarpackim (został zastosowany dobór zupełny). W celu przeprowadzenia badania został nawiązany kontakt z każdą z uczelni prowadzących kształcenie na terenie województwa podkarpackiego z prośbą o dystrybucję ankiety wśród studentów za pomocą stosowanych w poszczególnych uczelniach systemach komu-

nikacji umożliwiających wysłanie bezpośredniej wiadomości do studentów.

W ramach przeprowadzonego badania ankietowego uzyskano 739 ankiet wypełnionych przez osoby studiujące na terenie województwa podkarpackiego. Większość (53%) ankietowanych osób studiujących stanowiły kobiety. Mężczyźni stanowili (44%), a niemal 4% ankietowanych odmówiło podania swojej płci.

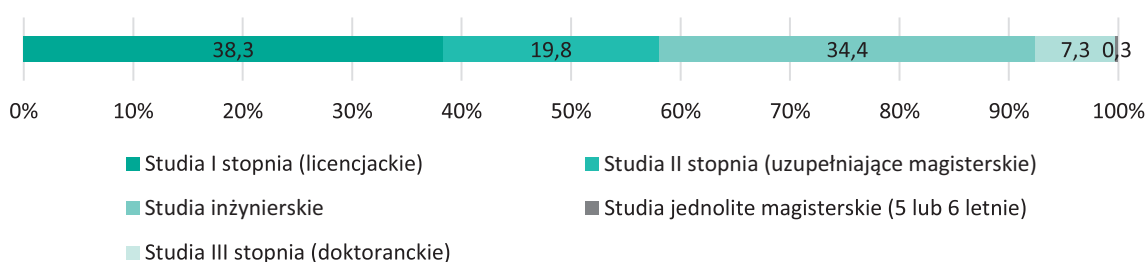
Wykres 4. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na płeć (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

W podziale na poziom studiów najliczniej reprezentowane były osoby uczęszczające na studia I stopnia (licencjackie). Niewiele mniejszą grupę stanowiły osoby kształcące się na studiach inżynierskich. Najmniej licznie ankiety zostały wypełnione przez słuchaczy studiów doktoranckich (otrzymano 2 wypełnione ankiety).

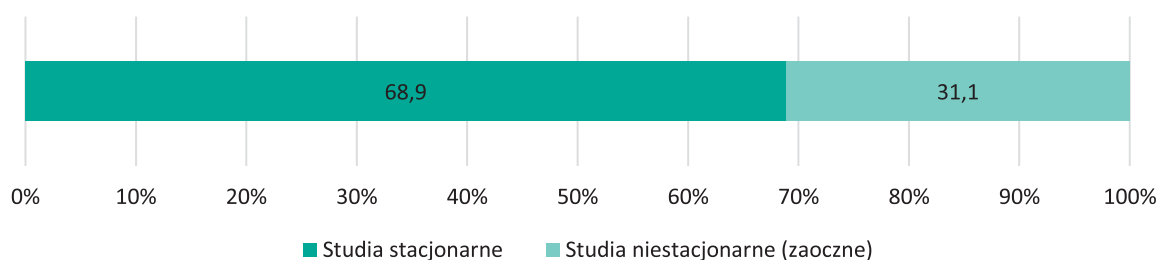
Wykres 5. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na poziom studiów (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Ponad 2/3 ankietowanych stanowiły osoby uczęszczające na studia stacjonarne. Studentki i studenci studiów niestacjonarnych stanowiły nieco mniej niż 1/3 struktury próby.

Wykres 6. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na tryb studiów (w %)

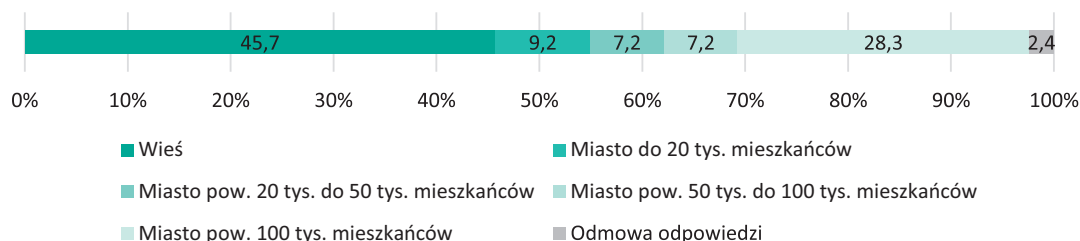
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Podobnie jak w przypadku badania przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów również w strukturze próby osób studiujących dominowały osoby deklarujące posiadanie narodowości polskiej (97%). Ponad 98% ankiet zostało wypełnionych przez osoby mieszkające w Polsce, w tym osoby mieszkające na terenie województwa podkarpackiego stanowiły 91% ogółu ankietowanych. Najliczniejszą grupę ankietowanych osób studiujących stanowiły osoby mieszkające na terenach wiejskich. Zauważalny jest relatywnie duży odsetek osób deklarujących zamieszkanie w mieście o wielkości powyżej 100 tys.

mieszkańców, co zapewne wynika ze sposobu zadania pytania w ankiecie, w której proszono

respondentów o wskazanie aktualnego miejsca zamieszkania.

Wykres 7. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na rodzaj miejsca zamieszkania (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Pogłębione wywiady indywidualne (IDI)/ Telefoniczne wywiady pogłębione (TDI)

W ramach badania przeprowadzono 41 pogłębionych wywiadów indywidualnych (IDI)/telefonicznych wywiadów pogłębionych (TDI) z przedstawicielami podmiotów z różnych sektorów: publicznego (17 wywiadów), prywatnego (8 wywiadów), społecznego (8 wywiadów) oraz nauki, szkolnictwa wyższego, B+R (8 wywiadów).

FGI

Zogniskowany wywiad grupowy podobnie jak IDI/TDI służył przede wszystkim do uzyskania pogłębionych informacji oraz opinii na temat problemów, barier i wyzwań występujących w odniesieniu do rozwoju społeczno-gospodarczego województwa w zakresie kapitału społecznego, kapitału ludzkiego oraz aktywizacji społeczeństwa obywatelskiego. Jednak w odróżnieniu do wywiadów indywidualnych w większym stopniu koncentrowano się na wypracowywaniu rozwiązań tych problemów. W wywiadzie wzięło udział 10 osób reprezentujących podmioty z administracji samorządowej, szkół wyższych oraz organizacji pozarządowych.

Analiza SWOT

Metoda analizy SWOT została wykorzystana w celu usystematyzowanego zidentyfikowania pojawiających się wyzwań wynikających z jednej strony ze zidentyfikowanych szans a z drugiej strony z zagrożeń. Metoda analizy

SWOT została przeprowadzona z zastosowaniem czteropolowej macierzy (obejmującej silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w zakresie kapitału społecznego, kapitału ludzkiego oraz funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego).

Warsztat heurystyczny

Warsztat heurystyczny został przeprowadzony z przedstawicielami podmiotów zajmujących się podejmowaniem działań na rzecz cudzoziemców (w szczególności osób pochodzących z Ukrainy), ich integracji oraz wzmacnianiem ich kapitału społecznego. Warsztat został przeprowadzony w formie zdalnej z udziałem 6 osób. Głównym celem warsztatu było wypracowanie rozwiązań na potrzeby wypracowania skutecznej polityki migracyjnej na poziomie regionalnym.

Analiza zawartości stron internetowych podkarpackich jednostek samorządu terytorialnego

Analizą zostały objęte strony internetowe (w tym BIP) wszystkich jednostek samorządu terytorialnego każdego szczebla (dobór zupełny, tj. strony internetowe 160 podkarpackich urzędów gmin, w tym 4 gmin miejskich na prawach powiatu, 21 podkarpackich powiatów oraz Samorządu Województwa Podkarpackiego). Analiza zawartości stron interneto-

wych podkarpackich JST obejmowała m.in. zagadnienia dotyczące stosowania budżetu obywatelskiego, finansowania przez JST zadań publicznych realizowanych przez organizacje pozarządowe, programów współpracy z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego czy identyfikacji działań promocyjnych prowadzonych przez władze rządowe i samorządowe dotyczące społeczeństwa obywatelskiego. Najciekawsze rozwiązania w tym zakresie zostały zaprezentowane jako tzw. dobre praktyki z zastosowaniem metody studium przypadku.

Studium przypadku

W ramach badania przeprowadzono 43 studia przypadku, których przedmiotem były partnerstwa współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego w województwie podkarpackim oraz w innych regionach Polski i Europy. Analizie poddano 28 partnerstw między samorządami w województwie podkarpackim (w tym 8 przykładów z podregionu przemyskiego, po 7 z podregionu tarnobrzeskiego i rzeszowskiego oraz 6 z podregionu krośnieńskiego). Analizie poddano m.in. wszystkie 11 partnerstw zawartych w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych w województwie podkarpackim związanych na potrzeby wdrażania Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych). Ponadto przeanalizowano 10 partnerstw z innych regionów Polski oraz 5 partnerstw z innych regionów Europy¹¹.

Wykonanie studiów przypadku polegało na analizie i ocenie wybranych partnerstw w celu poszukiwania dobrych praktyk w ramach współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego. Wykonane analizy posłużyły do wypracowania schematu postępowania, sekwencji procesów oraz ścieżek rozwoju partnerstw między samorządami jako modelowego przykładu dla rozwoju partnerstw w województwie podkarpackim.

Panel ekspertów

Panel ekspertów został przeprowadzony w końcowej fazie badania. Panel ekspertów służył wypracowaniu, w toku dyskusji, opinii na temat zachodzących procesów, trendów oraz sformułowania wniosków i rekomendacji dotyczących dostosowania regionu do zmieniającej się sytuacji społeczno-gospodarczej wraz ze wskazaniem propozycji rozwiązań w kontekście dalszego rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego a także oceną stanu społeczeństwa obywatelskiego w województwie podkarpackim.

W panelu ekspertów wzięło udział 8 osób reprezentujących instytucje sektora nauki, samorządu terytorialnego oraz organizacji pozarządowych.

¹¹ Niektóre partnerstwa obejmowały gminy z różnych podregionów, województw lub państw. O zaklasyfikowaniu danego partnerstwa do określonej kategorii decydowała siedziba lidera partnerstwa lub powołanego stowarzyszenia.

6. ANALIZA KAPITAŁU LUDZKIEGO W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

6.1. Potencjał demograficzny województwa podkarpackiego

Zasób kapitału ludzkiego to jeden z podstawowych czynników determinujących rozwój gospodarczy każdego regionu. Zależy on od potencjału demograficznego, gdzie istotną rolę odgrywają przyrost naturalny i migracje ludności, a także od inwestycji w system edukacji, czy efektywność systemu ochrony zdrowia. Łatwość zaspokojenia podstawowych potrzeb ludności wpływa na możliwości rozwojowo-edukacyjne społeczeństwa. Im wyższe zarobki, tym wyższy dochód narodowy. Im bardziej wykształcone i kompetentne społeczeństwo, tym lepsze wyniki gospodarcze danego regionu.

Potencjał demograficzny najczęściej jest definiowany jako „siła napędowa” tkwiąca w zasobach ludzkich, a więc przede wszystkim w liczbie ludności i jej strukturze wiekowej.

Patrząc na dane z ostatnich lat można zauważyć, że sytuacja ludnościowa, zarówno w kraju, jak i w województwie podkarpackim jest trudna i w najbliższej perspektywie nie należy oczekiwać znaczących zmian gwarantujących stabilny rozwój demograficzny. Notowana jest wciąż stosunkowo niska i zmniejszająca się z roku na rok liczba urodzeń – głównie ze względu na zdecydowanie niższą liczbę kobiet w wieku rozrodczym, obecną i prognozowaną w przyszłości. Dodatkowo niekorzystnie działa znaczna skala emigracji czasowej Polaków za granicę, zwłaszcza ludzi młodych w wieku produkcyjnym. Obserwowane jest również dalsze

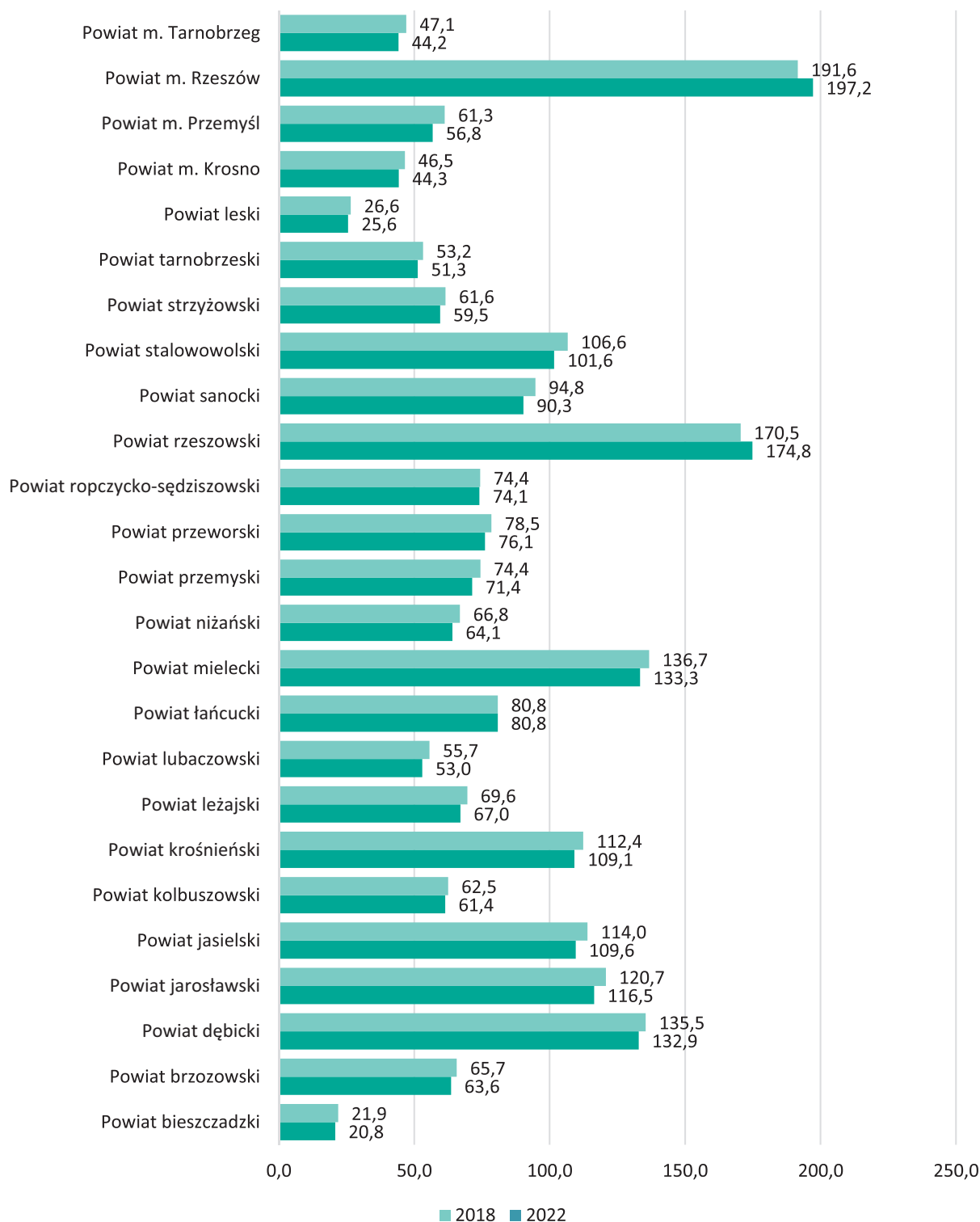
starzenie się społeczeństwa, co potęgowane jest dodatkowo wzrostem przeciętnego trwania życia oraz niskim poziomem dzietności.

Specyfiką województwa podkarpackiego jest jego peryferyjne i przygraniczne położenie na południowym wschodzie Polski, gdzie od południa graniczy ze Słowacją, a na wschodzie z Ukrainą. Województwo podkarpackie charakteryzuje również najniższy wskaźnik urbanizacji ze wszystkich województw. Ma to znaczący wpływ na kapitał ludzki tego regionu.

Dokonując wyboru wskaźników służących do określenia poziomu potencjału demograficznego wzięto przede wszystkim pod uwagę współczynniki przyrostu naturalnego i salda migracji. Są one nie tylko dobrymi miernikami procesów demograficznych, lecz także świadczą o wzmocnieniu lub osłabieniu potencjału demograficznego. Przyrost naturalny wyrażony jest przez nadwyżkę urodzeń żywych nad liczbą zgonów, natomiast saldo migracji jest różnicą pomiędzy napływem a odpływem ludności. Stąd też wymienione wskaźniki wpływają nie tylko na wielkość populacji na danym obszarze, lecz także kształtują jej strukturę wiekową. Należy w tym miejscu również podkreślić znaczenie struktury wiekowej ludności, która warunkuje tempo zmian demograficznych oraz kształtowanie się przyszłych trendów płodności i umieralności.

Ludność

W województwie podkarpackim systematycznie zmniejsza się liczba ludności. Niższa liczba urodzeń oraz wzrost liczby zgonów, spowodowały ujemny przyrost naturalny.

Wykres 8. Ludność w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r. (w tys. osób)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Według stanu na koniec 2022 r. liczba ludności w województwie podkarpackim wyniosła 2,1 mln osób. Zanotowano wówczas 16,8 tys. urodzeń i 21,9 tys. zgonów. Przyrost naturalny na 1 tys. ludności wyniósł -2,46.

W porównaniu w roku 2018 liczba ludności województwa podkarpackiego zmniejszyła się o 49,9 tys. osób, odnotowano 4,7 tys. mniej urodzeń i o 2,3 tys. więcej zgonów.

Jedną z przyczyn zmian liczby ludności jest

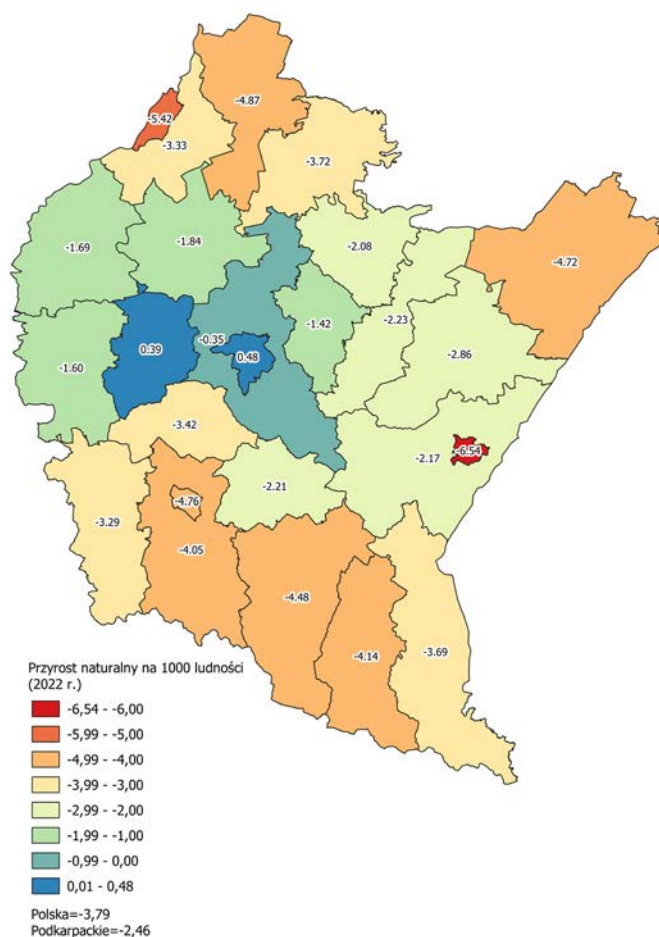
niekorzystna zmiana przyrostu naturalnego, tj. nadwyżki liczby urodzeń nad zgonami. W 2022 r. przyrost naturalny w województwie podkarpackim wyniósł -5 123 (natomiast w 2018 r. był dodatni i wyniósł 1 897). Należy zaznaczyć, że w ostatnich trzech latach w żadnym z województw nie odnotowano dodatniego przyrostu naturalnego. Największy ujemny przyrost naturalny wśród województw wystąpił w: świętokrzyskim (-6,5) oraz łódzkim (-6,4), a najmniejszy ujemny w województwach: małopolskim (-1,4) oraz pomorskim (-1,9). Analizując wartości przyrostu naturalnego w województwach Polski Wschodniej można zauważyć, że województwo podkarpackie uzyskało najwyższą wartość wskaźnika w tym zakresie, najgorsza sytuacja była we wspomnianym wcześniej województwie świętokrzyskim. W odniesieniu do województwa lubelskiego osiągnięto wartość wskaźnika -4,8, województwa warmińsko-mazurskiego -4,5, a województwa podlaskiego -3,8.

W ujęciu przestrzennym w 2022 r. w przeliczeniu na 1 tys. ludności dodatni przyrost naturalny wystąpił w dwóch powiatach województwa: był to Rzeszów (0,5) i powiat ropczycko-sędziszowski (0,4). Najniższa wartość współczynnika przyrostu naturalnego wystąpiła w Przemyśle (-6,5).

Można przypuszczać, że liczba urodzeń w kolejnych latach będzie nadal spadać. Wynika to m.in. ze zmiany systemu wartości i postaw wśród wielu młodych kobiet, jaka jest obserwowana w ostatnich kilku latach. Obecnie kobiety w województwie podkarpackim później rodzą swoje pierwsze dziecko, a także posiadają mniej dzieci. Zmiany w źródłach utrzymania kobiet w powiązaniu ze wzrostem poziomu wykształcenia i średnim wiekiem matek pozwalają sądzić, że młodzi ludzie decydują się najpierw na osiągnięcie określonego

poziomu wykształcenia i stabilizacji ekonomicznej, a dopiero później na założenie rodziny i posiadanie dzieci.

Mapa 1. Przyrost naturalny na 1000 ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

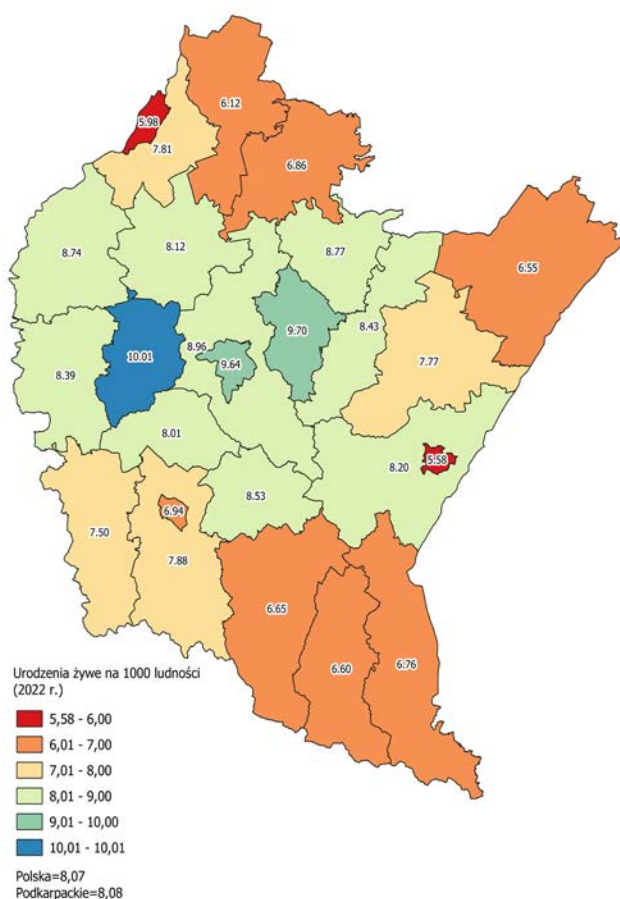

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. zanotowano 16 812 urodzeń żywych – o 4 721 urodzeń mniej niż w 2018 r. Wśród noworodków 52,2% stanowili chłopcy. Współczynnik urodzeń w 2022 r. wyniósł 8,1‰ i w stosunku do 2018 r. uległ zmniejszeniu o 2,04 p. prom. Taki sam poziom współczynnika urodzeń żywych kształtował się w Polsce.

Spośród wszystkich województw najwyższą wartość współczynnika urodzeń zaobserwowano w województwach: mazowieckim (9,8‰), małopolskim (9,1‰), pomorskim (8,9‰) oraz wielkopolskim (8,7‰), a najniższą w województwach: świętokrzyskim (6,9‰), zachodniopomorskim (7,1‰) oraz opolskim i lubuskim (po 7,2‰). Wśród województw Polski Wschodniej najwyższą wartość wskaźnika została osiągnięta dla województwa podkarpackiego, a najniższa dla województwa świętokrzyskiego. W województwie warmińsko-mazurskim wartość wskaźnika urodzeń żywych wyniosła 7,2‰, lubelskim – 7,5‰, a w podlaskim – 8,0‰.

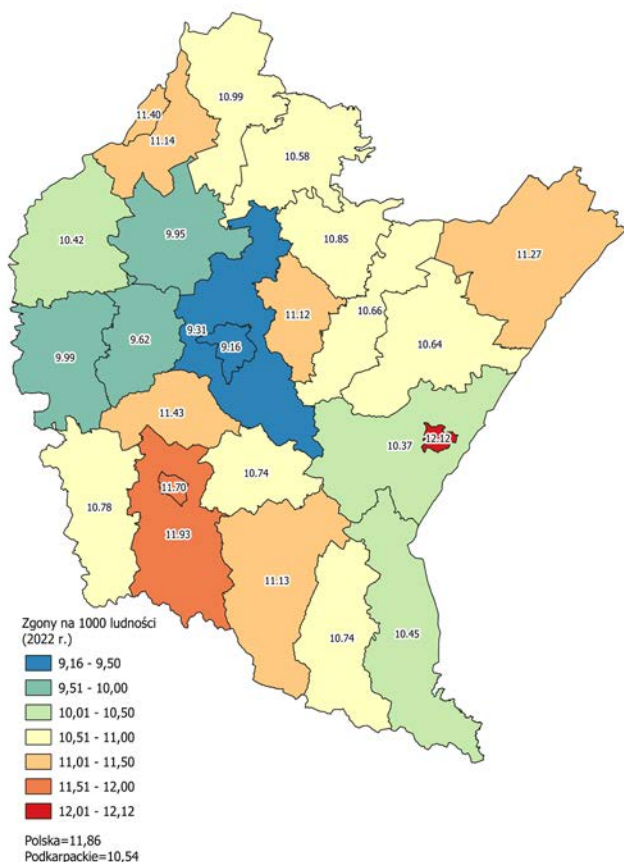
Mapa 2. Urodzenia żywe na 1000 ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

Drugą przyczyną zmian liczby ludności jest zwiększająca się liczba zgonów. W latach 2018–2022 średnia roczna liczba zgonów w województwie podkarpackim wynosiła ponad 22 tys. W 2022 r. było ich 21,9 tys., podczas gdy w 2018 r. zmarło 19,6 tys. osób. Wartość współczynnika umieralności w województwie podkarpackim wyniosła 10,5‰, co oznacza, że na 1 tys. ludności przypadało 10,5 zgonów (dla Polski wskaźnik ten wyniósł 11,9‰). Najwyższą wartość wskaźnika zgonów odnotowano w województwach: łódzkim (14,0‰), świętokrzyskim (13,4‰) oraz śląskim (13,0‰). Najniższy współczynnik zgonów, oprócz podkarpackiego zaobserwowano w województwach: małopolskim (10,5‰), pomorskim (10,8‰) oraz warmińsko-mazurskim (10,9‰). W województwach Polski Wschodniej najniższą wartością współczynnika zgonów charakteryzowało się województwo podkarpackie, a najwyższym świętokrzyskie. W przekroju powiatowym najniższa wartość współczynnika umieralności wystąpiła w Rzeszowie (9,2‰), a najwyższawPrzemyślu(12,1‰). Wśród zmarłych przeważali mężczyźni, którzy w 2022 r. stanowili 52,2%.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

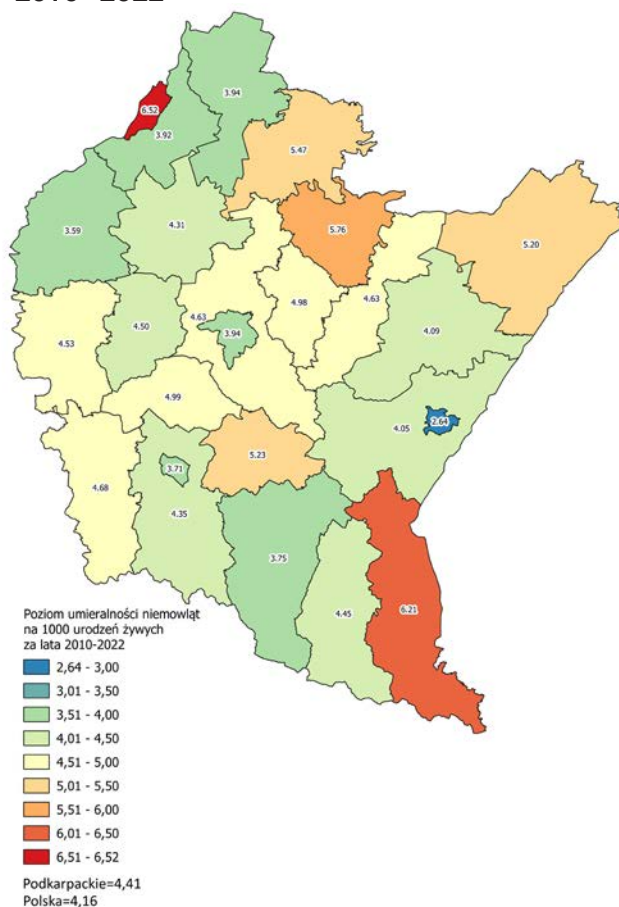
Mapa 3. Zgony na 1000 ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. zarejestrowano 65 zgonów niemowląt (dzieci poniżej 1 roku życia), tj. o 25 mniej niż w 2018 r. Współczynnik zgonów niemowląt (liczony na 1 000 urodzeń żywych) przyjął wartość 3,9, w kraju – 3,8. Najwyższym poziomem umieralności niemowląt na 1 000 urodzeń żywych w okresie 2010-2022 charakteryzował się Tarnobrzeg. Wartość dla tego miasta na prawach powiatu wyniosła 6,52‰. Nieco niższymi wartościami charakteryzowały się powiaty: bieszczadzki (6,21‰), leżajski (5,76‰), niżański (5,47‰), brzozowski (5,23‰) i lubaczowski (5,20‰). Powiatem o najniższym poziomie umieralności niemowląt na 1 000 urodzeń żywych okazał się Przemyśl (2,64‰). Nieznacznie wyższe wartości wskaźnika zanotowano w powiatach: mieleckim (3,59‰), Krośnie (3,71‰), sanockim (3,75‰), tarnobrzesckim (3,92‰), Rzeszowie (3,94‰) oraz powiecie stalowowolskim (3,94‰).

Mapa 4. Poziom umieralności niemowląt na 1 000 urodzeń żywych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Ze społeczno-ekonomicznego punktu widzenia analiza liczby ludności według ekonomicznych grup wieku wpływa m.in. na sytuację na rynku pracy, ochronę zdrowia czy też rynek ubezpieczeń społecznych. Takie grupowanie ma na celu uchwycenie kohort ludności w wieku produkcyjnym, tj. w wieku prawnej zdolności do pracy oraz ludności w wieku przedprodukcyjnym, a więc kohort stanowiących potencjalne zasoby pracy w przyszłości. Istotne przy określaniu poziomu potencjału demograficznego są również proporcje między liczbą osób w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym) przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym, określane przez współczynnik obciążenia ekonomicznego. Wysoki poziom tego współczynnika świadczy o starzeniu się ludności i wysokim obciążeniu grupy w wieku produkcyjnym grupami w wieku nieprodukcyj-

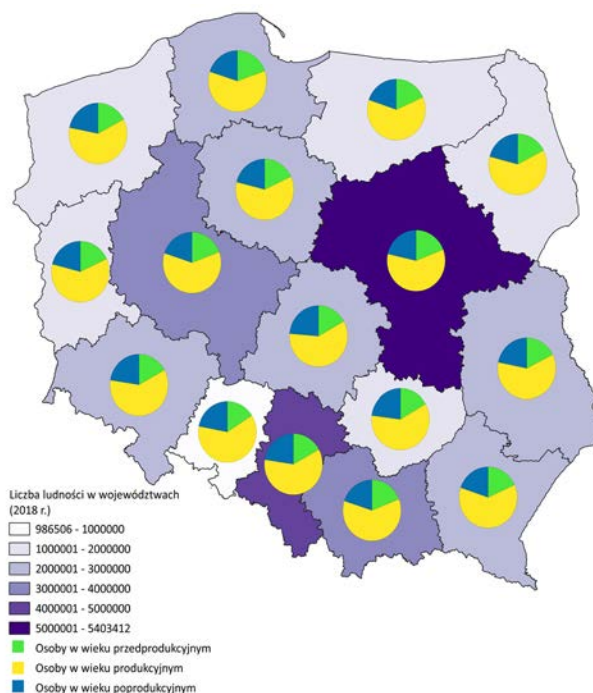
nym (np. pokrywanie świadczeń emerytalnych osób w wieku poprodukcyjnym przez składki emerytalne osób w wieku produkcyjnym).

W województwie podkarpackim obserwuje się niekorzystne zmiany świadczące o starzeniu się społeczeństwa, których wynikiem jest zmniejszanie się udziału w populacji roczników młodszych, a zwiększanie się udziału roczników starszych. Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym (poniżej 18 lat) co prawda zwiększył się z 18,2% w 2018 r. do 18,7% w 2022 r., przy jednoczesnym wzroście udziału osób w wieku poprodukcyjnym (mężczyźni w wieku 65 lat i więcej oraz kobiety w wieku 60 lat i więcej) z 19,8% w 2018 r. do 21,7% w 2022 r. Zmniejszył się natomiast udział ludności w wieku produkcyjnym z 62,0% w 2018 r. do 59,5% w 2022 r.

W 2018 r. najmniejszym pod względem liczby ludności było województwo opolskie liczące 986,5 tys. mieszkańców. Nieznacznie większe ludnościowo były województwa lubuskie (1 014 tys. mieszkańców) oraz podlaskie (1 118,1 tys. mieszkańców). Największym pod względem liczby ludności województwem było mazowieckie, z populacją przekraczającą 5 mln mieszkańców (5 403,4 tys.). O blisko milion mieszkańców mniejsze okazało się województwo śląskie (4 533,6 tys.). Województwo podkarpackie należało do grupy regionów o średniej liczbie mieszkańców, nieznacznie przekraczającej 2 mln osób (2 129,0 tys.). Podobnym potencjałem demograficznym co podkarpackie charakteryzowały się dwa województwa: kujawsko-pomorskie (2 077,8 tys.) oraz lubelskie (2 117,7 tys.). Najniższym odsetkiem ludności w wieku przedprodukcyjnym charakteryzowało się województwo opolskie (15,9% ogółu) oraz świętokrzyskie (16,6%). Najwyższy odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym zamieszkiwał województwo pomorskie (19,6%) i wielkopolskie (19,3%). Odsetek mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym w województwie podkarpackim wyniósł 18,2%. Bardzo zbliżonymi wartościami wskaźnika mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym charakteryzowały się jeszcze trzy województwa kujawsko-pomorskie (18,0%), lubuskie

(18,1%) oraz warmińsko-mazurskie (18,3%). Najniższymi odsetkami mieszkańców w wieku produkcyjnym w 2018 r. charakteryzowały się dwa województwa łódzkie (59,4%) oraz mazowieckie (59,5%). Podkarpackie oraz opolskie okazały się regionami o najwyższej wartości wskaźnika. Odsetek osób w wieku produkcyjnym wyniósł w tych dwóch województwach 62,0%. Nieznacznie niższą wartość odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim (61,9%). Najwyższym odsetkiem osób w wieku poprodukcyjnym w 2018 r. charakteryzowały się dwa województwa łódzkie (23,7%) oraz świętokrzyskie (23,0%). Podkarpackie należało do trzech regionów o najniższym odsetku osób w wieku poprodukcyjnym. Najniższe wartości odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim (19,8%), podkarpackim (19,8%) oraz wielkopolskim (19,9%).

Mapa 5. Udział ludności według ekonomicznych grup wieku w podziale na województwa w 2018 r.

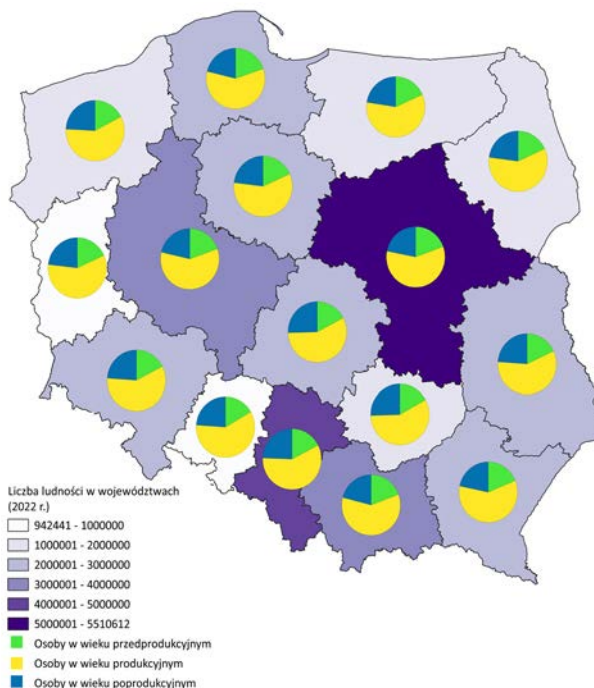
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. najwięcej mieszkańców zamieszkiwało województwo mazowieckie, które w porównaniu do 2018 r. zwiększyło liczbę swojej ludności do poziomu 5 510,6 tys. osób.

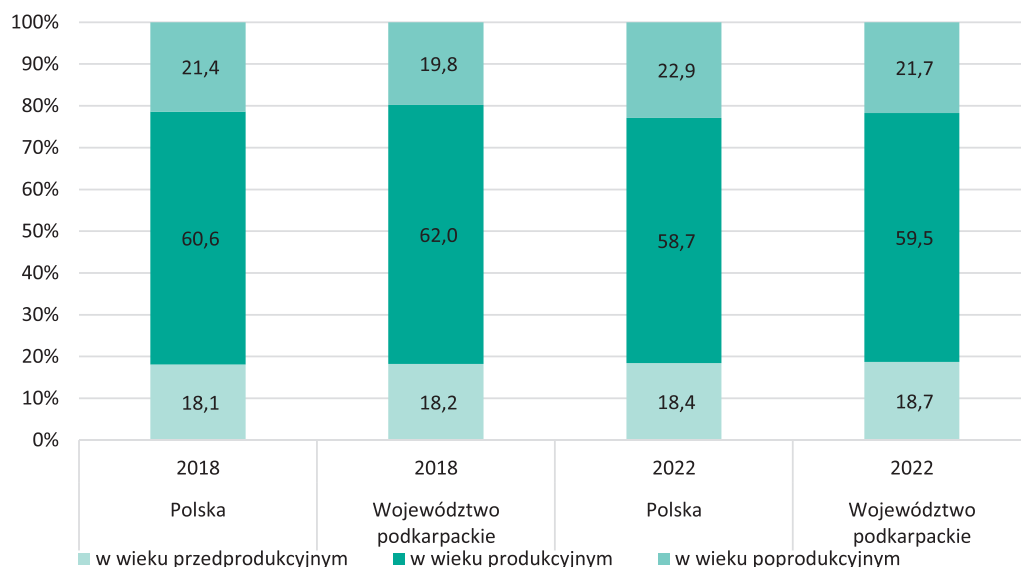
Poza województwem mazowieckim jedynie jeszcze dwa regiony odnotowały wzrost liczby ludności – małopolskie i pomorskie. Pozostałe województwa na przestrzeni czterech lat odnotowały ubytek ludności. Najmniejszym województwem było również opolskie, którego populacja mieszkańców w 2022 r. nie przekroczyła miliona osób (942,4 tys.). Populacją nie przekraczającą miliona mieszkańców w 2022 r. charakteryzowało się również województwo lubuskie (980,0 tys.). Województwo podkarpackie w 2022 r. w porównaniu do 2018 r. odnotowało ubytek ludności wynoszący blisko 50 tys. mieszkańców (ubytek o 49 917 osób) i liczyło 2 079,1 tys. osób. Wartość ta pozwalała zaliczyć województwo podkarpackie, obok województwa kujawsko-pomorskiego (2 006,9 tys.) oraz lubelskiego (2 024,6 tys.), do grupy regionów o podobnym potencjale ludnościowym. W 2022 r., podobnie jak cztery lata wcześniej, najniższym odsetkiem ludności w wieku przedprodukcyjnym charakteryzowało się województwo opolskie (16,6% ogółu) oraz świętokrzyskie (16,9%). Najwyższy odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym wystąpił w województwie pomorskim (19,8%), wielkopolskim (19,6%), mazowieckim (19,4%) i małopolskim (19,3%). Odsetek mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym w województwie podkarpackim wyniósł 18,7%. Niższymi choć zbliżonymi wartościami wskaźnika mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym, charakteryzowały się jeszcze cztery województwa: lubuskie (18,2%), podlaskie (18,2%), kujawsko-pomorskie (18,3%) oraz warmińsko-mazurskie (18,3%). Najniższymi odsetkami mieszkańców w wieku produkcyjnym w 2022 r. charakteryzowały się dwa województwa: łódzkie (57,3%) oraz świętokrzyskie (57,6%). Małopolskie, podkarpackie oraz opolskie okazały się regionami o najwyższej wartości wskaźnika. Odsetek osób w wieku produkcyjnym wyniósł w małopolskim (59,7%), podkarpackim (59,5%) oraz opolskim (59,4%). Najwyższym odsetkiem osób w wieku poprodukcyjnym w 2022 r. charakteryzowały się trzy województwa: świętokrzyskie (25,5%), łódzkie (25,4%) oraz śląskie (24,4%). Podkarpackie na-

leżało do grupy pięciu regionów o najniższym odsetku osób w wieku poprodukcyjnym. Najniższe wartości odnotowano w województwie małopolskim (21,0%), pomorskim (21,2%), wielkopolskim (21,4%) podkarpackim (21,7%) oraz mazowieckim (21,9%).

Mapa 6. Udział ludności według ekonomicznych grup wieku w podziale na województwa w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wykres 9. Udział ludności według ekonomicznych grup wieku w Polsce i województwie podkarpackim w latach 2018 i 2022 (w %)¹²

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. w województwie podkarpackim na 100 osób w wieku produkcyjnym (mężczyźni w wieku 18-64 lata, kobiety w wieku 18-59 lat) przypadało 68 osób w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym), w 2018 r. – 57. Omawiana relacja dla miast wyniosła 73, a dla wsi 65 osób.

Jednym z mierników procesu starzenia się ludności jest indeks starości, który określa relację pokolenia dziadków i wnuczków (liczba osób w wieku 65 i więcej lat przypadająca na 100 osób w wieku 0-14 lat). Według stanu na koniec 2022 r. indeks starości w województwie podkarpackim wynosił 118, co oznacza, że średnio na 100 wnuków przypadało 118 dziadków. W kraju indeks ten wyniósł 126. Występowało znaczne zróżnicowanie tego wskaźnika w podziale na powiaty województwa podkarpackiego – od 87 w powiecie rzeszowskim do 184 w Przemyślu. Indeks starości powyżej średniej wojewódzkiej odnotowano w 12 spośród 25 powiatów.

Wiek środkowy mieszkańców województwa podkarpackiego (tj. mediana – wyznacza-

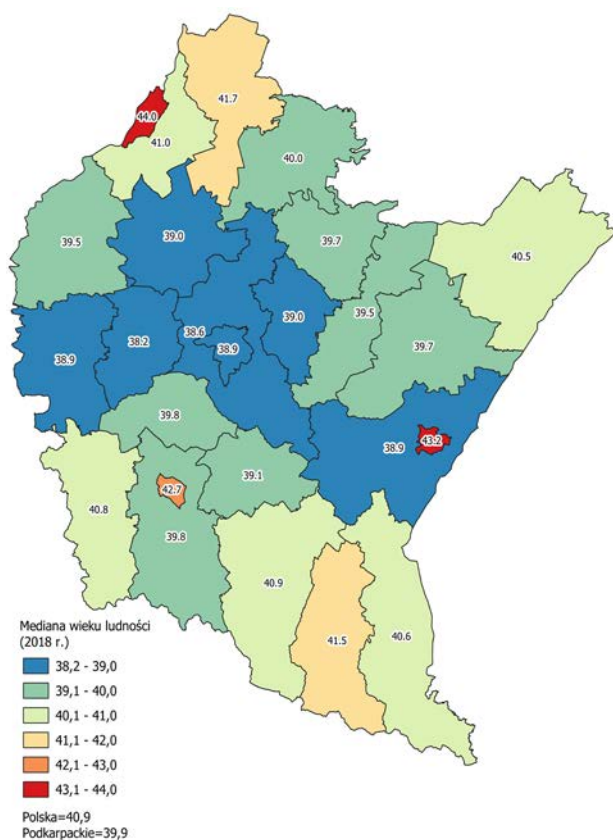
jąca granicę wieku, którą połowa osób w danej zbiorowości już przekroczyła, a druga połowa jeszcze jej nie osiągnęła) z roku na rok jest coraz wyższy. W 2022 r. mediana wieku dla województwa podkarpackiego wyniosła 41,7 lat (w 2018 r. 39,9 lat). Mediana dla kobiet wyniosła 43,3 lata, a dla mężczyzn – 40,2 lat (w 2018 r. – odpowiednio – dla kobiet 41,4 lat, dla mężczyzn – 38,5 lat).

Mediana wieku w poszczególnych województwach kształtowała się różnie. Najwyższe wartości przyjmowała w województwach: świętokrzyskim (44,3 lata), opolskim oraz łódzkim (po 44,1 lata), najniższe natomiast – w małopolskim i pomorskim (po 40,7 lat) oraz w mazowieckim (41,3 lat). Wśród województw Polski Wschodniej najniższa była w województwie podkarpackim, a najwyższa w świętokrzyskim.

W 2018 r. 7 powiatów charakteryzowało się medianą wieku poniżej 40. roku życia. Powiatami o najwyższej wartości mediany wieku były miasta na prawach powiatu – Tarnobrzeg (44 lata), Przemyśl (43,2 lata) oraz Krosno (42,7 lata).

¹² Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

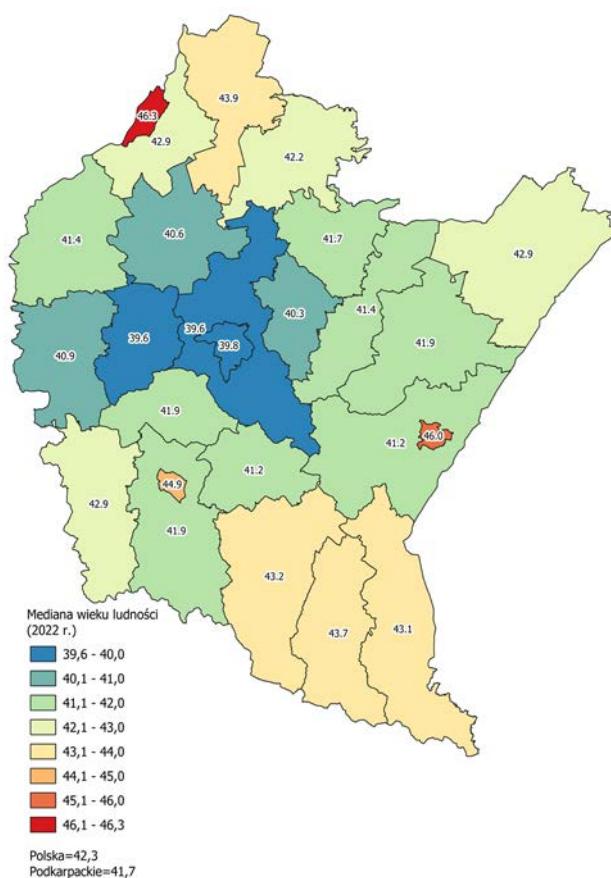
Mapa 7. Mediana wieku ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. powiatów charakteryzujących się medianą wieku poniżej 40. roku życia było już zaledwie 3. Mediana wieku przekraczająca 43. lata charakteryzowała 7 powiatów, z czego najwyższą wartością mediany, wynoszącą ponad 46. lat charakteryzował się Tarnobrzeg.

Mapa 8. Mediana wieku ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Migracje (w tym zagraniczne)

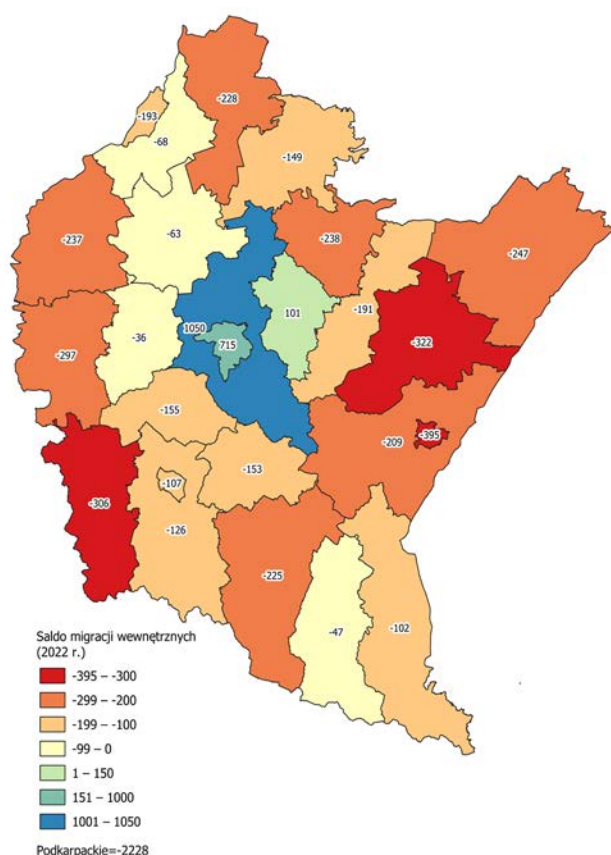
Migracje ludności, obok przyrostu naturalnego, są podstawowym czynnikiem kształtującym liczbę ludności i jej rozmieszczenie. Wielkość i kierunek migracji są najczęściej determinowane przez stopień rozwoju gospodarczego i ekonomiczną sytuację regionu.

W województwie podkarpackim od lat odpływ ludności przewyższał jej napływ, powodując tym samym spadek liczby mieszkańców województwa podkarpackiego. W 2022 r. w wyniku migracji liczba ludności zmniejszyła się o 2 089 osób (o 1 015 mężczyzn, o 1 074 kobiet), co w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców województwa wyniosło -1,0. Oznacza to, że liczba osób wymeldowanych z pobytu stałego w województwie podkarpackim w ciągu roku przekroczyła liczbę osób zameldowanych na pobyt stały w tym okresie. Z miast ubyły

2 524 osoby, natomiast na wsi liczba ludności zwiększyła się o 435 osób.

W 2022 r. w województwie podkarpackim zameldowało się na pobyt stały 20,7 tys. osób. Wśród ludności napływowej przeważały kobiety (52,0%) oraz osoby osiedlające się na wsi (60,4%). W tym samym czasie wymeldowało się 22,8 tys. osób i tu również częściej ubywało kobiet (52,0%) oraz osób zamieszkałych na wsi (52,9%).

Mapa 9. Saldo migracji wewnętrznych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. w ruchu wewnętrznym zameldowano na pobyt stały 19,8 tys. osób, natomiast liczba osób wymeldowanych z pobytu stałego wyniosła 22,1 tys.

Na stałe za granicę wyemigrowało z województwa podkarpackiego 759 osób. Natomiast liczba imigrantów przybywających do województwa wyniosła 898 osób. Saldo migracji zagranicznych wyniosło 139 osób, z tego 73 osoby ubyły w miastach, a 212 osób przybyło na wsi.

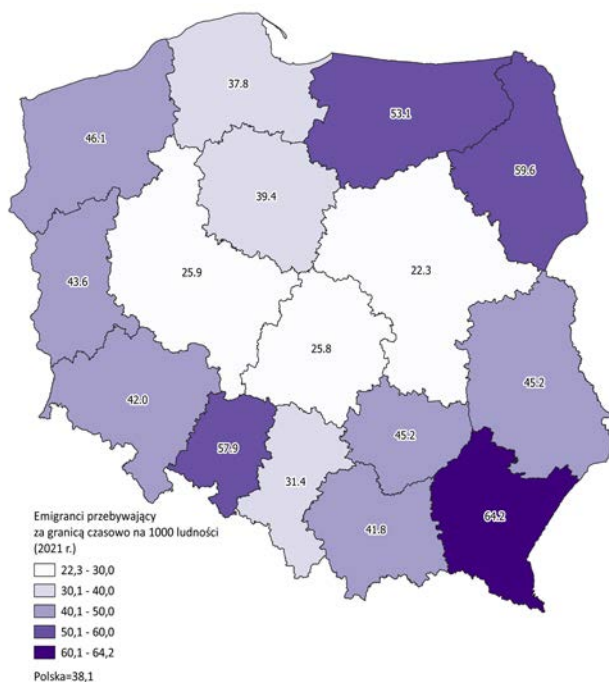
Patrząc na rok 2018 saldo migracji stałej również było ujemne i wyniosło -2 741. W przeliczeniu na 1 tys. ludności współczynnik salda migracji osiągnął wartość -1,3‰.

Odpływ ludności na pobyt stały przewyższał napływ i wyniósł 24,3 tys., podczas gdy napływ – 21,6 tys. osób. Główny udział w ujemnym saldzie migracji w województwie podkarpackim w 2018 r. mieli mieszkańcy miast (-2 301), natomiast saldo migracji dla wsi było wielokrotnie mniejsze (-440). Częściej na zmianę stałego pobytu decydowały się kobiety. W ramach migracji wewnętrznych zarówno największy napływ, jak i odpływ w 2018 r. zanotowano w Rzeszowie (odpowiednio: 3 386 i 2 193 osoby), co w konsekwencji skutkowało najwyższym w województwie saldem migracji wewnętrznych (1 193 osoby).

Uzupełnieniem analizy emigracji jest oszacowanie liczby mieszkańców Polski przebywających czasowo za granicą (tzw. zasoby imigracyjne Polaków w innych krajach). Zgodnie z wynikami NSP 2021 poza Polską czasowo przebywało w momencie spisu 1 447 386 osób mających stałe miejsce zamieszkania w kraju. Oznacza to, że średnio na każde 1 tys. mieszkańców Polski przypadało 38 osób przebywających czasowo za granicą. Spośród ogółu przebywających czasowo za granicą blisko 92% z nich przebywało za granicą 12 miesięcy i dłużej, a 8% do 12 miesięcy. Większość osób (61%) przebywających czasowo za granicą pochodziła z miast. Najwięcej osób przebywało w krajach europejskich (79,1%), ale też warto podkreślić, że Polacy przebywali na wszystkich kontynentach. W Wielkiej Brytanii, czasowo przebywało 25,9% wszystkich polskich emigrantów, w Niemczech 22,1%, a w Holandii 6,7%.

Z danych Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r. wynika, że najwięcej emigrantów, w przeliczeniu na 1 tys. ludności przebywających czasowo za granicą pochodziło z województwa podkarpackiego (64 osoby), a najmniej z województwa mazowieckiego (22 osoby).

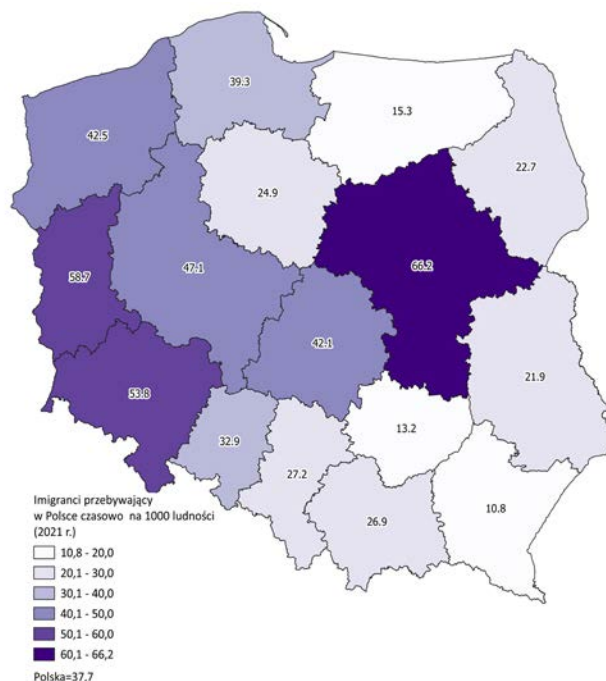
Mapa 10. Emigranci przebywający za granicą czasowo na 1 000 ludności w 2021 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Jak wynika z danych Narodowego Spisu Powszechnego z 2021 r. w Polsce odnotowano 1 433 779 imigrantów przebywających czasowo, przy czym 73,1% z nich przebywało w miastach. Ponad 60% imigrantów nie przekroczyło 40. roku życia. Najwięcej imigrantów przybyło z Ukrainy (prawie 64%), dalej z Białorusi (4%), a na trzecim miejscu znalazła się Mołdawia (2%). Ponad 55% imigrantów przebywało na terenie województwa mazowieckiego, wielkopolskiego, dolnośląskiego i śląskiego.

Mapa 11. Imigranci przebywający w Polsce czasowo na 1 000 ludności w 2021 r.

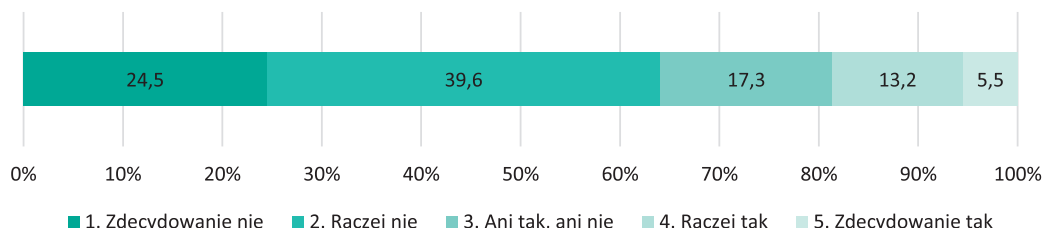
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Najwięcej imigrantów w 2021 r., w przeliczeniu na 1 tys. ludności, przebywało w województwie mazowieckim (66 osób), a najmniej w województwie podkarpackim (11 osób).

Plany migracyjne

Spośród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych niemal co piąta ankietowana osoba zadeklarowała, że wyprowadziłaby się z województwa podkarpackiego, gdyby miała taką możliwość.

Wykres 10. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w odniesieniu do stwierdzenia: „Gdybym tylko mógł/mogła, to wyprowadził(a)bym się z województwa podkarpackiego” (w %)¹³

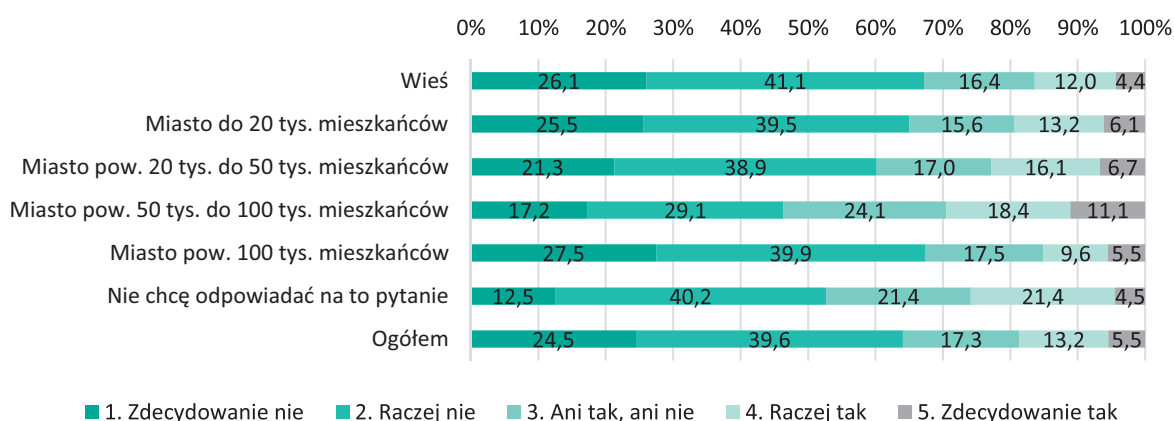
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Uzyskany odsetek takich deklaracji można uznać za niekorzystny w kontekście identyfikacji szans i zagrożeń rozwojowych, mając na uwadze to, że badanie ankietowe zostało przeprowadzone wśród osób, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych, z dominacją osób w wieku średnim o mniejszych skłonnościach do mobilności w porównaniu do osób młodych. Istotną okolicznością jest również to, że wśród ankietowanych dominowały kobiety, w przypadku których skłonność do mobilności jest nieco mniejsza. Potwierdza to analiza odpowiedzi w podziale na płeć. Męż-

czyźni nieco częściej od kobiet wskazywali (21% względem 18,2%), że gdyby mieli taką możliwość, to wyprowadziliby się z województwa podkarpackiego.

Najwyższy odsetek osób deklarujących chęć wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w przypadku posiadania takiej możliwości wystąpił w odniesieniu do osób mieszkających w miastach liczących powyżej 50 do 100 tys. mieszkańców. Uzyskane wyniki są zarazem zbieżne z analizami wskazującymi zagrożenie zjawiskiem depopulacji dotyczące miasta średniej wielkości.

Wykres 11. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w odniesieniu do stwierdzenia: „Gdybym tylko mógł/mogła, to wyprowadził(a)bym się z województwa podkarpackiego” w podziale na wielkość miejsca zamieszkania (w %)¹⁴

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

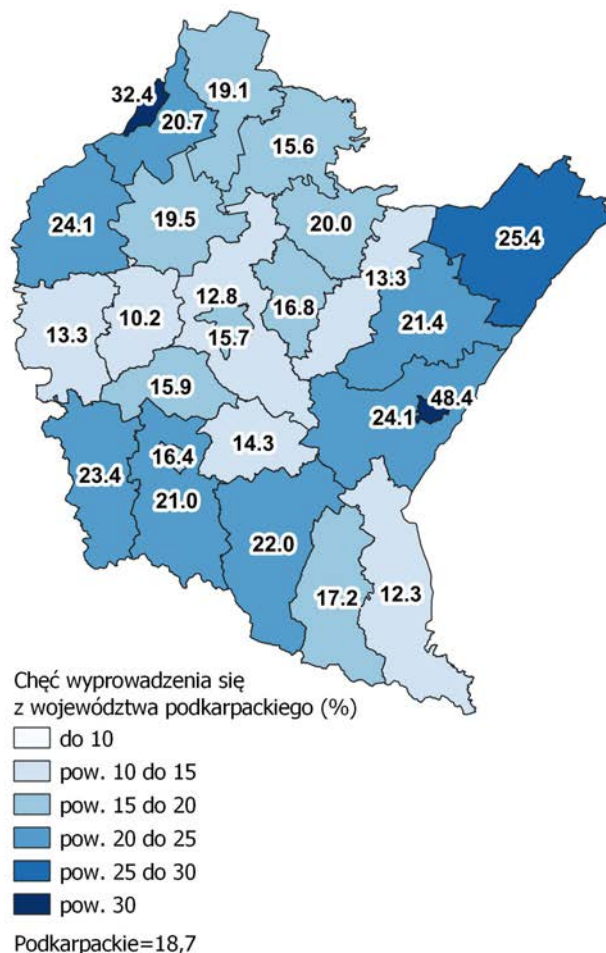
¹³ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

¹⁴ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

W podziale na podregiony na tle pozostałych zdecydowanie wyróżnia się podregion rzeszowski, gdzie odnotowano wyraźnie niższy odsetek odpowiedzi twierdzących (14,6%), co z kolei potwierdza rolę Rzeszowa jako głównego ośrodka przyciągającego zasoby z innych części województwa. W przypadku pozostałych podregionów odsetek twierdzących odpowiedzi wyniósł 19,6% (podregion krośnieński), 20,8% (podregion tarnobrzeski) oraz 22,3% (podregion przemyski).

Znacznie wyraźniejsze zróżnicowania uwidaczniają się w układzie powiatowym. Co prawda w odniesieniu do poziomu powiatów zebrane dane cechują się niższą dokładnością ze względu na relatywnie nieduże liczebności wypełnionych ankiet, niemniej jednak tak dużych zróżnicowań nie można wyjaśnić jedynie możliwym błędem pomiaru. Na tle pozostałych powiatów zdecydowanie wyróżnia się Przemyśl, gdzie niemal połowa ankietowanych zadeklarowała chęć wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w przypadku posiadania takiej możliwości. Wyraźnie od pozostałych odróżnia się także Tarnobrzeg, gdzie niemalże co trzecia ankietowana osoba chciałaby wyprowadzić się z województwa podkarpackiego.

Mapa 12. Odsetek rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych deklarujących chęć wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w przypadku posiadania takiej możliwości

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

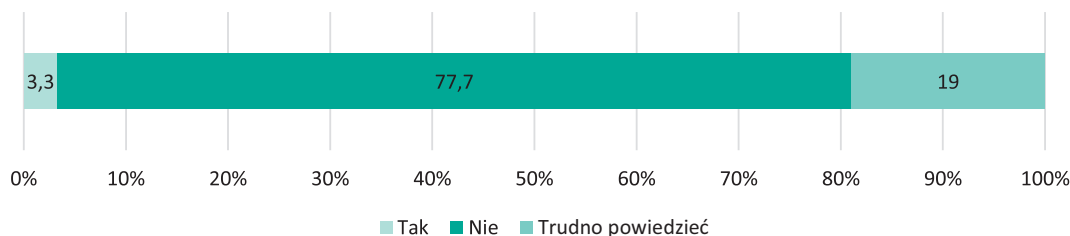
Różnice w deklaracjach chęci wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w przypadku posiadania takiej możliwości są istotne statystycznie ze względu na posiadane wykształcenie, ale nie układają się one liniowo. Nie wystąpiły natomiast istotne statystycznie różnice ze względu na poziom osiąganych dochodów.

Znacznie korzystniej prezentują się wyniki badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych, jeżeli chodzi o plany wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w ciągu najbliższych 5 lat. Zaledwie nieco ponad 3% ankietowanych wskazało na

posiadanie takiego zamiaru. Przeciwnie zdanie wyraziło nieco ponad 3/4 respondentów, a nie-

spełna 1/5 nie potrafiła w tym zakresie udzielić jednoznacznej odpowiedzi.

Wykres 12. Plany rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wyprowadzenia się na stałe z województwa podkarpackiego w ciągu najbliższych 5 lat (w %)

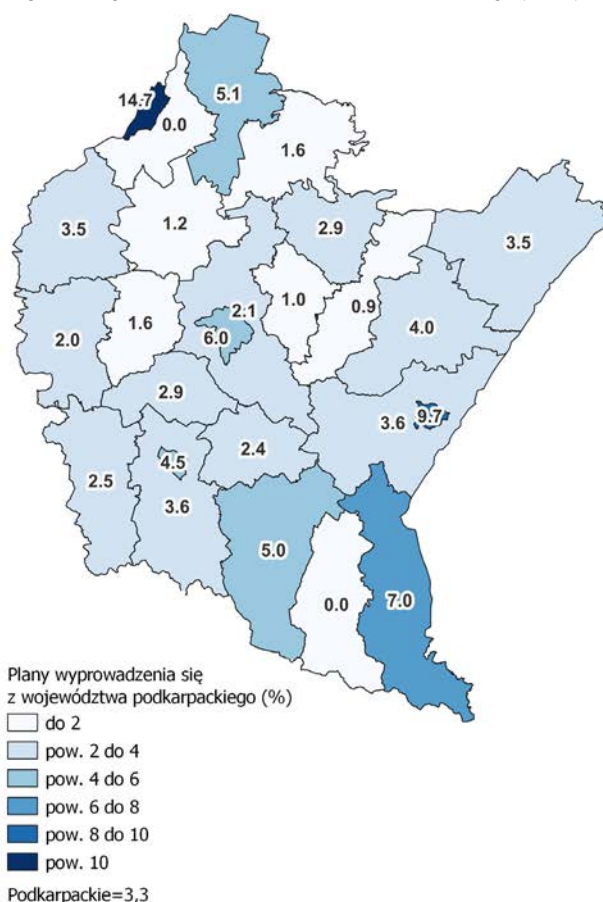

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Mężczyźni nieznacznie częściej od kobiet wskazywali na posiadanie planów w tym zakresie (4,1% względem 3%). Ze względu na wielkość miejsca zamieszkania najwyższy odsetek osób deklarujących posiadanie planów wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego wystąpił w odniesieniu do miast liczących powyżej 50 do 100 tys. mieszkańców, gdzie osiągnął wartość 8,4%. Zauważalne jest zarazem, że w przypadku mieszkańców terenów wiejskich takie plany zostały wskazane zaledwie przez 1,8% respondentów. W podziale na podregiony nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie analizowanego zagadnienia. Wyraźne zróżnicowania wystąpiły natomiast w podziale na powiaty, chociaż należy mieć na uwadze, że zebrane wyniki mogą być obarczone dużym błędem ze względu na niewielkie liczebności na tym poziomie pomiaru. Na tle pozostałych powiatów najwyraźniej wyróżnia się Tarnobrzeg, gdzie posiadanie planów wyprowadzenia się w ciągu najbliższych 5 lat zadeklarowało niemal 15% ankietowanych. Może to być spowodowane położeniem Tarnobrzega bezpośrednio przy granicy z województwem świętokrzyskim, a w szczególności znajdującym się na terenie województwa świętokrzyskiego sąsiednim Sandomierzem, ponieważ analizy przepływów ludności związanych ze zmianą miejsca zamieszkania wskazują, że Sandomierz jest jednym z głównych miejsc, do których wyprowadzają się mieszkańcy Tarnobrzega. To by zarazem oznaczało osiedlanie się w obrębie

wspólnego obszaru funkcjonalnego mimo wyprowadzenia się poza obszar administracyjny województwa podkarpackiego.

Mapa 13. Plany rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w ciągu najbliższych 5 lat w podziale na powiaty (w %)

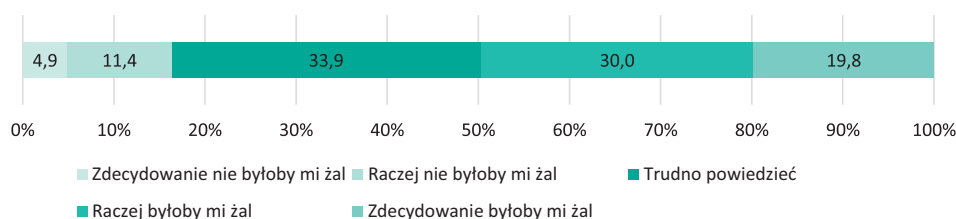

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Respondentom badania ankietowego zadano także pytanie dotyczące spodziewanych odczuć związanych z ewentualną koniecznością wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego. Niemal połowa ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wskazywała na potencjalne odczuwanie żalu z tego powodu. Znaczna

część osób wskazujących na odczuwanie żalu w przypadku konieczności wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego nie zgadzała się zarazem ze stwierdzeniem, że wyprowadziłaby się z województwa podkarpackiego, gdyby miała taką możliwość, o czym świadczy ujemna wartość współczynnika korelacji wynosząca -0,653.

Wykres 13. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych na pytanie: „Przypuśćmy, że z jakichś powodów musi Pan/Pani wyprowadzić się z województwa podkarpackiego. W jakim stopniu żal byłoby Panu/Pani wyjechać stąd na stałe?” (w %)

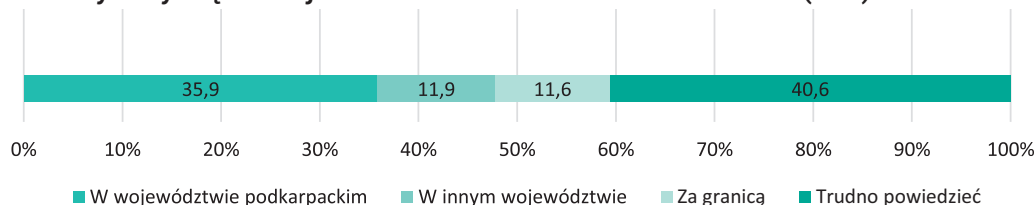
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Mężczyźni nieco częściej od kobiet wskazywali jednoznaczne deklaracje w tym zakresie zarówno pod względem deklarowania, że byłoby im żal z tego powodu, jak i pod względem tego, że nie odczuwaliby żalu.

Zaledwie nieco ponad 1/3 ankietowanych osób studiujących zadeklarowała, że za 5 lat będzie mieszkać na terenie województwa podkarpackiego. Deklaracje planów zamieszkania poza województwem podkarpackim złożyła

nieco ponad 1/5 ankietowanych. Zauważalny jest wysoki odsetek osób niezdecydowanych w tej kwestii (41%). Można to z jednej strony uznać za zagrożenie odpływu znacznej części osób o wysokim kapitale, ale z drugiej strony jako pewną szansę a zarazem wyzwanie w zakresie podejmowania działań skutkujących pozostaniem tych osób na terenie województwa podkarpackiego.

Wykres 14. Plany dotyczące miejsca zamieszkania studentów za 5 lat (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Plany w tym zakresie są wyraźnie zróżnicowane ze względu na miejsce zamieszkania studentów. Osoby mieszkające na terenie województwa podkarpackiego wyraźnie częściej (37%) deklarowały planowanie zamieszkiwania w województwie podkarpackim niż pozostałe

osoby (22%). Nie zaobserwowano istotnych statystycznie różnicowań w tym zakresie ze względu na płeć czy poziom studiów. Osoby studiujące na studiach niestacjonarnych nieco częściej deklarowały wiązanie swojej przyszłości z województwem podkarpackim (43,9%

względem osób studiujących na studiach stacjonarnych – 32,2%). Ze względu na wielkość miejsca zamieszkania najwyższy odsetek osób planujących mieszkanie w województwie podkarpackim wystąpił wśród studentów mieszkających na terenach wiejskich (42,0%), a najniższy wśród studentów mieszkających w mieście pow. 100 tys. mieszkańców (27,8%).

6.2. Kondycja zdrowotna ludności województwa podkarpackiego

Przeciętne trwanie życia

Na przestrzeni lat 2018–2022 przewidywana długość trwania życia mieszkańców województwa podkarpackiego zarówno kobiet, jak i mężczyzn uległa skróceniu. Tendencję taką można było zaobserwować również w skali kraju. Czynniki wpływające na długość życia na danym obszarze mogą być występujące choroby cywilizacyjne i dostępność do opieki medycznej, jak też dostęp do nowoczesnej diagnostyki. Nie bez znaczenia pozostaje również zmiana poziomu życia społeczeństwa i jego kondycji zdrowotnej czy dochodów, ale także klimatu i jakości środowiska naturalnego. Analiza danych o długości życia i umieralności mieszkańców Polski, jak i poszczególnych województw przed rokiem 2020 i po 2021 r. wskazuje, że w latach pandemii COVID-19 nastąpiło zasadnicze pogorszenie stanu zdrowia Polaków, szczególnie osób starszych.

W 2021 r. w województwie podkarpackim długość życia mężczyzn wynosiła 71,8 lat i była krótsza o 2,3 lat niż w poprzedzającym pandemię 2019 r., a w przypadku mężczyzn w wieku 65 lat była krótsza o 1,9 roku. Długość życia kobiet w 2021 r. w województwie podkarpackim wynosiła 79,7 lat i była krótsza o 2,1 lat niż w 2019 r. (w wieku 65 lat uległa skróceniu o 1,7 roku). Mężczyźni bardziej ucierpieli w pierwszym roku pandemii (długość życia uległa skróceniu o 1,5 roku) niż w drugim (dalsze skrócenie o 0,7 roku) natomiast kobiety w obu latach ucierpiały w podobnym stopniu (długość życia uległa skróceniu w obu przypadkach o 1 rok). Wpływ pandemii na skrócenie długości życia mieszkańców miast i wsi wśród męż-

czyn w obu latach był większy w miastach, natomiast u kobiet w 2020 r. był większy wśród mieszkanek wsi, a w 2021 r. był podobny w obu populacjach. Skrócenie długości życia spowodowane pandemią miało znaczne zróżnicowanie międzywojewódzkie i międzypowiatowe. Długość życia polskich mężczyzn i kobiet zmieniła w okresie pandemii swoją wartość bardziej niż w większości krajów UE. Skrócenie było większe od średniego dla krajów UE o 1,1 roku dla ogółu mężczyzn i o 1 rok dla mężczyzn w wieku 65 lat, natomiast w przypadku kobiet odpowiednio o 1 rok i 1,1 roku. Większe skrócenie długości życia w wyniku pandemii COVID-19 wśród mieszkańców Polski niż ogółu mieszkańców UE spowodowało dalsze powiększenie niekorzystnego dla Polski deficytu w zakresie tego podstawowego wskaźnika zdrowia populacji w stosunku do ogółu krajów UE. Przeciętna długość życia kobiet w powiatach w niewielkim stopniu zależała od wartości wskaźnika deprywacji, ale skrócenie długości życia kobiet w okresie pandemii było największe w powiatach o największym poziomie deprywacji, a najmniejsze w powiatach, gdzie indeks deprywacji był najniższy. Natomiast w przypadku mężczyzn różnica w zakresie długości życia jest wyraźniej niż u kobiet związana z poziomem deprywacji powiatów natomiast nie obserwuje się takiego związku w przypadku skrócenia długości życia związanego z okresem pandemii.

W 2022 r. w województwie podkarpackim przewidywana długość życia dla mężczyzn wyniosła 74,7 lat, dla kobiet – 82,5, podczas gdy w 2018 r. mężczyźni żyli przeciętnie 75,6 roku, natomiast kobiety 83,2 roku. Na poziomie ogólnopolskim natomiast wiek mężczyzn wyniósł 73,4 lat, a kobiet 81,1 (w 2018 r. – mężczyźni 73,8 lat, a kobiety 81,7 lat). Analizując województwa Polski Wschodniej, można stwierdzić, że w 2022 r. największą długością życia cechowali się mężczyźni w województwie podkarpackim, a najmniejszą – w województwie warmińsko-mazurskim (72,5 roku). W przypadku kobiet – przewidywana długość życia najwyższa była w województwie podlaskim (82,6 lat), a najkrótsza – w województwie lubelskim (80,3 lat).

Wydłużenie trwania życia w zdrowiu jest

jednym z głównych celów polityki zdrowotnej wielu krajów. Jeżeli oczekiwane trwanie życia w zdrowiu wzrasta szybciej niż przeciętne trwanie życia, oznacza to, że ludzie przez coraz większą część życia charakteryzują się dobrym zdrowiem. Oczekiwane lata przeżyte w zdrowiu (*Healthy Life Years*, HLY) nazywane też wskaźnikiem oczekiwanej długości życia bez niepełnosprawności (*Disability Free Life Expectancy*, DFLE) to wskaźnik obrazujący sytuację zdrowotną ludności, obliczany na podstawie tablic trwania życia oraz indywidualnie i subiektywnie postrzeganej niepełnosprawności¹⁵. Wartość HLY_x interpretuje się jako przewidywaną średnią liczbę lat, jaką ma do przeżycia bez niepełnosprawności osoba w wieku x ukończonych lat, pod warunkiem, że aktualne warunki umieralności i utraty zdrowia populacji nie ulegną zmianie do końca trwania życia tej osoby.

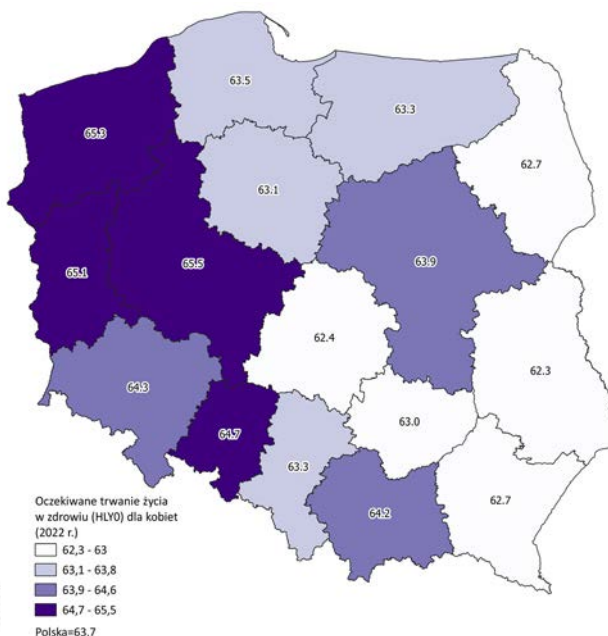
Mapa 14. Oczekiwane trwanie życia w zdrowiu (HLY0) dla mężczyzn w 2022 r. w podziale na województwa (w latach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W Polsce występuje duże zróżnicowanie wskaźnika trwania życia w zdrowiu w przekroju wojewódzkim. W 2022 r. rozpiętość między skrajnymi wartościami tego wskaźnika dla mężczyzn wyniosła 3,1 roku. Najdłuższym trwaniem życia w zdrowiu mężczyzn charakteryzowały się województwa: wielkopolskie (62,1 roku), zachodniopomorskie (61,6 roku) oraz lubuskie (61,4 roku), natomiast najkrótszym: lubelskie (59 lat), łódzkie (59,1 roku), śląskie i świętokrzyskie (po 59,5 roku). W województwie podkarpackim wskaźnik ten osiągnął wartość 59,8 lat, tj. przewidywany czas życia w zdrowiu stanowił 80,0% oczekiwanego trwania życia.

Mapa 15. Oczekiwane trwanie życia w zdrowiu (HLY0) dla kobiet w 2022 r. w podziale na województwa (w latach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wśród kobiet zróżnicowanie było na zbliżonym poziomie i wyniosło 3,2 roku. W tym przypadku najdłuższe trwanie życia w zdrowiu wystąpiło w województwach: wielkopolskim (65,5 roku), zachodniopomorskim (65,3 roku), lubuskim (65,1 roku) oraz opolskim (64,7 roku), z kolei najkrótsze w województwach: lubelskim (62,3 roku), łódzkim (62,4 roku), podkarpackim i podlaskim (po 62,7 roku) oraz świętokrzyskim (63,0 roku).

¹⁵ Niepełnosprawność szacowana jest na podstawie zmiennych pozyskanych z przeprowadzanego co-rocennie od 2005 r. Europejskiego Badania Warunków Życia Ludności (Eurostat, EU-Statistics on Income and Living Conditions Survey, EU-SILC).

Umieralność wśród dorosłych na choroby cywilizacyjne

Dwie najczęstsze przyczyny zgonów zarówno w Polsce, jak i na poziomie województwa podkarpackiego to choroby sercowo-naczyniowe i nowotwory. Co roku z powodu chorób układu krążenia w Polsce umiera prawie 170 tys. osób, w województwie podkarpackim średnio ponad 8,8 tys. mieszkańców. To najczęstsza, od lat, przyczyna zgonów. W województwie podkarpackim przodują tutaj powiaty: lubaczowski (573,8 zgonów na 100 tys. ludności), strzyżowski (548,2), jarosławski (534,0) i niżański (521,4). Najmniej umiera w Rzeszowie (371,1) oraz w powiecie leskim (390,4). Z kolei na nowotwory umiera prawie 107 tys. osób w Polsce, w województwie podkarpackim – niecałe 5 tys. osób. Z powodu chorób nowotworowych w województwie podkarpackim najczęściej umiera w powiecie krośnieńskim (291,0 zgonów na 100 tys. ludności), w Krośnie (289,7) oraz w Tarnobrzegu (277,6). Najmniej natomiast w powiatach: leskim (159,4), rzeszowskim (162,5) oraz dębickim (189,3).

W 2020 roku – pierwszym roku pandemii – z powodu COVID-19 zmarło 41,5 tys. osób w Polsce, co stanowiło niespełna 9% wszystkich zgonów, z kolei w 2021 roku liczba zgonów z tego powodu zwiększyła się ponad dwukrotnie – osiągając poziom ponad 91 tys. W województwie podkarpackim z powodu COVID-19 zmarło w 2020 r. 2 362 mieszkańców, a w roku 2021 – 5 315. COVID-19 był trzecią główną przyczyną zgonów w tych latach.

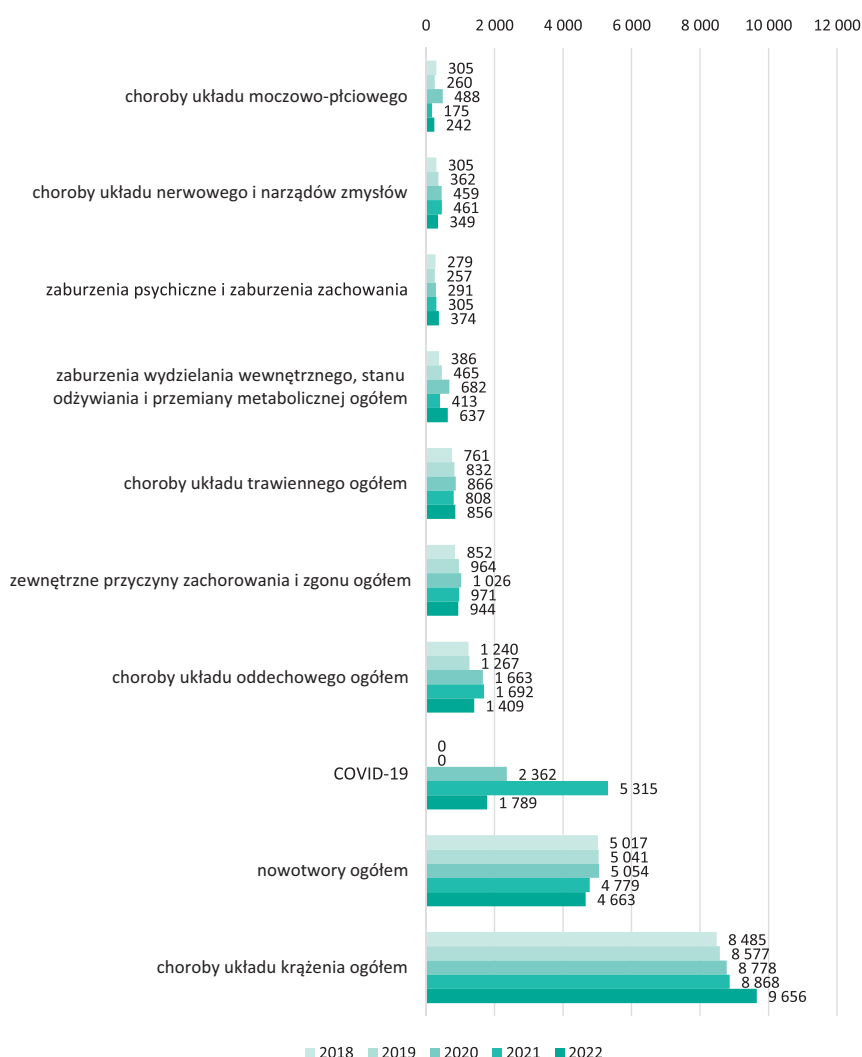
W 2021 roku – podobnie jak w latach ubiegłych – głównymi przyczynami zgonów były choroby układu krążenia i choroby nowotworowe, ale obie grupy odpowiadały już jedynie za nieco ponad połowę wszystkich zgonów. W stosunku do 2020 r. udział ten obniżył się o prawie 6%. Spadki zaobserwowano w większości klas przyczyn zgonów. Zmiany te są pochodną pandemii, w wyniku której w 2021 r. zmarło w Polsce jak już wcześniej wspomniano ponad 91 tys. osób, co oznacza, że zgony z powodu COVID-19 stanowiły blisko 18% wszystkich zgonów.

Stała, chociaż już znacznie mniejsza niż

w latach 2020–2021, nadwyżka zgonów występowała w Polsce, ale też i w województwie podkarpackim do końca 2022 r. Występowała ona tylko wśród osób starszych w wieku 65 lat i więcej, co wskazuje, że w tej populacji dług zdrowotny zaznacza się najsilniej, bo poprzez zwiększoną umieralność. W okresie pandemii wystąpiła również znaczna nadwyżka umieralności z powodu cukrzycy, chorób układu nerwowego, chorób serca, przyczyn bezpośrednio związanych z konsumpcją alkoholu. Mogło to być spowodowane utrudnieniem w dostępie do leczenia. Mniejsza od oczekiwanej umieralność z powodu nowotworów złośliwych jest niewątpliwie myląca, ponieważ jest raczej skutkiem wskazywania, zgodnie z zaleceniami WHO, COVID-19 jako przyczyny zgonów osób chorujących równocześnie na nowotwór i COVID-19. Występuje dosyć duże zróżnicowanie międzywojewódzkie w zmianach umieralności w okresie pandemii dla większości przyczyn zgonów. Umieralność osób poniżej 75 lat z powodu przyczyn możliwych do uniknięcia, które można skutecznie leczyć albo można im skutecznie zapobiegać jest istotnym elementem oceny funkcjonowania systemu ochrony zdrowia. Zagrożenie życia mieszkańców Polski z powodu ogółu przyczyn możliwych do uniknięcia było w latach 2020–2021 większe niż można było oczekiwać z wcześniejszego trendu współczynnika zgonów z powodu tych przyczyn. Bardziej zaznaczyło się to w przypadku przyczyn, które można skutecznie leczyć niż tych, którym można zapobiegać.

W 2022 r. zarówno na poziomie ogólnopolskim, jak i w województwie podkarpackim trzy główne przyczyny zgonu były podobne jak w latach poprzednich i pozostały bez zmian. W województwie podkarpackim zmniejszyła się liczba osób zmarłych z powodu nowotworów – do poziomu 4 663 oraz COVID-19 do 1 789, a zwiększyła się liczba zgonów na choroby układu krążenia do 9 656. W 2022 r. stosunkowo dużo zgonów odnotowano także z powodu chorób układu oddechowego – 1 409, jak również z powodu zewnętrznych przyczyn zachorowania i zgonu – 944 oraz chorób układu trawiennego – 856.

Wykres 15. Zgony według przyczyn w województwie podkarpackim w 2022 r.

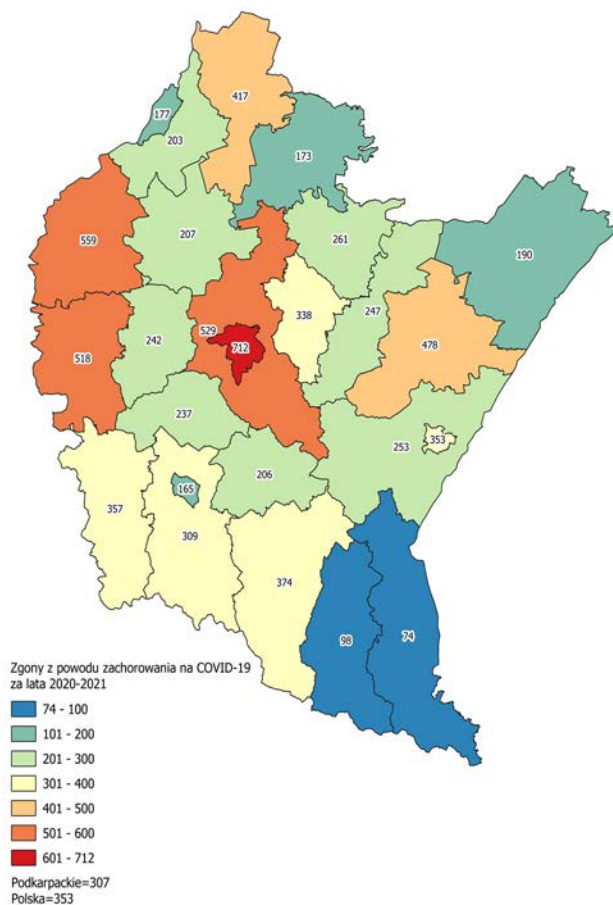

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W latach 2020–2021 (pandemia COVID-19) w szpitalach w Polsce hospitalizowano z powodu COVID-19 (rozpoznanie zasadnicze) łącznie 380 767 osób. Ponadto w 2020 r. hospitalizowano 40 000 osób, a w 2021 r. – 53 000, które miały wpisane rozpoznanie U07.1 (wirus SARS-CoV-2 jest zidentyfikowany na podstawie badania laboratoryjnego) lub U07.2 (wirus niezidentyfikowany laboratoryjnie) jako rozpoznanie współistniejące. Najwięcej osób leczonych z powodu COVID-19 to osoby starsze, 80% stanowiły osoby powyżej 50. roku życia, a średni wiek leczonych w 2020 r. wynosił 63 lata u mężczyzn i 66 lat u kobiet, a w 2021 r. wiek kobiet i mężczyzn wynosił odpowiednio 63 i 66 lat. Śmiertelność szpitalna leczonych w szpitalach z powodu COVID-19 była niższa niż 10% do 50. roku ży-

cia, ale u osób starszych zarówno w 2020 r., jak i 2021 r., wzrastała bardzo szybko osiągając 50% u mężczyzn w wieku 85 lat i więcej. Od 50. roku życia śmiertelność szpitalna z powodu COVID-19 była wyraźnie wyższa u mężczyzn niż u kobiet. W 2021 r. w porównaniu do roku poprzedniego średnio nieznacznie zmalała u mężczyzn z 23% na 21% i u kobiet z 19,1% na 18,9%. Współczynniki hospitalizacji mieszkańców miast i wsi z powodu COVID-19 w latach 2020–2021 kształtowały się dosyć podobnie, jednak zarówno w pierwszym, jak i drugim roku pandemii, przed 70. rokiem życia częściej hospitalizowani byli mieszkańcy miast, a w wieku 70 lat i starszym – mieszkańcy wsi. Długość hospitalizacji mieszkańców miast oraz wsi była podobna, wynosiła 10 dni, podobnie śmiertelność szpitalna – 22%.

Mapa 16. Zgony z powodu zachorowania na COVID-19 w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2021–2022

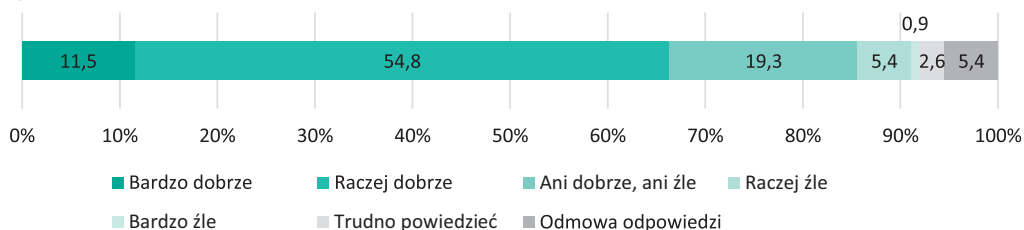
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Samoocena stanu zdrowia rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych oraz studentów

Stan swojego zdrowia bardzo dobrze lub raczej dobrze oceniło 2/3 respondentów badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych. Źle lub bardzo źle swój stan zdrowia oceniło ponad 6%, a pozostałe osoby nie dokonały jednoznacznej oceny w tym zakresie.

Mężczyźni nieco częściej niż kobiety pozytywnie oceniają swój stan zdrowia (75% względem 66%). Uzyskane wyniki nie pokrywają się z danymi dotyczącymi przeciętnej długości trwania życia, gdyż to mężczyźni żyją przeciętnie o kilka lat krócej od kobiet. Odpowiedzi uzyskane w ramach badania ankietowego mogą świadczyć z jednej strony o mniejszym zwracaniu przez mężczyzn uwagi na swój stan zdrowia, ale także mogą być przejawem przyjmowania postawy silnego mężczyzny, który nie powinien narzekać na swoje zdrowie, gdyż mogłoby to być postrzegane jako przejaw słabości.

Wykres 16. Samoocena stanu zdrowia rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)¹⁶

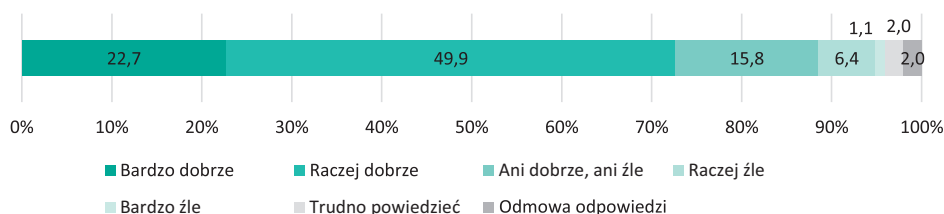
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

¹⁶ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

Osoby studiujące nieco lepiej oceniają stan swojego zdrowia niż rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych. Nie jest to zaskoczenie, mając na uwadze, że studenci są generalnie młodszą kategorią wiekową od rodziców/opiekunów uczniów, a wiek jest

istotnym czynnikiem wpływającym na stan zdrowia. Z drugiej strony zauważalne jest, że w obu zbiorowościach ankietowanych wystąpiły bardzo zbliżone proporcje osób negatywnie oceniających stan swojego zdrowia.

Wykres 17. Samoocena stanu zdrowia studentów (w %)¹⁷

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

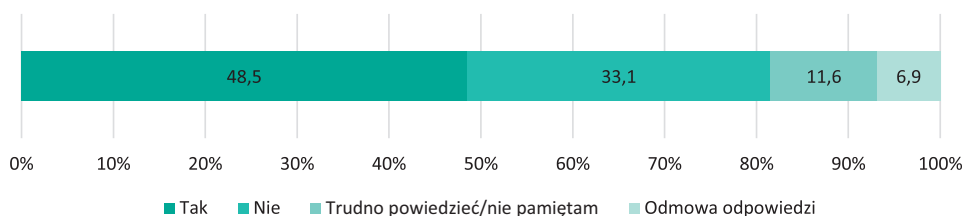
Podobnie jak w przypadku rodziców/opiekunów uczniów również w przypadku osób studiujących swój stan zdrowia raczej dobrze lub bardzo dobrze częściej oceniali mężczyźni niż kobiety (77% względem 71%).

Deklarowana zachorowalność na COVID-19

Jednym z bezprecedensowych zjawisk społecznych w ostatnich latach był wybuch pandemii COVID-19 skutkujący wprowadzeniem różnego rodzaju obostrzeń zmieniających czasowo funkcjonowanie instytucji społecznych oraz znacząco reorganizujących życie społeczne. Skalę tego zjawiska potwier-

dzają także wyniki badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów uczęszczających do szkół ponadpodstawowych w województwie podkarpackim. Niemal połowa ankietowanych stwierdziła, że chorowała na COVID-19. Odpowiedzi przeczącej udzieliła co trzecia ankietowana osoba. Zauważalne jest, że niemal 12% ankietowanych nie potrafiło udzielić jednoznacznej odpowiedzi na ten temat, co w pewnym stopniu może wynikać z doświadczania objawów chorobowych typowych dla COVID-19, ale bez stwierdzenia zakażenia za pomocą testu.

Wykres 18. Deklarowana zachorowalność na COVID-19 wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)¹⁸

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

¹⁷ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

¹⁸ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

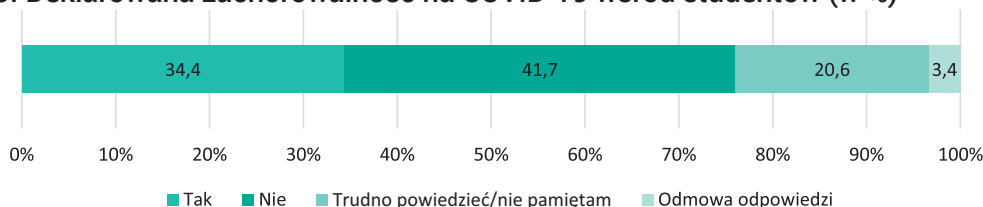
Zachorowalność na COVID-19 w podobnym stopniu była wskazywana przez kobiety jak i przez mężczyzn. W podziale na wielkość miejscowości zamieszkania zauważalne jest nieco niższe deklarowanie zachorowalności na COVID-19 przez osoby zamieszkujące na terenach wiejskich (44%). Może to wynikać z jednej strony ze specyfiki struktury społecznej cechującej się mniejszą intensywnością kontaktów społecznych z dużą liczbą osób, ale także z rzadszego poddawania się testom.

Z podobnych powodów może wynikać zróżnicowanie wskazywania zachorowalności na

COVID-19 ze względu na poziom posiadanego wykształcenia. Osoby z wykształceniem wyższym częściej wskazywały na zakażenie tym koronawirusem od osób z wykształceniem podstawowym, gimnazjalnym czy zasadniczym zawodowym. Może to wynikać z większej świadomości występowania tej choroby, a także częstszego poddawania się testom.

Ankietowane osoby studiujące rzadziej niż rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych deklarowały chorowanie na COVID-19.

Wykres 19. Deklarowana zachorowalność na COVID-19 wśród studentów (w %)¹⁹

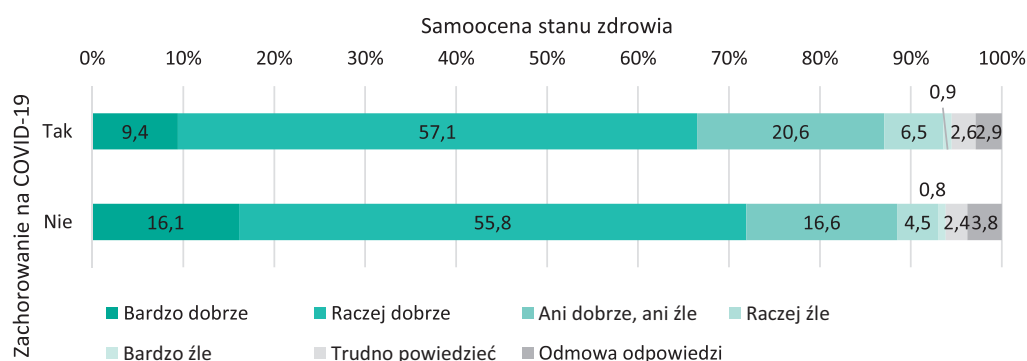

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

W przypadku rodziców/opiekunów uczniów zauważalna jest korelacja (o wartości współczynnika kontyngencji 0,362) pomiędzy deklarowaną zachorowalnością na COVID-19 a sa-

mooceną stanu zdrowia. Osoby, które wskazywały, że nie chorowały na tego koronawirusa częściej oceniały swój stan zdrowia jako raczej dobry lub bardzo dobry.

Wykres 20. Zachorowanie na COVID-19 a samoocena stanu zdrowia rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Podkreślenia wymaga, że przeprowadzone badanie jest badaniem społecznym a nie medycznym i bazuje na deklaracjach zebranych od respondentów, przez co na podstawie

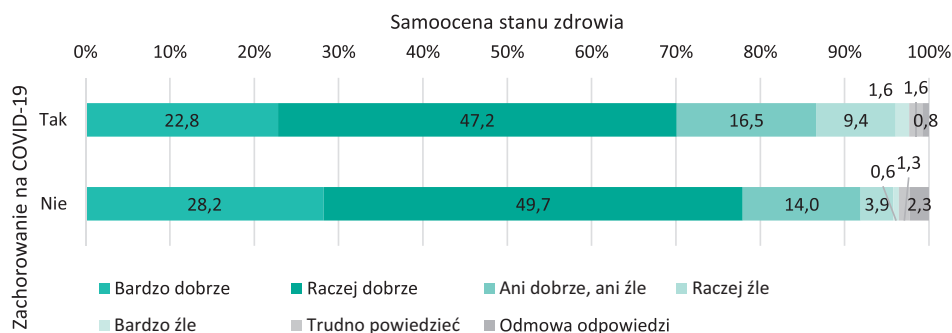
uzyskanych wyników nie jest możliwe jednoznaczne stwierdzenie, co jest skutkiem, a co przyczyną, tj. czy zachorowanie na COVID-19 spowodowało długotrwałe obniżenie samo-

¹⁹ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

oceny stanu zdrowia, czy gorszy stan zdrowia skutkował większą podatnością na zachorowalność na tego koronawirusa. Obie sytuacje można uznać za prawdopodobne oraz współwystępujące, ponieważ wyniki prowadzonych analiz medycznych wskazują, że najbardziej narażone zachorowaniem na COVID-19 były osoby o złym stanie zdrowia. Z drugiej jednak strony wskazuje się, że przechorowanie tego koronawirusa może skutkować długotrwałym pogorszeniem stanu zdrowia, co również znajduje potwierdzenie w analizowanych danych pochodzących ze statystyki publicznej dotyczących zachorowalności na różne choroby.

Zauważalne jest jednak, że również osoby studiujące, które nie chorowały na COVID-19 lepiej oceniały swój stan zdrowia w porównaniu do osób, które przeszły tę chorobę. W przypadku osób młodych również nie można wykluczyć sytuacji łatwiejszej podatności na zachorowanie w przypadku osób o gorszym stanie zdrowia. Mając na uwadze młody wiek ankietowanych, bardziej zasadne wydaje się sformułowanie wniosku, że to jednak zachorowanie na COVID-19 w większym stopniu wpłynęło na pogorszenie stanu zdrowia niż gorszy stan zdrowia przełożył się na zachorowanie na COVID-19.

Wykres 21. Zachorowanie na COVID-19 a samoocena stanu zdrowia studentów (w %)

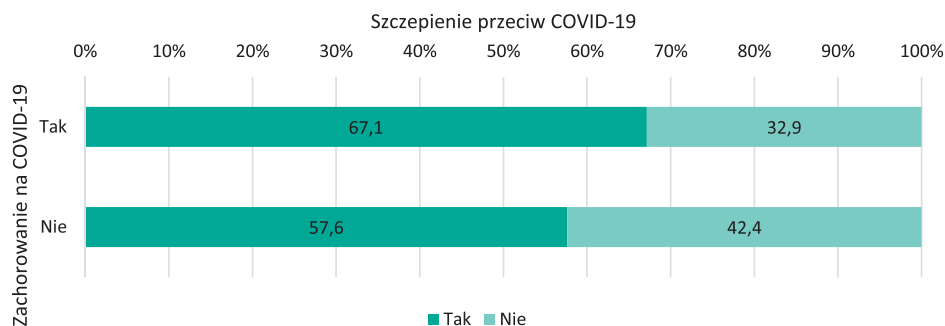

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Zachorowalność na COVID-19 częściej była wskazywana przez rodziców/opiekunów uczniów deklarujących przyjęcie co najmniej jednej dawki szczepionki przeciwko temu koronawirusowi. Na podstawie uzyskanych wyników nie można jednak wprost wyciągać

wniosków o braku skuteczności szczepionek, ponieważ dla części ankietowanych czynnikiem stymulującym do zaszczepienia mogło być wcześniejsze zachorowanie na tę chorobę i obawa przed ponownym zachorowaniem.

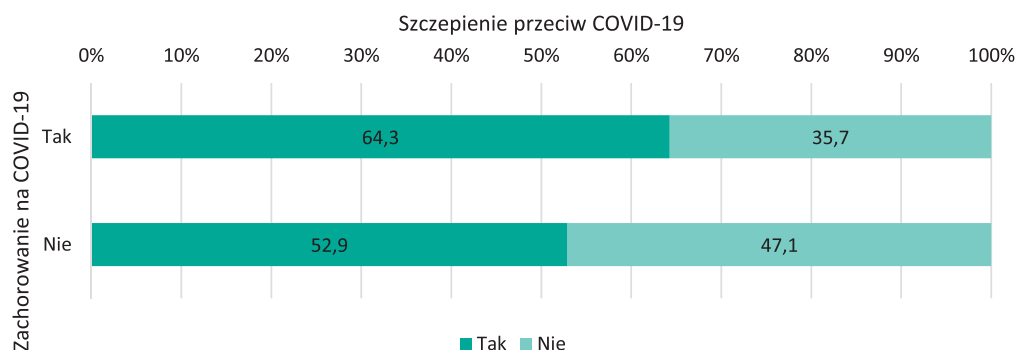
Wykres 22. Zachorowanie na COVID-19 a przyjęcie co najmniej jednej dawki szczepionki przeciwko COVID-19 przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=2542 – z analizy wyłączono odpowiedzi „trudno powiedzieć/nie pamiętam” oraz „odmawiam odpowiedzi na to pytanie”].

Podobne zależności zaobserwowano również na podstawie wyników badania przeprowadzonego wśród studentów podkarpackich uczelni.

Wykres 23. Zachorowanie na COVID-19 a przyjęcie co najmniej jednej dawki szczepionki przeciwko COVID-19 przez studentów (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=538 – z analizy wyłączono odpowiedzi „trudno powiedzieć/nie pamiętam” oraz „odmawiam odpowiedzi na to pytanie”].

Nie zaobserwowano natomiast istotnych statystycznie różnicowań w dokonywanej przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych samoocenie stanu zdrowia ze względu na przyjmowanie szczepionek przeciwko COVID-19. Zarówno osoby, które szczepiły się, jak i te które się nie szczepiły w podobnym stopniu stan swojego zdrowia oceniły jako bardzo dobry lub raczej dobry. Nieznaczne różnicowania w tym zakresie wystąpiły jednak wśród studentów. Osoby studiujące, które zaszczepiły się, nieco gorzej oceniły stan swojego zdrowia w porównaniu do osób wskazujących brak przyjmowania szczepionek przeciwko COVID-19.

6.3. Poziom wykształcenia oraz realizacja kształcenia ustawicznego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego

Według wyników NSP 2021 wzrost poziom wykształcenia ludności województwa podkarpackiego w stosunku do NSP 2011, co jest jednym z czynników rozwoju społeczeństwa w województwie podkarpackim. Odsetek osób z wykształceniem wyższym w województwie podkarpackim wyniósł 21,0% (w kraju 23,2%) i w porównaniu z 2011 r. zwiększył się o 6,4 p. proc. W 2021 r. osoby z wykształceniem śred-

nim i policealnym stanowiły najwyższy udział w strukturze ludności województwa według poziomu wykształcenia. Odsetek takich osób kształtował się na poziomie – 33,5% (w 2011 r. – 30,1%), w kraju wartości te kształtowały się odpowiednio 32,4% i 31,4%. Liczebność tej grupy w województwie podkarpackim zwiększyła się o 51,0 tys. w porównaniu z wynikami poprzedniego spisu. W omawianym okresie liczba osób o wykształceniu średnim zawodowym wzrosła o ponad 50 tys. (o 16,1%), natomiast zmalała liczba osób, które posiadały ukończoną szkołę średnią ogólnokształcącą – spadek o ponad 10 tys. (tj. o 5,4%). Wykształcenie zasadnicze zawodowe nadal zajmuje znaczące miejsce w strukturze według poziomu wykształcenia w województwie podkarpackim, jednakże w 2021 r. udział osób o tym poziomie wykształcenia w stosunku do wyników uzyskanych w spisie w 2011 r. obniżył się o 0,8 p. proc. i wyniósł 20,9% (w kraju 19,6%). W 2021 r. 48,2 tys. osób posiadało wykształcenie gimnazjalne, co stanowiło 2,7% (w kraju 2,8%) wśród ogółu ludności w wieku 13 lat i więcej. Liczba osób, które nie ukończyły szkoły podstawowej stanowiła podobnie jak w kraju 2,9%.

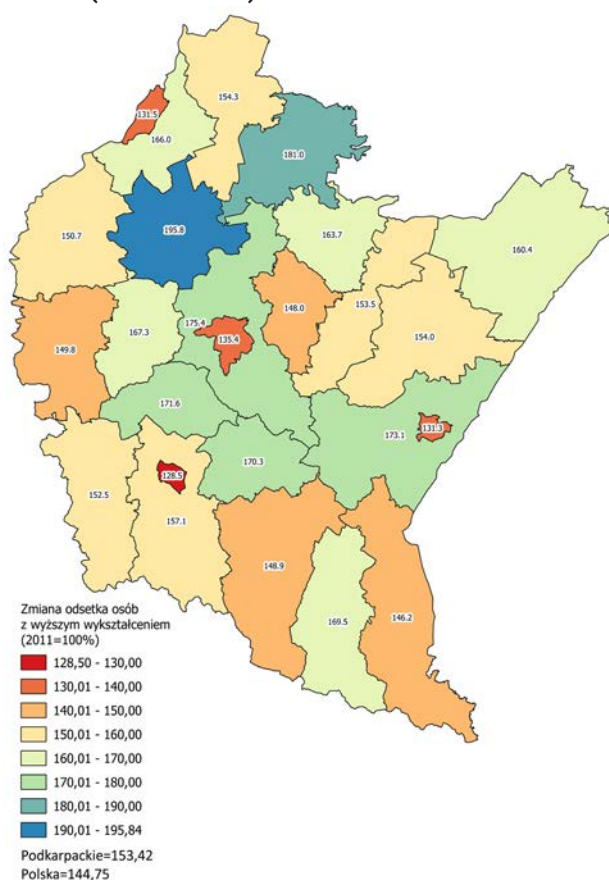
Tabela 2. Ludność w wieku 13 lat i więcej według poziomu wykształcenia w województwie podkarpackim w 2011 r. oraz 2021 r.

Wyszczególnienie	2011 r.	2021 r.	
	w tys.		2011=100
Ogółem	1 835,8	1 805,1	98,3
w tym:			
Wyższe	268,7	378,2	140,8
Średnie	553,0	604,0	109,2
w tym:			
średnie zawodowe	316,1	367,0	116,1
Zasadnicze zawodowe/branżowe	398,8	377,0	94,5
Gimnazjalne	101,9	48,2	47,3
Podstawowe ukończone	348,3	212,6	61,0
Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego	23,9	52,6	220,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Powiatem, który na przestrzeni 10 lat pomiędzy spisami w 2011 i 2021 roku, w największym stopniu doświadczył wzrostu odsetka mieszkańców w wieku 13 lat i więcej posiadających wyższe wykształcenie, okazał się powiat kolbuszowski (wzrost o 95,8%). Równie wysoki wzrost populacji osób z wyższym wykształceniem odnotowano w powiecie niżańskim (wzrost o 81%). W najmniejszym stopniu wzrost populacji mieszkańców legitymujących się wyższym wykształceniem doświadczyły cztery miasta na prawach powiatu: Krosno, Rzeszów, Przemyśl i Tarnobrzeg. Warto zaznaczyć, iż były to według danych Spisu powszechnego z 2011 r., powiaty o najwyższym odsetku najlepiej wykształconych mieszkańców województwa podkarpackiego.

Mapa 17. Zmiana odsetka osób z wyższym wykształceniem w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2011–2021 (2011=100%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Szkolnictwo ponadpodstawowe i policealne

W roku szkolnym 2022/23 działało w województwie podkarpackim 86 branżowych szkół I stopnia dla młodzieży, gdzie celem nauczania jest wykształcenie u uczniów umiejętności potrzebnych do pracy w określonym zawodzie. Do branżowych szkół I stopnia w województwie podkarpackim uczęszczało łącznie 8,9 tys. uczniów, wśród których 71,2% stanowili mężczyźni. Zainteresowanie części młodzieży kształceniem zawodowym wynika w dużej mierze z sytuacji na rynku pracy, gdzie cenione są konkretne kwalifikacje zawodowe. Oprócz szkół I stopnia w tym samym okresie funkcjonowało 12 branżowych szkół II stopnia. Uczyło się w nich już tylko 483 uczniów, w tym 97 kobiet.

W roku szkolnym 2022/23 w województwie podkarpackim działało 158 liceów ogólno-

kształcących. Kształciło się w nich 42,6 tys. uczniów. Do klas pierwszych uczęszczało 12,4 tys. uczniów. Licea ogólnokształcące ukończyło 10 tys. absolwentów. W roku szkolnym 2022/23 funkcjonowało również 108 techników, w których kształciło się 44,2 tys. uczniów. Do klasy pierwszej uczęszczało 12,3 tys. uczniów (o 41,8% więcej w porównaniu z poprzednim rokiem szkolnym). W technikach utrzymuje się znacząca przewaga liczby mężczyzn nad liczbą kobiet. W roku szkolnym 2022/23 kobiety stanowiły 36,4% wszystkich uczniów techników. Technika w roku szkolnym 2021/22 w województwie podkarpackim ukończyło 8,1 tys. absolwentów, w tym 3,1 tys. kobiet.

Oprócz szkół wymienionych wcześniej w roku szkolnym 2022/23 w województwie podkarpackim funkcjonowało 7 ogólnokształcących szkół artystycznych II stopnia dających uprawnienia zawodowe. Uczyło się w nich 912 uczniów, w tym 81,8% stanowiły kobiety. W roku szkolnym 2021/22 tego typu szkoły ukończyło 165 absolwentów.

Wśród szkół ponadpodstawowych odrębną grupę tworzą szkoły artystyczne II stopnia, które kształcą wyłącznie w zakresie artystycznym. W roku szkolnym 2022/23 działało 12 tego typu szkół, w których uczyło się 826 uczniów, w tym 59,7% kobiet. W roku szkolnym 2021/22 szkoły artystyczne II stopnia kształcące wyłącznie w zakresie artystycznym ukończyło 108 absolwentów, w tym 65,7% stanowiły kobiety.

Szkoły policealne dla młodzieży prowadzą kształcenie w formie dziennej, wieczorowej i zaocznej, natomiast szkoły dla dorosłych kształcą w formie zaocznej, stacjonarnej i dziennej. Od roku szkolnego 2015/16 maleje liczba szkół tego typu w województwie podkarpackim. W roku szkolnym 2022/23 w województwie podkarpackim funkcjonowało 59 szkół. W szkołach tego typu uczyło się 9,2 tys. uczniów, tj. o 4,4% mniej niż w roku szkolnym 2021/22. Przeważająca część tych szkół zarządzana była przez podmioty sektora prywatnego (78,0%). W roku szkolnym 2021/22 naukę w szkołach policealnych ukończyło 3,1 tys. uczniów.

Szkolnictwo wyższe

O wzroście jakości kapitału ludzkiego i chęci inwestowania w jego rozwój najbardziej świadczy powszechna tendencja do zdobywania wykształcenia na poziomie wyższym.

W roku akademickim 2022/23 w województwie podkarpackim funkcjonowało 13 uczelni (bez zamiejscowych podstawowych jednostek organizacyjnych). Liczba studentów w ciągu ostatnich 8 lat systematycznie zmniejszała się z 54,1 tys. osób w roku akademickim 2015/16 do 42,2 tys. osób w roku akademickim 2022/23. Począwszy właśnie od roku akademickiego 2015/16 obserwuje się również spadek liczby absolwentów.

Tabela 3. Studenci i absolwenci uczelni w podziale na grupy kierunków kształcenia w województwie podkarpackim

Wyszczególnienie	Studenci (2022/2023)		Absolwenci (2021/2022)	
	razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety
Ogółem	42 233	23 773	13 019	8 210
Kształcenie	3 396	2 685	1 094	861
Nauki humanistyczne i sztuka	3 353	2 118	842	615
Nauki społeczne, dziennikarstwo i informacja	2 591	1 689	808	589
Biznes, administracja i prawo	9 672	5 954	3 096	2 116
Nauki przyrodnicze, matematyka i statystyka	1 023	638	287	218
Technologie teleinformatyczne	2 844	235	520	37
Technika, przemysł, budownictwo	8 196	2 662	2 642	976
Rolnictwo	692	317	222	121
Zdrowie i opieka społeczna	6 185	4 994	2 095	1 817
Usługi	4 045	2 321	1 413	860

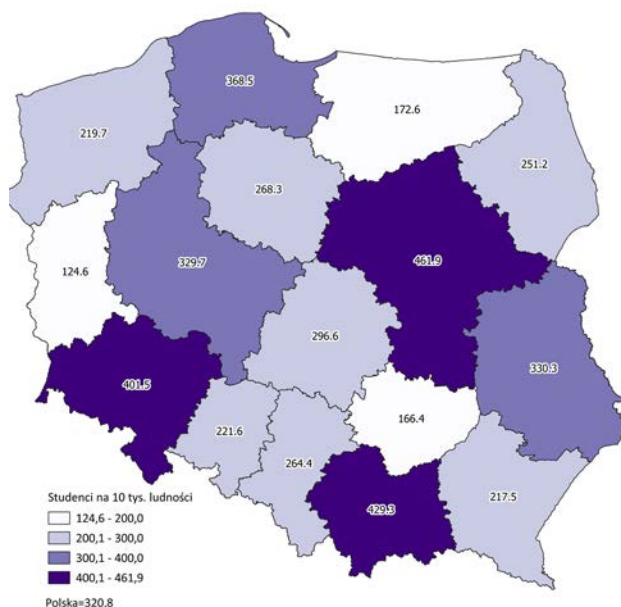
Wyszczególnienie	Studenci (2022/2023)		Absolwenci (2021/2022)	
	razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety
Indywidualne studia międzyobszarowe	236	160	-	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. najwięcej studentów studiowało na kierunkach z grup: „Biznes, administracja i prawo” oraz „Technika, przemysł, budownictwo”, najmniej oprócz Indywidualnych studiów międzyobszarowych wybrało „Rolnictwo” oraz „Nauki przyrodnicze, matematykę i statystykę”.

Najwięcej studentów na 10 tys. ludności przypadało w województwie mazowieckim (461,9), małopolskim (429,3) i dolnośląskim (401,5). W województwie podkarpackim wartość tego wskaźnika wyniosła 217,5. Spośród województw Polski Wschodniej największa liczba studentów studiowała w województwie lubelskim (330,3), najmniej ich było w województwie świętokrzyskim (166,4).

Mapa 18. Studenci na 10 tys. ludności w podziale na województwa w roku akademickim 2022/2023

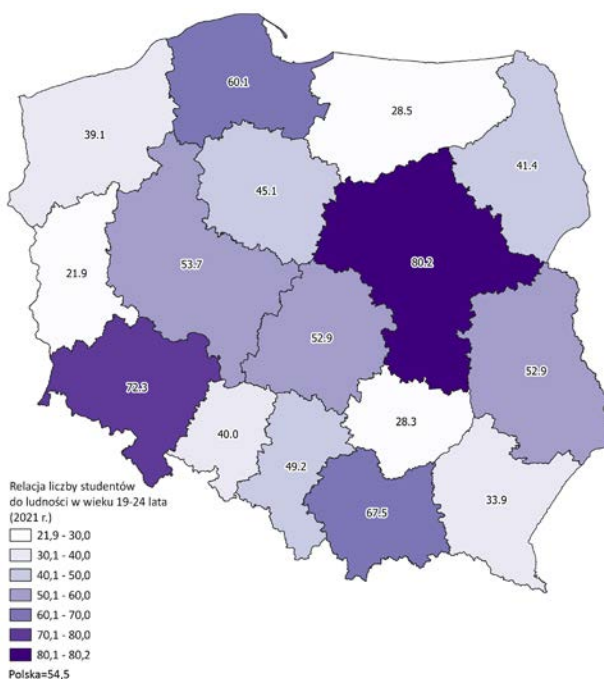

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Poziom uczestnictwa studentów w systemie szkolnictwa wyższego można mierzyć za pomocą różnych wskaźników statystycznych.

Jednym z nich jest współczynnik skolaryzacji – stanowi on miarę powszechności kształcenia. Skolaryzacją brutto jest to stosunek liczby wszystkich osób uczących się na określonym poziomie (studentów) do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia (19-24 lata). W 2021 roku na poziomie ogólnopolskim relacja liczby studentów do ludności w wieku 19-24 lat wyniosła 54,5%. W województwie podkarpackim wartość tego wskaźnika była znacznie niższa i wyniosła 33,9%. Porównując wartość tego wskaźnika z województwami Polski Wschodniej można zauważyć, że była ona wyższa niż w województwie świętokrzyskim (28,3) oraz warmińsko-mazurskim (28,5). Wyższą wartość wskaźnika skolaryzacji została osiągnięta w województwach lubelskim i podlaskim (odpowiednio: 52,9 oraz 41,4).

Mapa 19. Relacja liczby studentów do liczby ludności w wieku 19-24 lata w podziale na województwa w 2021 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W Polsce na uczelniach niemal wszyscy studenci są pochodzenia polskiego. Z roku na rok zwiększa się liczba cudzoziemców studiujących na polskich uczelniach ogółem, lecz warto zaznaczyć, że w przypadku wojewódz-

stwa podkarpackiego odsetek studiujących cudzoziemców maleje. W roku 2021 najwyższy odsetek studiujących cudzoziemców wystąpił w jednym z województw Polski Wschodniej, tj. w województwie lubelskim – 12,9%, łódzkim – 10,6% oraz mazowieckim – 10,4%. Odsetek cudzoziemców studiujących w kraju wyniósł 7,2%, w województwie podkarpackim – 5,2%. Spośród województw Polski Wschodniej najniższy odsetek cudzoziemców odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim – 2,1%. W województwie podlaskim cudzoziemcy stanowili 4,7% studentów, a w województwie świętokrzyskim – 4,1%.

Na początku roku akademickiego 2022/23 w uczelniach województwa podkarpackiego kształciło się 3,1 tys. cudzoziemców. Udział obcokrajowców, w ogólnej liczbie studiujących, wyniósł 7,3%. Na większości uczelni województwa podkarpackiego dominowali cudzoziemcy zza wschodniej granicy Polski. Najwięcej cudzoziemców przybyło na studia z Ukrainy (65,9% ogółu studiujących cudzoziemców), następnie z Kazachstanu (12,6%) oraz z Zimbabwe (3,5%).

Uczenie się przez całe życie

Edukacja dorosłych uznawana jest obecnie za jeden z kluczowych czynników wpływających na wzrost gospodarczy oraz rozwój społeczny rozwijającego się społeczeństwa.

Według wyników Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), w 2020 r. wskaźnik uczestnictwa osób w wieku 25-64 lata w kształceniu był w Polsce prawie o połowę niższy niż w krajach Unii Europejskiej i wyniósł 3,7% (przy średniej 9,2% dla Unii Europejskiej). W województwie podkarpackim wartość tego wskaźnika wyniosła 2,0%.

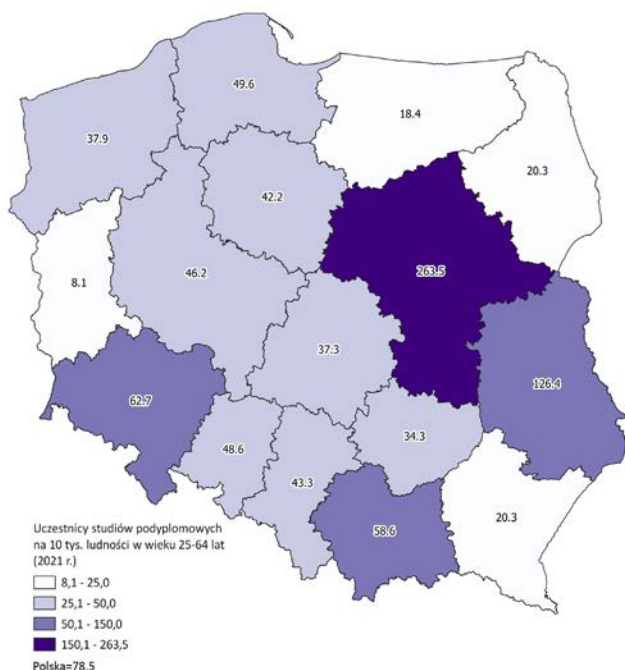
Tabela 4. Osoby dorosłe uczestniczące w kształceniu lub szkoleniu w wieku 25-64 lata w województwie podkarpackim i na poziomie ogólnopolskim w latach 2018–2020 (w %)

Wyszczególnienie	Osoby dorosłe uczestniczące w kształceniu lub szkoleniu w wieku 25-64 lata		
	2018 r.	2019 r.	2020 r.
Polska	5,7	4,8	3,7
Województwo podkarpackie	3,6	2,4	2,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BAEL.

Formami kształcenia ustawicznego są studia podyplomowe, przeznaczone dla osób, które chcą poszerzyć, uzupełnić i zaktualizować posiadaną wiedzę lub planują zmianę profilu zawodowego i przekwalifikowanie się. O dużej popularności tych form kształcenia, a w szczególności studiów podyplomowych świadczy liczba uczestników wynosząca w Polsce w 2021 r. ponad 166 tys. osób. W województwie podkarpackim w 2021 r. z tej formy kształcenia korzystało 2,3 tys. osób. Najwięcej uczestników studiów podyplomowych przypadających na 10 tys. ludności w wieku 25-64 lata zaobserwowano w województwach mazowieckim (263,5) oraz w lubelskim (126,4). W województwie podkarpackim wartość tego wskaźnika wyniosła – 20,3. Spośród województw Polski Wschodniej najwięcej osób z tej formy kształcenia, jak wcześniej wspomniano skorzystało w województwie lubelskim, najmniej natomiast w warmińsko-mazurskim (18,4 osób na 10 tys. ludności).

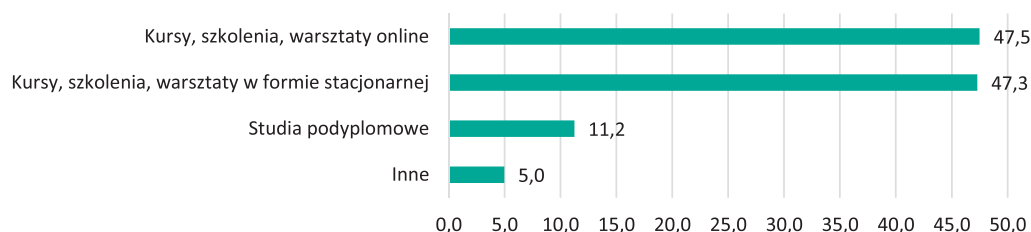
Mapa 20. Uczestnicy studiów podyplomowych na 10 tys. ludności w wieku 25-64 lata w podziale na województwa w 2021 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Zagadnienie doksztalcenia poruszono także w ramach badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych oraz osób studiujących w województwie podkarpackim. Spośród podejmowanych form doksztalcenia bardzo zbliżoną popularnością wśród rodziców/opiekunów uczniów cieszą kursy, szkolenia, warsztaty zarówno w formie stacjonarnej jak i online. Podejmowanie ich w ciągu ostatnich 5 lat zadeklarowała niemal połowa respondentów badania ankietowego. Studia podyplomowe były podejmowane przez nieco ponad co dziesiątą ankietowaną osobę, a inne formy doksztalcenia – przez co dwudziestą.

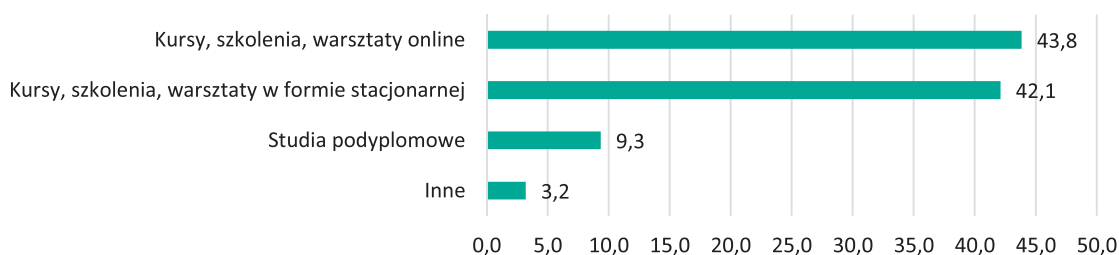
Wykres 24. Podejmowane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych formy doksztalcenia w ciągu ostatnich 5 lat (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Wśród innych form doksztalcenia podejmowanych w ciągu ostatnich 5 lat rodzice/opiekunowie uczniów wskazywali m.in. kursy e-learningowe, webinaria, samoksztalcenie, czytanie literatury branżowej (podręczniki, czasopisma), mentoring, studia (licencjackie, magisterskie, doktoranckie), studium policealne, konferencje, praktyki, warsztaty, szkoły dla dorosłych (liceum, szkoła branżowa).

Na bardzo zbliżonym poziomie ankietowani rodzice/opiekunowie uczniów deklarowali planowanie podejmowania kursów, szkoleń oraz warsztatów zarówno w formie stacjonarnej, jak i online. Niespełna 10% ankietowanych zadeklarowało plany podjęcia studiów podyplomowych. Na plany w zakresie podejmowania innych form doksztalcenia wskazało 3% respondentów.

Wykres 25. Plany rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w zakresie podejmowania form doksztalcania w ciągu najbliższych 5 lat (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Zakres innych form doksztalcania wskazywanych przez respondentów planowanych do podjęcia w ciągu najbliższych 5 lat jest zasadniczo zbieżny z zakresem form podejmowanych w ciągu ostatnich 5 lat.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano na rolę organizacji pozarządowych w zakresie wzmacniania kapitału ludzkiego poprzez prowadzenie kształcenia nieformalnego, które z kolei może mieć duże znaczenie w kształtowaniu umiejętności przydatnych, np. w procesie podtrzymywania dziedzictwa kulturowego.

„Mam [na myśli] na przykład funkcjonowanie organizacji pozarządowych, które zajmują się dosyć specyficzną edukacją, której w systemie formalnym nie znajdziemy. Pierwszy przykład: [...] kwestie edukacji z zakresu sztuknictwa i budowy łodzi, które wykorzystujemy w ramach rekreacji, turystyki, usług turystycznych na rzece San. Nie spotkałem się, żeby w systemie formalnym ktoś uczył budowy gelałów czy łodzi typu pychówka, prawda. Tym zajmują się organizacje pozarządowe, tym się zajmują liderzy społeczni, tym się zajmują pasjonaci”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Czytelnictwo (w tym e-czytelnictwo)

Czytelnictwo jest ważnym elementem budowania kompetencji kulturowych, językowych i komunikacyjnych. Sprzyja rozwijaniu wrażliwości, tożsamości i postaw obywatelskich, stanowiąc tym samym niezmiennie ważny aspekt w kontekście wzmacniania

kapitału społecznego. Struktura sieci bibliotek publicznych w Polsce odpowiada strukturze administracyjnej kraju, dzięki czemu ich organizacja obejmuje wszystkie poziomy podziału terytorialnego kraju (województwa, powiatu oraz gminy). Taki układ sieci stwarza możliwość elastycznego reagowania na potrzeby różnych środowisk. W gminach wiejskich, miejsko-wiejskich oraz miejskich do 50 tys. mieszkańców biblioteka publiczna jest często w zasadzie jedynym miejscem dostępu do książek dla lokalnej społeczności (poza bibliotekami szkolnymi udostępniającymi książki tylko swoim uczniom). Pogłębiający się trend zanikania tradycyjnych księgarni oraz wysokie ceny książek powodują, że to właśnie na bibliotekach publicznych niejednokrotnie spoczywa ciężar rozwoju czytelnictwa w gminach.

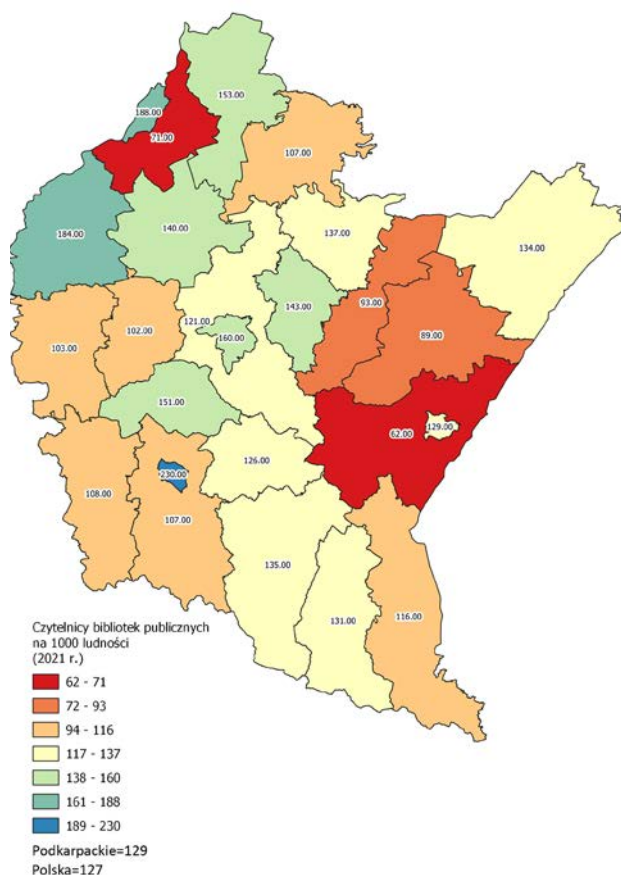
W 2022 r. w województwie podkarpackim działało 659 bibliotek publicznych (łącznie z filiami) i 31 punktów bibliotecznych, co stanowiło odpowiednio 8,6% i 3,9% bibliotek w kraju. Liczba osób przypadająca na 1 bibliotekę była mniejsza w województwie podkarpackim (3 tys. osób) niż w kraju (4,5 tys. osób). Podobna jak w województwie podkarpackim, liczba ludności na 1 bibliotekę przypadała w województwie lubelskim (2,9 tys. osób). Wśród województw Polski Wschodniej najwięcej ludności na 1 placówkę biblioteczną przypadało w województwach podlaskim oraz świętokrzyskim (po 4,6 tys. osób), natomiast w województwie warmińsko-mazurskim mniej, bo 3,7 tys. osób.

Wielkość księgozbioru podkarpackich bibliotek w przeliczeniu na 1 tys. mieszkań-

ców wyniósł 4 045 egzemplarzy wobec 3 293 egzemplarzy w kraju. Pod tym względem województwo podkarpackie zajmowało wysokie 2. miejsce wśród województw.

W 2022 roku w województwie podkarpackim 276,8 tys. czytelników wypożyczyło 5,8 mln woluminów księgozbioru. Tym samym na jednego czytelnika przypadło 20,9 wypożyczonych woluminów (w Polsce – 18,6). Liczba czytelników bibliotek publicznych w województwie podkarpackim w przeliczeniu na 1 tys. ludności zmniejszyła się ze 150 osób w 2018 r. do 133 w 2022 r. Najwięcej czytelników w ciągu 2022 r. odnotowano w Rzeszowie (34,5 tys. osób), następnie w powiatach mieleckim (24,8 tys. osób) oraz rzeszowskim (22,0 tys. osób). Najmniej w powiatach bieszczadzkim (2,5 tys. osób), a następnie leskim (3,3 tys. osób) i tarnobrzeskim (4,0 tys. osób).

Mapa 21. Czytelnicy bibliotek publicznych na 1 tys. ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2021 r.

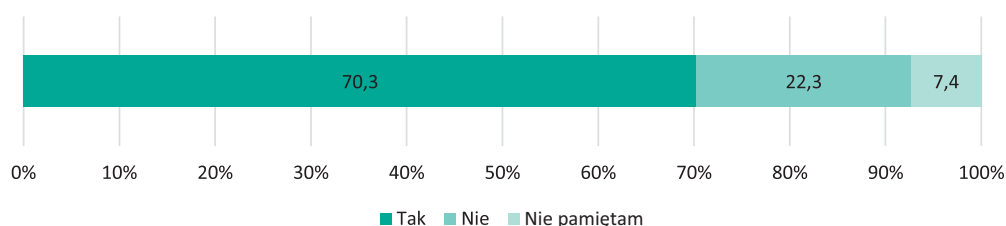

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Badanie ankietowe wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych przeprowadzone w ramach niniejszego projektu badawczego dostarcza zaskakująco wysokiego odsetka osób deklarujących czytanie książek w porównaniu do badań czytelnictwa

prowadzonych przez Polską Bibliotekę Narodową. Aż 70% ankietowanych zadeklarowało przeczytanie lub odsłuchanie w ciągu ostatnich 12 miesięcy co najmniej jednej książki w postaci drukowanej, ebooka lub audiobooka.

Wykres 26. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych na pytanie: „Czy w ciągu ostatniego roku (12 miesięcy) przeczytał/a Pan/i lub odsłuchał co najmniej jedną książkę (w formie drukowanej, w postaci ebooka lub audiobooka)?” (w %)

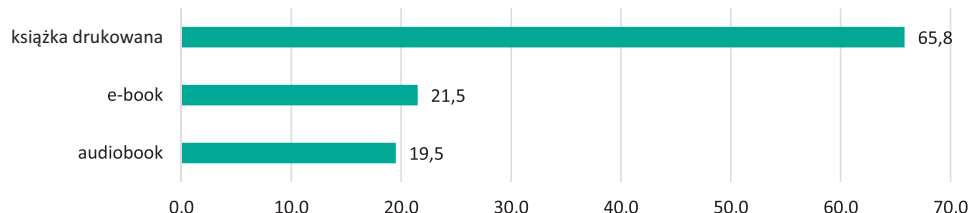
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Może to wynikać ze struktury próby uzyskanej ze względu na sposób przeprowadzenia badania za pośrednictwem szkół, a także z nadreprezentacji kobiet w próbie oraz osób z wyższym wykształceniem. Kobiety nieco częściej w porównaniu do mężczyzn wskazywały na przeczytanie lub odsłuchanie co najmniej jednej książki w ciągu ostatnich 12 miesięcy (71% względem 65%). Zauważalne jest zarazem bardzo wyraźne zróżnicowanie ze względu na poziom wykształcenia. Osoby z wykształceniem wyższym znacznie częściej deklarowały przeczytanie co najmniej jednej

książki w porównaniu do osób z wykształceniem podstawowym, gimnazjalnym, czy zasadniczym zawodowym.

Respondenci badania ankietowego najczęściej wskazywali na sięganie po formę drukowaną. Przeczytanie co najmniej jednej książki w tej formie w ciągu ostatnich 12 miesięcy zadeklarowało niemal 2/3 ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów. Przeczytanie co najmniej jednego ebooka oraz odsłuchanie co najmniej jednego audiobooka zadeklarowała ok. 1/5 uczestników badania ankietowego.

Wykres 27. Odsetek rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych, którzy w ciągu ostatnich 12 miesięcy przeczytali co najmniej jedną książkę w formie drukowanej, ebooka lub odsłuchali co najmniej jednego audiobooka (w %)

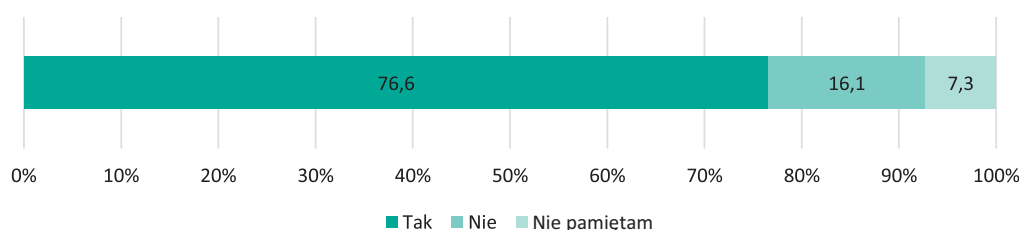

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Wśród ankietowanych osób studiujących niemal 77% zadeklarowało przeczytanie co najmniej jednej książki w ciągu ostatnich 12

miesięcy. Co 6 osoba wskazała na brak aktywności w tym zakresie.

Wykres 28. Przeczytanie lub odsłuchanie przez studentów w ciągu ostatnich 12 miesięcy co najmniej jednej książki (w formie drukowanej, w postaci ebooka lub audiobooka) (w %)

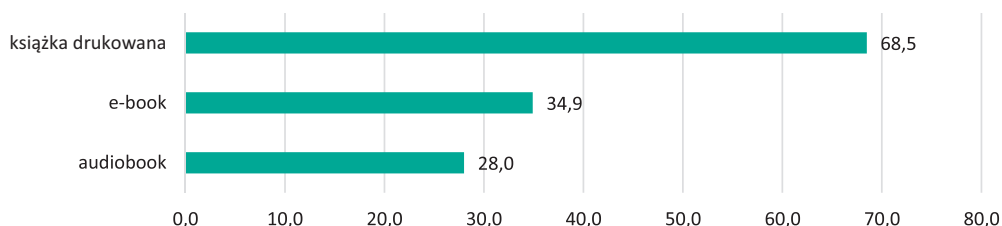

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Podobnie jak rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych również ankietowane osoby studiujące najczęściej wskazywały na czytanie książek w formie

drukowanej. Zauważalne jest jednak znacznie częstsze w porównaniu do rodziców/opiekunów uczniów korzystanie przez studentów z formy ebooka oraz audiobooka.

Wykres 29. Odsetek studentów, którzy w ciągu ostatnich 12 miesięcy przeczytali co najmniej jedną książkę w formie drukowanej, ebooka lub odsłuchali co najmniej jednego audiobooka (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

6.4. Procesy zachodzące na regionalnym rynku pracy

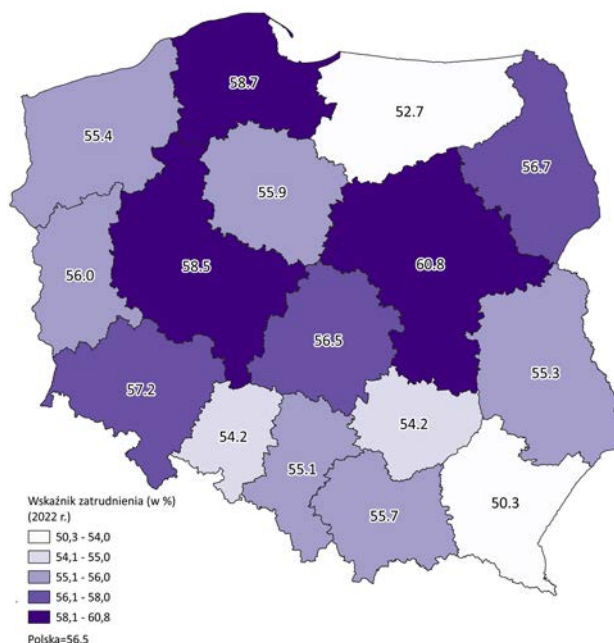
Aktywność zawodowa mieszkańców województwa podkarpackiego

W czwartym kwartale 2022 r. współczynnik aktywności zawodowej w województwie podkarpackim wyniósł 53,0%. Oznacza to, że ponad połowa ludności województwa podkarpackiego w wieku 15-89 lat była aktywna zawodowo, czyli pracowała lub poszukiwała pracy. Województwo podkarpackie, pod względem wartości tego miernika, uplasowało się na 16. miejscu w kraju (podobnie jak w latach poprzednich). Wartość wskaźnika dla kraju wyniosła 58,2%. Najwyższe wartości wskaźnika osiągnięte zostały w województwach: mazowieckim (62,4), pomorskim (60,1), wielkopolskim (59,7) oraz dolnośląskim (59,7). W województwie podkarpackim najwyższą wartość współczynnika aktywności zawodowej odnotowano w grupie osób z wykształceniem wyższym (81,7%), natomiast najniższe dotyczyły osób z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym, niepełnym podstawowym i bez wykształcenia szkolnego (12,3%).

Wskaźnik zatrudnienia wykorzystywany do pomiaru zasobów pracy w czwartym kwartale 2022 r. w województwie podkarpackim wyniósł 50,3%. W odniesieniu do Polski wartość omawianego wskaźnika była niższa o 6,2 p. proc., a pod względem jego wartości w rankingu wo-

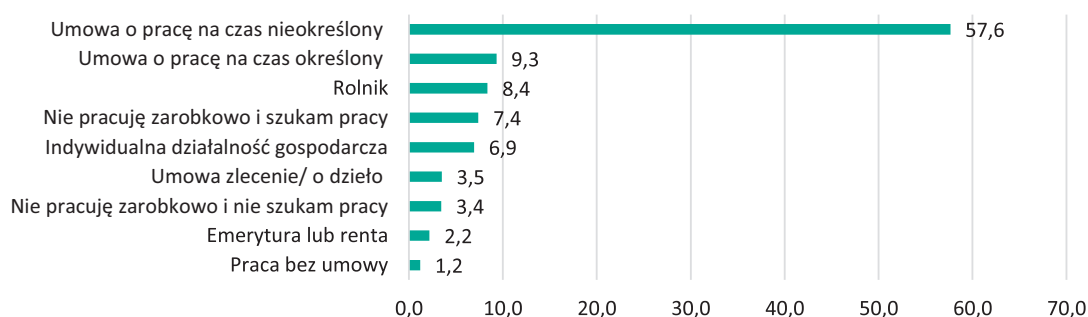
jewództw podkarpackie uplasowało się na 16. pozycji (podobnie jak w latach poprzednich). Najwyższa wartość wskaźnika została osiągnięta w województwach: mazowieckim (60,8), pomorskim (58,7) oraz wielkopolskim (58,5).

Mapa 22. Wskaźnik zatrudnienia ludności w wieku 15-89 lat w podziale na województwa w 2022 r. (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Najczęściej wskazywanym przez rodziców/opiekunów uczniów statusem na rynku pracy było posiadanie umowy o pracę na czas nieokreślony.

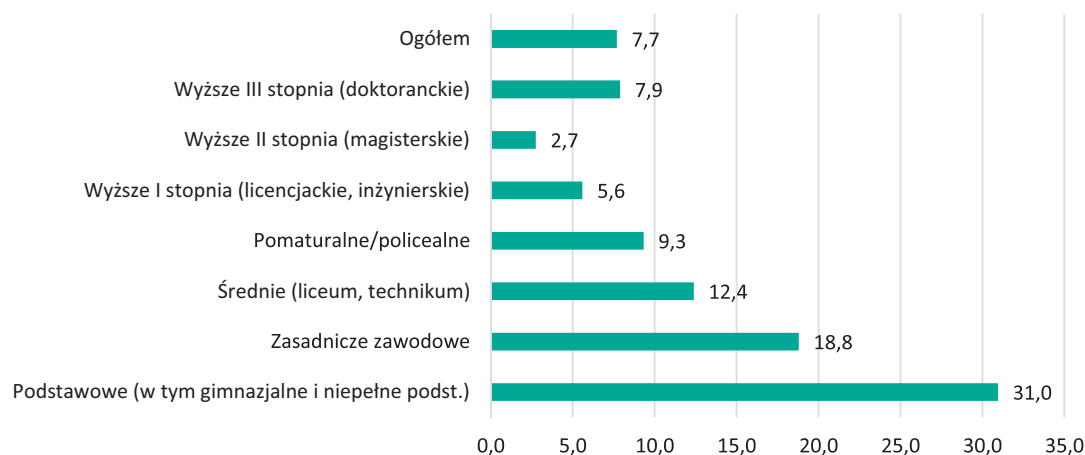
Wykres 30. Status na rynku pracy rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)²⁰

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

W kontekście celów badania szczególnie interesujące wydaje się bardziej szczegółowe przeanalizowanie wyników dotyczących osób niepracujących zarobkowo, ale poszukujących pracy. Podkreślenia przy tym wymaga, że analizy w odniesieniu do tej kwestii mogą być obarczone dużym błędem ze względu na niewielką liczebność ankiet wypełnionych przez osoby w tej sytuacji (253 wypełnione ankiety). Taka sytuacja wyraźnie częściej była wskazywana przez kobiety niż przez mężczyzn (8,7% względem 1,8%).

Zauważalne jest występowanie zróżnicowania pod względem poszukiwania pracy

a wykształceniem. Im wyższy był poziom wykształcenia ankietowanych, tym rzadziej wskazywano na poszukiwanie pracy. Wyjątek pod tym względem stanowią osoby deklarujące ukończenie studiów III stopnia (doktoranckich). Może to wynikać z jednej strony z niewielkiej liczebności ankiet wypełnionych przez osoby deklarujące osiągnięcie tego poziomu wykształcenia (38 wypełnionych ankiet), ale także z wysokich wymagań wobec pracy adekwatnej do posiadanych kwalifikacji, a zarazem występowaniu trudności z dostępnością takiej pracy.

Wykres 31. Poszukiwanie pracy a wykształcenie wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Nie zaobserwowano wyraźnych zróżnicowań deklaracji poszukiwania pracy ze względu na podregiony, a wykonanie analiz porównawczych

w podziale na powiaty było niemożliwe ze względu na zbyt małe liczebności wypełnionych ankiet na poziomie poszczególnych powiatów.

²⁰ Ze względu na możliwość wybrania kilku odpowiedzi dane nie sumują się do 100%.

Poziom wynagrodzenia

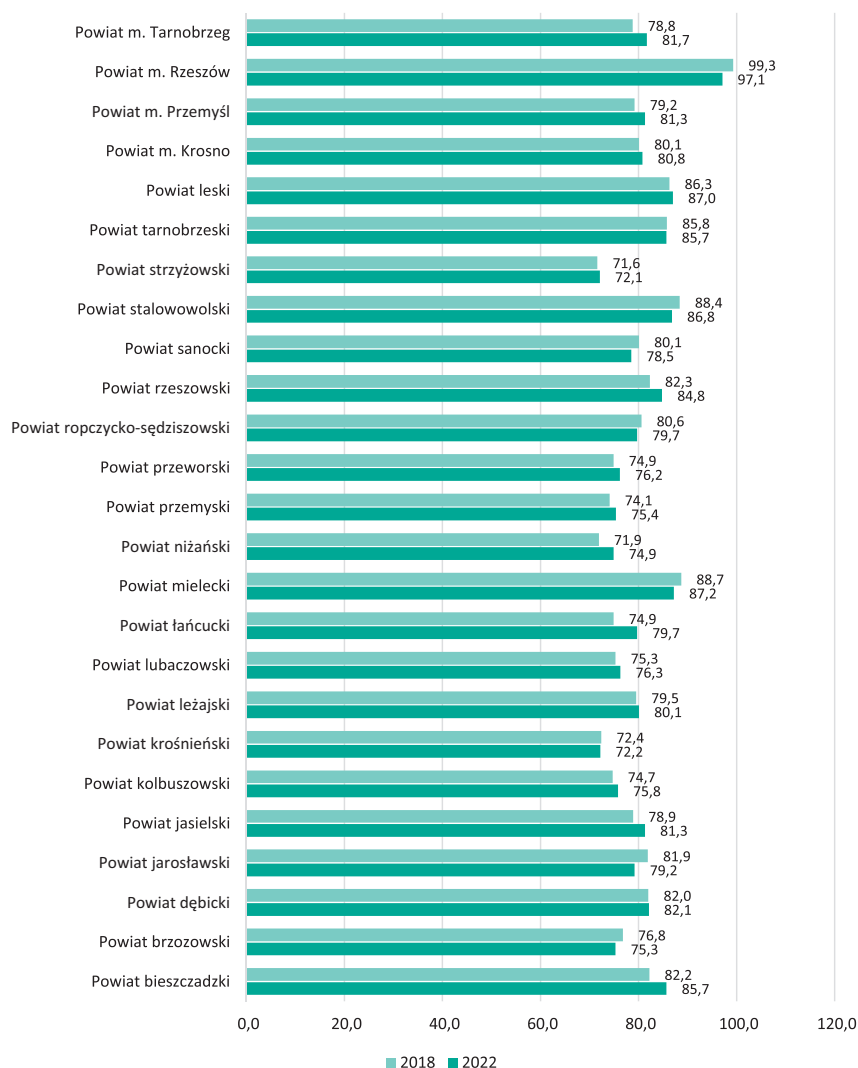
Wyniki badania wynagrodzeń przeprowadzonego w październiku w 2018 r.²¹ i 2020 r.²² pokazują efekty inwestycji w kapitał ludzki poprzez podnoszenie poziomu wykształcenia. Jednocześnie potwierdzają one występowanie znacznych dysproporcji w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn, niezależnie od posiadanego wykształcenia.

Analizując wyniki można zauważyć, że istnieje bezpośredni związek pomiędzy poziomem wykształcenia a wysokością wynagrodzenia brutto. Zależność ta jest tym bardziej widoczna, im wyższy jest formalny poziom wykształcenia. Mniejsze zróżnicowanie płac w grupie osób z wykształceniem średnim i niższym może wskazywać na fakt, że większą rolę odgrywają tu posiadane przez pracowników umiejętności. W październiku 2020 r. w Polsce najwyższe przeciętne wynagrodzenie brutto otrzymywały osoby legitymujące się wykształceniem wyższym ze stopniem naukowym co najmniej doktora oraz tytułem

magistra, lekarza lub równorzędnym. W populacji mężczyzn w województwie podkarpackim wynagrodzenie to wyniosło 9 301,03 zł i było wyższe od średniej dla kraju o 51,8%, podczas gdy w tej samej grupie wynagrodzenie kobiet przewyższało średnią o 25,7%. Województwem, w którym zarówno mężczyźni, jak i kobiety z wykształceniem wyższym ze stopniem naukowym co najmniej doktora osiągnęli najwyższe wynagrodzenie w skali kraju, było województwo mazowieckie. W województwie podkarpackim średnie wynagrodzenie mężczyzn utrzymywało się na poziomie 4 930,16 zł i było niższe o 19,5% od średniego wynagrodzenia w tej grupie w skali kraju, podczas gdy wynagrodzenie kobiet wyniosło 4 664,62 zł i było niższe od średniego wynagrodzenia o 12,7%. Przeciętne wynagrodzenie brutto pracowników zatrudnionych w województwie podkarpackim w październiku 2020 r. wyniosło 4 805,03 zł, podczas gdy w kraju było ono na poziomie 6 126,15 zł.

²¹ Źródło: <https://stat.gov.pl/infografiki-widzety/infografiki/infografika-struktura-wynagrodzen-w-pazdzierniku-2018-r,64,2.html> [dostęp: 6.12.2023 r.].

²² Źródło: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/struktura-wynagrodzen-wedlug-zawodow-w-pazdzierniku-2020-roku,4,10.html> [dostęp: 6.12.2023 r.].

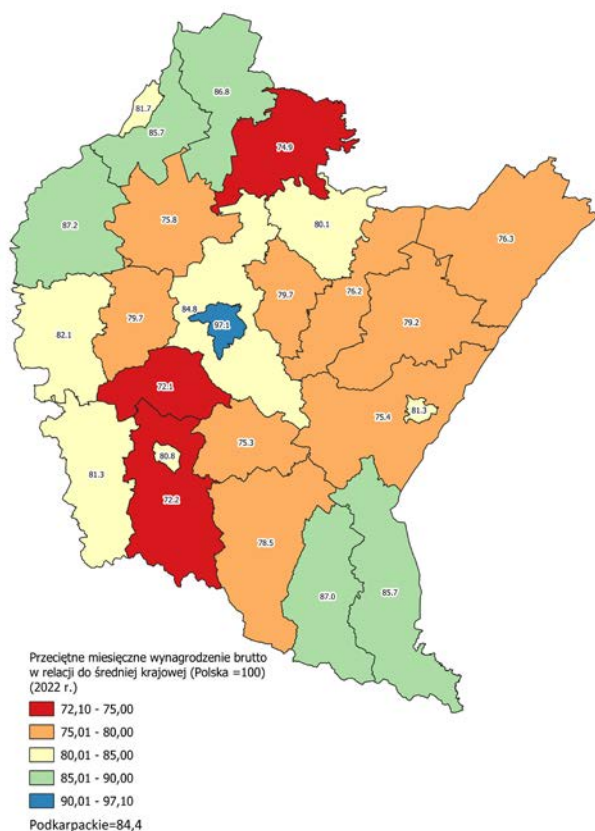
Wykres 32. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r. i 2022 r. (Polska =100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rzeszów w 2022 r. charakteryzował się najwyższym poziomem wynagrodzeń spośród wszystkich powiatów województwa. Powiatami o najniższym poziomie wynagrodzeń były zaś strzyżowski, krośnieński oraz niżański. Widać wyraźne przestrzenne zróżnicowanie poziomu wynagrodzeń w województwie podkarpackim. Wyższym poziomem charakteryzują

się powiaty zachodniej i północno-zachodniej części regionu – mielecki, tarnobrzeczki oraz stalowowolski oraz dwa powiaty o turystyczno-usługowym charakterze – leski i bieszczadzki. Niższym poziomem wynagrodzeń charakteryzują się zaś powiaty we wschodniej i południowej części województwa podkarpackiego.

Mapa 23. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r. (Polska =100)

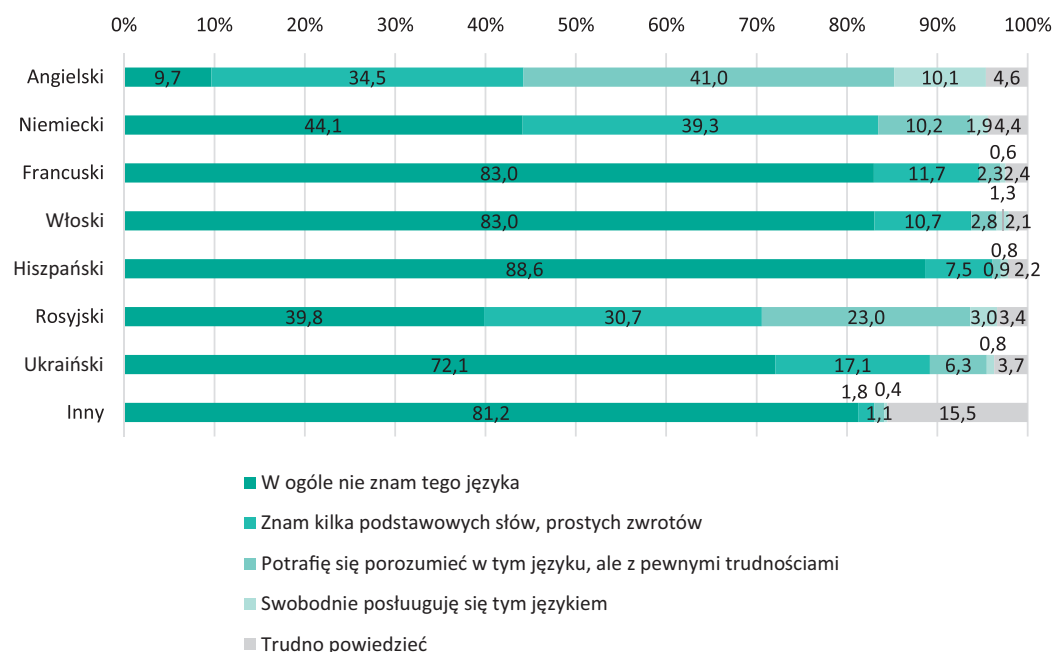
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Dopasowanie kompetencyjne na rynku pracy

W latach 2018–2022 można było zaobserwować w niektórych regionach Polski strukturalne niedopasowanie na rynku pracy, co skutkowało występowaniem bezrobocia w pewnych grupach zawodowych i jednocześnie niedoborem pracowników w innych zawodach, chociaż skala tego zjawiska była zdecydowanie mniejsza niż w latach poprzednich. W 2020 r. negatywny wpływ na sytuację na rynku pracy miała epidemia COVID-19. Wprowadzone przez rząd ograniczenia mające na celu spowolnienie przebiegu epidemii, spo-

wodowały w wielu branżach trudności z utrzymaniem poziomu zatrudnienia. W 2022 r. wśród zawodów deficytowych znalazły się: zawody związane z budownictwem, lakiernicy samochodowi, fizjoterapeuci, lekarze, kierowcy autobusów, magazynierzy, nauczyciele praktycznej nauki zawodów, pielęgniarki i położne, ratownicy medyczni, samodzielni księgowi, psycholodzy i psychoterapeuci. Wśród zawodów wymagających wykształcenia wyższego najbardziej nadwyżkowe w 2022 r. (ale też podobne jak w latach poprzednich) pozostawały zawody: specjaliści administracji publicznej, ekonomisty, specjaliści technologii żywności i żywienia, socjolodzy i specjaliści ds. badań społeczno-ekonomicznych, co wiązało się z faktem niedopasowania struktury kształcenia do potrzeb rynku pracy.

Jednym z ważnych aspektów dopasowania kompetencyjnego do rynku pracy jest znajomość języków obcych. Anketowani rodzice/opiekunowie uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych najczęściej deklarowali znajomość języka angielskiego. Ponad połowa anketowanych zadeklarowała, że potrafi porozumieć się w tym języku, ale zaledwie co 10 stwierdziła, że potrafi się za jego pomocą swobodnie komunikować. Znajomość pozostałych języków uwzględnionych w ankiecie była wskazywana rzadko. Pod tym względem wyróżnia się jedynie nieco znajomość języka niemieckiego, ale przede wszystkim języka rosyjskiego. W przypadku języka rosyjskiego można uznać, że jest to jeszcze konsekwencja tego, że był on nauczany jako obowiązkowy przedmiot przed 1989 r., ale nauczanie tego języka utrzymywało się także w późniejszych latach, m.in. ze względów kadrowych w szkołach w szczególności na terenach wiejskich. Było to konsekwencją trudności w zapewnieniu kadry mogącej prowadzić nauczanie innych języków obcych.

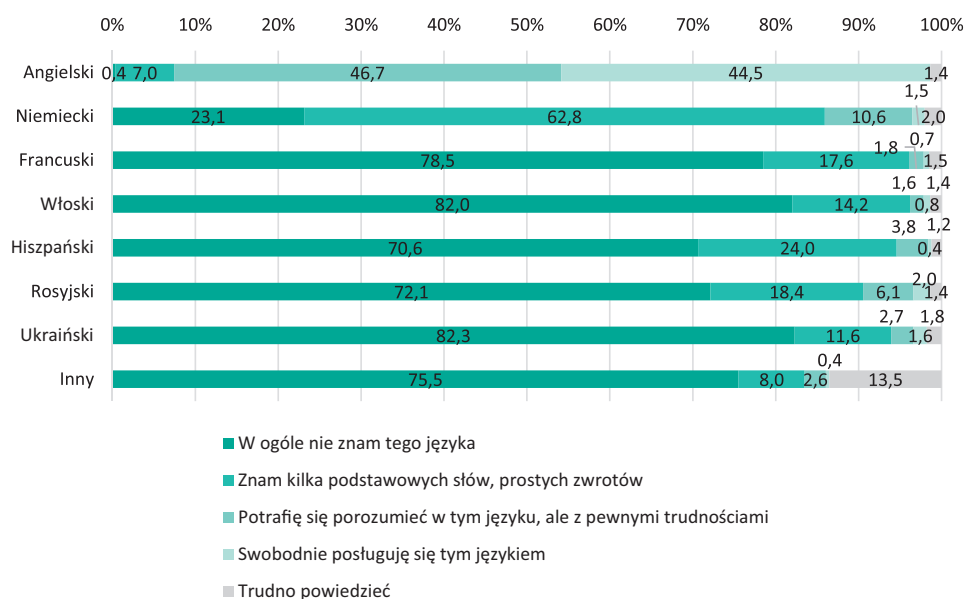
Wykres 33. Deklarowana przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych znajomość wybranych języków obcych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Wśród innych języków w pojedynczych przypadkach wymieniano takie języki jak: arabski, chiński, chorwacki, czeski, grecki, hebrajski, holenderski (niderlandzki), japoński, koreański, łaciński, norweski, portugalski, rumuński, węgierski, słowacki, szwedzki, turecki, a także język śląski oraz migowy.

Ankietowane osoby studiujące znacznie częściej w porównaniu do rodziców/opiekunów uczniów deklarowały posiadanie znajomości języka angielskiego. W pojedynczych przypadkach wskazywano zupełny brak znajomości tego języka. Ponad 90% ankietowa-

nych wskazało, że potrafi się porozumiewać w tym języku, przy czym niemal 47% wskazało na występowanie pewnych trudności w komunikowaniu się, a niemal 45% uważa, że nie miałyby trudności w tym zakresie. Relatywnie niewielka część ankietowanych osób studiujących wskazała na zupełny brak znajomości języka niemieckiego, ale biegła znajomość została zadeklarowana przez zaledwie 1,5%. Znajomość innych wymienionych w ankiecie języków była wskazywana przez niewielką część ankietowanych.

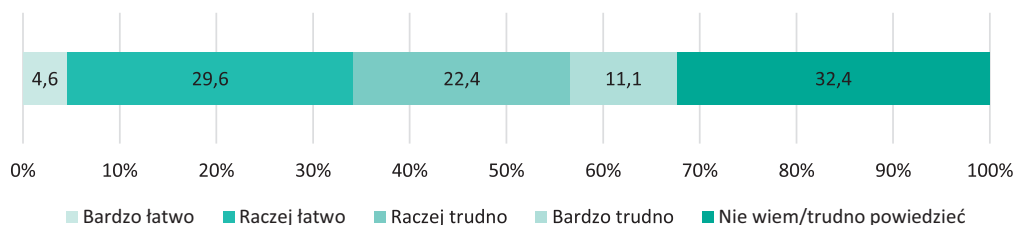
Wykres 34. Deklarowana przez studentów znajomość wybranych języków obcych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Wśród innych języków najczęściej podawano japoński (23 odpowiedzi). Oprócz tego wymieniano takie języki jak: arabski, azerski, bengalski, bułgarski, chorwacki, chiński, czeski, duński, fiński, grecki, hebrajski, koreański, łaciński, niderlandzki, norweski, portugalski, rumuński, turecki, słowacki, suahili, szwedzki, węgierski, wietnamski oraz język migowy.

W kontekście dostosowania kompetencyjnego do rynku pracy respondentów badania ankietowego zapytano o to, czy ich zdaniem byłoby im trudno znaleźć pracę, gdyby zde-

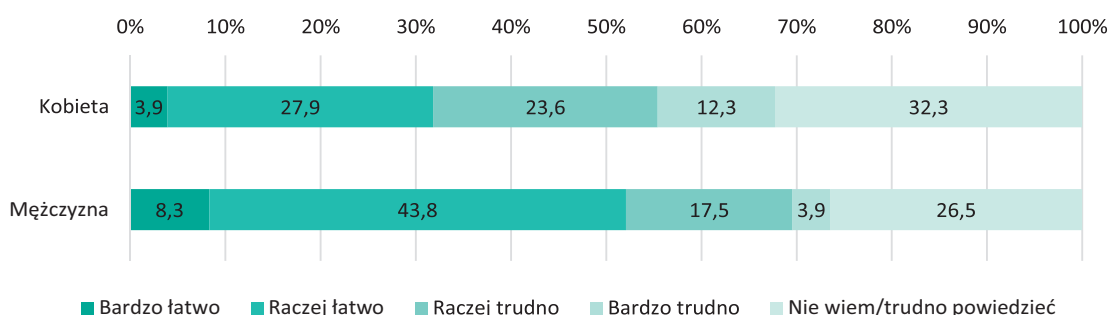
cydowali się na jej poszukiwanie. Opinie ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów podzieliły się na trzy niemalże równe części. Nieco ponad 1/3 ankietowanych uznała, że byłoby im trudno znaleźć pracę, w tym ponad 1/10 spodziewa się wystąpienia bardzo dużych trudności w tym zakresie. Również nieco ponad 1/3 ankietowanych jest przekonana, że nie miałyby trudności w znalezieniu pracy, przy czym mniej niż 5% uznało, że znalezienie pracy byłoby bardzo łatwe. Nieco mniej niż 1/3 nie ma na ten temat wyrobionej opinii.

Wykres 35. Spodziewane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych trudności w znalezieniu pracy (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Nieco zaskakujące wydaje się to, że postrzeganie trudności w znalezieniu pracy przez rodziców/opiekunów uczniów nie jest wyraźnie zróżnicowane ze względu na stopień posiadanego wykształcenia. Wystąpiły natomiast róż-

nicowania ze względu na płeć. Kobiety częściej niż mężczyźni wyrażały obawę przed trudnościami w znalezieniu pracy. Z kolei mężczyźni częściej wyrażali przekonanie, że znalezienie nowej pracy byłoby dla nich łatwe.

Wykres 36. Spodziewane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych trudności w znalezieniu pracy a płeć (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3137].

Widoczna jest także korelacja pomiędzy spodziewanymi trudnościami w znalezieniu pracy a osiąganym dochodem. Im wyższe były deklarowane dochody respondentów, tym częściej wskazywali oni, że łatwo byłoby im znaleźć nową pracę.

Respondentów w ramach pytania otwarciego zapytano o powody spodziewanych trudności w przypadku podjęcia decyzji o poszukiwaniu pracy. W przypadku rodziców/opiekunów uczniów na czoło wysuwają się dwie skategoryzowane odpowiedzi. Najczęściej wskazywano na uwarunkowania lokalnego (przede wszystkim w mniejszych miejscowościach) lub regionalnego rynku pracy polegające na braku lub niewielkiej liczbie ofert pracy. Niemalże taka sama liczba odpowiedzi dotyczyła wieku respondentów. Ankietowani rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych, to najczęściej osoby znajdujące się w tzw. wieku średnim. Odpowiedzi zaklasyfikowane do tej kategorii często zawierały przekonanie, że pracodawcy niechętnie zatrudniają osoby w wieku 40, 50 lat lub starsze, ponieważ wolą zatrudniać osobą młodą. Trzecia pod względem częstości kategoria grupuje odpowiedzi zawierające przekonanie, że pracę w województwie podkarpackim (w szczególności w sektorze publicznym) można znaleźć przede wszystkim po znajomości, a spodziewane trudności w przypadku poszukiwania pracy wiązały się z brakiem posiadania odpowiednich znajomości. Można zatem stwierdzić, że relatywnie często udzielano odpowiedzi wpisujące się w opisane w innym podrozdziale niniejszego

raportu zagadnienie „brudnego” kapitału społecznego. Zauważalne jest, że w kolejnych skategoryzowanych odpowiedziach kwestie odnoszące się do uwarunkowań rynku pracy, czyli niezależnych od ankietowanych przeplatają się z ich osobistą sytuacją. Czwarta pod względem częstości kategoria odpowiedzi odnosi się nie tyle do braku miejsc pracy, ale do niskiej ich jakości ze względu na niezadowalające warunki pracy lub wymagające niższych kwalifikacji od posiadanych przez respondentów. Kolejna kategoria odpowiedzi wskazuje natomiast na sytuację odwrotną polegającą na spodziewaniu się trudności w znalezieniu pracy ze względu na posiadane zbyt niskie kwalifikacje. Część respondentów wskazała na konkretny aspekt niskiej jakości miejsc pracy przejawiający się w niskich płacach. Znaczny udział kobiet w próbie badawczej uwidocznił jedną z istotnych barier w znalezieniu pracy, jaką jest brak dyspozycyjności ze względu na wychowywanie dzieci. W takich sytuacjach wskazywano, że ograniczeniem jest możliwość podejmowania pracy tylko w określonych godzinach (system jednozmianowy) ze względu na obowiązki wychowawcze. Niekiedy wskazywano, że barierą jest brak możliwości pozostawienia dziecka w świetlicy lub zatrudnienia opiekunki. Niekiedy wyrażano przekonanie, że pracodawcy nie chcą zatrudniać kobiet opiekujących się małymi dziećmi ze względu na obawy przed dużymi absencjami w pracy z powodu konieczności opieki, gdy dziecko zachoruje. Ze strony kobiet wyrażane było także przekonanie, że samo bycie kobietą powoduje niechęć do

zatrudniania ze strony pracodawców. Niekiedy wyrażano opinie, że lokalny lub regionalny rynek pracy (w szczególności na obszarach uprzemysłowionych) w większym stopniu oferuje miejsca pracy dla mężczyzn, a brakuje miejsc pracy dla kobiet. Wśród częściej wskazywanych barier zidentyfikowano także bycie na rencie, zły stan zdrowia oraz niepełnosprawność. Wartą uwagi jest także kategoria odpowiedzi wskazująca na posiadanie wąskiej specjalizacji lub wykonywanie specyficznego zawodu. W odniesieniu do tej kategorii wskazywano niekiedy, że w przypadku podjęcia decyzji o poszukiwaniu nowej pracy trudno byłoby o znalezienie jej w tej samej branży i konieczne byłoby przekwalifikowanie się, co mogłoby wiązać się z wystąpieniem pewnych trudności, niedogodności. Zauważalne jest, że taka perspektywa była prezentowana m.in. przez nauczycieli. Wśród mieszkańców mniejszych miejscowości pojawiały się opinie wskazujące na konieczności dojazdu do miejsc pracy dostępnych w większych miastach, co jednak stanowi utrudnienie w sytuacji braku lub niewielkiej liczby połączeń komunikacji zbiorowej lub w przypadku braku prawa jazdy. Ze względu na bycie w średnim wieku przez zdecydowaną większość ankietowanych wartą uwagi wskazywaną trudnością jest z jednej strony długa przerwa w zatrudnieniu, czyli tzw. wypadnięcie z rynku pracy spowodowane np. opieką nad małymi dziećmi. Z drugiej strony osoby długo pracujące u jednego pracodawcy wyrażały obawę, że poszukiwanie pracy wiązałoby się ze znalezieniem się w nowej sytuacji, której sprostanie mogłoby okazać się dużym wyzwaniem.

Tabela 5. Powody spodziewanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych trudności w znalezieniu pracy

Kategoria odpowiedzi	Liczba odpowiedzi
Mały rynek pracy, brak ofert pracy, mało ofert pracy	289
Wiek	288
Brak znajomości, nepotyzm	116

Kategoria odpowiedzi	Liczba odpowiedzi
Brak odpowiedniej jakości miejsc pracy, brak atrakcyjnych ofert, nieodpowiednie warunki pracy, brak ofert odpowiednich do posiadanych kwalifikacji lub wykształcenia	86
Brak odpowiednich kwalifikacji, odpowiedniego wykształcenia	81
Niskie płace, nieadekwatne płace do wymagań	58
Opieka nad (małymi) dziećmi, brak pełnej dyspozycyjności	52
Bycie na rencie, zły stan zdrowia, niepełnosprawność	48
Wąska specjalizacja, praca w specyficznym zawodzie	44
Brak odpowiedniego doświadczenia, zbyt małe doświadczenie	40
Bycie kobietą, brak pracy dla kobiet	32
Brak możliwości dojazdu do miejsc pracy	22
Duża konkurencja, duża podaż pracowników	22
Nie wiem/trudno powiedzieć	21
Brak biegłej znajomości języków obcych	20
Długa przerwa w zatrudnieniu	19
Trudności w dostosowaniu się do nowej pracy, niska pewność siebie, trudność w odnalezieniu się w sytuacji poszukiwania pracy	12
Brak wsparcia przedsiębiorstw przez państwo, żeby mogły zatrudniać pracowników, wzrastające koszty pracy, wzrastające koszty prowadzenia działalności	6
Napływ osób z Ukrainy, obcokrajowców	6
Brak prawa jazdy	5
Inne	<5

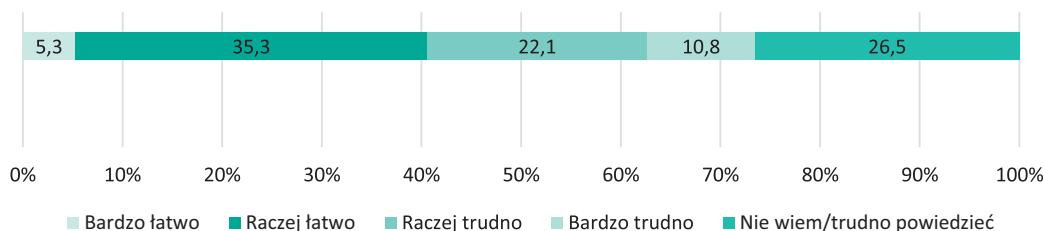
Źródło: Opracowanie własne na podstawie odpowiedzi na pytanie otwarte w ramach badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=1074].

O spodziewane trudności w przypadku podjęcia decyzji o poszukiwaniu pracy zapytano także osoby studiujące. Niemal 1/3 ankietowanych osób studiujących spodziewa się wystąpienia trudności w znalezieniu pracy, z czego nieco ponad co dziesiąta osoba uważa, że trudności te byłyby duże. Można zatem stwierdzić,

że rozkłady odpowiedzi pod tym względem są bardzo zbliżone do rozkładów uzyskanych w ramach badania przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpod-

stawowych. Zauważalne jest jednak, że nieco większe grono osób studiujących uważa, że znalezienie pracy byłoby dla nich bardzo łatwe.

Wykres 37. Spodziewane przez studentów trudności w znalezieniu pracy (w %)

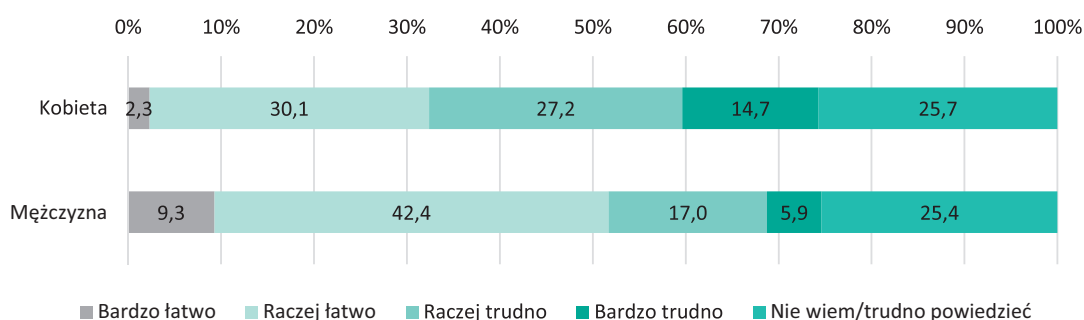

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Podobnie jak w przypadku rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych również wśród osób studiujących odpowiedzi dotyczące spodziewanych trudności w znale-

zieniu pracy są zróżnicowane ze względu na płeć. Również w tej grupie ankietowanych kobiety częściej niż mężczyźni spodziewają się trudności w znalezieniu pracy.

Wykres 38. Spodziewane przez studentów trudności w znalezieniu pracy a płeć (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Ze względu na wielkość miejsca zamieszkania trudności w znalezieniu pracy najczęściej były wskazywane w grupie osób zamieszkujących w miastach pow. 50 do 100 tys. mieszkańców. Niemal połowa ankietowanych z tej grupy (45,7%) spodziewa się trudności w tym zakresie. Ze względu na poziom studiów najrzadziej trudności w znalezieniu pracy były wskazywane przez osoby studiujące na studiach inżynierskich (27%). Ze względu na tryb studiów nieco częściej trudności w tym zakresie są spodziewane przez osoby studiujące na studiach niestacjonarnych.

Spodziewane przez osoby studiujące trudności w znalezieniu pracy są zupełnie odmienne

od powodów wskazywanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych. Co prawda na podstawie kategoryzacji odpowiedzi udzielonych na pytanie otwarte można stwierdzić, że wśród najczęściej wskazywanych powodów wspomniano o niewielkiej liczbie ofert pracy oraz braku odpowiedniej jakości miejsc pracy, jednak najczęściej wskazywana odpowiedź dotyczyła braku posiadanego doświadczenia wymaganego przez pracodawców. Wśród najczęściej wskazywanych powodów wskazywano na bycie studentem, co przede wszystkim wiąże się z koniecznością godzenia studiów z pracą zawodową. Wskazywano na trudności w znalezieniu pracy ze

względem na ograniczoną dyspozycyjność oraz brak możliwości ustalenia na tyle elastycznych godzin pracy, by było to możliwe do pogodzenia z harmonogramem zajęć na uczelni. Zauważalne jest zarazem znacznie rzadsze wskazywanie względem grupy rodziców/opiekunów uczniów na trudności wynikające z obsadzania miejsc pracy „po znajomości”.

Tabela 6. Powody spodziewanych przez studentów trudności w znalezieniu pracy

Kategoria odpowiedzi	Liczba odpowiedzi
Brak doświadczenia, małe doświadczenie zawodowe	68
Mało ofert pracy, brak ofert pracy	49
Brak atrakcyjnych miejsc pracy	47
Bycie studentem, ograniczona dyspozycyjność, konieczność elastycznych godzin pracy	37
Brak odpowiednich kwalifikacji, duże wymagania pracodawców	32
Brak znajomości, nepotyzm	15
Duża konkurencja	14
Trudno powiedzieć	10
Zły stan zdrowia, niepełnosprawność	10
Brak pewności siebie, nieśmiałość, brak wiedzy jak szukać pracy	10
Dotychczasowe doświadczenia w poszukiwaniu pracy	7
Wykluczenie komunikacyjne, brak prawa jazdy	6
Inne	<5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=239].

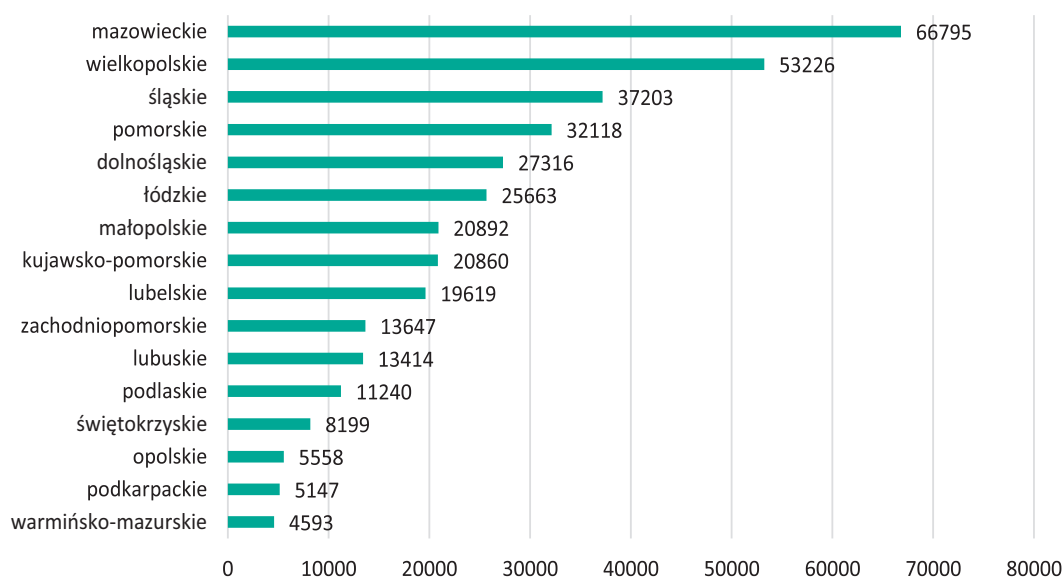
Cudzoziemcy na rynku pracy (w tym uwzględnienie obywateli innych państw)

Polski rynek pracy staje się bardzo atrakcyjny dla cudzoziemców, głównie z za wschodniej granicy. Świadczyć o tym może m.in. szybko rosnąca liczba różnego rodzaju zezwoleń na pracę. W 2022 r. wydano ponad 2,3 mln zezwoleń ogółem. Pomimo utrzymującej się wzrostowej tendencji w ostatnich kilku latach w tym zakresie było to o ponad 560 tys. mniej niż rok wcześniej pozwoleń różnego typu na podjęcie pracy przez cudzoziemców w Polsce. Najwięk-

szy spadek widoczny był w liczbie zarejestrowanych oświadczeń o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi. W 2022 r. pracodawcy złożyli nieco ponad 1 mln tego typu oświadczeń, z czego 58 proc. dotyczyła Ukraińców. W 2021 r. tego typu dokumentów pracodawcy złożyli ponad 1,9 mln i wśród nich 82 proc. wskazywało na Ukraińców. Należy zaznaczyć, że na mocy specustawy dodatkowo wydano 786 tys. powiadomień o powierzeniu wykonywania pracy obywatelowi Ukrainy. W danych podsumowujących 2022 r. widoczny jest ogólny spadek liczby pozwoleń na pracę dla cudzoziemców, co jest bezpośrednią konsekwencją wojny. Zaobserwować można również wzrost liczby zezwoleń dla obywateli innych krajów niż Ukraina, po których zaczęli sięgać pracodawcy mierzący się z deficytem kadrowym.

W 2022 r. wydano w Polsce 365 tys. zezwoleń na podjęcie zatrudnienia przez cudzoziemców, z czego 85 tys. dla Ukraińców. W 2021 r. było to 504 tys., z czego Ukraińcy otrzymali aż 325 tys. To pokazuje wyraźnie, że miejsce obywateli Ukrainy zajmują osoby innych narodowości, bowiem w 2021 r. 64% zezwoleń trafiło do Ukraińców, podczas gdy w 2022 r. tylko 23%. Reszta przypadła na obywateli innych krajów, z czego największą ich liczbę otrzymali mieszkańcy: Indii (41,6 tys.), Uzbekistanu (33,3 tys.), Turcji (25 tys.), Filipin (22,5 tys.), Nepalu (20 tys.) oraz Białorusi (18,4 tys.). Poza zezwoleniami dla obywateli Białorusi w przypadku wszystkich wskazanych krajów występuje znaczny wzrost liczby zezwoleń rok do roku. W przypadku Indii w 2022 r. wydano o 171 proc. więcej zezwoleń rok do roku, dla obywateli Uzbekistanu wydano 122 proc. więcej zezwoleń rok do roku, dla Turków 240 proc. więcej zezwoleń rok do roku, dla Filipińczyków 70 proc. więcej rok do roku, a dla Nepalczyków 85 proc. więcej rok do roku.

W 2022 r. liczba zezwoleń wydanych w województwie podkarpackim wyniosła 5 147 i zmniejszyła się w stosunku do 2018 r. o 231. Ponad 1/4 (1 293) zezwoleń dotyczy obywateli Ukrainy (15 miejsce w Polsce), a następnie obywateli: Indii (662), Nepalu (523), Filipin (426) oraz Bangladeszu (301).

Wykres 39. Zezwolenia na pracę dla cudzoziemców w podziale na województwa w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

6.5. Aktywność gospodarcza (w tym demografia przedsiębiorstw)

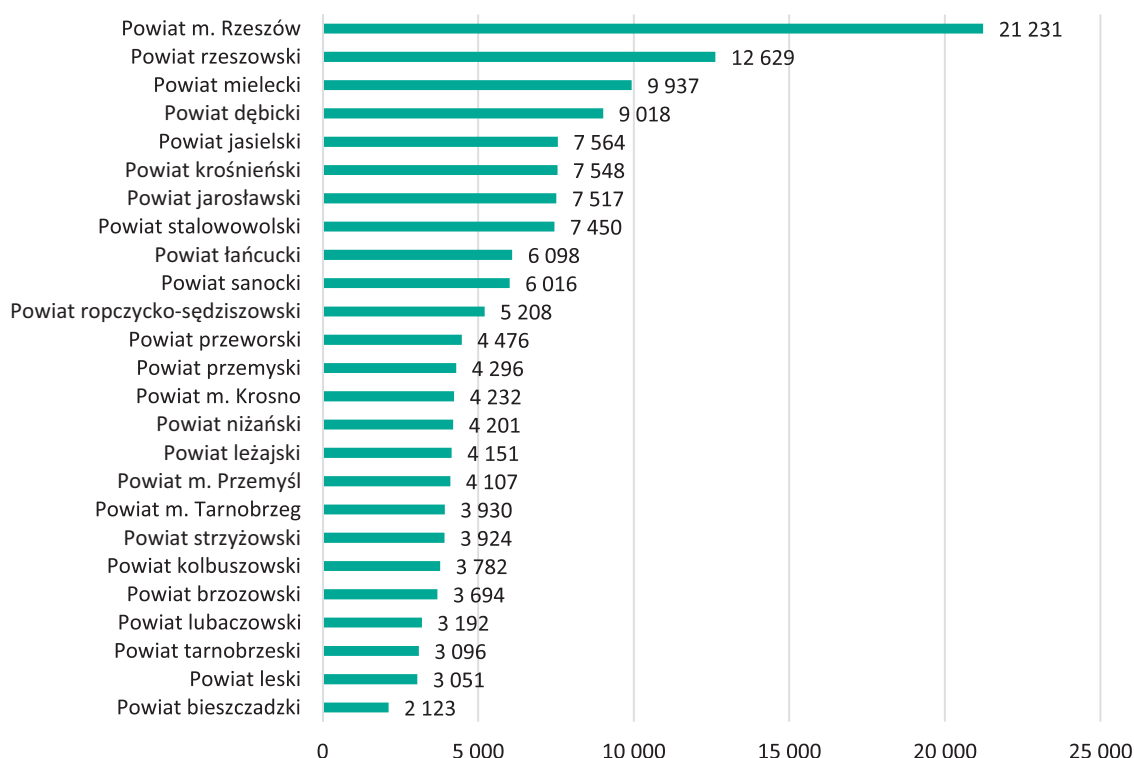
W 2022 r. wśród podmiotów sektora prywatnego aż 78,2% (152,5 tys.) – stanowiły osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Udział kobiet w tej grupie wyniósł 30,9%. W porównaniu z 2018 r. liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą bardziej wzrosła w województwie podkarpackim (17,4%) niż średnio na poziomie ogólnopolskim (14,3%).

W 2022 r. w województwie podkarpackim przypadały 73 osoby zarejestrowane w rejestrze REGON na 1 tys. ludności (w 2018 r. – 61 osób). Był to najniższy wskaźnik wśród województw. Najwięcej osób fizycznych było zarejestrowanych w województwach: mazowieckim (114 osób), zachodniopomorskim (110) i pomorskim (107), najmniej w województwach

Polski Wschodniej – oprócz podkarpackiego, w warmińsko-mazurskim – 76, lubelskim – 77, podlaskim – 78, świętokrzyskim – 83. W kraju wartość tego wskaźnika wyniosła 94 osoby na 1 tys. ludności.

Osoby fizyczne prowadziły działalność gospodarczą głównie w zakresie sekcji handel, naprawa pojazdów samochodowych, budownictwo, działalności profesjonalnej, naukowej i technicznej oraz przetwórstwa przemysłowego. Wśród osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą ponad 99% stanowiły mikroprzedsiębiorstwa, tzn. podmioty o liczbie pracujących do 9 osób.

W województwie podkarpackim najwięcej osób fizycznych zarejestrowanych było w Rzeszowie oraz powiatach: rzeszowskim, mieleckim, dębickim, stalowowolskim, jarosławskim, jasielskim oraz krośnieńskim, a najmniej w bieszczadzkim.

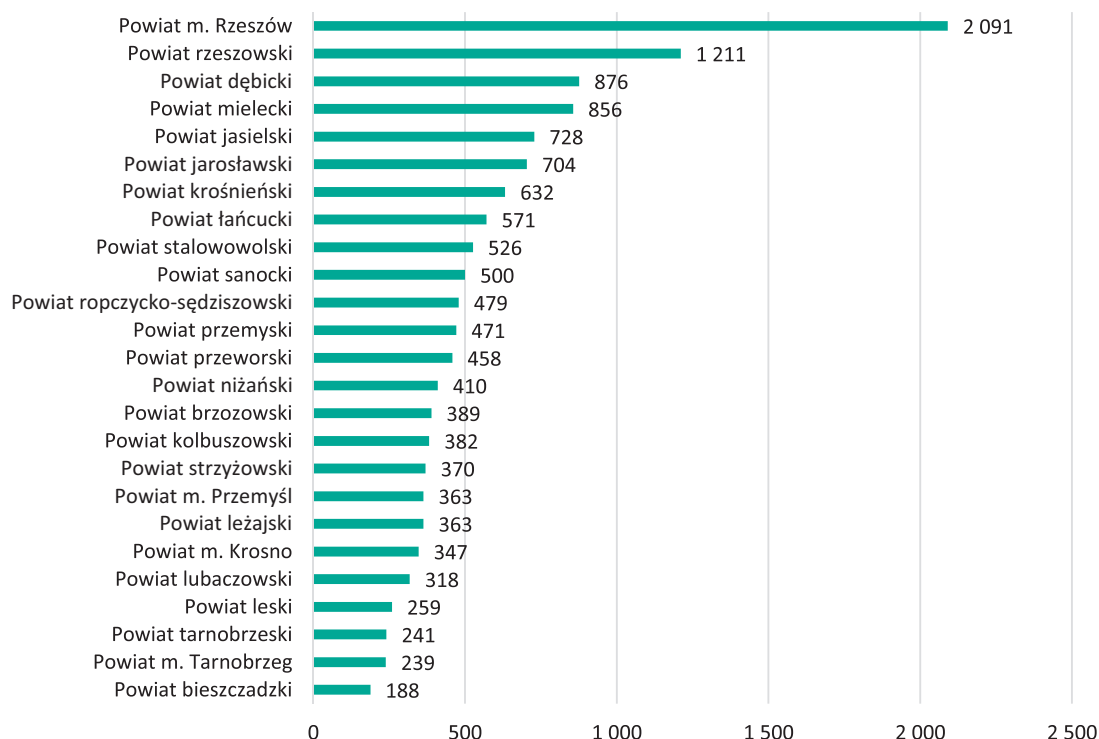
Wykres 40. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. w województwie podkarpackim zarejestrowano w rejestrze REGON 14,0 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. W 2022 r. ogółem w Polsce nowo zarejestrowanych zostało 310,1 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Najwięcej rejestracji zaobserwowano w województwach: mazowieckim (56,0 tys.), małopolskim (30,8 tys.), śląskim (29,0 tys.), a najmniej w województwach opolskim (5,7 tys.), podlaskim (8,0 tys.) oraz lubuskim

(7,9 tys.). Najwięcej w sekcjach: budownictwo oraz handel; naprawa pojazdów samochodowych – a także w działalności profesjonalnej, naukowej i technicznej. W 2019 r. liczba nowych rejestracji osób fizycznych była niższa i wyniosła 12,7 tys.

Najwięcej osób fizycznych zarejestrowało się w Rzeszowie oraz w powiatach: rzeszowskim, dębickim oraz mieleckim, najmniej – w bieszczadzkim, w Tarnobrzegu, w tarnobrzeczkim i leskim.

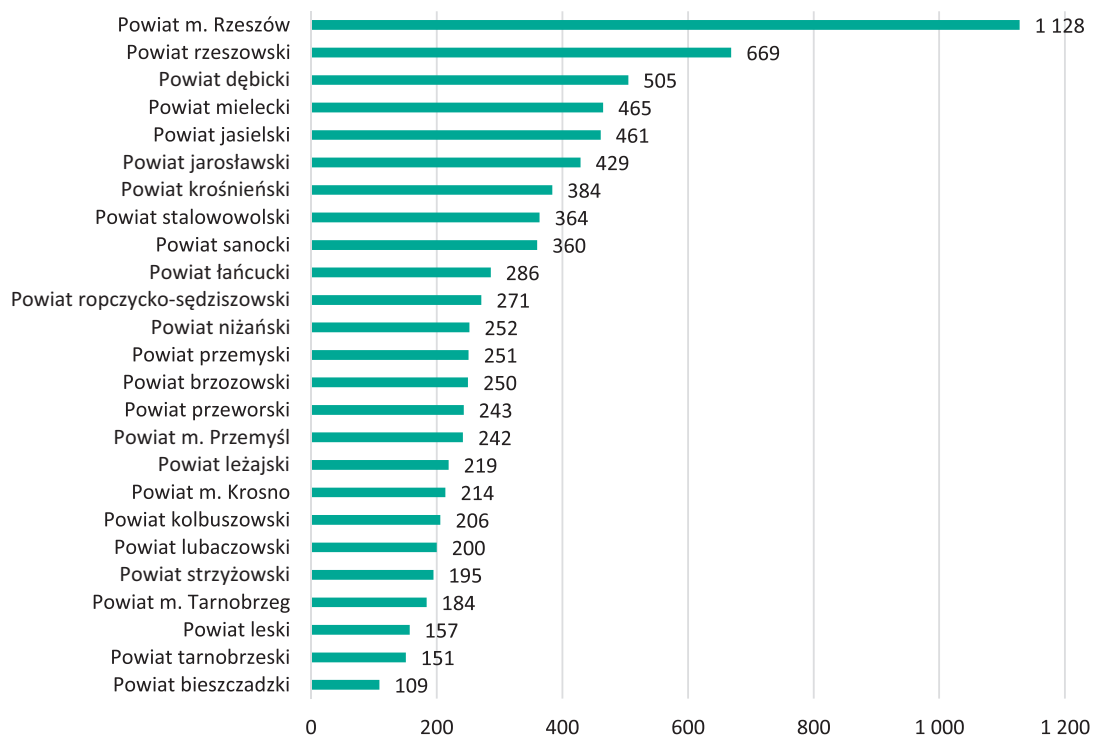
Wykres 41. Nowo zarejestrowane osoby fizyczne w rejestrze REGON w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 roku z rejestru REGON wyrejestrowano w województwie podkarpackim 8,2 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (w 2019 r. – 7,2 tys. osób). W skali kraju najwięcej wyrejestrowań dotyczyło województw: mazowieckiego (31,1 tys.), śląskiego (20,3 tys.) oraz wielkopolskiego (18,0 tys.), najmniej – województw: opolskiego (3,9 tys.), podlaskiego (5,0 tys.) oraz świętokrzyskiego (5,5 tys.).

W województwie podkarpackim najwięcej wyrejestrowano osób fizycznych w sekcji handel, naprawa pojazdów samochodowych,

następnie w budownictwie oraz w przetwórstwie przemysłowym. W 2019 r. liczba wyrejestrowanych osób fizycznych wyniosła 7,2 tys. W Polsce liczba wyrejestrowań w 2022 r. była niższa niż w 2018 r. o 0,9%, podczas gdy w województwie podkarpackim wzrosła o 14,5%. Znaczna część wyrejestrowań dotyczyła Rzeszowa oraz powiatu rzeszowskiego, a także dębickiego. Najmniej wyrejestrowań zaobserwowano w powiatach: bieszczadzkim, tarnobrzeskim oraz leskim.

Wykres 42. Osoby fizyczne wyrejestrowane z rejestru REGON w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

6.6. Podsumowanie rozdziału

Badane zmiany demograficzne wskazują, że sytuacja ludnościowa, zarówno w kraju, jak i w województwie podkarpackim jest nadal trudna (choć w województwie podkarpackim jest ona nieco mniej niekorzystna w porównaniu do sytuacji w kraju), a w najbliższej perspektywie nie należy oczekiwać znaczących zmian gwarantujących stabilny rozwój demograficzny. Obserwowana jest wciąż stosunkowo niska liczba urodzeń – ze względu na zdecydowanie niższą liczbę kobiet w wieku rozrodczym, obecnie i prognozowaną w przyszłości. Dodatkowo niekorzystnie działa i będzie działać wysoka skala emigracji czasowej Polaków za granicę, zwłaszcza ludzi młodych w wieku produkcyjnym. Następuje proces starzenia się społeczeństwa, co potęgowane jest dodatkowo wzrostem przeciętnego trwania życia oraz niskim poziomem dzietności. Zmniejszający się w strukturze ludności udział osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym

w przyszłości powodować będzie zmniejszanie się podaży pracy i utrudnienia w systemie zabezpieczenia społecznego w wyniku wzrostu liczby i odsetka osób w starszym wieku. Liczba pracujących powoli spada. Z demografią w województwie podkarpackim wiąże się więc problem zabezpieczenia społecznego.

W obliczu nieuchronności słabnięcia potencjału ludnościowego województwa podkarpackiego wynikającego ze spadku liczby ludności wzmocnienie Przemysłu 4.0/5.0 może być postrzegane jako konieczność warunkująca dalszy rozwój regionu. Przemysł 4.0/5.0 postrzegany jako odpowiedź na słabnący potencjał ludnościowy regionu może jednak stanowić także zagrożenie jeszcze bardziej intensyfikujące niekorzystne zjawiska, np. poprzez automatyzację skutkującą redukcją miejsc pracy. Dlatego sytuacja na rynku pracy związana z wdrażaniem rozwiązań z zakresu Przemysłu 4.0/5.0 powinna być na bieżąco monitorowana.

Badania dotyczące podstawowego składnika kapitału ludzkiego, za jaki uznaje się wiedzę, dowodzą przykładowo, że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia społeczeństwa następuje spadek przestępczości i spadek wydatków budżetowych na bezpieczeństwo. Lepiej wykształcone osoby mogą więcej wiedzy przekazać swoim dzieciom. Osoby lepiej wykształcone są bardziej innowacyjne, szczególnie w zakresie nowych technologii, organizacji pracy. Ponadto osoby lepiej wykształcone mają większe oczekiwania w stosunku do różnych aspektów życia, co może pozytywnie wpływać na konkurencyjność przedsiębiorstw. Wiedza rzutuje też na świadomość konieczności bycia zaangażowanym w sprawy lokalnej społeczności, regionalne, a nawet krajowe. Badania dotyczące innego elementu – zdrowia

– pokazują między innymi że: niedostateczny stan zdrowia osób w wieku produkcyjnym i związana często z tym utrata możliwości zarobkowania, prowadzą do olbrzymich kosztów na przykład w ramach świadczeń rentowych, do zwiększenia kosztów absencji chorobowej, czy obniżenia jakości życia. Odpowiedni stan zdrowia pozwala natomiast zdobywać wykształcenie, szkolić się, pracować z określoną wydajnością, uczestniczyć w życiu kulturalnym, podejmować aktywność społeczno-ekonomiczną.

W analizie wpływu kapitału ludzkiego na różne obszary zaznaczona została kwestia wpływu na zaangażowanie, aktywność społeczną, co umożliwiło przejście do rozważań dotyczących kapitału społecznego.

7. POTENCJAŁ WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO W KONTEKŚCIE BUDOWANIA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Kapitał społeczny posiada cechy kapitału w ujęciu ekonomicznym. Oczekiwać więc można, że jedną z jego funkcji będzie przyniesienie korzyści zarówno w sferze społecznej, jak i gospodarczej. Niski poziom kapitału społecznego w danym regionie oznacza małą liczbę więzi istniejących między ludźmi (czyli niewiele osób zna siebie nawzajem) albo ludzie znają siebie nawzajem, ale nie obdarzają się zaufaniem. Efektem tego jest niepodjęcie wspólnych albo indywidualnych działań, mających na celu poprawę życia ogółu społeczeństwa. Może się to przekładać na sferę gospodarczą, np. skutkować większymi kosztami transakcji. Państwo musi odgrywać większą rolę w tworzeniu przedsięwzięć gospodarczych na dużą skalę²³. O wysokim poziomie kapitału społecznego można mówić, gdy ludzie zawierają dobre relacje z innymi członkami społeczności, obdarzają się zaufaniem i wspólnie lub indywidualnie działają z myślą o poprawieniu warunków życia. W sferze gospodarczej owocuje to niższymi kosztami zawieranych transakcji, większą liczbą organizacji o charakterze charytatywnym i pomocowym, oddolnym (pochodzącym ze społeczeństwa), tworzeniem dużych przedsiębiorstw²⁴. Wysoki poziom kapitału społecznego nie zawsze jest skorelowany ze wzrostem gospodarczym. Czasami potrafi stworzyć barierę dla rozwoju np. poprzez tworzone normy lub wartości danej społeczności (np. normę związaną z brakiem dążenia do rozwoju, albo koncentrowanie na działalności przynoszącej szybki, krótkotrwały efekt). W prowadzonych analizach wpływu kapitału społecznego na wzrost gospodarczy nie można zapominać o jego roli pośredniczącej w dostępie do zasobów. Jeżeli dana grupa społeczna składa się z osób niezamożnych i słabo wykształconych,

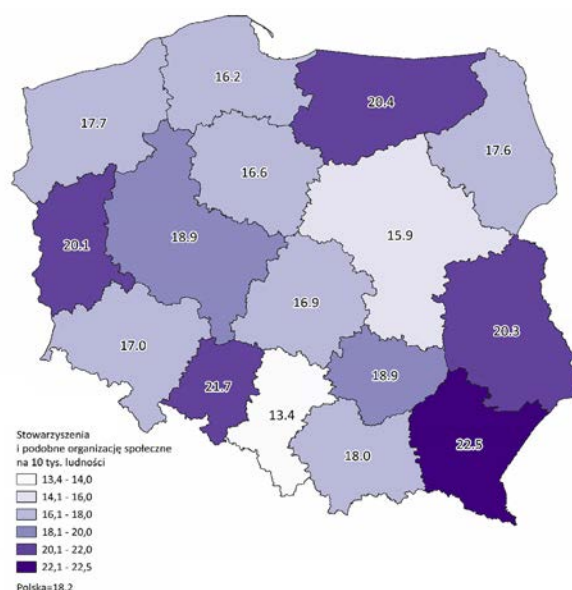
to nawet gęsta sieć powiązań między jej członkami nie jest w stanie zmienić ich położenia. Analogicznie, jeżeli w danym regionie brak jest zasobów ekonomicznych czy wykształconych ludzi, to gęsta sieć stowarzyszeń nie będzie miała większego wpływu na jego rozwój²⁵.

7.1. Charakterystyka organizacji non-profit działających w województwie podkarpackim

Liczba rejestrowanych organizacji non-profit

W 2020 r. województwo podkarpackie cechowało się najwyższą wartością wskaźnika liczby stowarzyszeń i innych organizacji społecznych na 10 tys. ludności (22,5). Spośród województw najwyższa wartość wskaźnika, oprócz podkarpackiego została osiągnięta w województwach opolskim (21,7), warmińsko-mazurskim (20,4), lubelskim (20,3) i lubuskim (20,1). Najmniej natomiast stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych w przeliczeniu na 10 tys. ludności było w województwach śląskim (13,4) oraz mazowieckim (15,9).

Mapa 24. Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne na 10 tys. ludności w podziale na województwa w 2020 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

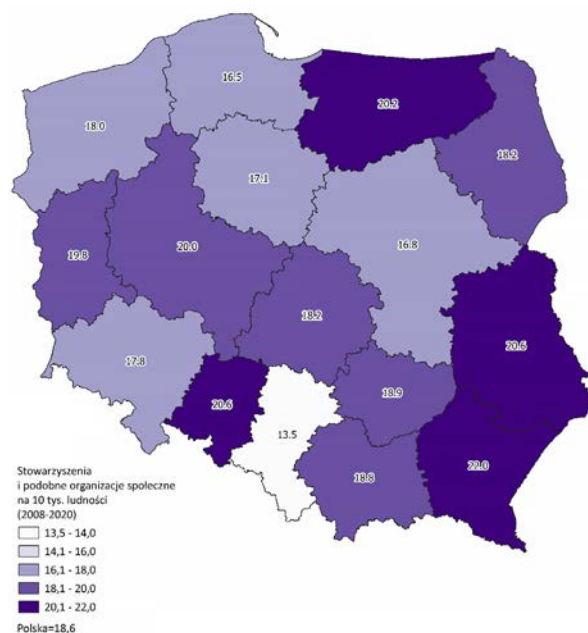
²³ F. Fukuyama. 2001. *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Warszawa-Wrocław.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ K. Sierocińska. 2011. *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*. „Studia Ekonomiczne”, nr 1, s. 69-86.

Jedną z najwyższych w kraju wartości tego wskaźnika osiągnięto także na podstawie średniej obliczonej dla lat 2008–2020. Analizując średnią tego wskaźnika z lat 2008–2020 można zauważyć, że trzy województwa Polski Wschodniej cechują się wysokim nasyceniem stowarzyszeń i organizacji społecznych. Oprócz województwa podkarpackiego, wysoka wartość wskaźnika występowała w województwach warmińsko-mazurskim (20,2) oraz lubelskim (20,6). Najmniej wśród województw Polski Wschodniej organizacji non-profit miało siedzibę w województwie podlaskim (18,2).

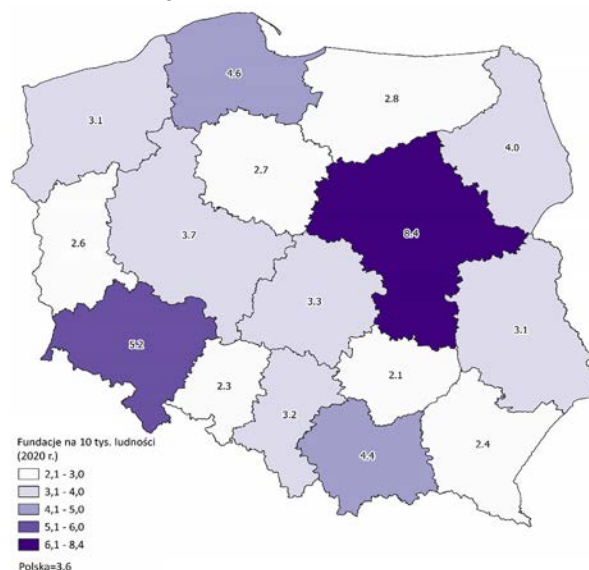
Mapa 25. Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne na 10 tys. ludności w podziale na województwa w latach 2008–2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Odwrotnie pozycja województwa podkarpackiego na tle innych województw wygląda biorąc pod uwagę wartość wskaźnika liczby fundacji w przeliczeniu na 10 tys. ludności. Wartość tego wskaźnika jest jedną z najniższych w kraju. Najwięcej fundacji w 2020 r. działało w województwie mazowieckim (8,4 na 10 tys. ludności), a najmniej w województwie świętokrzyskim (2,1).

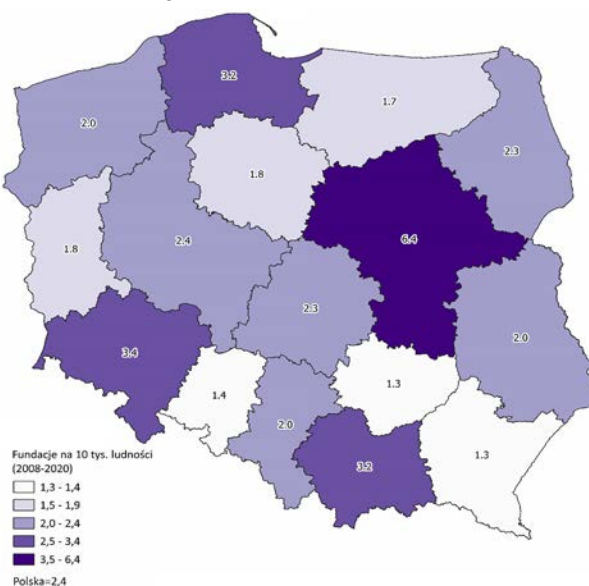
Mapa 26. Fundacje na 10 tys. ludności w podziale na województwa w 2020 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Również w horyzoncie czasowym dla lat 2008–2020 średnia wartość tego wskaźnika dla województwa podkarpackiego należy do najniższych w kraju. Liczba fundacji nie jest równomiernie rozłożona we wszystkich województwach. Najwięcej fundacji działa na terenie województwa mazowieckiego (6,4 na 10 tys. ludności) oraz dolnośląskiego (3,4). Najmniej fundacji ma siedzibę w województwach: podkarpackim, świętokrzyskim (po 1,3) oraz w opolskim (1,4).

Mapa 27. Fundacje na 10 tys. ludności w podziale na województwa w latach 2008–2020

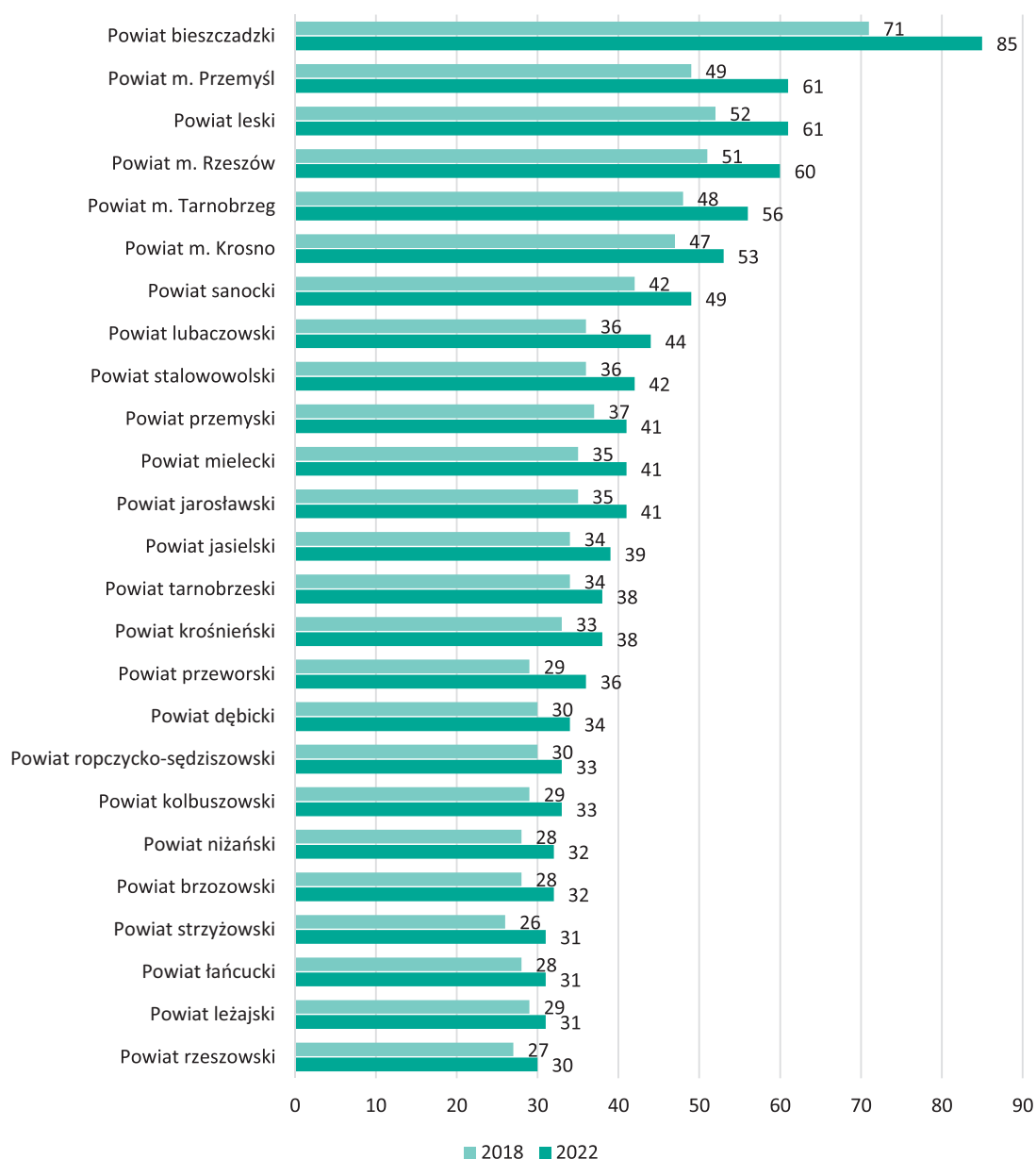

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Według stanu na koniec 2022 r. w województwie podkarpackim liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych wpisanych do rejestru REGON wyniosła 8 217 i w porównaniu z 2018 r. wzrosła o 651.

Najwięcej fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych wpisanych do rejestru REGON w przeliczeniu na 10 tysięcy ludności, zarejestrowanych było w powiecie bieszczadzkim (85), a najmniej w rzeszowskim (30).

Wykres 43. Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. ludności zarejestrowane w rejestrze REGON w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.

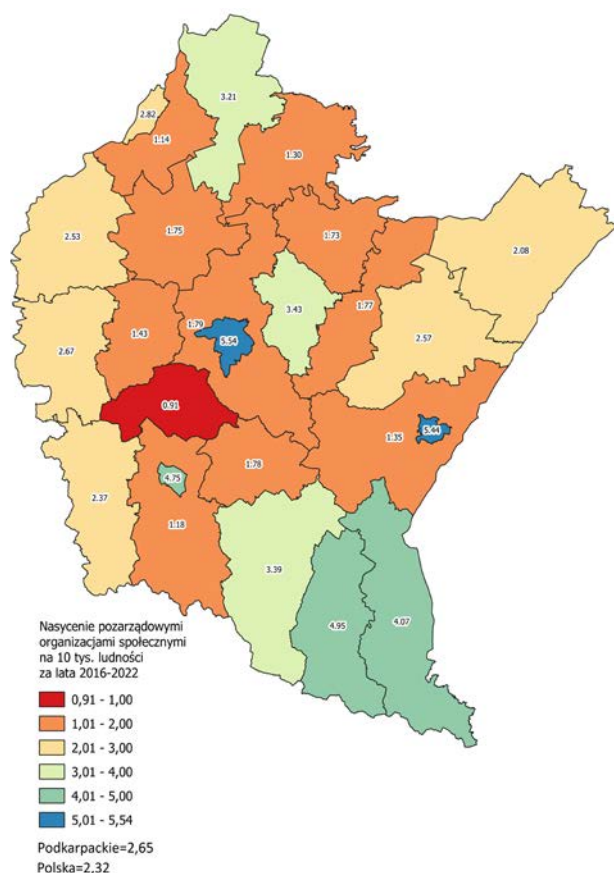

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W 2022 r. średnia liczba organizacji non-profit w województwie podkarpackim w przeliczeniu na 10 tys. ludności wyniosła 41. W 2018 r. było 36 takich podmiotów. Na poziomie ogólnopolskim liczby te przedstawiały się podobnie (analogicznie było ich 43 i 37).

Z kolei średnia wartość wskaźnika nasyce-
nia pozarządowymi organizacjami społeczny-
mi na 10 tys. ludności za lata 2016-2022 była
najwyższa w Rzeszowie oraz w Przemyśle,
a najniższa w powiecie strzyżowskim.

Mapa 28. Nasylenie pozarządowymi organizacjami społecznymi na 10 tys. ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2016–2022

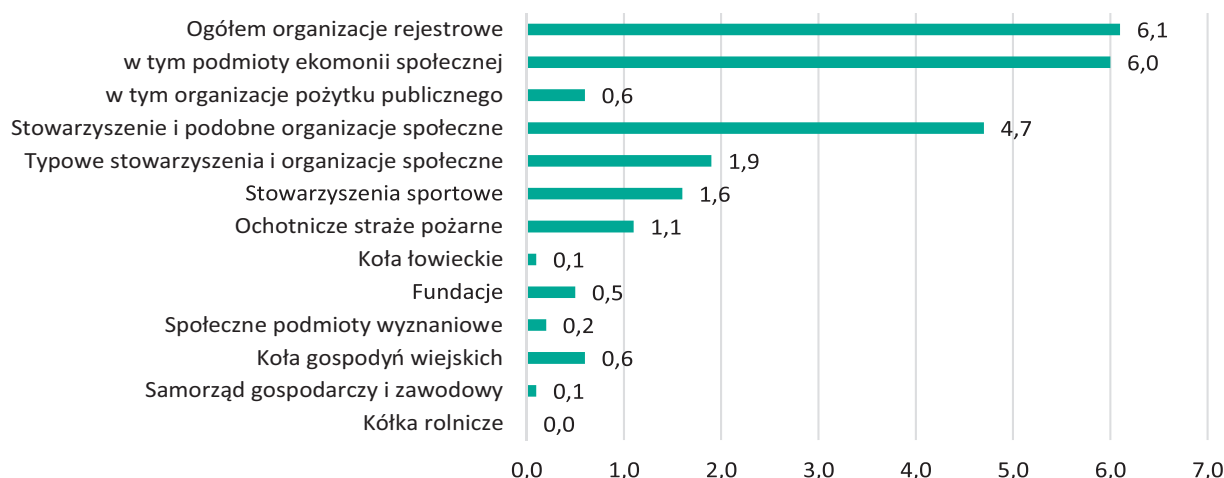

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

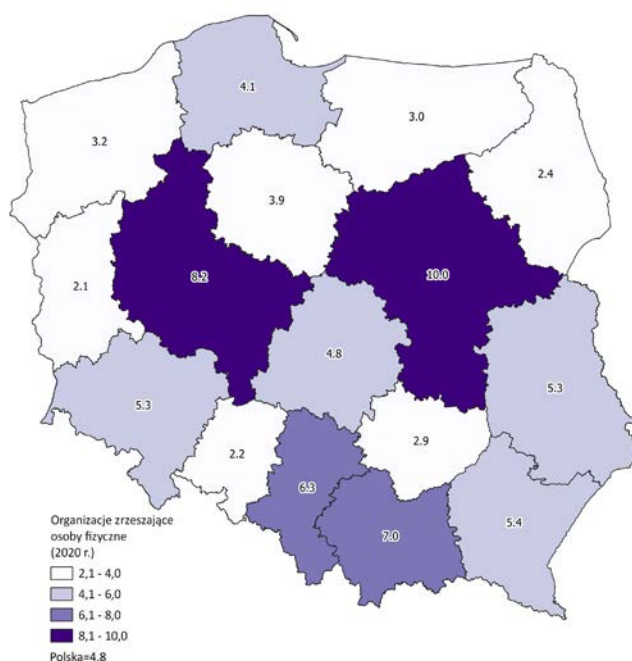
Cennym źródłem informacji o działalności organizacji non-profit w Polsce jest sprawozdawczość GUS o symbolach SOF-1 i SOF-4s pn. „Stowarzyszenia, fundacje, samorząd gospodarczy i zawodowy oraz społeczne jednostki wyznaniowe”, realizowana w cyklach dwuletnich. Jak wynika z ostatnich dostępnych badań w 2020 r. aktywnie działało w Polsce 95,1 tys. rejestrowych organizacji non-profit (w 2018 r. było ich mniej, bo 88,1 tys.).

Najliczniejszą grupą w 2020 r. wśród organizacji non-profit w Polsce były stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne wraz z fundacjami, z czego stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych było 66,7 tys., tj. 70,1% wszystkich podmiotów (w 2018 r. – 69,1 tys.; stanowiące 78,4% ogółu), a fundacji – 16,0 tys., tj. 16,8% (w 2018 r. – 14,5 tys.; stanowiące 16,5% organizacji non-profit). Dodatkowo 94,4 tys. podmiotów należało do sektora ekonomii społecznej, 9,3 tys. posiadało status organizacji pożytku publicznego, a 0,3 tys. znajdowało się na liście przedsiębiorstw społecznych. Największa część rejestrowych organizacji non-profit w 2020 r. zlokalizowana była w województwie mazowieckim (15,9%), a konkretnie w regionie warszawskim stołecznym (10,7%). Z kolei najmniejszy odsetek organizacji miał swoje siedziby w województwach opolskim i lubuskim (odpowiednio po 2,6%).

W województwie podkarpackim w 2020 r. działało 6,1 tys. organizacji non-profit, które stanowiły 6,4% organizacji w Polsce. Prawie wszystkie, bo 6,0 tys. zaliczono do podmiotów ekonomii społecznej. Status Organizacji Pożytku Publicznego (OPP) posiadało 0,6 tys. organizacji. Jeśli chodzi o formę prawną najczęściej było stowarzyszeń – 77,0% ogółu organizacji non-profit, kół gospodyń wiejskich – 9,8% oraz fundacji – 8,2%.

Wykres 44. Liczba badanych organizacji non-profit aktywnych w województwie podkarpackim w podziale na rodzaj organizacji w 2020 r. (w tys.)

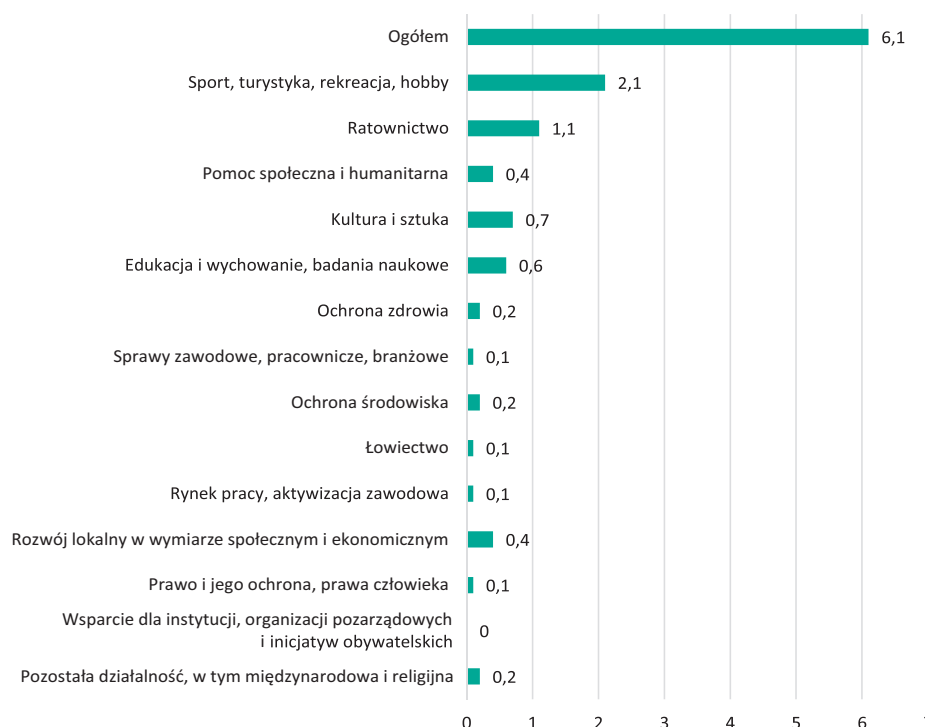
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Mapa 29. Organizacje non-profit zrzeszające osoby fizyczne w podziale na województwa w 2020 r. (w tys.)

Na poziomie ogólnopolskim pomiędzy 2018 r. a 2020 r. liczba aktywnych organizacji non-profit zwiększyła się o 7,9% (z 88,1 tys. do 95,1 tys.). W województwie podkarpackim wzrost był wyższy i wyniósł aż 15,1% (z 5,3 tys. do 6,1 tys.).

Aktywne organizacje rejestrowe w Polsce wykazały, że na koniec 2020 r. posiadały łącznie 8,2 mln członkostw osób fizycznych, lecz było to mniej o 0,8 mln w porównaniu z 2018 r. W województwie podkarpackim w 2020 r. było ich 0,3 mln, ich liczba nie zmieniła się znacznie w stosunku do 2018 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wykres 45. Organizacje non-profit według dziedzin działalności w województwie podkarpackim w 2020 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W analizowanych latach struktura organizacji ze względu na główną dziedzinę działalności zmieniała się w niewielkim stopniu (najczęściej wzrost lub spadek udziału o nie więcej niż 1 p. proc).

Organizacje non-profit charakteryzują się prowadzeniem różnorodnej i wielodzielnicowej działalności. W 2020 r. największa część podmiotów rejestrowych jako główną dziedzinę działalności wskazała sport, turystykę, rekreację, hobby (34,4%). Drugą, co do wielkości grupę tworzyły jednostki prowadzące działalność związaną z ratownictwem (18,0%), głównie ochotnicze straże pożarne. Relatywnie często jako główny obszar prowadzonej działalności organizacje non-profit wskazywały kulturę i sztukę (11,5%), jak również dziedziny: edukacja i wychowanie, badania naukowe (9,8%) oraz rozwój lokalny (6,6%).

W organizacjach non-profit zrzeszających osoby fizyczne w województwie podkarpackim w 2020 r. liczba zadeklarowanych członków wyniosła 315,6 tys. osób (w 2018 r. – 341,4 tys.). Do badanych organizacji częściej należeli męż-

czyźni niż kobiety. W 2020 r. stanowili oni 61,2% ogółu zrzeszonych osób (w 2018 r. – 59,4%). Średnia liczba członków osób fizycznych przypadająca na 1 organizację wyniosła 59 osób (w 2018 r. przypadało więcej, bo 72 osoby), natomiast mediana, czyli wartość środkowa wyniosła 27 (dwa lata wcześniej – 30).

Większość organizacji non-profit działała w 2020 r. w oparciu o pracę społeczną²⁶. Korzystanie z bezpłatnego personelu deklarowało 5,6 tys. organizacji. W latach 2018–2020 liczba organizacji korzystająca z bezpłatnego personelu zwiększyła się o 1,1 tys. W organizacjach pracowało społecznie 89,1 tys. osób (w 2018 r. – 87,5 tys. osób). W głównej mierze byli to członkowie tych organizacji, aczkolwiek oprócz nich pomagali także wolontariusze nienależący do organizacji oraz osoby, z którymi podpisano umowy wolontariackie. W kraju łącznie w 2020 r.

²⁶ Praca społeczna, inaczej wolontariat, jest pracą świadczoną dobrowolnie i bez wynagrodzenia zarówno przez członków organizacji, jak i osoby niebędące jej członkami.

wolontariat świadczyło 2,5 mln osób (w 2018 r. – 3,0 mln osób) – zarówno członków organizacji, jak i osób niebędących członkami.

W 2020 r. w województwie podkarpackim 54,7% (w 2018 r. – 51,7%) organizacji swoje siedziby zlokalizowane miało na terenach typowo wiejskich, 17,8% w miastach na prawach powiatu (w 2018 r. 16,4%), 13,8% (20,3% w 2018 r.) w pozostałej gminie miejskiej i 10,3% (11,6% w 2018 r.) na terenie gminy miejsko-wiejskiej.

W organizacjach non-profit korzystających z pracy płatnej, częściej występowało zatrudnienie wyłącznie w ramach umów cywilnoprawnych (umowy zlecenia, umowy o dzieło itp.) niż zatrudnienie etatowe. W Polsce korzystanie z pracy płatnej wyłącznie w oparciu o umowy cywilnoprawne dotyczyło 24,1% organizacji (w 2018 r. – 28,6% ogółu organizacji). Natomiast biorąc pod uwagę zatrudnienie w organizacjach non-profit w województwie podkarpackim to w 2020 r. organizacji nieposiadających płatnego personelu było 4,2 tys. (w 2018 r. – 3,4 tys.), zatrudniających na umowę cywilnoprawną – 1,3 tys. (w 2018 r. podobnie) oraz zatrudniających na umowę o pracę – 0,6 tys. (tyle samo co dwa lata wcześniej).

Podobnie względnie stabilnie kształtował się w latach 2018–2020 udział organizacji prowadzących odpłatną działalność statutową lub działalność gospodarczą. W 2020 r. udział ten wyniósł 22,0%, było to mniej niż w 2018 r. o 8,3 p. proc.

Organizacje non-profit napotykają na bariery w swojej działalności. W 2020 r. prawie 64% (w 2018 r. około 65%) badanych organizacji z województwa podkarpackiego zadeklarowało przynajmniej jeden problem, z jakim się spotkały prowadząc działalność. Najczęstszym z wymienianych przez organizacje są trudności w pozyskiwaniu środków finansowych 34,3% (2018 r. – 39,7%). Dosyć częstym problemem jest niewystarczająca liczba chętnych osób do pracy społecznej 23,8% (2018 r. – 28,7%), a także problemy wynikające z przepisów i procedur prawnych 13,2% (2018 r. – 21,8%). Pozostałymi barierami wskazywanymi przez organizacje były: niewystarczające wsparcie

społeczne 9,5% (2018 r. – 12,0%), problemy w kontaktach z administracją publiczną 9,9% (2018 r. – 12,5%), problemy wewnątrz organizacji 8,4% (2018 r. – 10,5%). W nieco mniejszym stopniu organizacje odczuwały również trudności wynikające z kontaktów z innymi organizacjami, trudności ze znalezieniem pracowników oraz trudności w kontaktach z mediami – mniej niż 4%.

Działania pomocowe z udziałem organizacji non-profit w czasie pandemii COVID-19

Uwzględniając rodzaj podmiotu prowadzącego działania pomocowe, najczęściej angażowały się w nią ochotnicze straże pożarne (56,3%), a następnie społeczne podmioty wyznaniowe (40,3%) i koła gospodyń wiejskich (38,4%). Na tle innych grup wyróżniały się również organizacje pożytku publicznego (37,1%) i przedsiębiorstwa społeczne (36,9%), a wśród objętych badaniem typów spółdzielni – spółdzielnie socjalne (20,9%).

W przypadku organizacji non-profit, biorąc pod uwagę główną dziedzinę działalności, po ratownictwie (55,1%), wysoki odsetek podmiotów prowadzących działania pomocowe wystąpił wśród jednostek zajmujących się pomocą społeczną i humanitarną (34,7%). Z kolei dla zaangażowanych w pomoc spółdzielni najczęstszy rodzaj głównej działalności według PKD mieścił się w sekcji I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (36,8%).

Odsetek organizacji non-profit, które prowadziły działania pomocowe w 2020 r., był najwyższy w województwie lubelskim (37,5%) i świętokrzyskim (37,2%), a następnie podkarpackim (30,9%) i śląskim (30,8%). Inaczej kształtowało się to wśród spółdzielni – najwyższy udział podmiotów zaangażowanych we wsparcie wystąpił w województwie podkarpackim (29,6%), a następnie w wielkopolskim (25,7%) i lubelskim (23,6%).

Przychody organizacji non-profit w 2020 r. w województwie podkarpackim wyniosły 203,0 tys. zł, podczas gdy w Polsce były one wyższe i wyniosły 267,7 tys. zł. Największy odsetek organizacji osiągnął przychody między 10 tys. zł

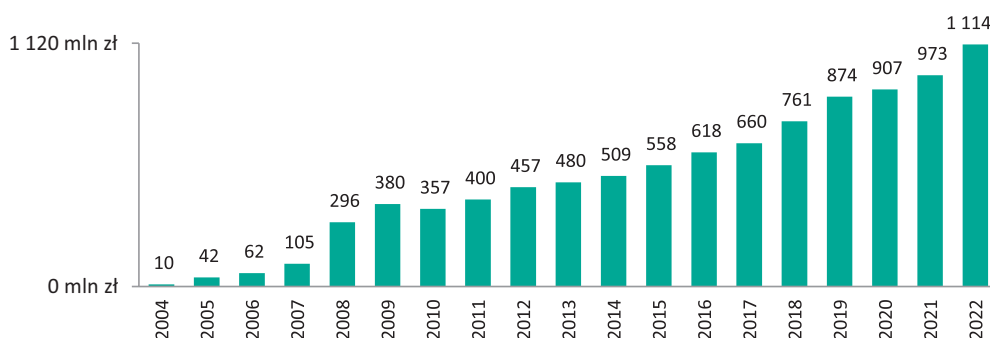
a 100 tys. zł – 33,0% w województwie podkarpackim i 36,5% na poziomie ogólnopolskim. Po między 1 tys. zł a 10 tys. zł przychody osiągnęło 22,9% organizacji (na poziomie ogólnopolskim – 23,9%), a do 1 tys. zł – 20,4% organizacji (na poziomie ogólnopolskim – 21,9%). Odsetek organizacji, które osiągnęły wysokie przychody – powyżej 1 mln zł wyniósł w województwie podkarpackim 5,9% (na poziomie ogólnopolskim – 3,7%).

Wpływy z 1%²⁷ – organizacje pożytku publicznego (OPP)

Organizacje pożytku publicznego stanowią ważną część systemu demokratycznego

i społeczeństwa obywatelskiego. W latach 2008–2021 liczba aktywnych organizacji pożytku publicznego wzrosła z 6,2 tys. do 9,4 tys. Sumy przekazanych środków w ramach mechanizmu 1% rosną systematycznie z roku na rok. W 2022 r. środki przekazane organizacjom pożytku publicznego wyniosły 1 114 mln zł. Przeciętna kwota przekazana na rzecz tych organizacji przez jednego podatnika wyniosła 70 zł. Największe kwoty otrzymały organizacje: Fundacja Dzieciom „Zdążyć z Pomocą”, Avalon – Bezpośrednia Pomoc Niepełnosprawnym, Fundacja Siepomaga.

Wykres 46. Suma środków przekazanych OPP w ramach mechanizmu 1% w latach 2004–2022 (w mln zł)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

7.2. Udział mieszkańców województwa podkarpackiego w organizacjach społecznych

Rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych zapytani o różne formy zaangażowania społecznego w większości zadeklarowali, że nie należą do żadnej organizacji. Zauważalne jest to, że najczęściej wskazywaną formą zaangażowania społecznego okazała się przynależność do trójki klasowej, rady szkoły lub rady rodziców wskazywana przez 1/4 ankietowanych. Można to uznać za konsekwencję wynikającą ze sposobu dotarcia do respondentów za pośrednictwem szkół.

Zasadne wydaje się przyjęcie założenia, że osoby angażujące się w życie szkoły chętniej wypełniały ankietę, która dotarła do nich za pośrednictwem szkół w porównaniu do pozostałych osób. Zbliżona liczba ankietowanych (nieco ponad 10%) deklaruowała przynależność do organizacji społecznych, politycznych, stowarzyszeń lub fundacji oraz koła parafialnego lub grupy czy wspólnoty religijnej. Mogłoby się wydawać, że osiągnięty odsetek wskazań dotyczących przynależności do wspólnot religijnych również może być konsekwencją przyjętego sposobu dotarcia do respondentów oraz znacznie większą liczbą kobiet niż mężczyzn znajdujących się w zrealizowanej próbie. Przeprowadzone analizy krzyżowe ze względu na płeć nie pozwalają jednak potwierdzić takiego

²⁷ Od 2023 r. jest to 1,5% podatku na rzecz organizacji pożytku publicznego.

przypuszczenia, ponieważ w przypadku kobiet tylko nieznacznie częściej wskazywano na tego typu przynależność, a występujące różnice okazały się nieistotne statystycznie. Przewaga liczebna kobiet w próbie przełożyła się natomiast na osiągnięty odsetek osób deklarujących przynależność do klubu sportowego, ponieważ mężczyźni ponad dwukrotnie

częściej niż kobiety deklarowali podejmowanie tej formy zaangażowania społecznego. Z kolei na wyniki dotyczące przynależności do wspólnoty mieszkaniowej bez wątpienia ma wpływ to, że jest to forma zaangażowania społecznego występująca przede wszystkim w społecznościach typu miejskiego.

Wykres 47. Przynależność rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych do organizacji społecznych (w %)²⁸

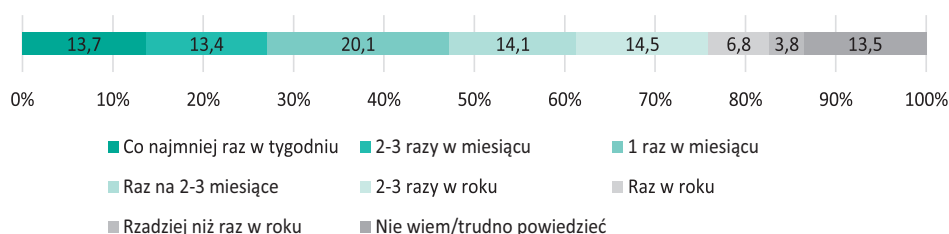

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Podejmowanie aktywności można uznać za niezbyt intensywne. Zaledwie 13% deklarujących zaangażowanie społeczne wskazywało na branie udziału w realizowanych działaniach co najmniej raz w tygodniu, co może wynikać ze specyfiki podejmowanych aktywności, ponieważ bycie członkiem trójki klasowej,

rady szkoły czy rady rodziców zazwyczaj nie wymaga angażowania się z częstotliwością co najmniej raz w tygodniu. Z drugiej strony niewielka część osób deklarujących angażowanie się w określone formy aktywności społecznej wskazywała, że podejmują aktywność raz w roku lub rzadziej.

Wykres 48. Częstość podejmowania działań w ramach organizacji przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)²⁹

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=1487].

²⁸ Ze względu na możliwość wyboru kilku odpowiedzi dane nie sumują się do 100%.

²⁹ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

Podczas wywiadów pogłębionych przeprowadzonych z przedstawicielami sektora społecznego jako dobrą praktykę w zakresie angażowania mieszkańców w oddolne inicjatywy wskazano **Operację „Czysta rzeka”**. Jest to inicjatywa o charakterze ogólnopolskim zapoczątkowana w 2018 r. lokalną akcją sprzątania Bugu. Z każdym rokiem jej zasięg powiększał się, zyskując wymiar ogólnopolski i angażując tysiące wolontariuszy sprzątających rzeki w miejscach swojego zamieszkania. Działania w ramach tej akcji prowadzone są także przez wolontariuszy z województwa podkarpackiego. Mimo że akcja jest koordynowana z poziomu ogólnopolskiego, to jej silną stroną jest prowadzenie w sposób lokalny, tj. poprzez angażowanie społeczności lokalnych. Oprócz wymiernych rezultatów środowiskowych w postaci oczyszczenia rzek z tysięcy ton śmieci ważnym efektem akcji jest wzmacnianie postaw obywatelskich w postaci dbałości o środowisko, ale także znaczenia osobistego zaangażowania mieszkańców w rozwiązywanie występujących problemów. W tym przypadku jest to kształtowanie postawy proaktywnej w opozycji do biernego oczekiwania, że za rozwiązanie problemu zanieczyszczenia rzek powinny odpowiadać władze publiczne.

„Na wiosnę sprzątamy śmieci na rzece San. Mieliśmy zaangażowanych ponad stu dwudziestu wolontariuszy. Do tego urzędy i do tego instytucje podległe urzędowi, czyli zakłady komunalne, które odbierały śmieci. [...] Odbiór społeczny był dosyć fajny i pozytywny”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Innym przykładem działań oddolnych wskazywanym podczas wywiadów pogłębionych są działania z zakresu kultury.

„Istnieje dom kultury, ale mieszkańcy nie mając odpowiedniej oferty, sami organizują na przykład cykle koncertów [...] Znaleźli sobie przychylną osobę, która ma jakąś działkę, tam zbudowali sobie scenę i jest takie miejsce [...] całkowicie prywatne, gdzie praktycznie co tydzień, co dwa tygodnie w sezonie odbywają się

koncerty. I to jest na tym polu kultury no coś, co nigdy nie było w naszym mieście czegoś takiego. Każdy się zazwyczaj oglądał na dom kultury, na miasto, czy coś robią. No a w takim momencie jest, powstało właśnie centrum koncertowe. Takie malutkie, bo to nie są wielkie koncerty, ale z Polski zespoły przyjeżdżają i grają różne stylistyki. Także to jest taka oddolna inicjatywa, nie potrzebują pieniędzy żadnych od samorządu, sami sobie to robią, no i mieszkańcy na tym korzystają”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

7.3. Powody (nie)uczestnictwa mieszkańców województwa podkarpackiego w organizacjach społecznych oraz w inicjatywach oddolnych

Rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych w ramach badania ankietowego jako najczęstszy powód uczestnictwa w organizacjach społecznych lub inicjatywach oddolnych wskazywali chęć bycia potrzebnym, przydatnym. Ta odpowiedź może posłużyć jako ważna wskazówka w kontekście tego, jakie działania należy podejmować w celu wzmacniania zaangażowania społecznego. Już samo dostrzeżenie oraz docenienie aktywności społecznej może być mocnym czynnikiem motywującym do dalszego działania. Jest to szczególnie ważne z tego względu, że z drugiej strony brak dostrzegania oraz doceniania podejmowanych działań może skutkować wypaleniem działaczy społecznych i niechęcią do dalszego angażowania się.

Drugą pod względem częstości wskazań motywacją do podejmowania aktywności społecznej jest chęć pomagania potrzebującym. Uzupełnienie spojrzenia na tę kwestię stanowią wypowiedzi sformułowane podczas indywidualnych wywiadów pogłębionych. Wśród rozmówców pojawiały się odpowiedzi, że ważną motywacją do podejmowania aktywności społecznej jest znajdowanie się wcześniej w trudnej sytuacji na zasadzie: „sam byłem kiedyś w takiej sytuacji. Wiem, jak to jest, a teraz chcę pomóc innym”. Takie doświadczenia

można uznać za szczególnie cenne w kontekście podejmowania działań mających na celu pomaganie innym, ponieważ wcześniejsze znajdowanie się w określonej sytuacji pozwala lepiej zrozumieć sytuację, w której znajdują się inne osoby potrzebujące pomocy.

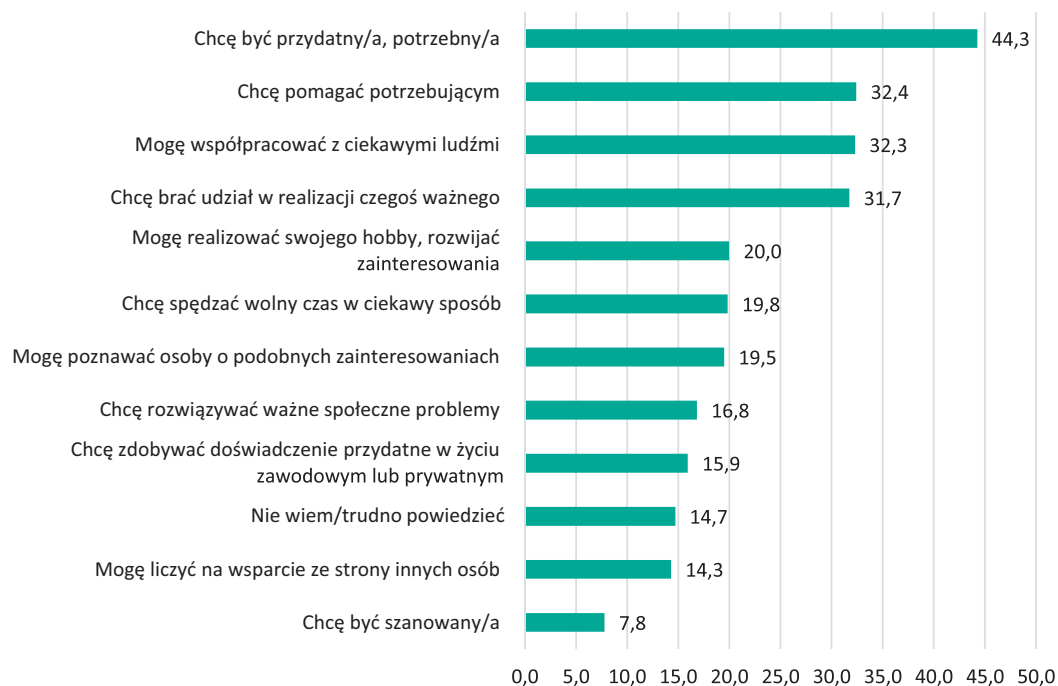
Ważnym czynnikiem motywującym jest chęć współpracy z ciekawymi ludźmi. Osoby ludzkie jako istoty społeczne często potrzebują towarzystwa innych osób, a najlepiej czują się wśród osób o podobnych przekonaniach czy upodobaniach.

Czwartą odpowiedzią wyłaniającą się na tle innych jest chęć uczestnictwa w realizacji czegoś ważnego. Na tej podstawie można stwierdzić, że działalność społeczna wzmac-

niająca zaangażowanie powinna być ciągle zorientowana na osiągnięcie jakiegoś celu z wyznaczaniem i realizacją działań do tego celu prowadzących.

Pozostałe odpowiedzi dotyczące takich kwestii jak możliwość rozwijania własnych zainteresowań, spędzania wolnego czasu w ciekawy sposób, poznawania ludzi o podobnych zainteresowaniach, rozwiązywania ważnych społecznych problemów, zdobywania doświadczenia czy możliwości otrzymania wsparcia ze strony innych osób były wskazywane nieco rzadziej, ale również można je uznać za istotne czynniki motywujące do zaangażowania społecznego.

Wykres 49. Powody aktywności w ramach organizacji wskazywane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=1487].

W kontekście określenia profilu osób angażujących się w działalność społeczną interesująca refleksja pojawiła się podczas zogniskowanego wywiadu grupowego. Zauważono, że kategorią osób o bardzo wysokim potencjale w kontekście możliwości angażowania się w działalność społeczną są osoby, które odniosły jakiś sukces zawodowy i czują się spełnione zawodowo. Takie osoby dysponują

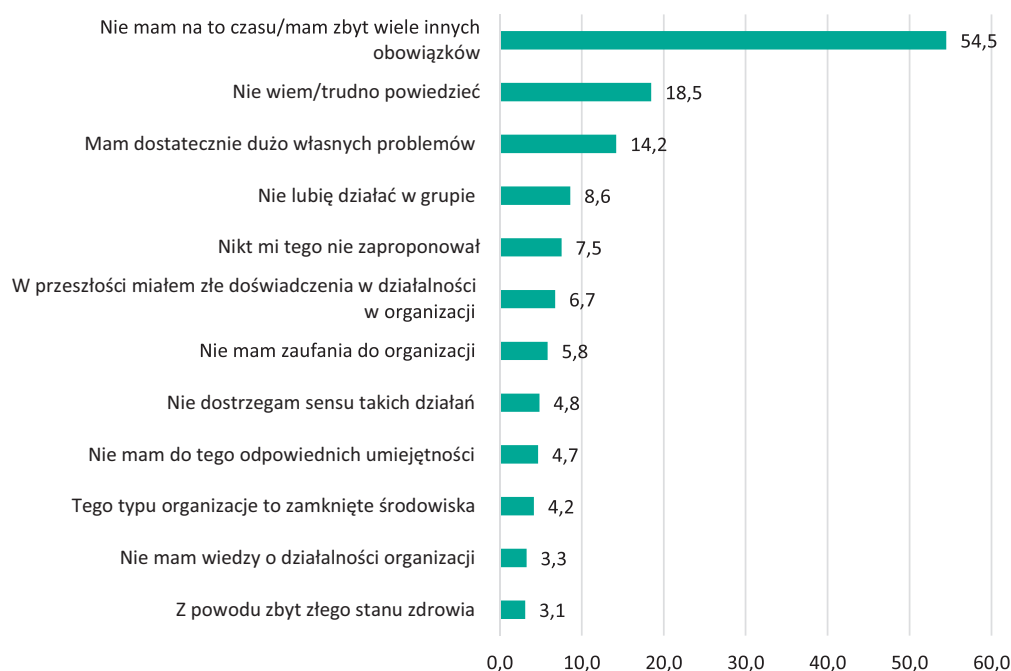
z jednej strony bardzo dużym doświadczeniem oraz wiedzą, czyli wysokim poziomem kapitału ludzkiego, ale często także wysokim poziomem kapitału społecznego w postaci sieci kontaktów społecznych nawiązanych w trakcie przebiegu kariery zawodowej. Ze względu na spełnienie zawodowe i dobrą sytuację ekonomiczną, czynnikiem stymulującym do zaangażowania społecznego nie jest rów-

niez dążenie do czerpania korzyści finansowych z podejmowanej aktywności społecznej. Odnosząc się do celów niniejszego badania można zatem stwierdzić, że są to osoby dysponujące wysokim poziomem kapitału w jego zasadniczych wymiarach, czyli kapitału ludzkiego, społecznego i ekonomicznego.

Przedmiotem badania ankietowego było także poznanie powodów braku zaangażowania społecznego. Ankietowani rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych, którzy zadeklarowali, że nie należą do żadnej organizacji, najczęściej wskazywali na brak czasu wynikający z obciążenia innymi obowiązkami. Zauważalne jest, że drugą pod względem częstości

była odpowiedź „nie wiem/trudno powiedzieć”. Można zatem stwierdzić, że dwie najczęściej wskazywane odpowiedzi mają charakter bardzo ogólny i nie odnoszą się do jakichś konkretnych powodów, których wskazanie wynikałoby z pogłębionej refleksji na ten temat. Można w tym zarazem dostrzegać pewien potencjał, gdyż brak zaangażowania w działalność społeczną nie wynika z niechęci do podejmowania tego typu aktywności, ale raczej z obojętności. Relatywnie rzadko były udzielane odpowiedzi wskazujące na złe doświadczenia z przeszłości w podejmowaniu tego typu działalności, na brak zaufania do organizacji, czy brak dostrzegania sensu takich działań.

Wykres 50. Powody braku aktywności w organizacjach wskazywane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=1 780].

7.4. Poziom rozwoju kapitału społecznego oraz tożsamości regionalnej

Tożsamość regionalna

Jednym z celów badania ankietowego było określenie poziomu tożsamości regionalnej. Zaznaczenia wymaga, że jest to zagadnienie bardzo trudne do zbadania. Pierwszą zasadniczą trudność stanowi zdefiniowanie, skoncep-

tualizowanie, czym jest tożsamość regionalna, a zarazem, czym jest region w odniesieniu do polskich uwarunkowań. Przedmiotem niniejszego raportu nie jest prowadzenie szczegółowych rozważań na ten temat. Ze względu na zakres tematyczny i terytorialny badania podstawowego znaczenia nabiera poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy województwo pod-

karpackie może być postrzegane jako region, a co za tym idzie może stanowić płaszczyznę do tworzenia się tożsamości regionalnej. W tym kontekście bardzo istotną okoliczność stanowi to, że województwo podkarpackie pod obecną nazwą i w obecnym kształcie funkcjonuje zaledwie od 1999 r., kiedy to wprowadzono reformę administracyjną polegającą na likwidacji 49 mniejszych województw i stworzeniu 16 nowych znacznie większych obszarowo województw, które zarazem mogłyby stać się regionami rozumianymi jako obszary o relatywnie dużej powierzchni oraz znacznej liczbie ludności, a zarazem względnie jednolitych pod względem gospodarczym, kulturowym i społecznym. Mając to na uwadze postrzeganie województwa podkarpackiego jako regionu wydaje się problematyczne, jako że objęło ono obszary 5 wcześniejszych województw, w tym w całości obszar województwa rzeszowskiego, przemyskiego oraz części województwa krośnieńskiego, tarnobrzесьkiego i tarnowskiego. Ponadto samą nazwę „województwo podkarpackie” nawiązującą do geograficznego regionu „podkarpacie” można uznać za niezbyt fortunną, jako że obszar geograficznego podkarpacia i województwa podkarpackiego pokrywają się tylko częściowo. Z drugiej strony obszar województwa podkarpackiego niemal w całości odpowiada obszarowi województwa rzeszowskiego jako jednostki administracyjnej istniejącej w latach 1945–1977. Obszar województwa podkarpackiego w bardzo dużym stopniu pokrywa się także z pozostałą w granicach Polski częścią województwa lwowskiego istniejącego w czasach II Rzeczypospolitej. Można zatem uznać, że płaszczyzna historyczna, która może stanowić podłoże do tworzenia się tożsamości regionalnej obejmuje znacznie szerszy zakres czasowy niż jedynie okres od powstania województwa podkarpackiego w 1999 r. Warto również zaznaczyć, że tożsamość regionalna nie jest niezmiennym stanem, lecz w praktyce jest nieustannie zachodzącym procesem, na który znaczący wpływ mogą mieć podejmowane decyzje administracyjne, ale także procesy gospodarcze oraz udogodnienia komunikacyjne

czy powiązania funkcjonalne. Zasadne zatem wydaje się przyjęcie przypuszczenia, że utworzenie województwa podkarpackiego z Rzeszowem jako ośrodkiem centralnym silnie oddziałującym na otoczenie może skutkować kształtowaniem się nowej tożsamości regionalnej. Dlatego kwestię tę zbadano w ramach niniejszego projektu badawczego.

Nie mniejszym dylematem od tego, jak definiować tożsamość regionalną, jest dylemat, jak ją badać, jakie wskaźniki uznać za trafnie mierzące tożsamość regionalną. Wydaje się, że w sposób najbardziej bezpośredni kwestię tożsamości regionalnej można uchwycić za pomocą wskaźników odnoszących się do więzi z regionem oraz odczuwanych emocji. O tożsamości regionalnej w nieco bardziej pośredni sposób wydaje się także stanowić posiadanie wiedzy o regionie, ale także poczucie zadowolenia z zamieszkiwania w nim. Dlatego w celu zbadania tożsamości regionalnej sformułowano zestaw stwierdzeń z prośbą o odniesienie się do nich przez respondentów badania ankietowego. Uzyskane wyniki następnie zagregowano w postaci indeksu.

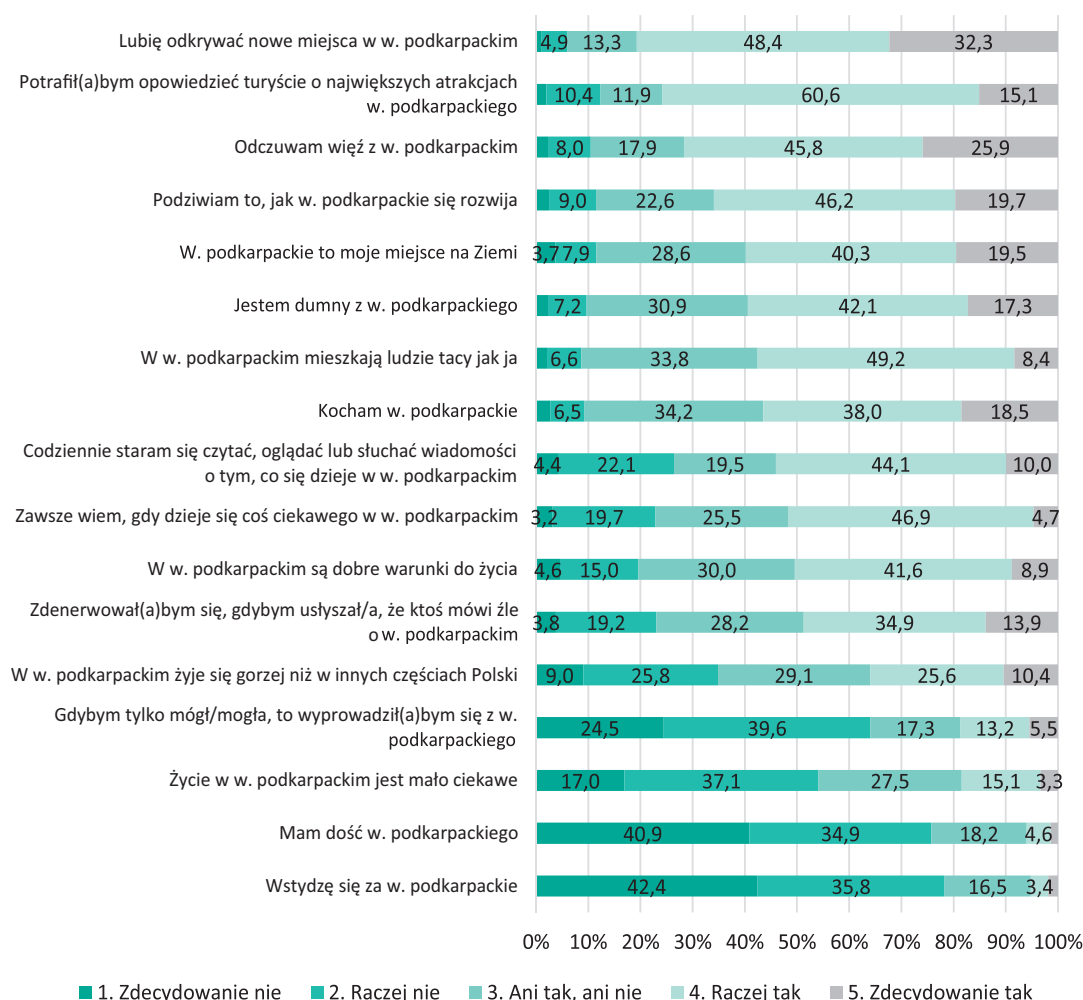
Respondenci badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych najczęściej wskazywali na to, że lubią odkrywać nowe miejsca w województwie podkarpackim oraz że posiadają wiedzę o największych atrakcjach województwa podkarpackiego. Zauważalne jest także to, że niemal 3/4 ankietowanych zadeklarowało odczuwanie więzi z województwem podkarpackim, co może skłaniać do potwierdzenia hipotezy o istnieniu tożsamości regionalnej w odniesieniu do województwa podkarpackiego. Większość ankietowanych wyraziła także podziw dla rozwoju województwa podkarpackiego, określiła województwo podkarpackie jako swoje miejsce na Ziemi oraz wyraziła dumę z województwa podkarpackiego. Ważnym aspektem tożsamości regionalnej jest poczucie życia wśród ludzi podobnych sobie. Stwierdzenie „w województwie podkarpackim mieszkają ludzie tacy jak ja” zostało zaakceptowane przez 58% ankietowanych. Większość

respondentów zgodziła się także ze stwierdzeniem, że kocha województwo podkarpackie, że stara się codziennie zapoznawać z wiadomościami o tym, co się dzieje w województwie podkarpackim oraz że wie, gdy dzieje się coś ciekawego w województwie podkarpackim. Ostatnie stwierdzenie akceptowane przez większość ankietowanych wyrażało przekonanie, że w województwie podkarpackim są dobre warunki do życia.

Zaznaczenia wymaga, że kilka stwierdzeń zostało sformułowanych w sposób negatywny.

W konsekwencji większość respondentów identyfikująca się z województwem podkarpackim nie zgadzała się z tymi stwierdzeniami. Świadczy to zarazem o tym, że ankiety były wypełniane przez respondentów w sposób uważny i spójny. Ponad 3/4 ankietowanych nie zgodziło się ze stwierdzeniami, że wstydzi się za województwo podkarpackie oraz że ma dość województwa podkarpackiego. Większość respondentów nie zgodziła się także ze stwierdzeniem, że gdyby tylko mogła, to wyprowadziłaby się z województwa podkarpackiego.

Wykres 51. Poziom akceptacji stwierdzeń odnoszących się do województwa podkarpackiego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)³⁰

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

³⁰ W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości wynoszących mniej niż 3%.

Indeks tożsamości regionalnej został stworzony poprzez agregację odpowiedzi udzielonych w odniesieniu do powyższych stwierdzeń. W celu stworzenia indeksu dokonano rekodowania poszczególnych wskaźników poprzez przypisanie im dodatnich i ujemnych wartości punktowych. Za każdą udzieloną odpowiedź „zdecydowanie tak” przyznawano 2 pkt., a za każdą odpowiedź „raczej tak” przyznawano 1 pkt. Z kolei za odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” przyznawano odpowiednio -2 pkt. oraz -1 pkt. Odpowiedź „ani tak, ani nie” miała przypisaną wartość 0 pkt. W przypadku stwierdzeń odnoszących się do kwestii negatywnych, takich jak „wstydzę się za województwo podkarpackie” dokonano rekodowania odwrotnego, tj. odpowiedzi „zdecydowanie nie” przyznawano 2 pkt. a „zdecydowanie tak” -2 pkt. Odpowiedzi pośrednie rekodowano analogicznie. Zrekodowane wskaźniki następnie poddano analizie czynnikowej w celu stwierdzenia, czy odpowiedzi w odniesieniu do poszczególnych stwierdzeń są jednorodne, czy na ich podstawie można wyróżnić kilka czynników wskazujących na różne aspekty badanych zjawisk. Wyniki przeprowadzonej analizy czynnikowej pozwoliły stwierdzić jednorodność udzielanych odpowiedzi i stanowiły przesłankę do tego, by stworzyć jeden wspólny indeks bez wyłączenia z niego jakichkolwiek wskaźników. Dodatkowego potwierdzenia w tym zakresie dostarczyła analiza rzetelności skali. Wartość współczynnika alfa Cronbacha wyniosła 0,915, co świadczy o wysokiej rzetelności skali. Ponadto usunięcie którejkolwiek z pozycji nie podniosłoby znacząco rzetelności skali, co stanowiło przesłankę, by na indeks złożyły się wszystkie wyróżnione w ankiecie stwierdzenia. W ten sposób na stworzony indeks złożyło się 17 stwierdzeń. W związku z tym maksymalna wartość indeksu mogła wynieść 34 pkt. a minimalna wartość -34 pkt.

Na podstawie analizy wyników badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych można stwierdzić, że średnia wartość indeksu wyniosła 10,5 pkt. przy medianie wynoszącej 11 pkt. oraz dominancie wynoszącej 16 pkt. Świadczy to o umiarkowanie pozytywnym stosunku ankietowanych mieszkańców do woje-

wództwa podkarpackiego.

Zastosowanie analizy jednoczynnikowej ANOVA z uwzględnieniem testu post hoc Gamesa-Howella pozwala stwierdzić brak istotnych statystycznie różnic w średniej wartości indeksu w odniesieniu do kobiet i mężczyzn. Istotnie niższa wartość indeksu wystąpiła jedynie w odniesieniu do osób, które odmówiły podania swojej płci. Ze względu na podregiony istotnie statystycznie wyróżnia się podregion rzeszowski, w odniesieniu do którego wartość indeksu była wyższa od średniej ogólnej i wyniosła 12 pkt., co ze względu na specyfikę wskaźników składających się na indeks może świadczyć nie tylko o odczuwanej większej więzi z województwem podkarpackim, ale także o większym zadowoleniu z życia w tym regionie, czyli w praktyce – w Rzeszowie.

Dodatkowego potwierdzenia w tym zakresie dostarczają analizy w podziale na powiaty. Co prawda ograniczenie możliwości zasadnego wnioskowania statystycznego stanowią relatywnie niewielkie liczebności próby uzyskane na poziomie poszczególnych powiatów, zauważalne jest jednak, że w przypadku takich powiatów jak: ropczycko-sędziszowski, brzozowski, przeworski, rzeszowski oraz niżański średnie wartości indeksu przekraczają 12 pkt., ale w przypadku takich powiatów jak mielecki czy jasielski nie przekraczają 8 pkt., a w przypadku powiatów Tarnobrzeg i Przemyśl – nie przekraczają nawet 7 pkt.

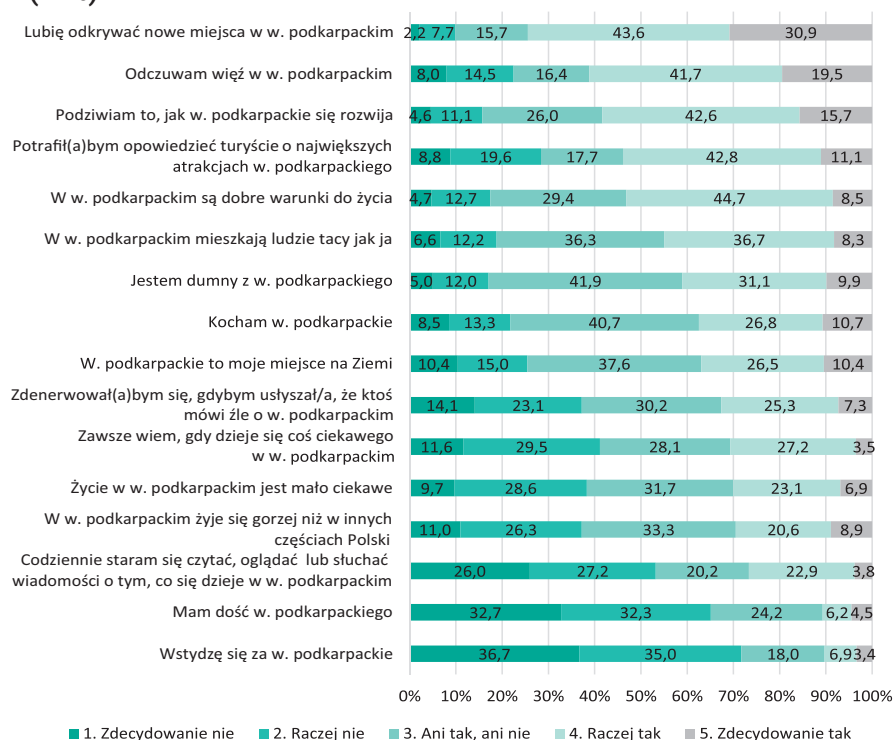
Interesujące zróżnicowania średniej wartości indeksu występują ze względu na wielkość miejsca zamieszkania. Okazuje się, że w odniesieniu do ankietowanych osób mieszkających na terenach wiejskich wartość indeksu wyniosła 11,2 pkt., ale w przypadku miast o wielkości do 20 tys. mieszkańców, pow. 20 tys. do 50 tys. mieszkańców oraz powyżej 50 tys. mieszkańców była niższa, wynosząc odpowiednio: 10,9 pkt., 8,4 pkt. oraz 7,2 pkt., a w przypadku miast powyżej 100 tys. mieszkańców wyniosła 12 pkt. Jako że jedynym miastem w województwie podkarpackim jest Rzeszów, to zauważalna jest pewna niespójność polegająca na tym, że wartości średniej ze względu na wielkość miejscowości w kategorii miast powyżej 100 tys. mieszkańców różnią się nieco od wartości średniej dla Rzeszowa. Może to wynikać z braku rozeznania na temat liczby

mieszkańców ze strony osób ankietowanych w innych mniejszych miastach województwa podkarpackiego.

Rozkłady odpowiedzi na niemalże identyczny³¹ blok stwierdzeń udzielanych przez osoby studiujące na podkarpackich uczelniach układają się bardzo podobnie. Podobnie jak rodzice/opiekunowie uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych, tak studenci podkarpackich uczelni najczęściej zgadzali się ze stwierdzeniem, że lubią odkrywać nowe miejsca w województwie podkarpackim, przy czym odsetek osób zgadzających się z tym stwierdzeniem wśród studentów był nieco niższy niż wśród rodziców/opiekunów uczniów. O relatywnie silnej tożsamości regionalnej stanowi to, że drugie pod względem akceptacji stwierdzenie dotyczy odczuwania więzi z województwem podkarpackim. Wśród stwierdzeń akceptowanych przez większość ankietowanych osób studiujących znalazło się także wyrażanie podziwu dla rozwoju województwa podkarpackiego, przekonanie o posiadaniu

wiedzy umożliwiającej opowiedzenie o największych atrakcjach województwa podkarpackiego oraz przekonanie o dobrych warunkach do życia w województwie podkarpackim. Poziom akceptacji tych stwierdzeń pozwala zatem uznać, że poczucie tożsamości regionalnej i przywiązania do województwa podkarpackiego może stanowić ważny czynnik motywujący do pozostania na terenie województwa podkarpackiego po ukończeniu studiów. Świadczy o tym także to, że wyraźna większość ankietowanych studentów nie zgodziła się ze stwierdzeniami, że wstydzą się województwa podkarpackiego lub że mają go dość. Jednym z elementów, który wyraźnie różnicuje odpowiedzi studentów od odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych jest dyspozycja do zdobywania wiedzy na temat województwa podkarpackiego. Relatywnie niewielka część ankietowanych studentów stwierdziła, że codziennie stara się zdobywać informacje na temat tego, co się dzieje w województwie podkarpackim.

Wykres 52. Poziom akceptacji stwierdzeń odnoszących się do województwa podkarpackiego przez studentów (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

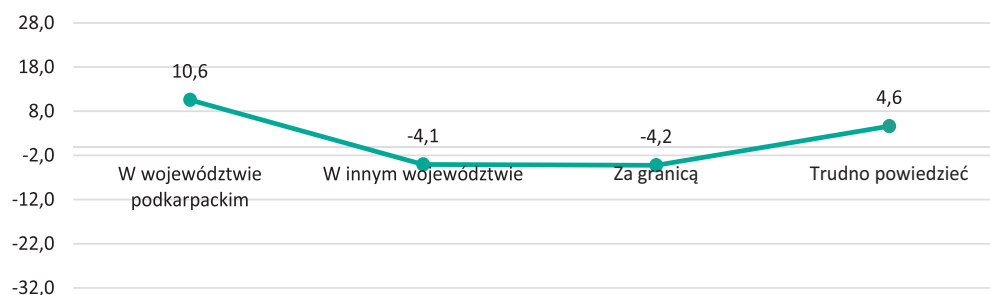
³¹ Z ankiety dla studentów usunięto jedynie stwierdzenie: „gdybym tylko mógł/mogła, to wyprowadził(a)bym się z województwa podkarpackiego”. Było to spowodowane tym, że w odróżnieniu od badania wśród rodziców ankieta była wypełniana nie tylko przez osoby mieszkające w województwie podkarpackim.

W wyniku agregacji danych w postaci indeksu tożsamości regionalnej wśród osób studiujących można stwierdzić, że średnia wartość indeksu wyniosła 4,7 pkt., czyli była znacznie niższa od średniej wartości analogicznego indeksu stworzonego na podstawie wyników badania przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (nawet biorąc pod uwagę to, że w przypadku badania studentów indeks składał się z jednego stwierdzenia mniej i w związku z tym maksymalna możliwa do osiągnięcia wartość indeksu była o 2 pkt. niższa). Można zatem stwierdzić, że w porównaniu do rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wśród osób studiujących występuje niższy poziom tożsamości regionalnej, ale podkreślenia wymaga, że również w przypadku tej grupy ankietowanych wartość indeksu jest dodatnia.

Inaczej niż w przypadku badania wśród rodziców/opiekunów zauważalne jest wyraźne zróżnicowanie ze względu na płeć. Średnia wartość indeksu w przypadku studentek była znacznie wyższa i wyniosła 5,8 pkt., podczas gdy w przypadku studiujących mężczyzn średni wynik wyniósł 3,8 pkt. Nie zaskakuje, że wyraźnie wyższa średnia wartość indeksu tożsamości regionalnej wystąpiła w przypadku osób studiujących i zamieszkałych w województwie podkarpackim (5,1 pkt.) względem osób mieszkających w innych województwach, za granicą lub odmawiających wskazania miejsca swojego zamieszkania (1 pkt.). Choć ze względu na rodzaj miejsca zamieszkania analizy zróżnicowań średniej okazały się nieistotne statystycznie z powodu relatywnie niewielkiej liczebności próby, to zauważalne jest, że występujące różnice

układają się w sposób gradacyjny z najwyższą średnią wartością indeksu w odniesieniu do odpowiedzi udzielanych przez osoby pochodzące z terenów wiejskich (5,7 pkt.) po mieszkańców miasta powyżej 100 tys. mieszkańców (3,7 pkt.) i osoby odmawiające wskazania rodzaju swego miejsca zamieszkania (2,9 pkt.). Zauważalne jest także wyraźne zróżnicowanie średniej wartości indeksu tożsamości regionalnej ze względu na poziom studiów. Średnie wartości indeksu były wyraźnie wyższe wśród studentów jednolitych studiów magisterskich (8 pkt.) i uzupełniających magisterskich (6,6 pkt.) względem studiów licencjackich i inżynierskich (w obu przypadkach 3,8 pkt.).

Bardzo wyraźne różnice wystąpiły pomiędzy poziomem tożsamości regionalnej a planami dotyczącymi miejsca zamieszkania po studiach. W przypadku osób deklarujących, że za 5 lat będą mieszkać w województwie podkarpackim, średnia wartość indeksu tożsamości regionalnej wyniosła 10,6 pkt., ale w przypadku osób planujących mieszkać w innym województwie oraz za granicą średnia wartość indeksu okazała się ujemna i wyniosła poniżej -4 pkt. Oznacza to, że takie osoby mogą być zdeterminowane, by po studiach planować swoje życie poza województwem podkarpackim. Z drugiej strony pewien potencjał można dostrzegać wśród osób mających trudności w określeniu swojego planowanego miejsca zamieszkania. Choć w przypadku tych osób średnia wartość indeksu była wyraźnie niższa niż w przypadku osób deklarujących pozostanie w województwie podkarpackim i wyniosła 4,6 pkt., to zauważalne jest, że była ona dodatnia. Świadczy to o pewnym stopniu identyfikacji z województwem podkarpackim.

Wykres 53. Średnia wartość indeksu tożsamości regionalnej studentów a plany dotyczące miejsca zamieszkania za 5 lat (w pkt.)

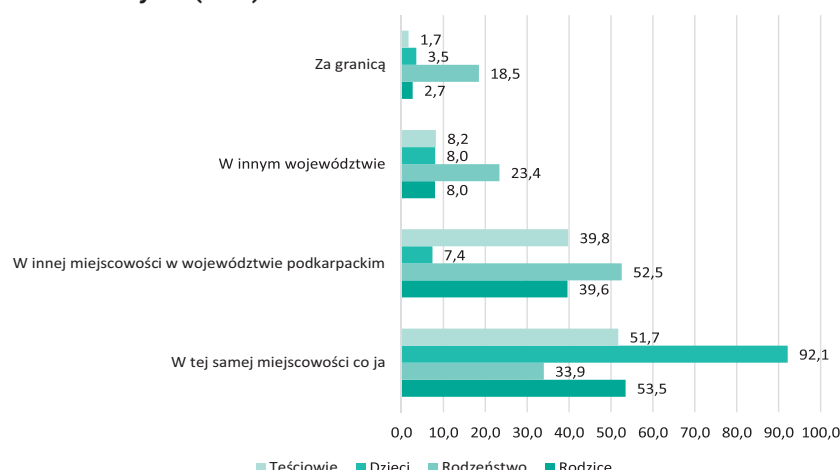
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Wiązi rodzinne jako podłoże rozwoju kapitału społecznego

Ważnym podłożem rozwoju kapitału społecznego są wiązi rodzinne. Dlatego w ramach niniejszego projektu badawczego respondentów badania ankietowego zapytano o to, gdzie zamieszkują ich rodzice, rodzeństwo, dzieci oraz teściowie.

Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że osobami zdecydowanie najczęściej zamieszkującymi w tej samej miejscowości co ankietowani, są ich dzieci. Można to uznać za konsekwencję sposobu określenia badanej grupy, czyli rodziców/opiekunów uczniów uczęszczających do podkarpackich szkół średnich. Zasadne jest zatem stwierdzenie, że uzyskany wysoki odsetek dzieci zamieszkujących w tej samej miejscowości co respondenci wynika z tego, że dzieci te znajdują się jeszcze pod opieką ankietowanych z racji nieosiągnięcia pełnoletności a zarazem samodzielności. Rodzice większości respondentów mieszkają w tej samej miejscowości. W drugiej kolejności wskazywano na zamieszkiwanie rodziców w innej miejscowości w województwie podkarpackim. Mniej niż co dziesiąta ankietowana osoba deklarowała zamieszkiwanie rodziców w innym województwie. Za granicą mieszka

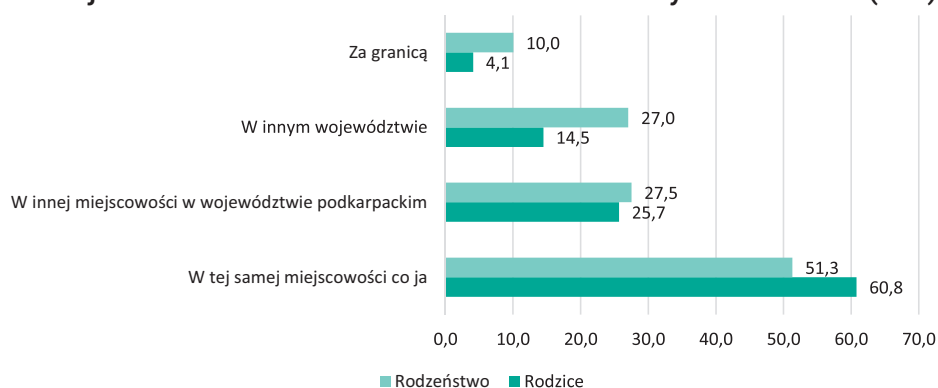
niespełna 3% rodziców respondentów. Oznacza to, że wśród osób wypełniających ankietę relatywnie niewielką część stanowią osoby napływowe spoza województwa. Zakorzenienie pokoleniowe w województwie podkarpackim rodzin ankietowanych potwierdzają także wyniki odnoszące się do miejsca zamieszkania ich teściów, które tylko nieznacznie różnią się od wyników dotyczących rodziców. O ile wyniki badania ankietowego w zakresie dotyczącym miejsca zamieszkania rodziców i teściów respondentów wskazują na relatywnie niewielki napływ ludności spoza województwa podkarpackiego, o tyle dane dotyczące miejsca zamieszkania rodzeństwa wskazują na relatywnie duży odpływ. Zaledwie 1/3 ankietowanych wskazała na zamieszkiwanie rodzeństwa w tej samej miejscowości. Nieznaczna większość wskazała na zamieszkiwanie rodzeństwa w innej miejscowości w województwie podkarpackim. Zauważalne jest jednak, że rodzeństwo niemal 1/4 respondentów mieszka w innym województwie a niemal 1/5 – za granicą, co można zarazem uznać za odzwierciedlenie dużej fali emigracji osób obecnie znajdujących się w wieku średnim, która to fala w największym stopniu nastąpiła po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Wykres 54. Miejsce zamieszkania osób z rodzin ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)³²

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=2956].

Miejsce zamieszkania rodziców osób ankietowanych różnicuje osiąganą wartość indeksu wskazującego na występowanie tożsamości regionalnej. W odniesieniu do respondentów, których rodzice mieszkają na terenie województwa podkarpackiego odnotowano wyższą średnią wartość indeksu tożsamości regionalnej w porównaniu do osób, których rodzice mieszkają poza województwem podkarpackim. Podobne zróżnicowania zauważalne są w zależności od miejsca zamieszkania rodzeństwa osób ankietowanych.

Ankietowane osoby studiujące w większości zadeklarowały zamieszkiwanie w tej samej miejscowości, co rodzice. Jest to zapewne spowodowane zamieszkiwaniem w domu rodzinnym. Nieco ponad 1/4 ankietowanych studentów wskazała na zamieszkiwanie ich rodziców w innej miejscowości w województwie podkarpackim, a mniej niż 5% wskazało, że ich rodzice mieszkają za granicą. Rodzeństwo ankietowanych studentów również w większości mieszka w tej samej miejscowości.

Wykres 55. Miejsce zamieszkania osób z rodzin ankietowanych studentów (w %)³³

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

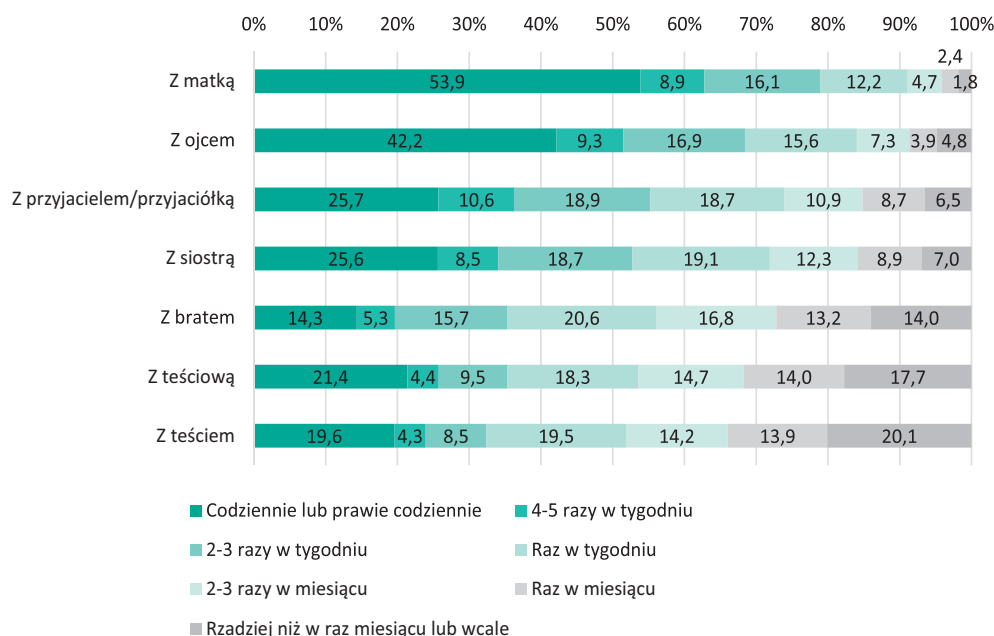
³² Dane z poszczególnych kategorii nie sumują się do 100% ze względu na możliwość mieszkania krewnych w różnych miejscach. Przykładowo w przypadku posiadania kilkorga rodzeństwa, część może mieszkać w tej samej miejscowości co ankietowani, a część w innych miejscowościach.

³³ Dane z poszczególnych kategorii nie sumują się do 100% ze względu na możliwość mieszkania krewnych w różnych miejscach. Przykładowo w przypadku posiadania kilkorga rodzeństwa, część może mieszkać w tej samej miejscowości co ankietowani, a część w innych miejscowościach.

Na podstawie wyników badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych można stwierdzić występowanie najsil-

niejszych więzi z rodzicami, a w szczególności z matką. Ponad połowa ankieterowanych zadeklarowała, że utrzymuje kontakty z matką codziennie lub prawie codziennie.

Wykres 56. Utrzymywanie kontaktów z osobami bliskimi przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)³⁴

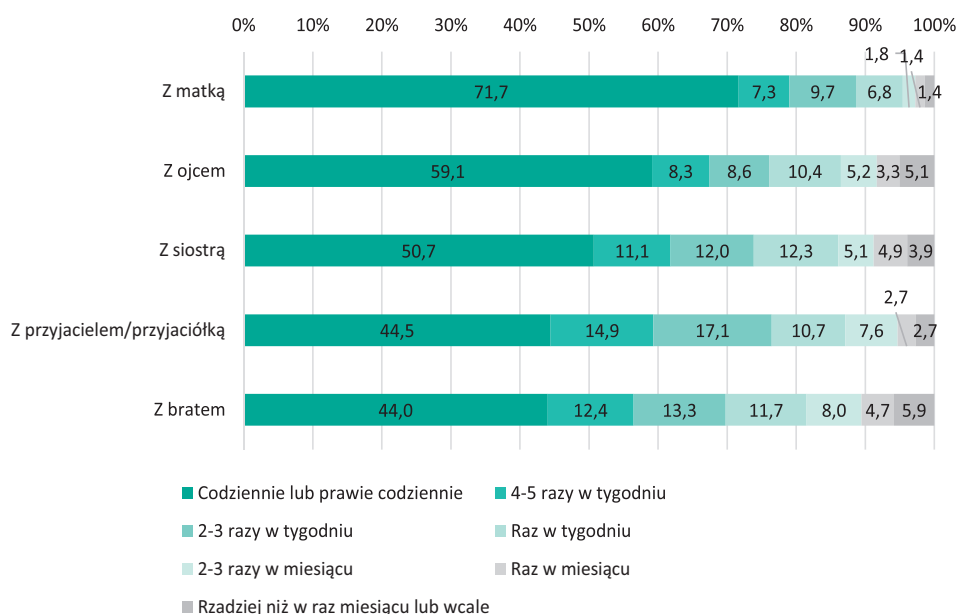

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Zauważalne jest deklarowane rzadsze utrzymywanie kontaktów z braćmi niż z siostrami, a także z teściem niż z teściową. Patrząc na to zjawisko od drugiej strony zauważalne jest, że ankieterowani mężczyźni deklarowali rzadsze utrzymywanie kontaktów z bliskimi w porównaniu do kobiet.

Podobnie jak ankieterowani rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych również studenci najczęściej wskazywali utrzymywanie kontaktów z rodzicami z wyraźną przewagą utrzymywania kontaktów z matką. Najmniej intensywnie osoby studiujące utrzymują kontakty ze swoimi braćmi.

³⁴ Po odrzuceniu odpowiedzi „nie dotyczy/nie mam”.

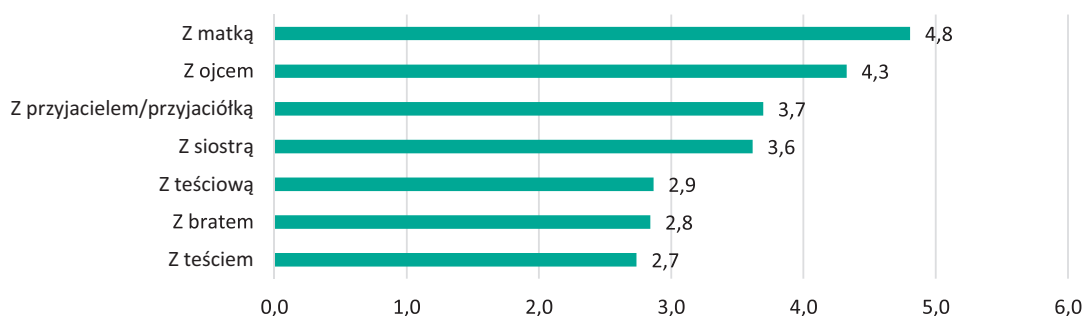
Wykres 57. Utrzymywanie kontaktów z osobami bliskimi studentów (w %)³⁵

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Na potrzeby wykonania analiz porównawczych ze względu na wybrane cechy społeczno-demograficzne dokonano zrekodowania poszczególnych kategorii odpowiedzi, przypisując im wartości punktowe. Odpowiedzi „rzadziej niż raz w miesiącu lub wcale” przypisano 0 pkt., odpowiedzi „raz w miesiącu” przypisano 1 pkt., odpowiedzi „2-3 razy w miesiącu” przypisano 2 pkt., „raz w tygodniu” – 3 pkt., „2-3 razy

w tygodniu” – 4 pkt., „4-5 razy w tygodniu” – 5 pkt., a „codziennie lub prawie codziennie” – 6 pkt. W ten sposób utworzono skalę intensywności utrzymywania kontaktów z bliskimi.

Wyniki tak opracowanej skali stanowią potwierdzenie wcześniej sformułowanego wniosku o największej intensywności utrzymywania kontaktów z matką i ojcem, a najmniejszej z teściem, z bratem, a także z teściową.

Wykres 58. Średnia wartość skali utrzymywania kontaktów przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych z osobami bliskimi (w pkt.)³⁶

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

³⁵ Po odrzuceniu odpowiedzi „nie dotyczy/nie mam”.

³⁶ Po odrzuceniu odpowiedzi „nie dotyczy/nie mam”.

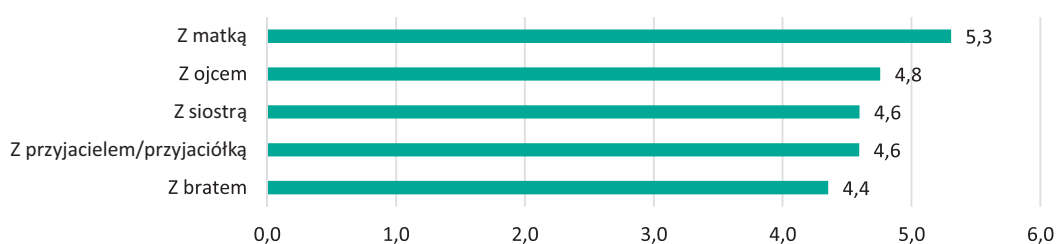
W podziale na płeć ankietowanych największe różnice wystąpiły w średniej wartości skali pod względem utrzymywania kontaktów z matką (średnia wartość skali wyniosła 4,9 pkt. w przypadku kobiet oraz 4,3 pkt. w przypadku mężczyzn), z siostrą (3,8 pkt. w przypadku kobiet oraz 2,7 pkt. w przypadku mężczyzn) oraz z przyjacielem/przyjaciółką (3,7 pkt. w przypadku kobiet oraz 3,4 pkt. w przypadku mężczyzn).

Rodzaj miejsca zamieszkania nie różnicuje wyraźnie intensywności utrzymywania kontaktów z bliskimi przy zauważalnej nieco niższej intensywności w przypadku mieszkańców miasta o wielkości powyżej 100 tys. mieszkańców. Największe zróżnicowania występują pod tym względem w odniesieniu do utrzymywania kontaktów z teściem lub teściową. Zauważalne jest, że im większa jest miejscowość zamieszkania ankietowanych, tym mniejsza jest intensywność utrzymywania kontaktów z teściem lub teściową. W przypadku mieszkańców terenów wiejskich średnia wartość skali utrzymywania kontaktów z teściem wyniosła 3 pkt., a z te-

ściową 3,1 pkt. Natomiast wśród mieszkańców miasta powyżej 100 tys. mieszkańców średni wynik wyniósł 1,8 pkt. z teściem, a z teściową 2,1 pkt. Respondenci intensywniej utrzymujący kontakty z rodzicami częściej wskazywali, że byłoby im żal wyprowadzić się z województwa podkarpackiego. Średnia wartość skali intensywności utrzymywania kontaktów z rodzicami była wyraźnie niższa w przypadku osób planujących wyprowadzić się z województwa podkarpackiego w ciągu najbliższych 5 lat. Osoby ankietowane znacznie intensywniej utrzymują relacje z rodzicami i rodzeństwem, jeżeli zamieszkują z nimi w tej samej miejscowości. Zależność taka nie występuje jednak w odniesieniu do najbliższego przyjaciela/przyjaciółki oraz teścia lub teściowej.

Zauważalne jest, że średnie wartości skali intensywności utrzymywania kontaktów z rodzicami są znacznie wyższe wśród studentów w porównaniu do rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych, co zapewne w dużym stopniu jest konsekwencją zamieszkiwania studentów wspólnie z rodzicami.

Wykres 59. Średnia wartość skali utrzymywania kontaktów przez studentów z osobami bliskimi (w pkt.)³⁷

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

W podziale na miejsce zamieszkania najwyższe średnie wartości skali otrzymano w odniesieniu do studentów mieszkających na terenach wiejskich. W odróżnieniu do rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpod-

stawowych nie zaobserwowano wyraźnego zróżnicowania średniej wartości skali utrzymywania kontaktów z bliskimi w podziale na płeć ankietowanych studentów.

³⁷ Po odrzuceniu odpowiedzi „nie dotyczy/nie mam”.

Zaangażowanie mieszkańców w proces tworzenia strategii rozwoju województwa oraz ich udział w konsultacjach społecznych projektu strategii

Konsultacje projektu *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* zostały przeprowadzone od 31 października do 4 grudnia 2019 r. W ramach konsultacji przeprowadzono 10 spotkań w różnych częściach województwa (w Dębicy, Jasle, Krośnie, Lubaczowie, Nisku, Przemyśle, Rzeszowie – 2 spotkania, Sanoku oraz Tarnobrzegu). Podczas spotkań prezentowano założenia *Strategii*, a następnie uczestnicy w toku dyskusji mieli możliwość zgłaszania swoich uwag. Oprócz tego założenia projektu *Strategii* były prezentowane podczas kilku wydarzeń, tj.: podczas debaty ze studentami w ramach Międzynarodowego Dnia Studenta w Politechnice Rzeszowskiej, podczas spotkania Rady Działalności Pożytku Publicznego, podczas spotkania Podkarpackiego Forum Terytorialnego, podczas posiedzenia Podkarpackiego Stowarzyszenia Samorządów Terytorialnych, podczas posiedzenia Rady Rozwoju Obszaru Gospodarczego przy SSE EURO-PARK Mielec, podczas narady rocznej instytucji kultury województwa podkarpackiego zorganizowanej przez Departament Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie, podczas posiedzenia plenarnego Wojewódzkiej Rady Dialogu Społecznego, podczas konferencji pn. „Kondycja współczesnej rodziny w obliczu zagrożenia zjawiskiem depopulacji” organizowanej przez ROT realizowanej w ramach projektu partnerskiego z Urzędem Marszałkowskim Województwa Małopolskiego, Uniwersytetem Rzeszowskim oraz Urzędem Statystycznym w Rzeszowie. Ze względu na brak danych dotyczących frekwencji podczas tych spotkań nie jest możliwe określenie liczby osób biorących bierny udział w konsultacjach społecznych.

Oprócz udziału we wspomnianych spotkaniach uwagi do projektu *Strategii* można było zgłosić także drogą mailową, pocztą tradycyjną lub podczas wizyty w Urzędzie Mar-

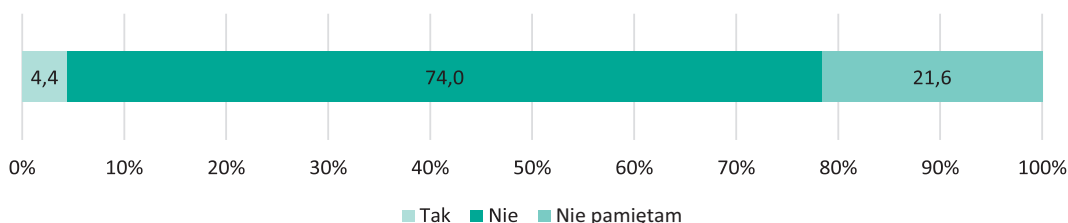
szałkowskim Województwa Podkarpackiego. Z danych zawartych w „Raporcie z konsultacji społecznych projektu Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030” wynika, że czynny udział w konsultacjach (rozumiany jako zgłoszenie uwag) wzięło 198 podmiotów, które zgłosiły łącznie 1 418 uwag. Największą część (71 podmiotów) stanowili przedstawiciele JST. Zauważalne jest jednak, że niemal tyle samo podmiotów (70) stanowiły osoby fizyczne. Wśród podmiotów zgłaszających uwagi znacznie mniejszy, ale zauważalny był udział przedstawicieli NGO (11 podmiotów) oraz przedstawicieli Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego (11 podmiotów). Inne kategorie podmiotów były reprezentowane w pojedynczych przypadkach. W przypadku niemal 2/3 zgłoszonych uwag (65%) uznano, że odnoszą się one do treści już ujętych w projekcie *Strategii*. Niemal 1/4 uwag (23%) została uwzględniona poprzez wprowadzenie stosownych zapisów, a zaledwie 12% odrzucono.

Do tematyki kapitału ludzkiego i społecznego zgłoszono 182 uwagi, co stanowi niemal 10% ogółu zgłoszonych uwag. W odniesieniu do tej tematyki uwagi zostały zgłoszone ze strony 63 podmiotów. Na podstawie przeprowadzonej analizy podmiotów zgłaszających uwagi w podziale na podregiony można stwierdzić, że 22 reprezentowane podmioty posiadały swoją siedzibę na terenie podregionu krośnieńskiego. Obszar działalności 16 podmiotów, w imieniu których zgłoszono uwagi obejmował obszar całego województwa. W przypadku podregionu rzeszowskiego uwagi zostały zgłoszone przez reprezentantów 7 podmiotów, w przypadku podregionu tarnobrzecznego – 6, a w przypadku podregionu przemyskiego – 5. W odniesieniu do 7 podmiotów nie było możliwe określenie ich rozmieszczenia przestrzennego ze względu na brak stosownych danych. W ich przypadku widniało jedynie imię i nazwisko osoby zgłaszającej daną uwagę.

Ponad 4% ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów zadeklarowało, że brało udział w konsultacjach projektu *Strategii rozwoju*

województwa – Podkarpackie 2030. Odpowiedź negatywna została udzielona przez niespełna 3/4 ankietowanych, a ponad 20% stwierdziło, że nie pamięta, co może świadczyć o braku jednoznacznej rozpoznawalności tego dokumentu.

Wykres 60. Branie udziału przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w konsultacjach projektu *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* (w %)

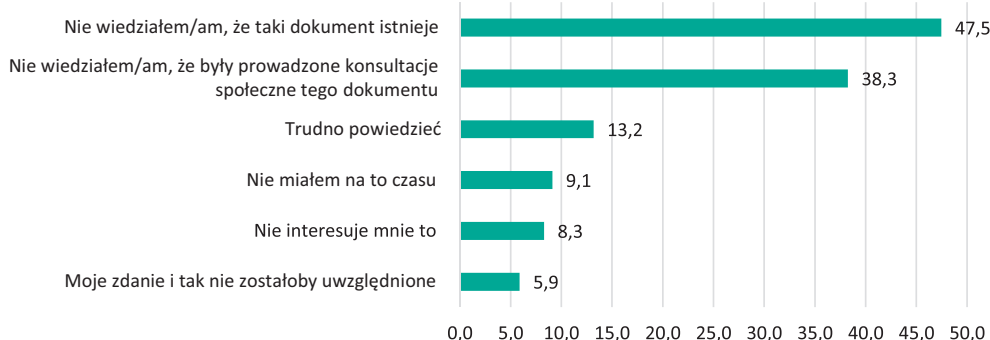

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Dwie najczęściej wskazywane przyczyny braku udziału w konsultacjach projektu *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* dotyczyły braku wiedzy, że taki dokument istnieje lub że były prowadzone konsultacje społeczne projektu dokumentu. Za pewien potencjał w kontekście zwiększenia zaangażowania mieszkańców w proces konsultacji społecznych tego typu dokumentów można uznać to, że znacznie rzadziej były udzielane odpowiedzi

wskazujące na brak czasu, brak zainteresowania lub poczucie, że zgłoszone uwagi nie zostałyby uwzględnione. Trudno spodziewać się bardzo dużego zaangażowania mieszkańców w proces konsultacji projektu *Strategii rozwoju województwa*. Wydaje się jednak, że szeroka akcja informacyjna połączona z atrakcyjnym sposobem przeprowadzenia konsultacji mogłaby skutkować większym zaangażowaniem mieszkańców.

Wykres 61. Przyczyny braku udziału przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w konsultacjach projektu *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=2410].

Zauważenia zarazem wymaga, że w proces informowania o konsultacjach *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* aktywnie zaangażowane były liczne instytucje publiczne, w tym samorządy. Mimo że od

przeprowadzenia konsultacji społecznych minęły już 4 lata, to ogłoszenia na ten temat można znaleźć m.in. na stronach: Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie, Podkarpackiej Izby Rolniczej, TVP3 Rzeszów,

Starostwa Powiatowego w Ustrzykach Dolnych (powiatu bieszczadzkiego), Urzędu Gminy Żołynia, Urzędu Miejskiego w Przecławiu, Urzędu Gminy i Miasta Nisko, Urzędu Miasta Przemyśl, Starostwa Powiatowego w Dębicy.

Na podstawie spostrzeżeń dokonanych podczas wywiadów pogłębionych, można stwierdzić, że mieszkańcy tym mniej chętnie angażują się w konsultacje jakiegoś projektu, im mniej bezpośrednio dotyczy ich lokalnej społeczności. Za taki natomiast może być postrzegany dokument *Strategii rozwoju województwa* jako określający jedynie ogólne ramy rozwojowe obejmujący swoim zasięgiem obszar całego regionu.

7.5. Aktywność społeczna

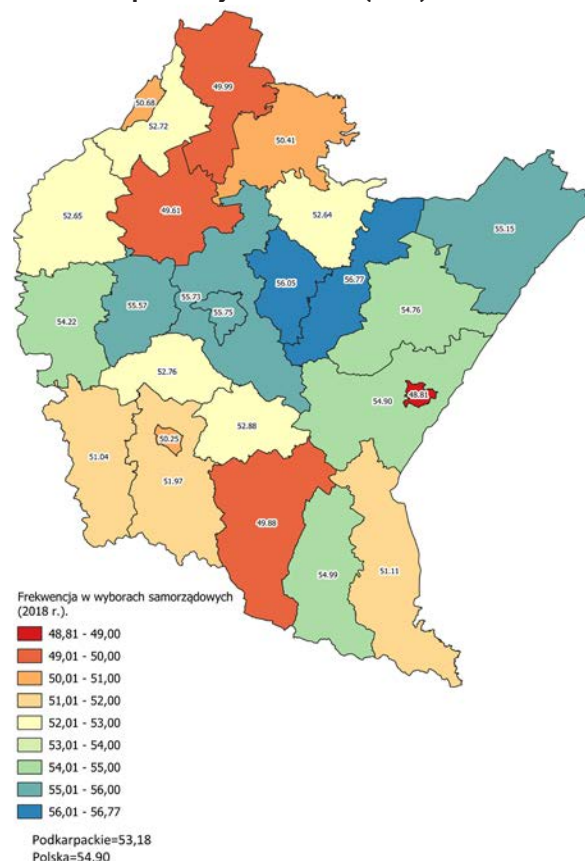
Frekwencja w wyborach

Wyrazem aktywności obywatelskiej każdego pełnoletniego obywatela jest uczestnictwo w wyborach, które służą wyłonieniu swoich reprezentantów do stanowienia prawa i rządzenia w ich imieniu. Głosowanie w wyborach jest przywilejem, ale i też obowiązkiem każdego obywatela. Taka aktywność obywatelska może wydawać się nieistotna dla człowieka, lecz to ostateczny wynik wyborów w systemie demokratycznym jest znaczący dla perspektyw rozwoju kraju i jakości życia. W drodze głosowania wyłaniane są władze różnego szczebla. Obecnie przeprowadza się wybory prezydenckie, parlamentarne, europejskie oraz samorządowe. Co pięć lat zostaje wybierany prezydent Polski, co cztery lata parlamentarzyści, a także co cztery lata przedstawiciele samorządu lokalnego i lokalni władarze, czyli w zależności od rodzaju gminy prezydent, burmistrz lub wójt. Co pięć lat wszyscy obywatele krajów należących do Unii Europejskiej mają również możliwość wyboru swoich przedstawicieli do Parlamentu Europejskiego. W 2018 r. w ordynacji wyborczej nastąpiła zmiana dotycząca kadencji prezydentów i burmistrzów miast oraz wójtów. Zgodnie z nowymi przepisami, na najwyższym stanowisku w gminie zasiadać można będzie przez maksymalnie dwie kadencje, a kadencja została wydłużona z 4 do 5 lat.

W 2018 r. w głosowaniu do sejmiku wojewódzkiego w województwie podkarpackim głosowało 53,11% uprawnionych do głosowania, podczas gdy w 2014 r. udział w głosowaniu wzięło mniej wyborców, bo 50,6%. W siedmiu województwach frekwencja była wyższa niż w województwie podkarpackim. Najwyższą odnotowano w województwie mazowieckim (2018 r. – 60,87%). Najmniejszy odsetek głosujących, podobnie jak w 2014 r. odnotowano w województwach: opolskim (2018 r. – 48,63%, w 2014 r. – 42,13%) oraz śląskim (2018 r. – 52,25%, w 2014 r. – 43,34%).

Jeśli chodzi o wybory do rad powiatów, to w województwie podkarpackim w 2018 r. frekwencja wyniosła 53,20% (w 2014 r. – 51,45%), do rad gmin i miast na prawach powiatu – 53,47% (w 2014 r. – 50,87%), a na wójtów, burmistrzów i prezydentów miast – 53,18% (w 2014 r. w I turze – 50,72% i w II – 42,35%).

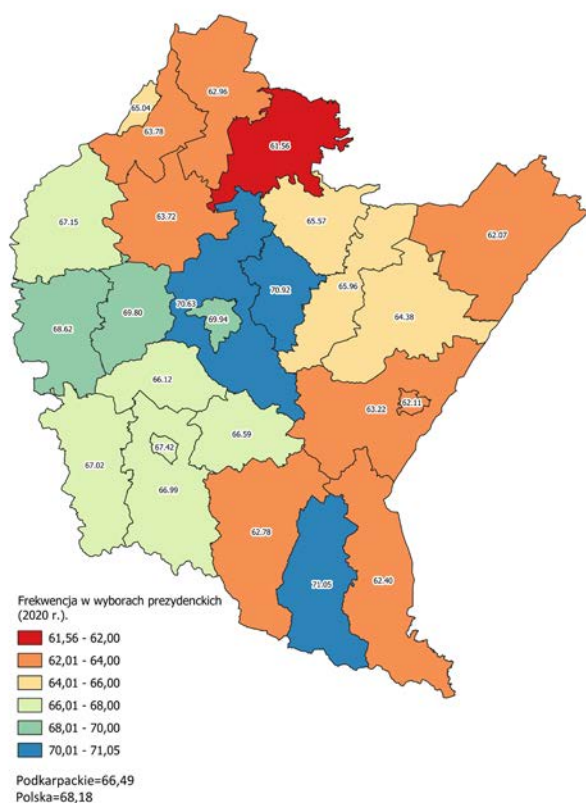
Mapa 30. Frekwencja w wyborach samorządowych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r. (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Wybory prezydenckie, jakie odbyły się 28 czerwca 2020 r. w Polsce – zostały zarządzane po tym, jak w wyniku sytuacji związanej z epidemią COVID-19 nie doszło do głosowania w wyborach planowanych na 10 maja 2020 r. W związku z tym Państwowa Komisja Wyborcza wydała uchwałę, w której dokonała interpretacji, że brak możliwości głosowania na kandydatów był równoważny w skutkach z sytuacją braku kandydatów. Prawo startu w ponownych wyborach bez zbierania wymaganych kodeksem wyborczym 100 tysięcy podpisów poparcia uzyskali kandydaci, którzy byli zarejestrowani w wyborach zarządzonych na 10 maja. W wyborach brało udział w I turze w województwie podkarpackim 63,37% uprawnionych (na poziomie ogólnopolskim – 64,51%), a w II turze – 66,49% (w kraju – 68,18%).

Mapa 31. Frekwencja w wyborach prezydenckich w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2020 r. (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

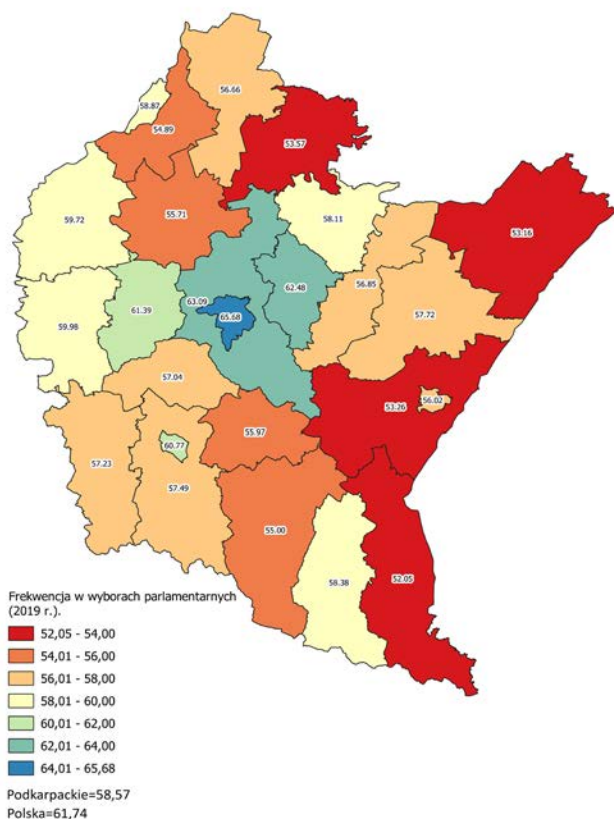
Największą frekwencją w wyborach prezydenckich charakteryzowało się województwo mazowieckie w I turze – 70,34%, w II turze – 73,80%. Najniższą frekwencję wyborczą natomiast zaobserwowano w województwie opolskim. W 2015 r. na prezydenta głosowało w tym województwie w I turze – 56,68%, w II turze – 59,92%.

W województwie podkarpackim w wyborach na prezydenta Rzeczypospolitej w 2015 r. brało udział w I turze – 49,54% oraz w II turze – 55,65% uprawnionych.

W wyborach do Sejmu i Senatu w 2019 r. wzięło udział w województwie podkarpackim 58,6% wyborców, podczas gdy w 2015 r. nieco powyżej 50%. Najwyższą frekwencję wyborczą odnotowano w województwie mazowieckim – prawie 70%, a najniższą w województwie opolskim – niecałe 53%. Wyższa frekwencja niż w województwie podkarpackim oprócz mazowieckiego wystąpiła w województwach łódzkim (63,51%), małopolskim (63,78%), pomorskim (63,46%), śląskim (62,25%) oraz wielkopolskim (62,95%).

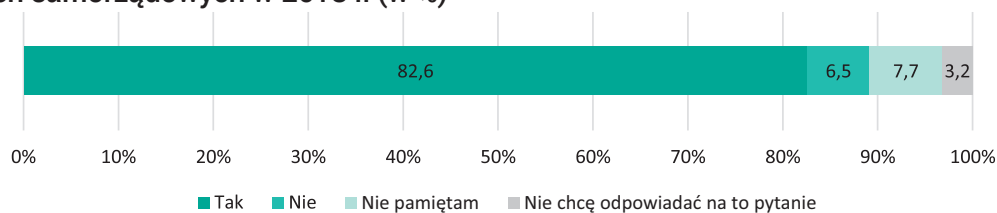
W 2015 r. natomiast wyższa frekwencja wystąpiła w pięciu województwach – łódzkim (51,63%), małopolskim (54,90%), mazowieckim (58,71%), pomorskim (51,88%) oraz śląskim (52,25%). Najniższą frekwencją wyborczą w tym przypadku charakteryzowało się województwo warmińsko-mazurskie – 42,32%.

Mapa 32. Frekwencja w wyborach parlamentarnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2019 r. (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Wykres 62. Deklarowany udział rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w wyborach samorządowych w 2018 r. (w %)³⁸

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

O uczestnictwo w wyborach samorządowych zapytano także osoby studiujące w województwie podkarpackim. W przypadku tej grupy ankietowanych okolicznością mocno zaburzającą możliwość wyciągania miarodajnych wniosków na podstawie uzyskanych wyników jest to, że aż niemal połowa osób wy-

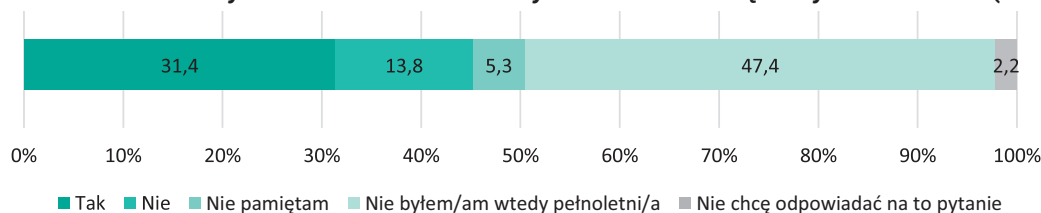
W 2019 r. w wyborach do Parlamentu Europejskiego brało udział 44,24% wyborców w województwie podkarpackim, na poziomie ogólnopolskim – 45,68%. Pięć lat wcześniej w wyborach brało udział znacznie mniej ludności – 23,99% (w kraju – 23,82%).

Ponad 82% ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych zadeklarowało, że wzięło udział w wyborach samorządowych, które odbyły się w 2018 r. Można przypuszczać, że tak wysoka deklarowana frekwencja wynika ze sposobu doboru próby oraz dotarcia do respondentów. W rezultacie wyłania się kolejny obszar aktywności, w którym zauważalny jest ponadprzeciętny poziom zaangażowania ze strony osób wypełniających ankietę. Zauważalne jest zarazem, że zaledwie 6,5% ankietowanych odpowiedziało, że nie wzięło udziału w tych wyborach.

pełniających ankietę stwierdziła, że w 2018 r. nie była pełnoletnia, kiedy to odbyły się ostatnie wybory samorządowe. Zauważalne jest, że większość z tych osób, które mogły już wtedy głosować stwierdziła, że w tym głosowaniu wzięła udział.

³⁸ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

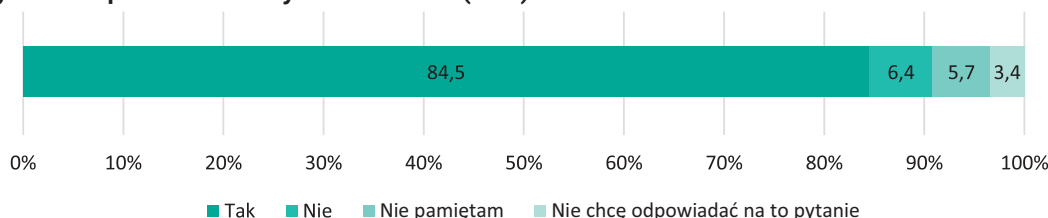
Wykres 63. Deklarowany udział studentów w wyborach samorządowych w 2018 r. (w %)³⁹

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Wśród ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów podobny poziom (wynoszący 85%) deklaracji uczestnictwa odnotowano w odniesieniu do wyborów parlamentarnych.

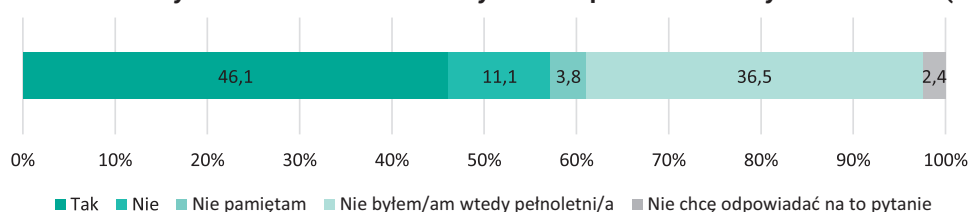
Wykres 64. Deklarowany udział rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w wyborach parlamentarnych w 2019 r. (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

W odniesieniu do studentów wystąpiła analogiczna sytuacja jak w przypadku głosowania w wyborach samorządowych z taką jedynie różnicą, że odsetek osób niepełnoletnich w czasie głosowania w wyborach parlamentarnych, które odbyły się w 2019 r. był nieco niższy.

Wykres 65. Deklarowany udział studentów w wyborach parlamentarnych w 2019 r. (w %)⁴⁰

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

W związku z tym, że badanie ankietowe zostało przeprowadzone we wrześniu oraz w pierwszym tygodniu października 2023 r., to nie mogło ono uwzględnić uczestnictwa w wyborach parlamentarnych, które odbyły się 15 października 2023 r. i cechowały się rekordową frekwencją od czasów powstania III RP.

Inwestycje samorządów lokalnych (tj. udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem budżetów gmin, powiatów, województwa)

W 2022 r. wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego w województwie podkarpackim wyniosły 18 662,5 mln złotych. Głównym obciążeniem dla budżetów jedno-

³⁹ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

⁴⁰ Dane na wykresie nie sumują się do 100% ze względu na zaokrąglenia.

stek samorządu terytorialnego były wydatki bieżące – 14 893,6 mln zł, stanowiąc 79,8% wydatków ogółem. W 2018 r. wydatki bieżące stanowiły 75,7% wydatków ogółem.

Na inwestycje przeznaczono 19,7% ogółu

wydatków (w 2018 r. – 24,5%), co stanowiło niemal całość wydatków majątkowych. Najwięcej na inwestycje wydano z budżetu województwa (42,9%), a najmniej z budżetów miast na prawach powiatu (13,7%).

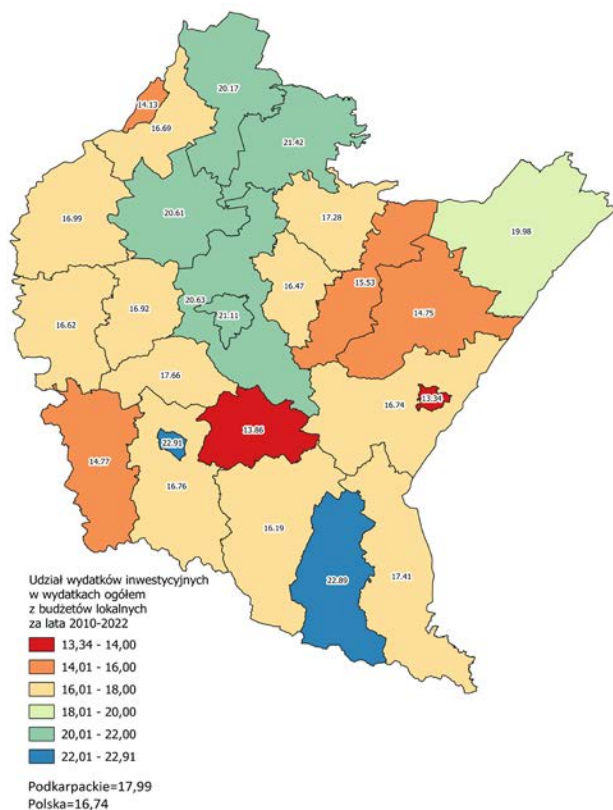
Tabela 7. Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego w województwie podkarpackim w 2022 r. (w mln. zł)

Wyszczególnienie	Ogółem	Gminy	Miasta na prawach powiatu	Powiaty	Województwo
Wydatki ogółem	18 662,5	11 417,0	3 167,3	2 683,9	1 394,3
Wydatki bieżące	14 893,6	9 334,4	2 725,6	2 045,7	787,9
Wydatki majątkowe	3 768,9	2 082,7	441,7	638,2	606,4
w tym inwestycyjne	3 671,5	2 004,0	432,4	636,7	598,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Najwyższą wartość wskaźnika udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem odnotowano w Krośnie oraz w powiecie leskim a najniższą w powiecie brzozowskim oraz w Przemyśle.

Mapa 33. Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem budżetów lokalnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

W 2022 r. jednostki samorządu terytorialnego poniosły wydatki w ramach poszczególnych działów klasyfikacji budżetowej w różnej wysokości. Analizując wydatki dotyczące oświaty i szkolnictwa można zauważyć, że najwięcej wydatków w dziale 730 – Szkolnictwo wyższe i nauka zostało poniesionych w ramach budżetu województwa – 3,2 mln zł, natomiast w dziale 801 – Oświata i wychowanie – w ramach budżetów gmin – 4 480,4 mln zł. Na dział 854 – Edukacyjna opieka wychowawcza największe nakłady poniesiono w ramach powiatów – 160,3 mln zł. Natomiast jeśli chodzi o wydatki poniesione na dział 851 – Ochrona zdrowia, to największe nakłady poniesiono w ramach budżetów powiatów – 143,1 mln zł, następnie w ramach budżetu województwa – 126,8 mln zł, a najmniej w ramach budżetów gmin – 88,6 mln zł.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Tabela 8. Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego według wybranych działów oraz ogółem w województwie podkarpackim w 2022 r. (w mln zł)

Wyszczególnienie	Wydatki ogółem	W tym			
		Dział 730 – Szkolnictwo wyższe i nauka	Dział 801 – Oświata i wychowanie	Dział 851 – Ochrona zdrowia	Dział 854 – Edukacyjna opieka wychowawcza
Województwo	1 394,3	3,2	58,0	126,8	6,9
Powiaty	2 683,9	0,1	807,6	143,1	160,3
Gminy z miastami na prawach powiatu	14 584,3	0,5	4 480,4	88,6	115,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

7.6. Podsumowanie rozdziału

Wyniki badania wskazały, że praktycznie całkowicie przestaje być aktualny wniosek wynikający z wyników z badań dotyczących ruchów wędrowniczych ludności, iż mieszkańcy województwa podkarpackiego charakteryzowali się znaczną zasiedlonością terytorialną. Wejście Polski do Unii Europejskiej oraz silne dysproporcje dotyczące poziomu wynagrodzeń w województwie podkarpackim i innych regionach Polski spowodowały pojawienie się bardzo silnej fali migracyjnej, szczególnie w przypadku osób w przedziale wieku 25-50 lat, czyli rodzeństwa respondentów. Wskazywany w badaniach społecznych „drenaż mózgów” ludności województwa podkarpackiego, również w tych badaniach znajduje swoje potwierdzenie.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wysnuć wniosek na temat pogłębiającego się procesu coraz słabszego zaangażowania społecznego mieszkańców województwa podkarpackiego oraz poczucia podmiotowości za swoją lokalną ojczyznę – dzielnicę, miejscowość czy region.

Województwo podkarpackie cechuje się najwyższą w kraju wartością wskaźnika liczby stowarzyszeń i innych organizacji społecznych na 10 tys. ludności. Na poziomie ogólnopolskim pomiędzy 2018 r. a 2020 r. liczba aktywnych organizacji non-profit zwiększyła się o 7,9% (z 88,1 tys. do 95,1 tys.). W województwie podkarpackim wzrost był wyższy i wyniósł aż 15,1% (z 5,3 tys. do 6,1 tys.).

Z badań ankietowych przeprowadzonych wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wynika, że ważnym powodem zaangażowania społecznego jest chęć bycia potrzebnym, przydatnym. Może to być wskazówka w kontekście tego, jakie działania należy podejmować w celu wzmacniania zaangażowania społecznego. Już samo dostrzeżenie oraz docenienie aktywności społecznej może być mocnym czynnikiem motywującym do dalszego działania. Jest to szczególnie ważne z tego względu, że z drugiej strony brak dostrzegania oraz doceniania podejmowanych działań może skutkować wypaleniem działaczy społecznych i niechęcią do dalszego angażowania się. Ważną motywacją do podejmowania aktywności społecznej wskazywaną zarówno podczas badania ankietowego, jak i podczas wywiadów pogłębionych jest chęć pomagania potrzebującym. Z kolei podczas zogniskowanego wywiadu grupowego wskazywano, że szczególnie cenne zasoby dla organizacji społecznych stanowią osoby o wysokim poziomie kapitału ludzkiego, społecznego oraz ekonomicznego.

Przeprowadzone badania ankietowe pozwalają stwierdzić występowanie zależności pomiędzy poziomem tożsamości regionalnej oraz poziomem kapitału społecznego a postrzeganiem województwa podkarpackiego jako miejsca do życia. Osoby odczuwające więź z województwem podkarpackim oraz utrzymujące stały kontakt z osobami bliskimi, rzadziej deklarowały chęć mieszkania poza województwem podkarpackim.

Rozmówcy udzielający wywiadów pogłębionych wskazywali, że mieszkańcy najczęściej uczestniczą w konsultacjach, jeżeli dotyczą one konkretnych przedsięwzięć planowanych do realizacji w ich okolicy.

Poczucie podmiotowości ściśle wiąże się z problematyką aktywności obywatelskiej. Jak stwierdza Andrzej Sadowski „wysoki kapitał społeczny mieszkańców wiąże się z ich wysoką aktywnością, ze »spontanicznymi zachowaniami społecznymi«, które niezależnie od nakazów administracyjnych, od prawnie zdefiniowanych obowiązków, powodują, że sami mieszkańcy są przygotowani do autonomicznego działania i zdolni są do realnego podejmowania działań zbiorowych i publicznych po to, aby osiągnąć zamierzone cele. Cennym kapitałem społecznym jest więc wysoka podmiotowość mieszkańców”⁴¹. Poczucie odpowiedzialności i współdecydowania o sprawach lokalnej społeczności jest jednym z fundamentów budowy społeczeństwa obywatelskiego, a także pośrednim wskaźnikiem społecznego zaangażowania. Decyduje również o budowaniu kapitału społecznego jednostek, jak i całych zbiorowości. Zwrócenie uwagi na rolę zaangażowania i poczucia podmiotowości obywateli nawiązuje do koncepcji

kapitału społecznego Roberta Putnama, który stwierdził, iż mieszkańcy „obywatelskich” regionów posiadają wiele organizacji społecznych opartych na więziach poziomych. Obywatele w tych regionach angażują się powodowani zainteresowaniem sprawami społecznymi, a nie relacjami „patron-klient”, które należą do więzi pionowych. Ufają oni, że inni respektują prawo i działają uczciwie. Przywódcy w tych społecznościach są uczciwi i przywiązani do zasady równości. W regionach „nieobywatelskich”, gdzie rządy są mniej sprawne, zaangażowanie w działalność organizacji społecznych i kulturalnych jest bardzo skromne. Z punktu widzenia mieszkańców sprawy publiczne należą do polityków, elity itp., a nie do nich samych. Prawo – w ich przekonaniu – jest po to, by je łamać⁴².

Budowanie kapitału społecznego w społecznościach, pozbawionych poczucia współdecydowania o dobrze wspólnym jest bardzo trudne. A jak widać z spostrzeżeń Putnama dotyczących włoskich regionów, brak poczucia podmiotowości obywateli powoduje trwałe społeczne podziały na my „bierni obywatele, skupieni tylko na własnym życiu” oraz oni „władza – politycy, skupieni na swoich prywatnych interesach”.

⁴¹ A. Sadowski. 2006. *Białystok. Kapitał społeczny mieszkańców miasta*, Białystok, s. 93.

⁴² M. Kwiatkowski. 2005. *Kapitał społeczny*, w: *Encyklopedia Socjologii. Suplement*, Warszawa, s. 107.

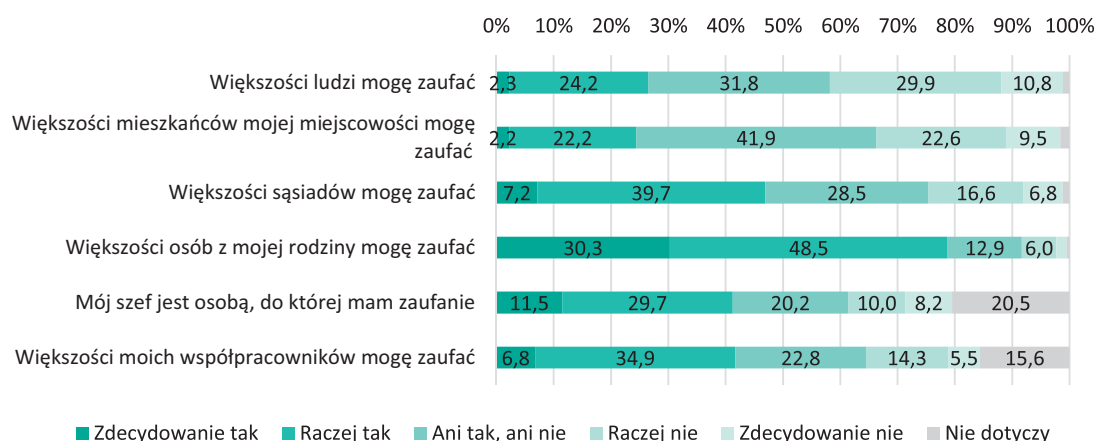
8. ROLA ZAUFANIA SPOŁECZNEGO JAKO ELEMENTU WZMACNIANIA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

8.1. Poziom zaufania mieszkańców województwa podkarpackiego objętych badaniem do różnych kategorii społecznych

Wyniki badania ankietowego dotyczące zaufania do różnych kategorii społecznych układają się w sposób zależny od występującego dystansu społecznego na zasadzie, że im większy dystans społeczny tym niższy poziom zaufania. Zdecydowanie najwyższy poziom zaufania można zaobserwować w odniesieniu do osób z rodziny, a nieco niższy w odniesieniu do sąsiadów. Na podstawie uzyskanych wyników zasadne wydaje się przypuszczenie, że kategorii mieszkańców miejscowości oraz ludzi ogółem są z perspektywy respondentów abstrakcyjne, przy czym poziom abstrakcji

w odniesieniu do obu kategorii wydaje się zbliżony. Do takiego wniosku skłaniałoby wystąpienie podobnych proporcji w przypadku osób deklarujących zaufanie. Zauważalne jest jednak, że im większy poziom abstrakcji, to tym częstsze deklaracje o braku zaufania. Twierdzenie, że poziom zaufania społecznego jest zależny od występującego dystansu społecznego, potwierdzają wyniki dotyczące zaufania do szefa i współpracowników, gdzie co prawda uzyskano niższy udział osób deklarujących zaufanie w porównaniu do rodziny i sąsiadów, ale wyższy w porównaniu do mieszkańców miejscowości oraz ludzi ogółem. Można to uznać za zrozumiałe, biorąc pod uwagę, że kategoria szefa, czy współpracowników ma charakter konkretny, ale z drugiej strony relacje z osobami z pracy, mają często charakter bardziej sformalizowany w porównaniu do relacji z rodziną czy nawet sąsiadami.

Wykres 66. Zaufanie do różnych kategorii społecznych wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)⁴³

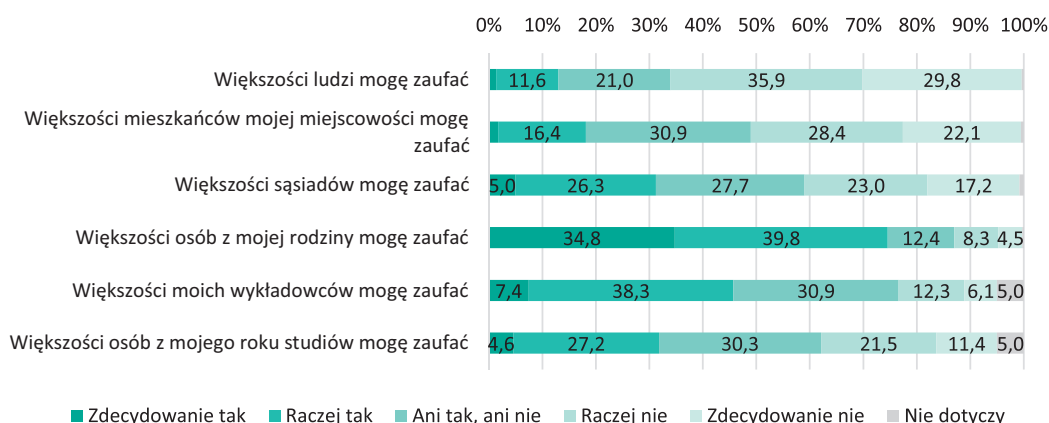

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Podobne prawidłowości jak w przypadku badania wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych można zaobserwować w odniesieniu do studentów, którzy zdecydowanie najczęściej deklarowali posiadanie zaufania do osób bliskich a najrzadziej

do abstrakcyjnie ujmowanej większości ludzi. Zauważalne jest, że w odniesieniu do wszystkich możliwych do porównania kategorii, osoby studiujące rzadziej deklarowały posiadanie zaufania niż rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych.

⁴³ W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości wynoszących mniej niż 2%.

Wykres 67. Zaufanie do różnych kategorii społecznych wśród studentów (w %)⁴⁴

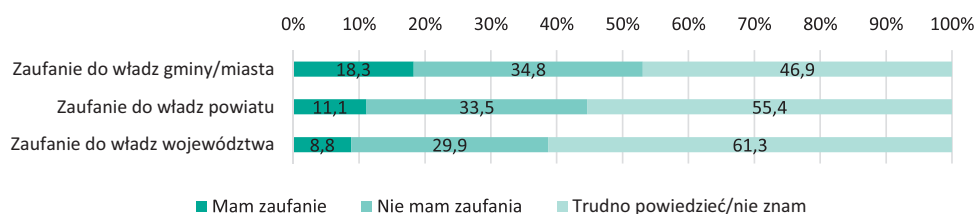
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739.]

8.2. Poziom zaufania mieszkańców województwa podkarpackiego objętych badaniem do władz samorządowych różnego szczebla

Niewielka część respondentów badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wskazała na posiadanie zaufania do władz samorządowych różnego szczebla. Wynika to w dużym stopniu z tego, że znaczna część ankietowanych nie miała na ten temat wyrobionego zdania. Respondenci mieli największe trudności w udzieleniu jednoznacznej

odpowiedzi w odniesieniu do samorządu województwa. Przyczyn trudności w udzieleniu jednoznacznej odpowiedzi można upatrywać z jednej strony w tym, że zadaniem respondentów było odniesienie się ogólnie do władz samorządowych a niekoniecznie do konkretnych osób. Może to także wynikać z braku zainteresowania lokalną czy regionalną polityką.

Zauważalne jest zarazem, że w odniesieniu do każdego szczebla samorządu odpowiedzi wskazujące na brak zaufania do władz samorządowych przeważały nad odpowiedziami dotyczącymi posiadania zaufania.

Wykres 68. Zaufanie rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych do władz samorządowych różnego szczebla (w %)⁴⁵

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

⁴⁴ W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości wynoszących mniej niż 2%.

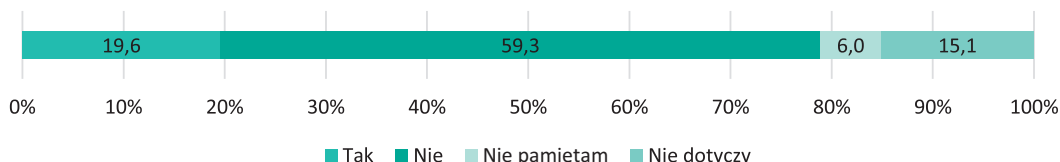
⁴⁵ O zaufanie do władz powiatu nie byli pytani respondenci mieszkający w gminach miejskich na prawach powiatu.

8.3. Zaangażowanie mieszkańców województwa podkarpackiego objętych badaniem w sprawy społeczności lokalnych

Udział w zebraniach wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni

Uczestnictwo w zebraniach wspólnoty mieszkańców w ciągu ostatnich 12 miesięcy zadeklarowała niemal 1/5 ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych.

Wykres 69. Uczestnictwo w zebraniach wspólnoty mieszkańców w ciągu ostatnich 12 miesięcy (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

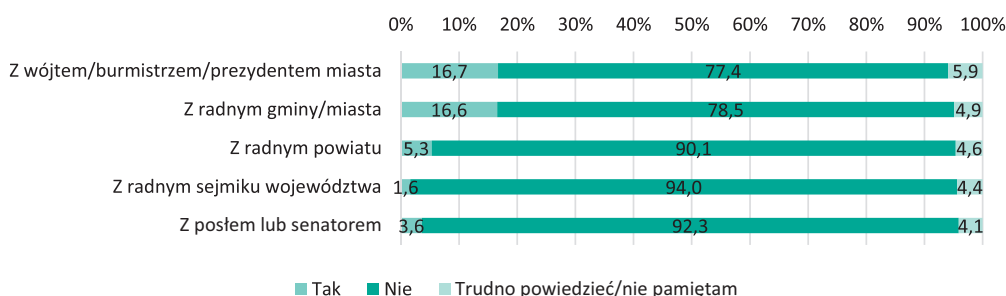
Różnice w tego typu aktywności ze względu na rodzaj miejsca zamieszkania nie są duże, ale zauważalne jest, że największy odsetek osób biorących udział w tego typu spotkaniach wystąpił wśród respondentów deklarujących zamieszkanie na terenach wiejskich. Może to wynikać ze specyfiki struktur społecznych. Być może jest to spowodowane tym, że członkowie mniejszych społeczności mają większe poczucie ważności uczestnictwa w tego typu spotkaniach. Zauważalne jest wyraźne zróżnicowanie deklarowanego uczestnictwa w tego typu spotkaniach ze względu na płeć (kobiety – 18,1%, mężczyźni – 31,3%).

Kontakt z przedstawicielem władz lokalnych w kwestii dotyczącej spraw lokalnych

Wyniki badania ankietowego wskazują na wyraźne różnice w postrzeganiu przez oby-

wateli roli przedstawicieli władz różnego szczebla. Zauważalne jest, że jeżeli obywatele mają potrzebę omówienia jakichś spraw z przedstawicielami władz, to w pierwszej kolejności starają się kontaktować z przedstawicielami władz samorządu gminnego. Świadczą o tym wyniki badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych, zgodnie z którymi ok. 1/6 ankietowanych zadeklarowała kontaktowanie się w ciągu ostatnich 24 miesięcy z wójtem, burmistrzem lub prezydentem gminy/miasta, a także z radnym gminy/miasta. Kontaktowanie się z radnymi powiatu zadeklarowało 5,3%, a kontaktowanie się z radnym województwa – zaledwie 1,6%. Natomiast kontaktowanie się z posłem lub senatorem zadeklarowało 3,6% ankietowanych.

Wykres 70. Omawianie w ciągu ostatnich 2 lat spraw dotyczących rodziny, rodziny sąsiedztwa, miejscowości lub regionu z przedstawicielami władz różnego szczebla (w %)

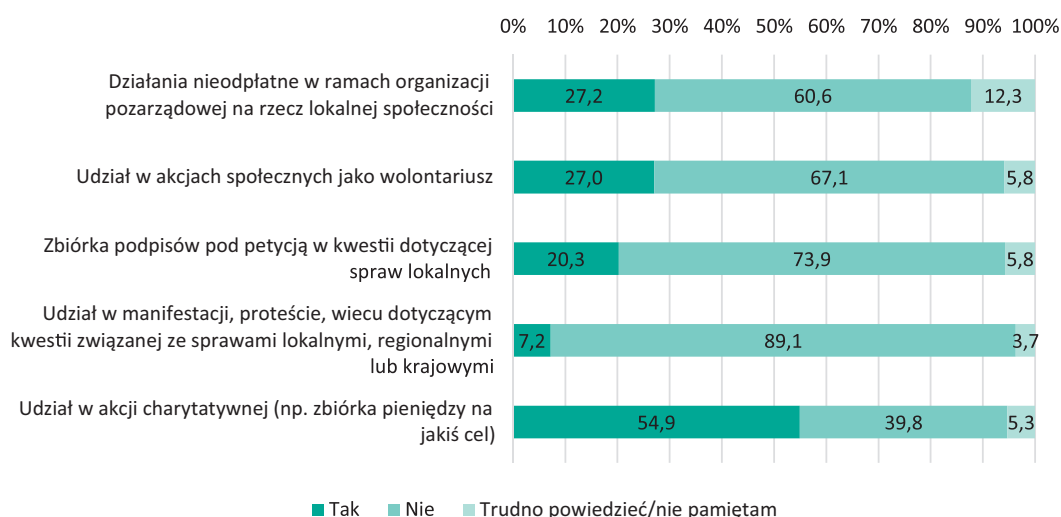
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Udział w działaniach na rzecz lokalnej społeczności

Respondentów badania ankietowego zapytano o udział w działaniach na rzecz społeczności. Zdecydowanie najczęściej wskazywaną

aktywnością było uczestnictwo w akcjach charytatywnych (54,9%). Najmniej ankietowanych wskazywało na udział w manifestacjach, protestach czy wiecach związanych ze sprawami lokalnymi, regionalnymi lub krajowymi (7,2%).

Wykres 71. Udział w działaniach na rzecz społeczności w ciągu ostatnich 2 lat (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Budżet obywatelski

Ważne narzędzie aktywizacji społeczności lokalnych stanowią budżety obywatelskie. Narzędzie to cieszyło się coraz większą popularnością wśród samorządowców. Wybuch pandemii COVID-19, pogarszająca się sytuacja finansowa samorządów oraz wysoka inflacja spowodowały jednak, że część samorządów zdecydowała się na zawieszenie lub wręcz odstępnie od stosowania tego rozwiązania. Obrazują to słowa jednego z rozmówców udzielającego wywiadu pogłębianego:

„[...] Był ten budżet, ale teraz jest zawieszony i nie wiem jakie są perspektywy na przyszłość, jeżeli chodzi o ten budżet obywatelski. [...] To u nas często tak wygląda, wiadomo, przyszła jakaś tam subwencja kolejna wyrównawcza, więc to są takie budżety troszkę łatanie, więc wiadomo, że sytuacja jest trudna. No na ten moment nie ma informacji, żeby miał być przywrócony budżet [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas wywiadów pogłębionych pojawiały się opinie, że barierą we wdrażaniu budżetu obywatelskiego nie zawsze stanowi trudna sytuacja finansowa samorządu, lecz niechęć ze strony radnych do wprowadzenia tego rozwiązania, ponieważ oznaczałoby to dla radnych pewną utratę władzy w zakresie możliwości podejmowania decyzji.

Obecnie obowiązujące regulacje prawne nakładają obowiązek stosowania budżetu obywatelskiego wyłącznie na gminy miejskie na prawach powiatu. Mimo to część samorządów gminnych nie będących miastami na prawach powiatu zdecydowała się na stosowanie tego rozwiązania.

Z danych BDL GUS dostępnych dla lat 2020–2022 wynika, że w 2020 r. na stosowanie budżetu obywatelskiego zdecydowało się 18 samorządów gminnych spośród 160 samorządów tego szczebla w województwie podkarpackim. W 2021 r. liczba ta spadła do 14 samorządów. Z tego rozwiązania zrezygnowały gmina miejska Dynów, gmina miejska Dębica

oraz gminy: Leżajsk, Nowa Sarzyna i Boguchwała, a gmina Miejsce Piastowe je wprowadziła. W 2022 r. liczba samorządów gminnych stosujących budżet obywatelski wzrosła do 17. Na wprowadzenie tego rozwiązania zdecydowały się Ustrzyki Dolne oraz Radymno. Po rocznej przerwie na przywrócenie budżetu obywatelskiego zdecydowała się gmina Nowa Sarzyna. Żadna z gmin, która posiadała budżet obywatelski w 2021 r. nie zdecydowała się na zrezygnowanie z niego w roku 2022. Zauważalne jest jednak, że wśród tych gmin brakuje Krosna jako gminy miejskiej na prawach powiatu mającej obowiązek stosowania budżetu obywatelskiego. Formalną podstawę zawieszenia budżetu obywatelskiego w przypadku Krosna stanowiły przepisy dotyczące przeciwdziałania COVID-19. Zdecydowano się na przywrócenie budżetu obywatelskiego w tym mieście od 2024 r. z ogłoszeniem naboru projektów w październiku 2023 r. Zauważalne jest zarazem, że kilkanaście samorządów zdecydowało się na stosowanie budżetu obywatelskiego mimo, że formalnie nie ma takiego obowiązku.

Tabela 9. Zaplanowane w gminach kwoty budżetu obywatelskiego w latach 2020–2022 (w zł)

Gmina ⁴⁶	Zaplanowana w gminie kwota budżetu obywatelskiego		
	2020 r.	2021 r.	2022 r.
Boguchwała (3)	980 000	0	0
Dębica (1)	1 200 000	0	0
Dukla (3)	70 000	70 000	70 000
Dynów (1)	50 000	0	0
Gać (2)	50 000	50 000	25 000
Głogów Małopolski (3)	600 000	600 000	650 000
Jarosław (1)	1 000 000	1 000 000	1 000 000
Jasło (1)	500 000	500 000	500 000
Kańczuga (3)	210 000	210 000	210 000
Krosno (1)	2 005 000	2 005 000	1 876 806
Leżajsk (1)	300 000	0	0
Miejsce Piastowe (2)	0	100 000	100 000
Mielec (1)	2 000 000	2 000 000	2 000 000

Gmina ⁴⁶	Zaplanowana w gminie kwota budżetu obywatelskiego		
	2020 r.	2021 r.	2022 r.
Nowa Sarzyna (3)	50 000	0	70 000
Przeclaw (3)	200 000	200 000	200 000
Przemyśl (1)	1 960 000	1 960 000	2 260 000
Przeworsk (1)	200 000	200 000	200 000
Radymno (1)	0	0	99 900
Rzeszów (1)	8 000 000	8 000 000	9 000 000
Tarnobrzeg (1)	1 454 610	1 883 443	1 883 443
Ustrzyki Dolne (3)	0	0	250 000

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Analizy stron internetowych podkarpackich samorządów ukazują podobną skalę zjawiska stosowania budżetu obywatelskiego. Informacje na temat budżetu obywatelskiego znaleziono na stronach internetowych 23 gmin. Dane dotyczące najnowszej edycji za rok 2023 znalazły się na stronach 14 gmin: Dukla, Głogów Małopolski, Jarosław – gm. miejska, Jasło – gm. miejska, Kańczuga, Miejsce Piastowe, Nowa Sarzyna, Nisko, Przeworsk – gm. miejska, Przemyśl – gm. miejska, Radymno – gm. miejska, Rzeszów oraz Tarnobrzeg, Ustrzyki Dolne.

W gminach prowadzących budżet obywatelski stosowane są różne formy głosowania na projekty. Niektóre samorządy stosują wyłącznie możliwość głosowania w formie elektronicznej, inne zarówno w formie elektronicznej jak i papierowej, przy czym na podstawie przeprowadzonych wywiadów pogłębionych można stwierdzić, że samorządowcy coraz bardziej skłaniają się do stosowania wyłącznie formy elektronicznej, gdyż taka forma jest najbardziej efektywna. Zapewnienie głosowania online przyczynia się do wzrostu liczby oddanych głosów. W celu zapewnienia jak największej liczby głosujących bardzo ważne jest stosowanie jak najprostszego narzędzia ułatwiającego głosowanie i ograniczające do minimum formalności z tymi związane. Obrazują to następujące słowa wypowiedziane podczas jednego z wywiadów pogłębionych:

⁴⁶ (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska.

„[...] zmieniliśmy w tym roku narzędzie do obsługi głosowania elektronicznego, ponieważ to, z którego korzystaliśmy przez ostatnie 5 lat niestety, ale nie do końca nam odpowiadało. To też pewnie swoje zrobiło, że tych głosów elektronicznych jest więcej. Po prostu w bardziej uproszczony sposób można je oddawać”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Liczba osób głosujących na projekty zgłoszone w ramach budżetu obywatelskiego jest w dużym stopniu związana z liczbą mieszkańców. W ramach budżetów obywatelskich na 2023 r. zdecydowanie największą liczbę głosów oddano w Rzeszowie (74 335 głosów). Pod względem liczby oddanych głosów wyróżnia się także Jarosław (28 211 głosów). Warto zarazem nadmienić, że liczba oddanych głosów do budżetu obywatelskiego w Jarosławiu była ponad czterokrotnie większa niż w Przemyślu, mimo że Jarosław jest mniejszy od Przemyśla pod względem liczby mieszkańców. Na stronie internetowej Urzędu Miasta Przeworsk nie znaleziono informacji dotyczącej liczby osób głosujących w budżecie obywatelskim.

Na pozostałych stronach internetowych, na których znaleziono informacje na temat budżetu obywatelskiego, dane dotyczyły lat poprzednich. Tak jest np. w przypadku gminy miejskiej Mielec, w którym w ramach edycji za rok 2022 liczba głosów wyniosła 21 182. W raporcie o stanie Gminy Chorkówka za rok 2022 poświęcono krótki rozdział budżetowi obywatelskiemu, w którym zawarto informacje o nieuchwaleniu budżetu w danym roku kalendarzowym. Strony internetowe Urzędu Miasta Leżajsk oraz Urzędu Miasta Lubaczów zawierają informacje w zakresie budżetu obywatelskiego za rok 2020, lecz brak nowszych danych w tym obszarze, a na rok 2023 nie uchwalono budżetu. Na stronie Urzędu Miasta Sanoka zidentyfikowano informacje o nieuchwaleniu budżetu obywatelskiego w roku 2023, a najnowsze dane w tym zakresie dotyczą roku 2018. Podobnie jest w przypadku Urzędu Miasta Dębica, na którego stronie wyodrębniono osobną zakładkę dotyczącą bu-

dżetu obywatelskiego, lecz najnowsze informacje tam opublikowane dotyczą roku 2018. Na stronach internetowych Urzędu Miasta Dynów oraz Urzędu Miasta Krosna zidentyfikowano informacje na temat budżetu obywatelskiego w roku 2022. W Krośnie liczba oddanych głosów w tej edycji wyniosła 10 948 (w danych BDL nie ma informacji na temat prowadzenia budżetu obywatelskiego w Krośnie w 2022 r.). Z kolei na stronie Urzędu Miasta Dynów nie opublikowano wyników głosowania.

W pozostałych 137 gminach nie odnaleziono informacji na temat budżetu obywatelskiego. Na stronach internetowych 62 gmin zidentyfikowano informacje na temat funduszu sołectkiego, który podobnie jak budżet obywatelski stanowi środki wyodrębnione z budżetu gminy i służy realizacji zadań, mających na celu poprawę jakości życia mieszkańców. Informacje w tym zakresie najczęściej można znaleźć w raportach o stanie gminy, rzadziej publikuje się je na stronie w aktualnościach lub w osobnych zakładkach. Dane dotyczą liczby inwestycji realizowanych w ramach funduszu, wśród których wyróżnić można np. remont dróg gminnych, jak i mniejsze inwestycje w postaci np. zakupu sadzonek kwiatów lub pojemników do segregacji śmieci. W informacjach uwzględniono również kwoty przeznaczone na poszczególne sołectwa wraz z zadaniami realizowanymi w danym rejonie.

Tabela 10. Liczba głosów ogółem w ramach budżetu obywatelskiego 2023 w gminach województwa podkarpackiego

Lp.	Gmina ⁴⁷	Liczba głosów BO 2023 ogółem
1	Dukla (3)	571
2	Głogów Małopolski (3)	889
3	Jarosław (1)	28 211
4	Jasło (1)	7 208
5	Kańczuga (3)	489
6	Gmina Miejsce Piastowe (2)	4 935

⁴⁷ (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska.

Lp.	Gmina ⁴⁷	Liczba głosów BO 2023 ogółem
7	Gmina Nowa Sarzyna (3)	510
8	Gmina Nisko (3)	1 465
9	Przemyśl (1)	6 150
10	Przeworsk (1)	Brak informacji
11	Radymno (1)	841
12	Rzeszów (1)	74 335
13	Tarnobrzeg (1)	6 133
14	Ustrzyki Dolne (3)	4 099

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Relatywnie niewielka liczba osób głosujących w porównaniu do ogólnej liczby mieszkańców stanowi największą słabą stronę budżetu obywatelskiego, a zarazem wywołuje niekiedy rozterki wśród samorządowców odnośnie słuszności stosowania tego narzędzia partycypacji społecznej jako podstawy do wydatkowania publicznych pieniędzy. Dodatkowym problemem wynikającym z głosowania na konkretne, pojedyncze projekty jest ryzyko wybierania do realizacji projektów niespójnych czy wręcz wzajemnie wykluczających się. Przykładem takiego spojrzenia są następujące słowa, które padły podczas jednego z wywiadów z przedstawicielem samorządu:

„[...] Warto się zastanowić nad tym, czy projekty, które wybiera mniejszość, to my mamy na to z budżetu wydawać pieniądze. Tym bardziej, że czasami te projekty są niespójne ze sobą i to też jest kłopot, jak weryfikować te projekty, które dopuszczać, które nie, bo to wszystko musi zgodnie z literą prawa się odbywać, aby nie zrobić takiego »patchworku« w mieście”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

W odniesieniu do miast na prawach powiatu wskazywano, że wprowadzenie ustawowego obowiązku stosowania budżetu obywatelskiego ograniczyło zarazem możliwości stosowania elastycznych rozwiązań w odniesieniu do wyłaniania projektów w ramach budżetu obywatelskiego, ponieważ sposób wyłaniania

projektów również został określony ustawowo. To z kolei utrudnia zapewnienie spójności wyłanianych przedsięwzięć. Oddają to następujące słowa wypowiedziane podczas wywiadu pogłębionego:

„[...] Nie pozwala nam ustawa na to, żebyśmy mogli jakąś debatę szerszą prowadzić nad strategicznymi rozwiązaniami dla miasta”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Jako przykład ograniczenia elastyczności stosowania budżetu obywatelskiego wynikający z regulacji ustawowych podczas jednego z wywiadów pogłębionych podano sytuację w Dąbrowie Górniczej, której działania w środowisku samorządowym uchodziły jako dobre praktyki godne naśladowania w zakresie wdrażania budżetu partycypacyjnego.

„Budżet obywatelski został w 2018 roku wprowadzony do ustawy o samorządzie gminnym i dosyć mocno go tak jakby związał swoimi zasadami. Jest dosyć sztywny, sztywno określony. A oni [w Dąbrowie Górniczej] wcześniej mieli dosyć taki wychodzący naprzeciw ludziom. Nie na zasadzie takiej instytucjonalnej, głosujemy, zgłaszamy i tak dalej. Tam była dyskusja, debata się odbywała. Stwierdzili, że budżet obywatelski w tej formie bardzo mocno prawnie związanej no nie jest tą wizją, którą oni by chcieli prowadzić, więc zawiesili sobie i w inny sposób go realizują”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Dobłą praktykę w zakresie wdrażania budżetu obywatelskiego stanowi publikowanie przez samorządy orientacyjnych kosztów realizacji inwestycji w celu ułatwienia podmiotom zgłaszającym inicjatywy do budżetu obywatelskiego oszacowania kosztów realizacji zgłaszanych projektów. Problem jednak, z jakim muszą mierzyć się samorządowcy w związku z wdrażaniem budżetu obywatelskiego (który nie dotyczy tylko budżetu obywatelskiego, ale realizacji również innych inwestycji), stanowi w tym wypadku inflacja. Niekontrolowany

wzrost cen oraz relatywnie długi okres od zaprojektowania danego przedsięwzięcia, do jego wyłonienia i realizacji, powoduje trudności w oszacowaniu rzeczywistych kosztów inwestycji. W konsekwencji często okazuje się, że rzeczywiste koszty realizacji danej inwestycji są znacznie wyższe od szacowanych na etapie opracowania projektu i środki przewidziane na realizację inwestycji okazują się niewystarczające.

„Oczywiście jak wiemy, budżet ocenia się w jednym roku, a realizuje w kolejnym. Więc czasami mija rok od oszacowania pewnego projektu, a za rok okazuje się że on dwa albo trzy razy więcej kosztuje. I cały czas jest kłopot, jeśli chodzi o budżet. O budżet i znalezienie dodatkowych środków, aby to zrealizować”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Inną słabą stroną budżetu obywatelskiego wskazywaną podczas wywiadów pogłębionych jest to, że największą liczbę głosów niekoniecznie uzyskują projekty stanowiące odpowiedź na realne potrzeby i prowadzące do poprawy jakości życia mieszkańców lub rozwiązania określonego problemu społecznego, lecz uzyskanie największej liczby głosów niekiedy jest konsekwencją determinacji określonych środowisk zabiegających o poparcie dla zgłaszanych przez siebie inicjatyw nie w imię partykularnych interesów.

„Ktoś chce, żeby mu miasto zbudowało jakąś na przykład strzelnicę, inny chce, żeby jakiś gród piastowski wybudowano, no a on będzie sobie tam biznes robił później. No to tego typu patrzenia na budżet obywatelski jest dużo. Zawłaszczania sobie budżetu obywatelskiego, że on już się tak mniej obywatelski staje, a bardziej interesowny”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Należy jednak podkreślić, że skuteczna aktywizacja mieszkańców przez określone środowiska nie zawsze musi wiązać się z promowaniem jakichś działań na rzecz realizacji

partykularnych interesów, lecz często jest przejawem wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego i odpowiedzialności za lokalną wspólnotę.

Wśród silnych stron budżetu obywatelskiego można wymienić coraz większe zaangażowanie mieszkańców. Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano, że mieszkańcy coraz chętniej i liczniej biorą udział w głosowaniu na projekty w ramach budżetu obywatelskiego.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano również, że atutem budżetu obywatelskiego jest wzmacnianie poczucia sprawczości mieszkańców oraz poszanowaniem dla przedsięwzięć wyłonionych i zrealizowanych w ramach budżetu obywatelskiego, ponieważ mieszkańcy czują się zarazem odpowiedzialni za wyłonione projekty.

„Później niejednokrotnie [mieszkańcy] biorą odpowiedzialność za to, co powstaje, czyli generalnie – sami sobie coś zagłosują i my zrobimy, to będą bardziej o to dbać, niż ktoś im da [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Na stronach internetowych gmin, w których zamieszczono informacje w zakresie budżetu obywatelskiego 2023, znaleziono również dane dotyczące liczby projektów zgłoszonych do realizacji oraz zaakceptowanych drogą głosowania przedsięwzięć – takiej informacji nie podano jedynie na stronie Urzędu Gminy Dukla. Tabela poniżej prezentuje szczegółowe wyniki w tym zakresie. Uwzględniono wyłącznie strony internetowe 14 gmin, na których znaleziono informacje dotyczące budżetu obywatelskiego na 2023 r.

Pod względem liczby złożonych projektów przodują miasta o największej liczbie mieszkańców. W Rzeszowie zgłoszono łącznie 107 inicjatyw. Drugim pod tym względem jest Przemyśl (73 projekty), a na trzecim miejscu uplasowała się gmina miejska Jarosław (63 projekty). Najmniejszą liczbę projektów złożono w gminie miejskiej Przeworsk (2) oraz w gminie miejskiej Radymno i w gminie Nowa Sarzyna (po 3).

Najwięcej projektów przyjęto do realizacji w Przemyślu (42), w Rzeszowie (36) oraz w gminie miejskiej Jarosław (35), z kolei najmniejszą liczbą zrealizowanych przedsięwzięć charakteryzuje się gmina Miejsce Piastowe (1). Warto zaznaczyć, że choć Rzeszów cechuje się największą aktywnością mieszkańców pod względem liczby zgłoszonych projektów, to jednocześnie mowa tutaj o dużej różnicy względem inicjatyw przyjętych do realizacji – odrzucono łącznie 71 projektów.

Tabela 11. Liczba zgłoszonych i przyjętych do realizacji projektów w ramach budżetu obywatelskiego 2023 w gminach województwa podkarpackiego

Lp.	Gmina ⁴⁸	Liczba zgłoszonych projektów BO 2023	Liczba projektów przyjętych do realizacji
1	Dukla (3)	4	Brak informacji
2	Głogów Małopolski (3)	20	13
3	Jarosław (1)	63	35
4	Jasło (1)	13	3
5	Kańczuga (3)	5	3
6	Miejsce Piastowe (2)	6	1
7	Nowa Sarzyna (3)	3	2
8	Nisko (3)	11	4
9	Przemyśl (1)	73	42
10	Przeworsk (1)	2	2
11	Radymno (1)	3	3
12	Rzeszów (1)	107	36
13	Tarnobrzeg (1)	24	17
14	Ustrzyki Dolne (3)	6	5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Na niektórych stronach internetowych znaleziono informacje w zakresie głosowania i zgłaszania projektów do najnowszej edycji budżetu obywatelskiego na rok 2024. Według stanu na 31 października 2023 r. w gminie

miejskiej Radymno zakończono weryfikację projektów i do głosowania przyjęto 5 spośród 6 zgłoszonych – 1 został zaopiniowany negatywnie przez osoby decyzyjne. Na stronie internetowej Urzędu Miasta Jasła znaleźć można promocyjny film dotyczący Budżetu Obywatelskiego 2024, w którym zawarto informacje o zgłoszonych projektach i zasadach wyboru przedsięwzięć do realizacji. Do głosowania dopuszczono 12 projektów. Informacje na temat budżetu obywatelskiego na 2024 r. zamieszczono również na stronie Urzędu Miasta Krosna. Możliwość zgłaszania projektów ogłoszono 5 października 2023 r. z założeniem, że cała procedura wyłaniania projektów zwieńczona ogłoszeniem wyników głosowania i decyzją o projektach przyjętych do realizacji zostanie przeprowadzona do 5 stycznia 2024 r.⁴⁹

Co prawda, jak wspomiano, do stosowania budżetu obywatelskiego są zobowiązane tylko gminy miejskie na prawach powiatu, ale od kilku lat funkcjonowania budżetów obywatelskich można stwierdzić, że jest to ważne narzędzie aktywizacji społeczności lokalnych poprzez umożliwianie obywatelom współdecydowania o sposobie wydatkowania części środków samorządowych. Mając to na uwadze, liczbę samorządów gminnych w województwie podkarpackim decydujących się na stosowanie budżetu obywatelskiego można uznać za relatywnie niewielką. Zasadne byłoby zatem podejmowanie działań stymulujących samorządy do wprowadzania budżetu obywatelskiego, ale niekoniecznie na zasadzie regulacji prawnych, jak to uczyniono w odniesieniu do gmin miejskich na prawach powiatu, lecz na zasadzie zachęt. Warto byłby np. rozważyć przyznawanie środków na ten cel na zasadzie konkursów z rolą samorządu gminnego jako tzw. instytucji parasolowej. Zadaniem samorządu byłoby przygotowanie wniosku o dofinansowanie. W ramach takiego grantu zadaniem wnioskującego samorządu gminnego byłoby opracowanie procedur

⁴⁸ (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska.

⁴⁹ Źródło: <https://krosno.budzet-obywatelski.org/wszystko-o-budziecie/harmonogram,32>.

przeprowadzenia budżetu obywatelskiego od zasad naboru projektów, poprzez głosowanie na projekty, ich wyłonienie aż po rozliczenie.

W kontekście wzmacniania zaangażowania obywateli oraz kształtowania pozytywnego nastawienia wobec budżetu obywatelskiego ważną rolę odgrywa odpowiednie informowanie. Podczas wywiadów pogłębionych z przedstawicielami samorządów wskazywano przede wszystkim na informowanie o budżecie obywatelskim za pomocą strony internetowej, ale także mediów społecznościowych. Niekiedy rozwieszane są plakaty, organizowane są spotkania z władzami miasta, ale także pojawiały się przykłady rozpowszechniania tego typu informacji za uprzejmością duchowieństwa podczas ogłoszeń parafialnych.

Za dobrą praktykę w tym zakresie można uznać wydzielanie na stronach internetowych samorządów oddzielnych zakładów poświęconych budżetowi obywatelskiemu z informacjami o zasadach prowadzenia budżetu obywatelskiego, zgłaszania, wyłaniania i realizacji projektów oraz harmonogramem. Niezwykle ważne jest także informowanie o rezultatach zrealizowanych projektów. Nie muszą to być informacje o wszystkich zrealizowanych projektach (choć taka sytuacja byłaby najbardziej pożądana), ale przynajmniej o tych, które zakończyły się największym sukcesem. Takie działania informacyjne umacniałyby w obywatelach przekonanie o celowości stosowania budżetu obywatelskiego.

Z kolei jako silną stronę prowadzenia działań informacyjnych za pośrednictwem mediów społecznościowych wskazywano ich interaktywność pozwalającą na otrzymywanie informacji zwrotnej od mieszkańców.

„Jesteśmy na Facebooku. Ten Facebook żyje. Jest, czy pozostaje cały czas w takim dużym

zainteresowaniu. To widzimy po reakcjach społeczeństwa, czy to tak licznie tak zwanych lajków, czy też jakichś dyskusji, które są pod naszymi postami realizowane, czy też jakby linkowanie dalej tych naszych informacji”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

W województwie podkarpackim zdecydowanie największy budżet obywatelski jest wdrażany w Rzeszowie, biorąc pod uwagę zarówno wysokość alokowanych środków, liczbę projektów, które można wybierać oraz liczbę osób głosujących. Zauważalne jest jednak, że dla budżetu obywatelskiego na rok 2023 liczba projektów wyłonionych do dofinansowania w Rzeszowie wynosząca 36 była mniejsza w porównaniu do Przemyśla (42 projekty) i zbliżona do kilkakrotnie mniejszego Jarosławia (35 projektów), co w powiązaniu z wysokością alokowanych środków przekłada się jednak na zdecydowanie najwyższą średnią wartość projektów realizowanych w Rzeszowie.

Rzeszowski Budżet Obywatelski jest realizowany nieprzerwanie od 2014 r. W głosowaniu na projekty w ramach Rzeszowskiego Budżetu Obywatelskiego mogą brać udział również osoby niepełnoletnie (bez określenia dolnej granicy wieku), co stanowi zarazem formę kształtowania postaw obywatelskich wyrażających się w zaangażowaniu w sprawy lokalne.

Informacje na temat Rzeszowskiego Budżetu Obywatelskiego są dostępne na specjalnie do tego celu utworzonej zakładce, gdzie można znaleźć m.in. informacje na temat zadań przyjętych do realizacji, zasad zgłaszania i wyłaniania projektów, cennik działań czy informacje na temat zrealizowanych projektów.

Obraz 1. Zakładka „Rzeszowski Budżet Obywatelski” na stronie Urzędu Miasta Rzeszowa

Źródło: <https://erzeszow.pl/pl/3108-rbo.html> [dostęp: 5.12.2023].

Głosowanie w ramach Rzeszowskiego Budżetu Obywatelskiego odbywa się w formie elektronicznej za pośrednictwem urządzenia posiadającego dostęp do Internetu. Każda głosująca osoba może zgłaszać łącznie na trzy projekty z trzech różnych kategorii. Kategoria I obejmuje budowę, modernizację lub remont infrastruktury miejskiej, w ramach kategorii II możliwe są do realizacji przedsięwzięcia z zakresu budowy, modernizacji lub remontu infrastruktury osiedlowej, a w ramach kategorii III wyłaniane są działania o charakterze prospołecznym, kulturalnym, oświatowym lub sportowym⁵⁰.

Chociaż, jak wspomniano, w Krośnie działania z zakresu budżetu obywatelskiego były zawieszane i ostatnio ogłoszono nabór projektów na 2024 r., to sposób informowania o budżecie obywatelskim prowadzony przez

ten samorząd można uznać za dobrą praktykę. Na stronie internetowej Urzędu Miasta Krosna została wydzielona odrębna zakładka poświęcona budżetowi obywatelskiemu. W zakładce tej zawarto szczegółowe informacje dotyczące budżetu obywatelskiego, zarówno jego idei, jak i ogólnych zasad w zakresie zgłaszania oraz przyjmowania projektów, głosowania, a także harmonogramu, środków finansowych przeznaczonych na budżet i odnośnik do informacji na temat poprzednich edycji. Takie zaprezentowanie informacji pozwala czytelnikowi z łatwością zidentyfikować interesujące go zagadnienia, np. dane dotyczące lat poprzednich lub aktualności w zakresie trwającej edycji.

⁵⁰ Źródło: <https://erzeszow.pl/pl/3108-rbo/78590-zglaszam-projekt.html> [dostęp: 5.12.2023 r.].

Obraz 2. Zakładka „Budżet Obywatelski” na stronie Urzędu Miasta Krosna

Źródło: <https://www.krosno.pl/> [dostęp: 18.10.2023].

Przykładem bardzo przejrzystego sposobu o harmonogramie prowadzonych działań. prezentacji informacji jest również informacja

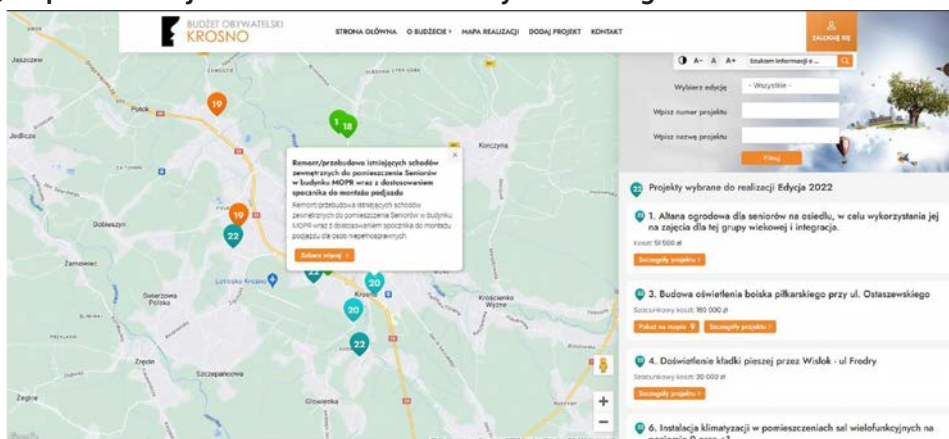
Obraz 3. Harmonogram Budżetu Obywatelskiego 2024 w Krośnie

Źródło: <https://krosno.budzet-obywatelski.org/> [dostęp: 18.10.2023].

Bardzo interesującym rozwiązaniem wzmacniającym świadomość mieszkańców jest umieszczenie cennika miejskiego ukazującego orientacyjne ceny realizacji wybranych prac lub zadań. Takie rozwiązanie zostało zastosowane również na stronie Rzeszowskiego Budżetu Obywatelskiego. Za dobrą praktykę można uznać także mapę realizacji pozwalającą w przystępny sposób zapoznać się z wyłonionymi projektami.

Obraz 4. „Mapa realizacji” w ramach budżetu obywatelskiego Krosna

Źródło: <https://krosno.budzet-obywatelski.org/mapa-realizacji> [dostęp: 18.10.2023].

Na uwagę zasługuje również prezentacja danych na stronie internetowej Urzędu Miasta Tarnobrzeg. W tym przypadku docenić należy zwłaszcza klarowną prezentację wyników,

która jest bardzo czytelna i nie wymaga od czytelnika wysiłku w kontekście poszukiwania potrzebnych informacji.

Obraz 5. Informacje o projektach w ramach „Budżetu Obywatelskiego” na stronie Urzędu Miasta Tarnobrzeg

Źródło: <https://tarnobrzeg.budzet-obywatelski.org./poprzednie-edycje/10/wyniki> [dostęp: 18.10.2023].

Obraz 6. Liczba głosów w ramach „Budżetu Obywatelskiego” na stronie Urzędu Miasta Tarnobrzeg

Źródło: <https://tarnobrzeg.budzet-obywatelski.org./poprzednie-edycje/10/wyniki> [dostęp: 18.10.2023].

Niekiedy zakładki w zakresie budżetu obywatelskiego wymagają doprecyzowania i rozbudowania. Tak jest w przypadku strony internetowej Urzędu Miasta Dębica, na której wyodrębniono osobną zakładkę w tym zakresie, lecz informacje w niej zawarte ograniczają się do krótkiej charakterystyki budżetu obywa-

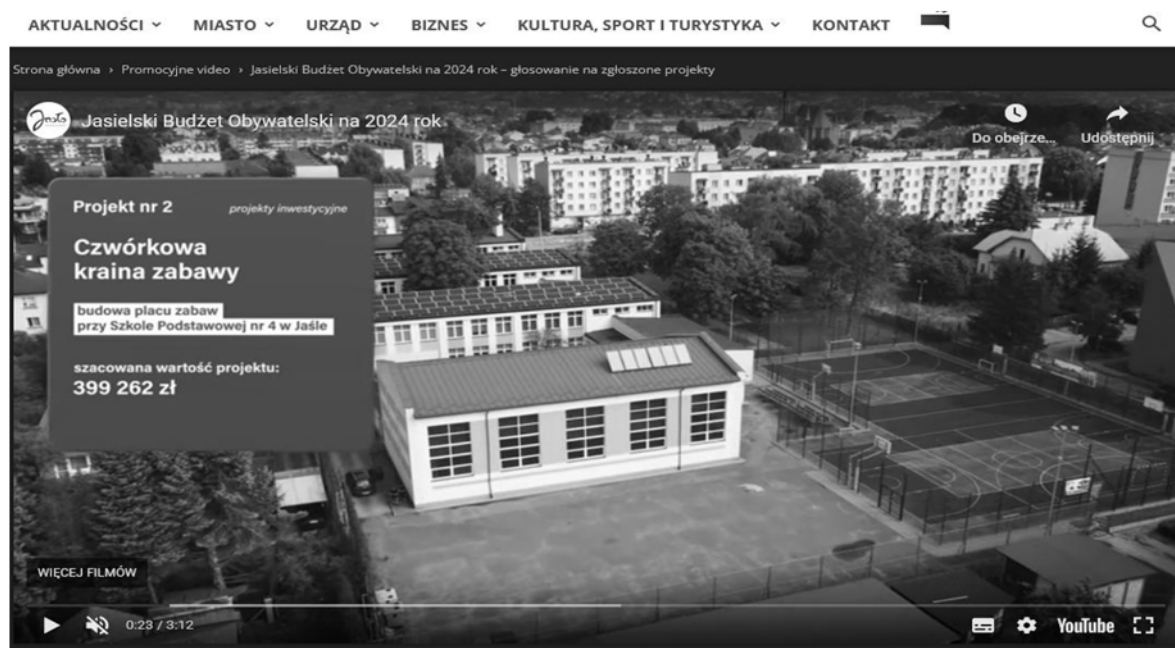
telskiego, zakresu działań jakie można podejmować w tym kontekście i bardzo ogólne dane dotyczące poprzednich edycji realizowanych w Dębicy – wyróżniono inicjatywy zrealizowane w ramach wcześniejszych budżetów i opublikowano stosowne grafiki, co jest dobrą praktyką, lecz brakuje szczegółowych infor-

macji w zakresie głosowania i zgłoszonych projektów, jak zaprezentowano to na stronach Urzędu Miasta Rzeszowa, Urzędu Miasta Krośna i Urzędu Miasta Tarnobrzeg. Aby znaleźć szczegółowe informacje w zakresie projektów realizowanych w ramach budżetu obywatelskiego w gminie miejskiej Dębica należy wpisać w wyszukiwarce internetowej hasło „budżet obywatelski”, dzięki czemu w wynikach można znaleźć odnośnik do konkretnych edycji budżetu wraz z interesującymi czytelnika informacjami. Z perspektywy odbiorcy znacznie bardziej przystępne byłoby gdyby takie dane były zamieszczone w osobnej zakładce poświęconej budżetowi obywatelskiemu. To

zapewniłoby przejrzystą formę przekazywania informacji w tym obszarze.

Za dobrą praktykę można uznać również działania promujące budżet obywatelski za pomocą materiałów filmowych, jak to uczyniono w przypadku Jasła. Film promocyjny przybliży nie tylko samą ideę budżetu obywatelskiego, ale także przybliży założenia poszczególnych projektów, na które można głosować. Takie rozwiązanie można uznać za bardzo użyteczne z perspektywy odbiorcy, ponieważ osoba chcąca zagłosować niekiedy może mieć trudności z podjęciem decyzji na podstawie samej nazwy projektu.

Obraz 7. Kadr z filmu promocyjnego „Jasielski Budżet Obywatelski na 2024 rok”

Źródło: <https://um.jaslo.pl/pl/jasielski-budzet-obywatelski-na-2024-rok-glosowanie-na-zgloszone-projekty/> [dostęp: 18.10.2023].

Na stronie Urzędu Gminy Miejsce Piastowe udostępniono osobną zakładkę w zakresie budżetu obywatelskiego. Ogłoszono edycję na rok 2024. Do głosowania zgłoszono 4 projekty. Kolejną gminą, w której uwzględniono realizację zadań na rok 2024 jest Nowa Sarzyna, w której zakończono głosowanie – spośród 3 zgłoszonych projektów do realizacji zaakceptowano 2, a w głosowaniu udział wzięło 334 mieszkańców. Osobną zakładkę w zakresie budżetu obywatelskiego znaleźć można rów-

nież na stronie internetowej Urzędu Gminy Kańczuga. Do 4 września 2023 roku trwał nabór projektów w ramach edycji na rok 2024. Brak jednak informacji o dalszym przebiegu i głosowaniu w celu wyboru projektów. Budżet obywatelski na rok 2024 ogłoszono również w Głogowie Małopolskim. Według stanu na 31 października 2023 r. nie podano jeszcze oficjalnych wyników, lecz ze wstępnych informacji na stronie wynika, że spośród 23 projektów do realizacji zostanie przyjętych 20. Informacje te

oparte są o aktualizowany ranking uwzględniający wszystkie głosy i wyróżnienie kolorami pozycji, które gwarantują przyjęcie projektów do realizacji. W głosowaniu udział wzięło łącznie 348 mieszkańców. Osobna i rozbudowana zakładka w zakresie budżetu obywatelskiego opublikowana została także na stronie internetowej Urzędu Miasta Przemyśl. W czasie prowadzenia analiz trwało głosowanie w ramach edycji na rok 2024. Zgłoszono 81 projektów. W Tarnobrzegu do najnowszej edycji zgłoszono 41 projektów. Na stronie Urzędu Miasta Krosna opublikowano informacje o naborze inicjatyw w ramach budżetu obywatelskiego 2024. Nabór trwał do 26 października 2023 r.

W Mielcu dokonano podziału alokacji środków w ramach budżetu obywatelskiego na projekty ogólnomiejskie, na które przeznaczona jest większa kwota oraz projekty osiedlowe.

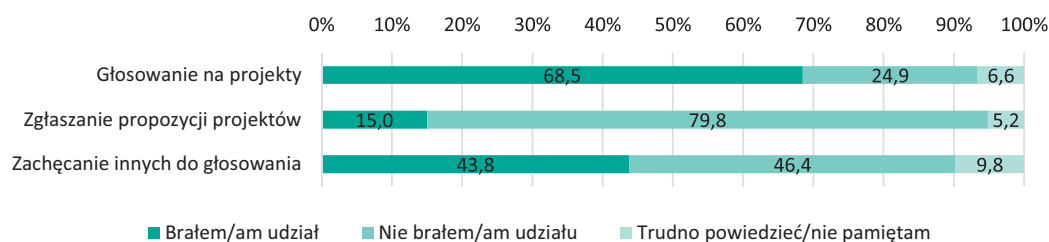
Na wprowadzenie bardzo interesującego rozwiązania w zakresie budżetu obywatelskiego, które można zidentyfikować jako dobra praktyka, zdecydowały się władze Stalowej Woli. Z przeprowadzonego wywiadu pogłębionego wynika, że opierając się na diagnozie obszarów problemowych występujących w mieście, postanowiono zawęzić zakres budżetu obywatelskiego poprzez wyróżnienie Młodzieżowego Budżetu Obywatelskiego oraz Zielonego Budżetu Obywatelskiego. Takie zawężenie ma służyć z jednej strony wzmocnieniu partycypacji społecznej wśród osób młodych, co z kolei ma przyczyniać się do zatrzymywania procesu odpływu młodych osób ze Stalowej Woli. Przy czym nie chodzi jedynie o wzmocnienie partycypacji młodych osób, ale także ukierunkowanie środków na projekty mające zwiększać atrakcyjność Stalowej Woli jako miejsca do życia dla młodych ludzi. Z kolei Zielony Budżet Obywatelski ma prowadzić do koncentracji na projektach przyczyniających się do poprawy jakości życia w mieście

poprzez poprawę jakości środowiska. Identyfikacja tych obszarów wsparcia została dokonana w wyniku warsztatów z udziałem mieszkańców przeprowadzonych w ramach projektu „Modelowe rozwiązania na trudne wyzwania” realizowanego w ramach Programu „Rozwój Lokalny” współfinansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2014–2021 oraz Budżetu Państwa.

Zawężanie zakresu projektów możliwych do wsparcia w ramach budżetu obywatelskiego do wybranych obszarów problemowych można uznać za dobrą praktykę z tego względu, że słabością nieregulowanego w żaden sposób tematycznie budżetu obywatelskiego jest rozproszenie środków na niepowiązane ze sobą działania, a w skrajnym przypadku nawet ze sobą konkurujące lub wręcz kolidujące ze sobą.

Respondentów badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych zapytano, czy w ciągu ostatniego roku w ich gminie był prowadzony nabór projektów w ramach budżetu obywatelskiego. Nieco ponad 1/4 ankietowanych udzieliła odpowiedzi twierdzącej. Zauważalne jest jednak, że osoby ankietowane w większości nie potrafiły udzielić odpowiedzi na to pytanie.

Wiedza o prowadzeniu naboru projektów w ramach budżetu obywatelskiego jest wyraźnie powiązana z aktywnością w tym zakresie. Ponad 2/3 ankietowanych twierdzących, że w ich gminie był prowadzony budżet obywatelski, zadeklarowało zarazem wzięcie udziału w głosowaniu na projekty zgłoszone w ramach budżetu obywatelskiego. Znacznie rzadziej wskazywano na zgłaszanie propozycji projektów do budżetu obywatelskiego, ale dość znaczna grupa ankietowanych nie ograniczała się jedynie do głosowania na projekty w budżecie obywatelskim, lecz także starała się zachęcać innych do głosowania na te projekty.

Wykres 72. Branie udziału w ciągu ostatnich 12 miesięcy w działaniach dotyczących budżetu obywatelskiego (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=892].

Podczas wywiadów pogłębionych z przedstawicielami samorządów wskazywano, że głosowanie i zgłaszanie projektów w ramach budżetu obywatelskiego działa integrująco na mieszkańców. W szczególności w sytuacji, gdy dany projekt zostanie skierowany do realizacji, stanowi to bodziec motywujący do zgłaszania projektów w kolejnych latach.

„Te społeczności się poznają. Jest szansa, że wygenerują następne jakieś działanie”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podobną opinię wyrażono podczas innego wywiadu pogłębionego z przedstawicielem samorządu. Wskazano, że zgłaszanie projektów i głosowanie w ramach budżetu obywatelskiego spaja społeczność wzmacniając między-ludzkie więzi.

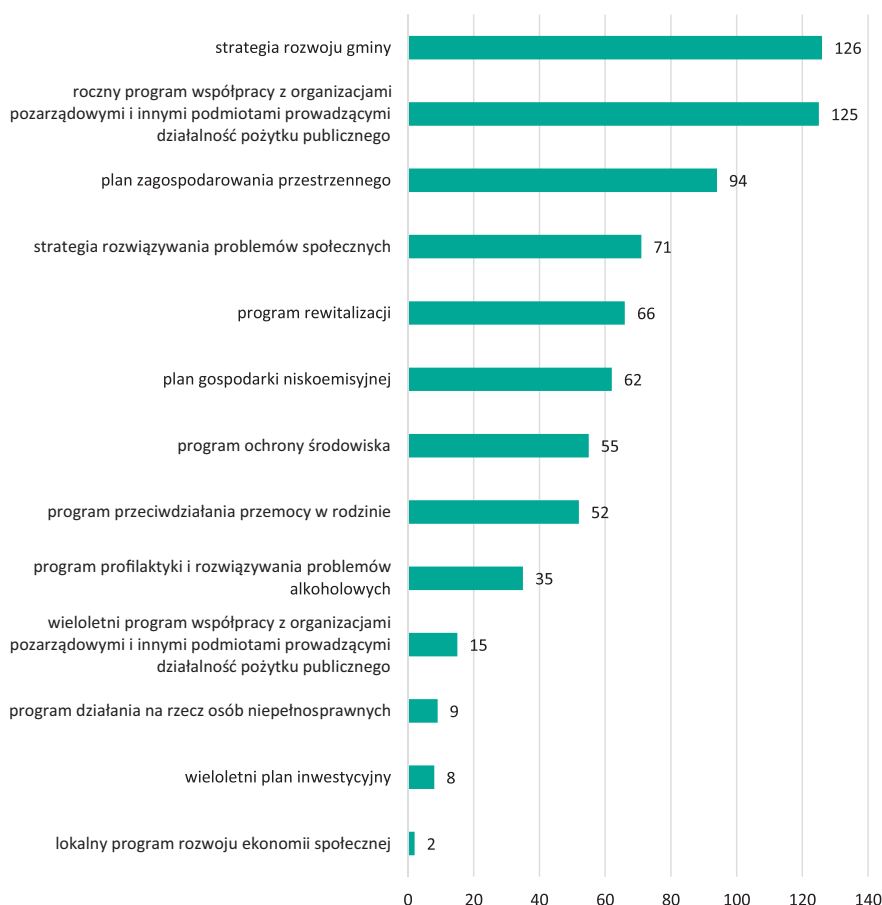
„No i mają satysfakcję mieszkańcy na poszczególnych osiedlach, czy to przewodniczący rady osiedli, że »myśmy wywalczyli sobie na przykład jakieś boisko«, »myśmy wywalczyli sobie jakąś altanę«. Takie rzeczy oddolne, myślę, że bardzo cieszą. No i pewnie integrują tę społeczność lokalnie i też ogólno-miejsko”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Udział w konsultacjach społecznych

Z danych BDL GUS wynika, że w 2022 r. samorządy gminne w województwie podkarpackim najczęściej prowadziły konsultacje strategii rozwoju gminy (126 JST) oraz rocznego programu współpracy z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego (125 JST). Najrzadziej zaś prowadzono konsultacje lokalnego programu rozwoju ekonomii społecznej (2 JST), wieloletniego planu inwestycyjnego (8 JST) oraz programu działania na rzecz osób niepełnosprawnych (9 JST).

**Wykres 73. Liczba gmin w województwie podkarpackim prowadzących konsultacje obowiązu-
jących w gminie programów, strategii i planów w 2022 r.**

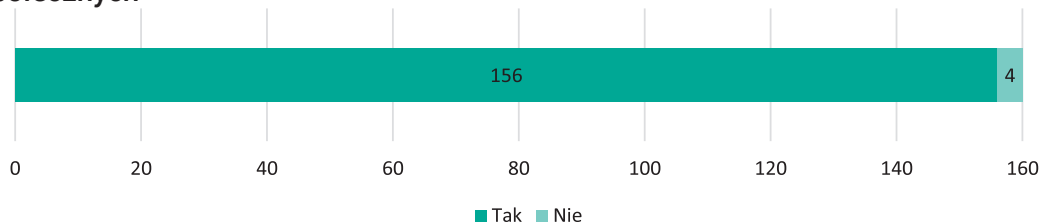

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Znajdowanie informacji na stronach internetowych podkarpackich gmin na temat prowadzonych konsultacji społecznych nie przysparzało większych trudności. Informacje

takie znaleziono na stronach 156 spośród 160 gmin. Zaledwie w przypadku 4 gmin wystąpiła trudność w znalezieniu danych w tych zakresie.

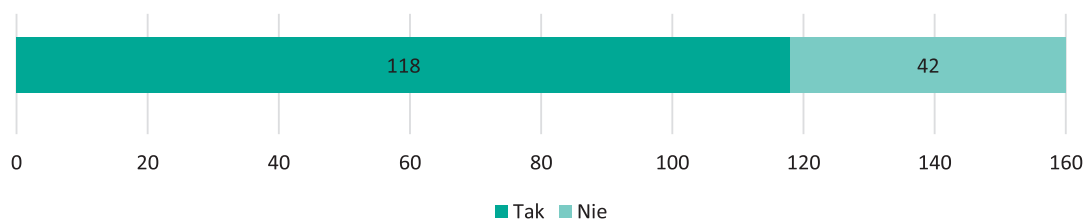
Wykres 74. Dostępne na stronach internetowych podkarpackich gmin informacje o konsultacjach społecznych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

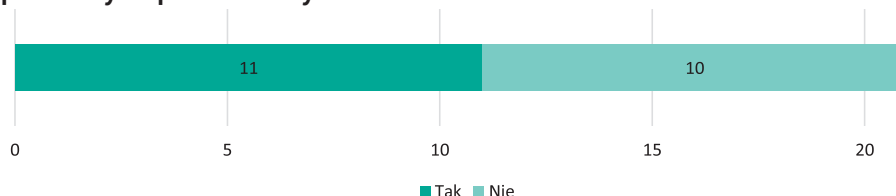
Informacje na temat konsultacji społecznych prowadzonych w 2022 r. odnaleziono na 118 stronach internetowych gmin (w analizie

osobno zostały uwzględnione konsultacje z organizacjami pozarządowymi w sprawie rocznego programu współpracy).

Wykres 75. Dostępne na stronach internetowych podkarpackich gmin informacje o konsultacjach społecznych prowadzonych w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Spośród 21 stron internetowych powiatów⁵¹ informacje na temat konsultacji społecznych odnaleziono na 19 stronach. Danych w tym zakresie nie odnaleziono na stronie powiatów brzozowskiego oraz rzeszowskiego. Ogłoszenia o konsultacjach przeprowadzonych w roku 2022 znaleziono na 11 stronach internetowych powiatów.

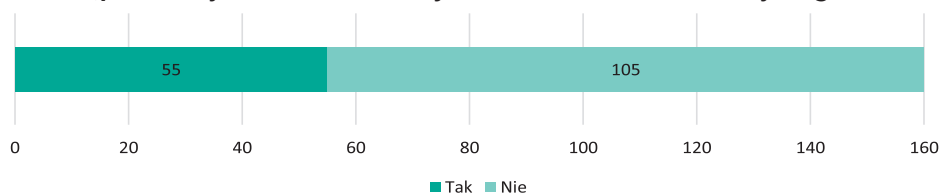
Wykres 76. Dostępne na stronach internetowych podkarpackich powiatów informacje o konsultacjach społecznych prowadzonych w 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Informacje o konsultacjach można znaleźć również na stronie internetowej Samorządu Województwa Podkarpackiego. Najczęściej konsultacje dotyczyły projektów strategii rozwoju ponadlokalnego oraz strategii rozwoju lokalnego, a także projektów prognozy oddziaływania niniejszych strategii na środowisko. Konsultacje te były inicjowane zarówno przez władze samorządowe, jak i lokalne grupy działania zrzeszające organizacje i przedstawicieli różnych gmin. Innymi częstymi tematami kon-

sultacji były zmiany statusów miejscowości, projekty programów np. przeciwdziałania przemocy, alkoholizmowi i narkomanii na terenie gminy, projekty planów gospodarki niskoemisyjnej czy Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych.

Wystąpiła duża trudność w odnalezieniu sprawozdań wraz z wynikami przeprowadzonych konsultacji. Opublikowane wyniki można odnaleźć na zaledwie 55 stronach internetowych gmin.

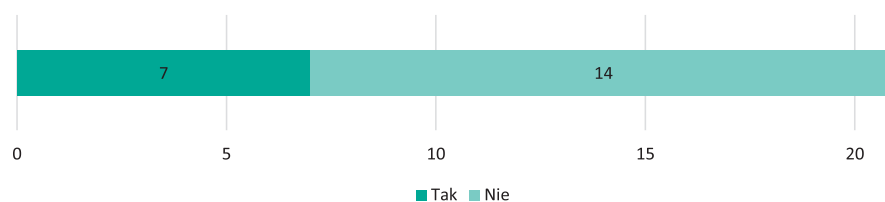
Wykres 77. Dostępność wyników konsultacji na stronach internetowych gmin

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

⁵¹ Bez uwzględnienia gmin miejskich na prawach powiatu, które uwzględniono w analizie zawartości stron internetowych gmin.

Sprawozdania z przeprowadzonych konsultacji można zidentyfikować również na 7 stronach internetowych powiatów oraz w witrynie Samorządu Województwa Podkarpackiego.

Wykres 78. Dostępność wyników konsultacji na stronach internetowych powiatów

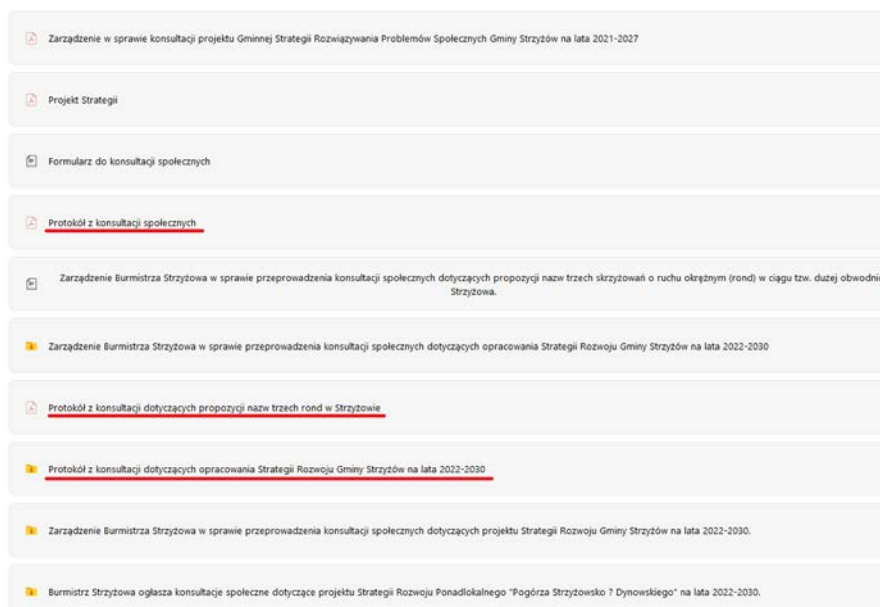

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Warto przy tym zaznaczyć, że bardzo rzadko zdarza się, aby wyniki były dostępne dla każdej z przeprowadzonych w ciągu roku konsultacji. Na uwagę w tym zakresie zasługuje Urząd Gminy Strzyżów, gdzie na stronie BIP wyróżniono osobną zakładkę dla konsultacji społecznych wraz z osobnym odniesieniem do każdego prowadzonego procesu konsultacji. Zamieszczono w niej zarządzenie o konsultacji, informacje o temacie debaty, a także raport wraz z wynikami oraz liczbą uczestników.

Dane zamieszczone na stronie w większości są uporządkowane według daty publikacji, są przejrzyste i łatwe w obsłudze. Publikacja informacji na stronie Urzędu Gminy Strzyżów jest przykładem systematycznie uzupełnianych informacji w tym zakresie, która może posłużyć jako inspiracja dla pozostałych jednostek samorządowych w kontekście publikacji materiałów dotyczących wyników przeprowadzonych konsultacji społecznych.

Obraz 8. Przykładowe informacje dotyczące konsultacji społecznych prowadzonych w Gminie Strzyżów

Źródło: <http://bip.strzyzow.pl/index.php?page=group.php&grp=20> [dostęp: 18.10.2023].

Na pozostałych stronach internetowych informacje w zakresie konsultacji są zazwyczaj nieuporządkowane. Osobne zakładki z danymi w tym zakresie są często niezaktualizowane

i zawierają informacje z lat poprzednich. Na części stron odnalezienie danych wymaga wpisania hasła w wyszukiwarce, ponieważ nie przewidziano osobnej zakładki poświęconej

konsultacjom społecznym. Po wpisaniu hasła można dotrzeć do ogłoszeń dotyczących rozpoczętych konsultacji i informacji szczegółowych w tym zakresie, tj. projektów i programów, terminu debaty, formy oraz adresatów.

Konsultacje społeczne przeprowadza się najczęściej w formie bezpośrednich spotkań i debaty w wyznaczonym przez urząd miejscu, w formie zgłaszania uwag pisemnych (poprzez wiadomości mailowe lub złożenie stosownych dokumentów w siedzibie urzędu) oraz w formie ankiety internetowej. Na uwagę zasługuje fakt, że obywatele najczęściej uczestniczą w konsultacjach, które przeprowadza się w formie badań ilościowych z wykorzystaniem techniki ankiety. Niewiele jest zgłaszanych uwag pisemnych za pośrednictwem poczty elektronicznej lub poprzez złożenie dokumentów bezpośrednio w urzędzie. Takich przypadków jest mało, a pisma z uwagami lub opinią w zakresie projektów kierowane są najczęściej z instytucji publicznych, np. z Państwowego Gospodarstwa Wodnego Wody Polskie Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Rzeszowie lub innych jednostek samorządowych. Z kolei dostępne wyniki badań ankietowych, które prowadzono w ramach konsultacji społecznych wskazują, że frekwencja jest raczej wysoka i obywatele chętnie uczestniczą w tej formie konsultacji.

Z drugiej jednak strony podczas wywiadów pogłębionych prowadzonych z przedstawicielami samorządów pojawiały się opinie wyrażające przekonanie o niewystarczającym zaangażowaniu mieszkańców w proces prowadzonych konsultacji społecznych. Wskazywano zarazem, że poziom uczestnictwa mieszkańców w konsultacjach społecznych jest przede wszystkim zależny od poczucia ważności danego dokumentu poddawanego konsultacjom. Jeżeli z perspektywy mieszkańców wprowadzenie jakiegoś rozwiązania może wpływać na ich konkretną sytuację, to wtedy obserwowalny jest znacznie bardziej liczny udział w konsultacjach społecznych.

„Jeśli jest to temat, który dotyka mieszkańców tak naprawdę osobiście, że to w okolicy, koło

nas, na naszym osiedlu, w naszym kwartale jakimś tam coś się dzieje, to się interesujemy. A jeśli to jest na zasadzie, że idzie to w kierunku – założmy – miasto rozwija się w takim i w takim kierunku, to to już jest za bardzo ogólne i myślę, że to nie budzi zainteresowania”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Również podejście samorządowców do prowadzenia konsultacji społecznych jest zróżnicowane w zależności od tego, co jest przedmiotem konsultacji. Jeżeli jakieś zagadnienie jest trudne, mogące wywoływać kontrowersje czy wręcz protesty, albo wymaga akceptacji społecznej, to do prowadzenia konsultacji społecznych przywiązywana jest duża uwaga. Jeżeli natomiast przeprowadzenie konsultacji wynika z wymogów określonych przepisami prawa w odniesieniu do standardowo przygotowywanych dokumentów takich jak programy współpracy z organizacjami pozarządowymi, to do przeprowadzenia konsultacji społecznych podchodzi się na zasadzie konieczności spełnienia określonego wymogu formalnego z jednoczesnym pokładaniem nadziei na niezbyt dużą liczbę zgłaszanych uwag. Tego typu negatywne postawy do zaangażowania mieszkańców w proces konsultacji społecznych dotyczą przede wszystkim sytuacji opracowywania dokumentów o bardzo precyzyjnie określonych ramach, na temat których mieszkańcy nie zawsze posiadają odpowiednią wiedzę. To z kolei skutkuje niekiedy zgłaszaniem uwag wykraczających poza te ramy, przez co niemożliwych do uwzględnienia. Mimo że dana uwaga nie może być uwzględniona ze względów formalnych, to do każdej zgłoszonej uwagi konieczne jest odniesienie się. To z kolei wydłuża proces formalnego zatwierdzenia danego dokumentu, a zarazem zagraża przekroczeniem terminów wynikających niekiedy z napiętego harmonogramu opracowywania i zatwierdzania.

„Jeżeli patrzymy na te konsultacje jakichś programów społecznych [...] to tak naprawdę to jest tylko, żeby zawiesić w Internecie, że są, bo

jest wymóg. Natomiast powiem szczerze, modlimy się, żeby się nikt nie odzywał”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano zarazem, że niezależnie od znaczenia konsultacji społecznych, czy jest to bardziej spełnienie wymogu formalnego czy dążenie do rzeczywistego poznania opinii mieszkańców, konieczne jest ich przeprowadzenie w sposób zapewniający mieszkańcom poczucie bycia wysłuchanymi. Jeżeli nawet dana uwaga zgłoszona podczas konsultacji nie może zostać uwzględniona, to niezbędne jest wyjaśnienie podmiotowi zgłaszającemu uwagę powodu takiej sytuacji. Brak takiego podejścia powodowałby bowiem zniechęcenie mieszkańców i innych podmiotów do angażowania się w kolejne konsultacje społeczne. Dobrze ilustruje to poniższa wypowiedź przedstawiciela sektora społecznego.

„[...] Najczęściej właśnie wypalamy się w momencie, kiedy coś zgłaszamy, wnioskujemy. Jest nam obiecanie, a potem okazuje się, że ktoś zrobił i tak po swojemu”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Spośród konsultacji, dla których opublikowano wyniki, największą aktywność odnotowano dla konsultacji w sprawie zmiany granic Gminy Bircza. Wypełniono 2 338 ankiet. Zaangażowanie przejawiono również podczas konsultacji dotyczącej zmiany granic miasta Sanoka. Wypełniono 1 547 ankiet konsultacyjnych. Innymi konsultacjami wyróżniającymi się pod względem liczby uczestników były konsultacje w sprawie wprowadzenia nazw ulic w Chorzelowie (gmina wiejska Mielec). Wypełniono 785 ankiet. Największą liczbę konsultacji społecznych w roku 2022 przeprowadzono w gminie miejskiej Mielec. Było to 12 obrad, a szczegółowe informacje na ich temat opublikowano w raporcie o stanie miasta. Wyodrębnienie w raporcie rozdziału w zakresie przeprowadzonych konsultacji w danym

roku kalendarzowym jest dobrą praktyką w kontekście publikacji informacji. Ułatwia to identyfikację danych w zakresie konsultacji, a ich szczegółowy opis znacznie usprawnia prowadzenie analiz w tym obszarze.

Za dobrą praktykę wartą do stosowania przez samorządy można uznać wyodrębnienie na stronach internetowych osobnych zakładzek z informacjami dotyczącymi konsultacji społecznych.

Na stronach internetowych podkarpackich samorządów znajdują się nie tylko informacje dotyczące konsultacji dotyczących danej gminy, ale także inicjatyw ponadlokalnych. Przykładem są konsultacje w sprawie Strategii Rozwoju Ponadlokalnego „Dorzecza Wisłoki” na lata 2022–2030. Informacje na ten temat można znaleźć na 17 stronach internetowych gmin oraz na 3 witrynach powiatów. Są to głównie odnośniki do tych samych dokumentów zawierających projekt strategii oraz sprawozdanie z przebiegu konsultacji. Inną tego typu inicjatywą są obrady w sprawie Strategii Rozwoju Ponadlokalnego „Pogórza Przemysko-Dynowskiego”, które znalaziono na 7 stronach internetowych gmin oraz konsultacje w zakresie budowy linii kolejowej nr 58 Łętownia-Rzeszów. Dane w tym obszarze zidentyfikowano na 8 stronach internetowych gmin. Pozostałe konsultacje, w zakresie których informacje zamieszczano na różnych stronach internetowych gmin dotyczyły: „Strategii Przestrzennej Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego – zasady prowadzenia polityki przestrzennej ROF”, projektu „Strategii Rozwoju Ponadlokalnego Pogórza Strzyżowsko-Dynowskiego” oraz opracowania Strategii Rozwoju Lokalnego przez Lokalną Grupę Działania „Ziemia Przemyska”.

Ze względu na brak informacji na wielu stronach internetowych jednostek samorządu terytorialnego w zakresie wyników konsultacji lub prezentacji sprawozdań, tylko dla części z nich trudno jest porównać liczbę uczestników i zaangażowanie mieszkańców z różnych powiatów oraz gmin w tym obszarze.

Formy i metody prowadzenia konsultacji społecznych powinny być dostosowane do

specyfiki przedmiotu konsultacji oraz wielkości zbiorowości, której konsultowana sprawa dotyczy. W przypadku niewielkich gmin za najbardziej efektywne można uznać prowadzenie konsultacji w formie spotkań bezpośrednich. W przypadku gmin o większej liczbie mieszkańców bardziej trafne może okazać się stosowanie rozwiązań umożliwiających prowadzenie konsultacji online. Dobrą praktyką w tym zakresie jest stosowanie dedykowanych aplikacji do prowadzenia konsultacji społecznych, przy czym nie jest konieczne tworzenie takiej aplikacji na zamówienie konkretnego samorządu, ponieważ na rynku dostępnych jest co najmniej kilka tego typu rozwiązań. Warto zarazem zachęcać samorządy do prowadzenia konsultacji nie tylko za pomocą ankiet, w ramach których głos mieszkańców sprowadzałby się do wyrażenia aprobaty lub dezaprobaty proponowanego już gotowego rozwiązania, ale w większym stopniu prowadzenie konsultacji również w sposób jakościowy w formie spotkań, których celem byłoby wypracowywanie określonych rozwiązań. Przyznać jednak należy, że prowadzenie konsultacji w sposób jakościowy jest bardziej czasochłonne, a zarazem wymaga posiadania przez osoby prowadzące tego typu konsultacje odpowiednich kompetencji w tym zakresie. To z kolei w szczególności dla mniejszych samorządów stanowi barierę ze względu na ograniczenia zasobów kadrowych i finansowych. Jest także bardziej czasochłonne.

„Trzeba mieć jeszcze zasoby na to, aby prowadzić cały czas konsultacje. Trzeba mieć pracowników, którzy to robią. W dobie takiej, gdzie się wszędzie oszczędza pieniądze, wszędzie się szuka oszczędności i wszystko drożeje, więc to też nie sprzyja prowadzeniu tego typu instrumentów. Także najczęściej jest to właśnie typu wypowiedź poprzez komunikatory elektroniczne czy zbieranie pisemnie, czy mailem opinii”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Dobrą praktyką w zakresie prowadzenia konsultacji społecznych stanowiącą zarazem

odpowiedź na brak możliwości zaangażowania odpowiednio przygotowanego personelu po stronie samorządu jest zatrudnianie zewnętrznego moderatora. Atutem tego rozwiązania jest z jednej strony posiadanie przez odpowiednio wybrany podmiot eksperckiej wiedzy a zarazem odpowiednich umiejętności do prowadzenia tego typu procesów. Z drugiej strony atutem zatrudnienia zewnętrznego moderatora jest jego bezstronność i możliwość spojrzenia z pewnego dystansu na zagadnienie będące przedmiotem konsultacji. Jest to szczególnie cenne w przypadku przedsięwzięć wywołujących kontrowersje czy wręcz konflikty, gdy występuje duże ryzyko emocjonalnego zaangażowania w sprawę zarówno ze strony mieszkańców, jak i urzędników pracujących nad danym rozwiązaniem.

„[...] Fajnie, jeżeli moderatorem takiego spotkania jest osoba zupełnie z zewnątrz. To tak bardziej przekonuje. Bo jeżeli prowadzi to urzędnik, to on na pewno już ma pomysł na to wszystko, z góry przesądzony”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano, że efektywne prowadzenie konsultacji społecznych wymaga nie tylko posiadania odpowiednich zasobów i kompetentnych pracowników po stronie samorządów, ale także odpowiedniej wiedzy, postawy i zrozumienia ze strony mieszkańców odnośnie do tego, czym są konsultacje społeczne, jakie są ich możliwości i ograniczenia oraz w jaki sposób zgłaszać uwagi, żeby miały one charakter merytoryczny.

„[...] Można tu mówić o zaufaniu, [...] o takim braku wychowania do dyskusji. Ja bym to też tak nazwał, bo cały czas, cały czas uważam, że w naszym społeczeństwie nie umie się dyskutować, że nie potrafi się argumentować, że bardzo często emocje biorą górę, a nie argumenty przeważają. Przyjmować argumenty, no to już jest gorzej, jeszcze gorzej. I nawet tutaj mam, cały czas namawiam nasze odpowiednie wydziały, aby wprowadzić nawet takie zada-

nie, może nie obowiązek, ale uczenia uczniów w naszych szkołach debat oksfordzkich”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Naukę dyskusowania poprzez prowadzenie debat oksfordzkich można uznać za dobrą praktykę wartą upowszechniania w szkołach. Punktem wyjścia do przeprowadzenia debaty oksfordzkiej jest odpowiednie przygotowanie pomieszczenia, w którym się ona odbywa. Powinno być ono podzielone na strefy dla trzech grup: zwolenników danej tezy, przeciwników oraz osób niezdecydowanych. Podczas prowadzenia debaty zabronione jest zmienianie miejsc przez poszczególnych uczestników debaty. Debata powinna być prowadzona przez moderatora wspomaganego przez sekretarza odpowiedzialnego za stronę organizacyjną (np. kontrolowanie czasu wypowiedzi uczestników). Głos w debacie jest udzielany przez marszałka na przemian przedstawicielom poszczególnych stron. Podczas debaty dopuszczalne jest wygłaszanie wyłącznie argumentów merytorycznych. Zabronione stosowanie argumentów *ad personam* oraz wyśmiewanie lub obrażanie strony przeciwnej. Po przeprowadzeniu dyskusji obie strony podsumowują przedstawione argumenty i odbywa się głosowanie, np. przez podniesienie ręki. Nieco zmodyfikowaną formą debaty oksfordzkiej jest dodatkowe wprowadzenie ekspertów, przysłuchujących się debacie, występujących w roli sędziów dokonujących oceny argumentacji stosowanej przez poszczególne strony.

Jednym z problemów wskazywanych podczas wywiadów pogłębionych przez samorządowców stanowi niekiedy brak zaangażowania ze strony mieszkańców na etapie prowadzenia konsultacji społecznych i aktywizowanie się ich dopiero na etapie realizacji danego przedsięwzięcia.

Wskazywano również, że mieszkańcy chętniej aktywizują się w celu oprostowania czegoś, skrytykowania jakiejś propozycji, a trudniej jest o konstruktywne zaangażowanie skoncentrowane na rozwiązaniu określonego problemu.

„Bardzo trudno skłonić ludzi do takiego dyskursu, do debaty, do wypowiadania się pozytywnego. Do kreowania, podpowiadania propozycji, przedstawiania poza krytyką”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas wywiadów pogłębionych poruszono także kwestię anonimowości uczestnictwa w konsultacjach społecznych. Z jednej strony wskazywano, że zapewnienie anonimowości korzystnie wpływa na liczbę osób uczestniczących w konsultacjach. Samorządowcy wskazywali na to, że mieszkańcy niechętnie biorą udział w konsultacjach, jeżeli to wymaga zalogowania się i podania swoich danych osobowych. Z drugiej strony wskazywano, że w przypadku prowadzenia konsultacji z zapewnieniem anonimowości wzrasta ryzyko pojawiania się uwag pozamerytorycznych.

„Próbowaliśmy w ramach przygotowania diagnozy do strategii i ogólnie założeń taką ankietę typowo internetową »no name«. I tu jest odzew dużo większy. Natomiast wiadomo, to jest obarczone jakimś tam błędem identyfikacyjnym, czy to rzeczywiście mieszkańców [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Dobłą praktyką dotyczącą konsultacji społecznych jest określanie na poziomie danej JST zasad, procedur, ale także standardów ich prowadzenia oraz traktowanie konsultacji społecznych jako standardowego etapu opracowywania koncepcji określonych działań oraz procesu decyzyjnego, przy czym nie zawsze muszą to być konsultacje prowadzone wśród ogółu mieszkańców, ale wśród grup tzw. interesariuszy, czy zidentyfikowanych wcześniej podmiotów, których konsultowana sprawa dotyczy. Przykładowe podejście z tego zakresu obrazuje poniższa wypowiedź udzielona podczas wywiadu pogłębionego z przedstawicielem samorządu:

„Jak podejmuję działanie i uchwałę dotyczącą seniorów, to ja muszę to skonsultować z Radą Seniorów. Ja muszę to skonsultować z Radą

Działalności Pożytku Publicznego, ale też w pewnym obszarze wychodzimy szerzej, to nie są ogólne konsultacje społeczne, ale taki obowiązek w obszarach jakby zasięgania opinii, konsultowania [...]”.

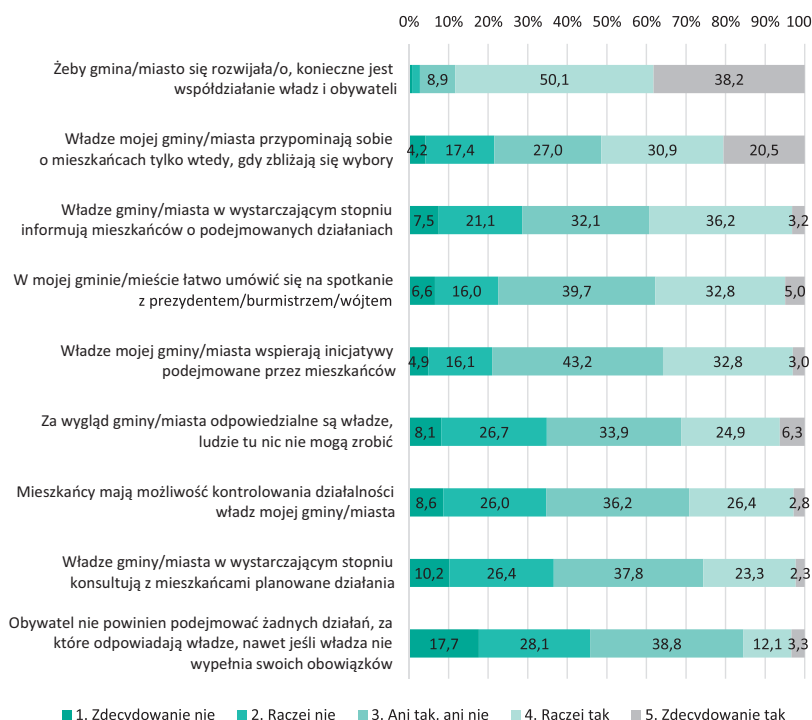
Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Przejawianie postaw obywatelskich

W ramach badania kwestionariuszowego CAWI przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych zagadnienie postaw obywatelskich poruszono łącznie z oceną działalności władz samorządowych za pomocą bloku 9 stwierdzeń dotyczących różnych aspektów roli samorządu oraz zaangażowania mieszkańców w kontekście podejmowania różnych działań na rzecz gminy, a przede wszystkim współdziałania mieszkańców i władz w tym zakresie.

Zdecydowanie najczęściej akceptowane stwierdzenie odnosi się do potrzeby współdziałania władz i obywateli. Z analizy uzyskanych wyników wyłania się jednak krytyczne spojrzenie na chęć angażowania mieszkańców przez władze samorządowe. Świadczy o tym przekonanie większości respondentów, że władze

gminy/miasta przypominają sobie o mieszkańcach tylko wtedy, gdy zbliżają się wybory. Mniej niż połowa ankietowanych wyraziła przekonanie, że władze gminy/miasta w wystarczającym stopniu informują mieszkańców o podejmowanych działaniach oraz że łatwo jest się umówić z wójtem, burmistrzem czy prezydentem miasta. Zauważalne jest jednak, że w odniesieniu do tych dwóch kwestii opinie pozytywne przeważają nad negatywnymi przy znacznym udziale odpowiedzi neutralnych, co świadczy zarazem o braku zainteresowania tymi zagadnieniami ze strony ankietowanych osób. Podobna sytuacja występuje w odniesieniu do opinii na temat wspierania inicjatyw oddolnych przez władze gminy/miasta, przy czym aż 43% ankietowanych nie miało na ten temat zdania. Zbliżone proporcje negatywnych i pozytywnych odpowiedzi wystąpiły w odniesieniu do przekonania na temat odpowiedzialności władz i mieszkańców za wygląd gminy/miasta. Nieco mniej ankietowanych mieszkańców jest przekonanych, że mieszkańcy mają możliwości kontrolowania władz gminy/miasta względem osób będących przeciwnego zdania. Wyraźnie natomiast przeważają negatywne opinie wskazujące na brak wystarczającego konsultowania z mieszkańcami działań podejmowanych przez władze gminy/miasta.

Wykres 79. Opinie na temat roli samorządu oraz współdziałania mieszkańców i władz (w %)⁵²

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Na kolejnym etapie prowadzonych prac analitycznych postanowiono dokonać agregacji danych poprzez stworzenie indeksu służącego do określenia stopnia występowania postaw obywatelskich oraz oceny roli samorządów gminnych w zakresie współdziałania z obywatelami. Pierwszy krok do stworzenia indeksu lub indeksów stanowiło wykonanie analizy czynnikowej. Wyniki przeprowadzonej analizy czynnikowej skłaniają do wyróżnienia dwóch czynników. Pierwszy z wyróżnionych czynników grupuje 6 stwierdzeń dotyczących oceny działalności władz samorządów gminnych w zakresie współpracy z mieszkańcami: „władze gminy/miasta w wystarczającym stopniu konsultują z mieszkańcami planowane działania”, „władze gminy/miasta w wystarczającym stopniu informują mieszkańców o podejmowanych działaniach”, „mieszkańcy mają możliwość kontrolowania działalności władz mojej gminy/miasta”, „w mojej gminie/mieście łatwo umówić się na spotkanie z prezydentem/burmistrzem/wójtem”, „władze mojej

gminy/miasta wspierają inicjatywy podejmowane przez mieszkańców” oraz „władze mojej gminy/miasta przypominają sobie o mieszkańcach tylko wtedy, gdy zbliżają się wybory”. W przypadku ostatniego z wymienionych stwierdzeń wystąpiła ujemna korelacja z pozostałymi stwierdzeniami.

Na drugi czynnik złożyły się stwierdzenia dotyczące oceny aktywności obywateli w procesie współdziałania z władzami samorządu gminnego: „obywatel nie powinien podejmować żadnych działań, za które odpowiadają władze, nawet jeśli władza nie wypełnia swoich obowiązków”, „za wygląd gminy/miasta odpowiedzialne są władze, ludzie tu nic nie mogą zrobić” oraz „żeby gmina/miasto się rozwijała/o, konieczne jest współdziałanie władz i obywateli” (korelacja ujemna).

W kolejnym kroku dokonano analizy rzetelności skali po uprzednim rekodowaniu danych. W odniesieniu do pierwszego z wyróżnionych czynników dokonano rekodowania wskaźnika o ujemnej korelacji, natomiast w przypadku

⁵² W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości wynoszących nie więcej niż 2%.

drugiego czynnika rekodowano dwa wskaźniki o dodatniej korelacji. W przypadku pierwszego z wyróżnionych czynników wartość współczynnika alfa Cronbacha wyniosła 0,852, co świadczy o wysokiej rzetelności skali. Ponadto usunięcie któregośkolwiek ze wskaźników składających się na skalę skutkowałoby obniżeniem jej rzetelności. W przypadku drugiego czynnika wartość współczynnika alfa Cronbacha była relatywnie niska. Należy jednak mieć na uwadze, że wielkość współczynnika alfa Cronbacha jest silnie zależna od liczby wskaźników składających się na skalę. Im mniejsza jest ich liczba, tym trudniej uzyskać wysoką wartość współczynnika. Za wystąpieniem takiej sytuacji w omawianym przypadku przemawia to, że usunięcie któregośkolwiek ze wskaźników składających się na skalę nie poprawiłoby jej rzetelności. Dlatego mimo niskiej wartości współczynnika alfa Cronbacha zdecydowano się na stworzenie indeksu również na bazie tego czynnika ze względu na jego istotną rolę w kontekście celów badania jako pozwalającego zbadać poziom natężenia występowania postaw obywatelskich przejawiających się w poczuciu potrzeby angażowania się obywateli we współdziałanie z władzami samorządu gminnego na rzecz lokalnej społeczności.

W ten sposób stworzono dwa indeksy z przypisaniem do każdej negatywnej odpowiedzi (z uwzględnieniem rekodowania) wartości -2 oraz -1, a w przypadku odpowiedzi pozytywnych wartości 1 oraz 2. Odpowiedziom neutralnym przypisano wartość 0. W przypadku pierwszego indeksu odnoszącego się do oceny aktywności władz samorządowych minimalna możliwa do uzyskania wartość mogła wynieść -12 pkt. a maksymalna 12 pkt. Z kolei w przypadku drugiego indeksu odnoszącego się do oceny aktywności obywatelskiej mieszkańców potencjalna wartość minimalna mogła wynieść -6 pkt., a maksymalna 6 pkt.

Średnia wartość indeksu oceny aktywności władz samorządu gminnego w zakresie współdziałania z mieszkańcami wyniosła -0,4 pkt., co można uznać za przejawianie postawy neutralnej w tym zakresie z nieznacznym wyrażeniem niezadowolenia z przejawianej aktywności samorządów. W przypadku drugiego

indeksu średnia wartość wyniosła 1,7 pkt., co wskazuje na występowanie umiarkowanego przekonania, że mieszkańcy powinni aktywizować się na rzecz społeczności lokalnej, nie licząc jedynie na to, że stosowne działania będą podejmowane przez władze samorządowe.

Na podstawie analizy jednoczynnikowej ANOVA można stwierdzić, że przekonanie o potrzebie zaangażowania ze strony obywateli jest tym wyższe, im wyższy jest osiągany poziom wynagrodzenia od średniej wartości indeksu wynoszącej 1 pkt. w przypadku osób osiągających dochody do 2 tys. zł miesięcznie po 2,4 pkt. w przypadku osób osiągających dochody powyżej 5 tys. zł. Osiągane dochody nie różnicują jednak przekonań dotyczących oceny aktywności władz samorządowych. Ze względu na wielkość miejsca zamieszkania wyższe średnie wartości indeksu wskazującego na potrzebę angażowania się przez mieszkańców osiągano w miastach liczących pow. 50 do 100 tys. mieszkańców oraz pow. 100 tys. mieszkańców. Mieszkańcy miast tej wielkości gorzej zarazem oceniali działania władz w zakresie współdziałania z obywatelami. Na podstawie przeprowadzonych analiz wyłania się zatem obraz mieszkańców średnich i dużych miast jako bardziej wymagających zarówno wobec władz samorządowych jak i roli mieszkańców w zakresie współdziałania na rzecz lokalnych społeczności. Mężczyźni w większym stopniu niż kobiety wyrażali przekonanie o potrzebie angażowania się obywateli w sprawy lokalne, ale z drugiej strony nieco bardziej krytycznie oceniali aktywność podejmowaną przez władze samorządowe w zakresie współdziałania z mieszkańcami.

8.4. Wsparcie dla uchodźców z Ukrainy

Zaangażowanie mieszkańców w pomoc dla uchodźców z Ukrainy

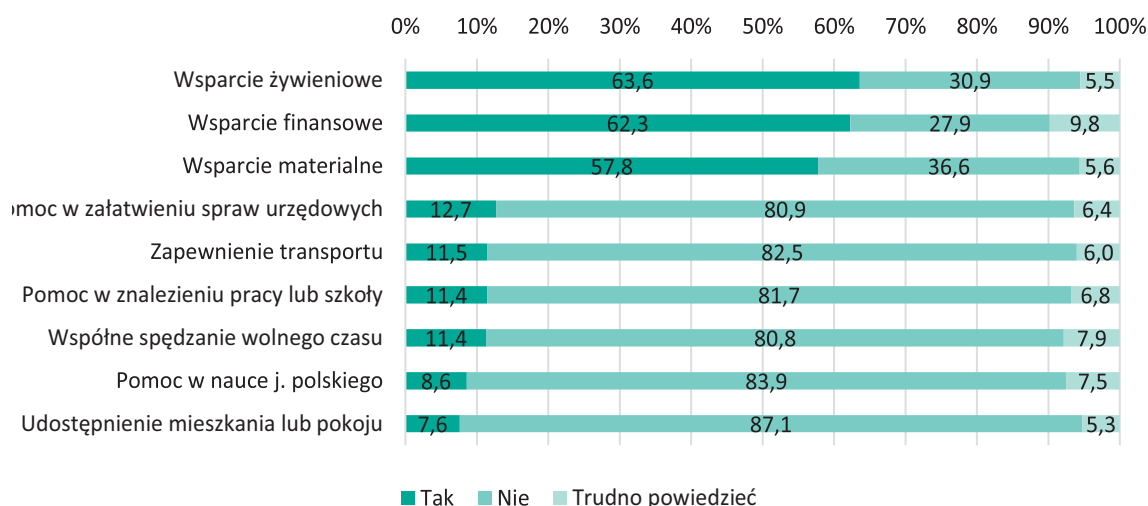
Agresja zbrojna Rosji na Ukrainę, która rozpoczęła się w lutym 2022 r., spowodowała napływ dużej liczby uchodźców z Ukrainy do Polski. Z danych przedstawionych w raporcie z „Badania pilotażowego uchodźców z Ukrainy” przeprowadzonego przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie wynika, że w okresie od

24 lutego do 30 kwietnia 2022 r. do Polski wjechało 3,3 mln osób. Największą grupę uchodźców stanowiły kobiety w wieku 36-64 lat oraz w wieku od 18-34 lat. Ponad 2/3 osób ankietowanych w ramach tego badania zadeklarowało, że potrzebuje pomocy w zakresie zdrowia psychicznego lub wsparcia psychospołecznego⁵³. Szczególne natężenie tego napływu doświadczyło województwo podkarpackie jako jedno z dwóch województw (obok lubelskiego) graniczące z Ukrainą. W pierwszych dniach po wybuchu konfliktu zbrojnego napływ uchodźców był największy z kumulacją przy przejściach granicznych skutkującą koniecznością świadczenia pomocy humanitarnej. Wielu uchodźców podjęło decyzję o ucieczce ze swojego miejsca zamieszkania w sposób nagły, nie zabierając nawet podstawowych rzeczy lub zabierając jedynie niewielki bagaż podręczny. Konieczne było zatem zapewnienie dużej liczbie osób wsparcia żywieniowego czy odzieży. Przybycie do innego państwa wiązało się także z koniecznością załatwienia formal-

ności administracyjnych. W dalszej kolejności konieczne było zapewnienie transportu, a także miejsca zamieszkania. Sprawne przeprowadzenie działań na tak masową skalę nie byłoby możliwe jedynie z zaangażowaniem instytucji publicznych bez zaangażowania organizacji pozarządowych oraz osób fizycznych. Skala zaangażowania Polaków, w tym mieszkańców województwa podkarpackiego w pomoc dla uchodźców z Ukrainy była bardzo duża. Dzięki temu możliwe było przyjęcie bardzo dużej liczby osób bez konieczności tworzenia obozów dla uchodźców.

Ankietowani mieszkańcy województwa podkarpackiego najczęściej wskazywali, że wspierali uchodźców z Ukrainy w ramach pomocy humanitarnej. Większość ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów zadeklarowała, że w czasie wybuchu konfliktu zbrojnego oferowała wsparcie żywieniowe, finansowe oraz materialne. Pozostałe formy udzielonego wsparcia spośród wymienionych w ankiecie były wskazywane przez ok. 10% ankietowanych.

Wykres 80. Rodzaje wsparcia udzielonego przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych uchodźcom z Ukrainy w czasie wybuchu konfliktu zbrojnego (w %)

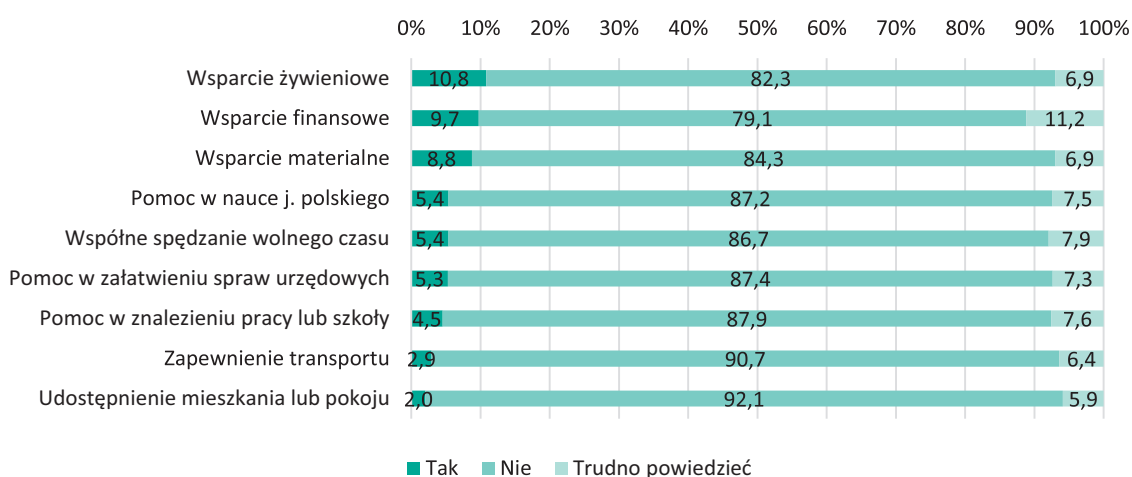
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

⁵³ Źródło: <https://rzeszow.stat.gov.pl/aktualnosci/badanie-pilotazowe-uchodzcow-z-ukrainy,207,1.html#>.

Po ponad roku od wybuchu konfliktu zbrojnego specyfika wsparcia dla uchodźców z Ukrainy uległa bardzo dużym zmianom zarówno pod względem skali zapotrzebowania na wsparcie, jak i pod względem rodzajów potrzebnego wsparcia. Dla znacznej części uchodźców z Ukrainy województwo podkarpackie stanowiło miejsce jedynie chwilowego pobytu. Część osób wyjechała do innych województw lub za zachodnią granicę Polski. Po odparciu ofensywy na Kijów część osób postanowiła wrócić do swojej ojczyzny. Potrzeby osób, które zostały w województwie podkarpackim, zmieniły się w stosunku do potrzeb z pierwszych dni po przybyciu do Polski. Zmniejszyło się zapotrzebowanie na pomoc humanitarną przy utrzymującym się zapotrzebowaniu na wsparcie pomagające w adaptacji do uwarunkowań życia w Polsce. Z drugiej strony przedłużający się konflikt zbrojny bez perspektyw na jego szybkie rozstrzygnięcie, a także upływający czas od przybycia fali uchodźców z Ukrainy powoduje zwracanie w polskim społeczeństwie mniejszej uwagi na sytuację osób z Ukrainy.

Mając powyższe na uwadze, nie zaskakuje, że w odniesieniu do stanu obecnego (wrzesień 2023 rok) respondenci badania ankietowego znacznie rzadziej wskazywali na zaangażowanie w różne formy wsparcia uchodźców z Ukrainy. Podobnie jak w odniesieniu do czasu wybuchu konfliktu najczęściej wskazywano świadczenie form wsparcia żywieniowego, finansowego oraz materialnego. Świadczenie tego typu form wsparcia deklarowało ok. 10% ankietowanych. Na tym tle za relatywnie często wskazywane można uznać działania mające na celu adaptację oraz integrację uchodźców, takie jak pomoc w nauce języka polskiego czy wspólne spędzanie wolnego czasu. Najrzadziej wskazywano zapewnienie transportu oraz udostępnienie mieszkania lub pokoju, co pokazuje znaczenie tego typu działań jako doraźnych, które odegrały bardzo ważną rolę w momencie napływu fali uchodźców. Zamieszkiwanie pod wspólnym dachem przez dłuższy czas mogłoby być uciążliwe zarówno dla osób goszczących, jak i goszczonych. Z kolei zapewnienie transportu często miało charakter jednorazowy i było związane z koniecznością zabrania uchodźców spod granicy.

Wykres 81. Rodzaje wsparcia udzielanego obecnie (tj. wg stanu na wrzesień 2023 r.) uchodźcom z Ukrainy przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

W kontekście celów badania za interesujące zagadnienie można uznać określenie profilu osób pomagających uchodźcom poprzez poszukiwanie odpowiedzi na pytanie,

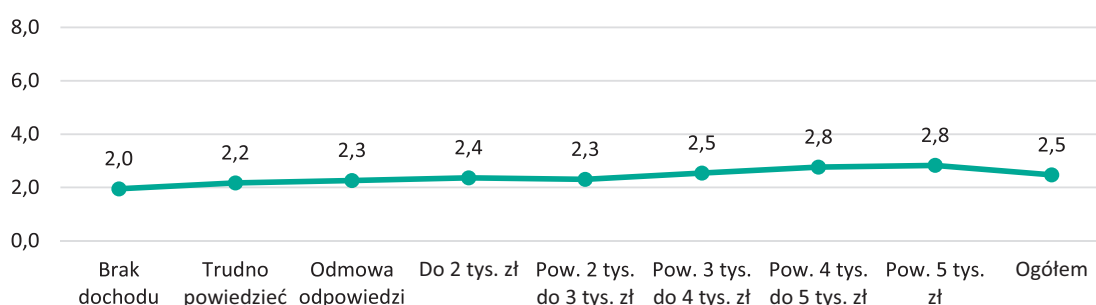
czy osoby udzielające wsparcia różnią się pod względem cech społeczno-demograficznych względem pozostałych osób. W tym celu dokonano agregacji danych za pomocą indeksu

poprzez przypisanie 1 pkt. za każdą udzieloną formę pomocy.

Średnia wartość tak obliczonego indeksu wyniosła 2,5 pkt. spośród 9 możliwych przy medianie wynoszącej 2 pkt. oraz dominancie wynoszącej 3 pkt. Analizy porównawcze średniej wartości indeksu za pomocą analizy jednoczynnikowej ANOVA pozwoliły na dostrzeżenie zróżnicowania udzielonego wsparcia ze

względu na poziom posiadanych dochodów. Im wyższy był deklarowany poziom dochodów posiadanych przez respondentów, tym częściej wskazywali oni na wspieranie uchodźców z Ukrainy w momencie wybuchu konfliktu zbrojnego. W odniesieniu do sytuacji obecnej nie zaobserwowano jednak wyraźnych różnicowań pomiędzy udzielaniem wsparcia a poziomem posiadanych dochodów.

Wykres 82. Indeks wsparcia udzielanego uchodźcom z Ukrainy w momencie wybuchu konfliktu a wielkość dochodów (w pkt.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Przedstawiciele organizacji społecznych, z którymi prowadzono wywiady pogłębione, wskazywali na bardzo szybkie udzielenie wsparcia osobom przybywającym z Ukrainy.

„Po wybuchu tego konfliktu na Ukrainie [...] podjęliśmy decyzję, aby część środków finansowych ukierunkować na pomoc Ukrainie. I dostaliśmy zielone światło od Narodowego Instytutu Wolności na to, aby przebudować troszeczkę formułę naboru wniosków, które z początkiem roku też ogłosiliśmy, w tym roku, kiedy wybuchła wojna. I duża część środków finansowych poszła dla młodych organizacji, grup nieformalnych na to, aby właśnie integrować społeczność ukraińską”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

„[...] Była pomoc [...] od razu skierowana do cudzoziemców. [...] Widzimy również różnego rodzaju czy to kolonie, czy spotkania, czy warsztaty dla tych dzieciaków. Mamy na naszym terenie Fundację Folkowisko, która jest bardzo

poświęcona pomocy cudzoziemcom w różnych kierunkach. Czy to finansowej, czy materialnej, czy po polskiej stronie, czy na granicy, czy po ukraińskiej stronie. [...] W szkołach też są organizowane kolonie, półkolonie dla dzieci i polskich, i ukraińskich. Tak, żeby mogli razem ze sobą pobyc, spędzić czas”

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Analiza informacji na temat wsparcia dla uchodźców z Ukrainy dostępnych na stronach internetowych podkarpackich urzędów

Skuteczna pomoc dla uchodźców z Ukrainy wymagała zaangażowania na dużą skalę nie tylko mieszkańców, ale także organizacji pozarządowych, ale przede wszystkim instytucji publicznych. Niebagatelną rolę pod tym względem odegrały samorządy, które w chwili masowego napływu uchodźców z Ukrainy zaangażowały się w organizację pomocy humanitarnej. Na samorządach spoczywały także działania administracyjne polegające m.in. na nadaniu

numeru PESEL oraz wypłacie świadczeń. Jako instytucje publiczne samorządy pełnią też bardzo ważną rolę w procesie przekazywania rzetelnych informacji umożliwiających uchodźcom odnalezienie się w nowej rzeczywistości.

Dlatego w ramach analizy zawartości stron internetowych podkarpackich urzędów sprawdzono dostępność informacji dotyczących wsparcia dla uchodźców z Ukrainy oraz pomocy świadczonej dla dotkniętej wojną Ukrainy.

Ważną rolę w zakresie wsparcia uchodźców z Ukrainy odgrywa **Samorząd Województwa Podkarpackiego**. Uwagę zwracają działania podejmowane przez Marszałka Województwa Podkarpackiego Władysława Ortyla, który dwukrotnie wystosował oficjalny apel do placówek dyplomatycznych w Polsce oraz do władz samorządowych w Niemczech, Austrii oraz Włoszech z prośbą o pomoc poszkodowanym w wyniku konfliktu zbrojnego. Kwota przeznaczona przez Samorząd Województwa Podkarpackiego na działania wspierające uchodźców z Ukrainy wyniosła ponad 50 mln złotych (według informacji z 16 listopada 2022 r.). Były to zarówno środki własne Samorządu, jak i środki pozyskane z Unii Europejskiej oraz z budżetu państwa, w tym Fundusz Pomocy oraz środki z budżetu wojewody. Przykładem działania wspierającego podejmowanego przez Samorząd Województwa Podkarpackiego było zapewnienie nowoczesnego sprzętu medycznego, który został dostarczony na Ukrainę. Innym przykładem pomocy świadczonej Ukrainie jest grant o wartości ponad pół miliona złotych pozyskany ze środków Ministerstwa Spraw Zagranicznych w ramach konkursu „Pomoc humanitarna 2022”. W ramach projektu zakupiona została żywność, którą przekazano do administracji obwodowych we Lwowie i Użgorodzie.

Ważnym działaniem podjętym przez Samorząd Województwa Podkarpackiego (realizowanym przez Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie) było utworzenie **Podkarpackiego Centrum Integracji Cudzoziemców**, którego celem jest aktywizacja obywateli Ukrainy przybyłych do województwa podkarpackiego po 24 lutego 2022 roku (tj. po wybuchu konfliktu zbrojnego).

Projekt został sfinansowany w 85% ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014–2020, a w 15% z budżetu województwa podkarpackiego. Ogólna wartość projektu wyniosła 30 mln złotych, a jego realizacja zaplanowana została do końca 2023 roku. Ponadto ok. 12 mln złotych przeznaczono na powstanie mieszkań chronionych, które udostępniono w czterech miastach regionu: Rzeszowie, Tarnobrzegu, Przemyślu i Krośnie. Mieszkania te mają być przeznaczone głównie dla obywateli Ukrainy, lecz w przypadku nierozdysponowania wszystkich lokali, ich beneficjentami mogą zostać osoby zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Jest to bardzo praktyczne rozwiązanie, które nie tylko odpowiada na potrzeby poszkodowanych w wyniku wojny obywateli Ukrainy, ale stanowi również formę wsparcia dla polskich rodzin potrzebujących pomocy.

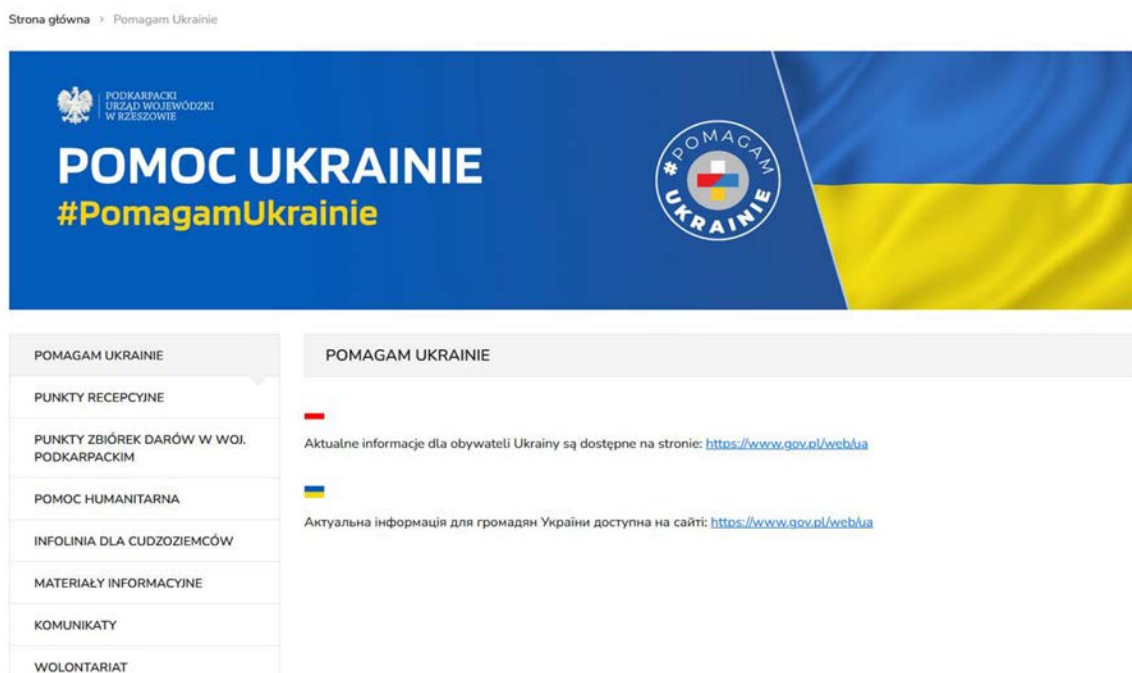
Innym ważnym projektem realizowanym przez Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie skierowanym do cudzoziemców jest projekt: „Razem możemy więcej – Program Aktywizacyjny Województwa Podkarpackiego dla Cudzoziemców”. Projekt ten uzyskał dofinansowanie w wyniku konkursu ofert „Razem Możemy Więcej – Pierwsza Edycja Programu Aktywizacyjnego dla Cudzoziemców na lata 2022–2023” ogłoszonego w ramach Resortowego Programu Aktywizacyjnego dla Cudzoziemców na lata 2022–2025. W ramach projektu przewidziano wsparcie skierowane do cudzoziemców legalnie przebywających na terenie województwa podkarpackiego. Założono, że co najmniej połowę spośród 80 uczestników projektu będą stanowili obywatele Ukrainy, którzy znaleźli się w Polsce w związku z wojną na terenie tego kraju i są w szczególnie trudnej sytuacji życiowej. W ramach projektu przewidziano określenie indywidualnych ścieżek wsparcia dostosowanych do potrzeb uczestników wypracowanym podczas spotkania z doradcą zawodowym. W razie potrzeby wynikającej z diagnozy przeprowadzonej przez doradcę zawodowego w projekcie przewidziano także możliwość spotkania z psychologiem oraz szkoleń z języka polskiego (w przypadku

braku porozumiewania się po polsku w sposób komunikatywny). Wsparcie w ramach projektu obejmuje również warsztaty z aktywnego poszukiwania pracy oraz warsztaty z prowadzenia własnej działalności gospodarczej w Polsce. Końcowy element oferowanego wsparcia stanowi pomoc w znalezieniu, kwalifikowaniu i finansowaniu dostępnych szkoleń, kursów lub innych form kształcenia w celu dostosowania kompetencyjnego uczestników projektu do potrzeb rynku pracy. Przewidziano także wsparcie (również finansowe) na potrzeby przeprowadzenia procesu nostryfikacji dyplomów uczelni zagranicznych⁵⁴.

Informacje na temat pomocy dla obywateli Ukrainy można znaleźć także na stronie **Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego**. W tym

celu uruchomiono stronę internetową **PomagamUkrainie.gov.pl**, która stanowi narzędzie dla potrzebujących wsparcia oraz organizacji i osób chętnych do zaangażowania się w pomoc uchodźcom. Ponadto otworzono całodobową infolinię dla cudzoziemców oraz infolinię wyznaczoną w celu ułatwienia kontaktu przez uchodźców z poszukującymi ich bliskimi, którzy już przebywają na terytorium Polski. Wyodrębniono również osobną stronę internetową w zakresie pomocy Ukrainie, w której zawarto osobne zakładki dotyczące aktualnych informacji (również w języku ukraińskim), punktów zbiórek, komunikatów, wolontariatu oraz materiałów informacyjnych zawierających m. in. dane w zakresie legalizacji pobytu, opieki medycznej i edukacji.

Obraz 9. Zakładka „Pomagam Ukrainie” na stronie internetowej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego

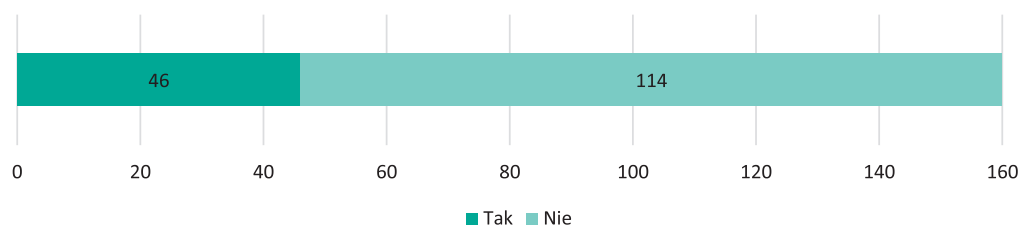
Źródło: <https://rzeszow.uw.gov.pl/pomagamukrainie> [dostęp: 09.11.2023 r.].

Osobna zakładka z informacjami w zakresie pomocy obywatelom Ukrainy została wyodrębniona zaledwie na 46 stronach internetowych gmin oraz 8 stronach powiatów. Może to nieco zaskakiwać, biorąc pod uwagę przygraniczne

położenie województwa podkarpackiego oraz skalę podejmowanych działań skierowanych do uchodźców z Ukrainy. Na pozostałych stronach, na których nie wyodrębniono takiej zakładki, znalezienie informacji dotyczących pomocy i świadczeń dla uchodźców wymaga skorzystania z wyszukiwarki oraz wpisania stosownego hasła w języku polskim.

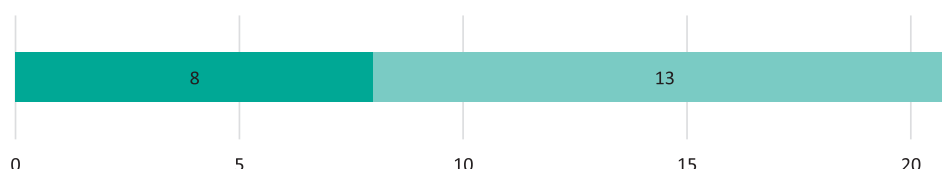
⁵⁴ Źródło: https://wuprzeszow.praca.gov.pl/490/-/asset_publisher/9KL4UzrZ3jXP/content/18989712-projekt-razem-mozemy-wiecej [dostęp: 5.12.2023 r.].

Wykres 83. Wyodrębnienie zakładki na stronach internetowych gmin zawierającej informacje dotyczące pomocy świadczonej uchodźcom z Ukrainy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Wykres 84. Wyodrębnienie zakładki na stronach internetowych powiatów zawierającej informacje dotyczące pomocy świadczonej uchodźcom z Ukrainy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Szczegółowość informacji w tym obszarze jest różna, zależnie od konkretnej witryny. Zakładki zawierają informacje dotyczące szeroko pojętej pomocy: ogłoszenia na temat zbiórek materialnych dla uchodźców, możliwości ubiegania się o świadczenia na rzecz zakwaterowania

i wyżywienia, numery kont z możliwością wpłaty dowolnej kwoty pieniężnej na rzecz uchodźców, informacje o wsparciu psychologicznym, informacje w zakresie dalszego kształcenia dla dzieci z Ukrainy oraz pomoc w kwestiach formalnych związanych z urzędem.

Obraz 10. Zakładka z informacjami dla uchodźców na stronie Starostwa Powiatowego w Kolbuszowej

Źródło: <http://www.powiat.kolbuszowski.pl/pomoc-dla-ukrainy/> [dostęp: 19.10.2023].

Dobłą praktyką w tym zakresie jest publikacja na niektórych stronach filmów instruktażowych dla uchodźców, np. pomoc w zakładaniu numeru PESEL lub profilu mObywatel. Pozwala to na relatywnie szybkie i praktyczne wdrożenie uchodźców w tematykę dotyczącą koniecznych do załatwienia formalności, tym samym ułatwiając aktywizację w zakresie podejmowania inicjatyw społecznych i wejście na rynek pracy. Skuteczne zaznajomienie obywateli Ukrainy w tym obszarze jest ważne

w kontekście stabilizacji sytuacji życiowej uchodźcy, dlatego na tym polu niezwykle istotne jest duże zaangażowanie pracowników instytucji publicznych, głównie urzędów pracy, w pomoc praktyczną i w zakresie poradnictwa prawnego i zawodowego. Dobłą praktyką w tym obszarze było wyznaczenie terminów, w których obywatele Ukrainy mogli składać wnioski o świadczenia dla rodzin i załatwić sprawy urzędowe. Były to np. tzw. „Weekendy dla Ukrainy” w gminie Brzozów.

Obraz 11. Informacja na stronie internetowej Urzędu Miasta Jarosław z filmem instruktażowym dla obywateli Ukrainy

Dla mieszkańców

Pomoc dla Ukrainy
Konsultacje społeczne
Jarosławski Budżet Obywatelski
e-urząd
Koronawirus - co musisz wiedzieć?
Opłaty lokalne i podatki
Jarosławska Karta Dużej Rodziny
Jarosławska Karta Seniora 60+
Edukacja

Film instruktażowy dla obywateli Ukrainy - nadanie numeru PESEL, Profil Zaufany oraz mObywatel

Przygotowany materiał stanowi pomoc dla obywateli Ukrainy w wyjaśnieniu kroków związanych z nadaniem numeru PESEL, informacji dotyczących aplikacji mObywatel oraz czym jest Profil Zaufany, w związku z wejściem w życie ustawy z 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa.

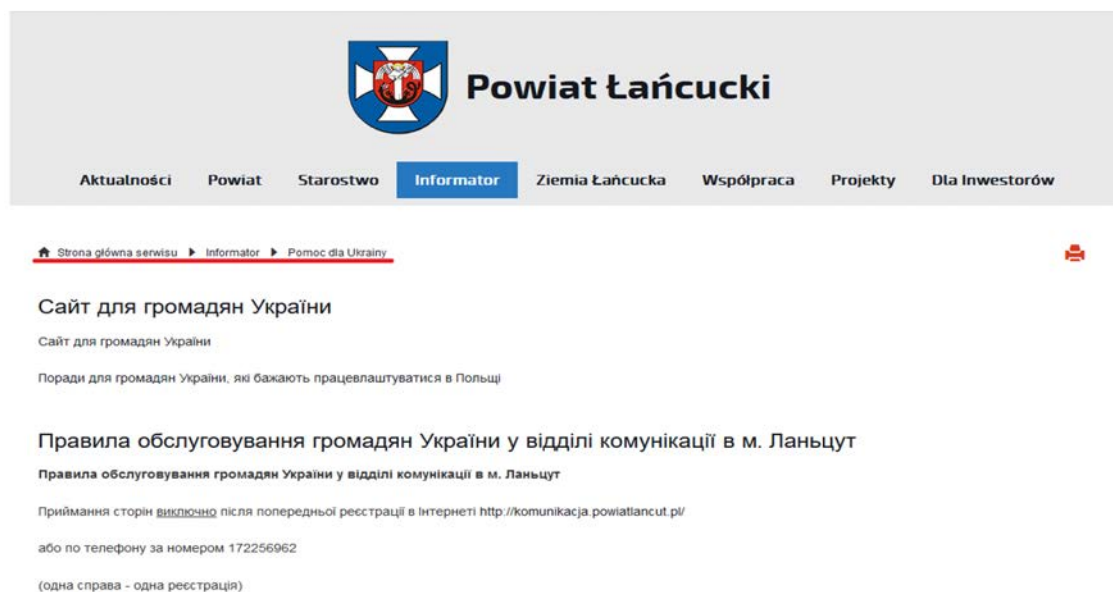
Film znajduje się pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=gIvdLugsRwo>

Źródło: <https://miastojaroslaw.pl/arttykul/1645/film-instruktażowy-dla-obywateli-ukrainy-nadanie-numeru-pesel-profil-zaufany-oraz-mobywatel> [dostęp: 19.10.2023].

Jak już wspomniano, podstawowym warunkiem skutecznej informacji jest przedstawienie jej w sposób przystępny dla odbiorców, a przede wszystkim w języku zrozumiałym dla odbiorcy, czyli w tym przypadku w języku ukraińskim. Ułatwia to komunikację oraz pozyskiwanie niezbędnych danych przez uchodźców, którzy nie zdążyli zaznajomić się z językiem polskim. Za przykład dobrej praktyki może tu posłużyć zakładka na stronie internetowej

Starostwa Powiatowego w Łańcucie. Barię dościa do informacji w języku ukraińskim może jednak stanowić to, że ścieżka do tej zakładki w ramach menu jest w języku polskim. Najprostszym rozwiązaniem umożliwiającym w szybki sposób dotarcie do informacji w języku ukraińskim byłoby oznaczenie stosownej zakładki flagą ukraińską, jak to zwyczajowo jest stosowane w przypadku oznaczania stron dostępnych w różnych wersjach językowych.

Obraz 12. Zakładka z informacjami dla uchodźców na stronie Starostwa Powiatowego w Łąncucie

Źródło: <https://www.powiatlancut.pl/informator/pomoc-dla-ukrainy/> [dostęp: 19.10.2023].

Na uwagę zasługuje kilka interesujących rozwiązań, które zostały wdrożone na poziomie gminy w kontekście pomocy uchodźcom. Jedną z nich jest konkurs pt. „Moja społeczność wobec uchodźców” organizowany przez gminę Grodzisko Dolne. W ramach tego konkursu każdy z uczestników zachęcony był do prowadzenia notatek, gromadzenia zdjęć i wszelkich możliwych materiałów związanych z pomocą udzieloną uchodźcom i wpływem, jaki ma to na prywatne życie. Świadczyć to może o aktywizacji społeczności lokalnej i promowanie niesienia pomocy potrzebującym. Jedną z form pomocy w gminie Żołynia była akcja „Plecaczek” orga-

nizowana w Zespole Szkół w Żołyni, w ramach której uczniowie przygotowali i wyposażyli 40 plecaków dla najmłodszych dotkniętych konfliktem zbrojnym. Ponadto organizowano kiermasze, z których dochód przeznaczono na potrzeby ukraińskich rodzin.

Godną uwagi praktyką jest również publikacja na stronie Urzędu Miasta Rzeszowa „Poradnika dla osób przyjmujących uchodźców”, który zawiera podstawowe zwroty w języku ukraińskim i odnosi się do sposobów komunikacji z dorosłymi uchodźcami i ich dziećmi z uwzględnieniem walorów psychologicznych (o co pytać, jak pytać itp.).

Nierzadko spotykaną praktyką na stronach internetowych jest również możliwość przełączenia treści w tryb ukraiński – w wyniku tego wszystkie informacje zawarte na stronie internetowej, włącznie z tytułami zakładek, zostają automatycznie przetłumaczone na język ukraiński. Ułatwia to swobodne operowanie stroną internetową zagranicznemu użytkownikowi.

Wśród inicjatyw prowadzonych zarówno na rzecz uchodźców, jak i wolontariuszy udzielających pomocy warto wskazać na program „Kotwica”, o którym informacje opublikowano na stronie Urzędu Gminy Jasienica Rosielna. Program ten przeznaczony jest dla wolontariuszy pracujących na granicy oraz w punktach humanitarnych w Ukrainie. Obejmuje swoim zakresem psychoedukację dotyczącą traumy wojennej i sytuacji kryzysowych. Z kolei w Przeworsku zorganizowano Miniżłobek „Spynka” skierowany dla dzieci z Ukrainy. Ponadto organizowano konkursy dotacyjne dla organizacji pozarządowych na rzecz obywateli Ukrainy, np. konkurs dla organizacji pozarządowych w obszarze działań integracyjnych dla uchodźców w społecznościach lokalnych. Wiele znalezionych informacji odnosi się do zapewnienia wsparcia psychologicznego oraz prawnego. W tym celu zainaugurowano działalność instytucji publicznych takich jak Centrum Psychologiczno-Prawne dla obywateli Ukrainy (gmina Zarzecze).

Zaangażowanie w pomoc uchodźcom wydaje się stać na wysokim poziomie, jeśli brać pod uwagę czas wybuchu konfliktu. Zdecydowana większość stron internetowych podkarpackich urzędów zawiera informacje w zakresie pomocy obywatelom Ukrainy, które datowane są na rok 2022. Jest to 120 stron internetowych gmin, 19 witryn powiatów i strona Samorządu Województwa Podkarpackiego. W większości przypadków jednak odnalezienie informacji wymaga wpisania odpowiedniego hasła w wyszukiwarce internetowej.

Ogółem informacje w zakresie pomocy uchodźcom znaleziono na 139 stronach internetowych gmin, 19 stronach powiatów i stronie Samorządu Województwa Podkarpackiego.

Były to dane mniej lub bardziej rozbudowane. Jeśli chodzi o zakres czasowy, to na zaledwie 21 stronach gmin, 5 stronach powiatu i stronie Samorządu Województwa Podkarpackiego odnaleziono informacje, które datowano na 2023 r. Zawierały one najczęściej aktualności w zakresie pomocy, np. informacje o darmowych lekcjach matematyki dla uchodźców na terenie gminy miejskiej Łańcut. Były to również informacje w zakresie Funduszu Solidarności z Ukrainą, który został w dużej mierze przeznaczony na działania integracyjne w środowisku lokalnym. Inne informacje datowane na 2023 r. to głównie aktualizacje programów dotyczących świadczeń na rzecz uchodźców, deklaracje dalszego wsparcia i pomocy, podsumowanie dotychczasowych działań oraz wyraz solidarności z Ukrainą, np. w rocznicę wybuchu konfliktu. Pozostałe dane dotyczą np. programów stypendialnych w nowym roku szkolnym, w którym uwzględniono również dzieci i młodzież z Ukrainy (informacja na stronie internetowej Urzędu Gminy Zaklików), organizacji konferencji oraz wspólnych inicjatyw w zakresie odbudowy Ukrainy i pomocy uchodźcom poszkodowanym w wyniku konfliktu zbrojnego (informacje na stronie internetowej Urzędu Gminy Komańcza), zbiórki na zakup niezbędnych artykułów dla walczących Ukraińców (Urząd Miasta Sanoka) czy aktualności w zakresie szeroko pojętej pomocy, np. informacja o poszukiwaniu domu dla sześcioposobowej rodziny z Ukrainy w gminie Besko.

Niewiele jest informacji dotyczących roku 2023 i zakresu działalności samorządów w kontekście pomocy Ukrainie. Większość znalezionych informacji datuje się na okres niedługo po wybuchu konfliktu, gdy zaangażowanie społeczeństwa polskiego w pomoc uchodźcom znajdowało się na wysokim poziomie intensywności. Trudno stwierdzić, czy jest to jedynie wynik braku aktualizacji treści znajdujących się na stronach, czy obecnego mniejszego zaangażowania w pomoc uchodźcom w porównaniu do sytuacji z początku wojny.

8.5. Podsumowanie rozdziału

Jednym z kluczowych elementów kapitału społecznego, a zarazem fundamentalnym budulcem społeczeństwa obywatelskiego jest zaufanie społeczne. Porównując wyniki badań z 2010 r.⁵⁵ oraz obecnych widać bardzo wyraźny spadek uogólnionego poziomu zaufania – do ludzi ogółem, sąsiadów, współpracowników, jak i przedstawicieli poszczególnych szczebli władz samorządowych. Jest to bardzo niepokojący wniosek.

Wyniki badania ankietowego dotyczące zaufania do różnych kategorii społecznych układają się w sposób zależny od występującego dystansu społecznego na zasadzie, że im większy dystans społeczny tym niższy poziom zaufania. Zdecydowanie najwyższy poziom zaufania można zaobserwować w odniesieniu do osób z rodziny, nieco niższy w odniesieniu do sąsiadów, a najniższy do abstrakcyjnie ujętej większości ludzi. W odniesieniu do każdego szczebla samorządu odpowiedzi wskazujące na brak zaufania do władz samorządowych przeważały nad odpowiedziami dotyczącymi posiadania zaufania. Im wyższy jest szczebel samorządu, tym ankietowanym trudniej było wyrazić jednoznaczną opinię na ten temat. Władze samorządu wojewódzkiego i powiatowego jawią się zatem mieszkańcom jako bardziej abstrakcyjne w porównaniu do władz samorządu gminnego. Świadczy o tym znacznie częstsze kontaktowanie się z przedstawicielami władz gminy w porównaniu do samorządowców wyższych szczebli.

Budżet obywatelski jest stosowany w województwie podkarpackim przez kilkanaście samorządów (w 2023 r. było ich 18). Interesujące podejście do wdrażania budżetu obywatelskiego zastosowano w Stalowej Woli. Opierając się na diagnozie obszarów problemowych występujących w mieście, postanowiono zawęzić zakres budżetu obywatelskiego poprzez wyróżnienie Młodzieżowego Budżetu Obywatelskiego oraz Zielonego Budżetu Obywatelskiego.

Konsultacje społeczne przeprowadza się najczęściej w formie bezpośrednich spotkań i debaty w wyznaczonym przez urząd miejscu, w formie zgłaszania uwag pisemnych (poprzez wiadomości mailowe lub złożenie stosownych dokumentów w siedzibie urzędu) oraz w formie ankiety internetowej. Formy i metody prowadzenia konsultacji społecznych powinny być dostosowane do specyfiki przedmiotu konsultacji oraz wielkości zbiorowości, której konsultowana sprawa dotyczy. W przypadku niewielkich gmin za najbardziej efektywne można uznać prowadzenie konsultacji w formie spotkań bezpośrednich. W przypadku gmin o większej liczbie mieszkańców bardziej trafne może okazać się stosowanie rozwiązań umożliwiających prowadzenie konsultacji online. Dobrą praktyką w tym zakresie jest stosowanie dedykowanych aplikacji do prowadzenia konsultacji społecznych, przy czym nie jest konieczne tworzenie takiej aplikacji na zamówienie konkretnego samorządu, ponieważ na rynku dostępnych jest co najmniej kilka tego typu rozwiązań. Warto zarazem zachęcać samorządy do prowadzenia konsultacji nie tylko za pomocą ankiet, w ramach których głos mieszkańców sprowadzałby się do wyrażenia aprobaty lub dezaprobaty proponowanego już gotowego rozwiązania, ale w większym stopniu prowadzenie konsultacji również w sposób jakościowy w formie spotkań, których celem byłoby wypracowywanie określonych rozwiązań. Dobrą praktyką w zakresie prowadzenia konsultacji społecznych stanowiącą zarazem odpowiedź na brak możliwości zaangażowania odpowiednio przygotowanego personelu po stronie samorządu jest zatrudnianie zewnętrznego moderatora.

Za dobrą praktykę wartą upowszechniania w szkołach można uznać naukę dyskusowania poprzez prowadzenie debat oksfordzkich.

Agresja zbrojna Rosji na Ukrainę, która rozpoczęła się w lutym 2022 r., spowodowała napływ dużej liczby uchodźców z Ukrainy do Polski. Ankietowani mieszkańcy województwa podkarpackiego najczęściej wskazywali, że wspierali uchodźców z Ukrainy w ramach

⁵⁵ H. Kotarski, *op. cit.*

pomocy humanitarnej. Większość ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów zadeklarowała, że w czasie wybuchu konfliktu zbrojnego oferowała wsparcie żywieniowe, finansowe oraz materialne. Niewielka liczba samorządów w województwie podkarpackim posiada na swoich stronach internetowych odrębnie wydzieloną zakładkę z informacjami skiero-

wanymi dla osób z Ukrainy. Należy jednak podkreślić, że skuteczność wsparcia na dużą skalę w odpowiedzi na nagłą potrzebę pomocy dużej fali uchodźców z Ukrainy była możliwa dzięki uzupełniającym działaniom podejmowanym zarówno przez obywateli, organizacje pozarządowe, jak i administrację publiczną różnego szczebla.

9. POSTAWY OBYWATELSKIE WŚRÓD STUDENTÓW

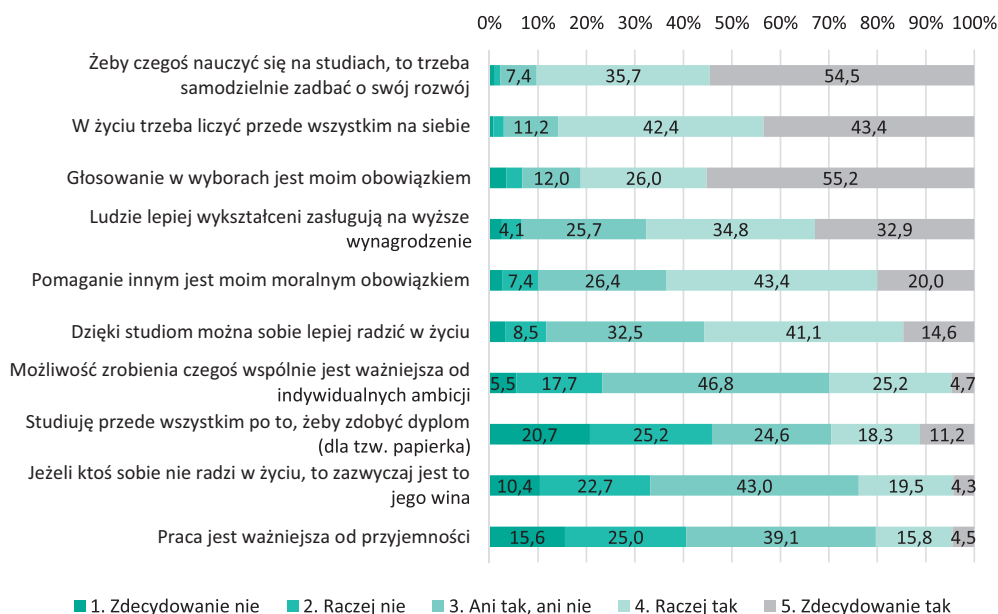
9.1. Postawy obywatelskie jako element potrzebny do uczestnictwa w życiu społecznym i publicznym

Konceptualizacja oraz operacjonalizacja problematyki postaw obywatelskich została dokonana z zastosowaniem strukturalnej definicji postaw z wyróżnieniem trzech komponentów: poznawczego, afektywnego oraz behawioralnego. W ramach komponentu poznawczego zostały zbadane przekonania ankietowanych na temat znaczenia aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. Wyróżnienie tego komponentu pozwoliło także na zaprojektowanie narzędzia badawczego w sposób umożliwiający określenie tożsamości regionalnej studentów podkarpackich uczelni. Kwestie tożsamościowe zostały ujęte także w ramach komponentu afektywnego w szczególności w odniesieniu do kwestii odczuwania więzi z miejscem zamieszkania. W ramach komponentu behawioralnego zostały zbadane zachowania lub dyspozycje do zachowań, np. przejawiających się w zaangażowaniu w różnego rodzaju działania i inicjatywy oraz w działalność organizacji pozarządowych. Ważnym aspektem badanych postaw jest uwzględnienie perspektywy retrospektywnej (stanu zastanego) oraz prospektywnej (planów na przyszłość) w kontekście podnoszenia poziomu posiadanego kapitału społecznego oraz aktywności obywatelskiej.

9.2. Ocena postrzegania przez studentów edukacji jako narzędzia budowania kapitału społecznego

Osoby studiujące w województwie podkarpackim poproszono w ramach badania

ankietowego o odniesienie się do wybranych stwierdzeń charakteryzujących postawy wobec znaczenia kształcenia w procesie budowania kapitału społecznego. Stwierdzenie zdecydowanie najczęściej akceptowane przez respondentów dotyczyło przekonania, że żeby czegoś rzeczywiście nauczyć się na studiach, to trzeba nie tylko chodzić na zajęcia, ale samodzielnie zadbać o swój rozwój. Ze stwierdzeniem tym zgodziło się ponad 90% ankietowanych, co świadczy o wysokiej świadomości znaczenia indywidualnego zaangażowania w proces samorozwoju. Zauważalny jest także bardzo wysoki odsetek respondentów zgadzających się ze stwierdzeniem, że w życiu należy liczyć przede wszystkim na siebie, ale także postrzeganie głosowania w wyborach jako obowiązku. Chociaż badanie ankietowe zostało przeprowadzone przed wyborami parlamentarnymi, które odbyły się 15 października 2023 r., to warto wspomnieć o bardzo dużym wzroście frekwencji w porównaniu do wcześniejszych wyborów właśnie w grupie osób młodych. Wśród stwierdzeń akceptowanych przez większość ankietowanych studentów znalazły się także wyrażające przekonania na temat oczekiwanego wpływu wykształcenia na wynagrodzenie oraz radzenie sobie w życiu. Większość ankietowanych stwierdziła także, że ich moralnym obowiązkiem jest pomaganie innym. Najrzadziej akceptowane stwierdzenie dotyczy przekonania, że praca jest ważniejsza od przyjemności przy wyraźnej przewadze odpowiedzi wyrażających niezgadzanie się z tym stwierdzeniem. Świadczy to zarazem o postawie młodych osób wyrażającej się w postrzeganiu pracy jako jednej z wielu i niekoniecznie najważniejszej życiowej aktywności.

Wykres 85. Rozkład odpowiedzi studentów w odniesieniu do stwierdzeń dotyczących postrzegania znaczenia edukacji w procesie budowania kapitału społecznego (w %)⁵⁶

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Przeprowadzenie analizy czynnikowej odpowiedzi na wyróżnione stwierdzenia pozwoliło na wyróżnienie 4 typów postaw osób studiujących. Pierwszą postawę można określić jako merytokratyczną. Składa się na nią 5 stwierdzeń: „żeby czegoś rzeczywiście nauczyć się na studiach, to trzeba nie tylko chodzić na zajęcia, ale samodzielnie zadbać o swój rozwój”, „w życiu trzeba liczyć przede wszystkim na siebie”, „jeżeli ktoś sobie nie radzi w życiu, to zazwyczaj jest to jego wina”, „ludzie lepiej wykształceni zasługują na wyższe wynagrodzenie” oraz „głosowanie w wyborach jest moim obowiązkiem”. Jest to zatem postawa indywidualistyczna, wyrażająca się w przekonaniu, że osiągnięcie życiowego sukcesu jest zależne od włożonego indywidualnego wysiłku oraz że wysiłek ten powinien być społecznie dostrzegany i nagradzany. Pod tym względem za niespójne może się wydawać, że jednym z elementów tej postawy jest postrzeganie głosowania w wyborach jako obowiązku. Pozytywną odpowiedź na to stwierdzenie jednak w tym kontekście można rozumieć jako

jeden z warunków dbałości o własny interes, własne dobro.

Drugi typ postawy można określić jako altruistyczno-proaktywny. Składają się na niego stwierdzenia: „pomaganie innym jest moim moralnym obowiązkiem”, „możliwość zrobienia czegoś wspólnie jest ważniejsza od indywidualnych ambicji” oraz „dzięki studiom można lepiej radzić sobie w życiu”. Osoby wpisujące się w ten typ postawy starają się koncentrować nie na sobie, lecz na działaniu na rzecz innych. Pod tym względem niespójne z pozostałymi stwierdzeniami może wydawać się stwierdzenie „dzięki studiom można lepiej radzić sobie w życiu”. Biorąc jednak pod uwagę jako kontekst korelację z dwoma pozostałymi stwierdzeniami, stwierdzenie to można raczej interpretować w kontekście postrzegania studiów jako czasu rozwoju pozwalającego osiągnąć nie tyle indywidualne korzyści, lecz nabyć społecznie użyteczne umiejętności. Podobnie jak w przypadku postawy merytokratycznej wystąpiła także korelacja ze stwierdzeniem „głosowanie w wyborach jest moim

⁵⁶ W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości poniżej 4%.

obowiązkiem”. Można jednak przypuszczać, że w przypadku osób przejawiających postawę altruistyczno-proaktywną motywami akceptacji tego stwierdzenia mogą być nieco inne, przejawiające się w postrzeganiu głosowania w wyborach nie tyle jako warunku dbałości o własne dobro, ale jako jeden z warunków dbałości o dobro wspólne.

Trzeci typ postawy składa się tylko z jednego stwierdzenia wyrażającego przekonanie o studiowaniu dla tzw. papierka. Ten typ postawy można zatem określić jako formalistyczny, wyrażający się w przekonaniu, że wykształcenie nie dostarcza ważnych umiejętności zapewniających rozwój osobisty, lecz stanowi przede wszystkim formalny warunek dostępu do określonych stanowisk pracy.

Czwarty typ również składa się tylko z jednego stwierdzenia wyrażającego się w przekonaniu, że praca jest ważniejsza od przyjemności.

Mając na uwadze różną liczbę wskaźników składających się na poszczególne typy postaw dokonano standaryzacji wartości wskazujących na poziom nasycenia poszczególnymi postawami przypisując wartości punktowe od -1 do 1 pkt. przy założeniu, że wartość 1 oznaczałaby pełne nasycenie daną postawą, czyli przejawianie jej w maksymalnym natężeniu przez wszystkie ankietowane osoby, wartość -1 oznaczałaby pełne nasycenie postawą przeciwną, a wartość 0 oznaczałaby brak jakiegokolwiek występowania danej postawy. Oczywiście należy mieć na uwadze ograniczenia możliwości przeprowadzenia takiej standaryzacji ze względu na to, że na poszczególne typy postaw złożyła się różna liczba wskaźników. Mając to na uwadze można stwierdzić, że najwyższy poziom nasycenia wystąpił w odniesieniu do postawy merytokratycznej. Poziom nasycenia tej postawy wynoszący niemal 0,5 można uznać jako względnie umiarkowany. Oznacza to, że ankietowanym studentom najbliższe jest zorientowanie na indywidualny rozwój z przekonaniem, że wysiłek wkładany w ten rozwój powinien być odpowiednio społecznie nagradzany. Nieco niższy poziom nasycenia wystąpił w odniesieniu do

postawy altruistyczno-proaktywnej, przy czym wartość wskaźnika wynoszącą nieco ponad 0,3 również można uznać za umiarkowaną. W odniesieniu do jednowskaźnikowego typu postawy formalistycznej oraz postawy praca vs. przyjemność wystąpiły wartości ujemne jednak o nieznacznie niższym poziomie od 0, co oznacza, że wśród ankietowanych studentów nieco częściej występują postawy przeciwne postrzeganiu wykształcenia w sposób formalistyczny oraz przeciwne przedkładaniu pracy ponad doświadczanie przyjemności.

Analizy korelacyjne tak wyróżnionych typów postaw w podziale na płeć pozwalają stwierdzić występowanie nieco wyższego poziomu nasycenia w przypadku kobiet zarówno postawą merytokratyczną, jak i postawą altruistyczno-proaktywną oraz wyraźniejszym przejawianiem nastawienia przeciwnego wobec postawy formalistycznej. Przeciwnie nastawianie wobec postawy formalistycznej w znacznie większym stopniu występuje także w przypadku osób studiujących na studiach jednolitych magisterskich względem osób studiujących na pozostałych poziomach studiów, co może wynikać z tego, że jednolite studia magisterskie są zazwyczaj ograniczone do kierunków, których studiowanie wymaga dużego zaangażowania. Zauważalne jest występowanie korelacji o umiarkowanym natężeniu (o wartości współczynnika korelacji 0,354) pomiędzy nasyceniem postawą altruistyczno-proaktywną a tożsamością z województwem podkarpackim. Można zatem stwierdzić, że osoby identyfikujące się z województwem podkarpackim nieco częściej są zorientowane na współdziałanie.

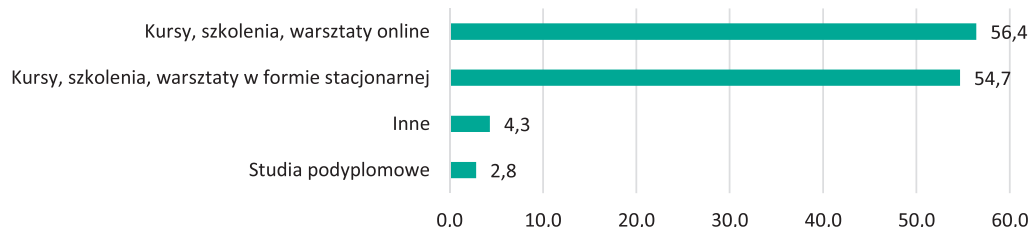
Indywidualne ścieżki rozwoju

Obecne wśród ankietowanych osób studiujących przekonanie, że nie wystarczy tylko chodzić na zajęcia, lecz trzeba samodzielnie zadbać o swój rozwój, wskazuje na rozumienie znaczenia indywidualnego zaangażowania w kształtowanie własnego rozwoju. Świadomość ta przekłada się zarazem na konkretne działania. Świadczą o tym deklaracje więk-

szości studentów, że w ciągu ostatnich 5 lat uczestniczyli w kursach, szkoleniach lub warsztatach. Są to nieco wyższe wartości w porównaniu do odpowiedzi udzielanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół po-

nadpodstawowych. Zauważalne jest zarazem, że w obu grupach ankietowanych osób bardzo podobną popularnością cieszyły się te formy dokształcania prowadzone zarówno stacjonarnie jak i online.

Wykres 86. Podejmowane przez studentów formy dokształcania w ciągu ostatnich 5 lat (w %)

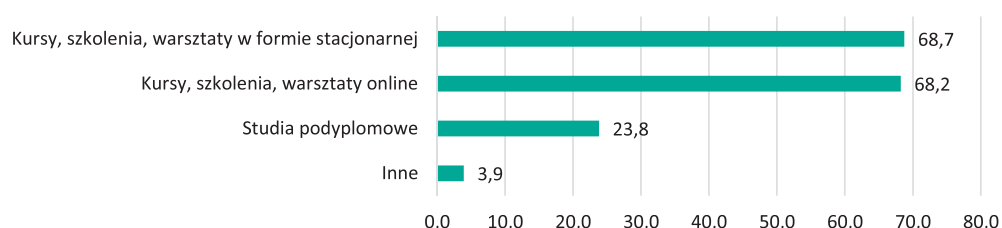
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Zauważalny jest zarazem niższy wśród studiujących w porównaniu do badania przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów odsetek osób, które podejmowały w ciągu ostatnich 5 lat studia podyplomowe. Wynika to zapewne z tego, że osoby, które nie posiadają ukończonych studiów na poziomie co najmniej I stopnia, ze względów formalnych nie mają możliwości podejmowania studiów podyplomowych. Z drugiej strony za przyczynę można uznać skoncentrowanie się

na kształceniu w ramach studiów, a studia podyplomowe są często formą podejmowaną dopiero po studiach.

Potwierdzają to odpowiedzi na pytanie dotyczące planowanego dokształcania w ciągu najbliższych 5 lat. Plany podjęcia studiów podyplomowych zadeklarowała niemal 1/4 ankietowanych osób studiujących. Natomiast ponad 2/3 respondentów planuje podejmowanie dokształcania w postaci szkoleń, kursów, warsztatów zarówno w formie stacjonarnej jak i online.

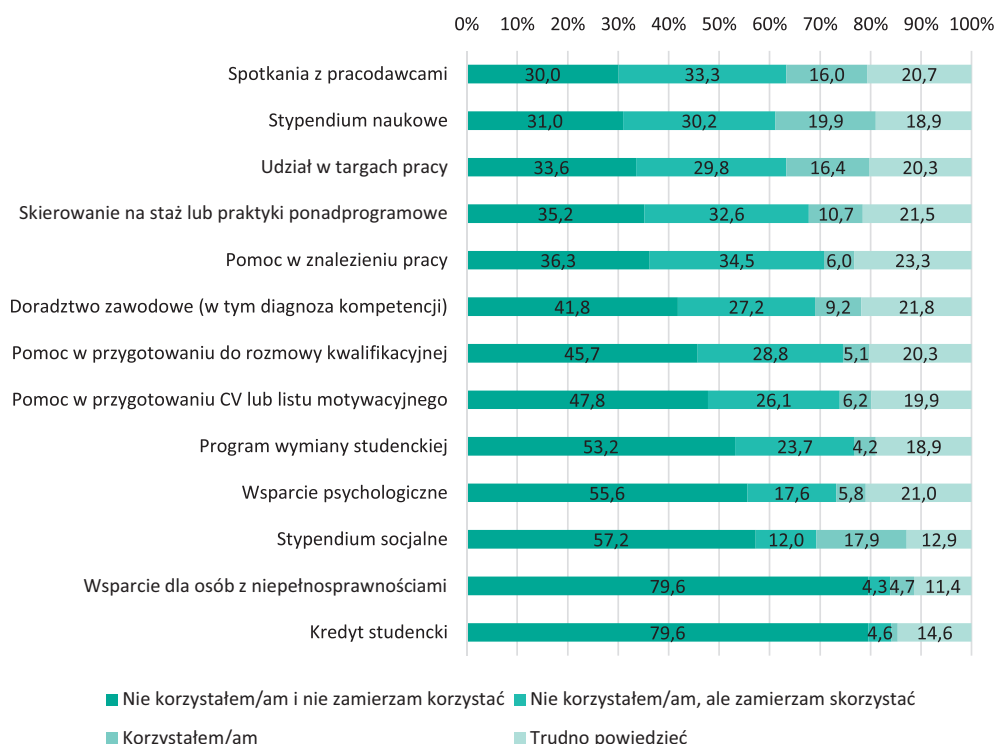
Wykres 87. Planowane przez studentów formy dokształcania w ciągu najbliższych 5 lat (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Najczęściej wskazywanymi formami wsparcia na uczelni, z których korzystały lub zamierzają korzystać osoby studiujące, były spotkania z pracodawcami, stypendia naukowe, udział w targach pracy, pomoc w poszu-

kiwaniu pracy (np. korzystanie z ofert dostępnych w uczelnianym biurze karier). Najrzadziej wskazywano na korzystanie ze wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami oraz z kredytu studenckiego.

Wykres 88. Formy wsparcia na uczelni, z których korzystali lub zamierzają korzystać studenci (w %)⁵⁷

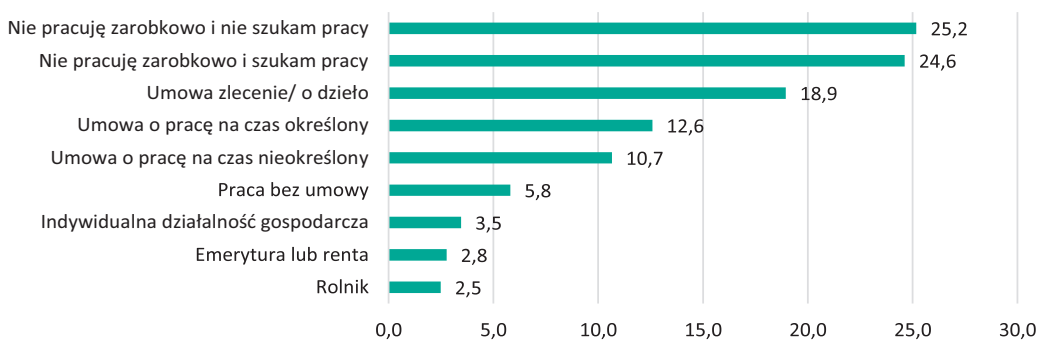
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Biorąc pod uwagę, że osoby studiujące biorące udział w badaniu ankietowym wskazywały na brak doświadczenia jako najczęściej spodziewany problem w znalezieniu pracy, to można stwierdzić, że w procesie kształtowania indywidualnej ścieżki rozwoju bardzo ważną rolę odgrywa godzenie studiowania z wykonywaniem pracy zarobkowej. Dlatego respondentów badania ankietowego zapytano o ich status na rynku pracy (oprócz bycia studentem). Co 4 ankietowana osoba wskazywała, że nie pracuje zarobkowo, a zarazem nie szuka pracy. W dużym stopniu zapewne można to wyjaśniać wskazywanymi przez studentów spodziewanymi trudnościami w dostosowaniu

czasu pracy do planu zajęć na uczelni. Kolejna 1/4 ankietowanych wskazała, że nie pracuje, z jednoczesną deklaracją poszukiwania pracy. Wśród osób studiujących aktywnych zawodowo zatrudnienie najczęściej jest podejmowane na podstawie umowy cywilno-prawnej (zlecenie lub o dzieło). Zatrudnienie na podstawie umowy o pracę na czas określony lub na czas nieokreślony zadeklarowało nieco ponad 10% ankietowanych. Odpowiedzi osób studiujących wskazują także na występowanie zjawiska pracy bez umowy (ok. 6% wskazań). Niewielka część respondentów (3,5%) wskazała na prowadzenie indywidualnej działalności gospodarczej.

⁵⁷ W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości poniżej 2%.

Wykres 89. Status na rynku pracy oprócz bycia studentem (w %)

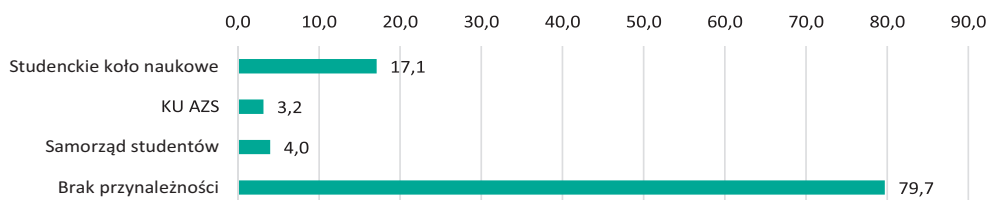

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

9.3. Poziom zaangażowania studentów w różnego rodzaju organizacjach, stowarzyszeniach oraz inicjatywach

Wyniki przeprowadzonego badania ankietowego wskazują na bardzo niski poziom zaangażowania studentów w działalność organizacji, stowarzyszeń oraz w innych inicjaty-

wach. Niemal 80% ankietowanych studentów wskazało, że nie podejmuje żadnej tego typu aktywności. Nieco ponad 1/6 ankietowanych osób studiujących wskazała na aktywność w ramach studenckiego koła naukowego. Przynależność do samorządu studentów wskazało 4% respondentów, a do uczelnianego klubu sportowego – 3,2%.

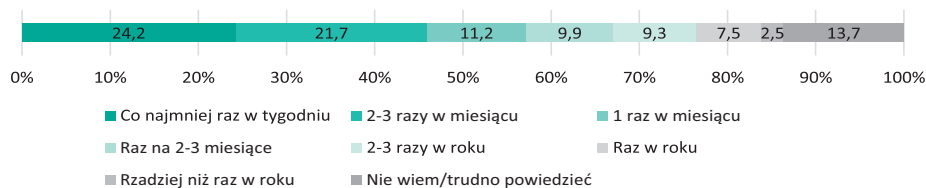
Wykres 90. Przynależność studentów do organizacji studenckich (w %) ⁵⁸

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

Niemal 1/4 respondentów deklarujących przynależność do jakiejś organizacji wskazała, że co najmniej raz w tygodniu bierze udział

w działaniach na rzecz organizacji. Kolejna 1/5 angażuje się 2-3 razy w raz w miesiącu.

Wykres 91. Udział studentów w działaniach na rzecz organizacji (w %)

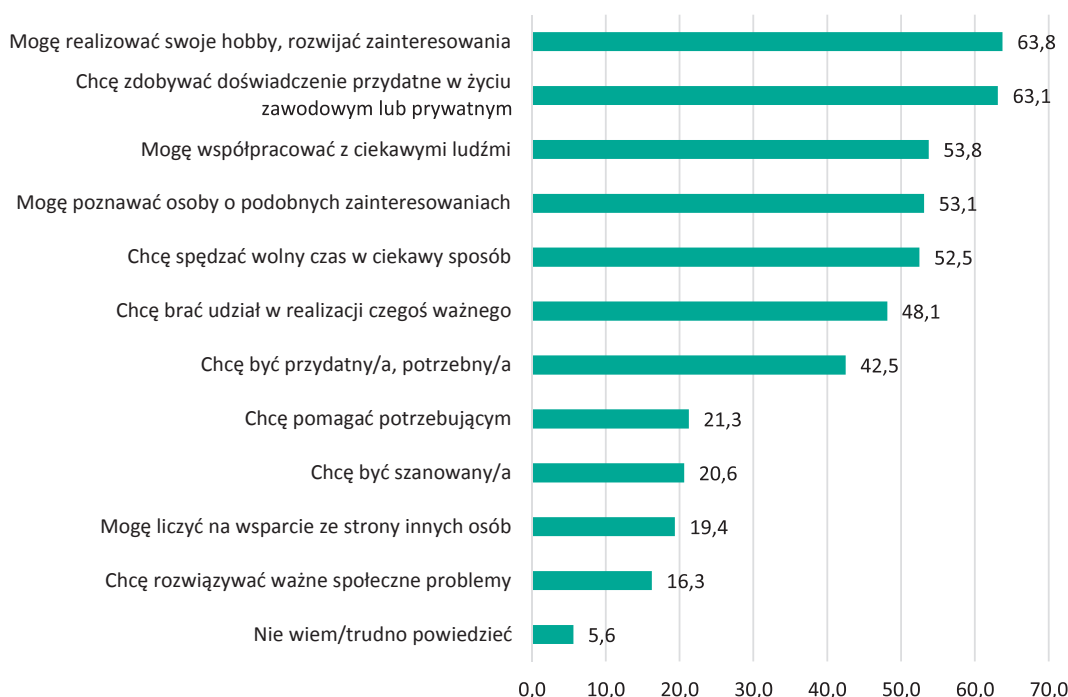
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=161].

⁵⁸ Dane nie sumują się do 100% ze względu na możliwość wyboru kilku odpowiedzi przez ankietowanych.

Zauważalne jest, że najczęściej wskazywane powody zaangażowania w działalność organizacji w przypadku studentów różnią się bardzo znacznie od odpowiedzi wskazywanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych. Wynika to zapewne z wieku, jak i stawianych celów na tym etapie życia. Stąd też powodem aktywności w organizacjach najczęściej wskazywanym przez osoby studiujące jest możliwość rozwijania swoich zainteresowań, realizowania swojego hobby oraz chęć zdobycia doświad-

czenia przydatnego w życiu prywatnym lub zawodowym. W dalszej kolejności jest wskazywana możliwość współpracy z ciekawymi ludźmi, możliwość poznawania osób o podobnych zainteresowaniach oraz chęć spędzania czasu w ciekawy sposób. Dopiero na dalszych pozycjach wskazywanych przez mniej niż połowę ankietowanych studentów pojawiały się najczęściej wskazywane przez rodziców/opiekunów uczniów chęć bycia potrzebnym czy pomagania potrzebującym.

Wykres 92. Powody zaangażowania społecznego osób studiujących (w %)⁵⁹

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=161].

Za to wskazywany przez ankietowanych studentów główny powód braku zaangażowania w działalność organizacji jest taki sam jak w przypadku rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych. Większość ankietowanych studentów nieangażujących się w działalność organizacji wskazała, że jest to spowodowane brakiem czasu. Zauważalne jest zarazem, że druga pod względem częstości wskazywana odpowiedź dotyczy braku

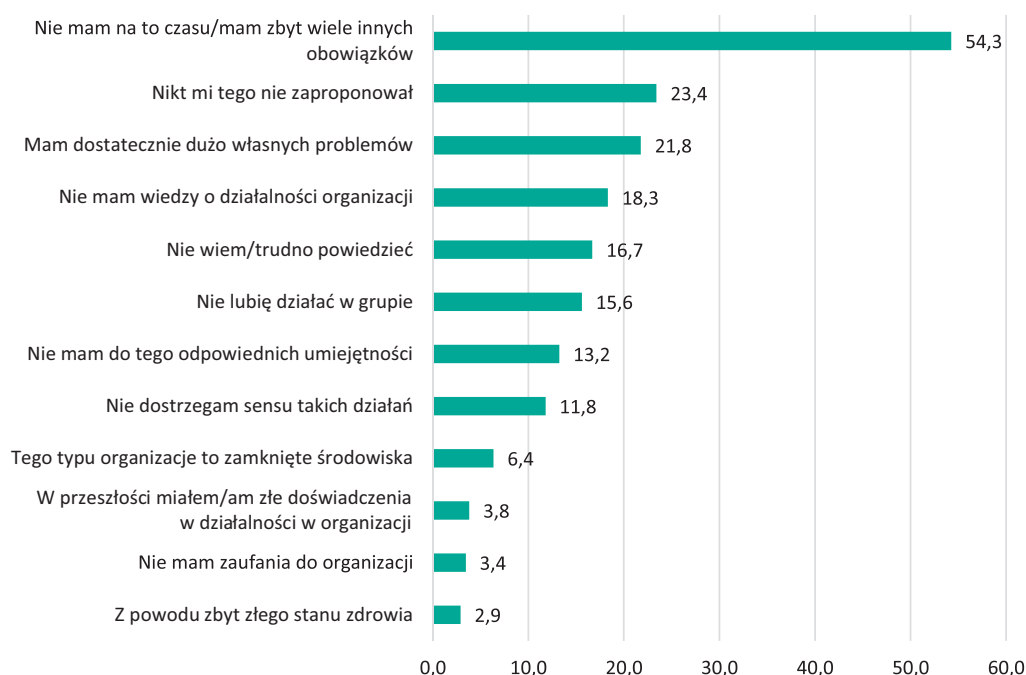
otrzymania propozycji zaangażowania się. Obie najczęściej wskazywane odpowiedzi stanowią zatem bardzo duży potencjał w zakresie możliwości wzmocnienia zaangażowania osób studiujących. Nie kwestionując tego, że osoby studiujące mogą mieć bardzo dużo różnych obowiązków, przez co może być im trudno znaleźć czas na aktywność w organizacjach studenckich, można jednak przypuszczać, że w części przypadków wskazywany brak czasu

⁵⁹ Dane nie sumują się do 100% ze względu na możliwość wyboru kilku odpowiedzi przez ankietowanych.

wynika z przyjęcia określonej priorytetyzacji. Gdyby osoby studiujące miały przekonanie, że jest to dla nich coś bardzo ważnego, to bez wątpienia byłyby bardziej skłonne, by czas na tego typu aktywności wygospodarować. Niezwykle interesująca jest natomiast druga pod

względem częstości wskazywana odpowiedź, ukazująca jak bardzo ważną rolę odgrywa odpowiednie wypromowanie działalności prowadzonej przez organizacje studenckie oraz odpowiednie zachęcenie do angażowania się.

Wykres 93. Powody braku zaangażowania społecznego osób studiujących (w %)⁶⁰

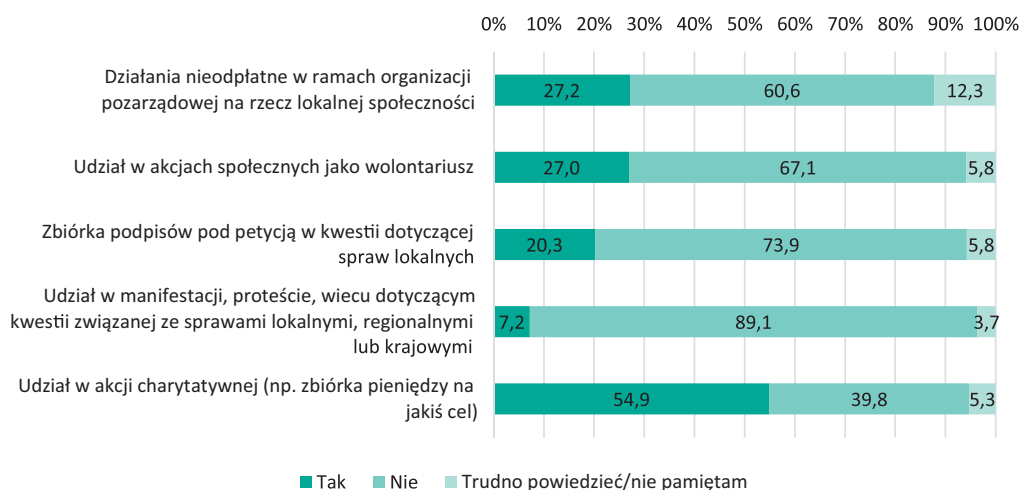
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=551].

Rozkłady odpowiedzi udzielanych przez studentów dotyczących aktywności w różnych działaniach są bardzo zbliżone do rozkładów uzyskanych w badaniu przeprowadzonym wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych. Podobnie jak rodzice/

opiekunowie uczniów również studenci najczęściej deklarowali udział w akcjach charytatywnych, a najrzadziej w manifestacjach, protestach, wiecach dotyczących kwestii związanej ze sprawami lokalnymi, regionalnymi, krajowymi.

⁶⁰ Dane nie sumują się do 100% ze względu na możliwość wyboru kilku odpowiedzi przez ankietowanych.

Wykres 94. Udział studentów w działaniach na rzecz społeczności w ciągu ostatnich 2 lat (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

9.4. Formy wsparcia postaw obywatelskich

Ważną rolę w kształtowaniu postaw obywatelskich odgrywa rozwijanie koncepcji nauki obywatelskiej, która jest uważana za część ruchu otwartej nauki. Polega ona m.in. na włączaniu osób nie będących naukowcami w realizację badań naukowych. Koncepcja nauki obywatelskiej wpisuje się zarazem w procesy demokratyzacji nauki⁶¹. Warto podkreślić, że zapewnienie partycypacji nie polega w tym przypadku jedynie np. na zebraniu opinii wśród respondentów, czyli pełnieniu przez osoby niebędące naukowcami roli źródła danych, lecz polega na zapewnieniu uczestnictwa w różnych etapach procesu badawczego od zdefiniowania tematów i pytań badawczych i zaprojektowania badania po wypracowanie wniosków i dokonanie wdrożeń.

Odpowiedzialność społeczna nauki została uznana za jedną z podstawowych zasad „Paktu na rzecz badań i innowacji w Europie”⁶² przyjętego przez Radę Unii Europejskiej 26 listopada 2021 r. W broszurze Komisji Europej-

skiej „CORDIS Results Pack: Nauka obywatelska” na zasadzie identyfikacji dobrych praktyk w zakresie wzmacniania nauki obywatelskiej przedstawiono 12 projektów współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej w ramach programu „Horizon 2020-Science with and for Society”⁶³. Wartościowe źródło informacji o projektach realizowanych w duchu koncepcji nauki obywatelskiej stanowią platformy internetowe, spośród których za Iwoną Sobieraj⁶⁴ można wymienić następujące:

- platforma In SPIRES⁶⁵;
- platforma CitieS Health⁶⁶;
- platforma eu-citizen.science⁶⁷;
- platforma MICS (Developing Metrics and Instruments to Evaluate Citizen Science)⁶⁸.

Przykładem działań na poziomie ogólnopolskim wpisującym się w koncepcję nauki obywatelskiej jest program „Nauka dla

⁶¹ I. Sobieraj. 2022. *Nauka obywatelska (citizen science) – szanse i wyzwania dla ewaluacji*. „Polski Przegląd Ewaluacyjny, nr 1, s. 47.

⁶² Źródło: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H2122&from=EN> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁶³ Źródło: https://publications.europa.eu/resource/cellar/26c8a71d-bb98-11ec-b6f4-01aa75ed71a1.0006.01/DOC_1 [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁶⁴ I. Sobieraj, *op. cit.*, nr 1, s. 57–58.

⁶⁵ Źródło: <https://app.inspiresproject.com/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁶⁶ Źródło: <https://citizensciencetoolkit.eu/about/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁶⁷ Źródło: <https://eu-citizen.science/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁶⁸ Źródło: <https://mics.tools/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

Społeczeństwa” realizowany ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki⁶⁹. Program ten został ustanowiony komunikatem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 lipca 2021 r.⁷⁰ Jego przedmiotem jest wsparcie podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki oraz innych jednostek organizacyjnych działających na rzecz upowszechniania nauki w realizacji projektów mających na celu budowanie współpracy między podmiotami działającymi w obszarze nauki a podmiotami działającymi w sferze społeczno-gospodarczej. W ramach programu wyróżniono trzy obszary: „doskonałość naukowa”, „nauka dla innowacyjności” oraz „Humanistyka-Społeczeństwo-Tożsamość”.

Za przykład realizowanej w ramach programu „Nauka dla Społeczeństwa” formy wsparcia postaw obywatelskich może posłużyć projekt „INTERNETOWY SERWIS EDUKACJI OBYWATELSKIEJ – platforma współpracy nauki ze społeczeństwem” realizowany przez Uniwersytet Rzeszowski. Projekt ten wpisuje się w obszary „Doskonałość naukowa” i „Nauka dla innowacyjności” w ramach programu. Celem projektu jest podniesienie jakości badań naukowych w obszarze współpracy nauk społecznych, w tym przede wszystkim nauk prawnych, socjologicznych oraz nauk o polityce, z otoczeniem społeczno-gospodarczym. W ramach projektu założono stworzenie platformy internetowej popularyzującej wiedzę z obszaru prawa konstytucyjnego i systemów politycznych, osadzoną na fundamencie szeroko rozumianych nauk społecznych. W ramach projektu założono zastosowanie podejścia partycypacyjnego poprzez zapewnienie przedstawicielom jednostek samorządu terytorialnego oraz organizacjom pozarządowym dostępu do aktualnej wiedzy. W ramach zaplanowanych prac badawczych założono wypracowanie rozwiązań praktycznych użytecz-

nych dla tych grup interesariuszy. Założono również, że realizacja projektu przyczyni się do podnoszenia jakości dydaktyki akademickiej. W ramach projektu zaplanowano opracowanie podręczników akademickich oraz włączenie studentów w projektowanie i realizację badań społecznych. Zaplanowano także organizację konferencji naukowej, publikacje artykułów, monografii i raportu z badań⁷¹.

Bardzo interesującą inicjatywą wpisującą się we wdrażanie koncepcji nauki obywatelskiej, w tym kształtowania postaw obywatelskich, która może być potraktowana jako dobra praktyka warta naśladowania, jest uzyskanie przez Katowice tytułu **Europejskiego Miasta Nauki 2024**. Realizacja tego przedsięwzięcia rozpocznie się w 2024 r., jednak ze względu na jego złożoność obejmującą wiele różnych działań konieczne było odpowiednio wcześniejsze rozpoczęcie przygotowań. Jest to bardzo duże wyróżnienie, mając na uwadze, że Katowice są pierwszym miastem z Europy Środkowo-Wschodniej, które zostało uhonorowane tym tytułem w niemal dwudziestoletniej historii jego nadawania (od 2004 r.). Tytuł jest nadawany przez Europejskie Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Nauki i Technologii (ang. *European Association for the Advancement of Science and Technology*) we współpracy z Komisją Europejską. Przyznanie tytułu ma na celu wspieranie samokształcenia, integracji naukowej, zainteresowania nauką wśród młodych ludzi. Duże znaczenie jest także przypisywane zwiększaniu zaangażowania obywateli i środowiska naukowego w problemy lokalne, zwiększenie inwestycji w regionalną naukę. Posługiwanie się tytułem ma także znaczenie promocyjne w kontekście zwiększania atrakcyjności turystycznej i gospodarczej wyróżnionego miasta⁷².

Wiodącą rolę w procesie ubiegania się o ten tytuł odegrał Uniwersytet Śląski jako lider kon-

⁶⁹ Źródło: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nauka-dla-spoleczenstwa> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁷⁰ Komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r. została ustanowiona II edycja programu pod nazwą: „Nauka dla Społeczeństwa II”.

⁷¹ Źródło: <https://www.ur.edu.pl/pl/universytet/aktualnosci/nauka-dla-spoleczenstwa-dla-kolegium-nauk-spolecznych-ur,39142> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁷² Źródło: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/katowice-europejskie-miasto-nauki-2024> [dostęp: 5.12.2023 r.].

sorcjum oraz Miasto Katowice jako strategiczny Partner. W przedsięwzięcie w charakterze partnera zaangażowały się również inne śląskie uczelnie, tj.:

- Akademia Muzyczna im. K. Szymanowskiego w Katowicach,
- Akademia Sztuk Pięknych w Katowicach,
- Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach,
- Politechnika Śląska,
- Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach,
- Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.

Chociaż realizacja przedsięwzięć w ramach Europejskiego Miasta Nauki 2024 jeszcze się nie rozpoczęła, to pokłosiem zawiązania kon-

sorcjum jest realizacja wspólnego projektu, którego celem jest zbadanie potencjału śląskich uczelni w kontekście możliwości podejmowania działań konsolidacyjnych⁷³.

Punkt wyjścia do ubiegania się o tytuł Europejskiego Miasta Nauki było posiadanie doświadczenia w realizacji Śląskiego Festiwalu Nauki KATOWICE, którego 7 już edycję zaplanowano w dniach 9-11 grudnia 2023 r.⁷⁴

Europejskie Miasto Nauki 2024 r. posiada wyróżnioną witrynę internetową prowadzoną na domenie Uniwersytetu Śląskiego⁷⁵, gdzie można znaleźć m.in. program obchodów oraz aktualne informacje dotyczące organizowanych wydarzeń.

Obraz 15. Witryna Europejskiego Miasta Nauki 2024

Źródło: <https://us.edu.pl/europejskie-miasto-nauki/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

Już samo ubieganie się o tytuł Europejskiego Miasta Nauki lub organizowanie wydarzeń takich jak Śląski Festiwal Nauki może zostać uznane jako dobra praktyka a zarazem źródło inspiracji dla Rzeszowa do podejmowania podobnych działań, ponieważ tego typu działania wzmacniają potencjał naukowy danego ośrodka, przyczyniają się do integracji działalności podejmowanych przez różne uczelnie, a także podnoszą znaczenie nauki w kontekście wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego oraz kształtowania postaw obywatelskich.

Za przykład dobrej praktyki w zakresie innowacyjnego podejścia do dydaktyki na poziomie szkolnictwa wyższego można uznać utwo-

rzenie w strukturze organizacyjnej Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie **Centrum Zaawansowanych Technologii Dydaktycznych**⁷⁶. Celem Centrum jest podniesienie jakości kształcenia poprzez ulepszanie procesów dydaktycznych.

⁷³ Źródło: <https://us.edu.pl/budowanie-synergii-konsolidacja-slaskich-uczelni/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁷⁴ Źródło: <https://www.slaskifestiwalnauki.pl/> [Źródło: <https://www.slaskifestiwalnauki.pl/>] [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁷⁵ Źródło: <https://us.edu.pl/europejskie-miasto-nauki/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

⁷⁶ Źródło: <https://wsiz.edu.pl/uczelnia/jednostki-wsiiz/centrum-zaawansowanych-technologii-dydaktycznych/> [dostęp: 5.12.2023 r.].

Wśród zadań Centrum wymieniono:

1. wsparcie studentów w zakresie planowania ścieżki kształcenia oraz kariery zawodowej;
2. opracowywanie metod i technik prowadzących do zwiększania świadomości studentów na temat odpowiednich dla nich ścieżek kształcenia w kontekście posiadanych zainteresowań, predyspozycji oraz wymagań rynku pracy;
3. zapewnianie zgodności treści kształcenia z zapotrzebowaniem rynku pracy oraz aktualizację profili absolwentów poprzez dostosowanie do najbardziej atrakcyjnych rynkowo zawodów;
4. opracowywanie metod i technik rozwijania umiejętności studentów w zakresie innowacyjności, kreatywności i krytycznego myślenia;
5. wsparcie kadry naukowo-dydaktycznej w zakresie nowych metod, form i narzędzi dydaktycznych;
6. rozwój produktów w obszarze indywidualizacji ścieżek kształcenia oraz planowania kariery zawodowej studentów;
7. tworzenie nowych oraz rozwój istniejących narzędzi i metod wspierających proces doskonalenia procesów dydaktycznych oraz podnoszenia jakości kształcenia.

Ważnym aspektem działalności Centrum jest wypracowywanie rozwiązań wspólnie z naukowcami z takich zagranicznych ośrodków naukowych jak: Uniwersytet Boloński, Uniwersytet w Nicei, Uniwersytet w Sewilli, Politechnika Instituto Politécnico De Portalegre oraz Uniwersytet w Murcji. W ramach współpracy z uczelniami zagranicznymi Centrum zrealizowało kilka projektów współfinansowanych ze środków zewnętrznych.

W kontekście kształtowania **indywidualnych ścieżek rozwoju** za dobrą praktykę można uznać projekt finansowany ze środków europejskich w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, zatytułowany: „**Uczelnie przyszłości** – nowe możliwości w zakresie kształcenia” wspólnie realizowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju oraz Uniwersytet Śląski w Katowicach. Projekt ten ma charakter pilotażowy i ma służyć wypracowaniu systemowych rozwiązań moż-

liwych do wdrożenia na innych uczelniach. Celem projektu jest podnoszenie wśród studentów kluczowych kompetencji przyszłości, z naciskiem na rozwiązywanie problemów i krytyczne myślenie. Podstawowym elementem projektu jest tworzenie indywidualnego programu studiów oraz punktacji ECTS, a następnie przeprowadzenie pilotażowej ścieżki dydaktycznej. Zaplanowana indywidualna ścieżka uczenia się obejmuje:

- możliwość dokonywania indywidualnych wyborów treści dydaktycznych spośród dostępnych mikromodułów;
- wsparcie mentorskie przy realizacji, autorskiego projektu innowacyjno-wdrożeniowego (*learnig by doing*) z wykorzystaniem wiedzy teoretycznej i umiejętności praktycznych pozyskanych podczas studiów i indywidualnej pracy z mentorem;
- wyróżnienie kamieni milowych, których zakończenie będzie skutkować wypłatą jednorazowego stypendium możliwego do przeznaczenia, np. na zakup literatury, dostępów, materiałów/odczynników, udział w konkursach, wydarzeniach naukowych, konferencjach, wystawach. Całkowita wysokość stypendium dla każdego z uczestników wynosić będzie 10 000 zł⁷⁷.

9.5. Podsumowanie rozdziału

Najczęściej występującym typem postaw wśród ankietowanych osób studiujących jest postawa merytokratyczna. Oznacza to, że ankietowanym studentom najbliższe jest zorientowanie na indywidualny rozwój z przekonaniem, że wysiłek wkładany w ten rozwój powinien być odpowiednio społecznie nagradzany. Nieco niższy poziom nasycenia wystąpił w odniesieniu do postawy altruistyczno-proaktywnej. Osoby wpisujące się w ten typ postawy starają się koncentrować nie na sobie, lecz na działaniu na rzecz innych.

Powody zaangażowania studentów w działalność społeczną wskazywane podczas

⁷⁷ Źródło: <https://www.gov.pl/web/ncbr/uczelnie-przyszlosci-nowe-mozliwosci-w-zakresie-ksztalcenia> [dostęp: 5.12.2023 r.].

badania ankietowego bardzo znacznie różnią się od powodów wskazywanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych. Wynika to zapewne z wieku, jak i stawianych celów na tym etapie życia. Powodem aktywności w organizacjach najczęściej wskazywanym przez osoby studiujące jest możliwość rozwijania swoich zainteresowań, realizowania swojego hobby oraz chęć zdobywania doświadczenia przydatnego w życiu prywatnym lub zawodowym.

W zakresie wzmocnienia postaw obywatelskich istotną rolę odgrywa wdrażanie koncepcji nauki obywatelskiej. Za dobre praktyki

w tym zakresie można uznać wybrane projekty realizowane w ramach unijnego programu „Horizon 2020-Science with and for Society”, rządowego programu „Nauka dla Społeczeństwa”, a także uzyskanie przez Katowice tytułu Europejskiego Miasta Nauki 2024, utworzenie w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania Centrum Zaawansowanych Technologii Dydaktycznych, a także realizację przez Uniwersytet Śląski wspólnie z Narodowym Centrum Badań i Rozwoju projektu „Uczelnie przyszłości”, w ramach którego wypracowywane są indywidualne ścieżki uczenia się.

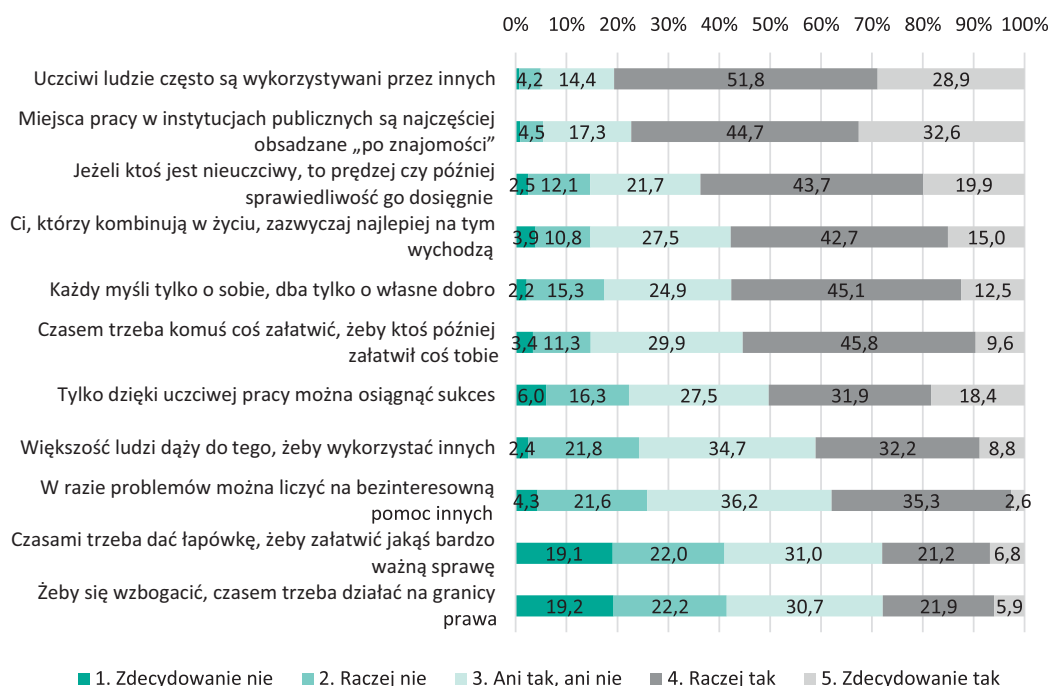
10. POSTAWY WOBEC „BRUDNEGO” KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

W kontekście postawionego głównego celu badania istotne zagadnienie stanowi tzw. „brudny” kapitał społeczny, który bywa także określany jako wypaczony kapitał społeczny⁷⁸. Trudno jednoznacznie stwierdzić, co należy uznać za „brudny” kapitał społeczny, a co nie. Nie ulega jednak wątpliwości, że występowanie „brudnego” kapitału społecznego stanowi istotną barierę rozwojową. Za składające się na „brudny” kapitał społeczny można uznać takie zagadnienia jak: istnienie klik, nietolerancja, brak poszanowania norm prawnych, nepotyzm czy korupcja. Za barierę rozwojową można uznać nie tylko nasilone występowanie zjawiska „brudnego” kapitału społecznego, ale nawet samo przekonanie, że takie zjawisko występuje. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do młodych ludzi, gdyż może mieć wpływ na podejmowane przez nich decyzje oraz działać demotywująco w kontekście podnoszenia własnego kapitału społecznego. Przykładowo, osoba żywiąca przekonanie, że pracę w danym miejscu można uzyskać wyłącznie po znajomości, może zrezygnować z ubiegania się o dane stanowisko pracy nawet w przypadku ogłoszenia otwartego konkursu i rzeczywistego braku występowania niekorzystnych zjawisk. Takie przekonanie może stanowić zarazem impuls do emigracji tam, gdzie w przekonaniu danej osoby niekorzystne zjawiska nie występują. Dlatego jednym z elementów badania ankietowego w szczególności przeprowadzonego wśród studentów podkarpackich uczelni były postawy wobec „brudnego” kapitału. W tym kontekście za szczególnie istotne można

uznać zbadanie relacji pomiędzy komponentem poznawczym oraz behawioralnym w celu określenia ewentualnych związków pomiędzy posiadanymi przekonaniami na temat występowania „brudnego” kapitału społecznego a podejmowanymi decyzjami lub dyspozycjami do podejmowania decyzji.

Z wyników badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych wyłania się obraz wskazujący na przekonanie o wysokim poziomie występowania „brudnego” kapitału społecznego w województwie podkarpackim. Aż 80% ankietowanych wyraziło przekonanie, że uczciwi ludzie są często wykorzystywani przez innych. Niewiele mniej respondentów było zdania, że miejsca pracy w instytucjach publicznych są najczęściej obsadzane „po znajomości”. Z drugiej strony większość ankietowanych zgodziła się ze stwierdzeniem, że jeżeli ktoś jest nieuczciwy, to prędzej czy później sprawiedliwość go osiągnie, ale również większość wyraziła przekonanie, że ci, którzy kombinują w życiu najlepiej na tym wychodzą. Zdaniem większości ankietowanych każdy myśli tylko o sobie, dba o własne dobro oraz czasem trzeba komuś coś załatwić, żeby później móc liczyć na załatwienie czegoś przez kogoś innego. Nieznaczna większość wyraziła także przekonanie, że tylko dzięki uczciwej pracy można osiągnąć sukces. Zauważalne jest zarazem, że więcej ankietowanych wyraziło sprzeciw w porównaniu do osób wyrażających aprobatę w odniesieniu do przekonania o tym, że czasami trzeba dać łapówkę, żeby załatwić jakąś bardzo ważną sprawę oraz żeby się wzbogacić, czasem trzeba działać na granicy prawa.

⁷⁸ H. Kotarski, *op. cit.*, s. 191.

Wykres 95. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych na stwierdzenia wpisujące się w zagadnienie „brudnego” kapitału (w %)⁷⁹

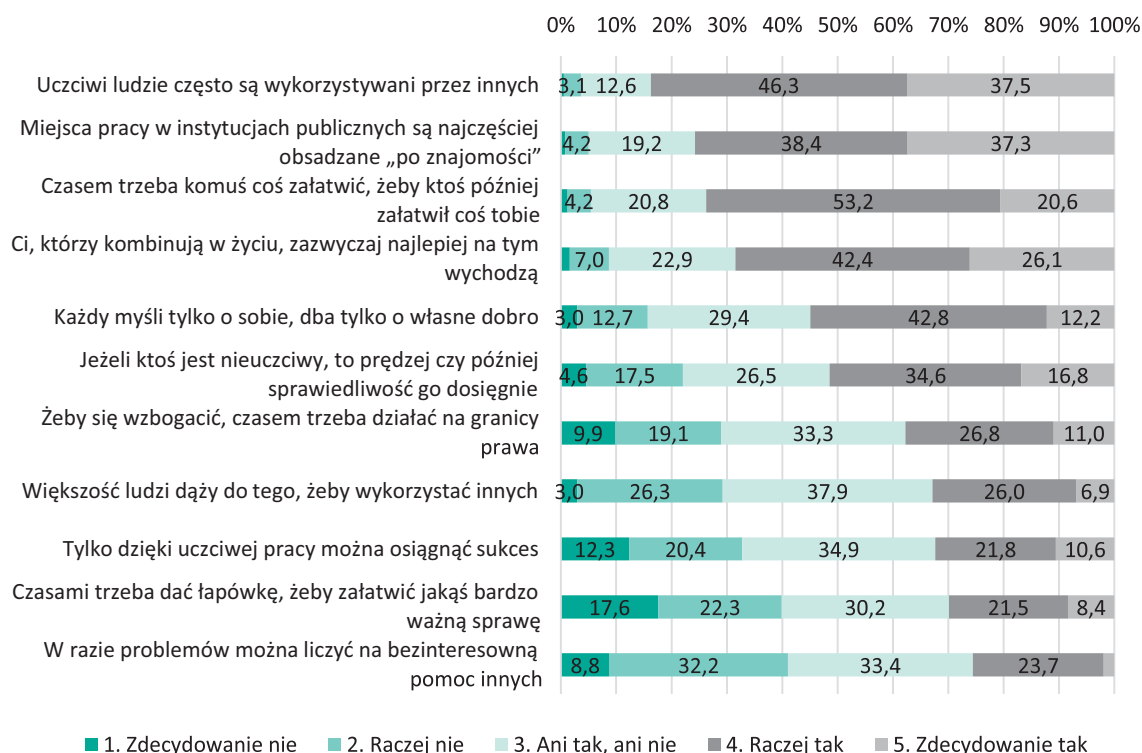
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=3285].

Na podstawie analizy odpowiedzi w odniesieniu do poszczególnych stwierdzeń można zarazem odnieść wrażenie, że w zależności od badanego zagadnienia wśród znacznej części respondentów obecne są przekonania o występowaniu zjawiska „brudnego” kapitału społecznego jak i wskazujące na to, że relacje społeczne opierają się na takich wartościach jak uczciwość, pracowitość czy bezinteresowność.

Ankietowani studenci podobnie jak rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych najczęściej zgadzali się ze stwierdzeniami, że uczciwi ludzie są często wykorzystywani przez innych oraz, że miejsca pracy w instytu-

cjach publicznych są najczęściej obsadzone „po znajomości”. Osoby studiujące jednak znacznie częściej niż rodzice/opiekunowie uczniów szkół ponadpodstawowych wyrażali przekonanie, że czasem trzeba komuś coś załatwić, żeby później coś otrzymać. Większość ankietowanych osób studiujących zgodziła się także ze stwierdzeniami, że ci, którzy kombinują w życiu, zazwyczaj najlepiej na tym wychodzą oraz że każdy myśli tylko o sobie, dba tylko o własne dobro. Z drugiej strony nieznaczna większość była zdania, że jeżeli ktoś jest nieuczciwy, to sprawiedliwość prędzej czy później go osiągnie.

⁷⁹ W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości poniżej 1%.

Wykres 96. Rozkład odpowiedzi studentów na stwierdzenia wpisujące się w zagadnienie „brudnego” kapitału (w %)⁸⁰

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród osób studiujących w województwie podkarpackim [n=739].

W celu zbadania postaw wobec „brudnego” kapitału społecznego w województwie podkarpackim za zasadne uznano zagregowanie za pomocą indeksu lub indeksów odpowiedzi udzielonych przez respondentów w odniesieniu do poszczególnych stwierdzeń. Wyniki przeprowadzonej analizy czynnikowej skłaniają do wyłonienia jednego czynnika, mogącego służyć za podstawę do stworzenia indeksu „brudnego” kapitału społecznego (po uprzednim rekodowaniu trzech stwierdzeń o ujemnej korelacji). Wartość współczynnika alfa Cronbacha na podstawie badania przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów wynosząca 0,809 wskazuje na wysoką rzetelność skali. Usunięcie któregośkolwiek ze stwierdzeń nie poprawiło by znacznie rzetelności skali. Zasadne jest zatem stworzenie indeksu postaw wobec „brudnego” kapitału

z uwzględnieniem wszystkich stwierdzeń wyróżnionych w kwestionariuszu ankiety.

Podobnie jak w przypadku innych stworzonych na potrzeby niniejszego badania indeksów poszczególne stwierdzenia składające się na indeks postaw wobec „brudnego” kapitału zrekodowano od wartości -2 po wartość 2. Oznacza to, że w przypadku 11 stwierdzeń składających się na indeks minimalna możliwa do osiągnięcia wartość indeksu mogła wynieść -22 pkt, a maksymalna 22 pkt. przy założeniu, że im wyższa wartość indeksu tym w większym stopniu ankietowani są przekonani o występowaniu w województwie podkarpackim zjawiska „brudnego” kapitału społecznego.

Średnia wartość indeksu w przypadku badania przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów wyniosła 2,1 pkt. Jest

⁸⁰ W celu zapewnienia przejrzystości wykresu usunięto etykiety dla wartości poniżej 2%.

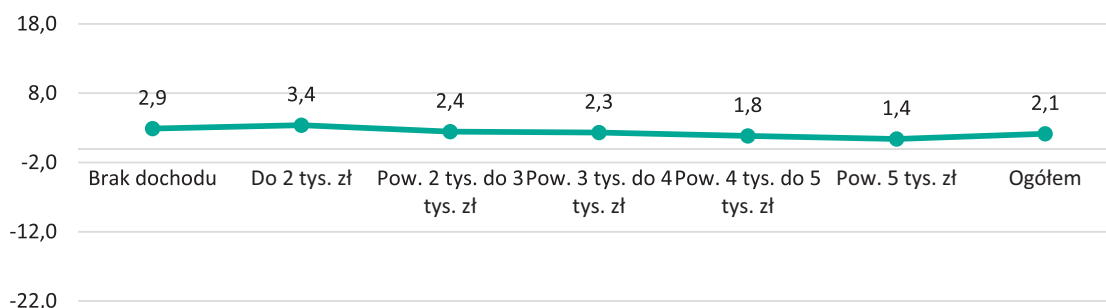
to zatem niewielka wartość, ale zarazem dodatnia, co wskazuje na to, że ankietowanym mieszkańcom województwa podkarpackiego nieco bliższe są przekonania wskazujące na występowanie „brudnego” kapitału społecznego niż jego brak.

Nieco wyższa średnia wartość indeksu wystąpiła natomiast na podstawie wyników badania przeprowadzonego wśród studentów i wyniosła 4,3 pkt.

Chociaż w odniesieniu do badania przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów wyniki na poziomie poszczególnych powiatów obarczone są dużym błędem ze względu na relatywnie niewielkie liczebności wypełnionych ankiet, to zauważalne jest, że najwyższa wartość indeksu „brudnego” kapitału społecznego sięgająca lub przekraczająca 3 pkt. wystąpiła wśród respondentów z powiatu mieleckiego oraz stalowowolskiego (odpowiednio 3,2 pkt. i 3 pkt.). Jedynym powiatem, w odniesieniu do którego wystąpiła ujemna wartość indeksu okazał się powiat bieszczadzki (-0,1 pkt.). Wyraźnie niższa wartość w porównaniu do innych powiatów wystąpiła również

w odniesieniu do powiatu lubaczowskiego (0,5 pkt.). Zróżnicowanie średniej wartości indeksu wystąpiło również w podziale na podregiony. O ile w podregionie przemyskim średni wynik wyniósł 1,6 pkt., a w podregionie rzeszowskim 1,9 pkt., to w podregionie krośnieńskim wyniósł on 2,3 pkt., a w tarnobrzeskim aż 2,8 pkt. Ze względu na wielkość zamieszkania najwyższa wartość indeksu „brudnego” kapitału społecznego została osiągnięta na podstawie odpowiedzi udzielonych przez respondentów z miast o wielkości powyżej 50 tys. do 100 tys. mieszkańców i wyniosła 3,3 pkt., a najniższa w miastach liczących do 20 tys. mieszkańców (1,5 pkt.). Zmienną wyraźnie różnicującą średnią wartość indeksu jest deklarowany poziom uzyskiwanych dochodów. Im wyższy jest deklarowany poziom uzyskiwanych dochodów, tym średnia wartość indeksu jest niższa od 3,4 pkt. w przypadku osób deklarujących posiadanie dochodu nieprzekraczającego 2 tys. zł miesięcznie po 1,4 pkt. w przypadku osób deklarujących dochody na poziomie przekraczającym 5 tys. zł miesięcznie.

Wykres 97. Postawy rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wobec „brudnego” kapitału społecznego a wielkość dochodów (w pkt.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI przeprowadzonego wśród mieszkańców województwa podkarpackiego, których dzieci uczą się w szkołach ponadpodstawowych [n=2646].

Nie wystąpiły natomiast wyraźne różnice w wartości indeksu w podziale na płeć. Ponadto zauważalna jest wyraźna ujemna korelacja pomiędzy wartością indeksu „brudnego” kapitału społecznego a indeksem identyfikacji z regionem (tożsamości regionalnej) (o wartości współczynnika wynoszącej -0,436) oraz in-

deksem oceny działań samorządu w zakresie współdziałania z mieszkańcami (-0,358). Oznacza to, że im bardziej ankietowani mieszkańcy województwa podkarpackiego wskazywali na występowanie „brudnego” kapitału społecznego, tym w mniejszym stopniu identyfikowali się z województwem podkarpackim oraz tym go-

rzej oceniali działania samorządów gminnych w zakresie współdziałania z mieszkańcami.

Badanie ankietowe przeprowadzone wśród osób studiujących dostarczyło natomiast zróżnicowania średniego wyniku indeksu „brudnego” kapitału w podziale na rodzaj studiów. Przekonanie o występowaniu w województwie podkarpackim „brudnego” kapitału społecznego w większym stopniu było zauważalne wśród osób studiujących na studiach niestacjonarnych (5 pkt. względem 3,9 pkt. w przypadku osób studiujących na studiach stacjonarnych). Zauważalna jest zarazem ujemna korelacja o umiarkowanej sile (o wartości współczynnika korelacji wynosząca -0,331) pomiędzy poziomem tożsamości regionalnej a „brudnym” kapitałem społecznym. Oznacza to, że im większa jest identyfikacja z regio-

nem, tym w mniejszym stopniu województwo podkarpackie jest postrzegane jako nasycone zjawiskami wpisującymi się w „brudny” kapitał społeczny.

Podsumowując, z wyników badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych oraz studentów podkarpackich uczelni wyłania się obraz wskazujący na przekonanie o występowaniu zjawiska „brudnego” kapitału społecznego w województwie podkarpackim. Jest to niekorzystne zjawisko mogące stanowić istotną barierę rozwojową, a w szczególności w przypadku młodych ludzi może skutkować podejmowaniem decyzji o zamieszkaniu poza województwem podkarpackim.

11. OKREŚLENIE JAKOŚCI KAPITAŁU LUDZKIEGO ZA POMOCĄ ZSYNTEZOWANEGO MIERNIKA

W związku z tym, że jednym z komponentów głównego celu badania jest ocena stopnia rozwoju kapitału ludzkiego, zasadne jest przeprowadzenie analiz z zastosowaniem syntetycznego Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego. Taki miernik był już stosowany we wcześniejszych badaniach kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim⁸¹. Dlatego ponowne przeprowadzenie analiz z zastosowaniem tego miernika umożliwiło uzyskanie perspektywy porównawczej w wymiarze diachronicznym. Atutem tego miernika jest możliwość przeprowadzenia analiz porównawczych również w wymiarze synchronicznym w podziale na powiaty. Dzięki temu możliwe jest określenie, w których częściach województwa podkarpackiego jakość kapitału ludzkiego jest najwyższa, a w których najniższa. Przed przeprowadzeniem analiz z wykorzystaniem wskazanego miernika została dokonana weryfikacja jego trafności w kontekście ewentualnych zmian uwarunkowań społeczno-gospodarczych, dostępnych źródeł danych czy stosowanej metodyki pomiaru wskaźników składających się na ten miernik.

Koncepcję budowy Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego przyjęto na podstawie dogłębnej analizy dostępności wskaźników statystycznych charakteryzujących bezpośrednio bądź w sposób pośredni zasób kapitału ludzkiego na szczeblu powiatów.

Ze względu na relatywnie ubogi zestaw innych mierników, odnoszących się w sposób bezpośredni do zasobu kapitału ludzkiego w powiatach (np. charakterystyk stanu zdrowia populacji w wieku zdolności do pracy), pierwotny zestaw wskaźników został uzupełniony o wskaźniki charakteryzujące jakość kapitału ludzkiego pośrednio, poprzez obserwowane statystycznie efekty zachowań społeczno-gospodarczych ludności. W ten sposób istnieje szansa połączyć nie zmieniające się cechy de-

mograficzne oraz cechy społeczne, wpływające z dziedzicznych zachowań zbiorowości. Pierwsza kategoria wskaźników bezpośrednich nazwana została charakterystyką potencjału demograficznego regionów, ze względu na dominującą w tej grupie rolę cech demograficznych. Druga kategoria wskaźników pośrednich opisuje aktywność społeczno-gospodarczą ludności. W ramach każdej z tych dwóch zasadniczych kategorii zostało wyodrębnionych po kilka cech lub zachowań populacji, charakteryzujących potencjał demograficzny i aktywność społeczno-gospodarczą ludności w powiatach, którym można przypisać konkretne obserwowalne mierniki statystyczne. W rezultacie powstał pewien hierarchiczny trójpoziomowy układ wskaźników.

Podstawą źródłową badania są informacje pochodzące z Bazy Danych Lokalnych GUS (BDL), wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2021 r., z rejestru REGON, danych statystycznych Urzędu Statystycznego w Rzeszowie oraz wyników wyborów samorządowych i lokalnych publikowanych przez Państwową Komisję Wyborczą. Dane pochodziły z lat 2010–2022. Z uwagi na to, że cechy demograficzne opisujące jakość kapitału ludzkiego charakteryzują się małą zmiennością w czasie oraz w celu zmniejszenia ryzyka błędu w ocenie potencjału demograficznego ludności, związanego z występowaniem jednorocznych, najczęściej losowych wahań wielkości parametrów społeczno-demograficznych, analiza materiału statystycznego przeprowadzona została na podstawie średnich wartości mierników dla lat 2010–2022. Procedurę uśredniania zastosowano także w odniesieniu do parametrów charakteryzujących aktywność społeczno-gospodarczą ludności.

Potencjał demograficzny regionów jest kategorią zawierającą szczególnie interesujące cechy zasobu kapitału ludzkiego, takie jak: wykształcenie i stan zdrowia populacji w wieku zdolności do pracy. Wykorzystanie w badaniu tych zmiennych napotyka jednakże na zasadnicze ograniczenia związane z dostępnością da-

⁸¹ Zob. H. Kotarski, *op. cit.*, s. 139 i n.

nym w materiale statystycznym gromadzonym w systemie statystyki publicznej. W ich miejsce wprowadzone zostały zmienne pośrednio związane z charakterystyką potencjału demograficznego powiatów. Ostatecznie, ten poziom analizy zróżnicowania terytorialnego jakości kapitału ludzkiego bazuje na ustaleniu wielkości trzech parametrów: prężności demograficznej, poziomu wiedzy funkcjonalnej i stanu zdrowia ludności. Szczegółowe charakterystyki poszczególnych cech przedstawione zostały poniżej.

1) **Prężność demograficzna** – cecha opisująca potencjał ludnościowy z punktu widzenia stanu i perspektyw rozwoju demograficznego regionów. Wielkość tego parametru kształtują następujące charakterystyki społeczno-demograficzne:

- Obciążenie demograficzne ludności w wieku produkcyjnym (15-59/64 lata) ludnością, która ze względu na osiągnięcie wieku powszechnie uprawniającego do przejścia na emeryturę zaliczana jest do grupy osób w wieku poprodukcyjnym (mężczyźni w wieku 65 lat i więcej oraz kobiety w wieku 60 lat i więcej).
- Współczynnik reprodukcji brutto – charakteryzuje aktualną płodność i umieralność, wyrażając średnią liczbę żywo urodzonych dziewczynek, które dożyją wieku swych matek, a przypadających na jedną kobietę w wieku rozrodczym. Przy założeniu niezmiennego aktualnego poziomu cząstkowych współczynników płodności i umieralności.
- Współczynnik dynamiki demograficznej przedstawia stosunek liczby urodzeń żywych do liczby zgonów w danym okresie.
- Płodność ogólna – parametr informujący o średniej liczbie dzieci żywo urodzonych przypadających na 1000 kobiet w wieku rozrodczym (15-49 lat).
- Zasoby ludności w wieku maksymalnej mobilności zawodowej, określone wielkością udziału osób w wieku 20-44 lata w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym.
- Mobilność zawodowa określa iloraz osób, które wyemigrowały na 1000 osób w wieku produkcyjnym.

2) **Poziom wiedzy funkcjonalnej** – cecha stanowiąca istotne (często wstępne) kryterium oceny jakości zasobów ludzkich, brane pod uwagę zarówno przy projektowaniu konkretnych przedsięwzięć gospodarczych w oparciu o analizę rynku pracy, jak i w ogólnej ocenie możliwości rozwoju modernizacyjnego społeczności. Wobec braku systematycznie prowadzonej rejestracji danych o poziomie wykształcenia ludności w podziale terytorialnym, konstrukcję miernika oparto o informacje pochodzące z ostatniego powszechnego spisu ludności (z 2021 r.) oraz o cechy społeczno-demograficzne pośrednio określające poziom wykształcenia ludności. Lista szczegółowych charakterystyk miernika poziomu wiedzy funkcjonalnej zawiera:

- Czytelność, charakteryzowane przez relację liczby czytelników zarejestrowanych w bibliotekach publicznych do ludności w wieku 10 lat i więcej (na 1000 osób).
- Powszechność kształcenia w szkołach ponadpodstawowych dla młodzieży, określona przez liczbę uczniów w szkołach wskazanego szczebla nauczania przypadającą na 1000 osób w wieku 15-19 lat, tj. w wieku odpowiadającym w przybliżeniu wiekowi uczniów szkół ponadpodstawowych.
- Odsetek osób z wykształceniem co najmniej średnim w populacji osób wieku 13 lat i więcej.

3) **Stan zdrowia ludności.** Do podstawowych mierników statystycznych charakteryzujących tę cechę potencjału ludnościowego zaliczyć można następujące: umieralność niemowląt, przeciętne dalsze trwanie życia, zachorowalność i chorobowość (m.in. z powodu chorób przewlekłych), absencja chorobowa, niepełnosprawność biologiczna lub z orzeczeniem prawnym, czy samoocena stanu zdrowia, standaryzowana przedwczesna umieralność mężczyzn (w wieku 35-49 lat). Z tej długiej, chociaż z pewnością niekompletnej listy możliwe do włączenia w zakres prezentowanego badania ze względu na dostępność danych w podziale terytorialnym okazały się:

- Poziom umieralności niemowląt (na 1 000 urodzeń żywych).
- Przedwczesna umieralność mężczyzn (w wieku 35-49 lat).

Umieralność na choroby cywilizacyjne takie jak: choroby zakaźne i pasożytnicze, nowotwory, choroby układu nerwowego, choroby układu krążenia, choroby układu oddechowego, choroby układu trawiennego, choroby układu kostno-stawowego, mięśniowego i tkanki łącznej oraz choroby układu moczowo-płciowego (na 1 000 mieszkańców).

Zestaw cech opisujących **aktywność społeczno-gospodarczą ludności** (drugi poziom analizy różnic w jakości kapitału ludzkiego) stanowią parametry: 1) mobilność przestrzenna, 2) aktywność gospodarcza oraz 3) aktywność społeczna ludności, oparte o następujące szczegółowe mierniki statystyczne:

- Mobilność przestrzenna, określona przez saldo migracji wewnętrznych ludności (na 1 000 osób).
- Aktywność gospodarcza, charakteryzowana przez relację liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym oraz liczbę podmiotów nowo zarejestrowanych na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym.

Aktywność społeczna, opisana przez takie mierniki, jak:

- Nasycenie pozarządowymi organizacjami społecznymi (fundacje i stowarzyszenia) na 10 tys. ludności (dane 2016–2022).
- Frekwencja w wyborach samorządowych w 2018 r.
- Frekwencja w wyborach parlamentarnych w 2019 r.
- Frekwencja w wyborach prezydenckich w 2020 r.
- Aktywność inwestycyjna władz samorządowych określona przez udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem z budżetów lokalnych.
- Środki gmin i powiatów z UE na finansowanie programów i projektów w przeliczeniu na 1 mieszkańca (dane 2010–2022).

Ze względu na wybrany dłuższy okres dla analizowanych danych – lata 2010–2022,

wyliczono średnie dla lepszego zobrazowania tendencji zmian zachodzących w analizowanym okresie. W przypadku danych punktowych dla jedynie jednego roku, takiego zabiegu nie dokonywano.

Konkludując, problematyka badania została usystematyzowana w hierarchicznie uporządkowany układ zmiennych, w którym poszczególne poziomy analizy wyznaczone zostały przez stopień agregacji mierników statystycznych opisujących jakość kapitału ludzkiego.

Wzór na obliczenie wskaźnika częściowego przyjmuje następującą postać:

$$p_{mi} = \frac{x_{mi} - \min\{x_{mi}\}m_i}{\max\{x_{mi}\}m - \min\{x_{mi}\}m} * 100$$

$$p_{mi} \in [0,100]$$

gdzie:

x_{mi} – wartość i danej zmiennej w danym m powiecie,
 p_{mi} – znormalizowana wartość i danej zmiennej w danym m powiecie.

Tak wyliczone miary wskaźnika częściowego dla danego powiatu mają charakter względny i pokazują jedynie położenie powiatu w stosunku do minimum i maksimum. Aby można było dokonać analiz porównawczych, zostanie przeprowadzona normalizacja wartości wskaźników częściowych (wartości zmiennych diagnostycznych) poprzez stworzenie dla każdego powiatu syntetycznych wskaźników grupowych. W procesie tym wykorzystana zostanie taksonomiczna bezwzorcowa metoda agregacji zmiennych, polegająca na uśrednianiu znormalizowanych wartości zmiennych diagnostycznych⁸².

Dla każdego z powiatów uzyskano wartości wskaźników grupowych.

$$g_{ml} = \frac{\sum_{m=1}^n p_{mi}}{n}$$

$$g_{ml} \in [0,100]$$

⁸² T. Grabiński, *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach dynamiki zjawisk ekonomicznych*, Kraków 1984.

gdzie:

p_{mi} – znormalizowana wartość i danej zmiennej (wskaźnika cząstkowego) w danym m powiecie.
 n – liczba wskaźników cząstkowych,
 g_{mi} – wartość i -tego wskaźnika grupowego w danym m powiecie.

W ostatnim etapie prac dla każdego z powiatów dokonano syntetycznej oceny poziomu jakości kapitału ludzkiego na podstawie wartości wskaźników grupowych, wyliczając wartość Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego (MJKL). MJKL jest średnią arytmetyczną grupowych wskaźników syntetycznych. Wartości obliczonego miernika syntetycznego mieszczą się w przedziale od 0 do 100, a jego interpretacja jest następująca – im wartość jest bliższa 100, tym powiat charakteryzuje się wyższym poziomem jakości kapitału ludzkiego według

przyjętych kryteriów (wskaźników grupowych). MJKL wyliczony został według wzoru:

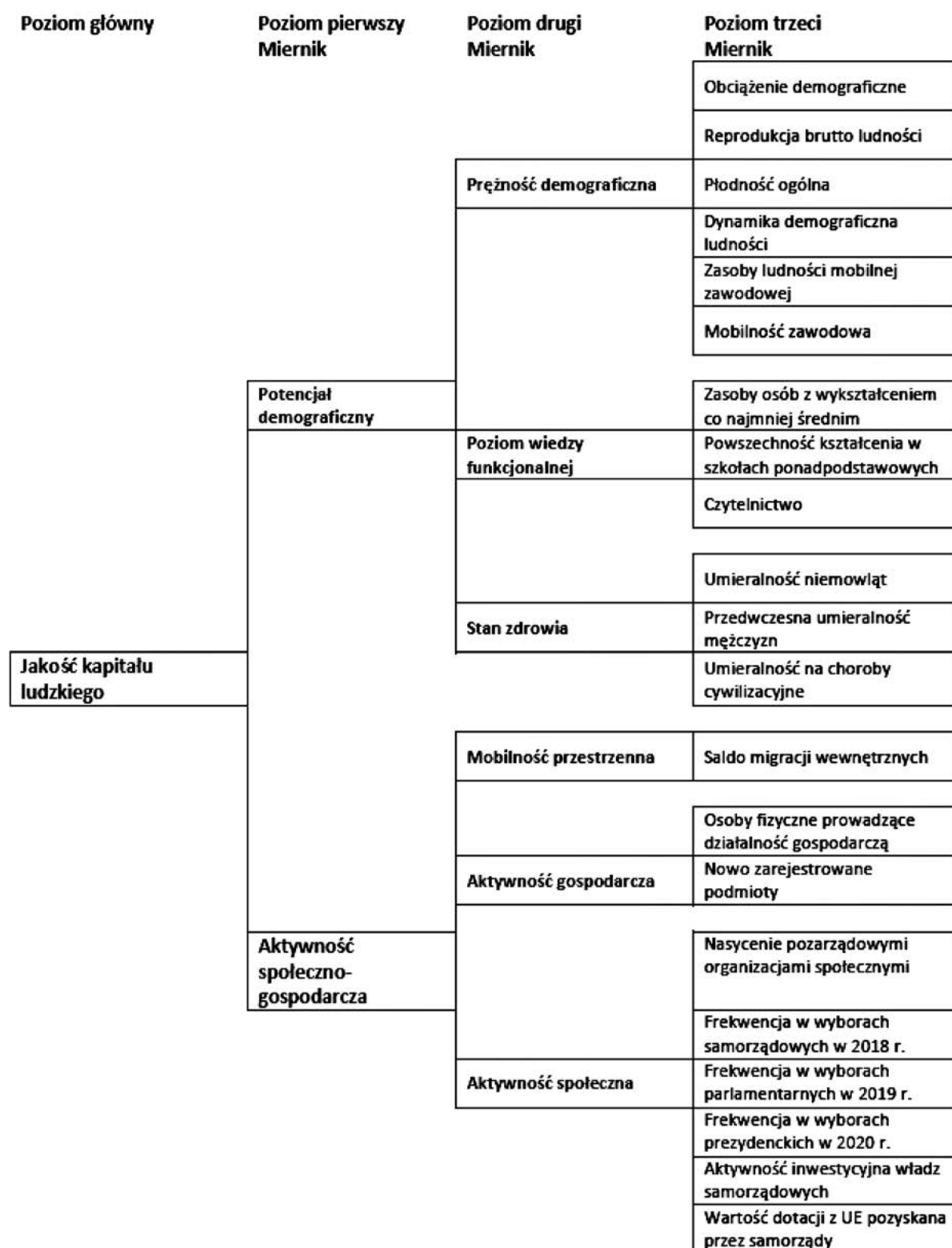
$$MJKL = \frac{PD_{mk} + PWF_{mk} + SZ_{mk} + MP_{mk} + AG_{mk} + AS_{mk}}{N}$$

gdzie:

PD_{mk} – prężność demograficzna,
 PWF_{mk} – poziom wiedzy funkcjonalnej,
 SZ_{mk} – stan zdrowia,
 MP_{mk} – mobilność przestrzenna,
 AG_{mk} – aktywność gospodarcza,
 AS_{mk} – aktywność społeczna,
 N – liczba wskaźników grupowych.

Do konstrukcji Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego zostanie zastosowana agregacja danych w sześciu zmiennych grupowych – mierników drugiego poziomu. Dla każdej z grup zmiennych użyto wskaźników cząstkowych.

Rysunek 1. Schemat budowy zsyntetyzowanego Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego

Źródło: Opracowanie własne.

11.1. Prężność demograficzna

Prężność demograficzna to pierwszy z mierników tworzących miarę określoną jako potencjał demograficzny mieszkańców powiatów województwa podkarpackiego. Miernik drugiego poziomu (prężność demograficzna) tworzy sześć mierników poziomu trzeciego, takich jak: 1) obciążenie demograficzne, 2) reprodukcja brutto ludności, 3) płodność ogólna, 4) dynamika demograficzna ludności, 5) zasoby ludności mobilnej zawodowej oraz 6) mobilność zawodowa ludności.

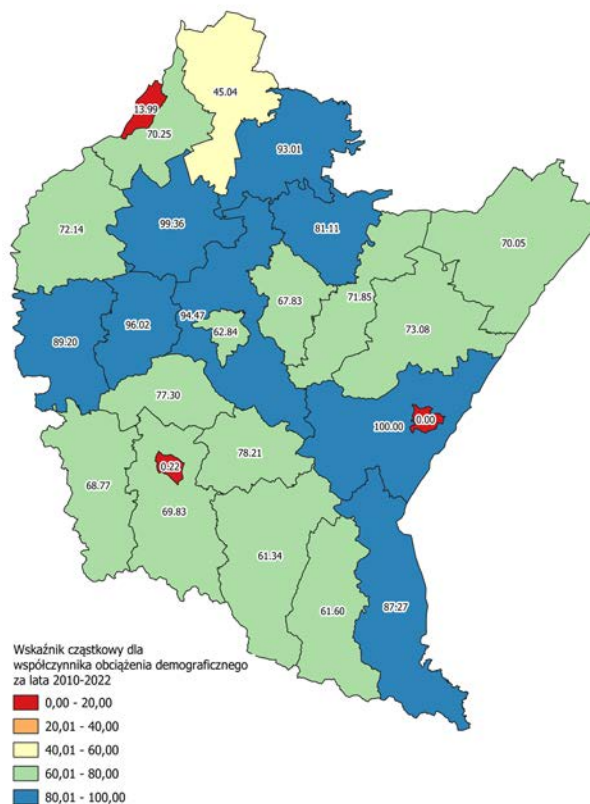
Obciążenie demograficzne

Miernik ten utworzony został w oparciu o dane dotyczące obciążenia demograficznego ludności w wieku produkcyjnym (15-59/64 lata), ludnością, która ze względu na osiągnięcie wieku powszechnie uprawniającego do przejścia na emeryturę zaliczana jest do grupy osób w wieku poprodukcyjnym (mężczyźni w wieku 65 lat i więcej oraz kobiety w wieku 60 lat i więcej).

Najwyższą wartością liczby osób w wieku poprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym dla analizowanego okresu lat 2010–2022, charakteryzowały się trzy miasta na prawach powiatu – Przemyśl (36,12 osób), Krosno (36,09 osób) oraz Tarnobrzeg (34,66 osoby). Jak widać z tego zestawienia, powiatami o najwyższej liczbie osób w wieku poprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym są były miasta wojewódzkie, które zaliczane są do grupy miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze. Na przeciwległym krańcu klasyfikacji znalazły się powiaty przemyski (25,69 osób), kolbuszowski (25,76 osób), ropczycko-sędziszowski (26,11 osób), rzeszowski (26,27 osób) oraz niżański (26,42 osób).

Ogólny znormalizowany wskaźnik cząstkowy obciążenia demograficznego przyjmuje wartości z przedziału od 0 do 100. Im wartość bardziej zbliżona jest do 100, tym wyższa jakość prezentowanego miernika analizowanej cechy.

Mapa 34. Wskaźnik cząstkowy miernika obciążenia demograficznego ludności w wieku produkcyjnym w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

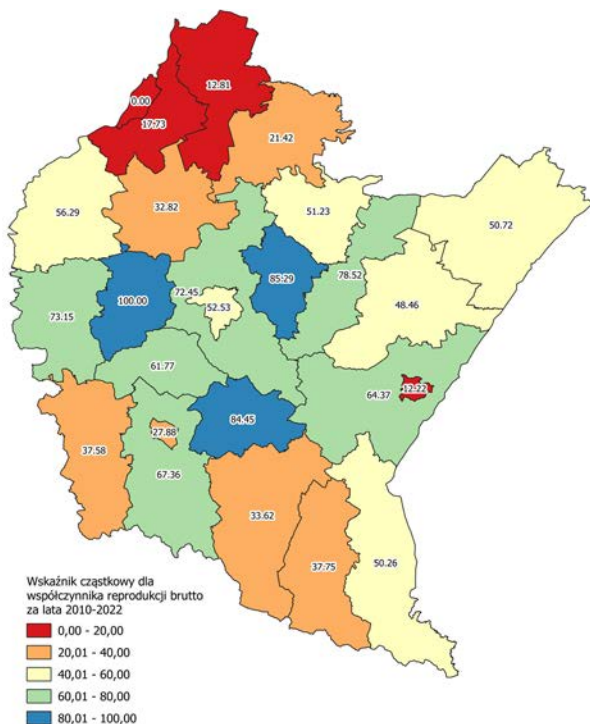
Najmniej obciążone demograficznie powiaty lokują się w południowo-wschodniej części województwa (powiaty: przemyski i bieszczadzki), centralnej (powiaty: rzeszowski, ropczycko-sędziszowski, dębicki i kolbuszowski) oraz północnej (powiaty: leżajski i niżański). Najbardziej obciążone demograficznie są trzy miasta na prawach powiatu – Przemyśl, Krosno i Tarnobrzeg.

Reprodukcja brutto ludności

Najwyższą wartość współczynnika reprodukcji brutto ludności, czyli średnią liczbę żywo urodzonych dziewczynek, które dożyją wieku swych matek, a przypadających na jedną kobietę w wieku rozrodczym (przy założeniu niezmiennego aktualnego poziomu cząstkowych współczynników płodności i umieralności) zanotowano w powiatach: ropczycko-sędziszowskim, łańcuckim, brzozowskim oraz przeworskim. Najniższe wartości współczynnika

reprodukcji brutto ludności zanotowały miasta na prawach powiatu – Tarnobrzeg i Przemyśl oraz powiat stalowowolski i tarnobrzęski.

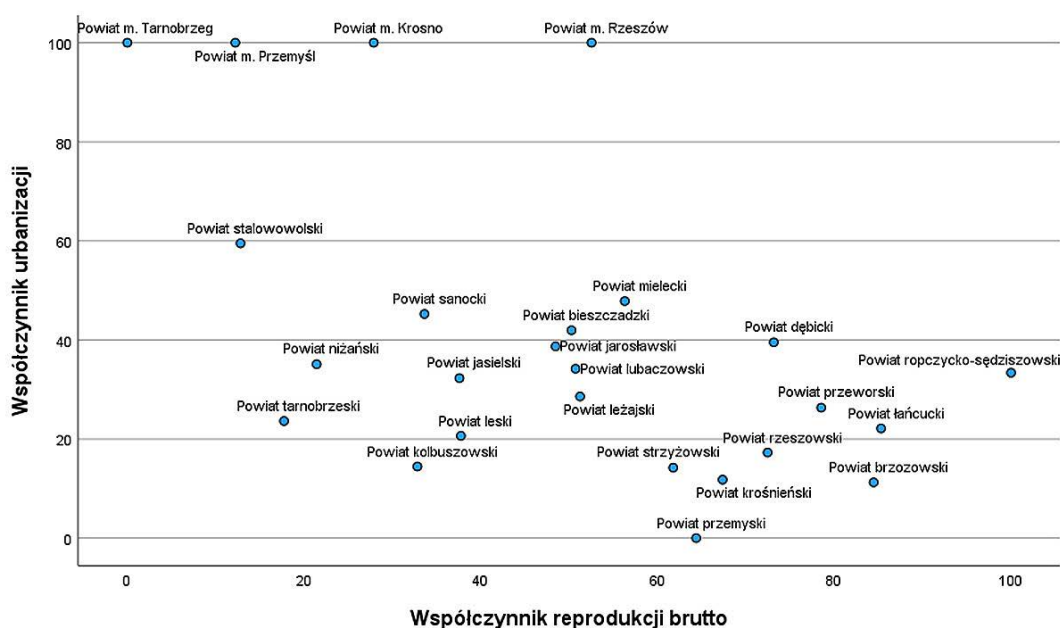
Mapa 35. Wskaźnik cząstkowy współczynnika reprodukcji brutto ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

Dokonując analizy współczynnika reprodukcji brutto i stopnia urbanizacji z zastosowaniem współczynnika korelacji liniowej Pearsona można zauważyć, iż współczynnik reprodukcji brutto ludności w bardzo silny sposób koreluje z poziomem urbanizacji powiatów na poziomie współczynnika korelacji liniowej r Pearsona ($r = -0,552$; $p = 0,01$). Interpretując dane można stwierdzić, że im wyższy poziom urbanizacji (odsetek ludności miejskiej) tym niższy poziom współczynnika reprodukcji brutto ludności (Wykres 98).

Wykres 98. Poziom urbanizacji powiatów i poziom współczynnika reprodukcji brutto ludności w powiatach województwa podkarpackiego

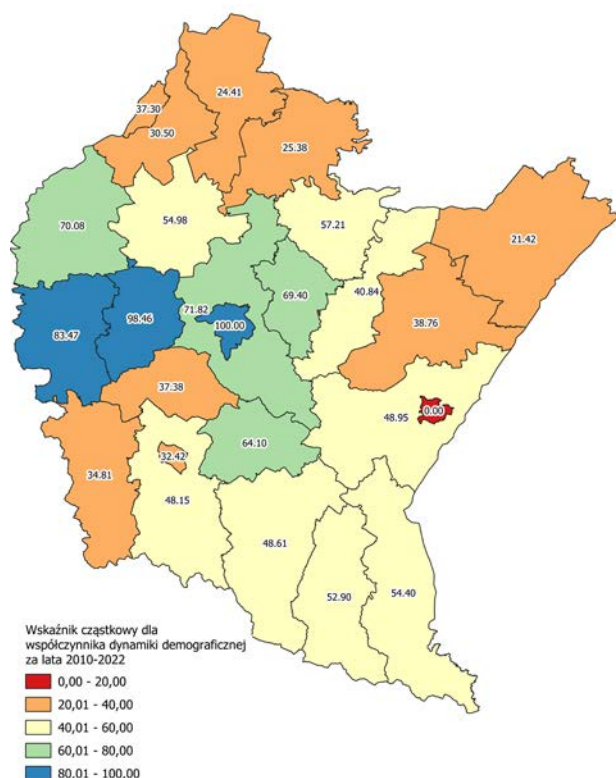

Źródło: Opracowanie własne.

Dynamika demograficzna ludności

Największą dynamiką demograficzną charakteryzują się następujące powiaty: Rzeszów, ropczycko-sędziszowski oraz dębicki. W Przemyśle zanotowano najniższą wartość współczynnika dynamiki demograficznej. Niskimi wartościami wskaźnika charakteryzowały się ponadto powiaty: lubaczowski, stalowowolski oraz niżański. Można zaobserwować, iż podregion rzeszowski i tarnobrzescki charakteryzowały się wyższą dynamiką demograficzną niż podregion krośnieński i przemyski.

Mapa 36. Wskaźnik cząstkowy współczynnika dynamiki demograficznej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

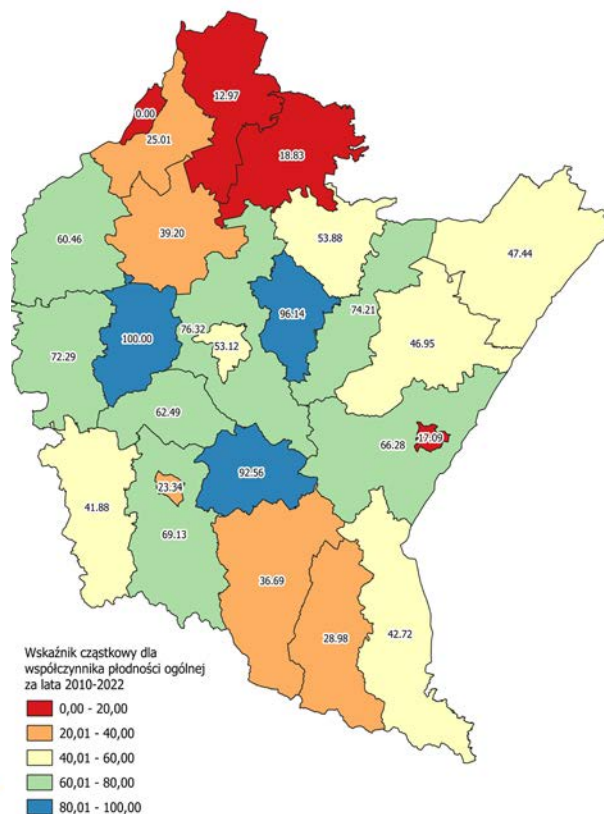

Źródło: Opracowanie własne.

Płodność ogólna

Najwyższą wartość współczynnika płodności ogólnej zanotowano w powiatach ropczycko-sędziszowskim, łańcuckim oraz brzozowskim. Najniższe wartości współczynnika płodności ogólnej charakteryzowały podobnie jak w przypadku współczynnika reprodukcji brutto dwa powiaty grodzkie: Tarnobrzeg i Przemyśl oraz powiat stalowowolski i niżański.

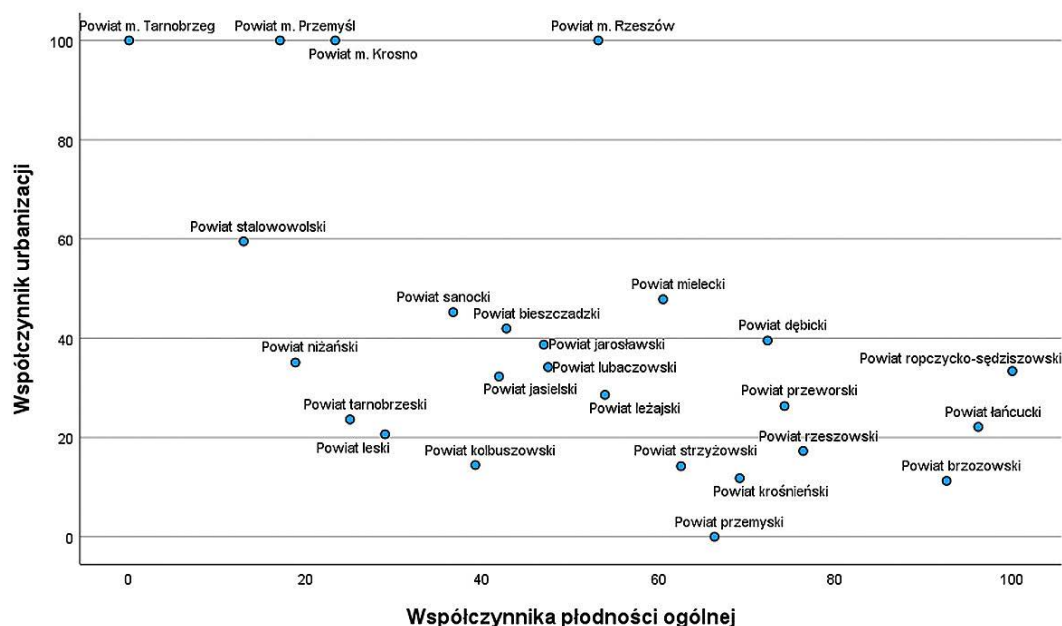
Mapa 37. Wskaźnik cząstkowy współczynnika płodności ogólnej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

Również jak w przypadku poziomu reprodukcji brutto ludności, tak również i w tym przypadku stosując współczynnik korelacji liniowej Pearsona można zauważyć silną korelację pomiędzy poziomem urbanizacji danego powiatu oraz poziomem współczynnika cząstkowego płodności ogólnej ($r = -0,555$; $p = 0,004$).

Wykres 99. Poziom urbanizacji powiatów i poziom współczynnika płodności ogólnej w powiatach województwa podkarpackiego

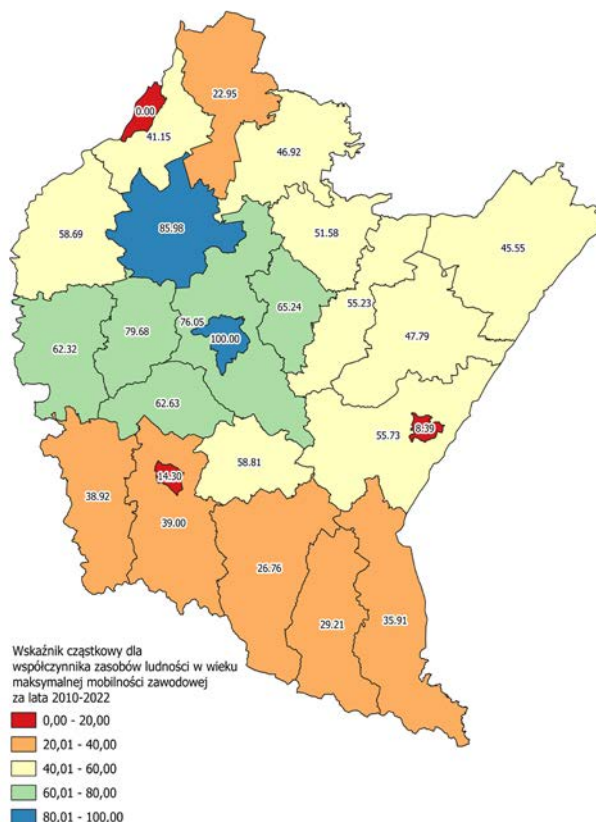

Źródło: Opracowanie własne.

Zasoby ludności mobilnej zawodowo

Najwyższym poziomem zasobów ludności mobilnej zawodowo, określonej ilorazem osób, które wyemigrowały (saldo migracji) na 1000 osób w wieku produkcyjnym, charakteryzowały się powiaty: kolbuszowski, ropczycko-sędziszowski, rzeszowski oraz Rzeszów. Krosno, Przemyśl, Tarnobrzeg, a także powiat stalowowolski, sanocki i leski były obszarami o najniższych zasobach ludności mobilnej zawodowej. Widać wyraźnie, że powiaty leżące na południu regionu, wzdłuż granicy państwowej ze Słowacją, charakteryzują się szczególnie niskim poziomem zasobów ludności w wieku maksymalnej mobilności zawodowej.

Mapa 38. Wskaźnik cząstkowy współczynnika zasobów ludności w wieku maksymalnej mobilności zawodowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

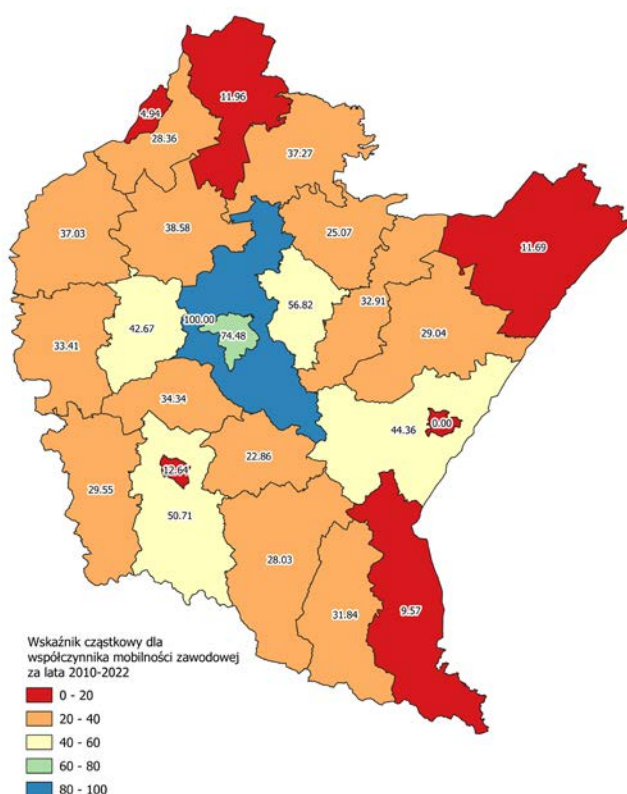

Źródło: Opracowanie własne.

Mobilność zawodowa

Najwyższym poziomem zasobów ludności w wieku maksymalnej mobilności zawodowej, określonej wielkością udziału osób w wieku 20-44 lata w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym charakteryzowali się mieszkańcy powiatu rzeszowskiego ziemskiego, Rzeszowa oraz powiatów krośnieńskiego i łańcuckiego. Powiatami o najniższym poziomie zasobów ludności w wieku maksymalnej mobilności zawodowej okazały się trzy miasta na prawach powiatu Przemyśl, Tarnobrzeg i Krosno oraz powiaty bieszczadzki, lubaczowski i stalowowolski.

Mapa 39. Wskaźnik cząstkowy współczynnika mobilności zawodowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

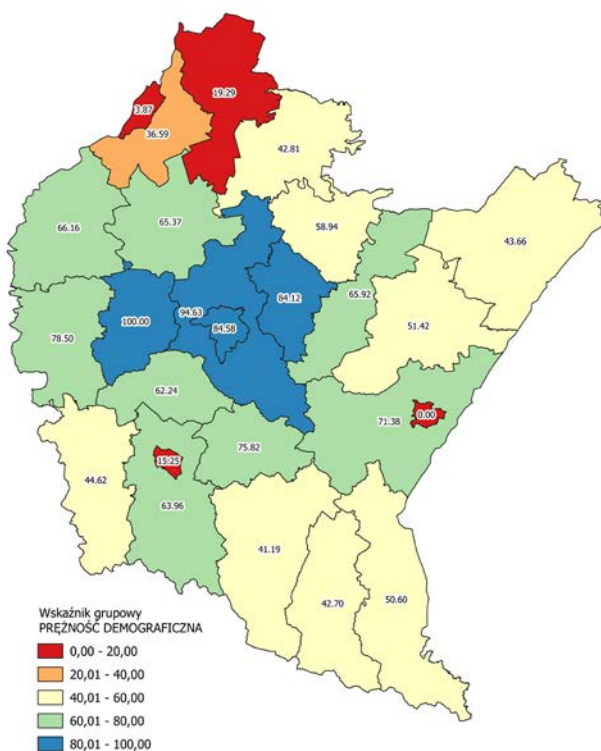
Źródło: Opracowanie własne.

Sześć powyżej scharakteryzowanych mierników poziomu trzeciego: obciążenie demograficzne, reprodukcja brutto ludności, płodność ogólna, dynamika demograficzna ludności, zasoby ludności mobilnej zawodowej, mobilność zawodowa ludności, utworzyło miernik

grupowy poziomu drugiego – prężność demograficzną. Suma wartości poszczególnych wskaźników cząstkowych pozwoliła wyliczyć zagregowaną wartość, która przyjmuje wartości w przedziale od 0 do 100.

Najprężniejsze demograficznie powiaty koncentrowały się w środkowej części województwa podkarpackiego. Najwyższą wartość miernika zanotowano w powiecie ropczycko-sędziszowskim. Nieznacznie niższe w powiecie rzeszowskim, Rzeszowie oraz powiecie łańcuckim. Drugą grupę pod względem poziomu natężenia wartości miernika prężności demograficznej stanowiły powiaty: dębicki, brzozowski, przemyski ziemski, mielecki, przeworski, kolbuszowski, krośnieński ziemski oraz strzyżowski. Trzy miasta na prawach powiatu – Przemyśl, Tarnobrzeg i Krosno oraz powiat stalowowolski znalazły się w grupie powiatów o najniższym poziomie wartości miernika prężności demograficznej.

Mapa 40. Wskaźnik grupowy współczynnika prężności demograficznej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty

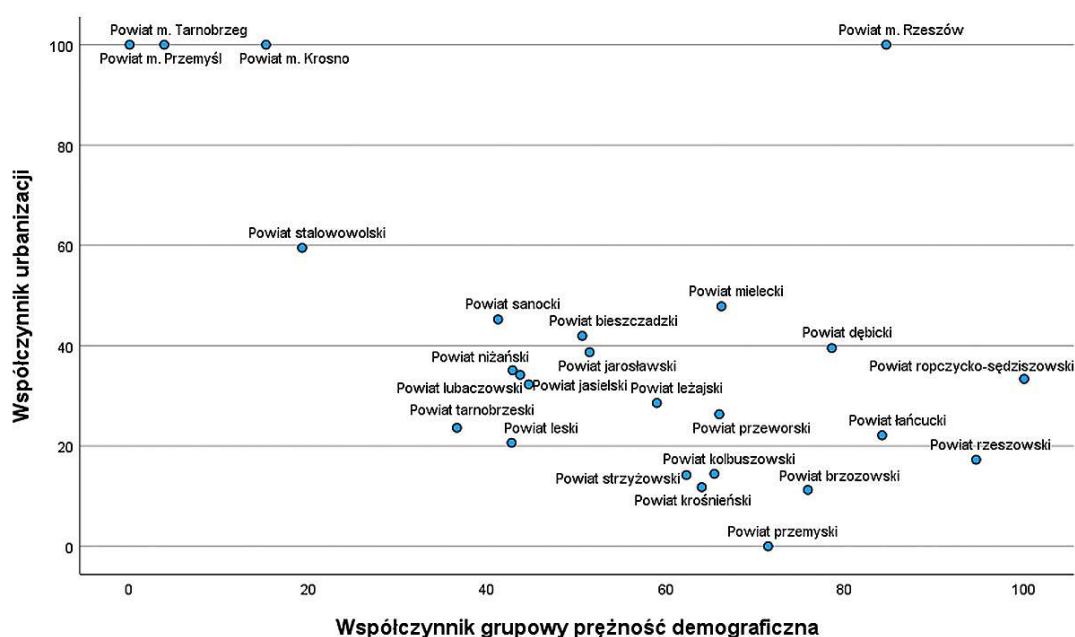
Źródło: Opracowanie własne.

Stosując, wcześniej już używany, współczynnik korelacji liniowej Pearsona można zauwa-

żyć silną korelację pomiędzy miernikiem prężności demograficznej i poziomem urbanizacji ($r = -0,572$; $p = 0,003$). Interpretując powyższe dane można stwierdzić, iż wraz ze wzrostem poziomu urbanizacji maleje wartość miernika

prężności demograficznej w powiatach. Naj słabiej zurbanizowane powiaty dysponują największą dynamiką demograficzną i największymi zasobami młodych osób.

Wykres 100. Poziom urbanizacji powiatów i poziom współczynnika grupowego prężności demograficznej w powiatach województwa podkarpackiego

Źródło: Opracowanie własne.

11.2. Poziom wiedzy funkcjonalnej

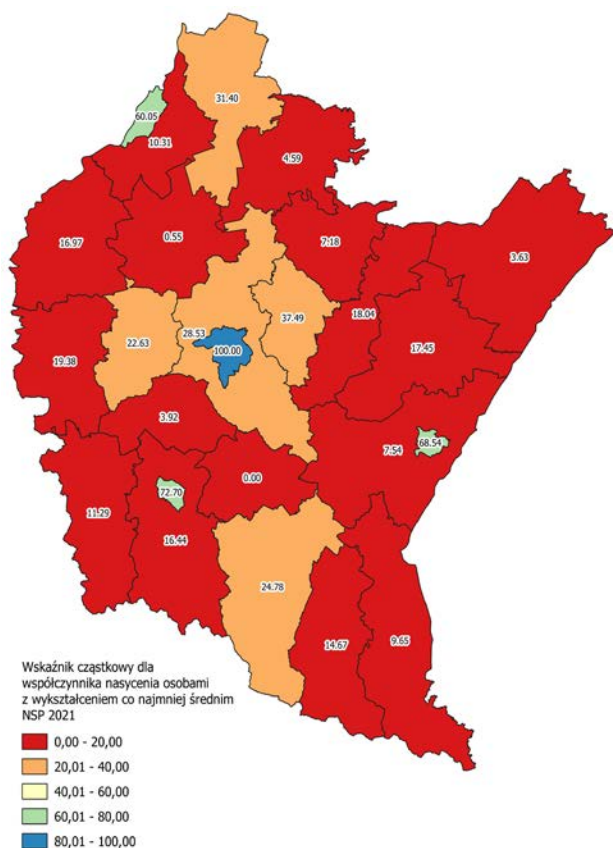
Poziom wiedzy funkcjonalnej to drugi z mierników tworzących miarę określoną jako potencjał demograficzny mieszkańców powiatów województwa podkarpackiego. Miernik grupowy – poziom wiedzy funkcjonalnej, tworzą trzy mierniki cząstkowe, takie jak: 1) odsetek osób z wykształceniem co najmniej średnim w populacji osób w wieku 13 lat i więcej, 2) czytelnictwo, charakteryzowane przez relację liczby czytelników zarejestrowanych w bibliotekach do ludności w wieku 10 lat i więcej oraz 3) powszechności kształcenia w szkołach na poziomie ponadgimnazjalnym/ponadpodstawowym, określaną przez liczbę uczniów w szkołach ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych przypadającą na 1000 osób w wieku 15-19 lat (przedział wieku odpowiadający w przybliżeniu wiekowi uczniów szkół ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych).

Zasoby osób z wykształceniem co najmniej średnim

Trzy czwarte mieszkańców Rzeszowa w wieku 13 lat i więcej legitymowało się posiadaniem co najmniej średniego wykształcenia (75,74%). Równie wysokimi zasobami osób z wykształceniem co najmniej średnim charakteryzowały się trzy pozostałe miasta na prawach powiatu – Krosno (68,75%), Przemyśl (67,68%) oraz Tarnobrzeg (65,50%). Spośród powiatów ziemskich najwyższy odsetek osób z wykształceniem średnim lub wyższym zanotowano w powiecie łańcuckim (59,72%), stalowowolskim (58,16%), rzeszowskim (57,43%), sanockim (56,47%), ropczycko-sędziszowskim (55,91%) oraz dębickim (55,08%). Podkreślić należy, iż wartości dla miast na prawach powiatu oraz powiatów łańcuckiego, stalowowolskiego oraz rzeszowskiego były wyższe od średniej dla całego województwa podkar-

packiego, która wyniosła 57,33%. Najmniejsze zasoby osób z wykształceniem minimum średnim posiadały powiaty brzozowski (50,12%), kolbuszowski (50,26%), lubaczowski (51,05%), strzyżowski (51,12%), niżański (51,29%) oraz leżański (51,96%).

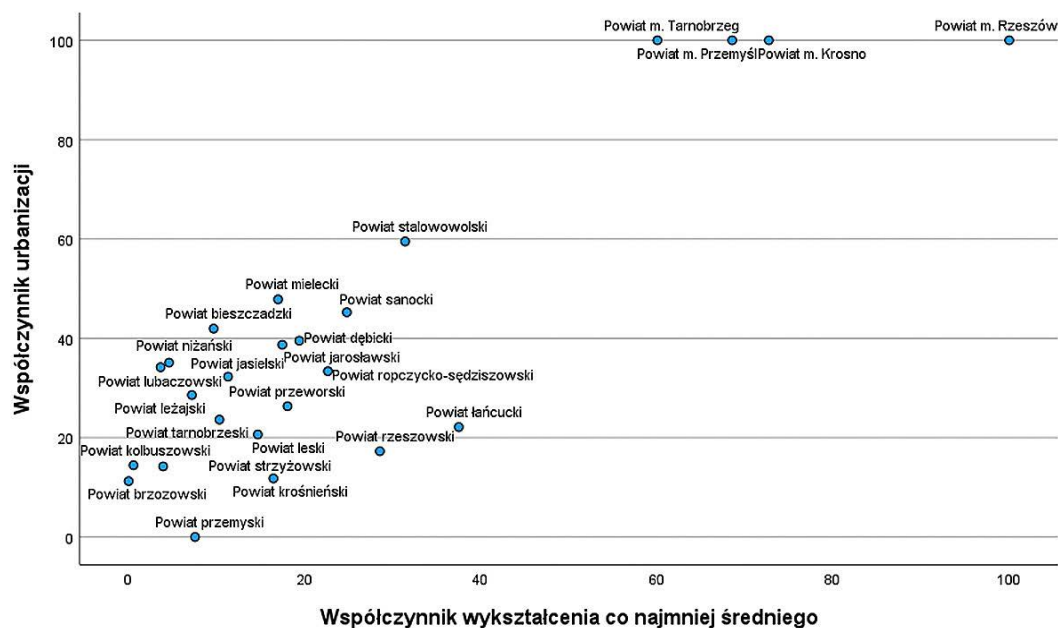
Mapa 41. Wskaźnik częściowy współczynnika odsetka osób z wykształceniem co najmniej średnim w populacji osób wieku 13 lat i więcej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2021 r.

Zasoby osób z wykształceniem co najmniej średnim są silnie skorelowane z poziomem urbanizacji. Z danych ostatnich spisów powszechnych przeprowadzanych w Polsce wiadomo, że ludność wsi charakteryzuje się zdecydowanie niższym poziomem wykształcenia niż mieszkańcy miast. Dysproporcja ta szczególnie silnie zwiększa się wraz ze wzrostem liczby mieszkańców jednostki miejskiej. Zależność tę widać także na przykładzie województwa podkarpackiego – najniższe zasoby najlepiej wykształconych mieszkańców posiadają powiaty o najniższym poziomie urbanizacji. Współczynnik korelacji liniowej Pearsona wykazuje silną korelację pomiędzy zasobami osób z wykształceniem co najmniej średnim a poziomem urbanizacji ($r = 0,867$; $p = 0,0001$).

Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 101. Poziom urbanizacji i poziom współczynnika wykształcenia co najmniej średniego w powiatach województwa podkarpackiego

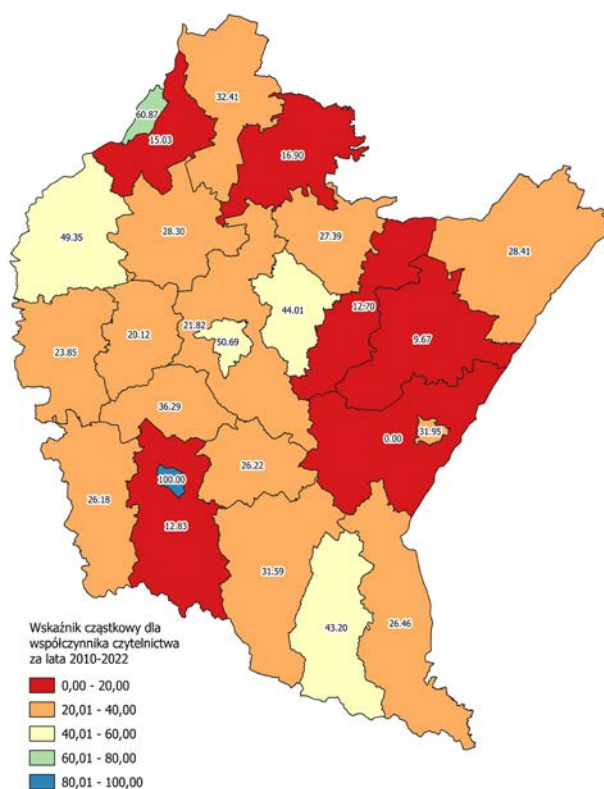

Źródło: Opracowanie własne.

Czytelnictwo

Największą liczbą czytelników zarejestrowanych w bibliotekach na 1000 mieszkańców w wieku 10 lat i więcej charakteryzowali się mieszkańcy Krosna (powiatu grodzkiego). Znacznie mniejszą liczbą czytelników zano-towano w dwóch innych powiatach grodzkich Tarnobrzegu i Rzeszowie oraz w powiatach leskim, łańcuckim i mieleckim. Najmniej osób w wieku 10 lat i więcej korzysta z bibliotek w powiecie przemyskim ziemskim, jarosławskim, przeworskim oraz krośnieńskim ziemskim. Niższe wartości wskaźnika w powiatach ziemskich można tłumaczyć większą atrakcyjnością księgozbioru bibliotek oraz samą liczbą bibliotek zlokalizowanych w miastach na prawach powiatu. Dokonując jednak bardziej pogłębionych analiz można zauważyć statystycznie istotny związek między poziomem wykształcenia mieszkańców powiatu a liczbą czytelników bibliotek na 1 tys. osób w wieku 10 lat i więcej. Wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona wyniosła $r = 0,675$ ($p = 0,001$).

Mapa 42. Wskaźnik cząstkowy współczynnika czytelnictwa w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

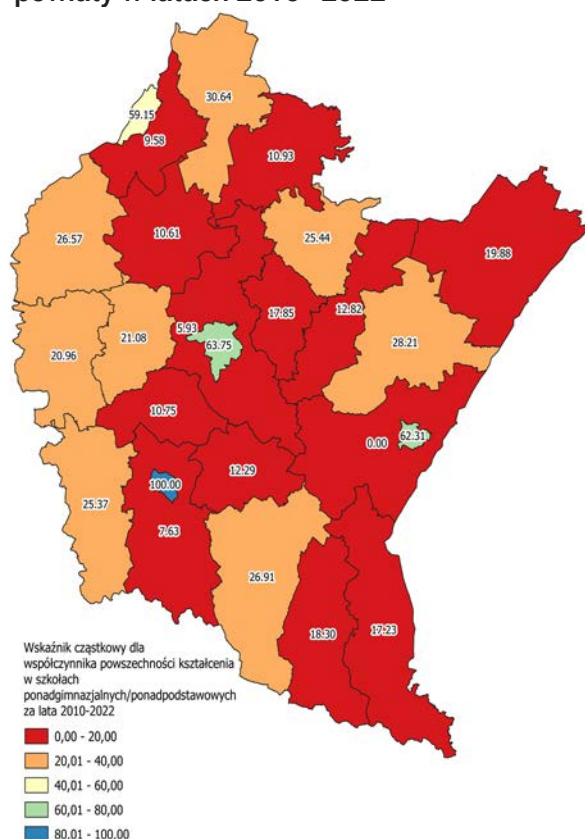

Źródło: Opracowanie własne.

Powszechność kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych

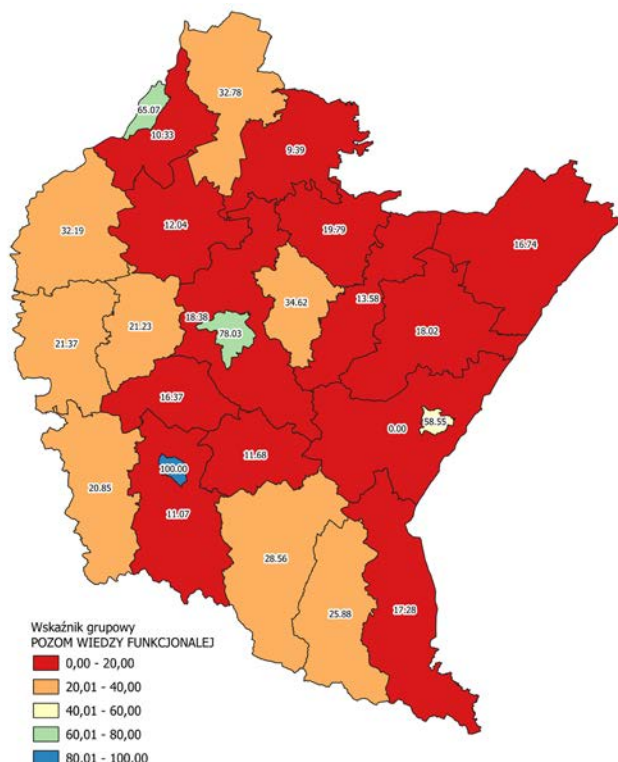
Najwyższą powszechnością kształcenia w szkołach na poziomie ponadgimnazjalnym/ponadpodstawowym, określaną przez liczbę uczniów w szkołach ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych przypadającą na 1 000 osób w wieku 15-19 lat charakteryzowały się miasta na prawach powiatu: Krosno, Rzeszów, Przemyśl i Tarnobrzeg. Należy jednak wartość tego współczynnika traktować z pewną ostrożnością, gdyż jego wartość jest zawyżona przez młodzież mieszkającą na terenie powiatu ziemskiego, a uczęszczającą do szkół ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych zlokalizowanych w mieście – powiecie grodzkim. Powiatami o najniższym poziomie powszechności kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych były wspomniane już powiaty ziemskie przemyski, rzeszowski, krośnieński, tarnobrzegi oraz powiat kolbuszowski, strzyżowski i niżański.

Mapa 43. Wskaźnik cząstkowy współczynnika powszechności kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

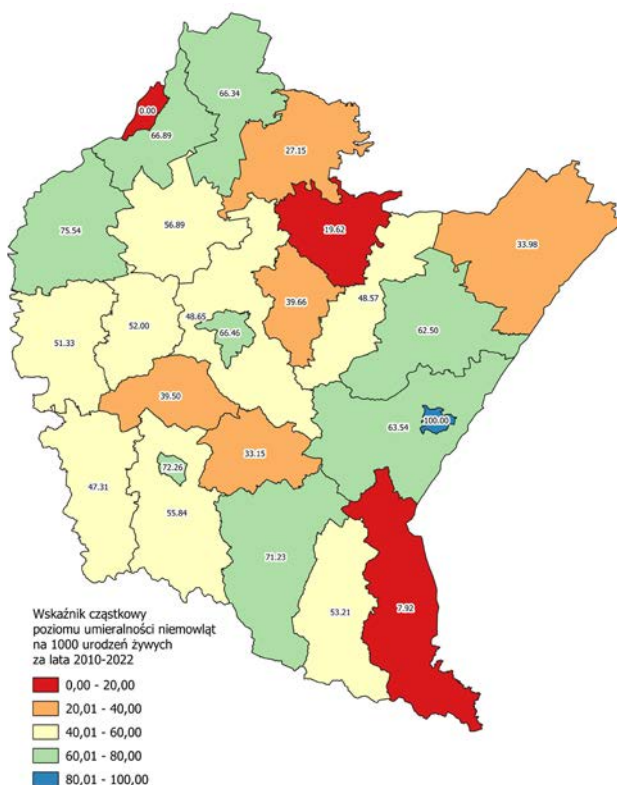
Powiatami charakteryzującymi się relatywnie najwyższym poziomem wiedzy funkcjonalnej mieszkańców są cztery miasta na prawach powiatu – Krosno, Rzeszów, Przemyśl i Tarnobrzeg. Mieszkają w nich najlepiej wykształceni mieszkańcy, najczęściej korzystający z czyteln i bibliotek, mogący również korzystać z największego wyboru oferty edukacyjnej na poziomie szkół ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych. Relatywnie najniższy poziom wiedzy funkcjonalnej mieszkańców zaobserwowano w powiatach ziemskich – krośnieńskim, przemyskim i tarnobrzegim oraz przeworskim, kolbuszowskim, niżańskim i brzozowskim. Wyłączając z analizy powiaty ziemskie, okalające miasta grodzkie, większość powiatów o najniższym poziomie wiedzy funkcjonalnej zlokalizowana jest we wschodniej i południowo-wschodniej części województwa – strzyżowski, brzozowski, lubaczowski, przeworski, w subregionie krośnieńsko-przemyskim. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu wiedzy funkcjonalnej w województwie podkarpackim przedstawia poniższa mapa. Najwyższe wartości poziomu wiedzy funkcjonalnej charakteryzują cztery miasta na prawach powiatu, co nie jest zaskoczeniem, gdyż stanowią one subregionalne centra edukacyjne na poziomie szkolnictwa średniego, koncentrują się w nich funkcje administracyjne i usługowe subregionów, co wiąże się z wyższą koncentracją osób z wykształceniem co najmniej średnim.

Mapa 44. Wskaźnik grupowy współczynnika poziomu wiedzy funkcjonalnej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 45. Wskaźnik cząstkowy współczynnika umieralności niemowląt w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

11.3. Stan zdrowia ludności

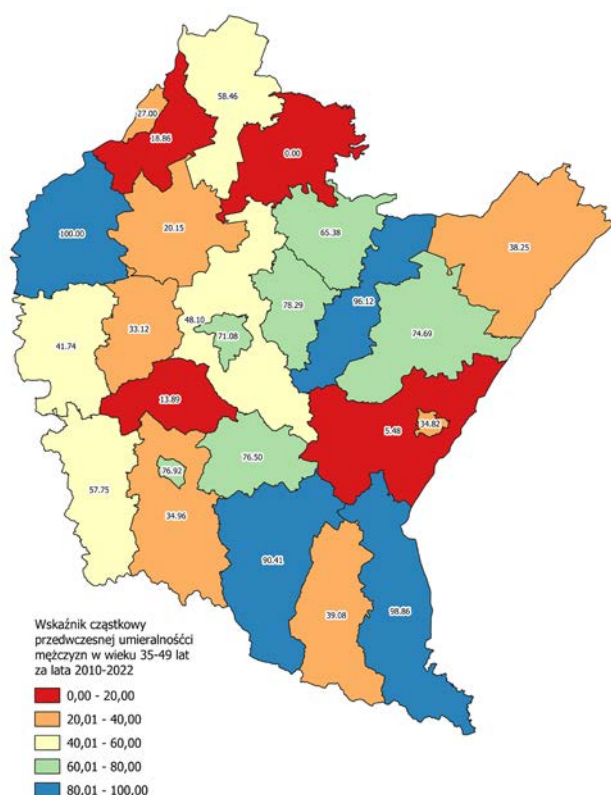
Poziom umieralności niemowląt

Miernik poziomu umieralności niemowląt na 1 000 urodzeń żywych wykazał, iż najwyższym poziomem tego wskaźnika charakteryzował się Tarnobrzeg. Nieco niższymi wartościami wskaźnika charakteryzowały się powiaty: bieszczadzki, leżajski, niżański, brzozowski i lubaczowski. Powiatem o najniższym poziomie umieralności niemowląt na 1 000 urodzeń żywych okazał się Przemyśl. Nieznacznie wyższe wartości wskaźnika zanotowano w powiatach: mieleckim, Krośnie, sanockim, tarnobrzesckim, Rzeszowie oraz powiecie stalowowolskim.

Przedwczesna umieralność mężczyzn

Miernik przedwczesnej umieralności w populacji mężczyzn w wieku 35-49 lat stanowi istotny element oceny jakości stanu zdrowia ludności. Najwyższe wartości miernika przedwczesnej umieralności mężczyzn zanotowano w powiatach: niżańskim, przemyskim ziemskim, strzyżowskim i tarnobrzesckim ziemskim. Powiatami o najniższym poziomie miernika przedwczesnej umieralności mężczyzn były mielecki, bieszczadzki, przeworski i sanocki.

Mapa 46. Wskaźnik cząstkowy współczynnika przedwczesnej umieralności mężczyzn w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

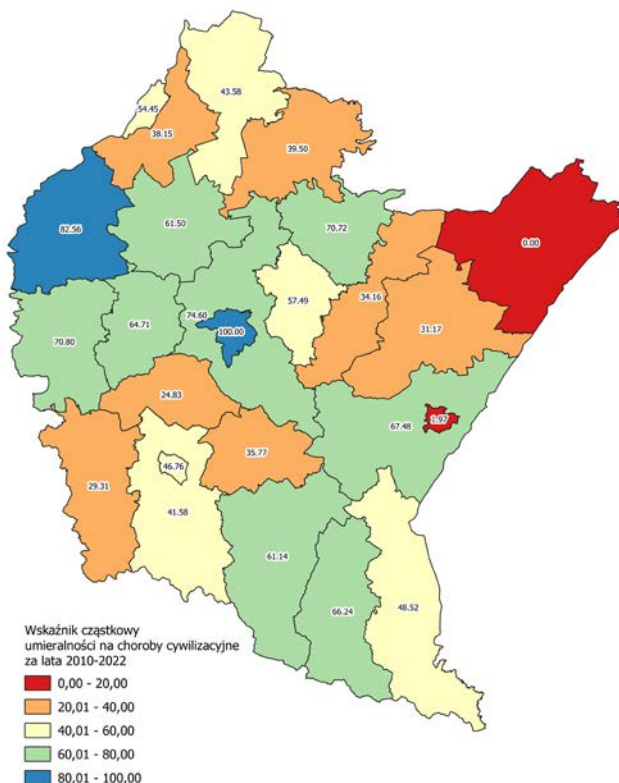

Źródło: Opracowanie własne.

Umieralność na choroby cywilizacyjne

Wskaźnik cząstkowy poziomu umieralności na choroby cywilizacyjne takie jak: choroby zakaźne i pasożytnicze, nowotwory, choroby układu nerwowego, choroby układu krążenia, choroby układu oddechowego, choroby układu trawienno, choroby układu kostno-stawowego, mięśniowego i tkanki łącznej oraz choroby układu moczowo-płciowego na 1 000 mieszkańców, wykazał, iż najwyższym poziomem tego wskaźnika charakteryzował się powiat lubaczowski. Nieco niższymi wartościami wskaźnika charakteryzował się Przemyśl oraz powiaty jasielski, strzyżowski. Powiatem o najniższym poziomie umieralności na choroby cywilizacyjne był Rzeszów. Nieznacznie wyższe wartości wskaźnika zanotowano w powiatach: mieleckim, rzeszowskim, dębickim i leżajskim.

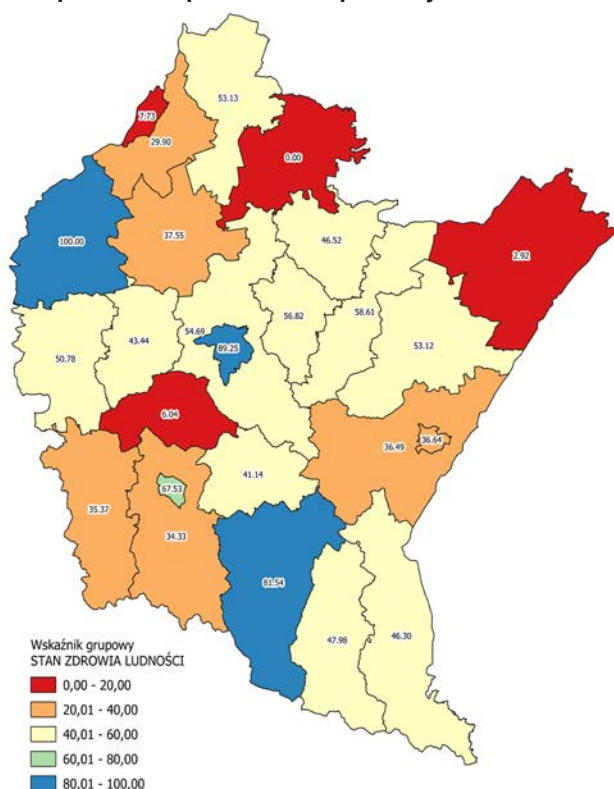
Mapa 47. Wskaźnik cząstkowy współczynnika umieralności na choroby cywilizacyjne w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

Powiatami charakteryzującymi się relatywnie najwyższym poziomem stanu zdrowia mieszkańców są powiat mielecki, Rzeszów oraz powiat sanocki. Mieszkają w nich osoby w najmniejszym stopniu zagrożone śmiercią z powodu chorób cywilizacyjnych. Również w tych powiatach zanotowano stosunkowo niewielki poziom umieralności niemowląt oraz przedwczesnej śmierci mężczyzn w wieku 35-49 lat. Drugą grupę powiatów charakteryzujących się także relatywnie wysokim poziomem stanu zdrowia ludności tworzą: Krosno oraz powiaty przeworski, łańcucki, rzeszowski ziemski, stalowowolski, jarosławski i dębicki. Do grupy powiatów o najniższym poziomie stanu zdrowia ludności można zaliczyć powiaty niżański, lubaczowski, strzyżowski oraz Tarnobrzeg.

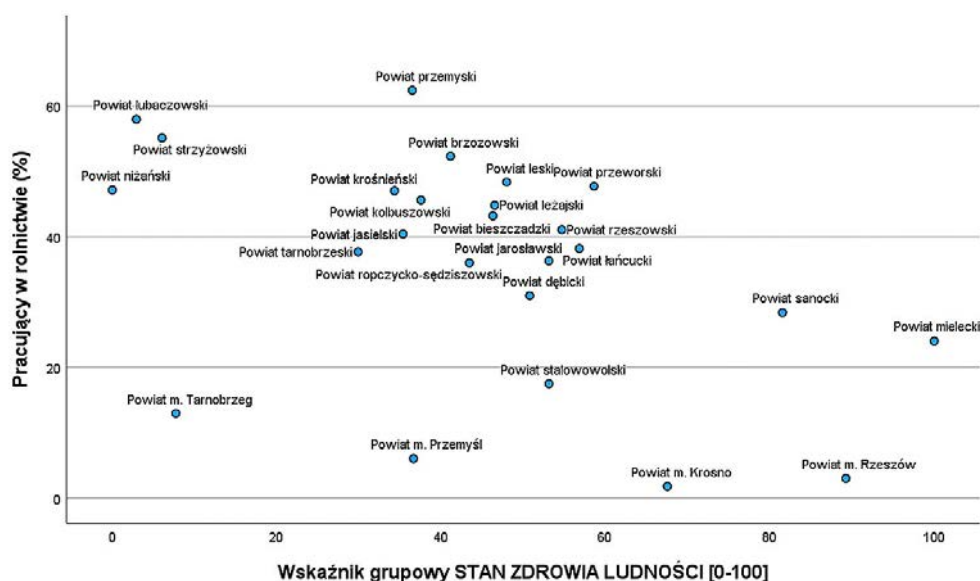
Mapa 48. Wskaźnik grupowy współczynnika stanu zdrowia ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty

Źródło: Opracowanie własne.

Odsetek osób pracujących w I sektorze gospodarki rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo jest skorelowany z poziomem wskaźnika grupowego stan zdrowia ludności. Zależność tę widać na poniższym wykresie – powiaty charakteryzujące się niskim poziomem odsetka pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie, charakteryzowały się wyższym poziomem wskaźnika grupowego stanu zdrowia ludności. Współczynnik korelacji liniowej Pearsona wykazuje związek pomiędzy odsetkiem pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie a poziomem wskaźnika grupowego stan zdrowia ludności ($r = -0,462$; $p = 0,02$). Ujemna wartość współczynnika korelacji wskazuje, iż wraz ze wzrostem odsetka pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie maleje wartość wskaźnika grupowego stan zdrowia ludności.

Wykres 102. Odsetek pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie i poziom wskaźnika grupowego, stan zdrowia ludności w podziale na powiaty województwa podkarpackiego

Źródło: Opracowanie własne.

11.4. Aktywność społeczno-gospodarcza ludności

W skład miernika poziomu aktywności społeczno-gospodarcza wchodzi trzy wskaźniki grupowe: 1) mobilność przestrzenna, 2) aktywność gospodarcza oraz 3) aktywność społeczna mieszkańców.

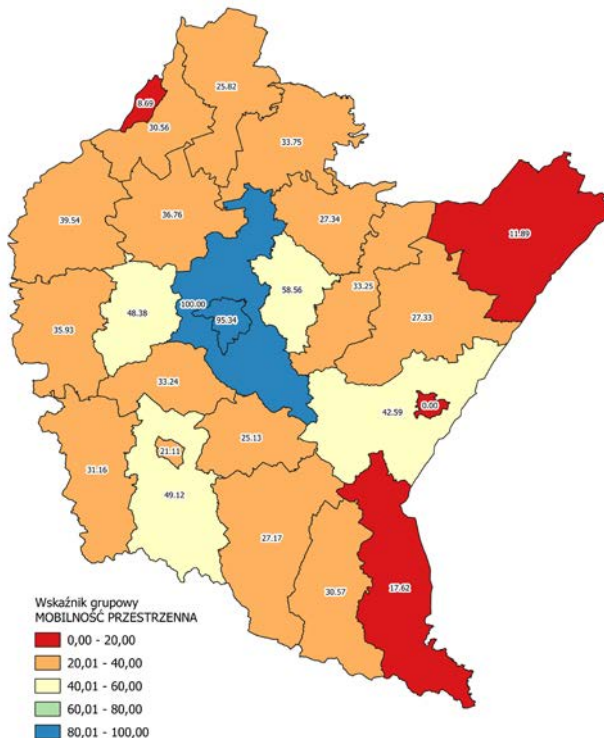
Mobilność przestrzenna

Wewnętrzny ruch wędrowniczy, to jedyny dostępny parametr statystyczny opisujący mobilność przestrzenną na poziomie jednostek terytorialnych, jakimi są powiaty. Przewagę napływu ludności (dodatnie saldo migracji) rejestrowano jedynie w trzech powiatach województwa podkarpackiego. Interesującym faktem jest to, iż przewaga napływu nad odpływem ludności występowała w powiecie ziemskim otaczającym miasto na prawach powiatu – Rzeszów. Na uwagę zasługuje również przypadek powiatu łańcuckiego, który obok powiatu ziemskiego rzeszowskiego oraz Rzeszowa, zanotował dodatnie saldo migracyjne. Przewaga napływu nad odpływem ludności może być w tym powiecie podyktowana dobrym połączeniem drogowym z Rzeszowem – największym miastem regionu, które zapewnia części osób pracujących w Rzeszowie możliwość mieszkania w niewielkiej odległości od miejsca pracy, szybkiego dojazdu do niej przy zdecydowanie niższych kosztach zakupu mieszkania czy działki budowlanej. Pamiętając o dużym zagęszczeniu przestrzennym Rzeszowa (szczególnie przed jego pierwszym rozszerzeniem w 2006 r.) alternatywa mieszkania szczególnie w zachodniej części powiatu łańcuckiego (gmina Łańcut czy też Czarna) była atrakcyjna dla wielu osób. Powiatem, który zanotował najwyższą przewagę napływu nad odpływem ludności był powiat rzeszowski. Saldo migracji wyniosło 3,53 osoby na 1000 ludności i było nieznacznie wyższe jak wartość dla Rzeszowa. Sytuacja Rzeszowa wpisuje się w obserwowaną od kilku lat w tym mieście tendencję dodatniego salda migracyjnego. Rzeszów od chwili stania się stolicą województwa podkarpackiego zdecydowa-

nie wzmocnił swoją pozycję, jako głównego ośrodka wzrostu w regionie, który absorbuje zasoby ludzkie z innych podkarpackich powiatów. Znajduje to swoje przełożenie między innymi w niskiej stopie bezrobocia, wyższym poziomie płac na poziomie wojewódzkim czy też czynnikach jakości życia (oferta edukacyjna, kulturalno-rozrywkowa czy handlowa).

Powiatami o najniższym a zarazem ujemnym saldzie migracji, przekraczającym -3 osoby na 1 000 mieszkańców są trzy miasta grodzkie: Krosno, Przemyśl i Tarnobrzeg oraz powiaty bieszczadzki i lubaczowski. Pozostałe siedemnaście powiatów województwa podkarpackiego zanotowało przewagę odpływu nad napływem ludności, która zawierała się w przedziale od -2,90 osoby na 1000 ludności w powiecie brzozowskim do -0,52 osoby na 1000 ludności w powiecie krośnieńskim ziemskim.

Mapa 49. Wskaźnik grupowy współczynnika mobilności przestrzennej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty

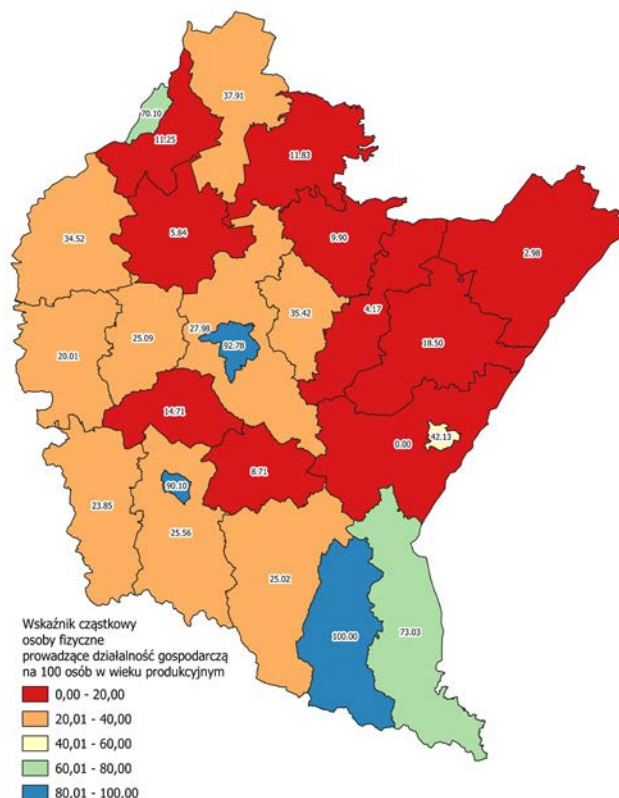
Źródło: Opracowanie własne.

Aktywność gospodarcza

Podstawą określania poziomu aktywności gospodarczej podkarpackich powiatów był

wskaźnik relacji liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym oraz liczbę podmiotów nowo zarejestrowanych na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym. Dodanie do analizy poziomu aktywności gospodarczej wskaźnika liczby podmiotów nowo zarejestrowanych na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym, pozwoliło urealnić ten miernik. Oparcie się tylko na liczbie jednostek osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym, nie daje pełnego obrazu zjawiska. Wskaźnik nowo zarejestrowanych podmiotów pozwala uzupełnić stan wiedzy. Największe nasilenie przedsiębiorczości w województwie podkarpackim występowało w powiatach grodzkich – Rzeszowie, Krośnie i Tarnobrzegu oraz dwóch powiatach o wyraźnie turystycznym charakterze – bieszczadzkim i leskim. Najwyższy poziom wskaźnika odnotowano w powiecie leskim. Nieco niższe wartości charakteryzowały miasta: Rzeszów i Krosno. Tak wysoki poziom wskaźnika osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą można w dużym stopniu tłumaczyć wyraźnie turystycznym charakterem tych powiatów, a co za tym idzie sporym nasyceniem usługodawców z tej branży. W ostatnich latach można obserwować w Bieszczadach dynamiczny rozwój turystyki. Powstaje szereg hoteli, pensjonatów, gospodarstw agroturystycznych, zajazdów czy restauracji. Najniższy poziom nasycenia jednostkami osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym zaobserwowano w powiatach: przemyskim, lubaczowskim, przeworskim oraz brzozowskim, a także w powiecie kolbuszowskim.

Mapa 50. Wskaźnik cząstkowy współczynnika liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

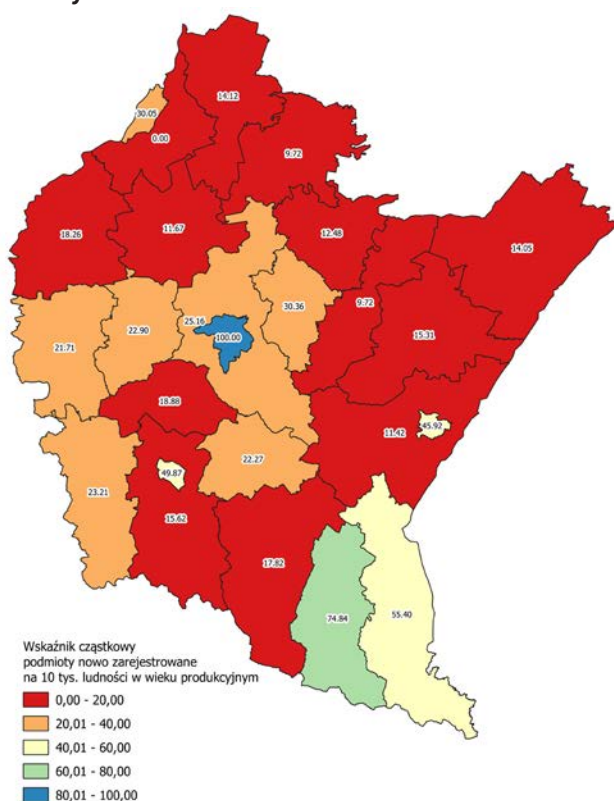
Na poziomie współczynnika korelacji liniowej Pearsona widać zależność między poziomem zatrudnienia w usługach rynkowych a nasyceniem osobami fizycznymi prowadzącymi działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym w podkarpackich powiatach ($r=0,718$; $p = 0,001$).

Najwięcej nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym odnotowano w Rzeszowie. Niewiele mniejszą wartość wskaźnika osiągnięto w powiecie leskim, bieszczadzkim, Krośnie oraz Przemyślu.

Najniższy poziom nasycenia nowo zarejestrowanymi jednostkami osób fizycznych na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym odnotowano w powiecie lubaczowskim (5,3 jednostek osób fizycznych). Niskim poziomem nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarczych charakteryzowały się także powiat tarnobrzeski ziemski, przeworski, ni-

żański, przemyski ziemski oraz kolbuszowski. Również jak w przypadku korelacji wskaźnika liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym i odsetka pracujących w usługach rynkowych, tak również i w tym przypadku stosując współczynnik korelacji liniowej Pearsona można zauważyć silną korelację pomiędzy obiema zmiennymi ($r=0,725$; $p=0,001$).

Mapa 51. Wskaźnik częściowy współczynnika liczby podmiotów nowo zarejestrowanych na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

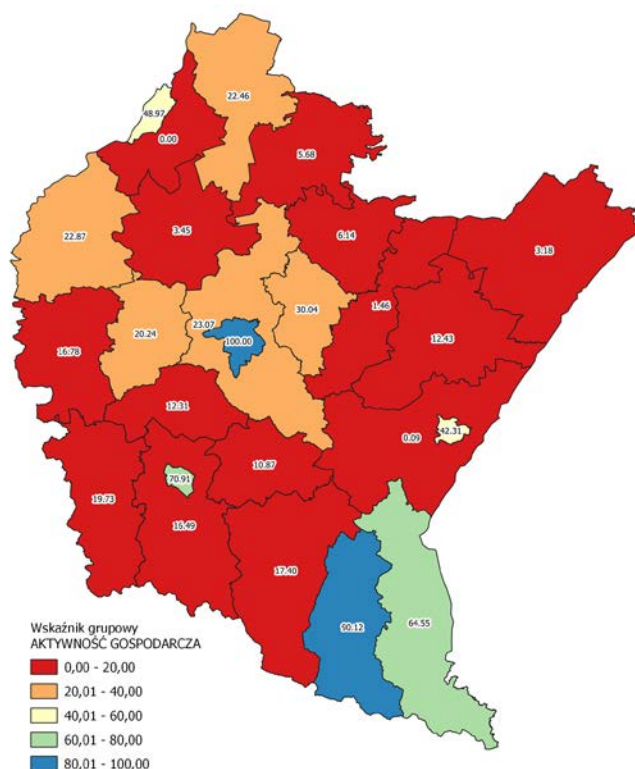

Źródło: Opracowanie własne.

Najniższym poziomem aktywności gospodarczej charakteryzują się powiaty głównie wschodniej części województwa (przemyski ziemski, lubaczowski, przeworski) oraz powiat tarnobrzeski ziemski i kolbuszowski. Grupę powiatów o relatywnie niskim poziomie aktywności gospodarczej tworzą powiat: niżański, leżajski, brzozowski, strzyżowski oraz jarosławski. Najwyższą wartość miernika zanotowano w Rzeszowie. Nieznacznie mniejszą

wartością miernika aktywności gospodarczej charakteryzował się powiat leski. Kolejnymi powiatami o wysokiej wartości wskaźnika grupowego były dwa miasta na prawach powiatu – Krosno i Tarnobrzeg oraz powiat bieszczadzki. Te pięć powiatów można zaliczyć do grupy liderów o najwyższym potencjale aktywności gospodarczej.

Mapa 52. Wskaźnik grupowy współczynnika aktywności gospodarczej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty

Źródło: Opracowanie własne.

11.5. Aktywność społeczna

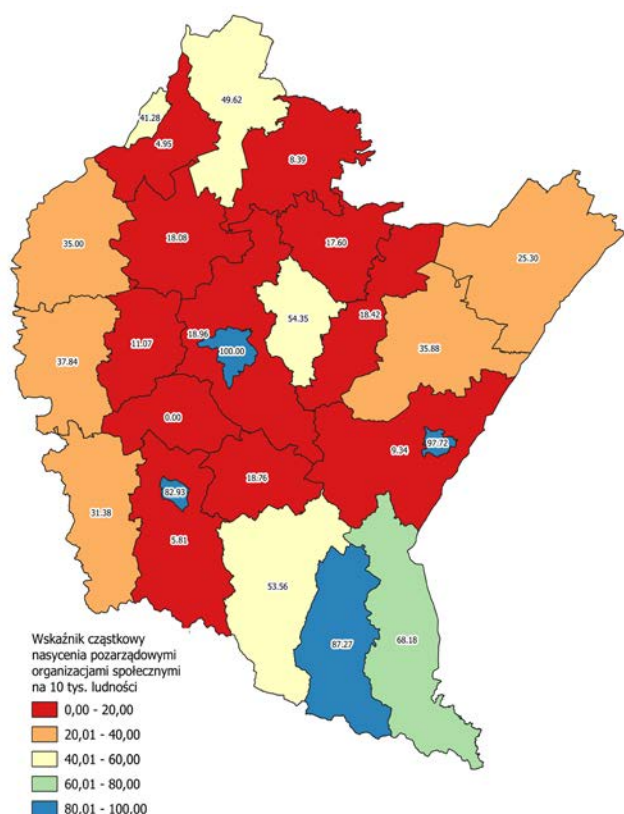
Aktywność społeczna to kolejny z mierników tworzących miarę określoną jako aktywność społeczno-gospodarcza mieszkańców powiatów województwa podkarpackiego. Wskaźnik grupowy – aktywność społeczna tworzy sześć wskaźników częściowych, takich jak: 1) nasycenie pozarządowymi organizacjami społecznymi (OPP) na 10 tys. ludności, 2) frekwencja w wyborach samorządowych w 2018 roku, 3) frekwencja w wyborach parlamentarnych w 2019 roku, 4) frekwencja w wyborach prezydenckich w 2020 roku, 5) aktywność

inwestycyjna władz samorządowych określona przez udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem z budżetów lokalnych oraz 6) wartość środków finansowych powiatów pozyskanych z UE na finansowanie programów i projektów w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Nasycenie pozarządowymi organizacjami społecznymi

Z analizy dostępnych do poziomu powiatu danych statystycznych wynika, że największe nasycenie pozarządowymi organizacjami społecznymi, posiadającymi status organizacji pożytku publicznego występuje w trzech miastach na prawach powiatu – Przemyśle, Rzeszowie i Krośnie oraz w powiecie leskim. Najgorzej pod względem wartości wskaźnika sytuacja wygląda w czterech powiatach: przemyskim, krośnieńskim, strzyżowskim i niżańskim.

Mapa 53. Wskaźnik cząstkowy współczynnika nasycenia pozarządowymi organizacjami społecznymi na 10 tys. ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

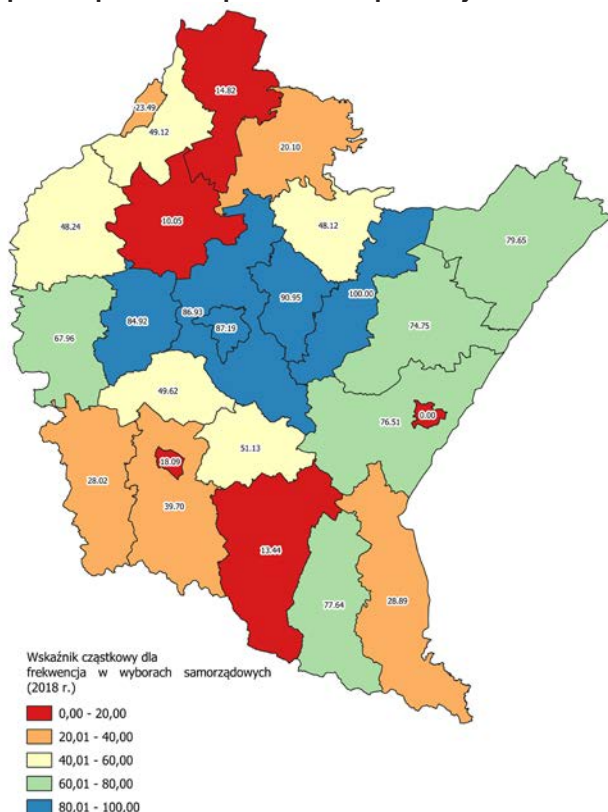
Frekwencja w wyborach samorządowych w 2018 roku

Uczestnictwo obywateli w wyborach samorządowych, parlamentarnych czy też prezydenckich jest jedną z najważniejszych cech demokracji i jednocześnie jedną z jej najistotniejszych wartości. Partycypacja wyborcza stanowi również wyraz obywatelskiego zaangażowania i troski o dobro wspólne, jakim jest państwo, region czy też miejscowość, w którym wyborca mieszka. Wydaje się, że uczestnictwo w wyborach samorządowych jest szczególnie istotne z punktu widzenia wyborców, gdyż właśnie w tych wyborach mają oni największe szanse oddziaływania i wyboru przedstawicieli, którzy będą decydować o kwestiach im najbliższych (lokalne podatki i opłaty, wydarzenia kulturalne i sportowe, inwestycje lokalne itp.).

Najwyższą frekwencję w wyborach samorządowych w 2018 roku zanotowano w powiecie przeworskim i wyniosła ona 56,77%. Równie wysoko partycypacją wyborczą, przekraczającą pięćdziesiąt pięć procent charakteryzowały się następujące powiaty: łańcucki (56,05%), Rzeszów (55,75%), powiat ziemski rzeszowski (55,73%), ropczycko-sędziszowski (55,57%) oraz lubaczowski (55,15%). Frekwencja wyborcza w województwie podkarpackim wyniosła 53,18%.

W piętnastu powiatach frekwencja była niższa od średniej dla województwa. Różnica pomiędzy powiatem o najwyższej i najniższej frekwencji nie była wysoka i wyniosła prawie osiem procent (7,96%). Mieszkańcy Przemyśla oraz powiatów kolbuszowskiego, sanockiego i stalowowolskiego charakteryzowali się najniższą partycypacją wyborczą. Frekwencja w tych czterech powiatach nie przekroczyła pięćdziesięciu procent (Przemyśl – 48,81%, powiat kolbuszowski – 49,61%, sanocki 49,61% oraz stalowowolski 49,99%).

Mapa 54. Wskaźnik cząstkowy dla frekwencji w wyborach samorządowych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r.

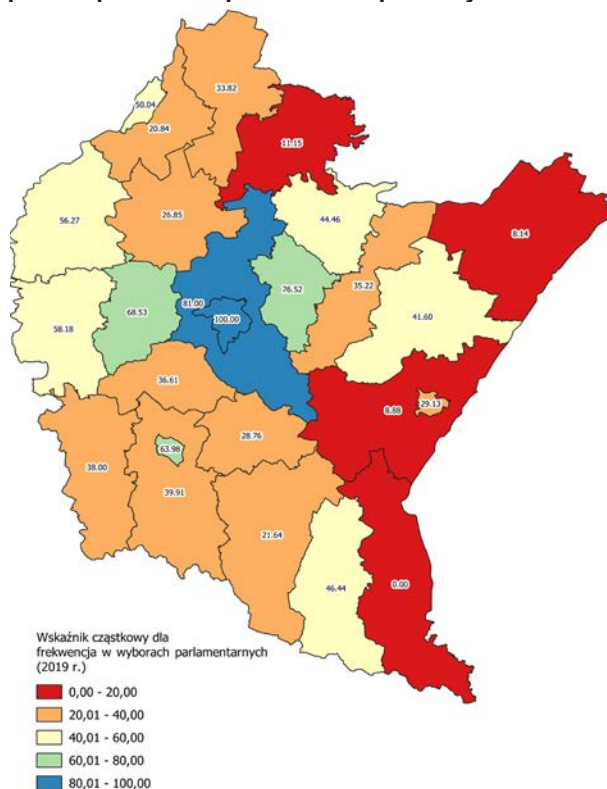

Źródło: Opracowanie własne.

Frekwencja w wyborach parlamentarnych w 2019 roku

Frekwencja wyborcza w wyborach parlamentarnych w 2019 roku wyniosła w województwie podkarpackim 55,57%. Najwyższą frekwencję zanotowano w Rzeszowie i wyniosła ona 65,68%. Również wysoki poziom frekwencji odnotowano w Krośnie 60,77%. Pozostałymi powiatami o najwyższym poziomie partycypacji wyborczej były – rzeszowski ziemski (63,09%), łańcucki (62,48%), ropczycko-sędziszowski (61,39%). Najniższą frekwencję w wyborach parlamentarnych w 2019 roku zanotowano w powiecie bieszczadzkim i wyniosła ona 52,05%. Również niski poziom aktywności obywatelskiej mierzony uczestnictwem w wyborach do Sejmu i Senatu RP zaobserwowano w powiatach: lubaczowskim (53,16%), przemyskim (53,26%), niżańskim (53,57%) oraz tarnobrzeskim (54,89%). Różnica pomiędzy powiatem o najwyższej i najniższej frekwencji wyniosła ponad trzynaście punktów procentowych (13,63 p. proc.).

Mapa 55. Wskaźnik cząstkowy dla frekwencji w wyborach parlamentarnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty 2019 r.

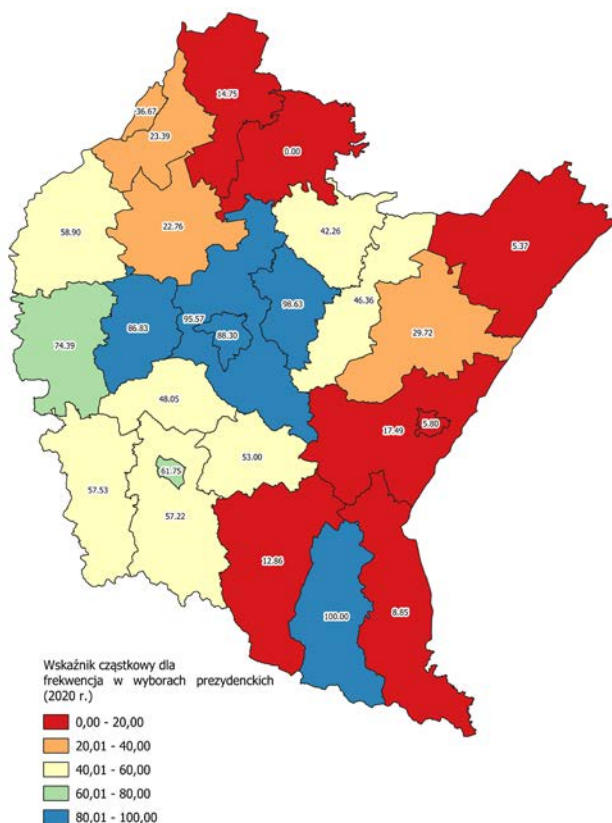

Źródło: Opracowanie własne.

Frekwencja w wyborach prezydenckich w 2020 roku

Frekwencja wyborcza w wyborach prezydenckich (I tura wyborów) w 2020 roku wyniosła w województwie podkarpackim 66,49%. Najwyższą frekwencję zanotowano w powiecie leskim i wyniosła ona 71,05%. Pozostałymi powiatami o najwyższym poziomie partycypacji wyborczej były powiaty łańcucki (70,92%) i rzeszowski ziemski (70,63%). Najniższą frekwencję w wyborach prezydenckich w 2020 roku zanotowano w powiecie niżańskim i wyniosła ona 61,56%. Również niski poziom aktywności obywatelskiej mierzony uczestnictwem w wyborach zaobserwowano w powiatach: lubaczowskim (62,07%), Przemyślu (62,11%), bieszczadzkim (62,40%), sanockim (62,78%) oraz stalowowolskim (62,96%). Różnica pomiędzy powiatem o najwyższej i najniższej frekwencji wyniosła nieco ponad dziewięć punktów procentowych (9,49 p. proc.).

Mapa 56. Wskaźnik częstkowy dla frekwencji w wyborach prezydenckich w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2020 r.

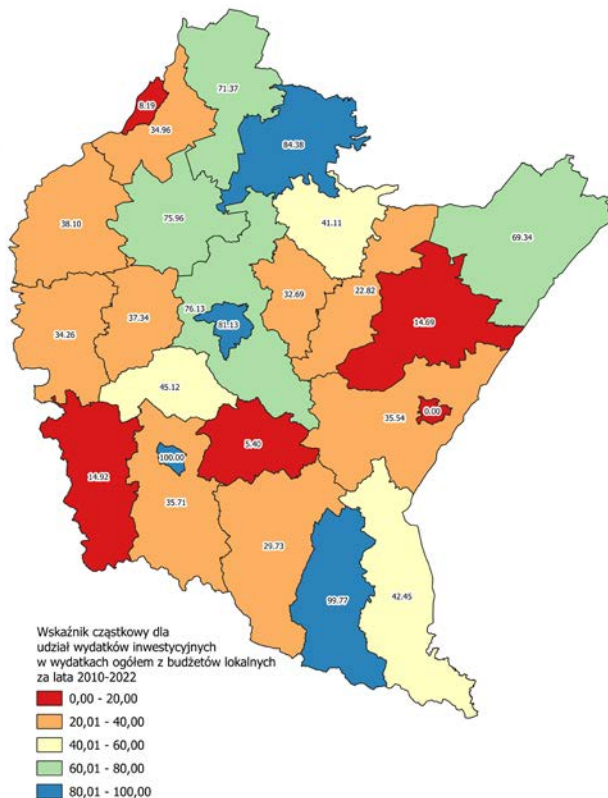

Źródło: Opracowanie własne.

Inwestycje samorządów lokalnych

Poziom udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem z budżetów powiatów był w województwie podkarpackim zróżnicowany. Do grupy powiatów o najniższym poziomie udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem należały miasta: Przemyśl i Tarnobrzeg oraz powiaty – brzozowski, jarośławski i jasielski. Powiatami o najwyższym poziomie były zaś w miastach na prawach powiatu – Krosno i Rzeszów oraz powiaty leśki i niżański.

Mapa 57. Wskaźnik częstkowy dla udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem z budżetów lokalnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

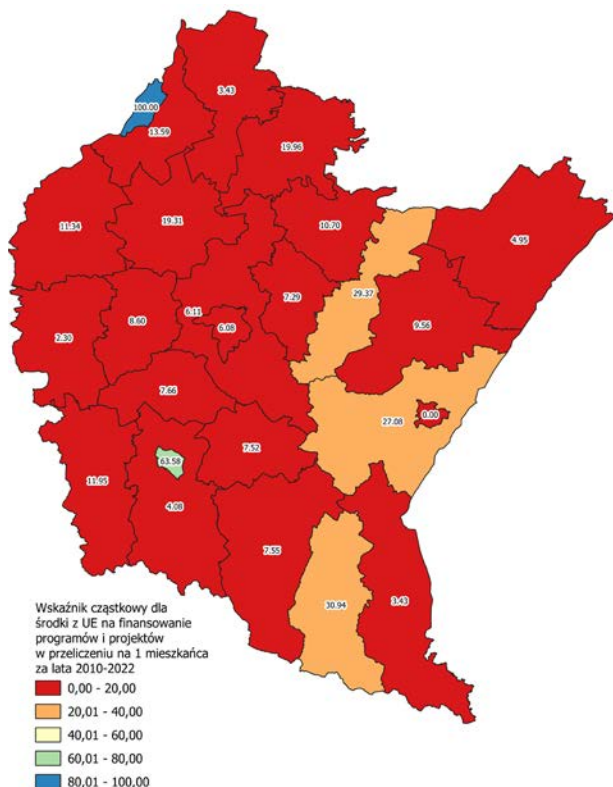

Źródło: Opracowanie własne.

Wartość dotacji z UE pozyskana przez samorządy lokalne

Podstawą do skonstruowania tego miernika była wartość środków gmin i powiatów pozyskana z UE na finansowanie programów i projektów w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2010–2022. Poziom pozyskanych środków był silnie spolaryzowany. Dwa miasta na prawach powiatu charakteryzowały się szczególnie wysokim poziomem wskaźnika, były to Tarnobrzeg i Krosno. W przypadku pozostałych powiatów poziom ten pozostawał niski.

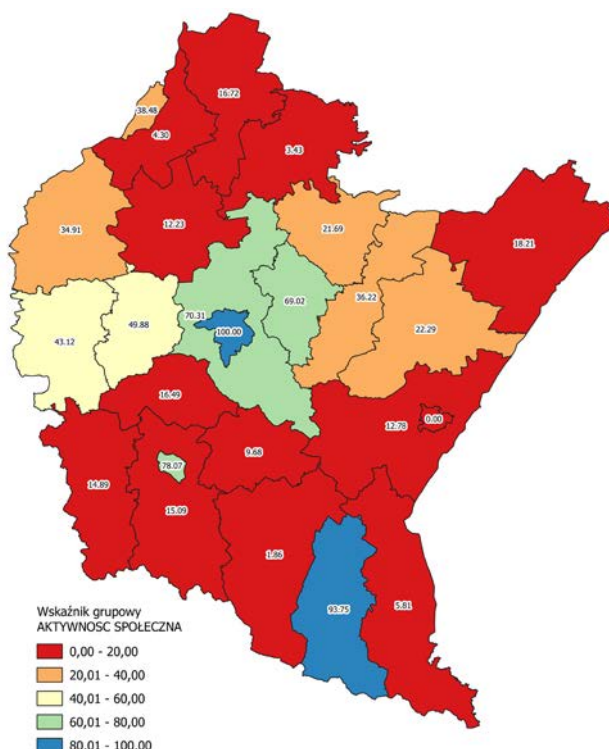
Mapa 58. Wskaźnik cząstkowy dla środka z UE na finansowanie programów i projektów w przeliczeniu na 1 mieszkańca w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022

Źródło: Opracowanie własne.

Najwyższym poziomem aktywności społecznej charakteryzują się powiaty głównie centralnej części województwa podkarpackiego – Rzeszów, powiat rzeszowski ziemski i łańcucki oraz powiat leski i Krosno. Te pięć powiatów można zaliczyć do grupy liderów o najwyższym potencjale aktywności społecznej. Grupę powiatów o relatywnie wysokim poziomie aktywności społecznej tworzą powiat ropczycko-sędziszowski oraz dębicki. Najniższą wartość miernika zanotowano w Przemyśle. Nieznacznie wyższą wartością miernika aktywności społecznej charakteryzowały się powiaty: sanocki, niżański, tarnobrzeski, bieszczadzki i brzozowski. W grupie powiatów o najniższym poziomie wskaźnika znalazły się ponadto powiaty: kolbuszowski, przemyski, jasielski, krośnieński, strzyżowski, stalowowlski oraz lubaczowski.

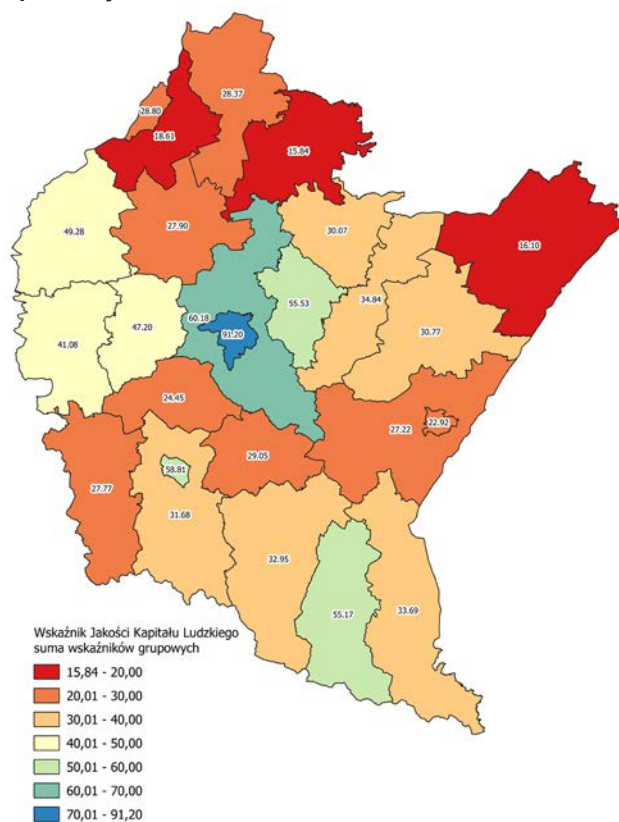
Mapa 59. Wskaźnik grupowy współczynnika aktywności społecznej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty

Źródło: Opracowanie własne.

Do konstrukcji Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego zastosowano agregację danych w sześciu zmiennych grupowych – mierników drugiego poziomu. Dla każdej z grup zmiennych użyto wskaźników cząstkowych. Pozwoliło to stworzyć zoptymalizowany Miernik Jakości Kapitału Ludzkiego. Powiatem o najwyższym poziomie jakości kapitału ludzkiego okazała się stolica województwa podkarpackiego – Rzeszów. Zdecydowanie największe ludnościowo miasto regionu, w którym koncentruje się życie gospodarcze, edukacyjne, administracyjne oraz kulturalne znacząco dominuje nad pozostałymi powiatami. Wysoki poziom Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego rozplywa się również na powiat ziemski i to właśnie powiat rzeszowski jest największym beneficjentem bliskości i pozycji Rzeszowa. Powiatami o wyższej-średniej wartości miernika były Krosno, powiat łańcucki i leski. Zdecydowanie najniższym poziomem wartości Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego charakteryzowały się powiat niżański, lubaczowski oraz tarnobrzeski.

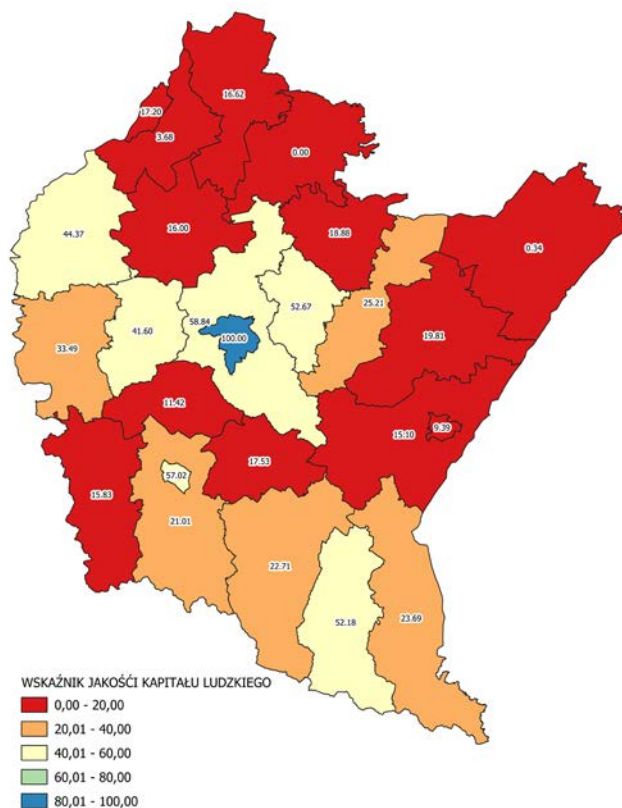
Mapa 60. Miernik Jakości Kapitału Ludzkiego w województwie podkarpackim w podziale na powiaty

Źródło: Opracowanie własne.

Dla zachowania jednolitości analiz dokonano podobnie standaryzacji wartości Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego dla przedziału od 0 do 100. W grupie powiatów o najwyższej wartości miernika znalazł się jedynie Rzeszów. Grupę powiatów o średniej wartości miernika tworzą Krosno oraz powiaty: rzeszowski, leski, łańcucki, ropczycko-sędziszowski oraz mielecki. Do grupy powiatów o najniższym poziomie Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego zaliczono Przemyśl i Tarnobrzeg oraz powiaty: niżański, lubaczowski, tarnobrzeczski, strzyżowski, przemyski, jasielski, kolbuszowski, stalowowolski, brzozowski, leżajski oraz jarosławski.

Mapa 61. Miernik Jakości Kapitału Ludzkiego w województwie podkarpackim w podziale na powiaty – zestandaryzowany [0-100]

Źródło: Opracowanie własne.

11.6. Analiza porównawcza poziomu Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego – badania z 2010 i 2023 r.

W celu podsumowania analiz dotyczących zsyntetyzowanego Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego warto odwołać się do wcześniejszych analiz wykonanych w 2010 r., a zawartych w publikacji „Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego”⁸³ oraz porównania poziomu Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego dla powiatów województw Polski Wschodniej (czyli województw: lubelskiego, podlaskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego, warmińsko-mazurskiego oraz mazowieckiego regionalnego, tj. z wyłączeniem m. st. Warszawa oraz powiatów okalających).

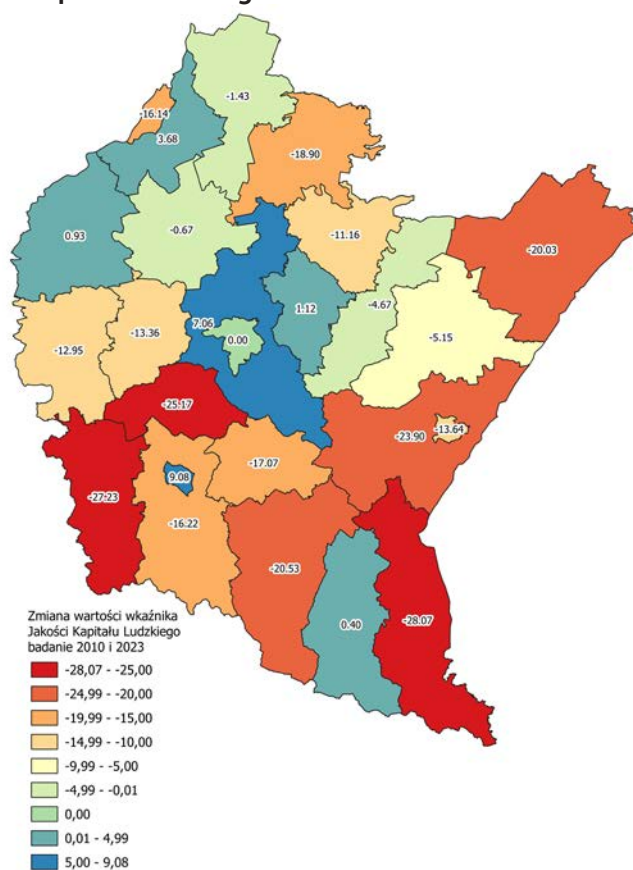
Porównując wartości sumarycznego wskaźnika poziomu Jakości Kapitału Ludzkiego widać, że na przestrzeni lat nie zmienił się li-

⁸³ H. Kotarski, *op. cit.*

der – powiat o najwyższym poziomie zasobów kapitału ludzkiego. Jest nim w dalszym ciągu Rzeszów. W badaniu z 2010 r. na kolejnych miejscach pod względem wartości Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego znalazły się powiaty: ropczycko-sędziszowski, leski, rzeszowski, bieszczadzki oraz łańcucki. Analizy wykonane w 2023 r., obejmujące lata 2010–2022, wykazały, że grupę powiatów o najwyższym poziomie wartości Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego tworzą, oprócz Rzeszowa, następujące powiaty: rzeszowski, Krosno, łańcucki, leski, mielecki oraz ropczycko-sędziszowski. Widać, iż znaczna część powiatów, które znalazły się w grupie o najwyższym poziomie zasobów kapitału ludzkiego w 2010 r., znajduje się również w tej grupie w 2023 r. Swoją pozycję na przestrzeni 13 lat najbardziej wzmocniło Krosno oraz powiat rzeszowski. Znacznego regresu doświadczył zaś powiat bieszczadzki. Poza powiatem bieszczadzkim grupę powiatów, w których odnotowano największy spadek wartości wskaźnika tworzą powiat jasielski, strzyżowski, przemyski, sanocki oraz lubaczowski.

Grupę powiatów o najniższym poziomie wskaźnika Jakości Kapitału Ludzkiego w badaniu z 2010 r. tworzyły powiat tarnobrzeski, kolbuszowski, stalowowolski, jarosławski, lubaczowski, niżański oraz Przemyśl. W badaniu z 2023 r. te siedem powiatów znalazło się w grupie powiatów o najniższym poziomie wskaźnika Jakości Kapitału Ludzkiego, dołączyło jednak do niego sześć innych powiatów: strzyżowski, przemyski, jasielski, brzozowski, leżajski oraz Tarnobrzeg.

Mapa 62. Zmiana wartości Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego – badania z 2010 i 2023 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Dokonując analizy zmian wartości poszczególnych wskaźników grupowych, można stwierdzić, iż w najwyższym stopniu wzrosły wartości wskaźnika prężności demograficznej w Rzeszowie oraz powiatach tarnobrzeskim, niżańskim, sanockim i kolbuszowskim. Największego regresu pod względem wskaźnika prężności demograficznej doświadczyły powiaty przemyski, przeworski, krośnieński, lubaczowski oraz Przemyśl.

Analiza zmian wskaźnika grupowego – stan zdrowia ludności wykazała, że na przestrzeni 13 lat najmocniej wzrosły wartości wskaźnika w powiatach: mieleckim, łańcuckim, stalowowolskim oraz w Krośnie i Przemyślu. Najmocniejszy spadek wartości wskaźnika odnotowano zaś w powiecie: niżańskim, strzyżowskim, ropczycko-sędziszowskim, lubaczowskim, dębickim, jasielskim i Tarnobrzegu.

Wskaźnik poziomu wiedzy funkcjonalnej wzrósł w największym stopniu w powiecie rzeszowskim. Nie zmienił się w Krośnie i Przemyślu, pozostając na bardzo wysokim poziomie. Największy regres wartości wskaźnika grupowego odnotowano w powiatach: sanockim, leskim, jasielskim oraz stalowowolskim.

Grupowy wskaźnik mobilności przestrzennej w największym stopniu wzrósł w powiecie rzeszowskim oraz w Krośnie, spadł zaś w największym stopniu w powiatach: sanockim, strzyżowskim, przemyskim, krośnieńskim, brzozowskim, niżańskim oraz jarosławskim.

Największy wzrost poziomu wskaźnika aktywności gospodarczej doświadczyły miasta Rzeszów i Tarnobrzeg oraz powiat leski. Najmocniejszy spadek wartości wskaźnika odnotowano zaś w powiatach: bieszczadzkim, stalowowolskim, brzozowskim, łańcuckim, sanockim oraz w Przemyślu.

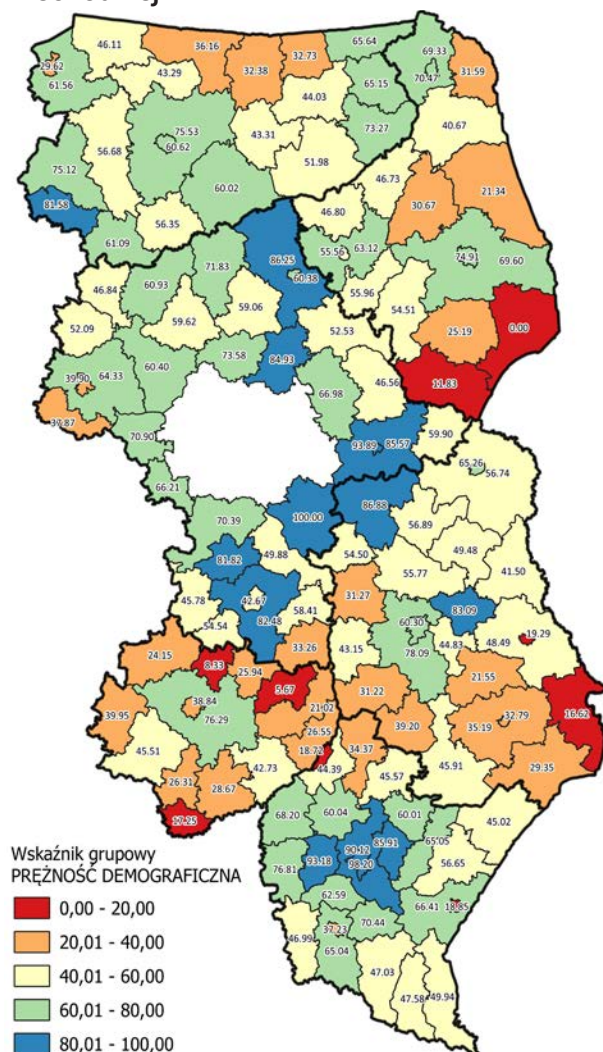
Największy wzrost poziomu wskaźnika aktywności społecznej odnotowano w powiecie łańcuckim, rzeszowskim, leskim, przeworskim, dębickim oraz w Krośnie. Najsilniejszy spadek wartości wskaźnika aktywności społecznej odnotowano w powiatach bieszczadzkim, lubaczowskim, jasielskim, sanockim, przemyskim, leżajskim oraz w Przemyślu.

11.7. Analiza porównawcza poziomu wskaźnika Jakości Kapitału Ludzkiego dla powiatów województw Polski Wschodniej

Analiza dla powiatów Polski Wschodniej została przygotowana z wykorzystaniem metodyki wyliczania wartości wskaźnika Jakości Kapitału Ludzkiego dla województwa podkarpackiego. Najwyższymi wartościami wskaźnika prężności demograficznej charakteryzuje się powiat garwoliński. Nieznacznie niższe wartości odnotowano w Rzeszowie. Wysokie wartości wskaźnika charakteryzowały również Siedlce oraz powiaty ropczycko-sędziszowski, rzeszowski, łukowski, ostrołęcki, łańcucki, siedlecki, wyszkowski, łęczyński, radomski, białobrzegi i nowomiejski. W grupie powiatów o najwyższej wartości wskaźnika znalazło się siedem powiatów z regionu mazowieckiego regionalnego, cztery z województwa podkarpackiego, dwa z lubelskiego i jeden z warmińsko-mazurskiego. W grupie o najwyższych wartościach wskaźnika prężności demograficznej nie znalazł się żaden powiat z województwa świętokrzyskiego oraz podlaskiego.

Najniższą wartością wskaźnika prężności demograficznej charakteryzuje się powiat hajnowski. Nieznacznie wyższe wartości odnotowano w powiecie ostrowieckim i skarżyskim. W grupie powiatów o najniższych wartościach wskaźnika prężności demograficznej znajdowały się ponadto powiaty siemiatycki, hrubieszowski, kazimierski oraz trzy miasta na prawach powiatu – Tarnobrzeg, Przemyśl oraz Chełm. W grupie powiatów o najniższej wartości wskaźnika prężności demograficznej znalazły się 3 powiaty z województwa świętokrzyskiego oraz po dwa z podkarpackiego, lubelskiego i podlaskiego.

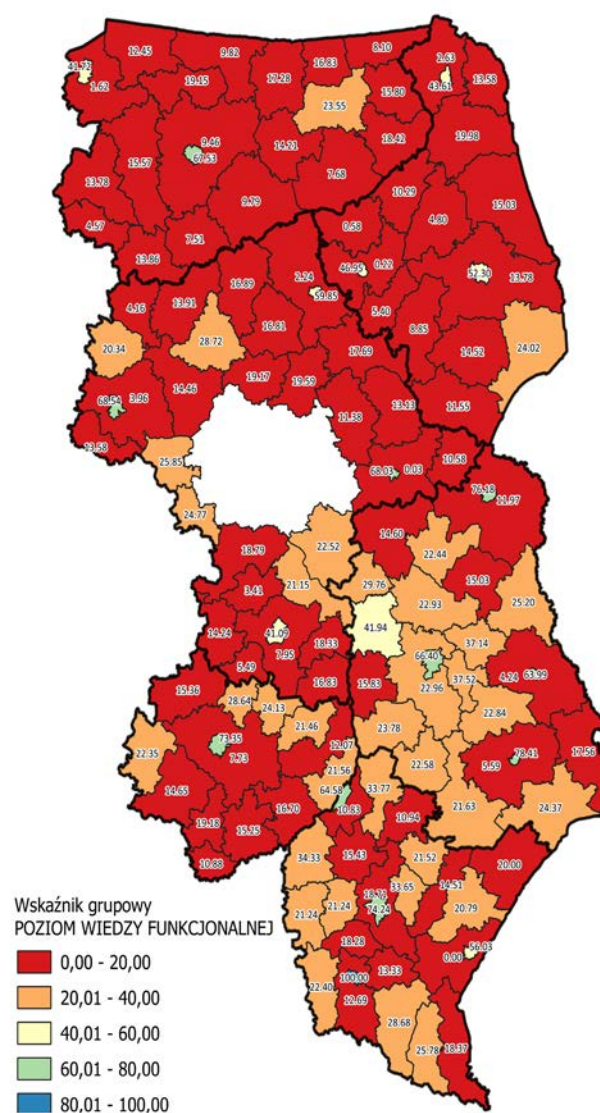
Mapa 63. Wskaźnik grupowy prężność demograficzna dla powiatów województw Polski Wschodniej

Źródło: Opracowanie własne.

Wskaźnik poziomu wiedzy funkcjonalnej okazał się najmniej zróżnicowaną miarą. Zdecydowana większość powiatów znalazła się w grupie powiatów o najniższej wartości wskaźnika. Powiatami, które wyróżniały się wysokim poziomem wiedzy funkcjonalnej okazały się przede wszystkim miasta na prawach powiatu. Najwyższą wartość wskaźnika odnotowano w Krośnie. Powiatami o wysokim poziomie wiedzy funkcjonalnej były ponadto: Zamość, Biała Podlaska, Rzeszów, Kielce, Płock, Siedlce, Olsztyn, Lublin, Tarnobrzeg oraz Chełm.

Mapa 64. Wskaźnik grupowy poziom wiedzy funkcjonalnej dla powiatów województw Polski Wschodniej

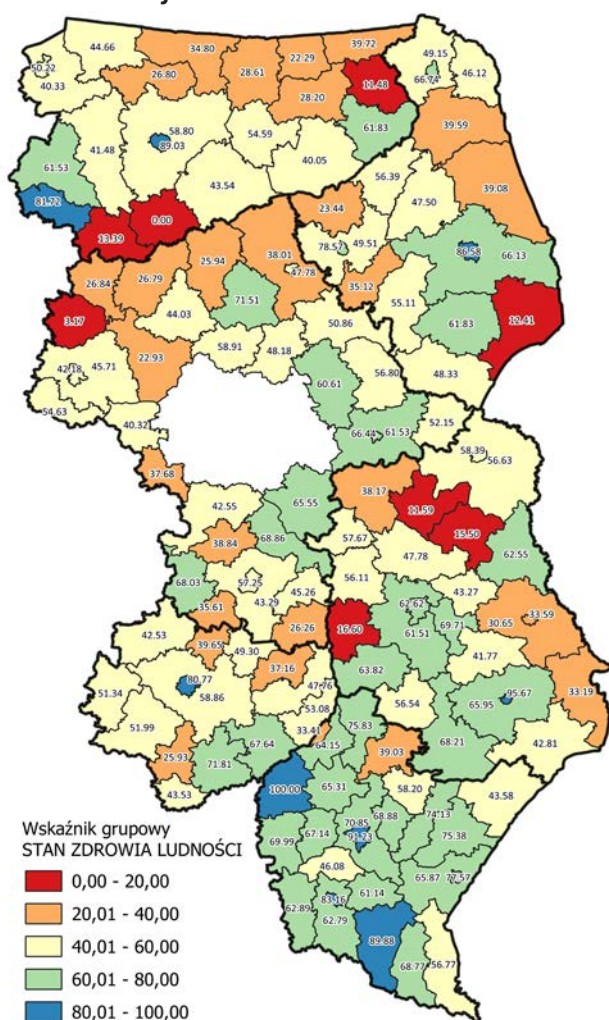

Źródło: Opracowanie własne.

Powiatem o najniższej wartości wskaźnika stanu zdrowia ludności był powiat nidzicki. Nieznacznie wyższą wartość wskaźnika odnotowano w powiecie sierpeckim. Do grupy powiatów o najniższych wartościach wskaźnika zaliczyć można powiat: olecki, radzyński, hajnowski, działdowski, parczewski oraz opolski. W grupie tej znalazły się trzy powiaty z województwa warmińsko-mazurskiego oraz z województwa lubelskiego, a także po jednym z regionu mazowieckiego regionalnego i województwa podlaskiego. Powiatem o najwyższym poziomie wskaźnika stanu zdrowia ludności był powiat mielecki. Nieco

niższe wartości odnotowano w Zamościu oraz Rzeszowie. W grupie powiatów o najwyższej wartości wskaźnika znalazły się ponadto cztery miasta na prawach powiatu: Olsztyn, Białystok, Krosno i Kielce oraz powiat sanocki i nowomiejski. Podkreślić należy, że w grupie tej znajdują się cztery powiaty z województwa podkarpackiego, dwa z warmińsko-mazurskiego oraz po jednym z świętokrzyskiego, podlaskiego i lubelskiego.

Mapa 65. Wskaźnik grupowy stan zdrowia ludności dla powiatów województw Polski Wschodniej

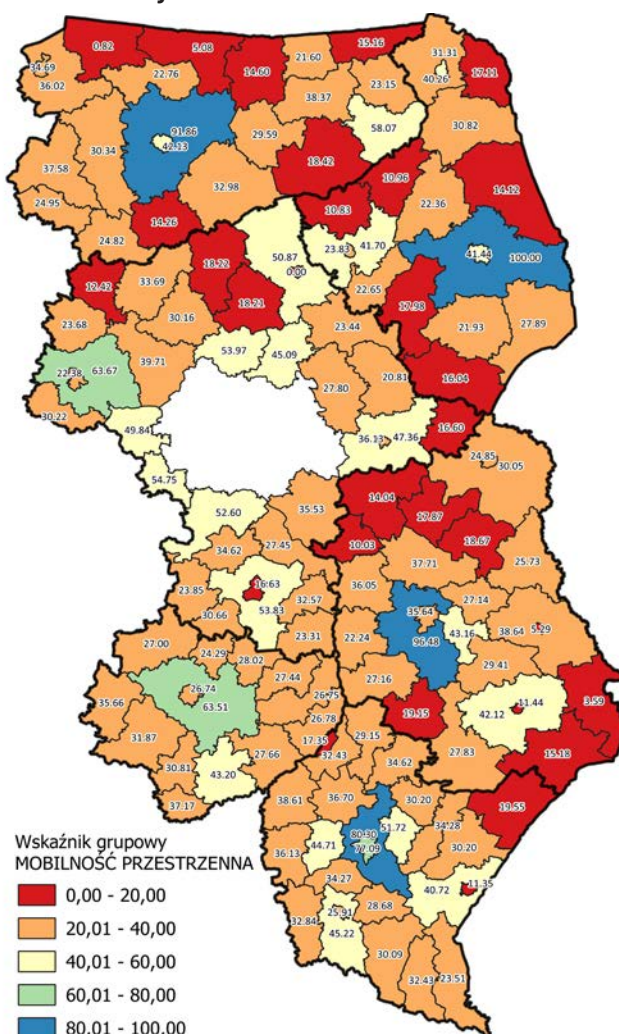

Źródło: Opracowanie własne.

Powiatami o najwyższym poziomie wartości wskaźnika mobilności przestrzennej były powiaty ziemskie okalające stolice województw – białostocki, lubelski, olsztyński oraz rzeszowski. Wysoką wartością wskaźnika charakteryzował się również Rzeszów, który był jedynym

miastem na prawach powiatu w tej grupie. Najniższą wartość wskaźnika odnotowano w Ostrołęce. Nieznacznie wyższe wartości charakteryzowały powiaty: braniewski, hrubieszowski, bartoszycki oraz Chełm. W grupie powiatów o najniższej wartości wskaźnika mobilności przestrzennej, który charakteryzuje powiaty tracące w wyniku ruchów migracyjnych swoich mieszkańców, znalazło się 9 powiatów z województwa lubelskiego, po 6 powiatów z regionu mazowieckiego regionalnego, województwa podlaskiego oraz warmińsko-mazurskiego oraz 3 powiaty z województwa podkarpackiego. Przestrzenny rozkład powiatów wskazuje, że są to głównie powiaty przygraniczne.

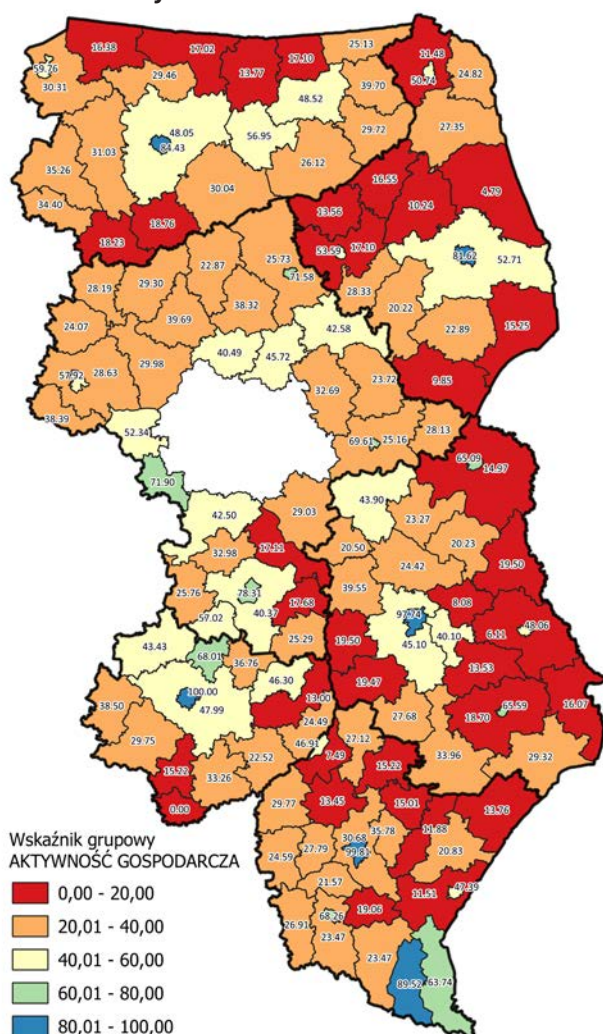
Mapa 66. Wskaźnik grupowy mobilność przestrzenna dla powiatów województw Polski Wschodniej

Źródło: Opracowanie własne.

Powiatami o najniższym poziomie aktywności gospodarczej były powiat kazimierski, sokólski, chełmski, tarnobrzeski, łęczyński oraz siemiatycki. Przestrzenny rozkład powiatów o najniższym poziomie miernika aktywności gospodarczej jest zbliżony do rozkładu powiatów o najniższej wartości mobilności przestrzennej. Powiatami o najwyższej wartości wskaźnika były stolice pięciu województw – Kielce, Rzeszów, Lublin, Olsztyn i Białystok oraz powiat leski.

Mapa 67. Wskaźnik grupowy aktywność gospodarcza dla powiatów województw Polski Wschodniej

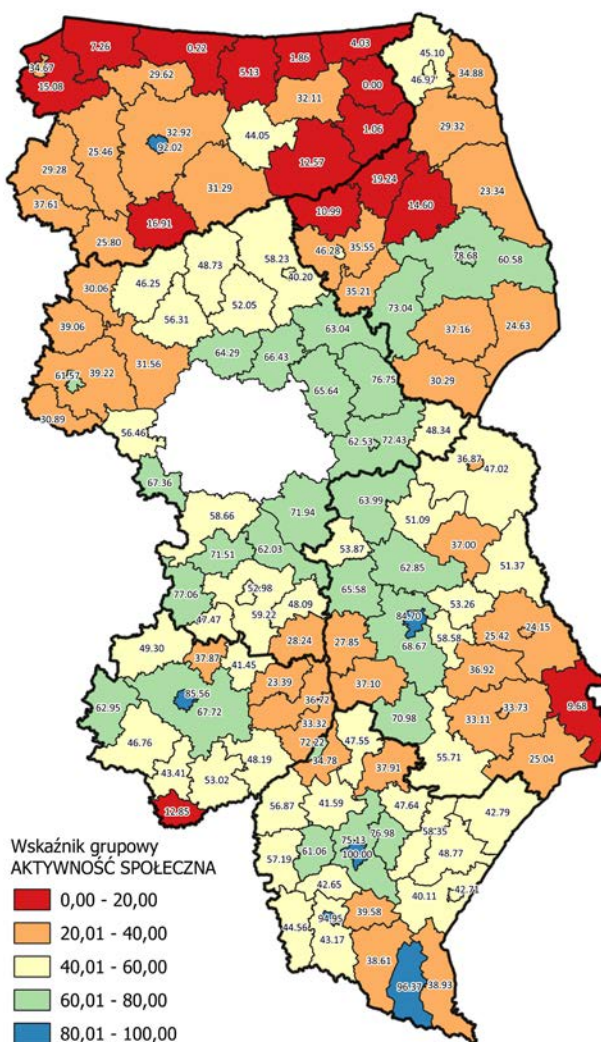

Źródło: Opracowanie własne.

Najniższym poziomem wskaźnika aktywności społecznej charakteryzowało się aż 10 powiatów z województwa warmińsko-mazurskiego. Były to powiaty: olecki, bartoszycki, ełcki, węgorzewski, gołdapski, kętrzyński, bra-

niewski, piski, elbląski oraz nidzicki. W grupie tej znalazły się również 3 powiaty z podlaskiego – kolneński, moniecki i grajewski oraz po jednym powiecie z województwa lubelskiego – hrubieszowski oraz świętokrzyskiego – kazimierski. Najwyższą wartość wskaźnika odnotowano w Rzeszowie, nieco niższe w powiecie leskim oraz Krośnie. Do grupy powiatów o najwyższym poziomie wartości wskaźnika można zaliczyć ponadto Olsztyn, Kielce i Lublin.

Mapa 68. Wskaźnik grupowy aktywność społeczna dla powiatów województw Polski Wschodniej

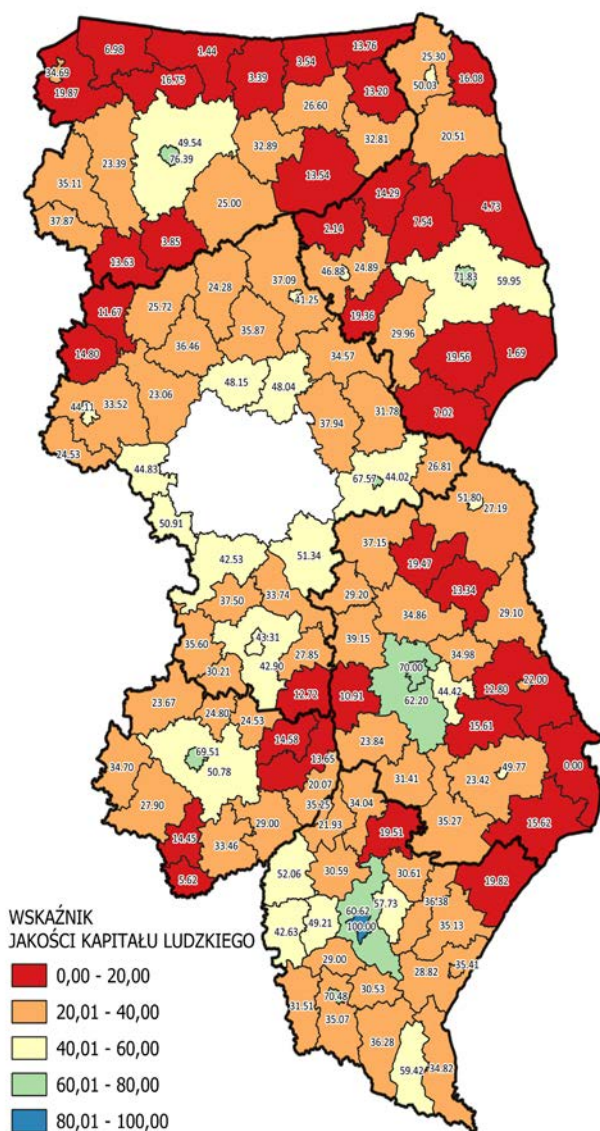

Źródło: Opracowanie własne.

Powiatem o najwyższym poziomie jakości kapitału ludzkiego w powiatach Polski Wschodniej był Rzeszów. W grupie powiatów o wyższym średnim poziomie jakości kapitału ludzkiego znalazły się cztery stolice województw: Olsztyn, Białystok, Lublin, Kielce.

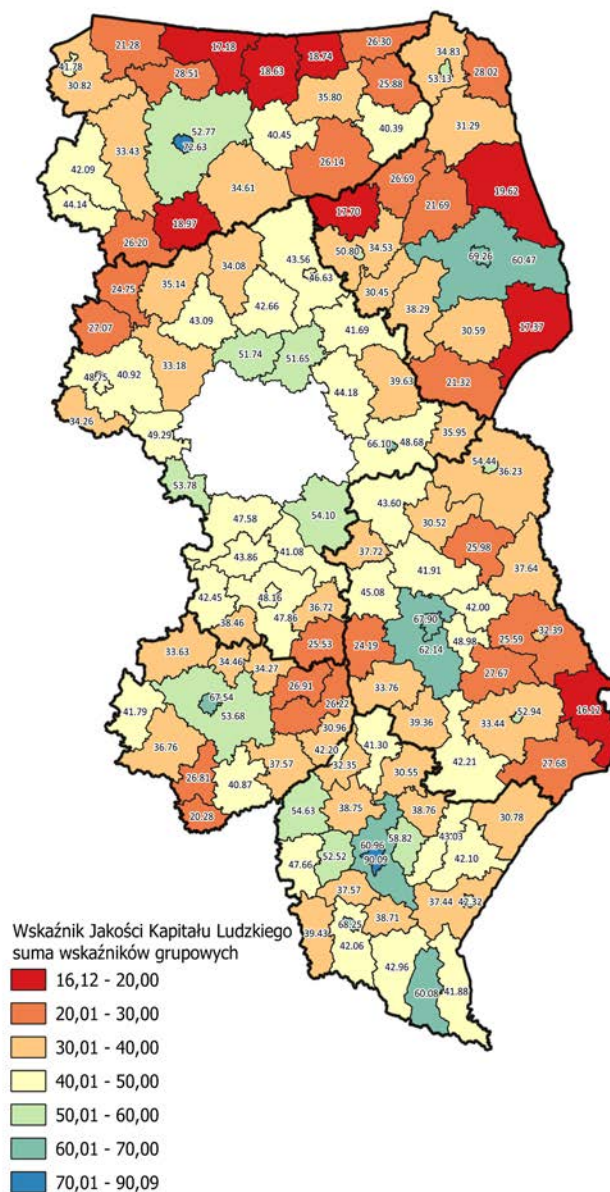
Ponadto grupę tę tworzą Krosno i Siedlce oraz powiat lubelski i rzeszowski. Grupa powiatów o najniższym poziomie jakości kapitału ludzkiego liczy 36 jednostek administracyjnych. Znalazło się w niej 11 powiatów z województwa warmińsko-mazurskiego, 9 z podlaskiego, 7 z lubelskiego, 4 ze świętokrzyskiego, 3 z regionu mazowieckiego regionalnego oraz 2 z województwa podkarpackiego.

Mapa 69. Wskaźnik Jakości Kapitału Ludzkiego dla powiatów województw Polski Wschodniej

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 70. Wskaźnik Jakości Kapitału Ludzkiego dla powiatów województw Polski Wschodniej – wartości sumaryczne

Źródło: Opracowanie własne.

11.8. Podsumowanie rozdziału

Powiaty o najwyższym potencjale demograficznym koncentrowały się głównie w środkowej oraz zachodniej części województwa podkarpackiego. Najwyższą wartość miernika potencjału demograficznego zanotowano w Rzeszowie. Niższą wartością miernika potencjału demograficznego charakteryzowało się Krosno oraz powiat mielecki. Te trzy powiaty można zaliczyć do grupy liderów o najwyższym potencjale demograficznym. Drugą

grupę powiatów charakteryzujących się także średnim-wyższym poziomem potencjału demograficznego ludności tworzą powiaty dębicki, ropczycko-sędziszowski, łańcucki, sanocki, oraz rzeszowski. Grupę powiatów o średnim-niższym poziomie potencjału demograficznego tworzą takie powiaty jak: brzozowski, jarosławski, leżajski oraz przeworski. Niskim potencjałem demograficznym w województwie podkarpackim charakteryzuje się Przemyśl oraz powiaty: jasielski, stalowowolski, przemyski, krośnieński, bieszczadzki, kolbuszowski oraz leski. Najniższym poziomem potencjału demograficznego charakteryzują się powiat niżański, lubaczowski, tarnobrzesci, strzyżowski oraz Tarnobrzeg. W porównaniu do badań z 2010 r. można odnotować wzmocnienie potencjału demograficznego Rzeszowa oraz bardzo silny regres potencjału Tarnobrzega.

Powiaty o najwyższym potencjale aktywności społeczno-gospodarczej koncentrowały się głównie w środkowej oraz południowo-wschodniej części województwa. Najwyższą wartość miernika z tego zakresu zanotowano w Rzeszowie. Wysoką wartością miernika aktywności społeczno-gospodarczej charakteryzowały się dwa powiaty leski i rzeszowski. Nieco niższymi niż leski i rzeszowski charakteryzowały się powiaty łańcucki i Krosno. Te pięć powiatów można zaliczyć do grupy liderów o najwyższym poziomie aktywności społeczno-gospodarczej. Kolejną grupę powiatów charakteryzujących się także średnim poziomem aktywności społeczno-gospodarczej tworzą powiaty ropczycko-sędziszowski, mielecki, dębicki oraz Tarnobrzeg. Do grupy powiatów o niskim poziomie aktywności spo-

łeczno-gospodarczej można zaliczyć siedem powiatów: bieszczadzki, krośnieński, przeworski, jasielski, stalowowolski, jarosławski oraz strzyżowski.

Najniższym poziomem aktywności społeczno-gospodarczej w województwie podkarpackim charakteryzują się powiaty: przemyski, leżajski, kolbuszowski, sanocki, brzozowski, niżański, tarnobrzesci, lubaczowski oraz Przemyśl. W porównaniu do badań z 2010 r. można odnotować jeszcze większe wzmocnienie potencjału aktywności społeczno-gospodarczej Rzeszowa. Swój potencjał wzmocnił również powiat leski oraz Krosno. Najbardziej zauważalny spadek aktywności społeczno-gospodarczej można zauważyć w powiecie sanockim. Od 2010 r. nie zmieniła się grupa powiatów o najsłabszym potencjale aktywności społeczno-gospodarczej, tworzą je przede wszystkim powiaty wschodniej i północno-wschodniej części województwa.

Dokonując analizy poziomu jakości kapitału ludzkiego w porównaniu do badania z 2010 r. widać wyraźnie jeszcze silniejszą różnicę pomiędzy Rzeszowem a resztą powiatów województwa. Rzeszów absorbuje zasoby kapitału ludzkiego z województwa coraz mocniej zwiększając dysproporcje rozwoju w stosunku do pozostałych powiatów. Interującym wnioskiem płynącym z analizy porównawczej jest również osłabienie poziomu jakości kapitału ludzkiego w powiecie sanockim oraz w Tarnobrzegu. Powiat sanocki traci swój potencjał na rzecz powiatu leskiego, który zanotował zauważalny progres w stosunku do badania z 2010 r. Tarnobrzeg tracić może zaś na rzecz Sandomierza i powiatu sandomierskiego.

12. WPŁYW WŁADZ RZĄDOWYCH I SAMORZĄDOWYCH NA STYMULOWANIE AKTYWNOŚCI OBYWATELI I ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH W ŻYCIU PUBLICZNYM

12.1. Finansowe wsparcie z budżetu jednostek samorządu terytorialnego na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywaną jedną z głównych barier ograniczających możliwości zlecania realizacji zadań publicznych w szczególności w odniesieniu do mniejszych samorządów jest relatywnie niewielka liczba aktywnych organizacji pozarządowych działających, wśród których dominują kluby sportowe. To z kolei powoduje trudności w zlecaniu zadań publicznych w innym zakresie niż kultura fizyczna i sport.

„Kiedy chcieliśmy pewne zadania wynikające z ustawy o samorządzie gminnym zlecać [...], to okazało się, że po prostu nie mamy komu”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Z kolei w odniesieniu do niewielkich miejscowości znajdujących się w pobliżu dużych miast dodatkowym wskazywanym problemem jest niższy potencjał, co z kolei przekłada się na brak możliwości zapewnienia oferty kulturalnej czy sportowej na tak wysokim poziomie jak w dużych miastach.

„[...] Ludzie dzisiaj oczekują najwyższego poziomu czy to kulturalnego, czy sportowego. I to jest ich w stanie przyciągać. My na poziomie takiej stosunkowo niewielkiej gminy no nie je-

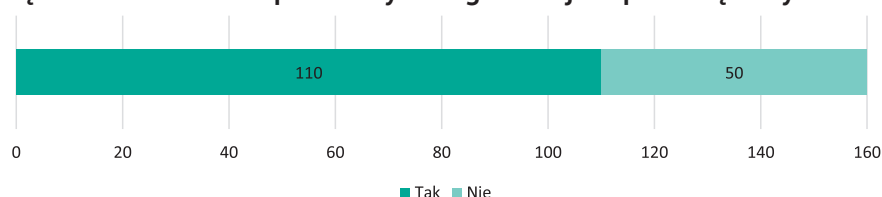
steśmy w stanie chyba w 100% zaspokoić te potrzeby. Chociażby w dostępie do wysokiej kultury, do najwyższego poziomu sportowego. A poza tym, no, tego typu ofertę przedstawiają im miasta, które są relatywnie blisko [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Ze względu na brak dostępnych danych statystycznych dotyczących finansowego wsparcia jednostek samorządu terytorialnego na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe, informacje na ten temat postanowiono odnaleźć na stronach internetowych podkarpackich samorządów.

Większość podkarpackich samorządów zamieszcza na swoich stronach internetowych sprawozdania z realizacji zadań publicznych przez organizacje pozarządowe. Szczegółowość prezentowanych danych jak i sposób ich publikacji jest zróżnicowany. W przypadku części gmin sprawozdania na ten temat można odnaleźć w wydzielonych zakładkach poświęconych organizacjom pozarządowym. Informacje tego typu znajdują się niekiedy w aktualnościach, a ich znalezienie jest możliwe za pomocą wyszukiwarki. Innymi zidentyfikowanymi miejscami prezentacji tego typu informacji są także strony BIP urzędów oraz raporty o stanie gminy. Uwzględniając różne formy publikacji tego typu danych, informacje na temat realizacji zadań publicznych przez organizacje pozarządowe znaleziono na ponad 2/3 stron internetowych podkarpackich gmin. Oznacza to, że co najmniej tyle gmin w województwie podkarpackim zleca zadania publiczne do realizacji organizacjom pozarządowym.

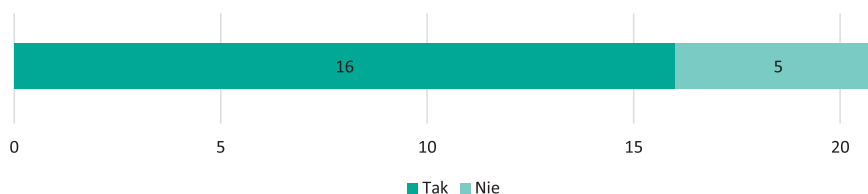
Wykres 103. Liczba stron internetowych podkarpackich gmin, na których odnaleziono informacje dotyczące zlecania zadań publicznych organizacjom pozarządowym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Tego typu informacje znaleziono także na stronach internetowych podkarpackich powiatów. W większości przypadków informacje te znajdują się na nieco ponad 3/4 stron internetowych podkar-

Wykres 104. Liczba stron internetowych podkarpackich powiatów⁸⁴, na których odnaleziono informacje dotyczące zlecania zadań publicznym organizacjom pozarządowym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

W odniesieniu do części samorządów odnaleziono jedynie ogólne informacje dotyczące ogólnej kwoty dotacji przyznanej organizacjom pozarządowym niekiedy ze wskazaniem rodzajów finansowanych zadań. Bardziej rozbudowane sprawozdania zawierają, oprócz wartości dotacji, opis konkretnych zadań wraz z przypisaniem do obszaru, np. działania na rzecz poprawy zdrowia, działania z zakresu upowszechniania kultury fizycznej itp.

W celu zapewnienia transparentności działania urzędów w zakresie zlecania zadań publicznym organizacjom pozarządowym, ważne jest publikowanie nie tylko ogólnych informacji dotyczących kwoty przyznanej organizacjom pozarządowym na realizację zadań publicznych, lecz także wskazywanie konkretnych zadań, które zostały zlecone, ich zakresu, podmiotów realizujących oraz przyznanych im kwot. Jest to szczególnie ważne również ze względu na wskazywane podczas wywiadów pogłębionych ryzyko tworzenia się „brudnego” kapitału społecznego polegającego na zlecaniu zadań publicznym organizacjom powiązanym niekiedy nawet personalnie z władzami gminy (np. organizacje prowadzone przez radnych gminy). Przykładem dobrej praktyki w zakresie szczegółowego i transparentnego prezentowania informacji na temat zadań publicznych zlecanych organizacjom pozarządowym jest Przemyśl, w przypadku którego podawane są informacje dotyczące realizacji danego przedsięwzięcia, kwoty przeznaczonej

na ten cel oraz organizacji, którym powierzono wykonanie zadań.

W 86 gminach, 16 powiatach i Samorządzie Województwa Podkarpackiego na stronach internetowych wyróżniono poszczególne obszary realizowanych zadań. W przypadku niektórych gmin nie odnaleziono szczegółowego sprawozdania z realizacji zadań przez NGO, lecz w raporcie o stanie gminy zamieszczono informację o obszarach działań podejmowanych przez organizacje pozarządowe. Taka sytuacja wystąpiła, np. w przypadku powiatu rzeszowskiego. Na stronie internetowej nie znaleziono raportu z realizacji zadań publicznych powierzonych organizacjom pozarządowym, ale w raporcie o stanie powiatu zamieszczono krótką informację o otwartych konkursach na realizację zadań z zakresu kultury i kultury fizycznej. W innych przypadkach zazwyczaj ograniczano się do umieszczania sprawozdania zawierającego informacje o wartości dotacji udzielonych poszczególnym NGO, działającym na terenie gminy lub podawano wykaz z nazwą realizowanych zadań bez wyraźnie wyodrębnionego obszaru działania.

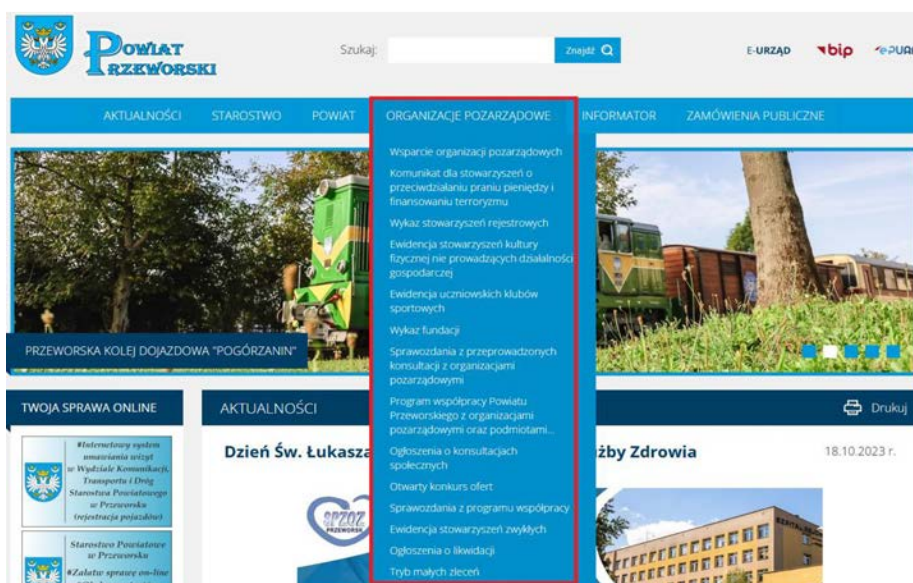
Za przykład dobrej praktyki nie tylko w zakresie informowania o zadaniach publicznych zlecanych organizacjom pozarządowym, ale w ogóle o działalności organizacji pozarządowych na terenie danego samorządu, może posłużyć strona internetowa starostwa powiatowego w Przeworsku. Dane uporządkowano w jednym dziale, tworząc w ten sposób przejrzysty zbiór interesujących użytkownika

⁸⁴ Z wyłączeniem gmin miejskich na prawach powiatu.

informacji w zakresie funkcjonowania NGO. Znaleźć tam można zarówno program współpracy, jak i wykaz stowarzyszeń oraz fundacji funkcjonujących w powiecie, sprawozdania, informacje na temat otwartych konkursów,

ogłoszenia o konsultacjach i inne potrzebne informacje w obszarze organizacji pozarządowych. Poniżej przedstawiono zrzut tej strony z ukazaniem zakładki poświęconej organizacjom pozarządowym.

Obraz 16. Zakładka z informacjami w zakresie organizacji pozarządowych na stronie Starostwa Powiatowego w Przeworsku

Źródło: <https://www.powiatprzeworsk.pl/> [dostęp 19.10.2023].

Chociaż strony internetowe samorządów niekiedy zawierają wydzielone zakładki poświęcone organizacjom pozarządowym, to jednak często występują w nich braki, np. niedostępność sprawozdania z realizacji zadań, programu współpracy lub wykazu organizacji, których należy szukać w innych działach na stronie internetowej lub dopiero w raporcie o stanie gminy/powiatu. W części przypadków osobne zakładki stanowią jedynie listę organizacji pozarządowych występujących w obszarze danego regionu lub ogłoszenia o konsultacjach w sprawie rocznego programu współpracy, a niekiedy zdarza się, że po kliknięciu w zakładkę „Organizacje pozarządowe” nie pojawiają się żadne informacje, co świadczy o nieuzupełnieniu danych lub usterce technicznej danej strony internetowej.

Niemniej spośród wszystkich jednostek samorządowych, na których stronach odnaleziono sprawozdanie z realizacji zadań, które były mniej lub bardziej rozbudowane, można zna-

leźć informacje w zakresie finansowania NGO w danym roku kalendarzowym. Choć szczegółowość zawartych w raportach informacji jest często niezbyt duża, to we wszystkich spośród 103 stron internetowych samorządów, na których zidentyfikowano sprawozdanie z realizacji zadań, zamieszczono informacje na temat ogólnych wartości dotacji przekazanych organizacjom.

Listę organizacji pozarządowych działających na terenie gminy można było odnaleźć na 91 stronach internetowych. W przypadku powiatów było to 18 stron internetowych. Część z nich można było zidentyfikować w osobnych zakładkach. Dobrą praktyką w tym kontekście jest podział organizacji pozarządowych na „kluby sportowe”, „koła gospodyń wiejskich”, „stowarzyszenia”, ponieważ ułatwia to znalezienie informacji o interesujących użytkownika rodzajach organizacji. Tak zrobiono m. in. na stronie internetowej Urzędu Gminy Baranów Sandomierski.

Niekiedy listę NGO działających na terenie gminy można było odnaleźć dopiero w raporcie o stanie gminy lub w sprawozdaniu z realizacji zadań publicznych, a także w osobnych dokumentach, takich jak: ewidencja stowarzyszeń zwykłych. W sprawozdaniach bardzo często podawano informacje o realizacji zadań przez poszczególne organizacje oraz o wartości dotacji, które przeznaczono na działalność danych NGO. Trudno jednak stwierdzić czy zostały tam wymienione wszystkie organizacje z terenu gminy, dlatego w analizie nie uwzględniono takich informacji. Dobrym rozwiązaniem byłoby zamieszczenie listy organizacji pozarządowych w wyrażnie wyodrębnionej w tym celu zakładce z podziałem na poszczególne kategorie odnośnie do rodzaju organizacji.

12.2. Wsparcie sektora pozarządowego przez jednostki samorządu terytorialnego

Podczas wywiadów pogłębionych z przedstawicielami organizacji pozarządowych podkreślano, że wsparcie sektora społecznego przez jednostki samorządu terytorialnego odgrywa bardzo ważną rolę, a niekiedy jest koniecznym warunkiem przetrwania organizacji pozarządowych i prowadzenia przez nie działalności. Organizacje pozarządowe borykają się z licznymi trudnościami, wśród których można wymienić chociażby brak zaplecza lokalowego, brak stabilnych źródeł finansowania czy brak płatnego personelu lub nisko opłacany personel oraz opieranie działalności na nieodpłatnej pracy wolontariuszy. To powoduje, że organizacje pozarządowe potrzebują nie tylko wsparcia finansowego, ale także lokalowego, doradztwa (m.in. finansowego czy prawnego), szkoleń, warsztatów. Bardzo ważna jest także promocja działań podejmowanych przez organizacje pozarządowe.

„[...] W stowarzyszeniach jest praca wolontarystyczna i ci ludzie niejednokrotnie pracują, mają swoją pracę, swój dom, swoje życie. Oczywiście poświęcają się. Natomiast nie chodzi tylko o poświęcony czas. Niejednokrotnie

idzie to wszystko w parze z finansami. I samorządy tutaj w tej kwestii też pomagają”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Niekiedy bodźcem stymulującym organizacje pozarządowe do działania jest zachęta ze strony władz samorządowych. Obrazują to następujące słowa przedstawiciela władz jednego z podkarpackich samorządów.

„Zaproponowałem dwóm organizacjom naszym, żeby zrobiły jakby, że to nie miasto, że miasto tego nie organizowało tylko oni. Żeby zorganizowali animacje, zabawy, powymyślali różnego rodzaju aktywności i to się sprawdziło [...] Powiem szczerze, że to [...] w jakiś sposób też świadczy o ich sprawności, bo naprawdę zrobili dobrą robotę”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Powodem zlecania zadań publicznych organizacjom pozarządowym jest nie tylko przekonanie, że organizacje pozarządowe wykonają te zadania lepiej od samorządu, ale również zapewnienie odpowiedniego odbioru społecznego. Zadania realizowane przez organizacje pozarządowe mogą być postrzegane lepiej przez mieszkańców, niż gdyby były one realizowane przez samorząd.

Rozmówcy wywiadów pogłębionych wskazywali, że kluczową kwestią zapewniającą właściwą partycypację mieszkańców jest zapewnienie oddolności podejmowanych inicjatyw. Rolą samorządu powinno być w tym przypadku przede wszystkim wspieranie ich, stworzenie przestrzeni oraz ewentualnie wsparcie finansowe i organizacyjne.

„Najlepszą praktyką jest inicjatywa oddolna”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas wywiadów pogłębionych przedstawiciele organizacji pozarządowych zazwyczaj pozytywnie wypowiadali się na temat współpracy z samorządami gminnymi, dostrzegając i doceniając wsparcie z ich strony. Wskazywano zarazem, że bardzo duże znaczenie dla jakości

współpracy ma postawa najwyższych władz gminy (wójta, burmistrza). Wskazywano zarazem, że w niektórych samorządach ta współpraca nie układa się dobrze z tego względu, iż aktywni liderzy organizacji pozarządowych cieszący się dużym zaufaniem społecznym bywają postrzegani przez władze gminy jako potencjalna konkurencja w kolejnych wyborach.

„Na przykład zdarzają się gminy, gdzie jeszcze ciągle wójt widzi jakby zagrożenie [...] w liderach organizacji pozarządowych, że jest to pewnego rodzaju konkurencja, że te osoby mają dosyć duże poważanie, że ludzie widzą, że jest sporo robione i tak dalej”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Z drugiej strony postrzeganie organizacji pozarządowych jako konkurencji wiąże się nie tylko z postrzeganiem liderów tych organizacji jako potencjalnych kontrkandydatów w wyborach, ale także w tym sensie, że jeżeli dana organizacja pozarządowa skuteczniej działa na jakimś polu niż samorząd, to takie działanie powoduje zarazem uwypuklenie nieskuteczności działalności samorządu.

Tymczasem współpraca prowadzona w sposób partnerski z organizacjami pozarządowymi stanowi wsparcie dla samorządu, ponieważ dzięki temu możliwe jest skuteczniejsze rozwiązywanie problemów społecznych występujących w danej gminie.

„Ja zawsze mówię, że mądry burmistrz, mądry wójt wspiera organizację, bo wie jaką rolę odgrywają i jak mogą mu pomóc, znaczy jemu, czyli samorządowi”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Część samorządowców ma tego świadomość, o czym świadczą następujące słowa wypowiedziane podczas jednego z wywiadów pogłębionych:

„Bardzo wiele zadań realizowanych przez organizacje pozarządowe jest bardzo efektywnych. Powiedziałbym, no lepiej wykonane, niż by to wykonali urzędnicy”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas zogniskowanego wywiadu grupowego wskazywano natomiast na występowanie niekiedy w pewnym sensie odwrotnej sytuacji polegającej na tym, że działalność lokalnych organizacji pozarządowych i ich liderów jest dostrzegana oraz doceniana, lecz bywa ona traktowana w sposób instrumentalny na potrzeby zdobycia przez władze poparcia społecznego. Tego typu sytuacje przejawiają się dążeniem władz samorządowych do przypisywania sobie efektów działań, które w rzeczywistości nie były podejmowane przez samorząd, lecz przez organizacje pozarządowe.

Podczas wywiadów pogłębionych z przedstawicielami organizacji pozarządowych, wskazywano na stosowanie niekiedy przez władze samorządowe podziałów na organizacje przychylne władzom samorządowym (a niekiedy nawet powiązane personalnie z władzami samorządowymi) oraz na te, z którymi współpraca nie układa się dobrze.

Zauważenia jednak wymaga, że występowanie konkurencji czy wręcz konfliktów pomiędzy władzami samorządowymi a organizacjami pozarządowymi nie zawsze musi świadczyć o niskim poziomie kapitału społecznego w danej gminie oraz być postrzegane jako zjawisko niekorzystne dla budowania społeczeństwa obywatelskiego. Niekiedy może być to wręcz przejaw silnego społeczeństwa obywatelskiego w danej społeczności. Warto mieć bowiem na uwadze, że motywem do działania części organizacji pozarządowych czy ruchów społecznych jest zrzeszanie się w celu postawienia oporu wobec działań podejmowanych przez władzę. Konflikt zatem w pewnym zakresie jest immanentnie wpisany w istotę funkcjonowania struktur systemu demokratycznego. Jest to zależne od profilu działalności danej organizacji.

„Od tego są watchdogi i niech się tym zajmują, my się w tym nie specjalizujemy. [...] Nie wchodzimy szerzej w ten obszar, bo to jest konfliktowe. Wiemy, że władza samorządowa ma swoją opozycję i tak dalej. Są zwolennicy, przeciwnicy, więc pewnych tematów unikamy”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Zagadnienie wsparcia sektora pozarządowego przez jednostki samorządu terytorialnego było również przedmiotem analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST. Informacje na temat wsparcia dla NGO odnaleziono na 65 stronach internetowych gmin, 18 stronach powiatów oraz na stronie Samorządu Województwa Podkarpackiego. Uwzględniono informacje zarówno o konkretnych organach wspierających NGO, np. Centrum Wsparcia Organizacji Pozarządowych lub Gminna Rada Działalności Pożytku Publicznego, jak i ogłoszenia o konsultacjach w sprawie funduszy europejskich, szkoleniach organizowanych dla przedstawicieli organizacji pozarządowych w zakresie skutecznego prowadzenia działalności i poradnictwa prawnego, a także programów mających na celu poprawę skuteczności i zaangażowania NGO w działalność społeczną. Przykładem dobrej praktyki w tym zakresie jest projekt „Podkarpackie Inicjatywy Lokalne 2021–2023”, którego celem są: zwiększenie ilości inicjatyw oddolnych, wzrost liczby obywateli angażujących się w działania organizacji pozarządowych i inicjatywy lokalne.

Jedną z barier wskazywanych podczas wywiadów pogłębionych związanych ze wsparciem udzielanym organizacjom pozarządowym przez samorządy, wiąże się z zasadami rozliczania udzielanego wsparcia ze względu na uwarunkowania roku budżetowego. W związku z tym decyzje o przyznaniu

dofinansowania zwięźczone podpisaniem stosownych umów podejmowane są dopiero w kwietniu a nawet w maju, a przyznane dotacje muszą być rozliczone najpóźniej do końca listopada. To z kolei stanowi bardzo poważne utrudnienie w przypadku prowadzenia działań o charakterze ciągłym, które dla swojej prawidłowości powinny być realizowane przez cały rok, a nie tylko przez kilka miesięcy.

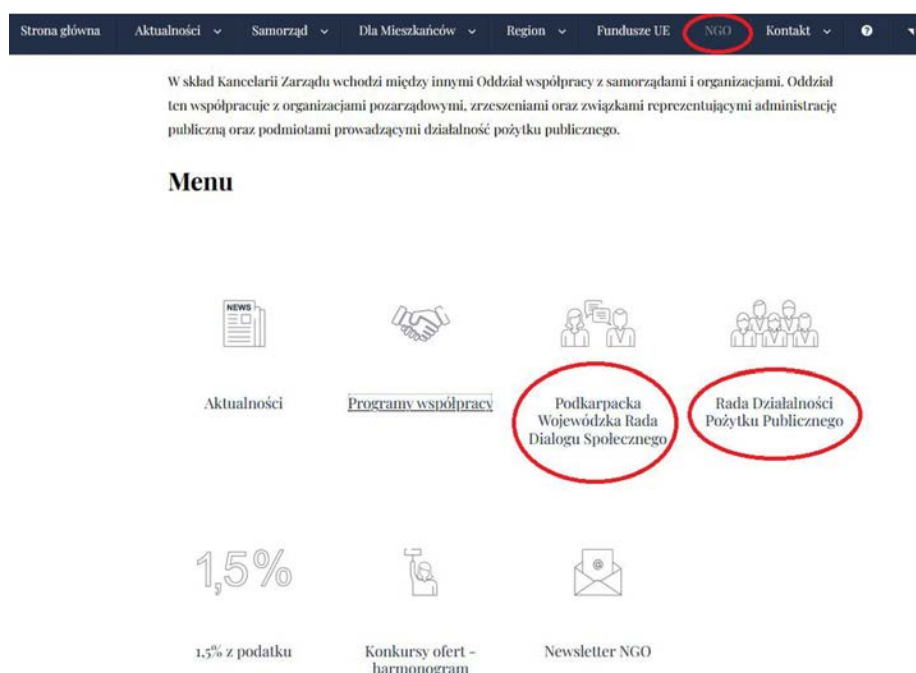
„[...] Dotacje są przyznawane w kwietniu, w maju i trzeba je zakończyć w listopadzie. No i wtedy, na przykład jak ktoś prowadzi dom pomocy społecznej czy hospicjum, jakąkolwiek instytucję, która musi działać cały rok, no to za co ją utrzymać przez te kilka miesięcy na początku roku i dwa miesiące na końcu roku?”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Wsparcie na poziomie Samorządu Województwa Podkarpackiego

Na stronie internetowej Samorządu Województwa Podkarpackiego wyodrębniono zakładkę z informacjami w zakresie działalności organizacji pozarządowych. Jest ona rozbudowana i zawiera odnośniki do danych w zakresie aktualności dotyczących NGO, programu współpracy z organizacjami pozarządowymi, ogłoszeń w sprawie konkursów, a także informacje na temat organów wspierających działalność organizacji funkcjonujących na terenie województwa podkarpackiego.

Obraz 17. Zakładka „NGO” na stronie internetowej Samorządu Województwa Podkarpackiego

Źródło: <https://podkarpackie.pl/index.php/ngo-organizacje-pozarzadowe> [dostęp: 19.10.2023].

Ponadto na stronie internetowej Samorządu Województwa Podkarpackiego znajdują się informacje na temat organizacji wydarzeń skierowanych do organizacji pozarządowych, które służyć mają aktywizacji, wymianie doświadczeń, nawiązywania współpracy i nabycia umiejętności potrzebnych do skutecznego funkcjonowania organizacji. Przykładem takiego wydarzenia jest **Podkarpackie Forum Obywatelskie – Lider Ekonomii Społecznej**. Strona umożliwia również subskrypcję Newslettera NGO, dzięki czemu zainteresowane podmioty mają możliwość otrzymywania bieżących informacji związanych z trzecim sektorem.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano na wzrost wysokości wsparcia finansowego dla organizacji pozarządowych przeznaczanych przez Samorząd Województwa Podkarpackiego.

„[...] Rzeczywiście to się bardzo zmienia na przestrzeni ostatnich lat i te środki, które są kierowane z tego pułapu województwa do organizacji pozarządowych zdecydowanie rosną z roku na rok. I to dostrzeganie potencjału tego, który tkwi w organizacjach pozarządowych przez władze samorządowe województwa my-

ślę, że tutaj chyba nie możemy mieć żadnych większych zastrzeżeń do władz samorządowych województwa”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Podkreślano znaczenie świadczonego wsparcia niefinansowanego.

„[...] Współpraca Samorządu Województwa z organizacjami ma charakter finansowy i niefinansowy [...] i z roku na rok można powiedzieć, że środki przekazywane organizacjom pozarządowym zarówno z budżetu województwa jak i z unijnych wzrasta [...] Ta współpraca niefinansowa polegała przede wszystkim na udzieleniu sprzętu, bezpłatnego udostępniania sali, obejmowania honorowym patronatem Marszałka Województwa Podkarpackiego przedsięwzięć realizowanych przez trzeci sektor, organizowanie spotkań dotyczących otwartych konkursów ofert, udział przedstawicieli organizacji pozarządowych w pracach Komitetu Monitorującego RPO, a obecnie w programie regionalnym Fundusze dla Podkarpacia [...]”

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Oprócz form wsparcia niefinansowego wymienionych w powyżej przytoczonym cytacie podczas innych rozmów wskazywano, że ważnym wsparciem jest także regularne informowanie o dostępnych źródłach finansowania, możliwościach rozwoju organizacji pozarządowych, dostępnych programach i ogłaszanych konkursach, a także informowanie o zmianach zachodzących w przepisach prawnych dotyczących funkcjonowania organizacji pozarządowych oraz zasad otrzymywania i rozliczania otrzymywanego wsparcia.

Z perspektywy organizacji pozarządowych dostrzegane a zarazem doceniane jest wsparcie w postaci organizacji różnego rodzaju spotkań, szkoleń, warsztatów czy konferencji, które oprócz zdobycia wiedzy na dany temat oraz praktycznych umiejętności użytecznych na potrzeby działalności organizacji pozarządowych owocują również nawiązywaniem kontaktów i możliwościami sieciowania współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi. Dostrzegane jest wsłuchiwanie się Samorządu Województwa w potrzeby organizacji pozarządowych i organizowanie wydarzeń z tematyki zgodnie ze zgłaszanym zapotrzebowaniem. Przykład takiego działania obrazuje poniższa wypowiedź.

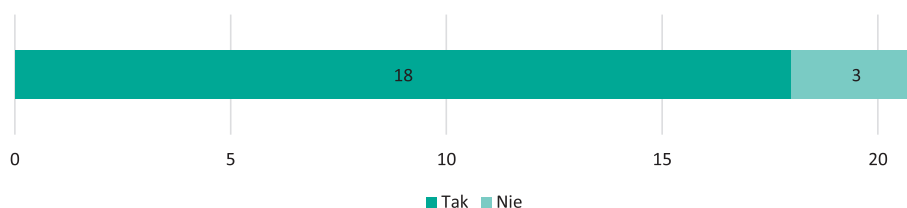
„Są organizowane różnego rodzaju konferencje [...]. Samorząd Województwa też zauważył taką potrzebę, bo my od kilku czy tam kilkunastu lat chcielibyśmy pójść w kierunku turystycznym. W tym kierunku chcielibyśmy się, że tak powiem, rozwijać, chcielibyśmy tutaj tworzyć takie miejsca atrakcyjne turystycznie, więc [...] niejednokrotnie były organizowane jakieś szkolenia, spotkania”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Wsparcie na poziomie samorządu powiatowego

Informacje na temat wsparcia organizacji pozarządowych znaleziono na 18 stronach internetowych powiatów województwa podkarpackiego. Danych z obszaru wsparcia działalności organizacji pozarządowych nie znaleziono na stronach 3 powiatów: leskiego, sanockiego oraz kolbuszowskiego. Znalezione informacje odnoszą się do wyznaczonych organów wsparcia NGO w swojej działalności lub innych form wsparcia, np. organizacji wydarzeń i szkoleń skierowanych do przedstawicieli sektora pozarządowego.

Wykres 105. Liczba stron internetowych starostw powiatowych zawierających informacje o wsparciu dla organizacji pozarządowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

W zakresie wsparcia NGO na stronach internetowych starostw powiatowych znajdują się informacje na temat Podkarpackiego Forum Obywatelskiego organizowanego przez Podkarpacką Radę Działalności Pożytku Publicznego. Opublikowano również informacje w zakresie aktywizacji członków NGO w obszarze Obywatelskiego Monitoringu Funduszy Euro-

pejskich – zachęta do regularnej obserwacji i umożliwienie uczestnictwa w konsultacjach na temat funduszy europejskich. Ponadto na stronie internetowej powiatu łańcuckiego znaleziono informacje na temat organizacji szkolenia pn. „Czy Twój urząd jest przejrzysty? Sprawdź to sam!”. Szkolenie jest skierowane do samorządów i organizacji pozarządowych.

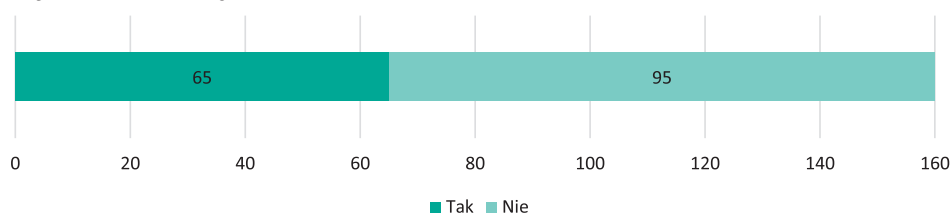
wych. Jego zakres obejmuje monitorowanie i zlecanie zadań publicznych. Takie szkolenie stanowi formę wsparcia i poprawy potencjalnej współpracy między NGO a jednostkami samorządu terytorialnego. W witrynie powiatu strzyżowskiego znaleziono informacje na temat Nawigatora Legislacyjnego NGO. Głównym celem tego ogólnopolskiego projektu, organizowanego przez Klub Jagielloński, jest obserwowanie dynamicznie zmieniającego się otoczenia prawnego organizacji pozarządowych w Polsce. Polega on na stworzeniu mechanizmu wsparcia dla organizacji pożytku publicznego, ze szczególnym uwzględnieniem mniejszych, lokalnych stowarzyszeń. Ponadto na stronach internetowych można znaleźć także informacje przekazywane ze strony Ogólnopolskiej Federacji Organizacji Pozarządowych

oraz odnośniki do ogólnopolskiej strony dla organizacji pozarządowych, ngo.pl.

Wsparcie na poziomie samorządu gminnego

Informacje na temat wsparcia dla NGO odnaleziono na 65 stronach internetowych gmin, co stanowi mniejszość w odniesieniu do ogólnej liczby jednostek samorządu tego szczebla w województwie podkarpackim. W analizie uwzględniono zarówno informacje dotyczące konkretnych organów wspierających organizacje pozarządowe na terenie gminy, jak i dane z zakresu organizacji warsztatów oraz szkoleń skierowanych do przedstawicieli sektora pozarządowego, mające na celu aktywizację, poprawę jakości usług i współpracy z innymi podmiotami.

Wykres 106. Liczba stron internetowych urzędów gmin zawierających informacje o wsparciu dla organizacji pozarządowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Informacje na temat organów wspierających NGO w postaci gminnych lub miejskich rad działalności pożytku publicznego lub centrum wsparcia organizacji pozarządowych znaleziono łącznie na 13 stronach internetowych podkarpackich gmin. Były to witryny następujących jednostek samorządu terytorialnego: Baranów Sandomierski, Dębica, Dukla, Jasło – gm. miejska, Kołaczyce, Krosno, Lubaczów, Mielec – gm. miejska, Przemyśl – gm. miejska, Stalowa Wola, Strzyżów, Ustrzyki Dolne, Zaleszany. W przypadku Urzędu Gminy Baranów Sandomierski danym opublikowanym na stronie brakuje sprecyzowania czy Rada Działalności Pożytku Publicznego, o której mowa jest odrębnym organem funkcjonującym na terenie gminy, czy są to informacje z zakresu Podkarpackiej Rady Działalności Pożytku

Publicznego. Podobnie jest z Urzędem Gminy Strzyżowa, w którym informacje na temat organu odnoszą się do Powiatowej Rady Działalności Pożytku Publicznego, która podejmuje działania także w obrębie gminy. Pozostałe ze wspomnianych jednostek samorządu gminnego zawierają informacje stricte o organach wspierających NGO w obrębie danej gminy.

W zakresie innych form wsparcia można wskazać na publikacje informacji w obszarze aktywizacji członków NGO w ramach Obywatelskiego Monitoringu Funduszy Europejskich – zachęta do regularnej obserwacji i umożliwienie uczestnictwa w konsultacjach na temat Funduszy Europejskich, np. programy regionalne „Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021–2027”. Ponadto na stronach co najmniej kilku samorządów gminnych pojawiają

się informacje o organizacji Podkarpackiego Forum Obywatelskiego – Lider Ekonomii 2023. Celem spotkania było nie tylko prowadzenie warsztatów i szkoleń mających poprawić efektywność organizacji i wpłynąć pozytywnie na ich rozwój, ale także uhonorowanie w postaci nagród i wyróżnień najbardziej prosperujących NGO, których działalność w największym stopniu przyczyniła się do rozwoju województwa i społeczności lokalnych. Jest to nie tylko forma docenienia poszczególnych organizacji za wkład w rozwój społeczności, ale także forma motywacji i aktywizacji organizacji w przyszłą działalność. Poza wydarzeniem na skalę województwa, organizowano również Bieszczadzkie Forum Obywatelskie, którego organizatorem była Gminna Rada Działalności Pożytku Publicznego w Ustrzykach Dolnych.

W zakresie wsparcia organizacji pozarządowych należy wskazać również na programy aktywizujące społeczność obywatelską, w tym m. in. projekt pn. „Podkarpackie inicjatywy lokalne 2021–2023”, którego celami są: zwiększenie ilości inicjatyw oddolnych, wzrost liczby obywateli angażujących się w działania NGO i inicjatywy lokalne. Informacje te znalaziono m. in. na stronie internetowej Urzędu Gminy Baranów Sandomierski. W witrynie Urzędu Gminy Zaklików znajdują się informacje o projekcie Rzeszowskiej Agencji Rozwoju Regionalnego „ROWES – wsparcie rozwoju sektora ekonomii w subregionie”, którego celem jest m. in. pobudzenie do aktywności osób, grup i instytucji, w tym organizacji pozarządowych. Na stronie Urzędu Miasta Stalowa Wola znajdują się informacje na temat warsztatów dla NGO pn. „Social media i marketing w organizacji pozarządowej” oraz szkolenie „Organizacja imprez masowych i eventów”, które miały zwiększyć efektywność organizacji pozarządowych w tym obszarze.

Na stronie internetowej Urzędu Gminy Trzebownisko znalaziono informacje w zakresie „Funduszy Europejskich na Zielone Projekty” w zakresie wsparcia członków NGO przez doradców, np. poradnictwo prawne. Na stronie Urzędu Gminy Białowa znajdują się informacje o konferencji organizowanej przez

Wielkopolską Radę Koordynacyjną Związku Organizacji Pozarządowych na temat organizacji społeczeństwa obywatelskiego, ekonomii społecznej i jej związku z organizacjami pozarządowymi. W witrynie Urzędu Gminy Ropczyce zamieszczono z kolei informacje na temat spotkań informacyjno-konsultacyjnych dla NGO oraz dane na temat projektu „Wsparcie Kół Gospodyń Wiejskich z terenu gminy Ropczyce formą przeciwdziałania przestępczości”. Ponadto znajdują się informacje na temat nagrody ufundowanej przez Marszałka Województwa Podkarpackiego pt. „NGO wysokich lotów”, która stanowi formę wsparcia, docenienia za wysiłki włożone w rozwój społeczności lokalnej oraz podkreślenie roli NGO w rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Wsparcie organizacji pozarządowych stanowi również bezpłatne szkolenia w ramach programu „Wzmacniamy podkarpackie NGO w powiatach jarosławskim, lubaczowskim i przemyskim”, oraz program „Wzmacniamy podkarpackie NGO w powiatach brzozowskim, krośnieńskim i strzyżowskim”, których celem jest m. in. zwiększenie potencjału podkarpackich NGO w obszarze skutecznego realizowania zadań z zakresu pomocy społecznej.

W zakresie innych szkoleń organizowanych dla zwiększenia efektywności działań NGO można wyróżnić następujące projekty: „Nowe technologie dla NGO”, „Dobry wolontariat krok po kroku”, „Jak przekształcić organizacje pozarządowe w przedsiębiorstwo społeczne i czy jest to opłacalne?”. Na kilku stronach internetowych zidentyfikowano również informacje w zakresie projektu „Building Bridges”, który ma na celu poszerzanie sieci kontaktów, wymiany doświadczeń między NGO i możliwość pozyskiwania grantów. Na stronie Urzędu Gminy Brzostek znalaziono informacje na temat „Nawigatora legislacyjnego NGO”, którego ogólnym celem jest obserwowanie dynamicznie zmieniającego się otoczenia prawnego NGO w Polsce. Na stronie Urzędu Miasta Dębica opublikowano ogłoszenie na temat konferencji dla organizacji pozarządowych mających na celu podnoszenie kwalifikacji i podkreślenie znaczenia działań wspomnianych NGO

dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, np. konferencja pn. „Szansa i zagrożenia dla rozwoju ekonomii społecznej i organizacji społeczeństwa obywatelskiego”. Ponadto na stronach internetowych gmin można znaleźć informacje w zakresie projektów pn. „Działaj lokalnie”, które są projektami realizowanymi na potrzeby lokalnych społeczności w różnych kategoriach działań. Inicjatywy te i informacje w tym zakresie są promowane na stronach internetowych gmin, co również stanowi formę wsparcia oraz popularyzacji działań organizacji pozarządowych w regionie.

Podsumowując, wsparcie organizacji pozarządowych ze strony samorządów gminnych to przede wszystkim organizacja warsztatów, szkoleń i wydarzeń skierowanych do przedstawicieli sektora pozarządowego i wzmacnianie ich potencjału. W nielicznych przypadkach można znaleźć informacje w zakresie konkretnych organów wspierających NGO. Ponadto są to również ogłoszenia na temat możliwości konsultacji w sprawie wykorzystania Funduszy Europejskich oraz poradnictwa prawnego i obywatelskiego.

Przykładem działań mających na celu wspieranie organizacji pozarządowych jest Krosno, gdzie powołano Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych (CWOP). W ramach Centrum organizacjom pozarządowym zapewniono lokal umożliwiający prowadzenie różnych spotkań czy konferencji. Zdaniem przedstawiciela samorządu udzielającego wywiadu pogłębionego utworzenie CWOP przyczyniło się do zwiększenia aktywności organizacji pozarządowych w Krośnie. Na podstawie przeprowadzonych wywiadów można stwierdzić, że plany utworzenia tego typu centrów są podejmowane również w innych samorządach.

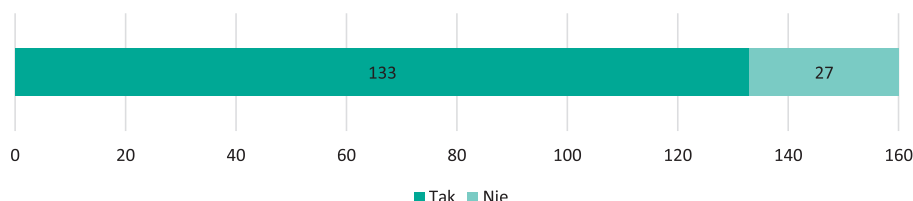
Inną dobrą praktyką w zakresie wspierania organizacji pozarządowych jest utworzenie w urzędzie stanowiska koordynatora ds.

organizacji pozarządowych. Takie działanie jest planowane w Stalowej Woli. Rolą takiego koordynatora byłoby prowadzenie współpracy z organizacjami pozarządowymi, wsłuchiwanie się w ich potrzeby, a także ich aktywizację poprzez włączanie w inicjatywy społeczne.

Przygotowanie programów współpracy z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego

Przygotowanie programów współpracy z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego, jest obowiązkiem samorządów każdego szczebla nałożonym przepisami ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Każdy samorząd co roku jest zobowiązany do aktualizacji tego programu. Za zasadne zatem można uznać założenie, że taki program powinien znajdować się na stronach wszystkich podkarpackich samorządów. Programy te można znaleźć w osobnych zakładkach poświęconych organizacjom pozarządowym, w raportach o stanie gminy/powiatu lub po wpisaniu hasła w wyszukiwarce i odnalezieniu informacji o konsultacjach w tym zakresie. Niemal na każdej stronie, na której znaleziono program współpracy, można także dotrzeć do informacji na temat przeprowadzenia konsultacji programu z organizacjami pozarządowymi. Na co 10 stronie prowadzonej przez podkarpackie samorządy gminne nie znaleziono opublikowanych aktualnych programów współpracy. Zdarza się, że opublikowane programy dotyczą roku 2021, 2020 lub jeszcze wcześniejszych lat. Informacje na temat programów współpracy z organizacjami pozarządowymi znaleziono na 133 stronach internetowych gmin. Program został opublikowany również na wszystkich stronach internetowych powiatów (21) oraz w witrynie Samorządu Województwa Podkarpackiego.

Wykres 107. Liczba samorządów gminnych posiadających opublikowane aktualne programy współpracy z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

Nie na wszystkich stronach internetowych, na których znaleziono program współpracy, opublikowano ogłoszenie o prowadzonych konsultacjach. Część stron internetowych, na których nie znaleziono programu współpracy, znajdują się ogłoszenia o debacie na temat założeń rocznej współpracy. W takich ogłoszeniach jednak brakuje zarówno zaakceptowanego programu, jak i projektu uchwały, który był punktem odniesienia dla konsultacji, co na etapie niniejszych analiz było klasyfikowane jako brak opublikowania programu współpracy. W przypadku stron powiatów i Samorządu Województwa Podkarpackiego, podobnie jak w kwestii publikacji dokumentu z programem współpracy, na wszystkich zamieszczono ogłoszenia dotyczące konsultacji w sprawie niniejszych programów.

Programy współpracy, w przeciwieństwie do sprawozdań z realizacji zadań publicznych zleconych organizacjom pozarządowym, w większości są tworzone w sposób jednolity. Składają się one z informacji w zakresie przedmiotu i zasad współpracy, wyróżniono w nich priorytetowe zadania publiczne, które mają być realizowane w danym roku kalendarzowym, formy współpracy, w tym wsparcie finansowe oraz pozafinansowe, opis sposobów realizacji programu, dane w zakresie źródeł finansowania oraz kwot przeznaczonych na wykonanie zadań, sposoby oceny realizacji programu, informacje o sposobie opracowywania programu, opis trybu powoływania komisji kon-

kursowych oraz informacje o konsultacjach w zakresie programu współpracy. Istotnym elementem programów jest również zakres czasowy, choć warto zaznaczyć, że odnaleziono dokumenty, w których nie odnotowano terminu, w którym obowiązuje program – tak było w przypadku 9 programów współpracy znalezionych na stronach internetowych samorządów gminnych.

Zagadnienie opracowania oraz konsultacji programów współpracy z organizacjami pozarządowymi poruszono także podczas wywiadów pogłębionych z przedstawicielami samorządów. Z udzielanych wypowiedzi wynika, że w urzędach do opracowania programów współpracy podchodzi się w dużym stopniu w sposób formalny na zasadzie konieczności spełnienia ustawowego obowiązku. Programy współpracy są opracowywane przez pracowników urzędu. Opracowywanie dokumentów dla kolejnych lat w praktyce przybiera formę aktualizacji założeń z lat poprzednich. W proces opracowania dokumentu zazwyczaj nie są włączani przedstawiciele organizacji pozarządowych. Włączanie to odbywa się dopiero na etapie prowadzenia konsultacji społecznych, przy czym również jest w dużym stopniu traktowany jako formalny element koniecznej do przeprowadzenia procedury. Z opisanych powyżej względów zaangażowanie przedstawicieli organizacji pozarządowych w proces konsultacji społecznych nie jest zbyt duże, co skutkuje niewielką liczbą zgłaszanych uwag.

12.3. Działania promocyjne dotyczące społeczeństwa obywatelskiego prowadzone w mediach przez władze rządowe i samorządowe

Informacje w zakresie działań promujących społeczeństwo obywatelskie odnaleziono na 66 stronach internetowych gmin, 12 stronach powiatów oraz witrynie Samorządu Województwa Podkarpackiego. Na wspomnianych stronach, które uwzględniono pod względem promocji społeczeństwa obywatelskiego, odnaleźć można informacje na temat publikacji działań samorządu, inicjatyw lokalnych oraz wydarzeń społecznych i kulturalnych. Są to najczęściej biuletyny informacyjne i gazetki samorządowe.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano, że działania promocyjne w coraz większym stopniu są prowadzone za pośrednictwem internetu, w tym portali społecznościowych, ponieważ jest to najczęstsze obecnie źródło, z którego mieszkańcy czerpią informacje. Podkreślano zarazem, że internet nie powinien być jedynym sposobem promowania działań dotyczących społeczeństwa obywatelskiego, ponieważ wśród niektórych grup społecznych, w szczególności osób starszych, korzystanie z internetu nie zawsze jest powszechne, a poza tym samo zamieszczenie danej informacji w internecie nie gwarantuje, że potencjalny odbiorca się z nią zapozna, ponieważ jeżeli przykładowo taka informacja zostaje zamieszczona na stronie internetowej urzędu, to konieczne jest wejście na tę stronę, by móc zapoznać się z zamieszczoną tam informacją. Dlatego wskazywano, że nie należy zapominać również o tradycyjnych sposobach informowania czy promowania, takich jak plakaty, spotkania, ale także np. informowanie za pośrednictwem ogłoszeń duszpasterskich w parafiach.

„Mamy różne metody komunikacji. Jedne działają na jedną grupę społeczeństwa, drugie na drugą. [...] To jest i Facebook, to są strony internetowe, to jest prasa, to są również plakaty na takich tablicach ogłoszeń, informacje i tak dalej, na jakichś słupach ogłoszeniowych. Chcielibyśmy zawsze trafić do jak najszerzej grupy

osób. Mamy też newsletter. No ale to mówię, [...] do newslettera ten, co się zapisze, otrzyma informację. Na stronę ten, kto popatrzy, otrzyma informację. Ale część tego społeczeństwa, nawet tych seniorów, tych osób starszych, nie korzysta z takich środków komunikacji i tu właśnie do nich są na przykład te plakaty, które gdzieś tam, mamy nadzieję, przeczytają. Bo są w takich miejscach ogólnodostępnych, typu sklep, typu świetlica, typu kościół i tak dalej”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Podczas wywiadów pogłębionych prowadzonych z przedstawicielami samorządów wskazywano także, że jedną z form promowania społeczeństwa obywatelskiego jest ogłaszanie i prowadzenie konsultacji społecznych, dzięki czemu mieszkańcy, organizacje społeczne i inne podmioty z grona tzw. interesariuszy mają możliwość uczestniczenia w procesach decyzyjnych.

Filmy promujące

Jednym z rozwiązań publikowanych przez podkarpackie samorządy na stronach internetowych w celu promowania społeczeństwa obywatelskiego są filmy. Większość z publikowanych filmów promocyjnych ogranicza się w swojej treści do ukazania walorów turystycznych wraz z najważniejszymi miejscami w regionie. Tego typu materiały chociaż nie są wprost związane z promowaniem społeczeństwa obywatelskiego, to odgrywają bardzo istotną rolę we wzmacnianiu więzi z regionem czy społecznością lokalną. Zdarzają się także materiały, w których można dostrzec podejmowanie wspólnych inicjatyw przez mieszkańców, np. w kontekście wspólnej organizacji i uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych. Jest to forma ukazania aktywności społecznej mieszkańców, która może wzbudzać w odbiorcach materiału chęć uczestnictwa i większego zaangażowania się w różne inicjatywy społeczne. Tak jest np. na stronie Urzędu Gminy Chłopice, na której wyodrębniono osobną zakładkę z publikacjami wideo z zakresu wydarzeń kulturalnych mających miejsce na terenie gminy.

Obraz 18. Strona internetowa Urzędu Gminy Chłopice z ukazaniem kadru filmu promującego gminę

Źródło: <http://chlopice.pl/> [dostęp: 19.10.2023].

Materiały promocyjne można znaleźć również na stronie internetowej Urzędu Gminy Pruchnik w specjalnie wyodrębnionej w tym celu zakładce. Są to odnośniki zarówno do ka-

nału Urzędu Gminy na platformie YouTube, jak i do materiałów opublikowanych w telewizji TVP Rzeszów.

Obraz 19. Zakładka „Filmy promocyjne” na stronie internetowej Urzędu Gminy Pruchnik

Źródło: https://www.gminappruchnik.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1983&Itemid=185 [dostęp: 19.10.2023].

Na stronie internetowej Urzędu Gminy Radomyśl nad Sanem w zakresie multimedii, gdzie opublikowano m.in. film promocyjny.

Obraz 20. Zakładka „Multimedia” na stronie internetowej Urzędu Gminy Radomyśl nad Sanem

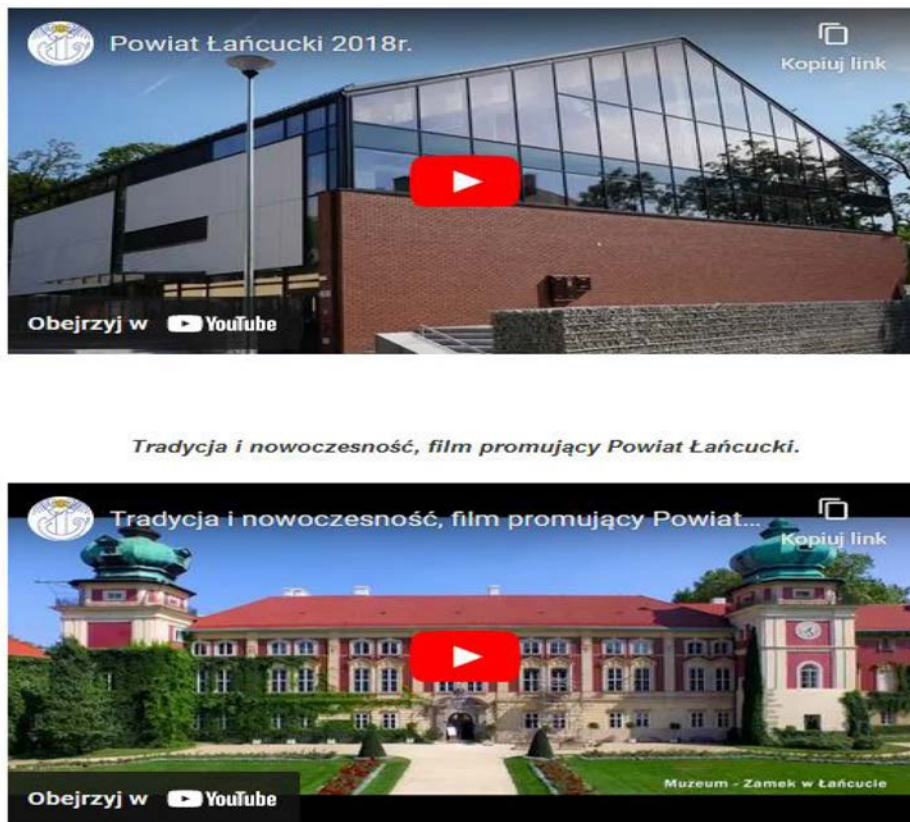

Źródło: https://www.radomysl.pl/asp/pl_start.asp?typ=68&menu=161&strona=1 [dostęp: 19.10.2023].

Ponadto na stronie Starostwa Powiatowego w Łąncucie zamieszczono dwa filmy promujące powiat. W jednym z nich skupiono się głównie na ukazaniu walorów turystycznych i atrakcji w regionie. Drugi film przedstawia najważniejsze wydarzenia społeczne i kulturalne

mające miejsce na terenie powiatu. W drugim filmie można dostrzec nacisk na społeczną integrację i wspólne inicjowanie działań, co może być postrzegane jako forma promocji postaw obywatelskich w regionie.

Obraz 21. Filmy promocyjne na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Łąncucie

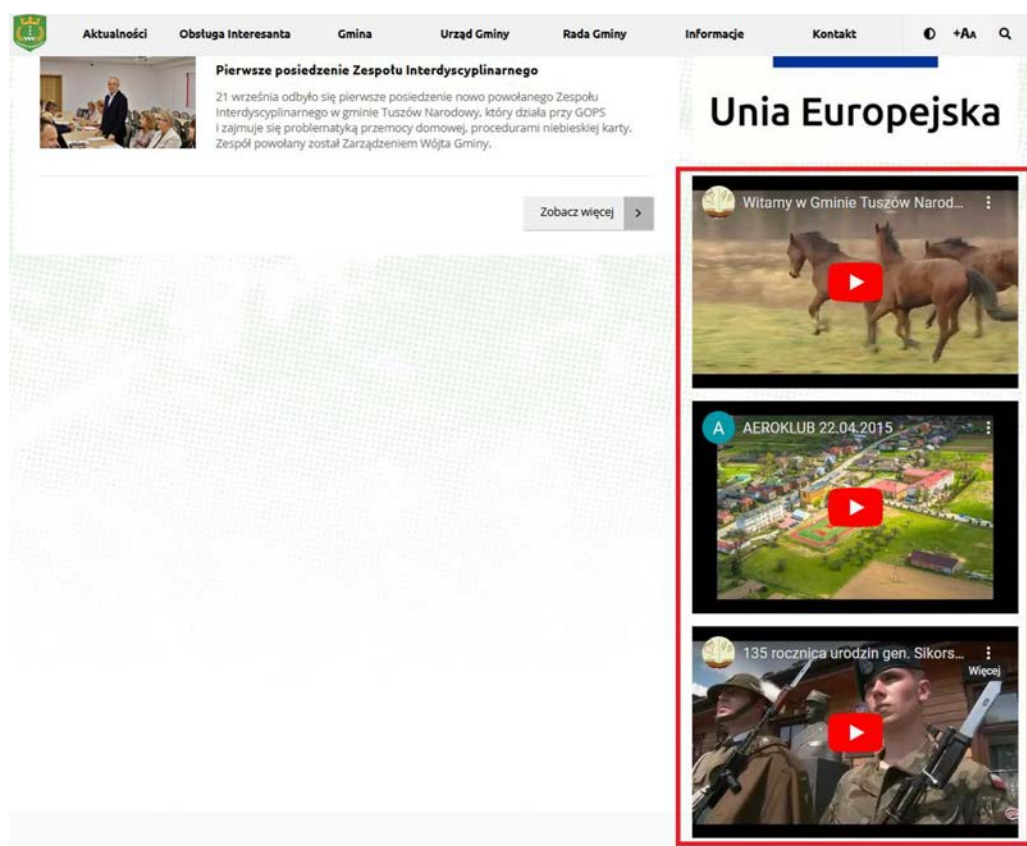

Źródło: <https://www.powiatlancut.pl/turystyka/film-promocyjny/> [dostęp: 19.10.2023].

Na stronie internetowej Urzędu Gminy Wiązownica wyodrębniono zakładkę „naszatr” z publikacjami wideo w zakresie wydarzeń kulturalnych mających miejsce na terenie gminy. Dane są jednak nieaktualizowane, a ostatnie dotyczą roku 2016. Na portalach urzędów gmin: Nowy Żmigród, Majdan Królewski, Krze-

szów, Ulanów i Krasiczyn opublikowano filmy promujące gminy, lecz ich treść ogranicza się głównie do ukazania krajobrazu danej gminy. Na stronie internetowej Urzędu Gminy Tuszów Narodowy zamieszczono film promocyjny opublikowany na kanale jednostki samorządowej w serwisie YouTube.

Obraz 22. Strona internetowa Urzędu Gminy Tuszów Narodowy z ukazaniem kadrów filmów promujących gminę

Źródło: <https://www.tuszownarodowy.pl/asp/start,0> [dostęp:19.10.2023].

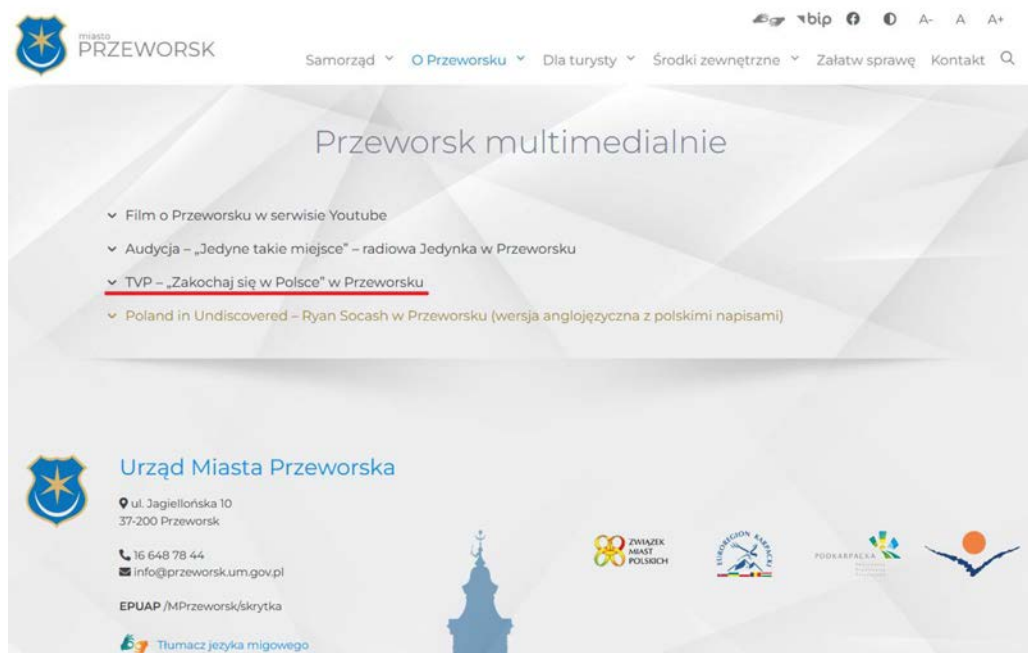
Część samorządów zdecydowała się na publikowanie filmów promocyjnych w serwisie YouTube. Takie działania są podejmowane przez Urząd Miasta Przeworska oraz Urząd Gminy Boguchwała. Ostatnia z wymienionych udostępniła również materiał promocyjny na platformie Facebook.

Programy telewizyjne

Za przykład dobrej praktyki w zakresie tworzenia programów telewizyjnych mających na

celu stymulowanie aktywności obywateli może posłużyć Urząd Miasta Przeworsk. Na stronie internetowej tego samorządu wyodrębniono zakładkę poświęconą multimediom i działaniom promocyjnym. Odnaleźć tam można nie tylko informacje w zakresie publikacji promocyjnych na kanale Urzędu Gminy w serwisie YouTube, ale także materiały emitowane m. in. w telewizji.

Obraz 23. Treść zakładki: „Przeworsk multimedialnie” na stronie internetowej Urzędu Miasta Przeworska

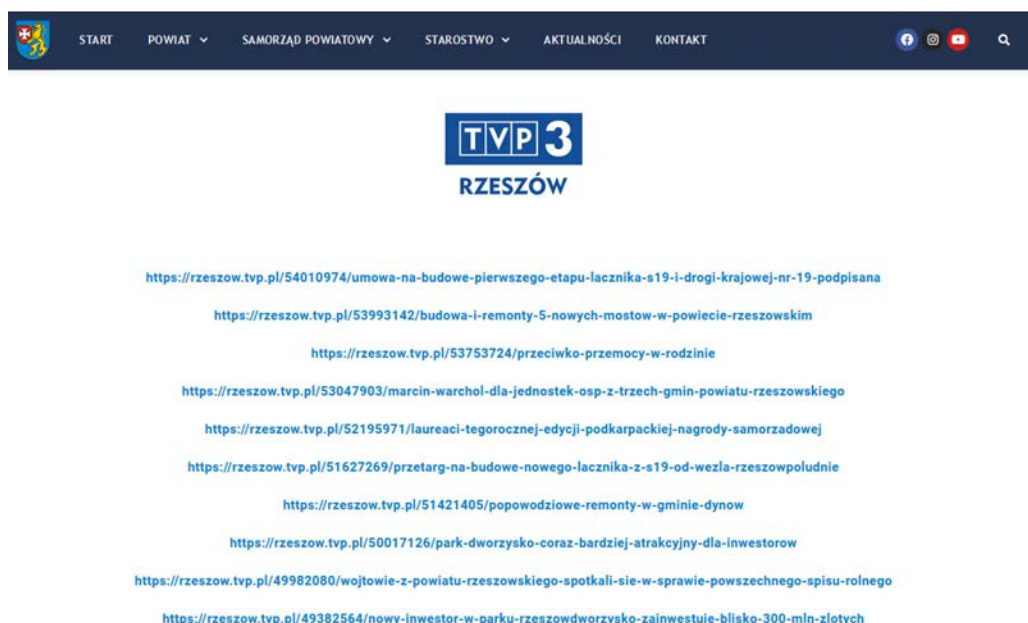

Źródło: <https://przeworsk.um.gov.pl/przeworsk-multimedialnie/> [dostęp: 19.10.2023].

Informacje w zakresie promocji samorządu w programach telewizyjnych można odnaleźć także na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Strzyżowie. Opublikowano tam dane na temat podejmowania działań promocyjnych poprzez współpracę z Telewizją

Internetową ITV Południe oraz TVP3 Oddział Rzeszów. Na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Rzeszowie wyodrębniono zakładkę „Media o nas-TV”, gdzie m. in. można znaleźć odnośniki do materiałów TVP Rzeszów.

Obraz 24. Zakładka „Media o nas-TV” na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Rzeszowie

Źródło: <https://powiat.rzeszowski.pl/media-o-nas-tv/?hilit=%27media%27> [dostęp: 19.10.2023].

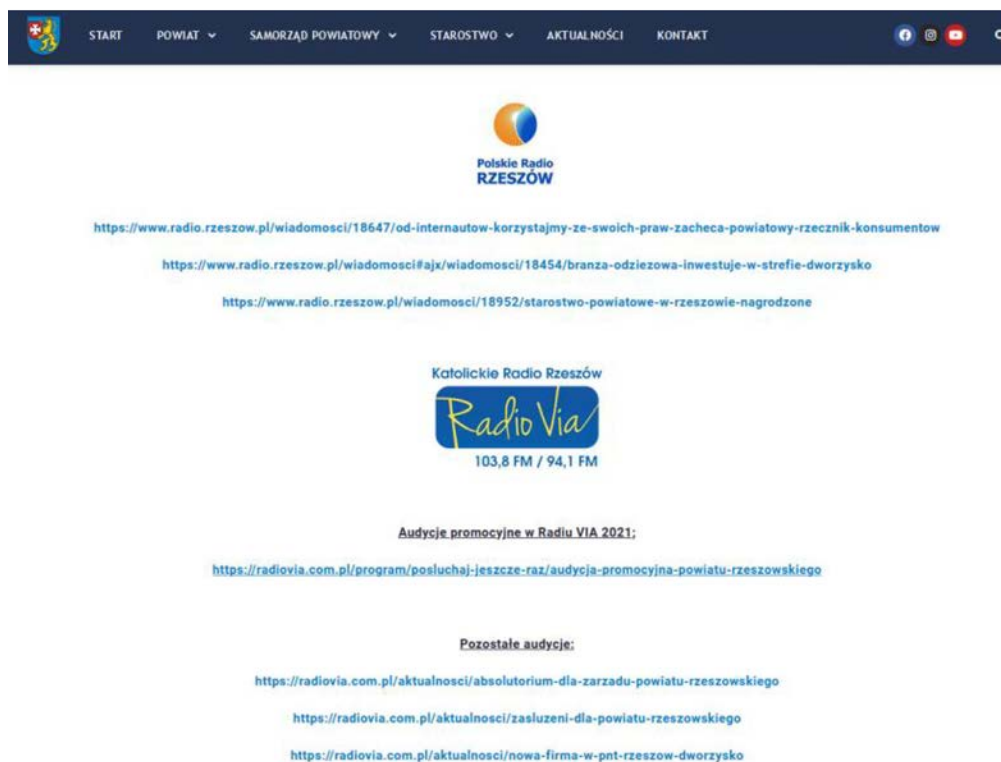
W raporcie o stanie powiatu jasielskiego poświęcono rozdział działaniom promocyjnym. Stanowi to dobrą praktykę w kontekście wyodrębnienia istotnych informacji w zakresie podejmowania działań promocyjnych przez władze samorządowe. W zakresie działań medialnych powiat podejmuje współpracę m.in. z telewizją „OBIEKTYW”, „Telewizją Jasło” oraz „ITV Południe”.

Audycje radiowe

Na stronach internetowych podkarpackich samorządów nie odnaleziono wiele materiałów mających na celu stymulowanie aktywności obywateli lub organizacji pozarządowych.

W witrynie Starostwa Powiatowego w Przemyśle po wpisaniu hasła w wyszukiwarce można znaleźć aktualności o publikacji informacji w zakresie inicjatyw społecznych z terenu powiatu m. in. w Polskim Radiu Rzeszów. Przykładem takiej inicjatywy jest aukcja na rzecz Centrum Hospicyjno-Opiekuńczego BETANIA w Przemyśle, którą zorganizowało Polskie Radio Rzeszów oraz Rycerskie i Szpitalne Bractwo św. Łazarza z Jerozolimy – Stowarzyszenie Katolickie. Ponadto Starostwo Powiatowe w Rzeszowie podjęło współpracę w zakresie promocji ze Stacją Radia Via. Natomiast Starostwo Powiatowe w Jasle podejmuje współpracę ze stacją radiową „Trendy Radio”.

Obraz 25. Zakładka „Media o nas-radio” na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Rzeszowie

Źródło: <https://powiat.rzeszowski.pl/media-o-nas-radio/> [dostęp: 19.10.2023].

Publikacje i biuletyny

Pośród różnych narzędzi służących do stymulowania aktywności obywateli do najczęściej stosowanych przez podkarpackie samorządy można zaliczyć publikacje i biuletyny w postaci lokalnych gazetek samorządowych.

Przykładem publikacji jest „Kurier Gminny” Urzędu Gminy Żyraków. W gazecie zawarto informacje kulturalne i społeczne dotyczące gminy. Jednym z przykładów działania promocyjnego może być opisany w gazecie „Festyn Promocyjny Gminy Żyraków”, który stanowił formę integracji mieszkańców z organizacjami

pozarządowymi działającymi w regionie oraz z przedstawicielami Urzędu Gminy z umożliwieniem zaangażowania we wspólną inicjatywę i nawiązywanie kontaktów. Zauważalne

jest, że wśród poruszanych tematów znalazła się także zachęta do głosowania w wyborach parlamentarnych, które odbyły się 15 października 2023 r.

Obraz 26. Strona internetowa Urzędu Gminy Żyraków z informacjami dotyczącymi Kuriera Gminnego

Źródło: <https://www.ckip-zyrakow.org/media/kurier-gminny/> [dostęp: 19.10.2023].

Ponadto w takich biuletynach informacyjnych zawiera się ważne informacje z zakresu inwestycji i zadań realizowanych przez gminę, ogłoszenia o wydarzeniach kulturalnych oraz podstawowe informacje dla mieszkańca z zakresu wsparcia finansowego oraz poradnictwa obywatelskiego. Takie publikacje wydają się istotne w kontekście kreowania świadomości obywatelskiej mieszkańców w zakresie ważnych dla gminy spraw i wpływają pozytywnie na zaangażowanie oraz wzajemną integrację mieszkańców, organizacji i przedstawicieli samorządu. Przykład takich publikacji stanowią „Wiadomości Boguchwalskie” publikowane przez Urząd Gminy Boguchwał, „Informator Samorządowy” publikowany przez Urząd Gminy Wielopole Skrzyńskie, „Kurier Zarzecki” publikowany przez Urząd Gminy Zarzecze, Gminny Informator Samorządowy „Sieniawa” publikowany przez Urząd Gminy Sieniawa, Biuletyn Gminny publikowany przez Urząd Gminy Jawornik Polski, Informator Samorządowy „Orły moja gmina” publikowany przez Urząd

Gminy Orły, Kurier Rakszawski publikowany przez Urząd Gminy Rakszawa.

Innymi praktykami stosowanymi na stronach internetowych podkarpackich samorządów jest udostępnianie odnośników do portali społecznościowych (najczęściej Facebook i YouTube, nieco rzadziej X – dawniej Twitter oraz Instagram, a w rzadkich przypadkach także TikTok). Profile te są prowadzone z różną systematycznością, lecz uwzględniając współczesne realia, w których funkcjonowanie w mediach społecznościowych jawi się wręcz jako podstawa komunikacji i pozyskiwania informacji, działalność gmin na tego typu portalach jest niezwykle istotna, ponieważ zdecydowanie poprawia interakcję i przekazywanie istotnych informacji mieszkańcom.

Ponadto na niektórych stronach internetowych znaleźć można odnośniki do innych mediów, w których zawarto informacje na temat konkretnych wydarzeń/inicjatyw dotyczących danej gminy. Z reguły są to jednak wiadomości archiwalne i trudno o znalezienie aktualnych

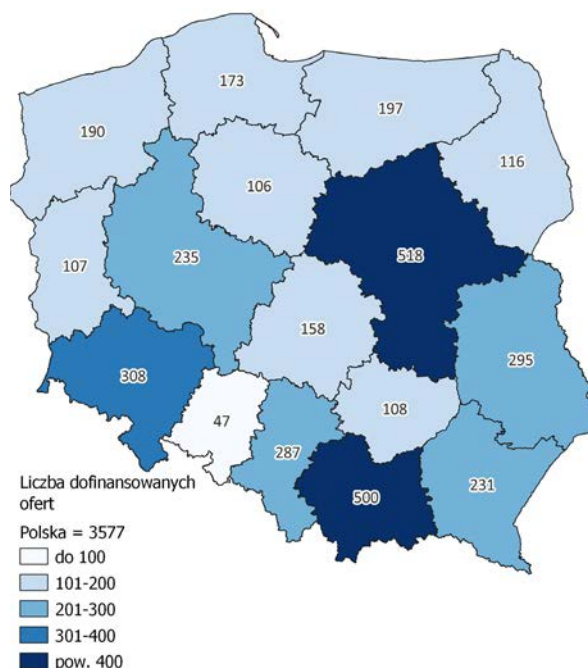
informacji w tym zakresie. Zazwyczaj jest to więc publikacja materiałów w postaci gazetki gminnej.

Regularne redagowanie i publikowanie materiałów w formie gazetki lub biuletynu informacyjnego jest bardzo dobrą praktyką, która w połączeniu z publikacją na portalach społecznościowych danego urzędu wydaje się skuteczną formą komunikacji i promocji działań samorządu oraz innych organizacji na terenie gminy. Może to zintensyfikować zaangażowanie mieszkańców w działalność społeczną poprzez poprawę łatwego dostępu do informacji oraz wzmacnianie tożsamości lokalnej i więzi ze społecznością lokalną. Portale społecznościowe i możliwość publikowania na nich gazetki gminnej lub krótkich, lecz istotnych informacji na temat gminy (nie tylko oficjalnych, urzędowych, ale także kulturalnych i rozrywkowych) wydają się mieć duży potencjał w kontekście promocji postaw obywatelskich.

12.4. Korzystanie przez organizacje pozarządowe z rządowego Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020 (FIO) oraz z rządowego Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030

Z danych zawartych w „Sprawozdaniu z realizacji Programu Funduszu Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020” wynika, że największa liczba dotacji została udzielona organizacjom z województw: mazowieckiego (518), małopolskiego (500) oraz dolnośląskiego (318), a najniższa z województw: opolskiego (47), kujawsko-pomorskiego (106) oraz lubuskiego (107)⁸⁵. Województwo podkarpackie pod tym względem znajduje się na 7 miejscu z liczbą 231 udzielonych dotacji.

Mapa 71. Liczba dofinansowanych ofert w ramach Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020 (FIO) w podziale na województwa

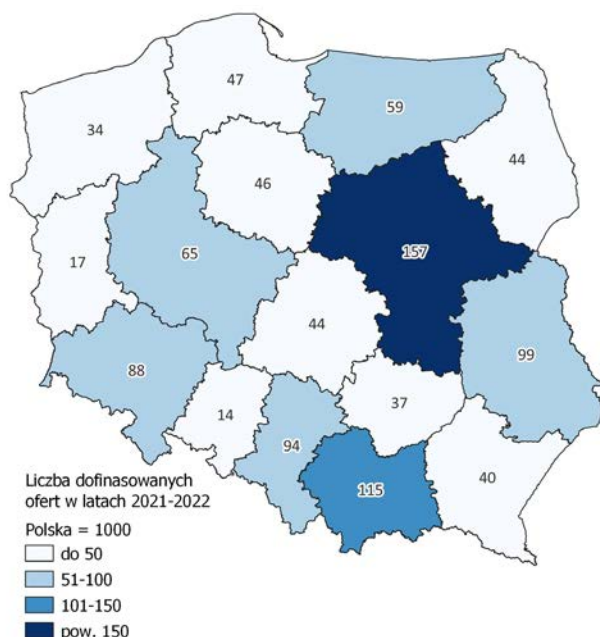

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Wolności.

W ciągu dotychczas zamkniętych sprawozdawczo dwóch lat realizacji Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030 dofinansowano łącznie 40 projektów z województwa podkarpackiego (25 projektów w 2021 r. oraz 15 w 2022 r.), co na tle innych województw można uznać za niezbyt wysoką liczbę.

⁸⁵ Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. 2022. *Sprawozdanie z realizacji Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020*, Warszawa, s. 34.

Mapa 72. Liczba dofinansowanych ofert w latach 2021–2022 w ramach Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030 w podziale na województwa

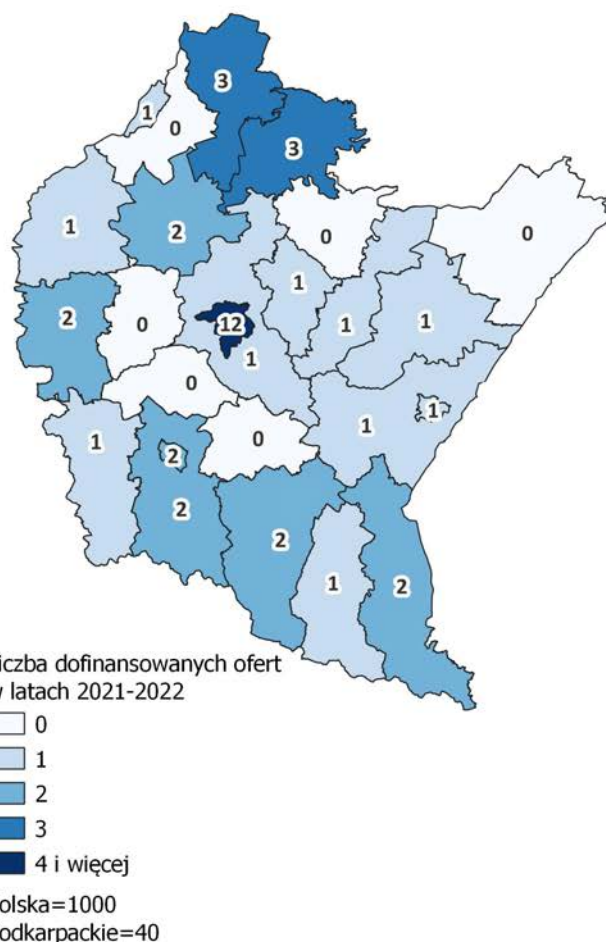
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Wolności.

W 2021 r. podmioty z województwa podkarpackiego ubiegające się o dofinansowanie z Programu NOWEFIO osiągnęły najniższy wskaźnik efektywności. Zaledwie nieco ponad 12% złożonych projektów zostało skierowanych do dofinansowania. W odniesieniu do roku 2022 wartość tego wskaźnika nieznacznie wzrosła do niemal 15%, dzięki czemu województwo podkarpackie wyprzedziło pod tym względem województwa: pomorskie, opolskie, łódzkie i zachodniopomorskie, jednak w dalszym ciągu wartość ta była jedną z najniższych w Polsce.

W układzie wewnątrzregionalnym zauważalna jest zdecydowanie najwyższa liczba dofinansowanych projektów złożonych przez podmioty posiadające swoją siedzibę w Rzeszowie. Stanowiły one ponad 1/4 wszystkich dofinansowanych projektów złożonych przez podmioty z województwa podkarpackiego. Można to wyjaśniać podobnie jak w przypadku dominacji Warszawy w odniesieniu do poziomu całego kraju tym, że znaczna część podmiotów, których zakres działalności obejmuje obszar całego województwa podkarpackiego

posiada swoją siedzibę w Rzeszowie. W przypadku pozostałych powiatów liczby dofinansowanych projektów w latach 2021–2022 nie przekraczają 3. Mając na uwadze niewielką liczbę dofinansowanych projektów, nie można również wyciągać wniosków na temat występowania tzw. białych plam w odniesieniu do powiatów, na których terenie żadna organizacja nie uzyskała dofinansowania.

Mapa 73. Liczba dofinansowanych ofert w latach 2021–2022 w ramach Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030 w podziale na powiaty województwa podkarpackiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Wolności.

Interesującego materiału dostarcza mapa dotacji umieszczona na stronie Narodowego Instytutu Wolności⁸⁶, na której umieszczono

⁸⁶ Źródło: <https://niw.gov.pl/nasze-programy/mapa-dotacji/>.

dane dotyczące 80 projektów zrealizowanych w województwie podkarpackim w ramach programów FIO oraz NOWEFIO. Wiele z tych projektów można uznać za tzw. dobre praktyki w zakresie aktywizacji społeczeństwa obywatelskiego oraz wzmacniania kapitału społecznego i ludzkiego.

Za przykład może posłużyć projekt **„Mój głos się liczy”** realizowany przez mający swoją siedzibę w Rzeszowie Polski Związek Organizatorów Zakładów Aktywności Zawodowej i Warsztatów Terapii Zajęciowej. O sukcesie tego projektu świadczy m.in. to, że w 2022 r. ze środków Programu NOWEFIO została zrealizowana jego druga edycja (pierwsza edycja została zrealizowana w 2021 r. ze środków FIO). Celem projektu jest zwiększenie samodzielności oraz zasobu umiejętności społecznych osób z niepełnosprawnością intelektualną, pozwalających na samodzielne występowanie w swoich sprawach i innych osób z niepełnosprawnościami. Wsparcie w ramach projektu zostało skierowane do 12 osób. Tego typu działania odgrywają bardzo ważną rolę w procesie wzmacniania kapitału ludzkiego oraz kapitału społecznego osób z niepełnosprawnościami ułatwiając ich włączenie społeczne i samodzielne funkcjonowanie w życiu społecznym.

Inny projekt warty uwagi, który został dofinansowany z Programu FIO, nosi nazwę **„»PAO« Podkarpacka Akademia Obywatelska”** realizowany przez Stowarzyszenie Obywatelskiego Dialogu i Aktywizacji „SODA” mające swoją siedzibę w Jaśle. Projekt był realizowany w 2020 r. Jego celem była popularyzacja wiedzy m.in. o mechanizmach kontroli obywatelskiej, budżecie obywatelskim oraz funduszach sołeckich oraz inicjatywach uchwałodawczych. Projekt był skierowany do 250 osób uczących się w podkarpackich szkołach. Jednym z elementów warsztatowych projektu była symulacja sesji rady gminy. Ze względu na realizację projektu w czasie pandemii COVID-19 jego pierwszy etap został przeprowadzony w sposób zdalny. Na uwagę zasługuje względnie duża liczba osób objętych wsparciem w porównaniu do innych tego typu projektów. W kontekście kształtowania

postaw obywatelskich szczególnie ważną rolę odgrywa kierowanie wsparcia do osób znajdujących się w okresie tzw. adolescencji. Wtedy to bowiem w dużym stopniu kształtuje się światopogląd człowieka, a wykształcone w tym czasie postawy mogą cechować się dużą trwałością.

Przykładem inicjatywy mającej na celu promowanie wolontariatu był projekt **„wolontaRiUSZ poMOC W SPOŁECZNOŚCIACH LOKALNYCH”** realizowany przez mające swoją siedzibę w poddębickim Straszęcinie Stowarzyszenie Razem Zdziałamy Więcej. Celem projektu była promocja działalności społecznej, aktywizacja i formowanie postaw obywatelskich, wspieranie wolontariuszy działających na rzecz mieszkańców gminy Żyraków posiadających potencjał do aktywnego działania na rzecz zmian w swoim środowisku oraz wzmocnienie i dostarczenie narzędzi potrzebnych do podjęcia konkretnych działań. Wartość projektu wyniosła niespełna 65 tys. zł., a w jego ramach możliwe było sfinansowanie lokalnych oddolnych inicjatyw o wartości do 5 tys. zł. realizowanych z zaangażowaniem wolontariuszy. Elementem wyróżniającym ten projekt jest pełnienie przez projektodawcę roli „katalizatora” uwalniającego energię innych osób, a zarazem podmiotu pośredniczącego w finansowaniu inicjatyw oddolnych, a zarazem wspierających te inicjatywy.

Wartym uwagi jest także projekt **„W strefie spotkań – program wspierania społeczności lokalnych poprzez wolontariat długoterminowy”** realizowany przez stalowowolskie Stowarzyszenie „Strefa Spotkań”. Projekt ten, podobnie jak inne projekty realizowane przez Stowarzyszenie, miał na celu wzmacnianie funkcjonowania utworzonego w 2017 r. MAL, czyli Miejsca Aktywności Lokalnej. Szczególny akcent postawiono na promowanie wolontariatu oraz wspieranie potencjału osób chcących zostać wolontariuszami. Tworzenie oraz wspieranie funkcjonowania miejsc aktywności lokalnej można uznać za dobrą praktykę, ponieważ tego typu miejsca mogą stanowić przestrzeń nie tylko dla aktywizacji lokalnej społeczności, ale także jej integracji,

a w połączeniu z zajęciami uwalniającymi i stymulującymi energię mieszkańców mogą stanowić zarazem kuźnię oddolnych inicjatyw.

Uwagę zwraca także projekt **„Dobre rady dla rady”** realizowany przez rzeszowskie Stowarzyszenie EKOSKOP w partnerstwie z Opolskim Centrum Wspierania Inicjatyw Pozaorganizacyjnych oraz Stowarzyszeniem Ośrodek Kultury i Aktywności Lokalnej w Krzesku pod patronatem Konwentu Wojewódzkich Rad Działalności Pożytku Publicznego. Za cel projektu postawiono wzmocnienie potencjału rad działalności pożytku publicznego. W ramach projektu założono m.in. wsparcie szkoleniowe dla wojewódzkich rad działalności pożytku publicznego, rekomendacje działań wzmacniających potencjał rad i poprawiających skuteczność i efektywność ich funkcjonowania. Dążenie do wzmocnienia potencjału oraz funkcjonowania rad działalności pożytku publicznego można uznać za dobrą praktykę, ponieważ podczas wywiadów pogłębionych z członkami tego typu rad wskazywano, że problemem jest pewien marazm działalności wynikający z braku poczucia sprawczości. Chociaż w tego typu organach często zasiadają osoby o bardzo wysokich kompetencjach i cennym doświadczeniu, to częstym problemem jest niewykorzystywanie w pełni potencjału tych osób.

Elementem wyróżniającym projekt **„Szkoła Liderów Samorządu Uczniowskiego”** realizowany przez mającą siedzibę w Mielcu Fundację Młodych Liderów jest skierowanie wsparcia do uczniów szkół ponadpodstawowych, czyli osób w wieku 15-19 lat. Obszar działalności projektu określono nie tylko w odniesieniu do Mielca, ale także w odniesieniu do Rzeszowa, Tarnobrzega i Stalowej Woli. Za cel projektu postawiono wsparcie merytoryczne lub finansowe osób chcących działać w swoich szkołach. Projekt obejmował m.in. wsparcie szkoleniowe, ale także działania integracyjne oraz kreatywne z zakresu tworzenia projektów na rzecz społeczności lokalnych. Projekt skierowano do osób będących członkami samorządów uczniowskich. Podobnie jak w przypadku projektu „PAO” elementem

wyróżniającym Szkołę Liderów Samorządu Uczniowskiego jest skierowanie wsparcia do osób młodych znajdujących się w okresie adolescencji. Jednak w tym przypadku dodatkowym elementem wyróżniającym jest skoncentrowanie się na osobach działających w samorządach uczniowskich zidentyfikowanych jako lokalnych liderów. Takie podejście można uznać za szczególnie cenne, ponieważ podczas wywiadów pogłębionych, zogniskowanego wywiadu grupowego oraz panelu ekspertów bardzo podkreślano właśnie rolę liderów w aktywizowaniu lokalnych społeczności. Wskazywano, że często to właśnie dzięki liderowi o odpowiednich umiejętnościach aktywizacji grupy podejmowane są bardzo wartościowe inicjatywy, a jedną z barier bywa brak osób, chcących wziąć odpowiedzialność za podejmowane działania oraz potrafiących aktywizować grupę oraz razem z grupą wyznaczać cele i dążyć do ich osiągnięcia.

Wsparcie potencjału liderów, ale nieco starszych (tj. powyżej 18 roku życia), miał na celu również projekt **„Przestrzeń Inspiracji Społecznej”** realizowany przez Stowarzyszenie Inspiracji i Rozwoju PERSPEKTYWA. Projekt był realizowany w 2022 r. Wsparciem objęto 16 osób zidentyfikowanych jako liderów społeczności lokalnych. Uczestników projektu objęto m.in. wsparciem szkoleniowym, coachingiem, a także wsparciem w realizacji własnych inicjatyw społecznych.

Kolejnym projektem, który może być zidentyfikowany jako tzw. dobra praktyka, jest projekt **„Otwarcie PARASOLA”** realizowany przez Stowarzyszenie EKOSKOP w partnerstwie z Bieszczadzkim Uniwersytetem Ludowym, ale także wspólnie z kilkoma innymi organizacjami. Szczególną wartością tego projektu jest próba odpowiedzi na wyzwania pojawiające się w związku z napływem fali uchodźców spowodowanym agresją Rosji na Ukrainę. Projekt ten stanowi również dobrą praktykę w zakresie wzmacniania potencjału organizacji pozarządowych poprzez federalizację. Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano, że barierą w wykorzystaniu potencjału organizacji pozarządowych stanowi brak federalizacji, a niekie-

dy wręcz rywalizacja występująca pomiędzy organizacjami pozarządowymi. Jako cel projektu „Otwarcie PARASOLA” postawiono powołanie federacji organizacji pozarządowych. W celu zwiększenia efektywności podejmowanych działań postanowiono czerpać z doświadczeń innych federacji poprzez m.in. wizyty studyjne w Poznaniu, Wrocławiu i Warszawie. Do grupy inicjatywnej przystąpiło 9 organizacji. Oprócz wspomnianego Stowarzyszenia EKOSKOP oraz Bieszczadzkiego Uniwersytetu Ludowego są to: Fundacja Bieszczadzka, Fundacja Q, Fundacja SOS Życie, Fundacja Wielkie Serce dla Dzieci, Stowarzyszenie dla Równości, Stowarzyszenie Projektów Międzynarodowych INPRO oraz Fundacja Freedom Space.

Elementem wyróżniającym projekt **„Twoja okolica – program dla organizacji pozarządowych z powiatu ropczycko-sędziszowskiego”** realizowanego przez Stowarzyszenie Porozumienie Samorządowe jest to, że w ramach jednego z działań postanowiono utworzyć lokalną telewizję internetową mającą na celu informowanie o działalności organizacji pozarządowych oraz o innych wydarzeniach istotnych dla społeczności lokalnej. Jest to interesująca inicjatywa stanowiąca próbę dotarcia z przekazem za pomocą popularnych środków komunikacji. Niestety po opublikowaniu kilkunastu materiałów w 2018 r. zaniechano opracowywania i publikacji kolejnych treści.

Dobłą praktyką w ramach projektu **„Zacznij działać! Przyłącz się!”** realizowanego przez Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia Pro Carpathia jest zawiązanie partnerstw pomiędzy silniejszymi i słabszymi podmiotami (organizacjami, przedsiębiorcami, lokalnymi aktywistami i wolontariuszami). Jest to przykład bardzo ważnego działania wartego upowszechniania prowadzącego z jednej strony do wzmacniania współpracy, ale przede wszystkim do wzmacniania kapitału ludzkiego i społecznego podmiotów o mniejszym doświadczeniu w realizacji działań na rzecz społeczności lokalnych.

12.5. Podsumowanie rozdziału

Organizacje pozarządowe borykają się z licznymi trudnościami, wśród których można wymienić chociażby brak zaplecza lokalowego, brak stabilnych źródeł finansowania czy brak płatnego personelu lub nisko opłacany personel oraz opieranie działalności na nieodpłatnej pracy wolontariuszy. To powoduje, że organizacje pozarządowe potrzebują nie tylko wsparcia finansowego, ale także lokalowego, doradztwa (m.in. finansowego czy prawnego), szkoleń, warsztatów.

Powodem zlecenia zadań publicznych organizacjom pozarządowym jest nie tylko przekonanie, że organizacje pozarządowe wykonują te zadania lepiej od samorządu, ale również zapewnienie odpowiedniego odbioru społecznego. Zadania realizowane przez organizacje pozarządowe mogą być postrzegane lepiej przez mieszkańców, niż gdyby były one realizowane przez samorząd.

Za dobrą praktykę w zakresie szczegółowego i transparentnego prezentowania informacji na temat zadań publicznych zleczanych organizacjom pozarządowym można uznać stronę internetową Urzędu Miasta Przemyśl, w przypadku którego podawane są informacje dotyczące realizacji danego przedsięwzięcia, kwoty przeznaczonej na ten cel oraz organizacji, którym powierzono wykonanie zadań. Podawanie dokładnych informacji na ten temat jest szczególnie ważne w kontekście przeciwdziałania ryzyku tworzenia się „brudnego” kapitału społecznego polegającego na zlecaniu zadań publicznych organizacjom powiązanym personalnie z władzami gminy.

Za przykład dobrej praktyki nie tylko w zakresie informowania o zadaniach publicznych zleczanych organizacjom pozarządowym, ale w ogóle o działalności organizacji pozarządowych na terenie danego samorządu może posłużyć strona internetowa Starostwa Powiatowego w Przeworsku. Dane uporządkowano w jednym dziale, tworząc w ten sposób przejrzysty zbiór interesujących użytkownika informacji w zakresie funkcjonowania NGO. Znaleźć tam można zarówno program współpracy, jak

i wykaz stowarzyszeń oraz fundacji funkcjonujących w powiecie, sprawozdania, informacje na temat otwartych konkursów, ogłoszenia o konsultacjach i inne potrzebne informacje w obszarze organizacji pozarządowych.

Jednostki samorządu terytorialnego w województwie podkarpackim podejmują liczne działania mające na celu wzmacnianie organizacji pozarządowych. Przykładem dobrej praktyki w tym zakresie jest utworzenie Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych w Krośnie. Na stronach internetowych podkarpackich samorządów zamieszczane są także materiały mające na celu promowanie aktywności obywatelskiej, jak filmy promujące walory gminy, mające za zadanie nie tylko ukazywanie aktywności turystycznej lub gospodarczej danego obszaru, ale mające także znaczenie w kontekście wzmacniania tożsamości lokalnej. Taką rolę pełnią także gazetki informujące o najważniejszych wydarzeniach

z życia gminy oraz prowadzone profile na portalach społecznościowych.

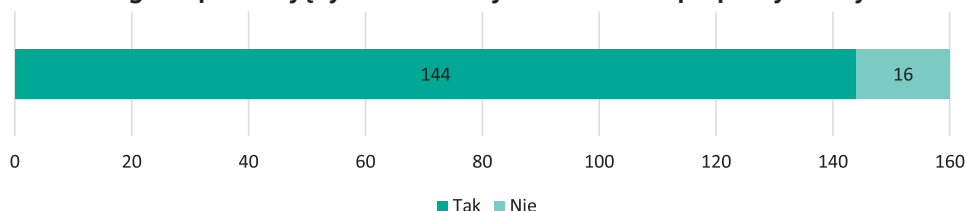
Na tle innych województw organizacje społeczne z województwa podkarpackiego uzyskały relatywnie niewielką liczbę dofinansowanych ofert w ramach programu NOWEFIO 2021–2030. Szczególnie zauważalny jest w tym kontekście jeden z najniższych wskaźników efektywności określany jako stosunek liczby dofinansowanych ofert do ofert złożonych. W podziale na powiaty województwa podkarpackiego największą aktywnością w zakresie pozyskiwania środków z programu NOWEFIO 2021–2030 wykazują się podmioty posiadające swoją siedzibę w Rzeszowie. Wiele projektów prowadzonych przez podkarpackie organizacje społeczne dofinansowane w ramach programu NOWEFIO 2021–2030 może służyć jako dobre praktyki w zakresie aktywizacji społeczności lokalnych oraz wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego.

13. KOOPERACJA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Podkarpackie samorządy przykładają względnie dużą wagę do współpracy z innymi samorządami. Świadczy o tym to, że informacje na temat współpracy między jednostkami samo-

rządu terytorialnego znaleziono w zdecydowanej większości stron internetowych podkarpackich samorządów. Informacje na ten temat opublikowano na 144 stronach gmin, wszystkich 21 witrynach powiatów oraz na stronie Samorządu Województwa Podkarpackiego.

Wykres 108. Liczba gmin publikujących informacje na temat współpracy z innymi samorządami

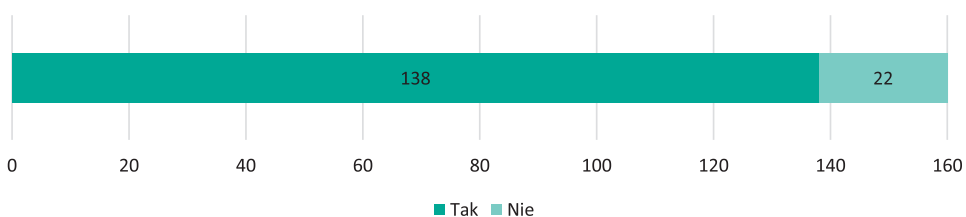

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

W analizie uwzględniono dane dotyczące współpracy w obrębie całego kraju, a także przypadki kooperacji międzynarodowej z zagranicznymi gminami partnerskimi oraz realizację międzynarodowych projektów. Uwzględniając powyższy zakres informacji, na

138 stronach internetowych gmin, 20 stronach powiatu i witrynie Samorządu Województwa Podkarpackiego zidentyfikowano informacje w zakresie współpracy z innymi polskimi jednostkami samorządu terytorialnego.

Wykres 109. Liczba gmin publikujących informacje na temat współpracy z innymi samorządami w Polsce

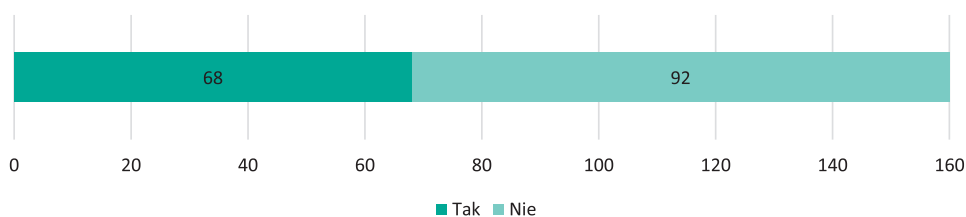

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

W przypadku współpracy zagranicznej takie informacje uwzględniono na stronach 68

samorządów gmin, 17 powiatów oraz Samorządu Województwa Podkarpackiego.

Wykres 110. Liczba gmin publikujących informacje na temat współpracy z innymi samorządami za granicą

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zawartości stron internetowych podkarpackich JST.

13.1. Miejskie obszary funkcjonalne jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego

W celu poszukiwania dobrych praktyk w ramach współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego w województwie podkarpackim oraz w innych regionach Polski, warto dokonać analizy współdziałania w zakresie zawierania porozumień, partnerstw samorządowych w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych. W *Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030* wyróżniono 11 miejskich obszarów funkcjonalnych: Rzeszowski Obszar Funkcjonalny, MOF Przemysł, MOF Krosno, MOF Tarnobrzeg, MOF Stalowa Wola, MOF Mielec, MOF Jasło, MOF Lubaczów, MOF Dębica-Ropczyce, MOF Jarosław-Przeworsk, MOF Sanok-Lesko.

Poszukiwanie dobrych praktyk w zakresie partnerskiej współpracy w obrębie miejskich obszarów funkcjonalnych jest szczególnie istotne z tego względu, że wypowiedzi formułowane podczas wywiadów pogłębionych wskazują z jednej strony na pozytywne postrzeganie współpracy między samorządami, ale z drugiej strony wyłania się z nich nieco sceptyczne spojrzenie.

Za przykład pozytywnego postrzegania współpracy w ramach MOF może posłużyć poniższa wypowiedź, w której podkreślono, że porozumienia w ramach MOF nie tylko służą możliwości pozyskiwania środków zewnętrznych, ale także stanowią dobrą płaszczyznę do współpracy pomiędzy samorządami i obszarami powiązanymi ze sobą funkcjonalnie.

„MOF jest idealną instytucją do tego, żeby te więzi [...] uściślić między sobą”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Z kolei poniższa wypowiedź stanowi przykład nieco sceptycznego postrzegania tej współpracy jako zawiązywanej przede wszystkim w celu uzyskania możliwości pozyskania środków w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT).

„Jeżeli chodzi o moje osobiste zdanie, ta konstrukcja MOF-u jest bardziej korzystna dla naszych partnerów niż dla nas. Dla nas o tyle, że jeżeli jesteśmy w MOF-ie, [...] to mamy jakby możliwość bezkonkursowego zdobycia środków na realizację jakiegoś tam zadania, wspólnego zadania typu transport, typu tam inne działania”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Przedstawiciele miast będących rdzeniowymi ośrodkami obszarów funkcjonalnych wskazywali na występowanie powiązań występujących w obrębie MOF w zakresie edukacji (miasto rdzeniowe jako centrum oświatowe dla sąsiednich gmin), kultury, handlu, rynku pracy, transportu (powiązań komunikacyjnych). W celu identyfikacji dobrych praktyk oraz przedstawienia schematu postępowania w zakresie rozwoju partnerstw w województwie podkarpackim, analizie z zastosowaniem metody studium przypadku poddano partnerstwa prowadzone w ramach poszczególnych miejskich obszarów funkcjonalnych w województwie podkarpackim.

Rzeszowski Obszar Funkcjonalny obejmuje gminy: Boguchwała, Błażowa, Chmielnik, Czar-na, Czudec, Głogów Małopolski, Hyżne, Krasne, Lubenia, Łańcut – gm. miejska, Łańcut – gm. wiejska, Rzeszów, Świlcza, Trzebownisko oraz Tyczyn. Zgodnie z zapisami SRW 2030, planowane jest potencjalne rozszerzenie ROF o gminę miejską Dynów, gminę miejsko-wiejską Sokołów Małopolski oraz gminy wiejskie: gminę Dynów, gminę Kamień⁸⁷. Zinstytucjonalizowaną płaszczyznę współpracy pomiędzy samorządami tworzącymi ROF jest Stowarzyszenie Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Porozumienie ROF służyć ma przede wszystkim wzmacnianiu powiązań i współpracy między samorządami je tworzącymi poprzez opracowywanie i realizację strategii rozwoju oraz koordynację działań związanych

⁸⁷ Zob. *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*, s. 122 (mapa 17). Źródło: https://podkarpackie.pl/images/pliki/RR/2022/Strategia_rozwoju_wojew%C3%B3dztwa_-_Podkarpackie_2030_-_Sejmik_WP_28.09.2020_r.pdf.

projektach oraz Zintegrowanych Inwestycjach Terytorialnych. Interesującym rozwiązaniem zamieszczonym na stronie jest mapa inwestycji pozwalająca w łatwy sposób pozyskać informacje na temat przedsięwzięć realizowanych na terenie ROF.

Stowarzyszenie Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego zostało powołane w 2015 r. i jako jedyne w województwie podkarpackim pełniło funkcję Instytucji Pośredniczącej mechanizmem ZIT w perspektywie finansowej na lata 2014–2020. Z tego względu pozostałe miejskie obszary funkcjonalne w województwie podkarpackim wdrażające ZIT mogą w tym zakresie czerpać z doświadczeń Stowarzyszenia ROF.

Stowarzyszenie ROF posiada relatywnie wysoki poziom instytucjonalizacji w porównaniu z innymi miejskimi obszarami funkcjonalnymi w województwie podkarpackim. Świadczy o tym posiadanie ośmioosobowego zespołu stanowiącego personel biura ROF zlokalizowanego w Rzeszowie.

Na stronie Stowarzyszenia można także znaleźć informacje na temat realizowanych projektów. Jednym z takich projektów jest „Wymiana źródeł ciepła na terenie ROF”. Projekt polega na umożliwieniu mieszkańcom gmin z terenu ROF wymiany starych kotłów węglowych tzw. kopciuchów na bardziej przyjazne środowisku źródła ciepła, tj. na gazowe

kotły kondensacyjne, kotły na biomasę lub ciepło sieciowe. Projekt jest realizowany ze środków RPO WP 2014–2020 w ramach ZIT. Projekt jest skierowany zarówno do odbiorców zbiorowych jak i odbiorców indywidualnych. Tego typu projekty mogą być postrzegane jako dobre praktyki w zakresie realizacji przedsięwzięć na obszarze MOF, ponieważ kwestia zanieczyszczenia powietrza stanowi przykład problemu, który jest możliwy do rozwiązania wyłącznie wspólnie. Przykładowo poprawa jakości powietrza w Rzeszowie nie zależy wyłącznie od podjęcia stosownych działań wyłącznie na terenie miasta, ale wymaga również podjęcia ich w sąsiednich gminach, z których zanieczyszczone powietrze mogłoby docierać do Rzeszowa. I odwrotnie, podjęcie działań w gminach sąsiadujących z Rzeszowem miałoby relatywnie niewielki wpływ na poprawę jakości powietrza w tych gminach bez podjęcia stosownych działań w Rzeszowie.

Inne projekty ROF dotyczą działań z zakresu wsparcia rozwoju OZE, gospodarki niskoemisyjnej i zrównoważonego transportu, tworzenia warunków do rozwoju przedsiębior-

czości, gospodarki ściekowej, rewitalizacji, dziedzictwa kulturowego oraz wsparcia instytucji kultury, reintegracji osób zagrożonych marginalizacją społeczną, zwiększenia dostępu do usług społecznych, poprawy dostępu do usług wsparcia rodziny i pieczy zastępczej oraz planowania przestrzennego (opracowania Strategii Przestrzennej Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego).

W kontekście celów niniejszego badania warto zauważyć, że wśród projektów ROF znajdują się także projekty służące wzmacnianiu kapitału ludzkiego i społecznego w województwie podkarpackim.

W zakresie działalności miejskich obszarów funkcjonalnych znaleziono również informacje na temat stowarzyszenia **MOF Przemyśl**, lecz dane na ten temat są mało rozbudowane, a znaleźć je można za pomocą wyszukiwarki na stronie internetowej Urzędu Miasta Przemyśla. Informacje dotyczące MOF Przemyśl, najczęściej zawierające różne wersje nieaktualnej już *Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Przemyśl* opracowanej dla perspektywy finansowej wdrażania funduszy europejskich na lata 2014–2020. Nie wyodrębniono zakładki ani osobnej witryny internetowej. W skład tego MOF wchodzi Przemyśl oraz następujące gminy ościenne: Krasiczyn, Medyka, Orły, Przemyśl i Żurawica. Jako główne cele, a zarazem kierunki rozwoju wymieniono m. in. wspieranie rozwoju przedsiębiorczości, w tym rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, a w szczególności w sektorach innowacyjnych, pobudzenie potencjału kapitału ludzkiego i aktywizację społeczeństwa poprzez stwarzanie nowych miejsc pracy, wykorzystanie potencjału gospodarki lokalnej oraz wspieranie działań na rzecz dywersyfikacji partnerów wymiany międzynarodowej. W czasie realizacji niniejszego badania prowadzono prace związane z opracowaniem „Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Przemyśl 2027”. Opracowanie dokumentu powierzono podmiotowi zewnętrznemu. Do 8 września 2023 r. prowadzono nabór przedstawicieli interesariuszy chcących wziąć udział w procesie opracowania Strategii

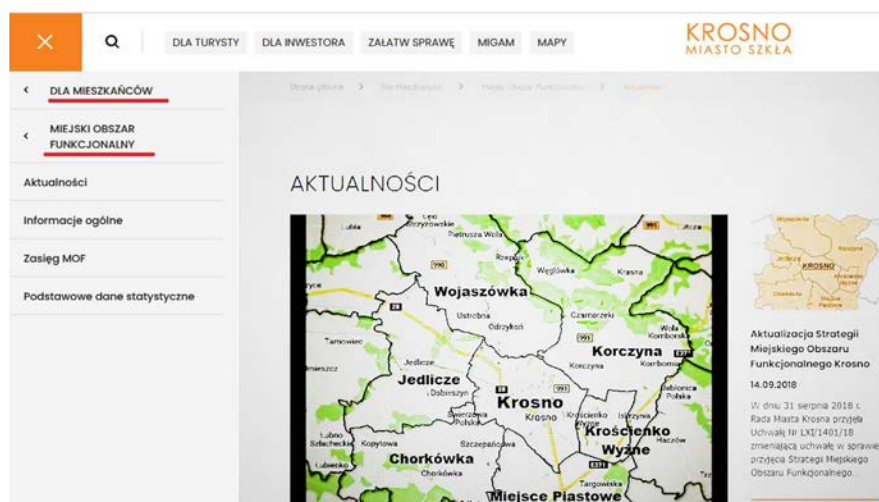
ZIT. Liderem porozumienia międzygminnego w sprawie powołania Związku ZIT mającego na celu współpracę jednostek samorządu terytorialnego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Przemyśl służącą realizacji Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych jest Przemyśl. Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że współpraca w ramach MOF Przemyśl cechuje się niskim stopniem instytucjonalizacji. Zasadne jest zatem podjęcie działań prowadzących do zwiększenia stopnia instytucjonalizacji w ramach powołanego stowarzyszenia a zarazem podejmowanie działań informacyjnych odnośnie do prowadzonej działalności w ramach MOF.

Podobny poziom instytucjonalizacji można zaobserwować w odniesieniu do **Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Krosno**. Również w tym przypadku nie powołano formalnego stowarzyszenia, a liderem porozumienia międzygminnego w sprawie powołania Związku ZIT mającego na celu współpracę jednostek samorządu terytorialnego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Krosno służącą realizacji Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych jest Krosno. W czasie realizacji niniejszego badania prowadzony był nabór do Rady Programowej ds. Strategii ZIT MOF Krosno w ramach perspektywy finansowej Unii Europejskiej 2021–2027. Nabór był prowadzony do 20 października 2023 r. Za prowadzenie naboru odpowiada Krosno. Rada Programowa ds. Strategii ZIT MOF Krosno ma stanowić forum współpracy i dialogu z organami gmin MOF w sprawach dotyczących przygotowania, prowadzenia i oceny Strategii ZIT MOF Krosno w ramach perspektywy finansowej Unii Europejskiej 2021–2027 oraz ma pełnić funkcję opiniodawczo-doradczą Prezydenta Miasta Krosna, jako reprezentanta Lidera Porozumienia. Celem działania Rady Programowej jest zapewnienie zwiększenia włączenia społecznego w opracowanie i realizację Strategii ZIT MOF Krosno. Informacje w zakresie MOF Krosno można znaleźć w specjalnie do tego wyodrębnionej zakładce na stronie internetowej Urzędu Miasta Krosna. W zakładce można znaleźć informacje dotyczące aktualności

w zakresie działalności MOF Krosno, informacje ogólne o tym MOF, w tym definicje pojęcia Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego, Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych oraz Regionalnych Inwestycji Terytorialnych. Na stronie wskazano ponadto zasięg obszarowy MOF, tj.

następujące gminy: Krosno, Chorkówka, Jedlicze, Korczyna, Krościenko Wyżne, Miejsce Piastowe oraz Wojaszówka. Wyodrębniono również podstawowe dane statystyczne w zakresie gęstości zaludnienia MOF Krosno, liczby podmiotów gospodarczych.

Obraz 28. Zakładka „Miejski Obszar Funkcjonalny” na stronie Urzędu Miasta Krosna

Źródło: <https://www.krosno.pl/dla-mieszkancow/miejski-obszar-funkcjonalny/aktualnosci> [dostęp: 21.10.2023].

W odniesieniu do Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Krosno, warta uwagi jest inicjatywa współpracy z Miastem Gdynia nawiązanej przy okazji realizacji projektu w ramach Programu „Rozwój lokalny”. W ramach tej kooperacji Miasto Gdynia będzie czynnie uczestniczyć jako organ doradczy w realizacji Planu Rozwoju Instytucjonalnego dla Krosna. Jest to przykład poszerzania wzmocnienia własnego potencjału przy wykorzystaniu doświadczeń innych jednostek samorządu terytorialnego, co może pozytywnie wpływać na jakość podejmowanych przedsięwzięć i otwierać drogę do dalszej współpracy na innych płaszczyznach ze względu na budowanie wzajemnych powiązań.

W odniesieniu do **Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Tarnobrzeg** gminy tworzące MOF, tj. Miasto Tarnobrzeg, Gmina Nowa Dęba, Gmina Baranów Sandomierski, Gmina Grębów oraz Gmina Gorzyce, 27 października 2021 r. zawarły porozumienie w sprawie współdziałania celem realizacji Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. W ten sposób powołano Związek ZIT. Liderem tego porozumienia zostało Miasto

Tarnobrzeg. Z końcem 2022 r. powołano także Radę Doradczą ds. Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Pierwsze posiedzenie Rady odbyło się 16 marca 2023 r. Zadaniem Rady jest pełnienie funkcji konsultacyjno-opiniotwórczej w procesach związanych z opracowaniem, realizacją, monitorowaniem i ewaluacją „Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Tarnobrzeg na lata 2021–2027”. W skład Rady Doradczej ZIT weszło sześciu przedstawicieli stowarzyszeń działających na terenie MOF Tarnobrzeg w obszarach rozwoju lokalnego, sportu, turystyki i rekreacji, gospodarki, przedsiębiorczości, kultury i sztuki. Wśród planowanych przedsięwzięć znajdują się inwestycje w obrębie Jeziora Tarnobrzkiego. Przypisanie dużego znaczenia rozwojowej inwestycji związanych z Jeziorem Tarnobrzkiem może stanowić przykład dobrej praktyki w zakresie rozwoju strategicznego w ramach miejskiego obszaru funkcjonalnego. Władze tego miasta mają bardzo dużą świadomość znaczenia zintegrowanego podejścia do inwestowania

w obszarze tego jeziora, ponieważ w rozwoju funkcji turystycznych, a potencjalnie także uzdrowiskowych tego obszaru, upatrywana jest szansa rozwojowa dla całego miejskiego obszaru funkcjonalnego. Świadczy o tym m.in. wyróżnienie na stronie internetowej Urzędu Miasta Tarnobrzega odrębnej zakładki poświęconej Jezioru Tarnobrzeskiemu.

Miejski Obszar Funkcjonalny Stalowa Wola tworzą 4 gminy: Stalowa Wola, Nisko, Pysznica oraz Zaleszany. Również w tym przypadku władze poszczególnych gmin podpisały porozumienie z przypisaniem roli lidera Miastu Stalowa Wola. Porozumienie zostało zawarte w maju 2022 r., a opracowanie „Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Stalowej Woli” zostało powierzone wykonawcy zewnętrznemu. W czasie realizacji niniejszego projektu badawczego prowadzono konsultacje „Strategii ZIT”, których zakończenie zaplanowano na 10 listopada 2023 r.

Miejski Obszar Funkcjonalny Mielec obejmuje 4 gminy: Mielec – gm. miejską, Mielec – gm. wiejską, Tuszów Narodowy oraz Przecław. Podobnie jak w przypadku kilku innych MOF w województwie podkarpackim pomiędzy gminami tworzącymi obszar funkcjonalny zawarto porozumienie z przypisaniem miastu rdzeniowemu roli lidera partnerstwa. Porozumienie zostało zawarte 10 listopada 2022 r. Opracowanie „Strategii ZIT dla Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Mielca na lata 2022–2027” zlecono wykonawcy zewnętrznemu. W czasie realizacji niniejszego projektu badawczego prowadzono konsultacje „Strategii ZIT”, których zakończenie zaplanowano na 27 listopada 2023 r. Elementem wyróżniającym prowadzenie konsultacji „Strategii ZIT” na tle pozostałych MOF jest zorganizowanie spotkania konsultacyjnego w formie online.

Porozumienie międzygminne w sprawie powołania Związku ZIT, mającego na celu współpracę jednostek samorządu terytorialnego **Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Jasło**, służącemu realizacji zadań w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych zostało zawarte 7 lutego 2023 r. Zostało ono podpisane przez gminy tworzące MOF, tj.:

Miasto Jasło, Gminę Jasło, Gminę Dębowiec, Gminę Kołaczyce, Gminę Skołyszyn oraz Gminę Tarnowiec z przypisaniem roli lidera miastu rdzeniowemu. W ramach porozumienia założono m.in. utworzenie Zespołu zadaniowego ds. ZIT MOF Jasło z udziałem reprezentantów poszczególnych samorządów tworzących MOF. Jako jedno z zadań Zespołu wyznaczono opracowanie Strategii ZIT. Na potrzeby przygotowania Strategii ZIT przeprowadzono kilka badań zleconych wykonawcy zewnętrznemu, w tym raport diagnostyczny, badanie ankietowe wśród mieszkańców, badanie ankietowe wśród liderów oraz badanie potencjału instytucjonalnego. Jednym z elementów wyróżniających podejście MOF Jasło do opracowania Strategii ZIT jest zastosowanie otwartego naboru pomysłów na projekty. Informacje na temat MOF Jasło (w szczególności dotyczące prac nad przygotowaniem Strategii ZIT) można znaleźć na stronach Urzędu Miejskiego w Jasle, jak również na stronach innych gmin tworzących miejski obszar funkcjonalny, brakuje jednak wydzielenia odrębnej zakładki.

Miejski Obszar Funkcjonalny Lubaczów tworzą: Miasto Lubaczów, Gmina Lubaczów oraz Gmina Horyniec-Zdrój. Porozumienie w sprawie współpracy gmin tworzących Miejski Obszar Funkcjonalny na rzecz przystąpienia do opracowania Strategii Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Lubaczów na lata 2022–2030 zostało podpisane 21 grudnia 2021 r. W strukturze organizacyjnej MOF wyróżniono Komitet Sterujący, w skład którego wchodzi władze poszczególnych samorządów tworzących MOF, zespół ds. przygotowania Strategii MOF, składający się z osób reprezentujących wszystkie samorządy tworzące MOF. Powołano także Radę Programową ds. Strategii MOF. Nabór członków Rady był prowadzony w sposób otwarty. W marcu i kwietniu 2023 r. przeprowadzono konsultacje społeczne projektu „Strategii Rozwoju Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Lubaczów na lata 2022–2030”. W trakcie prowadzonych konsultacji społecznych nie wpłynęło żadne pismo zawierające uwagi do projektu „Strategii ZIT”.

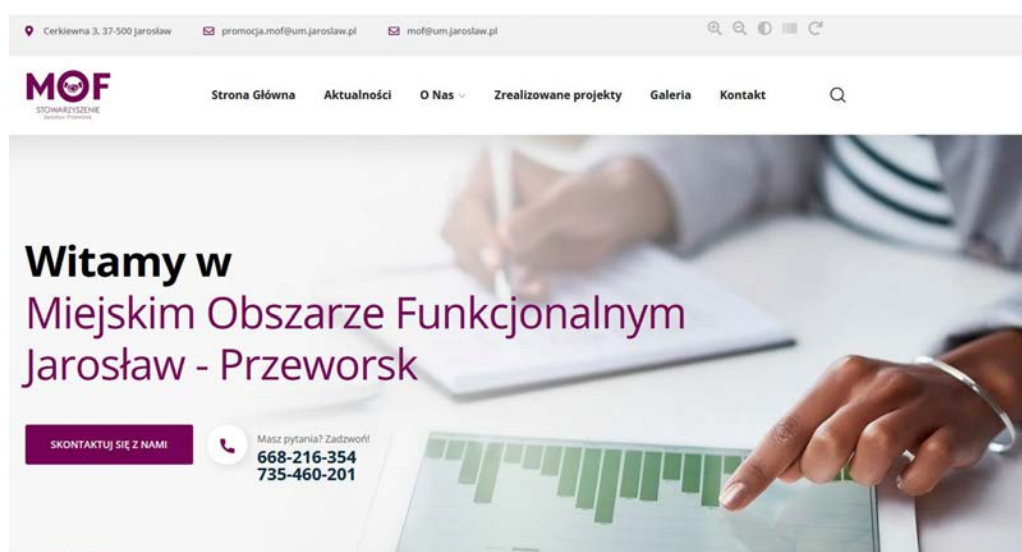
Porozumienie międzygminne w sprawie powołania Związku ZIT i określenia zasad współpracy jednostek samorządu terytorialnego **Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Dębica-Ropczyce** w celu realizacji zadań w ramach instrumentu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych zostało zawarte 7 lipca 2023 r. Porozumienie zostało podpisane przez gminy tworzące obszar funkcjonalny. Liderem Związku ZIT została gmina miejska Dębica, a partnerami gmina wiejska Dębica, gmina Ropczyce oraz gmina Żyraków. W ramach porozumienia założono powołanie Komitetu Sterującego składającego się z władz partnerów, Rady Społeczno-Gospodarczej będącej ciałem doradczym oraz Zespołu ds. opracowania Strategii ZIT. Pierwsze posiedzenie Komitetu Sterującego odbyło się 2 października 2023 r. Podczas spotkania powołano Zespół ds. opracowania Strategii ZIT. Niebawem po posiedzeniu Komitetu Sterującego (tj. 5 października) ogłoszono nabór do Rady Społeczno-Gospodarczej, który zakończono 27 października 2023 r.

Porozumienie międzygminne zawarte przez gminy tworzące Zintegrowane Inwestycje Terytorialne **Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko** zostało zawarte 6 kwietnia 2023 r. przez Miasto Sanok pełniące funkcję lidera oraz Gminę Sanok, Gminę Lesko i Gminę Za-

gór jako partnerami. W ramach porozumienia założono powołanie Komitetu Sterującego oraz Zespołu Zadaniowego ds. opracowania Strategii ZIT. Ponadto w sierpniu 2023 r. był prowadzony nabór przedstawicieli społeczno-gospodarczych do Zespołu Doradczego ZIT Sanok-Lesko. Opracowanie Strategii ZIT zlecono podmiotowi zewnętrznemu.

W odniesieniu do **Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Jarosław-Przeworsk** podobnie jak w przypadku Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego zdecydowano się nie tylko na zawarcie porozumienia w celu uzyskania możliwości realizacji przedsięwzięć w ramach ZIT, ale postanowiono zinstytucjonalizować współpracę poprzez powołanie Stowarzyszenia. Prezesem Stowarzyszenia MOF Jarosław-Przeworsk został Burmistrz Miasta Jarosław. Skład Zarządu w charakterze 3 wiceprezesów uzupełnił Burmistrz Miasta Przeworsk oraz Wójt Gminy Przeworsk i Wójt Gminy Pawłosiów. Siedzibą Stowarzyszenia jest Jarosław. Stowarzyszenie posiada własną stronę internetową zawierającą m.in. informacje o Stowarzyszeniu, aktualności oraz informacje o zrealizowanych projektach. Są to projekty zrealizowane jeszcze przed formalnym powołaniem Stowarzyszenia, ale obejmujące swoim zasięgiem obszar MOF Jarosław-Przeworsk.

Obraz 29. Strona główna witryny MOF Jarosław-Przeworsk

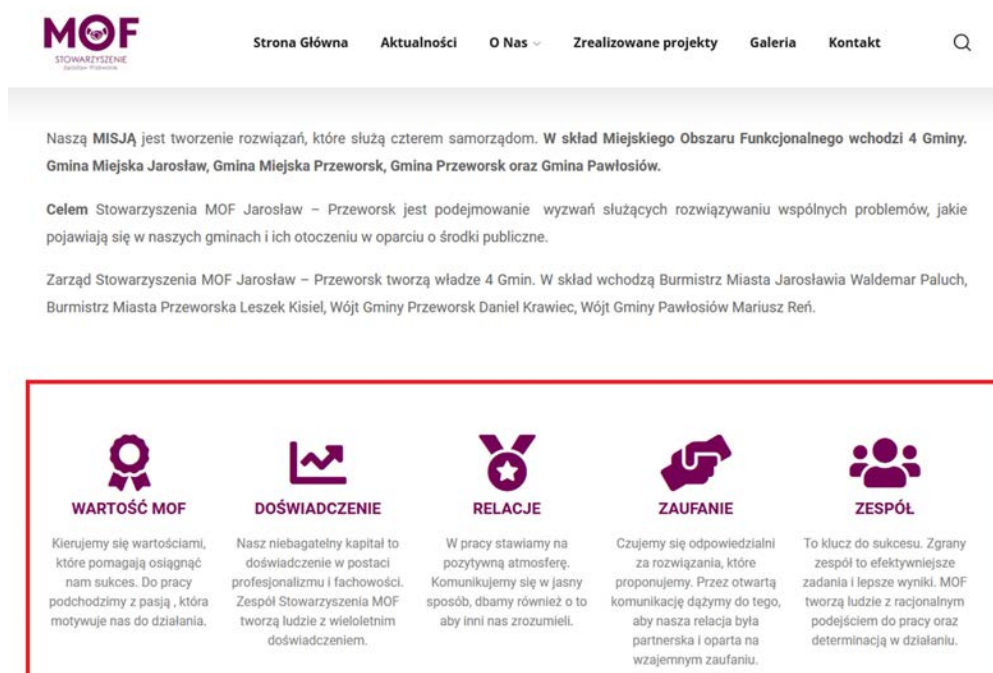

Źródło: <https://moforg.pl/> [dostęp: 21.10.2023].

Na stronie internetowej Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Jarosław-Przeworsk w zakładce poświęconej opisowi Stowarzyszenia, można zauważyć kilka wyróżnionych elementów stanowiących istotne czynniki wpływające na efektywność współpracy. Jest to np. wysoko ceniona wartość MOF, jaką jest zaangażowanie wszystkich członków społeczności w realizację przedsięwzięć i celów postawionych przez Stowarzyszenie. Drugim jest doświadczenie zespołu. Trzeci element stanowią więzi międzyludzkie i jakość komunikacji, które są niezwykle istotne w kontekście zespołowej kooperacji i efektywnego przekazu informacji. Kolejne ważne elementy to zaufanie wszystkich wobec reszty zespołu, jakość

organizacji i wysoka determinacja w dążeniu do celów. Wskazane cechy organizacji świadczą o dostrzeganiu dużego znaczenia kapitału społecznego dla zapewnienia efektywności współpracy, a ich wyróżnienie może podkreślać świadomość członków MOF Jarosław-Przeworsk w tym zakresie. Wydaje się być to dobrą praktyką w kontekście budowania postaw zbiorowej odpowiedzialności, determinacji i gotowości do rozwoju współpracy, która może przynieść szeroko pojęte korzyści, a także budowania świadomości na temat istotnych elementów kapitału społecznego, które są kluczowe dla skutecznego rozwoju społeczności lokalnych.

Obraz 30. Wyróżnione cechy i wartości cenione przez zespół Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Jarosław-Przeworsk

Źródło: <https://moforg.pl/o-nas/> [dostęp: 21.10.2023].

W ramach **MOF Jarosław-Przeworsk** zrealizowano kilka projektów służących rozwojowi regionu. Jednym z nich jest „Rozwój infrastruktury kulturalnej oraz rozwój oferty kulturalnej na terenie Gmin MOF Jarosław-Przeworsk” Projekt realizowany był w partnerstwie gmin wchodzących w skład stowarzyszenia w okresie od 01.04.2017 r. do 31.10.2018 r. Wartość projektu wyniosła: 9 850 854,62 zł. W ramach

przedsięwzięcia podjęto się renowacji następujących budynków: Miejskiego Ośrodka Kultury w Jarosławiu, Miejskiego Ośrodka Kultury w Przeworsku, Wiejskich Domów Kultury w Grzescie i Ujeznej, Centrum Kultury w Cieszacinie Wielkim. Kolejnym projektem w ramach tego MOF jest „Gospodarka wodno-ściekowa. Modernizacja gospodarki ściekowej w gminie Pawłosiów, na terenie aglomeracji Wierzbna”,

w ramach którego wykonano roboty budowlane dotyczące sieci kanalizacji sanitarnej oraz wodociągów, oraz przebudowano 11 przepompowni ścieków. Trzecim projektem jest „Rewitalizacja przestrzeni regionalnej >Holistyczna rewitalizacja na terenie Gmin MOF Jarosław-Przeworsk<”, w ramach którego opracowano: „Lokalny Program rewitalizacji w Gminie Miejskiej Jarosław”, „Gminny Program rewitalizacji w Gminie Miejskiej Przeworsk”, „Lokalny Program Rewitalizacji w Gminie Przeworsk – Centrum Integracji Społecznej w Chałupkach”, „Lokalny Program Rewitalizacji w Gminie Pawłosiów”. Zaplanowano również inwestycje na terenie każdej z czterech gmin. Innym realizowanym projektem jest np. „Waloryzacja zasobów niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla zapewnienia zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym w regionie Europy Centralnej”. Realizacja akcji pilotażowej 10 najbardziej perspektywicznych pomysłów biznesowych związanych z Niematerialnym Dziedzictwem Kulturowym przy wsparciu z Rzeszowską Agencją Rozwoju Regionalnego S. A. w ramach projektu ARTISTIC. W ramach tego projektu zapewniono wsparcie pomysłodawcom w obszarze skutecznej komunikacji i właściwego zarządzania, a także ochrony własności intelektualnej i przedstawienie możliwości uzyskiwania dotacji na realizację przedsięwzięć. Zorganizowano również konferencję „Cyberprzestrzeń – zagrożenia i szanse w wychowaniu i edukacji”, która odbyła się w Klubie Akademickim IQ w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania. Przeprowadzono również warsztaty oraz szkolenia w zakresie funduszy europejskich oraz wzmacniania szans na rynku pracy poprzez podnoszenie niezbędnych kwalifikacji.

Nieograniczanie się jedynie do zawarcia porozumienia międzygminnego, lecz zdecydowanie się na większą instytucjonalizację współpracy w formie można uznać za dobrą praktykę wartą upowszechniania w odniesieniu do innych MOF. Dobrą praktyką jest prowadzenie przez Stowarzyszenie własnej strony internetowej, co w swoim podstawowym wy-

miarze, pełni rolę informacyjną o działaniach podejmowanych w ramach MOF, ale może mieć także pewne znaczenie w integrowaniu i wzmacnianiu partnerskiej współpracy.

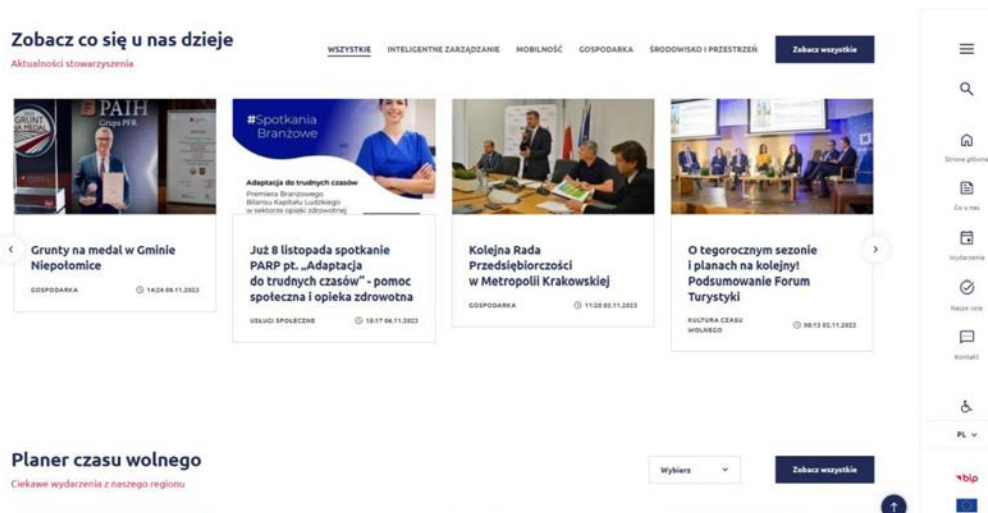
Za przykład dobrej praktyki w zakresie współpracy pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych może służyć **Stowarzyszenie Metropolia Krakowska**. Zostało ono powołane w 2014 r. przez Miasto Kraków oraz 14 gmin: Biskupice, Czernichów, Igołomia-Wawrzeńczyce, Kocmyrzów-Luborzyca, Liszki, Michałowice, Mogilany, Niepołomice, Skawina, Świątniki Górne, Wieliczka, Wielka Wieś, Zabierzów, Zielonki. Funkcję prezesa Stowarzyszenia pełni Prezydent Miasta Krakowa. Skład pięcioosobowego Zarządu uzupełnia Zastępca Prezydenta Miasta Krakowa oraz trzy osoby wybrane spośród burmistrzów i wójtów gmin tworzących obszar metropolitarny. Stowarzyszenie posiada przyjęty w 2021 r. dokument *Strategia Metropolia Krakowska 2030*. Elementem wyróżniającym partnerską współpracę jest wysoki poziom instytucjonalizacji. W biurze Stowarzyszenia zatrudnionych jest 20 osób pracujących w 6 zespołach: ds. administracyjnych i organizacyjnych, ds. księgowych i kadrowych, ds. inteligentnego zarządzania i kultury, ds. środowiska i przestrzeni, ds. mobilności, ds. gospodarki, edukacji i spraw społecznych. Strona internetowa⁸⁸ prowadzona przez Stowarzyszenie jest przejrzysta, dzięki czemu możliwe jest łatwe znalezienie poszukiwanych informacji. Jest ona także na bieżąco aktualizowana. Warte uwagi jest to, że na stronie znajdują się nie tylko informacje związane z bezpośrednią działalnością Stowarzyszenia, ale także dotyczące np. wydarzeń kulturalnych odbywających się na obszarze metropolitarnym oraz atrakcji w postaci ciekawych miejsc i obiektów. Informacje umieszczane na stronie w aktualnościach zostały pogrupowane tematycznie w odniesieniu do takich zagadnień jak: inteligentne zarządzanie, mobilność, gospodarka, środowisko i przestrzeń. Stowarzy-

⁸⁸ Źródło: <https://metropoliakrakowska.pl/>.

szenie realizuje lub uczestniczy w realizacji licznych projektów m.in. z takich dziedzin jak: poprawa efektywności energetycznej budynków i wykorzystanie OZE, ochrona i rewitaliza-

cja miejskich ekosystemów, wymiany dobrych praktyk, wdrażania zrównoważonych polityk miejskich.

Obraz 31. Strona internetowa Stowarzyszenia Metropolia Krakowska

Źródło: <https://metropoliakrakowska.pl/> [dostęp: 9.11.2023 r.].

Inny przykład dobrej praktyki w zakresie partnerskiej współpracy pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego w Polsce w ramach miejskiego obszaru funkcjonalnego stanowi **Aglomeracja Kalisko-Ostrowska**. Przykład ten można uznać za szczególnie interesujący z tego względu, że współpraca w ramach tego miejskiego obszaru funkcjonalnego jest prowadzona w formie duopolu tworzonego przez miasta o zbliżonej wielkości, tj. Kalisz liczący ponad 90 tys. mieszkańców oraz Ostrów Wielkopolski liczący ok. 70 tys. mieszkańców. Obszar funkcjonalny w ramach Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej tworzy 25 jednostek samorządu terytorialnego, a jego potencjał ludnościowy stanowi ponad 380 tys. mieszkańców. Elementem wyróżniającym zawiązane partnerstwo, które może być zarazem postrzegane jako dobra praktyka, jest uczestniczenie w nim nie tylko samorządów gminnych, ale także powiatów znajdujących się w obszarze funkcjonalnym. Zinstytucjonalizowaną formę partnerstwa stanowi powołane Stowarzyszenie Aglomeracja Kalisko-Ostrowska. Prezesem Stowarzyszenia jest Prezydent Miasta Kalisza, a Wiceprezesem Prezydent

Miasta Ostrowa Wielkopolskiego. Pięcioosobowy Zarząd w charakterze członków uzupełnia dwóch starostów oraz wójt jednej z gmin tworzących obszar funkcjonalny. Stowarzyszenie posiada także swoje biuro mające siedzibę w Kaliszu. Stowarzyszenie prowadzi własną stronę internetową⁸⁹, na której można znaleźć m.in. podstawowe informacje o Stowarzyszeniu, bieżące informacje dotyczące działalności Stowarzyszenia, a także informacje o realizowanych projektach w podziale na projekty społeczne oraz infrastrukturalne. W odniesieniu do obszaru funkcjonalnego została opracowana *Strategia rozwoju ponadlokalnego Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej do 2030 roku*.

⁸⁹ Źródło: <http://sako-info.pl/>.

Obraz 32. Strona internetowa Stowarzyszenia Aglomeracja Kalisko-Ostrowska

Źródło: <http://sako-info.pl/o-nas/> [dostęp: 9.11.2023 r.].

Za przykład dobrej praktyki w innych regionach Europy w zakresie partnerstwa między jednostkami samorządu terytorialnego w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych można uznać **Obszar Metropolitalny Brna**, który stanowi jeden z 7 obszarów metropolitalnych w Czechach. Zamieszkuje go ok. 700 tys. mieszkańców. Podobnie jak w Polsce, również w Czechach ważną płaszczyznę partnerskiej współpracy w ramach obszarów funkcjonalnych stanowią współfinansowane z funduszy europejskich Zintegrowane Inwestycje Terytorialne (ang. *Integrated Territorial Investment*). Obszar Metropolitalny Brna jest przykładem monocentrycznego miejskiego obszaru funkcjonalnego z blisko czterystutysięcznym Brnem jako ośrodkiem rdzeniowym. Obszar ten jest jednym z najsilniej rozwijających się obszarów w Czechach. Aktualne porozumienie o współpracy w ramach Obszaru Metropolitalnego Brna zostało zawarte w 2018 r. przez przedstawicieli Brna, kraju południowomorawskiego, miasta Kuřim, miasta Rosice, miasta Sławków, miasta Šlapanice oraz miasta Židlochovice. W 2020 r. do porozumienia dołączyło miasto Ivančice. Porozumienie stanowi kontynuację wcześniejszego porozumienia zawartego w 2014 r. oraz dotychczas prowadzonej współpracy w ramach perspektywy finansowej wdrażania funduszy euro-

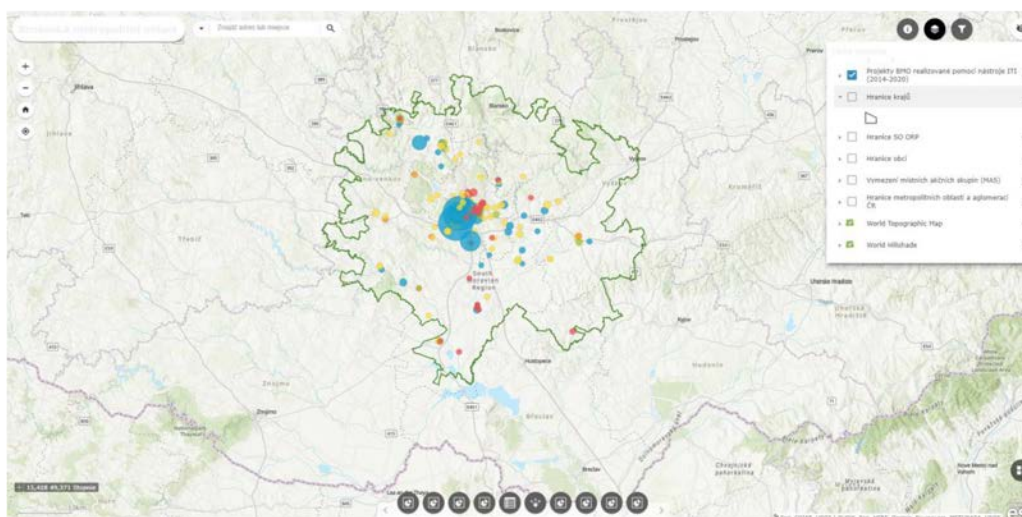
pejskich w latach 2014–2020. Podstawę do prowadzenia partnerskiej współpracy stanowi przekonanie, że tylko wspólnymi siłami możliwe jest efektywne prowadzenie działań w odniesieniu do całego obszaru metropolitalnego m.in. z zakresu ochrony przeciwpowodziowej, rewitalizacji, zrównoważonego transportu i systemów parkowania typu P+R, a także planowania przestrzennego i rozwoju budownictwa, w tym budownictwa mieszkaniowego. Liderem porozumienia jest miasto Brno, które również prowadzi podstronę poświęconą obszarowi metropolitalnemu⁹⁰. Dobrą praktyką w tym zakresie jest publikowanie rozbudowanych informacji w angielskiej wersji językowej. Na potrzeby wdrażania ZIT oraz założeń strategii rozwoju metropolitalnej współpracy oraz koordynacji partnerskiej współpracy w strukturze organizacyjnej urzędu miejskiego Brna, powołano Departament Zarządzania ZIT oraz Współpracy Metropolitalnej (cz. *Oddělení řízení ITI a metropolitní spolupráce*) zatrudniający 9 osób. Podobnie jak w przypadku miejskich obszarów funkcjonalnych powoływanych w Polsce w celu wdrażania ZIT, również w przypadku Obszaru Metropolitalnego Brna powołano Komitet Sterujący odpowiadający za podejmowanie strategicznych decyzji, a także ocenę

⁹⁰ Źródło: <https://metropolitni.brno.cz/en/>.

spójności planowanych projektów z założeniami Strategii ZIT. Podobnie jak w przypadku rozwiązań stosowanych w Polsce powołano także zespoły zadaniowe w postaci grup roboczych. Warte uwagi jest jednak to, że zdecydowano się na powołanie nie jednej, ale trzech grup roboczych wydzielonych tematycznie w odniesieniu do transportu i środowiska, konkurencyjności i edukacji oraz przestrzeni społecznej. Takie rozwiązanie może zapewnić większy profesjonalizm w ramach prac nad planowanymi przedsięwzięciami. Interesują-

cym rozwiązaniem, które również może być postrzegane jako dobra praktyka, jest opublikowanie filmu promocyjnego przybliżającego w przystępny sposób istotę funkcjonowania obszaru metropolitalnego, a także zawierającego podstawowe informacje o Obszarze Metropolitalnym Brna. Podobnie jak w przypadku Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego użytecznym rozwiązaniem informacyjnym z perspektywy odbiorcy jest publikowanie mapy inwestycji realizowanych w Obszarze Metropolitalnym Brna.

Obraz 33. Mapa projektów ZIT realizowanych w Obszarze Metropolitalnym Brna

Źródło: <https://mestobrna.maps.arcgis.com> [dostęp: 9.11.2023 r.].

Za inną dobrą praktykę w zakresie partnerstwa między jednostkami samorządu terytorialnego w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych można uznać **Obszar Metropolitalny Oradei**. Jest to najstarsze tego typu partnerstwo w Rumunii zinstytucjonalizowane w formie stowarzyszenia już w 2005 r. przez Miasto Oradea z 8 sąsiednimi gminami: Biharia, Borș, Cetariu, Nojorid, Oșorhei, Paleu, Sînmartin, Sîntandrei. W wyniku późniejszych rozszerzeń o gminę Girișu de Criș i Ineu oraz wydzieleniem administracyjnym gminy Toboliu obecnie Stowarzyszenie liczy 12 gmin członkowskich. Zarząd Stowarzyszenia składa się z 12 osób reprezentujących wszystkie członkowskie gminy. Funkcje prezesa

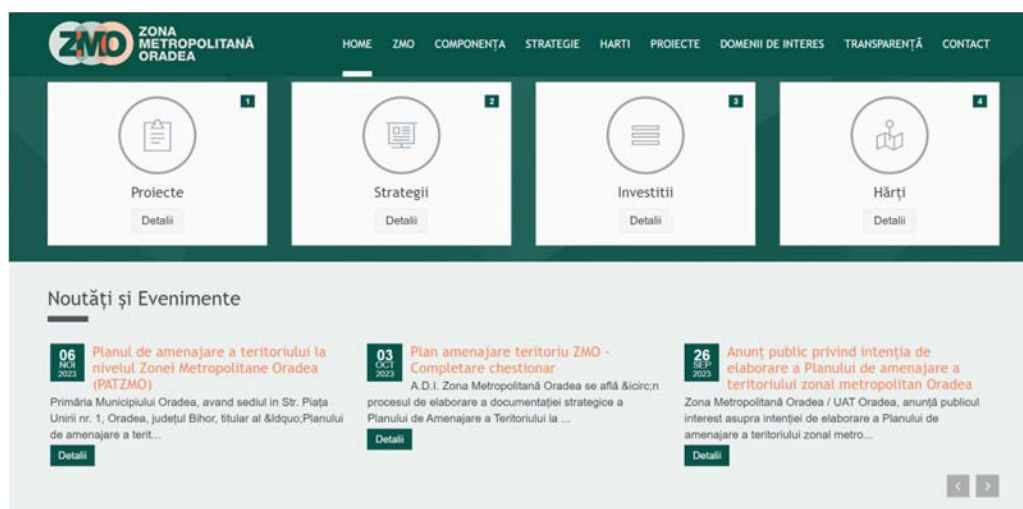
Stowarzyszenia pełni przedstawiciel Miasta Oradea. Stowarzyszenie posiada swoje biuro zlokalizowane w Oradei oraz sześciuosobowy zespół. Stowarzyszenie prowadzi także swoją stronę internetową⁹¹, na której jednak brakuje angielskiej wersji językowej. Stowarzyszenie posiada opracowanych kilka dokumentów strategicznych, spośród których za główny można uznać „Zintegrowaną Strategię Rozwoju Obszarów Miejskich dla gminy Oradea i Obszaru Metropolitalnego Oradea 2021–2027” (rum. „*Strategia Integrată de Dezvoltare Urbană pentru Municipiul Oradea și Zona Metropolitană Oradea 2021–2027*”). Opracowano także „Plan

⁹¹ Źródło: <https://zmo.ro/>.

Zrównoważonej Mobilności Miejskiej na poziomie gminy Oradea i Obszaru Metropolitalnego 2021–2027” (rum. „*Plan de Mobilitate Urbană Durabilă al Municipiului Oradea și al Zonei Metropolitane*”), „Plan Działania na rzecz Zrównoważonej Energii i Klimatu Miasta ORADEA i Obszaru Metropolitalnego 2021–2027” (rum. „*Plan de Acțiuni privind Energia Durabilă și Clima*

la nivelul Municipiului Oradea și al Zonei Metropolitane Oradea pentru perioada 2021–2027”), a także „Plan Zagospodarowania Terytorialnego Obszaru Metropolitalnego Oradei 2021–2027” (rum. „*Planul de Amenajare a Teritoriului la nivelul Zonei Metropolitane Oradea*” (PATZMO) 2021–2027”).

Obraz 34. Strona internetowa Stowarzyszenia Rozwoju Międzygminnego Obszaru Metropolitalnego Oradea

Źródło: <https://zmo.ro/> [dostęp: 9.11.2023 r.].

Obszar Metropolitalny Oradei, poprzez Stowarzyszenie Rozwoju Międzygminnego, jest członkiem-założycielem Federacji Obszarów Metropolitalnych i Aglomeracji Miejskich w Rumunii⁹², której członkami są obszary metropolitalne Bacău, Braszów, Konstanca, Kluż, Jassy, Oradea, Târgu Mureș, Timisoara i system miejski Baia Mare. Taki rodzaj zrzeszenia przypomina nieco Unię Metropolii Polskich z taką jednak różnicą, że Unia Metropolii Polskich zrzesza największe miasta w Polsce, podczas gdy Federacja Obszarów Metropolitalnych i Aglomeracji Miejskich zrzesza Stowarzyszenia reprezentujące całe obszary metropolitalne.

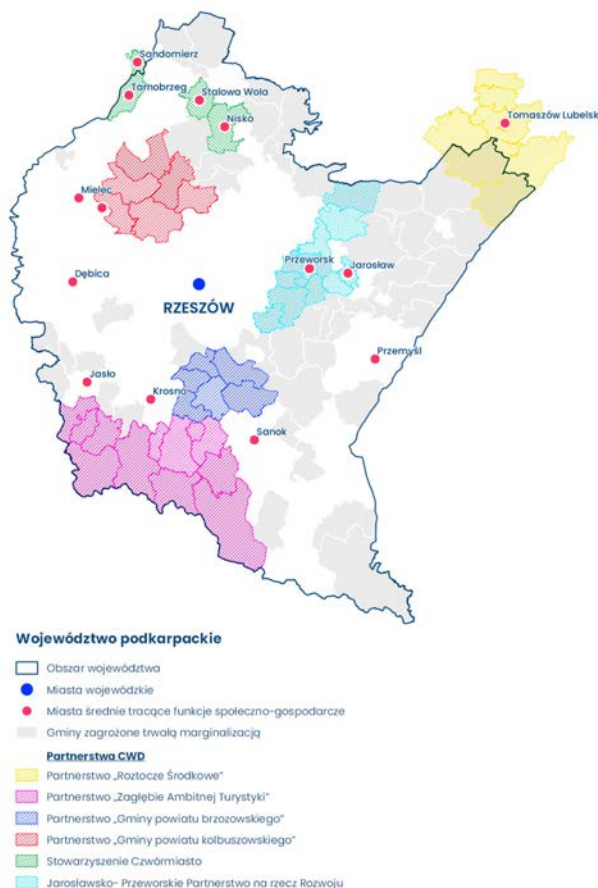
13.2. Partnerstwa społeczno-gospodarcze realizowane w ramach Centrum Wsparcia Doradczego jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego

Interesującą inicjatywę w zakresie wzmocnienia partnerskiej współpracy pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego stanowi Centrum Wsparcia Doradczego. Jest to projekt doradczy Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej we współpracy ze Związkiem Miast Polskich, którego celem jest wsparcie partnerstw gmin i powiatów w skutecznym kreowaniu zrównoważonej polityki rozwoju odpowiadającej na lokalne potrzeby mieszkańców.

W ramach projektu wsparto 75 partnerstw z całej Polski, w tym 6 partnerstw występujących na obszarze województwa podkarpackiego.

⁹² Źródło: <https://fzmaur.ro/wordpress/>.

Obraz 35. Partnerstwa działające na obszarze województwa podkarpackiego wsparte w ramach CWD

Źródło: <https://cwd.info.pl/partnerstwa-cwd/> [dostęp: 28.11.2023 r.].

Dla osiągnięcia celów badania każde z tych 6 partnerstw poddano analizie z zastosowaniem metody studium przypadku.

Partnerstwo „**Roztocze Środkowe**” zrzesza 9 gmin, w tym dwie gminy z województwa podkarpackiego (Narol oraz Horyniec-Zdrój) oraz 7 gmin z województwa lubelskiego, a także Stowarzyszenie Samorządów Euroregion Rostocze. Liderem partnerstwa jest Burmistrz Tomaszowa Lubelskiego. Funkcjonuje ono na zasadzie porozumienia międzygminnego. W strukturze partnerstwa wyróżniono Radę Partnerstwa, Grupę Roboczą oraz Grupę Zadaniową. Inicjatywa ta może stanowić znaczące wzmocnienie potencjału turystycznego a w konsekwencji kapitału ludzkiego tych dwóch podkarpackich gmin, jako że część Rostocza znajdująca się na terenie województwa lubelskiego jest bardziej rozpoznawalna i chętniej odwiedzana przez turystów. Podej-

mowanie wspólnych działań integrujących Rostocze powinno skutkować podniesieniem rozpoznawalności również tej części regionu znajdującej się na terenie województwa podkarpackiego.

Partnerstwo „**Zagłębie Ambitnej Turystyki**” zrzesza 12 wspólnot terytorialnych z południowej części województwa podkarpackiego. Jest to przykład partnerstwa jednodziedzinnego skoncentrowanego na podejmowaniu działań z zakresu turystyki. Liderem partnerstwa jest Wójt Gminy Jaślicka. W strukturze partnerstwa wyróżniono Radę Partnerstwa oraz Grupę Roboczą. Trudno ocenić rezultaty prowadzonej działalności, ponieważ strona internetowa partnerstwa jest nieaktywna, a profil na jednym z portali społecznościowych nie jest prowadzony w sposób profesjonalny. Ostatnie wpisy stanowią osobiste refleksje administratora profilu poświęcone wydarzeniom sportowym niezwiązanych z zakresem działalności zawiązanego partnerstwa.

Partnerstwo Gmin Powiatu Brzozowskiego to następny rodzaj porozumienia między-samorządowego w województwie podkarpackim objęty wsparciem CWD. W skład grupy wchodzi Brzozów, Domaradz, Dydnia, Haczów, Jasienica Rosielna, Nozdrzec oraz Powiat Brzozowski. Liderem Partnerstwa jest przedstawiciel Starostwa Powiatowego w Brzozowie. Podobnie jak w przypadku innych partnerstw wspieranych w ramach CWD wyróżniono Radę Partnerstwa oraz Grupę Roboczą. W ramach tego partnerstwa opracowano strategię terytorialną obejmującą działania z zakresu sportu, rekreacji, zdrowia oraz kultury. Informacje na temat tego porozumienia odnaleziono na stronie internetowej Gminy Nozdrzec oraz w witrynie Brzozowskiego Starostwa Powiatowego. W wyniku wspólnego opracowywania strategii rozwoju podjęto się m. in. realizacji projektu pn. „Budowa wież widokowych i punktów obserwacyjnych wraz z infrastrukturą turystyczną”. W ramach projektu pozyskano fundusze europejskie na realizację przedsięwzięć, a mieszkańcy oraz turyści uzyskali możliwość skorzystania np. z Regionalnego Centrum Obsługi Turystycz-

nej, obiektów sportowych i rekreacyjnych oraz ścieżek pieszych i rowerowych. W lipcu 2023 r. dokonano instytucjonalizacji partnerstwa poprzez powołanie Związku Powiatowo-Gminnego Partnerstwa Gmin Powiatu Brzozowskiego oraz wybór jego władz⁹³.

Innym przykładem współpracy między samorządami wspieranej przez CWD obejmującej obszar jednego powiatu w województwie podkarpackim jest **partnerstwo „Gminy powiatu kolbuszowskiego”**. Partnerstwo zostało zawiązane przez powiat kolbuszowski oraz wszystkie gminy z terenu tego powiatu, tj. Cmolas, Dzikoń, Kolbuszowa, Majdan Królewski, Niwiska oraz Raniżów. Liderem partnerstwa jest Wójt Gminy Niwiska. W strukturze partnerstwa podobnie jak w przypadku innych objętych wsparciem CWD wyróżniono Radę Partnerstwa oraz Grupę Roboczą. W lutym 2023 r. przyjęto *Strategię Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Kolbuszowskiego na lata 2022–2030*.

Ważną inicjatywą w zakresie współpracy pomiędzy samorządami również wspieraną w ramach CWD, która może być zidentyfikowana jako dobra praktyka mogąca przyczynić się do wzmocnienia kapitału ludzkiego w północno-zachodniej części województwa podkarpackiego, jest inicjatywa **Czwórmiasta** podjęta przez Stalową Wolę, Nisko, Tarnobrzeg oraz Sandomierz (znajdujący się na terenie województwa świętokrzyskiego). Skuteczne połączenie potencjałów tych czterech miast mogłoby stanowić przeciwwagę dla dominującej w województwie podkarpackim pozycji Rzeszowa. Łączna liczba ludności tych czterech miast (nie uwzględniając ich obszarów funkcjonalnych) wynosi ponad 136 tys. mieszkańców. Kooperowanie w ramach Czwórmiasta stanowi szczególnie szasną dla Tarnobrzega bardzo wyraźnie tracącego swój potencjał. Inicjatywa Czwórmiasta w dalszym ciągu pozostaje jeszcze w fazie projektowania. W lipcu 2022 r. dokonano instytucjonalizacji partnerstwa poprzez powołanie Stowarzyszenia Czwórmiasto. W grudniu 2022 r. opracowano Strategię dzia-

łania. Funkcję lidera partnerstwa powierzono Prezydentowi Miasta Tarnobrzega.

Ostatnią inicjatywą współpracy pomiędzy samorządami w województwie podkarpackim wspieraną przez CWD jest **Jarosławsko-Przeworskie Partnerstwo na rzecz Rozwoju**. Partnerstwo zostało zawiązane przez powiat przeworski oraz 6 gmin z terenu powiatu przeworskiego i jarosławskiego: gminę miejską Jarosław, gminę miejską Przeworsk, gminę wiejską Przeworsk, gminę Pawłosiów, gminę Kańczuga oraz gminę Jawornik Polski. Liderem Partnerstwa jest Burmistrz Miasta Jarosław. W strukturze Partnerstwa wyróżniono Radę Partnerstwa, Grupę Roboczą oraz Koordynatora Grupy Roboczej. Zauważalne jest, że w skład Jarosławsko-Przeworskiego Partnerstwa na rzecz Rozwoju wchodzi wszystkie jednostki samorządu terytorialnego tworzące Stowarzyszenie MOF Jarosław-Przeworsk. Co prawda na obszarze objętym zakresem Partnerstwa występują relatywnie słabe powiązania funkcjonalne, jednak mając na uwadze ciągłość terytorialną obszaru objętego zakresem Partnerstwa, efektywna współpraca może stanowić podstawę do przyszłego rozszerzenia MOF Jarosław-Przeworsk o gminy Kańczuga i Jawornik Polski.

Spośród innych regionów w Polsce wartym uwagi partnerstwem wspartym w ramach CWD jest Partnerstwo **ZIT Legnicko-Głogowskiego Obszaru Funkcjonalnego**. Podobnie jak poddana analizie w ramach niniejszego projektu badawczego Aglomeracja Kalisko-Ostrowska w województwie wielkopolskim, czy MOF Jarosław-Przeworsk, MOF Dębica-Ropczyce i MOF Sanok-Lesko partnerstwo to jest przykładem dwubiegunowego miejskiego obszaru funkcjonalnego. Pod względem liczby zaangażowanych samorządów jest to największe partnerstwo wspierane w ramach CWD. Miastami rdzeniowymi są licząca ponad 90 tys. mieszkańców Legnica oraz liczący ponad 60 tys. mieszkańców Głogów. Zauważalne jest zatem, że miasta rdzeniowe tworzące duopol są bardziej zbliżone pod względem liczby mieszkańców do miast rdzeniowych Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej niż do duopo-

⁹³ Źródło: <https://www.miasta.pl/aktualnosci/instytucjonalizacja-wspolpracy-w-ramach-projektu-cwd>.

li w województwie podkarpackim, mających znacznie niższy potencjał ludnościowy. Legnicko-Głogowski Obszar Funkcjonalny liczy ponad 436 tys. mieszkańców, co czyni ją większą pod względem potencjału ludnościowego od Aglomeracji Kalisko-Ostrowskiej liczącej niemal 382 tys. mieszkańców. W skład ZIT Legnicko-Głogowskiego Obszaru Funkcjonalnego wchodzi 28 gmin, 5 powiatów oraz 1 gmina miejska na prawach powiatu, tj. Miasto Legnica, które jest zarazem Liderem Partnerstwa. Głównym przedsięwzięciem, jakie założono w ramach Partnerstwa, jest budowa zintegrowanego systemu transportowego. W odróżnieniu do partnerstw wspieranych przez CWD działających na obszarze województwa podkarpackiego elementem wyróżniającym ZIT Legnicko-Głogowskiego Obszaru Funkcjonalnego jest posiadanie własnej strony internetowej⁹⁴. Zawiera ona jednak bardzo ogólne informacje dotyczące tego Partnerstwa.

Bardzo interesującym przykładem współpracy między samorządami wspieranym w ramach CWD jest „**Partnerstwo Miejski Obszar Funkcjonalny Miasta Północy**”. Choć nazwa zawartego porozumienia może być nieco myląca, ponieważ nie chodzi o miasta znajdujące się na północy Polski, lecz na północy województwa świętokrzyskiego, to elementem wyróżniającym ten obszar funkcjonalny jest to, że składa się on z aż czterech miast rdzeniowych średniej wielkości. Największym z nich jest Ostrowiec Świętokrzyski liczący ponad 60 tys. mieszkańców. Nieco mniejsze są Starachowice liczące niespełna 50 tys. mieszkańców. Trzecim miastem rdzeniowym pod względem wielkości jest Skarżysko-Kamienna liczące nieco ponad 40 tys. mieszkańców, a najmniejszym miastem jest Końskie, którego liczba mieszkańców wynosi niespełna 20 tys. W skład Partnerstwa wchodzi łącznie 17 gmin z 5 powiatów województwa świętokrzyskiego. Partnerstwo obejmuje północny pas województwa świętokrzyskiego o długości ok. 100 kilometrów ciągnący się od gmin Ćmielów

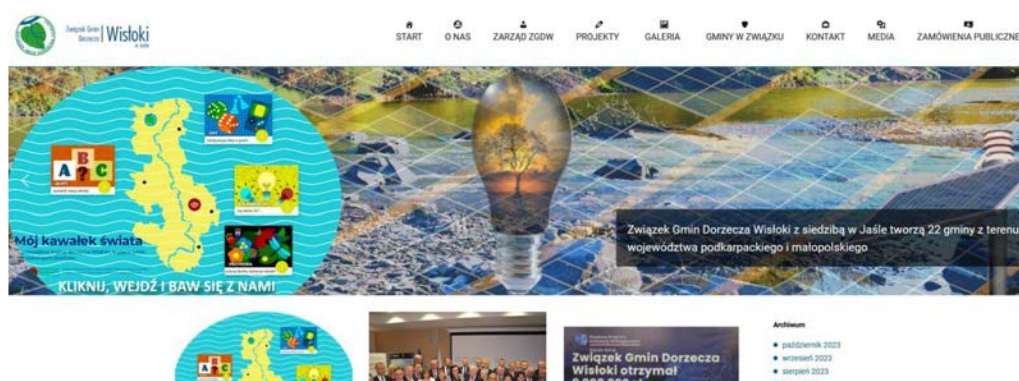
i Bałtów na wschodzie aż po gminę Końskie na zachodzie. Takie podejście do partnerskiej współpracy może być postrzegane jako dobra praktyka poprzez ukazanie, że zakres terytorialny obszaru funkcjonalnego może być względnie duży. Rezultatem tak określonego obszaru funkcjonalnego jest uzyskanie relatywnie dużego potencjału ludnościowego z liczbą mieszkańców przekraczającą 300 tys., czyli ok. 1/4 ludności województwa świętokrzyskiego. Takie podejście do prowadzenia partnerstwa w ramach miejskiego obszaru funkcjonalnego może stanowić inspirację dla tworzenia w województwie podkarpackim policentrycznych miejskich obszarów funkcjonalnych.

13.3. Przykłady innych porozumień i partnerstw jako dobrych praktyk w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego

Poza stowarzyszeniami w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych wyróżnić należy także kilka związków i porozumień między samorządami, które współpracują w realizacji przedsięwzięć mających na celu rozwój regionu oraz kapitału ludzkiego. Jedną z takich grup jest **Związek Gmin Dorzecza Wisłoki**, który zrzesza 22 gminy z województwa podkarpackiego oraz małopolskiego, co stanowi formę współpracy nie tylko pomiędzy gminnymi i miejskimi jednostkami samorządu terytorialnego, ale jest również przejawem współpracy międzywojewódzkiej. Związek Gmin Dorzecza Wisłoki posiada własną witrynę internetową zawierającą informacje ogólne na temat organizacji, a także dane w zakresie projektów, składu oraz zamówień publicznych i działań promocyjnych w mediach.

⁹⁴ Źródło: <https://www.lgof.pl/>.

Obraz 36. Strona główna Związku Gmin Dorzecza Wisłoki

Źródło: <https://wisloka.pl/> [dostęp: 21.10.2023].

W skład tego związku wchodzi następujące gminy: Biecz, Brzostek, Chorkówka, Czarna, Dębica – gm. miejska, Dębica – gm. wiejska, Dębowiec, Jasło – gm. miejska, Jasło – gm. wiejska, Jedlicze, Jodłowa, Kołaczyce, Krempna, Nowy Żmigród, Pilzno, Sękowa, Skołyszyn, Szerzyny, Tarnowiec, Osiek Jasielski oraz Żyraków. Głównym założeniem organizacji jest działanie na rzecz poprawy środowiska, co służyć ma również rozwojowi regionu i poprawie jakości życia mieszkańców.

W ramach Związku Gmin Dorzecza Wisłoki realizowano m. in. projekty w zakresie inwestycji wodno-kanalizacyjnych, edukacji ekologicznej czy odnawialnych źródeł energii. Przykładem wspólnego przedsięwzięcia jest projekt „Realizacja inwestycji w zakresie zielono-niebieskiej infrastruktury na terenie gmin należących do Związku Gmin Dorzecza Wisłoki, w ramach którego wykonano m. in. roboty budowlane, w tym przebudowa Placu Inwalidów Wojennych wraz z pasażem w Jasle, prowadzono akcję edukacyjną „Doradcy domowi”, mającą zapobiegać negatywnym zjawiskom wynikającym ze zmiany klimatu oraz adaptować społeczność do tych zmian, a także przeprowadzono bezpłatne szkolenie pt. „Zielono-niebieska infrastruktura jako narzędzie zapobiegania oraz walki z niekorzystnymi zmianami klimatu na obszarach zabudowanych”. Innym przykładem wspólnego przedsięwzięcia jest organizacja wydarzenia kulturalnego pn. „Słoneczne Dni”, w ramach którego organizowane są konkursy, zawody sportowe oraz imprezy kulturalne, które ma zarówno

wspierać zwiększanie świadomości na temat zmian klimatycznych i znaczenia ochrony środowiska w życiu społecznym, jak i wzajemnie integrować społeczeństwo z przedstawicielami Związku Gmin „Dorzecza Wisłoki”.

Kolejnym porozumieniem wartym odnotowania jest **Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego**, który tworzą gminy: Błażowa, Dubiecko, Dydnia, Dynów – gm. miejska, Dynów – gm. wiejska, Hyżne, Krzywczka, Jawornik Polski, Nozdrzec. Obszar Związku obejmuje 4 powiaty: brzozowski, rzeszowski, przemyski i przeworski. Siedzibą Związku jest Dynów, a jego celem jest inwestowanie w nowe potencjały oraz minimalizowanie i usuwanie barier rozwojowych. Poszukuje się również tzw. „dźwigni rozwojowych” głównie w zakresie turystyki i ochrony środowiska w obszarze obejmowanym przez strategię rozwoju opracowaną w ramach Związku. Związek posiada własną stronę internetową, która jednak nie funkcjonuje poprawnie. Po kliknięciu w link wyskakuje komunikat o błędzie oraz uniemożliwieniu połączenia z tą witryną.

Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego opracował Strategię Rozwoju Poniadlokalnego na lata 2022–2030, która obejmuje działania w zakresie turystyki i ochrony środowiska. Program strategii jest dostępny na stronie internetowej gminy Hyżne. Jest to dokument bardzo przejrzysty, zawierający istotne informacje w kontekście działań podejmowanych przez współpracujące jednostki samorządowe. W dokumencie wyróżniono

rozdział poświęcony ogólnej charakterystyce misji oraz wizji Związku Gmin Pogórza Dynowskiego, w którym wyodrębniono w czytelny sposób obszary funkcjonowania i działania.

Obraz 37. Obszary działania i funkcjonowania Związku Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego

2.2. Wizja

Wizja stanowi projekcję pożądanego stanu, do którego powinny doprowadzić działania podjęte w ramach realizacji celów i kierunków działań Strategii Rozwoju Ponadlokalnego Związku Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego.

Chcemy inwestować w nowe potencjały, a jednocześnie minimalizować lub usuwać bariery rozwojowe. Szukamy także nowych dźwigni, które przyspieszą rozwój turystyki i ochrony środowiska naszego terenu. Chcemy w większym stopniu wykorzystywać nasze położenie i transgraniczną współpracę.

Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego w 2030 roku to obszar:

- Dobrze skomunikowany wewnętrznie i zewnętrznie.
- Wykorzystujący potencjał dziedzictwa kulturowego i historycznego.
- Rozwijający działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego oraz zabytków.
- Rozwiniętej edukacji krajoznawczej i ekologicznej.
- Rozwijania przemysłu turystycznego, poprzez budowę i rozbudowę infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej.
- Rozwiniętego przemysłu turystycznego, przyjazny dla inwestorów i przedsiębiorców.

Źródło: „Strategia Rozwoju Ponadlokalnego Związku Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego na lata 2022-2030”, s. 21, <https://hyzne.pl/wp-content/uploads/2023/07/Strategia-Rozwoju-Gmin-Turystycznych-Pogorza-Dynowskiego.pdf> [dostęp: 21.10.2023].

Związek Powiatowo-Gminny „Ziemia Lubaczowska” obejmuje współpracę pomiędzy Powiatem Lubaczowskim a gminami wchodzącymi w jego skład: Lubaczów – gm. miejska, Lubaczów – gm. wiejska, Horyniec-Zdrój, Cieszanów oraz Narol. Związek opracował Strategię Rozwoju Ponadlokalnego dla Partnerstwa Roztocze na lata 2022–2030, dla której wyznaczono kierunki działań określając tzw. „Wizję 2030”, dla której skonkretyzowano misję oraz cele strategiczne partnerstwa i stworzono schemat elementów tworzących strategię.

Innym rodzajem zrzeszenia jednostek samorządowych jest **Podkarpackie Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych**, w skład którego wchodzi 79 gmin wiejskich, 26 gmin miejsko-wiejskich, 15 miast, 16 powiatów oraz Samorząd Województwa Podkarpackiego. Celem PSST jest wspieranie idei samorządu terytorialnego, ochrona wspólnych interesów

samorządów członkowskich oraz budowa integralności obszaru obejmowanego przez stowarzyszenie. Celami szczegółowymi organizacji jest m.in. wspieranie działań zmierzających do budowania świadomości regionalnej, koordynacja współdziałania samorządów członkowskich, podejmowanie działań zmierzających do rozwoju kulturowego i gospodarczego regionu, podejmowanie wspólnych inicjatyw z partnerami zagranicznymi, wspomaganie członków w realizacji zadań własnych czy działanie na rzecz ochrony bogactwa środowiska naturalnego województwa podkarpackiego.

Kolejną płaszczyzną współpracy pomiędzy samorządami jest **Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna**, w skład której wchodzi kilka gmin i powiatów z województwa podkarpackiego. Celem organizacji jest przede wszystkim rozwój turystyki i promocja regionu poprzez wzmacnianie turystycznego wizerun-

ku województwa podkarpackiego. Ponadto stowarzyszenie zajmuje się organizacją wydarzeń, które służyć mają integracji różnych środowisk turystycznych. Ważnym celem PROT jest ponadto misja edukacyjna, w ramach której organizowane są szkolenia branżowe podnoszące kwalifikacje kadr turystycznych oraz realizacja badań w zakresie ruchu i wizerunku turystycznego, a także popularyzacja wiedzy uzyskanej w wyniku tych eksploracji. Efektem działań organizacji są takie produkty i oferty turystyczne jak Szlak Wodny Błękitny San, Szlak Architektury Drewnianej, Szlak COP, Spacerownik Rzeszowski, Podkarpacka Traveltanna czy Podkarpacki Barometr Turystyczny. Organizacja posiada własną witrynę internetową, na której można znaleźć szczegółowe informacje w zakresie działalności, listy członków i najnowszych aktualności.

Przykładem współpracy między samorządami w województwie podkarpackim jest także **Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl**, który jest związkiem międzygminnym stworzonym przez 9 gmin powiatu przemyskiego: Bircza, Krasiczyn, Krzywczyna, Medyka, Orły, Miasto Przemyśl, Przemyśl – gm. wiejska, Stubno oraz Żurawica. Związek ten oparty jest na współpracy w realizacji zadań z zakresu ochrony konserwatorskiej obiektów historycznych związanych

z dawną monarchią austrowęgierską. Ponadto gminy wchodzące w skład tego partnerstwa dążą do utworzenia Zespołu Parków Kulturowych Twierdzy Przemyśl, uznania Twierdzy jako Pomnika Historii, a także wpisania jej na transgraniczną Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Związek ten również posiada własną stronę internetową zawierającą szczegółowe informacje w zakresie obszarów działania, samorządów członkowskich oraz realizowanych projektów.

Następny przykład porozumienia międzygminnego w województwie podkarpackim stanowi **Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych „Aglomeracja Rzeszowska”**. Celem Stowarzyszenia jest m.in. stwarzanie jednostkom członkowskim warunków integracji, wypracowanie zasad rozwoju przestrzennego, umacnianie więzi społecznych, w tym lokalnych, poprawa systemu komunikacji, rozwiązywanie wspólnych problemów czy tworzenie wielofunkcyjnej i nowoczesnej struktury gospodarczej, w szczególności poprzez wsparcie małych i średnich przedsiębiorstw. Stowarzyszenie posiada przejrzystą stronę internetową z wyodrębnieniem zakładki z informacjami ogólnymi, składem członkowskim i realizowanymi przedsięwzięciami.

Obraz 38. Strona internetowa Stowarzyszenia Samorządów Terytorialnych „Aglomeracja Rzeszowska”

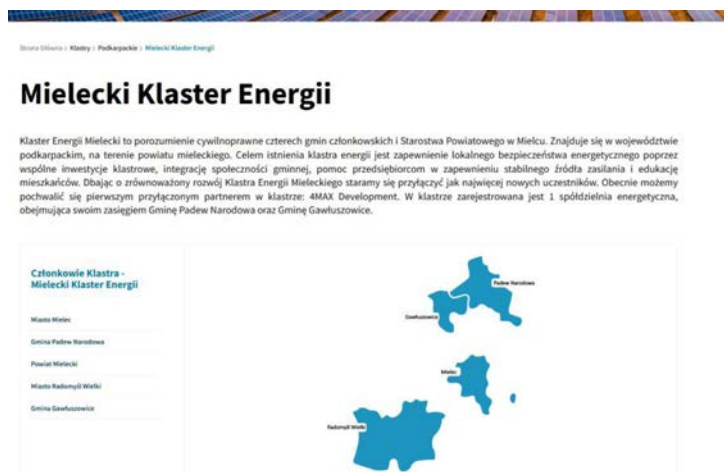

Źródło: <http://aglomeracjarzeszowska.pl/> [dostęp: 21.10.2023].

Pozostałe stowarzyszenia i porozumienia zrzeszające gminy, które są warte odnotowania to np. Związek Bieszczadzkiej Gminy Pogranicza, Bieszczadzki Związek Komunikacyjny, Stowarzyszenie Euroregion Karpacki czy Związek Gmin Podkarpacka Komunikacja Samochodowa. Ponadto na stronach internetowych JST znaleziono informacje na temat

Klastra Energii Południowego Podkarpacia, Przeworskiego Klastra Energii oraz Mieleckiego Klastra Energii, które stanowią kolejną formę porozumień pomiędzy jednostkami samorządowymi, a ich głównym zadaniem jest poprawa stanu środowiska na obszarze gmin wchodzących w skład tych stowarzyszeń.

Obraz 39. Zakładka „Mielecki Klastr Energii” na stronie internetowej Koordynatora Klastrow Energii

Źródło: <https://koordynatorklastrow.pl/nasze-klastry/podkarpackie/klastr-powiatu-mieleckiego/> [dostęp: 21.10.2023].

Kolejnym rodzajem porozumienia między jednostkami samorządu terytorialnego jest **Międzygminny Związek Zaopatrzenia w Wodę Gmin Radomyśl Wielki i Wadowice Górne** z siedzibą w Woli Wadowickiej, który koncentruje się przede wszystkim na współpracy w zakresie dbałości o dobrą jakość życia mieszkańców w kontekście podstawowych potrzeb, w tym przypadku dostępu do wody. Podobnym tego typu porozumieniem jest Związek Międzygminny Wodociągów i Kanalizacji Wiejskich z siedzibą w Woli Rzędzińskiej.

Stowarzyszenia w ramach lokalnych grup działania opracowują strategie rozwoju lokalnego lub ponadlokalnego w zakresie wsparcia rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarze objętym działalnością danej grupy. Jednym z przykładów takiego dokumentu jest Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla **porozumienia międzygminnego pn. „Wspólny Rozwój”**. Partnerami w ramach tej współpracy są następujące gminy: Chłopice, Jarosław, Laszki, Pruchnik, Pawłosiów, Radymno – gm. miejska, Radymno – gm. wiejska, Rokietnica, Rożwienica, Stary Dzików, Stubno, Wiązownica oraz Wielkie Oczy. Celem tego porozumienia jest wprowadzenie nowatorskich rozwiązań, które miałyby skutkować większą efektywnością realizowanych inwestycji, a ponadto większą konkurencyjnością w zakresie usług publicznych oraz zwiększeniu własnych szans na pozyskiwanie środków zewnętrznych, co otworzyłoby nowe możliwości rozwoju lokalnego. Poza tym gminy członkowskie za ważny cel postawiły sobie aktywizację społeczeństwa poprzez mobilizację i włączanie mieszkańców w realizację istotnych dla rozwoju przedsięwzięć oraz uświadamianie obywateli odnośnie do ich istotnej roli w kontekście dbałości o rozwój danego obszaru. Strategia oparta jest na analizie zespołu badawczego w zakresie wyzwań i barier rozwojowych oraz szans i możliwości. Dokument zawiera szczegółowy opis przedsięwzięć i zadań, których każda z gmin członkowskich powinna się podjąć dla efektywnej realizacji postawionych celów. Zawiera także szereg analiz strategicznych w tematyce rozwoju społeczno-gospodarczego wraz z uwzględnieniem aspektów finansowych

i możliwości kapitałowych wszystkich członków porozumienia.

Bardzo często spotykaną formą porozumień międzygminnych są tzw. **lokalne grupy działania**. Stowarzyszenia te stanowią formę partnerstwa terytorialnego, które zrzesza przedstawicieli sektora publicznego, prywatnego i pozarządowego oraz mieszkańców działających na rzecz danej społeczności. Lokalne grupy działania powstają z oddolnej inicjatywy społecznej, a ich celem jest przede wszystkim wsparcie rozwoju lokalnej społeczności. Samorządy promują tego typu inicjatywy. Na stronach internetowych podkarpackich jednostek samorządu terytorialnego można znaleźć informacje o działalności takich grup jak:

- Lokalna Grupa Działania „Zielone Bieszczady”,
- Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Z tradycją w nowoczesność”,
- Lokalna Grupa Działania „Siedlisko”,
- Lokalna Grupa Działania „Kraina Nafty”,
- Rybacka LGD „Roztocze”,
- LGD Rozwój „Ziemie Lubaczowskiej”,
- Lokalna Grupa Działania „Ziemia Łańcucka”,
- Lokalna Grupa Działania „Eurogalicja”,
- Lokalna Grupa Działania „Ziemia Przemyska”,
- Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Starzawa” z siedzibą w Stubnie,
- Lokalna Grupa Działania „Kraina Sanu”,
- Lokalna Grupa Działania „Dorzecze Mleczki”,
- Lokalna Grupa Działania „Partnerstwo 5 gmin”,
- Lokalna Grupa Działania „Lasovia”,
- Lokalna Grupa Działania Lider Dolina Strugu,
- LGD „Trygon-Rozwój i Innowacja”,
- Lokalna Grupa Działania „Nasze Bieszczady”,
- Partnerstwo dla Rozwoju Obszarów Wiejskich, Ekonomia-Nauka-Tradycja „PROWENT”.

Interesujące spojrzenie na współpracę pomiędzy samorządami zaprezentowali w swoim artykule naukowym autorzy Radosław Klamár, René Matlovič, Monika Ivanová, Robert Ištok oraz Ján Kozoň⁹⁵, wskazując, że w obliczu

⁹⁵ R. Klamár, R. Matlovič, M. Ivanová, R. Ištok, J. Kozoň (2019), Local Action Group as a Tool of Inter-Municipal Cooperation: Case Study of Slovakia. „Folia Geographica”. Vol. 61, No. 1, 36–67.

występującego w Słowacji rozdrobnienia terytorialnego, efektywną płaszczyznę współpracy między samorządami mogą stanowić **lokalne grupy działania**. W artykule wskazano, że wspomniane rozdrobnienie terytorialne przekłada się na niewystarczającą efektywność w zakresie wspierania lokalnego rozwoju, co jest powiązane z niewystarczającym poziomem kapitału ludzkiego i społecznego. Uznano, że powstawanie lokalnych grup działania może stanowić alternatywę dla tradycyjnego rozwiązania polegającego na konsolidacji niewielkich jednostek samorządu terytorialnego, wskazując zarazem, że słabością rozwiązania polegającego na łączeniu samorządów w większe jednostki może być utrata poczucia tożsamości lokalnej oraz poczucia wpływu społeczności na lokalne władze.

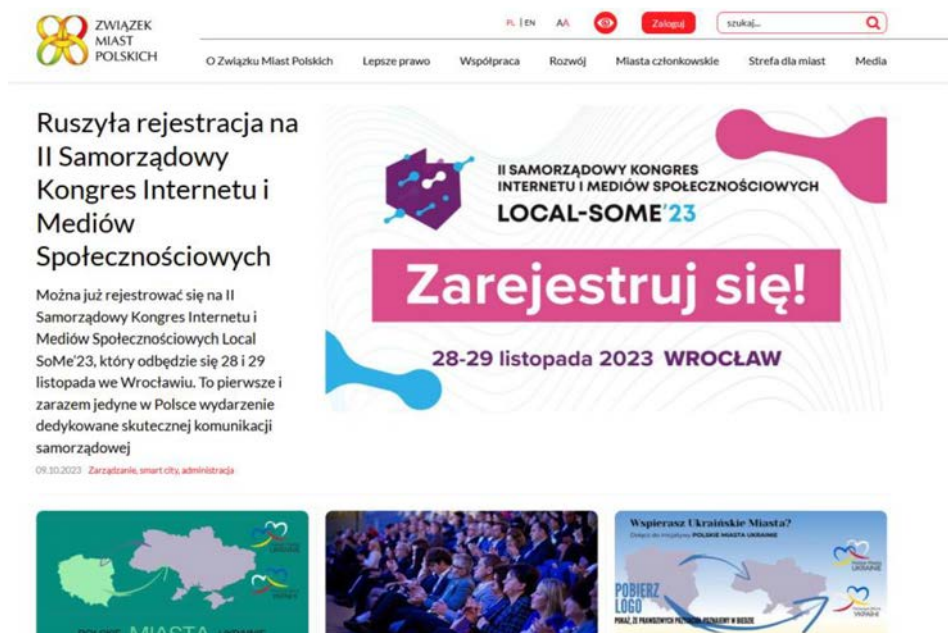
Atutem lokalnych grup działania względem np. związków międzygminnych jest ich bardziej oddolny charakter polegający na bardziej bezpośredniej aktywizacji społeczności lokalnych. Z drugiej jednak strony słabością może okazać się brak mocy sprawczej w kontekście podejmowania inicjatyw na większą skalę wymagających ponoszenia większych nakładów finansowych lub zaangażowania innych zasobów ze względu na pozostawanie kompetencji i odpowiedzialności w gestii samorządów.

Autorzy przywołanego artykułu nie zaprezentowali żadnych przykładów wspartych

lokalnych grup działania, które stały się taką płaszczyzną współpracy międzygminnej, lecz skoncentrowali się na analizie korelacji pomiędzy poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek terytorialnego, a wielkością przyznanego wsparcia. Tego typu analizy mają co prawda drugorzędne znaczenie w kontekście celów niniejszego badania, ale opisana rola lokalnych grup działania jako podmiotów wzmacniających współpracę pomiędzy samorządami może stanowić interesujące źródło inspiracji w kontekście poszukiwania mechanizmów współpracy między samorządami w celu wzmacniania kapitału społecznego.

Na poziomie ogólnopolskim za dobrą praktykę w zakresie współpracy pomiędzy samorządami można uznać aktywność **Związku Miast Polskich**. Jest to organizacja samorządowa skupiająca miasta z obszaru całej Polski, w tym z województwa podkarpackiego. Celem Związku jest wsparcie polskich miast w działaniu zmierzającym do rozwoju społecznego i gospodarczego oraz promocja dobrych rozwiązań praktycznych w kontekście nowoczesnego i innowacyjnego zarządzania samorządowymi wspólnotami mieszkańców. Wizją Związku Miast Polskich jest silna i skuteczna integracja samorządów polskich i realizacja wspólnych przedsięwzięć w oparciu o wzajemne wsparcie i profesjonalną organizację.

Obraz 40. Strona internetowa Związku Miast Polskich

Źródło: <https://www.miasta.pl/> [dostęp: 21.10.2023].

Za dobrą praktykę w zakresie współpracy pomiędzy samorządami na poziomie ogólnopolskim, ale także z elementami współpracy międzynarodowej można uznać działalność **Stowarzyszenia Gmin Polska Sieć „Energie Cites”**. Jest to organizacja pozarządowa wzmacniająca współpracę pomiędzy samorządami

na rzecz kształtowania lokalnej gospodarki, wykorzystywania odnawialnych źródeł energii, a także ochrony klimatu, również poprzez wsparcie edukacji ekologicznej. Organizacja zrzesza samorzady z różnych województw, w tym z województwa podkarpackiego. Współpracuje także z partnerami zagranicznymi.

Obraz 41. Strona internetowa Stowarzyszenia Gmin Polska Sieć „Energie Cites”

Źródło: <http://www.pnec.org.pl/pl/stowarzyszenie/o-nas> [dostęp: 21.10.2023].

Innym przykładem dobrej praktyki w zakresie współpracy pomiędzy samorządami na poziomie ponadregionalnym jest projekt: „**Blue Valley – Wiślanym Szlakiem**”. W jego realizację angażują się marszałkowie województw: podkarpackiego, lubelskiego, mazowieckiego oraz świętokrzyskiego, co świadczy o szerokim zakresie współpracy podjętej przez samorządy. Celem tego projektu jest utworzenie ponadregionalnego produktu turystycznego. Powstały szlak ma objąć zasięgiem cztery wymienione województwa przy wykorzystaniu ich walorów przyrodniczych, kulturowych oraz infrastrukturalnych. Szlak ma składać się z infrastruktury wodnej, z której skorzystać będą mogli kajakarze, długodystansowych ścieżek rowerowych oraz miejsc wypoczynkowych dla turystów kamerowych.

W tym kontekście warto wspomnieć wymienione powyżej wśród partnerów **Stowarzyszenie Samorządów Euroregion Roztocze**, które zrzesza 59 jednostek samorządu terytorialnego, z czego 53 z województwa lubelskiego oraz 6 z województwa podkarpackiego. Potencjał ludnościowy obszaru członkowskich samorządów stanowi 550 tys. osób. Wśród różnych działań podejmowanych w ramach Stowarzyszenia w kontekście celów niniejszego badania szczególną uwagę przykuwa działanie „Obywatelskie Roztocze”. Polega ono na udzielaniu mikrodotacji w celu wsparcia lokalnych inicjatyw. Wsparcie mogły uzyskać młode organizacje pozarządowe oraz grupy nieformalne. Może być ono przeznaczone także na prowadzenie działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym oraz w celu wzmacniania profesjonalizacji działań organizacji pozarządowych.

Dobłą praktykę w zakresie współpracy między samorządami w innych regionach Europy stanowi **Obszar Jeziora Balaton** (węg. *Balaton Fejlesztési Tanács*)⁹⁶. Obszar kompetencji Rady obejmuje Specjalny Obszar Balatonu (region), którego delimitację terytorialną wyznacza Specjalny Okręg Kurortowy Balaton (BKÜ). BKÜ

składa się ze 180 miejscowości położonych w 3 powiatach (Somogy, Veszprém, Zala). Od 2000 r. obszar posiada opracowany wspólny plan zagospodarowania przestrzennego. Obszar Jeziora Balaton liczy ok. 270 tys. mieszkańców, jednak ze względu na jego turystyczną funkcję pod względem potencjału ludnościowego również istotną kwestią jest czasowe zamieszkiwanie tego obszaru przez ok. 250 tys. osób. Obszar Jeziora Balaton jest zarządzany przez Radę Rozwoju Balatonu. W skład Rady wchodzi zarówno przedstawiciele samorządów, jak i instytucji rządowych. Istotnym zadaniem Rady jest przygotowanie do okresu programowania funduszy europejskich w perspektywie finansowej na lata 2021–2027. Kluczowy dokument planistyczny dla obszaru stanowi „Program Rozwoju Obszaru Priorytetowego Balaton (węg. *Balaton Kiemelt Térség Fejlesztési Programja*). Program Strategiczny 2021–2027” oraz „Program Rozwoju Obszaru Priorytetowego Balaton. Program Operacyjny 2021–2027”. Aktywność w ramach Obszaru Jeziora Balaton może stanowić inspirację dla zintegrowanego podejścia do rozwoju obszarów w województwie podkarpackim o dominującej funkcji turystycznej objętej zakresem „Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad”, czy „Programu Strategicznego »Błękitny San«” obejmującego gminy, przez które przepływa ta rzeka.

Jedną z ważniejszych inicjatyw współpracy pomiędzy samorządami na poziomie europejskim stanowi **Stowarzyszenie Eurocities**. Jest to stowarzyszenie zrzeszające duże miasta europejskie liczące (wraz z obszarami metropolitalnymi), co najmniej 250 tys. mieszkańców. Zrzesza ono ponad 140 miast. Wśród 10 członkowskich miast z Polski znajduje się stolica województwa podkarpackiego. Główną siedzibą stowarzyszenia jest Bruksela. Wśród obszarów działalności stowarzyszenia wymieniono walkę z zanieczyszczeniem powietrza, wody oraz hałasem, cyfrową oraz zautomatyzowaną mobilność, przywrócenie ulic ludziom, czystą i aktywną mobilność, systemy żywnościowe, mieszkalnictwo i bezdomność, opiekę nad dziećmi oraz edukację, solidarność i wolontariat, biedę i wykluczenie społeczne, mi-

⁹⁶ Źródło: <https://www.balatonregion.hu/en>.

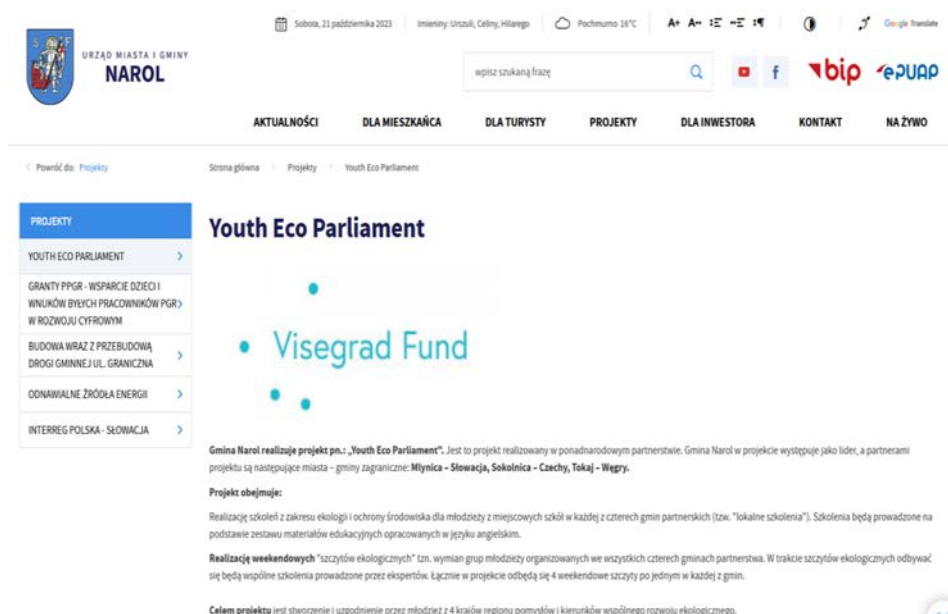
grację i integrację, zaangażowanie obywatelskie, zarządzanie obszarami metropolitalnymi, równość płci, zarządzanie wielopoziomowe, inteligentne miasta i cyfrową transformację, zmiany klimatyczne i transformację energetyczną, COVID-19 i powrót do zdrowia, Ukraina, finanse oraz inwestycje, ekonomia cyrkularna (obiegu zamkniętego), nowe modele biznesowe i trendy, lokalne ekosystemy innowacji, pracę i umiejętności, kulturę i kreatywność, zielone przestrzenie i bioróżnorodność oraz otwarte publiczne i prywatne przestrzenie⁹⁷. Zauważalne jest, że wiele z tych obszarów wpisuje się w tematykę wzmocnienia kapitału społecznego oraz społeczeństwa obywatelskiego. Stowarzyszenie dysponuje kilkudziesięcioosobowym zespołem realizującym liczne projekty wpisujące się w poszczególne obszary działalności.

Ważną płaszczyzną współpracy pomiędzy samorządami w Europie stanowią **euroregiony**. Powstały one jako związki samorządów w celu wzmocnienia współpracy transgranicz-

nej. Na poziomie europejskim powołano ich ponad 160. W granicach Polski znajduje się 16 euroregionów, spośród których obszar całego województwa podkarpackiego obejmuje Euroregion Karpacki. Oprócz województwa podkarpackiego euroregion ten obejmuje także regiony znajdujące się w granicach Słowacji, Ukrainy, Węgier oraz Rumunii.

Interesującym przykładem współpracy pomiędzy samorządami na poziomie europejskim jest Program „**Youth Eco Parliament**”, który jest projektem realizowanym w ramach międzynarodowego partnerstwa. Liderem tego projektu była Gmina Narol, a w jego wykonaniu współpracowała z Gminą Mlynica ze Słowacji, Gminą Sokolnice z Czech, a także z Gminą Tokaj z Węgier. Celem tego projektu była aktywizacja młodych ludzi poprzez organizację szkoleń w zakresie ekologii i ochrony środowiska. Zadaniem młodzieży było opracowanie propozycji rozwiązań i kierunków wspólnego rozwoju ekologicznego.

Obraz 42. Zakładka „Youth Eco Parliament” na stronie internetowej Gminy Narol

Źródło: <https://narol.pl/youth-eco-parliament.html> [dostęp: 21.10.2023].

Przykładem projektów o zasięgu międzynarodowym, które mają istotne znaczenie w kontekście rozwoju regionalnego oraz wzmac-

niania współpracy między samorządami są programy pn. „**Interreg Next Polska-Ukraina 2021–2027**” czy zakończona już wcześniejsza edycja tego programu „**Interreg V-A Polska-Bia-**

⁹⁷ Źródło: <https://eurocities.eu/goals/>.

łoruś-Ukraina 2014–2020”. Są to programy inicjowania projektów międzynarodowych, które służą kultywowaniu tradycji, edukacji oraz rozwojowi dziedzictwa narodowego, kulturowego i historycznego. Polsko-ukraińskie projekty w ramach programu „Interreg Next Polska-Ukraina 2021–2027” służyć mają wsparciu Ukrainy i jej odbudowy w obliczu konfliktu zbrojnego, podejmowaniu wspólnych działań w zakresie ekologii i ochrony środowiska, poprawie dostępności do opieki zdrowotnej, efektywnemu wykorzystaniu walorów turystycznych polsko-ukraińskiego pogranicza, usprawnianiu działań w kontekście ochrony granic polsko-ukraińskich, zwiększeniu mobilności transgranicznej w ramach Korytarza Solidarności między UE a Ukrainą oraz rozwojowi wzajemnej współpracy w wymiarze administracyjnym i społecznym.

Na stronach internetowych podkarpackich samorządów można znaleźć dużo informacji dotyczących współpracy między samorządami. Za dobrą praktykę w zakresie informowania o podejmowanych inicjatywach można uznać wydzielanie odrębnej zakładki poświęconej tej tematyce.

13.4. Schemat postępowania w zakresie rozwoju partnerstw między samorządami w województwie podkarpackim na przykładzie miejskich obszarów funkcjonalnych

Na podstawie analiz przeprowadzonych z zastosowaniem metody studium przypadku można przedstawić typowy (modelowy), tj. powtarzalny schemat postępowania w zakresie rozwoju partnerstw między samorządami w województwie podkarpackim. W drodze identyfikacji tzw. dobrych praktyk można zarazem zaproponować stosowanie rozwiązań zwiększających skuteczność i efektywność zawiązywanej i prowadzonej współpracy.

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że szczególnie wyraźnie zauważalna powtarzalność w zakresie sposobu postępowania na etapie tworzenia i prowadzenia partnerstw między samorządami

występuje w przypadku miejskich obszarów funkcjonalnych. Zauważalne jest, że bardzo mocnym **bodźcem** do zawiązywania partnerstw w tym zakresie było wprowadzenie **Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych** jako formy współpracy między samorządami współfinansowanej z funduszy europejskich. Na podstawie pozytywnych doświadczeń z perspektywy finansowej wdrażania funduszy europejskich na lata 2014–2020 zdecydowano się na rozszerzenie zasięgu realizacji tego instrumentu w perspektywie finansowej na lata 2021–2027. W województwie podkarpackim, w którym w perspektywie na lata 2014–2020 ZIT wdrażano tylko w obrębie Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego, w perspektywie na lata 2021–2027 zdecydowano się na zastosowanie tej formuły w przypadku 11 miejskich obszarów funkcjonalnych. To z kolei spowodowało wystąpienie powtarzającego się schematu postępowania w zakresie tworzenia partnerstw w ramach MOF, ponieważ nawiązanie partnerstwa w ramach MOF postawiono jako warunek konieczny w kontekście możliwości uzyskania dofinansowania ze środków europejskich.

W celu wsparcia w zakresie nawiązywania partnerstw między samorządami Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej powołało Centrum Wsparcia Doradczego, przy czym żadne z partnerstw między samorządami z województwa podkarpackiego nie dotyczyło miejskich obszarów funkcjonalnych.

Pierwszy etap zawiązywania partnerstwa stanowi **zawarcie porozumienia** międzygminnego. Możliwą formą instytucjonalizacji współpracy jest **powołanie stowarzyszenia** samorządów tworzących obszar funkcjonalny. W województwie podkarpackim na powołanie takiego stowarzyszenia zdecydowano się jedynie w przypadku dwóch MOF, przy czym na potrzeby wdrażania funduszy europejskich w perspektywie 2021–2027 powołano jedynie Stowarzyszenie MOF Jarosław-Przeworsk, ponieważ Stowarzyszenie Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego zostało powołane w czasie wdrażania wcześniejszej perspektywy, tj. w 2015 r. Powołanie stowarzyszenia

samorządów nie stanowi koniecznego warunku wystąpienia efektywnej współpracy. Ze względu jednak na wyższy poziom instytucjonalizacji współpracy względem partnerstwa powoływanie stowarzyszeń samorządów można uznać za dobrą praktykę.

W przypadku prowadzenia partnerskiej współpracy na podstawie porozumienia standardową a zarazem dobrą praktyką jest wyróżnienie **lidera partnerstwa**, którym zazwyczaj jest przedstawiciel największego miasta rdzeniowego w osobie prezydenta lub burmistrza. Jest to dobra praktyka z tego względu, że miasto rdzeniowe posiada największy potencjał rozwojowy w całym obszarze funkcjonalnym oraz najsilniej oddziałuje na obszar funkcjonalny, dlatego bardzo skuteczna współpraca na rzecz stymulacji procesów rozwojowych jest w największym stopniu zależna od zaangażowania władz tego miasta.

Kolejnym ważnym elementem wzmacniania oraz **instytucjonalizacji** partnerstwa jest powołanie komórki organizacyjnej oraz **zatrudnienie stałego personelu**. W przypadku posiadania powołanego stowarzyszenia standardowym rozwiązaniem w tym zakresie jest powołanie jego **biura**. Takie rozwiązanie zastosowano w obu stowarzyszeniach miejskich obszarów funkcjonalnych powołanych w województwie podkarpackim. Powołanie biura i zatrudnienie personelu wiąże się z koniecznością ponoszenia dodatkowych i stałych kosztów, jednak formuła stowarzyszenia pozwala na solidarne partycypowanie w kosztach.

W przypadku braku powołania stowarzyszenia za dobrą praktykę można uznać **wydzielenie komórki w strukturze organizacyjnej urzędu miasta będącego liderem porozumienia**. Takie rozwiązanie zastosowano w odniesieniu do Obszaru Metropolitalnego Brna w Czechach, gdzie za współpracę partnerską w ramach partnerstwa oraz koordynację Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych odpowiada Departament Zarządzania ZIT oraz Współpracy Metropolitarnej (cz. *Oddělení řízení ITI a metropolitní spolupráce*).

W przypadku partnerstw wspieranych przez CWD standardowym rozwiązaniem jest

powoływanie rady partnerstwa oraz grupy roboczej. W przypadku partnerstw zawieranych bez wsparcia CWD stosowane są podobne rozwiązania z zastosowaniem niekiedy nieco innej terminologii. Zamiast rady partnerstwa powoływane są niekiedy komitety sterujące a zamiast grupy roboczej – zespół roboczy. Niezależnie jednak od stosowanej terminologii standardowym rozwiązaniem jest wyłonienie w strukturze partnerstwa organu odpowiedzialnego za podejmowanie strategicznych decyzji składającego się zazwyczaj z najwyższych przedstawicieli poszczególnych samorządów tworzących partnerstwo oraz zespołu odpowiedzialnego za bieżącą współpracę przy tworzeniu i realizacji przedsięwzięć w ramach partnerstwa a w szczególności w ramach ZIT. Niekiedy powoływanych jest kilka zespołów roboczych o zawężonym do określonych dziedzin zakresie zadań.

Na podstawie przeprowadzonych analiz można zaobserwować różne podejście do zarządzania partnerstwem oraz jego uspołecznienia poprzez zaangażowanie przedstawicieli głównych interesariuszy. Niekiedy powoływane są dwa odrębne organy. Jeden z nich składa się z reprezentantów (zazwyczaj najwyższego szczebla) poszczególnych samorządów tworzących partnerstwo i jego rolę można określić jako analogiczną do roli zarządu. Drugim natomiast jest społeczna rada pełniąca zazwyczaj funkcję doradczą i składająca się z przedstawicieli głównych interesariuszy, np. najbardziej aktywnych organizacji pozarządowych działających na danym obszarze w zakresie wpisującym się tematycznie w działalność MOF. Niezależnie od przyjętego rozwiązania **zaangażowanie przedstawicieli głównych interesariuszy** można uznać za dobrą praktykę. Zaangażowanie przedstawicieli głównych interesariuszy odbywa się zazwyczaj w drodze otwartego naboru.

Na podstawie analizy partnerstw wspieranych przez CWD można stwierdzić, że oprócz samorządów gminnych niekiedy partnerami porozumień zawieranych w ramach MOF są również **powiaty**. Takie rozwiązanie nie zostało natomiast zaobserwowane w odniesieniu do

MOF w województwie podkarpackim, a może ono zostać uznane za dobrą praktykę, ponieważ obszar powiązań funkcjonalnych w ramach MOF niekiedy pokrywa się z obszarem danego powiatu lub nawet kilku powiatów. Starostwa powiatowe mogą zarazem odgrywać istotną rolę we wzmacnianiu powiązań funkcjonalnych pomiędzy samorządami gminnymi znajdującymi się na ich terenie.

Inną dobrą praktyką w zakresie prowadzenia partnerskiej współpracy w ramach MOF jest prowadzenie osobnej **strony internetowej** lub przynajmniej wydzielenie zakładki na stronie internetowej lidera porozumienia. Nie jest to warunek konieczny prowadzenia partnerskiej współpracy, ale stanowi przejaw wzmocnienia jej instytucjonalizacji, a zarazem pełni istotną rolę w kształtowaniu świadomości znaczenia MOF dla synergicznego rozwoju danego obszaru. Rozwiązaniem wartym upowszechniania w tym zakresie jest udostępnianie na takiej stronie internetowej lub zakładce informacji nie tylko dotyczących partnerskiej współpracy w ramach MOF prowadzonej pomiędzy członkowskimi samorządami, ale także dotyczących bieżących wydarzeń odbywających się na terenie danego MOF, ważnych obiektów czy atrakcji turystycznych.

Ważnym elementem partnerskiej współpracy w ramach MOF jest **opracowanie strategii terytorialnej**. Posiadanie takiego dokumentu dla perspektywy finansowej na lata 2021–2027 jest warunkiem koniecznym w kontekście możliwości pozyskania środków na realizację Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że w przypadku wszystkich miejskich obszarów funkcjonalnych wyróżnionych w województwie podkarpackim podjęto prace związane z opracowaniem strategii ZIT. W czasie prowadzenia analiz w ramach niniejszego projektu badawczego były one na różnym stopniu zaawansowania. Niektóre MOF w województwie podkarpackim posiadają już uchwalone strategie ZIT, w innych prowadzone są konsultacje społeczne, a w części trwają jeszcze prace nad ich przygotowaniem. Re-

latywnie często spotykanym zjawiskiem jest zlecenie opracowania strategii ZIT podmiotowi zewnętrznemu, przy czym w odniesieniu do różnych MOF w województwie podkarpackim często jest to ten sam podmiot specjalizujący się w opracowywaniu tego typu dokumentów. Powierzenie opracowania tego typu dokumentu podmiotowi zewnętrznemu stwarza szanse zapewnienia wysokiej jakości od strony formalnej ze względu na posiadanie przez wykonawcę zewnętrznego wiedzy i doświadczenia, jak takie dokumenty należy opracowywać, jednak z drugiej strony stwarza ryzyko opracowania strategii ZIT w sposób szablonowy ze względu na brak znajomości przez zespół zewnętrzny lokalnych uwarunkowań i problemów. Dlatego w przypadku podejmowania decyzji o zleceniu opracowania strategii ZIT podmiotowi zewnętrznemu bardzo ważne jest, by strona zlecająca była bardzo mocno zaangażowana w proces opracowania strategii, w szczególności w zakresie wyznaczania celów rozwojowych, priorytetów i działań. Rola podmiotu zewnętrznego powinna być przede wszystkim konsultacyjno-doradcza.

Na etapie opracowania strategii ZIT MOF bardzo istotną kwestię stanowi **zidentyfikowanie obszarów problemowych wspólnych dla całego MOF**, których rozwiązanie jest możliwe wyłącznie wspólnymi siłami. Podejście do realizacji ZIT nie powinno polegać na prostym podziale środków na określone działania. Za złą praktykę w tym zakresie można uznać np. realizację projektów dotyczących sfery kultury polegających na prostym podziale środków na działalność ośrodków kultury w poszczególnych gminach tworzących MOF. Realizowane przedsięwzięcia powinny mieć charakter zintegrowany. Jeżeli dany projekt dotyczy sfery kultury, to zasięg jego oddziaływania powinien obejmować cały miejski obszar funkcjonalny, czyli powinno to być np. wydarzenie integrujące mieszkańców całego obszaru, a nie tylko skierowane do osób z danej gminy. Za dobre przykłady wspólnych zagadnień problemowych można uznać zanieczyszczenie powietrza wynikające przede wszystkim z tzw.

niskiej emisji, gospodarkę wodno-ściekową, tworzenie zintegrowanych systemów transportowych, ale także prowadzenie spójnej polityki z zakresu zagospodarowania przestrzennego, mieszkalnictwa, edukacji, rozwoju przedsiębiorczości czy tworzenia miejsc pracy.

Dobłą praktyką w przypadku niektórych partnerstw wspieranych przez CWD jest **tworzenie dużych wielobiegunowych miejskich obszarów funkcjonalnych**. Jako przykład w tym zakresie może posłużyć Miejski Obszar Funkcjonalny Miasta Północy obejmujący obszar o długości ok. 100 km z aż czterema głównymi miastami. Choć miasta te są średniej wielkości od 20 tys. do nieco ponad 60 tys. mieszkańców, to cały miejski obszar funkcjonalny posiada względnie duży potencjał ludnościowy liczący ponad 300 tys. mieszkańców. Takie rozwiązanie może stanowić inspirację to tworzenia wielobiegunowych miejskich obszarów funkcjonalnych w województwie podkarpackim, np. w odniesieniu do inicjatywy Czwórmieście, ale także potencjału w zakresie stworzenia wspólnego miejskiego obszaru funkcjonalnego Krosno-Jasło czy Mielec-Dębica. Warto zauważyć, że zgodnie z dotychczas dokonaną delimitacją wskazane miejskie obszary funkcjonalne graniczą ze sobą, co zarazem zapewniałoby ich ciągłość w przypadku podjęcia decyzji o ich połączeniu.

Inną dobrą praktyką jest **poszerzanie partnerstwa** o nowe samorządy, a w konsekwencji powiększanie powierzchni miejskich obszarów funkcjonalnych. Dobry przykład pod tym względem stanowi Rzeszowski Obszar

Funkcjonalny, do którego w 2021 r. dołączyły gmina Hyżne oraz gmina Błażowa, a w dalszej kolejności rozważane jest przystąpienie do partnerstwa przez gminy Sokołów Małopolski oraz Kamień, także gminę wiejską Dynów oraz gminę miejską Dynów.

Nieco inny przykład potencjalnej dobrej praktyki pod tym względem stanowi Jarosławsko-Przeworskie Partnerstwo na rzecz Rozwoju. Co prawda funkcjonuje ono niezależnie od MOF Jarosław-Przeworsk, ale w jego skład wchodzi wszystkie gminy tworzące ten MOF, dlatego efektywna współpraca w ramach tego partnerstwa może stanowić potencjał do poszerzenia MOF Jarosław-Przeworsk o kolejne JST.

Bardzo interesującym rozwiązaniem praktykowanym w Rumuni jest zawiązanie **federacji** obszarów metropolitalnych. Takie rozwiązanie może być postrzegane jako dobra praktyka wzmacniająca potencjał miejskich obszarów funkcjonalnych. Wydaje się jednak, że podstawowym warunkiem umożliwiającym powstanie i efektywne funkcjonowanie takiej federacji byłoby uprzednie zinstytucjonalizowanie partnerstw zawiązanych w ramach poszczególnych miejskich obszarów funkcjonalnych w formę stowarzyszeń.

Na podstawie przeprowadzonych analiz i sformułowanych wniosków poniżej przedstawiono schemat postępowania, sekwencji procesów oraz ścieżek rozwoju partnerstw między samorządami jako modelowy przykład dla rozwoju partnerstw w województwie podkarpackim.

Rysunek 2. Model ścieżki rozwoju partnerstw między samorządami na przykładzie MOF

Źródło: Opracowanie własne.

13.5. Modele współpracy między samorządami

Na podstawie analiz przypadków przedstawionych w niniejszym rozdziale można wyróżnić kilka modeli współpracy pomiędzy samorządami ze względu na formy współpra-

cy, zakres terytorialny oraz zakres tematyczny.

Wśród **form współpracy** można wyróżnić współpracę nieformalną, zawieranie porozumień międzygminnych, wyróżnianie w strukturze samorządów komórek organizacyjnych odpowiedzialnych za prowadzenie partner-

skiej współpracy, powoływanie związków międzygminnych lub gminno-powiatowych, powoływanie stowarzyszeń samorządów, realizację wspólnych projektów, realizację usług społecznych na obszarze obejmującym więcej niż jedną gminę, powoływanie wspólnych spółek czy lokalne grupy działania.

Za najbardziej podstawową formę współpracy między samorządami można uznać współpracę nieformalną. Płaszczyzną do takiej współpracy stanowi wspólny udział w różnego rodzaju spotkaniach, konferencjach, szkoleniach, warsztatach zarówno na poziomie najwyższego szczebla zarządzającego samorządami, jak i na poziomie pracowników jednostek samorządu terytorialnego zajmujących się określoną tematyką. Przejawem tej współpracy są bieżące kontakty. Słabą stroną tej formy współpracy jest jej nietrwałość, doraźny charakter. Jej silną stroną jest duża elastyczność oraz możliwość szybkiego reagowania na pojawiające się problemy. Dlatego taką formę współpracy można uznać za najbardziej efektywną w odniesieniu do pojawiających się nagłych problemów wymagających szybkiego reagowania. Za dobry przykład w tym zakresie może posłużyć współpraca prowadzona nie tylko pomiędzy samorządami różnego szczebla, ale także z administracją rządową, a przede wszystkim z mieszkańcami oraz organizacjami społecznymi w odpowiedzi na napływ fali uchodźców z Ukrainy.

Ważną rolę we wzmacnianiu nieformalnej współpracy odgrywa tzw. sieciowanie, czyli tworzenie sieci nieformalnych kontaktów pomiędzy przedstawicielami JST umożliwiającymi wymianę doświadczeń w zakresie sposobów rozwiązywania występujących problemów. Dobrą praktykę stanowią w tym zakresie projekty realizowane pod kierunkiem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, którego przykładem jest pilotażowy projekt „**Samorząd bez barier**”⁹⁸. Projekt ten był realizowany w partnerstwie z Fundacją

Instytut Rozwoju Regionalnego, a jego celem było wsparcie 36 jednostek samorządu terytorialnego różnego szczebla w zakresie zapewnienia dla osób ze szczególnymi potrzebami dostępności urzędów JST oraz podległych jednostek organizacyjnych. Przedstawiciele samorządów objętych wsparciem podczas prowadzonych wywiadów wskazywali, że bardzo istotną rolę odgrywała nie tylko możliwość zdobycia wiedzy od ekspertów świadczących doradztwo oraz wsparcie szkoleniowe, ale także wymiana doświadczeń z przedstawicielami innych samorządów objętych wsparciem. Wskazywano, że uczestnictwo we wspólnych szkoleniach, warsztatach czy wizycie studyjnej było zarazem okazją do nawiązania kontaktów z przedstawicielami innych samorządów utrzymywanych także po zakończeniu projektu, a zarazem wskazywano na potrzebę podejmowania działań ułatwiających sieciowanie współpracy⁹⁹.

Podobnie jak w przypadku zawiązywania formalnych partnerstw w związku z wdrożeniem Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych wzmacnianiu sieciowania nieformalnej współpracy sprzyja zaistnienie określonych czynników zewnętrznych, np. w postaci zmian w przepisach prawa. Za taki przykład może posłużyć przyjęcie Ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami [Dz. U. 2019 poz. 1696], która nałożyła na samorządy określone obowiązki z zakresu zapewnienia dostępności. Brak wiedzy samorządowców jak wspomnianą dostępność zapewnić skutkowało potrzebą wymiany doświadczeń pomiędzy samorządami.

Jednym z podstawowych sposobów formalizacji współpracy między samorządami jest zawieranie **porozumień międzygminnych**. Ta forma współpracy pomiędzy samorządami została wyróżniona w art. 74 ustawy o samorządzie gminnym [Dz. U. z 2023 r. poz. 40, 572, 1463, 1688] ze wskazaniem, że stroną takiego porozumienia mogą być nie tylko samorządy

⁹⁸ Informacje na temat projektu można znaleźć pod adresem: <https://www.gov.pl/web/mswia-instytucja-posredniczac/samorząd-bez-barier>.

⁹⁹ Zob. K. Piróg, P. Kowalski. 2022. *Publikacja podsumowująca doświadczenia z realizacji projektu pn. Samorząd bez barier*. s. 103-105.

gminne, ale również powiaty. Podstawowym elementem porozumienia jest wyróżnienie lidera oraz określenie zakresu zadań publicznych realizowanych wspólnie lub powierzonych do realizacji stronom porozumienia. Dobrą praktyką w odniesieniu do współpracy między samorządami prowadzonej na podstawie porozumienia jest wyróżnienie w strukturze lidera komórki organizacyjnej odpowiedzialnej za koordynowanie partnerskiej współpracy i realizację wspólnych zadań. Ważny element porozumienia międzygminnego określający nie tylko zakres współpracy, ale przede wszystkim jej cele, stanowi opracowanie strategii rozwoju ponadlokalnego.

Porozumienia międzygminne są często stosowaną formą współpracy pomiędzy samorządami w obrębie miejskich obszarów funkcjonalnych na potrzeby wdrażania Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ta forma współpracy została wybrana w przypadku 9 spośród 11 miejskich obszarów funkcjonalnych wdrażających Zintegrowane Inwestycje Terytorialne w województwie podkarpackim omówionych w jednym z wcześniejszych podrozdziałów niniejszego rozdziału). Jest to także najczęściej stosowana forma współpracy w ramach partnerstw wspomaganych przez Centrum Wsparcia Doradczego również omówionych w jednym z podrozdziałów niniejszego rozdziału.

Nieco większym stopniem formalizacji w porównaniu do porozumień cechują się **związki międzygminne** oraz związki powiatowo-gminne. Ta forma współpracy pomiędzy samorządami również została określona przepisami ustawy o samorządzie gminnym (w art. od 64 do 73). Związki gminne tworzone są w drodze uchwały podejmowanej przez rady gmin podejmujących tę formę współpracy. Kluczową różnicą w porównaniu do porozumień jest posiadanie przez związek międzygminny osobowości prawnej, a obligatoryjnym dokumentem regulującym zasady i zakres działalności związku jest statut. Organem stanowiącym i kontrolnym jest zgromadzenie, w którego skład wchodzi wójtowie gmin

tworzących związek. Organem wykonawczym związku jest zarząd. Członkiem związku może zostać także powiat, w wyniku czego powstaje związek powiatowo-gminny.

Minister właściwy do spraw administracji publicznej prowadzi rejestr związków. Z danych tego rejestru według stanu na 30 września 2023 r.¹⁰⁰ wynika, że gminy z województwa podkarpackiego partycypowały w 18 działających związkach, z czego 15 obejmowało wyłącznie gminy z województwa podkarpackiego, 2 związki zrzeszały gminy z województwa podkarpackiego oraz małopolskiego a 1 z województwa podkarpackiego i lubelskiego. Są to następujące związki:

1. Związek Gmin Bieszczadzkich z siedzibą w Lesku;
2. Związek Komunalny z siedzibą w Dębicy;
3. Związek Bieszczadzkich Gmin Pogranicza z siedzibą w Ustrzykach Dolnych;
4. Związek Międzygminny Wodociągów i Kanalizacji Wiejskich z siedzibą w Woli Rzędzińskiej¹⁰¹;
5. Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego z siedzibą w Dynowie;
6. Związek Gmin Dorzecza Wisłoki z siedzibą w Jaśle¹⁰²;
7. Międzygminny Związek Komunalny „Tañew” z siedzibą w Biłgoraju¹⁰³;
8. Związek Gmin Ziemi Przeworskiej z siedzibą w Zarzeczu;
9. Związek Gmin Dolnego Sanu z siedzibą w Stalowej Woli;
10. Związek Gmin Ziemi Lubaczowskiej z siedzibą w m. Lubaczów;
11. Międzygminny Związek Zaopatrzenia

¹⁰⁰ Źródło: <https://www.gov.pl/web/mswia/zarejestruj-zmien-statut-lub-wyrejestruj-zwiazek-miedzy-gminny-zwiazek-powiatow-zwiazek-powiatowo-gminny>.

¹⁰¹ Związek tworzy 5 gmin, w tym 3 gminy z województwa małopolskiego i 2 gminy z województwa podkarpackiego.

¹⁰² Związek tworzą 22 gminy, w tym 19 gmin z województwa podkarpackiego oraz 3 gminy z województwa małopolskiego.

¹⁰³ Związek tworzy 18 gmin, w tym 13 gmin z województwa lubelskiego oraz 5 gmin z województwa podkarpackiego.

- w Wodę Gmin Radomyśl Wielki i Wadowice Górne z siedzibą w Woli Wadowskiej;
12. Związek Gmin Dorzecza Łęgu z siedzibą w Gorzycach;
 13. Związek Międzygminny „Ziemia Leżajska” z siedzibą w m. Leżajsk;
 14. Związek Gmin Doliny Wielopolki i Tuszynki z siedzibą w Ropczycach;
 15. Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl z siedzibą w Przemyśle;
 16. Związek Gmin „Podkarpacka Komunikacja Samochodowa” z siedzibą w Rzeszowie;
 17. Celowy Związek Gmin „Eko-Logiczni” z siedzibą w Błażowej;
 18. Zagłębie Ambitnej Turystyki z siedzibą w gm. Jaśliska.

Działalność 5 spośród wyżej wymienionych związków¹⁰⁴ została poddana szczegółowej analizie z zastosowaniem metody studium przypadku w celu identyfikacji dobrych praktyk w zakresie współpracy. Wyniki przeprowadzonych analiz przedstawiono we wcześniejszych podrozdziałach niniejszego rozdziału.

Ponadto jednostki samorządu terytorialnego z województwa podkarpackiego są członkami 5 związków powiatowo-gminnych. Są to następujące związki:

1. Powiatowo-Gminny Związek Komunikacyjny z siedzibą w Jaśle;
2. „Ziemia Lubaczowska” z siedzibą w mieście Lubaczowie;
3. Bieszczadzki Związek Komunikacyjny z siedzibą w Ustrzykach Dolnych;
4. Partnerstwo Gmin Powiatu Brzozowskiego z siedzibą w Brzozowie;
5. Bieszczadzki Związek Powiatów i Gmin Pogranicza z siedzibą w Lesku.

Działalność związku „Ziemia Lubaczowska” oraz Partnerstwa Gmin Powiatu Brzozowskiego została poddana szczegółowej analizie z zastosowaniem metody studium przypadku w celu identyfikacji dobrych praktyk w zakresie

współpracy pomiędzy samorządami a wyniki przeprowadzonych analiz zostały omówione we wcześniejszych podrozdziałach niniejszego rozdziału.

Na terenie województwa podkarpackiego nie stwierdzono natomiast funkcjonowania związków powiatów.

Kolejny model współpracy pomiędzy samorządami stanowi powoływanie **stowarzyszeń samorządów**. Taka forma współpracy również została wymieniona w ustawie o samorządzie gminnym (w art. 84). Jak wskazano w poprzednim podrozdziale ta forma współpracy między samorządami może być uznana jako dobra praktyka w odniesieniu do miejskich obszarów funkcjonalnych. Rozwiązanie to jest stosowane w odniesieniu do 2 spośród 11 miejskich obszarów funkcjonalnych wyróżnionych w województwie podkarpackim m.in. na potrzeby wdrażania Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (Stowarzyszenie Rzeszowski Obszar Funkcjonalny oraz Stowarzyszenie MOF Jarosław-Przeworsk). Działalność obu stowarzyszeń została poddana szczegółowej analizie z zastosowaniem metody studium przypadku, a wyniki przeprowadzonych analiz zostały przedstawione w podrozdziale 13.1 stanowiącym część niniejszego rozdziału. Innymi przykładami współpracy pomiędzy samorządami omówionymi we wcześniejszych podrozdziałach niniejszego rozdziału są:

1. Stowarzyszenie Metropolia Krakowska;
2. Stowarzyszenie Aglomeracja Kalisko-Ostrowska;
3. Stowarzyszenie Rozwoju Międzygminnego Obszaru Metropolitalnego Oradea;
4. Stowarzyszenie Czwórmiasto;
5. Podkarpackie Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych;
6. Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych „Agglomeracja Rzeszowska”;
7. Związku Miast Polskich;
8. Stowarzyszenie Gmin Polska Sieć „Energie Cites”;
9. Stowarzyszenie Samorządów Euroregion Rostocze.

Wartą uwagi formą współpracy pomiędzy samorządami jest **realizacja wspólnych pro-**

¹⁰⁴ Zagłębie Ambitnej Turystyki, Związek Gmin Dorzecza Wisłoki, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl, Międzygminny Związek Zopatrzenia w Wodę Gmin Radomyśl Wielki i Wadowice Górne.

jektów zazwyczaj współfinansowanych ze środków zewnętrznych. Przykładami takich wspólnych projektów omówionych w ramach studium przypadku we wcześniejszych podrozdziałach niniejszego rozdziału są: „Blue Valley – Wiślanym Szlakiem” oraz „Youth Eco Parliament”.

Inną formą współpracy pomiędzy samorządami jest powoływanie wspólnych **spółek** w celu **realizacji usług społecznych** na obszarze obejmującym więcej niż jedną gminę. Przykład takiej spółki stanowi Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej w Rzeszowie S.A., którego właścicielem 100% akcji jest Związek Gmin Podkarpacka Komunikacja Samochodowa (ZGPKS). Przedsiębiorstwo to jest operatorem sieci komunikacyjnej pod nazwą Międzygminna Komunikacja Samochodowa (MKS) i świadczy usługi z zakresu transportu zbiorowego na terenie gmin członkowskich ZGPKS.

Mając na uwadze **zakres terytorialny** prowadzonej współpracy, można wyróżnić partnerstwa obejmujące dany miejski obszar funkcjonalny lub obszar metropolitalny, obszary geograficzne, turystyczne, kulturowe lub historyczne, obszary przygraniczne, a także współpracę o zasięgu międzynarodowym.

Przykładami miejskich obszarów funkcjonalnych poddanych analizie w ramach niniejszego badania za pomocą metody studium przypadku w celu identyfikacji dobrych praktyk są wszystkie **miejskie obszary funkcjonalne** wyróżnione w województwie podkarpackim oraz Aglomeracja Kalisko-Ostrowska, Legnicko-Głogowski Obszar Funkcjonalny i Miejski Obszar Funkcjonalny Miasta Północy. Z kolei omówionymi przykładami **obszarów metropolitalnych** są: Metropolia Krakowska, Obszar Metropolitalny Brna oraz Obszar Metropolitalny Oradei.

Omówionymi w niniejszym raporcie przykładami współpracy pomiędzy samorządami znajdującymi się na danym obszarze geograficznym, kulturowym, turystycznym lub historycznym są: Partnerstwo „Roztocze Środkowe”, Związek Gmin Dorzecza Wisłoki, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Związek Powiatowo-Gminny „Ziemia

Lubaczowska”, Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl, Obszar Jeziora Balaton.

Omówionym w niniejszym raporcie przykładem współpracy o zasięgu **międzynarodowym** stanowi stowarzyszenie Eurocities. Interesującym przykładem współpracy o zasięgu międzynarodowym prowadzoną pomiędzy samorządami miejskimi **Związek Miast Hanza (ang. Union of Cities THE HANSA)**. Nazwa związku nawiązuje do tradycji średniowiecznych związków miast zawieranych przede wszystkim w celach gospodarczych (głównie handlowych). Obecnie istniejący związek został założony w 1980 r. i zrzesza on 192 miasta z 16 europejskich państw, w tym 22 miasta z Polski. Podobnie jak w przypadku średniowiecznego poprzednika stolicą związku jest niemiecka Lubeka. W odróżnieniu jednak od hanzy działającej w średniowieczu w mniejszym stopniu kładziony jest akcent na aspekt gospodarczy ze skupieniem się przede wszystkim na aspektach związanych z turystyką i dziedzictwem kulturowym oraz współpracą transgraniczną, a także zrównoważonym rozwojem. Misją związku jest współpraca na rzecz zjednoczonej i pokojowej Europy¹⁰⁵.

Na podstawie analizy wykazu związków międzygminnych, w których partycypują gminy z województwa podkarpackiego, można stwierdzić, że tworzy je średnio 7 gmin. Największym związkiem pod względem liczby zrzeszonych gmin z województwa podkarpackiego jest Związek Gmin Dorzecza Wisłoki. Partycypuje w nim 19 podkarpackich gmin, a także 3 gminy z województwa małopolskiego. Drugi w województwie podkarpackim jest pod tym względem Związek Gmin „Podkarpacka Komunikacja Samochodowa” zrzeszający 18 gmin z województwa podkarpackiego. Zdarzają się jednak związki składające się zaledwie z dwóch gmin. Są to: Związek Komunalny z siedzibą w Dębicy oraz Międzygminny Związek Zaopatrzenia w Wodę Gmin Radomyśl Wielki i Wadowice Górne z siedzibą w Woli Wadowskiej.

¹⁰⁵ Źródło: <https://www.hanse.org/en/union-of-cities-the-hansa> [dostęp: 4.12.2023 r.].

Mając na uwadze **zakres tematyczny** prowadzonej współpracy, można wyróżnić współpracę o zakresie jednotematycznym i wielotematycznym. Za przykład współpracy jednotematycznej można podać przywoływany już Związek Gmin Podkarpacka Komunikacja Samochodowa czy związek komunalny z siedzibą w Dębicy, które zostały zawiązane w celu zapewnienia transportu zbiorowego na terenie partnerskich gmin. Z kolei za przykład współpracy wielotematycznej może posłużyć Związek Międzygminny „Ziemia Leżajska”, który został powołany w celu podejmowania działań w takich obszarach jak: prowadzenie inwestycji komunalnych w zakresie ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami i gospodarki wodnej, poprawa stanu czystości środowiska naturalnego i czystości wód, rozwijanie bazy rekreacyjnej dla turystyki, poprawa układów komunikacyjnych i infrastruktury drogowej, racjonalne gospodarowanie zasobami naturalnymi, przeciwdziałanie bezrobociu, profilaktyka i ochrona zdrowia, pomoc społeczna, ochrona zabytków, pomników i dziedzictwa kulturowego.

W **aneksie** do niniejszego raportu końcowego przedstawiono **tabele zawierające przyporządkowanie partnerstw**, które zostały poddane szczegółowej analizie w ramach niniejszego projektu badawczego z zastosowaniem metody studium przypadku do wyróżnionych modeli współpracy między samorządami.

13.6. Podsumowanie rozdziału

Podkarpackie samorzady przykładają względnie dużą wagę do współpracy z innymi

samorządami. Świadczy o tym to, że informacje na temat współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego znaleziono w zdecydowanej większości stron internetowych podkarpackich samorządów. Informacje na ten temat opublikowano na 144 stronach gmin, wszystkich 21 witrynach powiatów oraz na stronie Samorządu Województwa Podkarpackiego.

Poszukując modelu ścieżki rozwoju partnerstw między samorządami na przykładzie miejskich obszarów funkcjonalnych, można stwierdzić, że impuls do nawiązania takiego partnerstwa mogą stanowić czynniki wewnętrzne (np. zdiagnozowanie występowania jakiegoś problemu na danym obszarze, którego rozwiązanie jest możliwe wyłącznie wspólnymi siłami). Mogą to być również czynniki zewnętrzne, czego dobrym przykładem jest wdrożenie mechanizmu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Kolejny etap stanowi instytucjonalizacja. Podczas tego etapu określone są zasady współpracy oraz zawierane jest porozumienie. Dobrą praktyką w zakresie wzmacniania instytucjonalizacji jest powołanie stowarzyszenia, stworzenie biura oraz zatrudnienie stałego personelu. Kolejny etap stanowi opracowanie strategii rozwoju MOF. Ważną kwestią jest zaangażowanie przedstawicieli głównych interesariuszy na każdym etapie procesu rozwoju partnerskiej współpracy. Ważną rolę odgrywa także prowadzenie odrębnej strony internetowej lub wyróżnienie zakładki zawierającej informacje o działaniach podejmowanych w ramach współpracy między samorządami.

14. WZMACNIANIE WSPÓŁPRACY I PARTNERSTWA POMIĘDZY PODMIOTAMI PUBLICZNYMI, PRYWATNYMI, SEKTOREM NAUKI I SPOŁECZEŃSTWEM OBYWATELSKIM

14.1. Rady działalności pożytku publicznego oraz inne rady społeczne

Ważną płaszczyznę współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim stanowią rady działalności pożytku publicznego.

W zakresie Podkarpackiej Rady Działalności Pożytku Publicznego na stronie internetowej Samorządu Województwa Podkarpackiego zamieszczono informacje na temat składu Rady, w którym można wyróżnić przedstawicieli Marszałka Województwa Podkarpackiego, przedstawiciela Wojewody Podkarpackiego, reprezentantów Sejmiku Województwa Podkarpackiego oraz członków organizacji pozarządowych wraz ze wskazaniem reprezentowanego stowarzyszenia lub fundacji. W skład Rady wchodzi przedstawiciele m. in. LGD Stowarzyszenia „Partnerstwo dla Ziemi Niżańskiej”, Stowarzyszenia „EKOSKOP” czy Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia Pro Carpathia. Poza składem na stronie znaleźć można regulamin organizacji i trybu powoływania członków Rady Działalności Pożytku Publicznego, protokoły z posiedzeń Rady oraz dane kontaktowe.

Podczas wywiadów pogłębionych z członkami Podkarpackiej Rady Działalności Pożytku Publicznego bardzo duże znaczenie przypisywano obecności w jej składzie osób reprezentujących podmioty z różnych części województwa.

„Udział w takiej Radzie mogą mieć ludzie z różnych części województwa. To już jest istotne, że to nie są tylko organizacje gdzieś tam skupione wokół Rzeszowa blisko”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Wśród członków Rady pojawiały się opinie wyrażające poczucie niewykorzystywania jej pełnego potencjału.

„Sama Rada powinna działać trochę lepiej. Przepraszam za mój komentarz, ale [...] liczba posiedzeń i tematów, które są omawiane, to jest [...] niewielki procent problemów, które [...] »zżerają« organizacje pozarządowe”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Jako przyczynę niewystarczająco efektywnego funkcjonowania Rady należy zdaniem rozmówców upatrywać nie tylko w określonym sposobie organizacji jej prac, ale także w instrumentalnym podejściu ze strony niektórych osób powołanych w charakterze członków.

„[...] Często ludzie też przychodzą w takie miejsca na zasadzie: fajnie będzie, bo mogę pokazać, że ja czy moja organizacja jesteśmy w Radzie [...]. Jest to takie trochę nobliwe. Można się tym pochwalić. No ale jak trzeba już robić, no to już niekonieczne, bo to jest czas wolny, za to nam nie płacą”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

W zakresie Podkarpackiej Wojewódzkiej Rady Dialogu Społecznego znajdują się informacje na temat składu Rady, który tworzą przedstawiciele strony samorządowej, w tym Marszałek Województwa, Prezydent Miasta Stalowej Woli oraz Burmistrz Sędziszowa Małopolskiego, przedstawiciele strony rządowej, w tym Wojewoda Podkarpacki, Dyrektor Biura Wojewody Podkarpackiego i Pełnomocnik Wojewody Podkarpackiego ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych, a także przedstawiciele pracowników i pracodawców, w tym m.in. Przewodniczący Zarządów Regionalnych NZSS „Solidarność”, przedstawiciele Zarządu Wojewódzkiego Forum Związków Zawodowych Województwa Podkarpackiego, przedstawiciele Związków Rzemiosła Polskiego czy reprezentanci Związku Pracodawców Business Centre Club.

Podczas analizy treści zawartej na stronach internetowych starostw znajdowano również

informacje dotyczące powiatowych rad działalności pożytku publicznego. Za przykład mogą posłużyć informacje dotyczące takich podmiotów jak: Powiatowa Rada Działalności Pożytku Publicznego w Brzozowie, Powiatowa Rada Działalności Pożytku Publicznego w Dębicy, Powiatowa Rada Działalności Pożytku Publicznego w Jarosławiu, Rada Organizacji Pozarządowych Powiatu Krośnieńskiego, Powiatowa Rada Działalności Pożytku Publicznego w Lubaczowie, Powiatowa Rada Działalności Pożytku Publicznego w Mielcu, Powiatowa Rada Działalności Pożytku Publicznego w Przemyśle i Rada Organizacji Pozarządowych Powiatu Stalowowolskiego.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano, że rady działalności pożytku publicznego mogą odgrywać ważną rolę we wzmacnianiu współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi a organizacjami pozarządowymi i szeroko rozumianym społeczeństwem obywatelskim. Jednak żeby rady mogły wywiązywać się z tej roli, ważne jest zapewnienie odpowiednich warunków ich funkcjonowania. Jednym z takich warunków zdaniem rozmówców jest zapewnienie odpowiedniej struktury rady, w której większość powinni stanowić reprezentanci organizacji pozarządowych.

Wskazywanym podczas wywiadów pogłębionych przykładem wzmacniania partnerstwa pomiędzy samorządem a społeczeństwem obywatelskim jest funkcjonowanie rad młodzieżowych, rad seniorów, rad kobiet, a z podmiotami gospodarczymi – rad biznesu.

Innym przykładem wzmacniania współpracy pomiędzy samorządem a społeczeństwem obywatelskim wskazywanym podczas wywiadów pogłębionych jest współpraca z uniwersytetami trzeciego wieku jako reprezentantami środowisk seniorów.

„Bardzo często[...] korzystamy [...] z tej organizacji z tego względu, że realizując te projekty dla nich, realizujemy również zapotrzebowanie, jakie wynika z naszych diagnoz dla osób starszych”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

14.2. Współpraca organizacji pozarządowych z przedsiębiorstwami i sektorem nauki

Podczas wywiadów pogłębionych z przedstawicielami nauki i szkolnictwa wyższego wskazywano na prowadzenie współpracy zarówno z sektorem publicznym, jak i z sektorem prywatnym. W mniejszym stopniu wskazywano na prowadzenie współpracy z konkretnymi organizacjami pozarządowymi. Jest to spowodowane tym, że potencjał konkretnych organizacji pozarządowych oraz zakres ich działalności jest zazwyczaj niewielki, a z perspektywy szkół wyższych znalezienie płaszczyzny do współpracy staje się nieco trudniejsze. Nawiązanie takiej współpracy byłoby łatwiejsze w przypadku postulowanej podczas wywiadów pogłębionych większej federalizacji organizacji pozarządowych. O ile pojedyncza niewielka organizacja zazwyczaj nie dysponuje wystarczającym potencjałem, by być atrakcyjnym partnerem do współpracy ze szkołą wyższą, to federacja organizacji działających w danej dziedzinie takim potencjałem zdecydowanie może dysponować.

Powyższe nie oznacza, że współpraca pomiędzy uczelniami a organizacjami pozarządowymi nie jest prowadzona lub jest prowadzona wyłącznie z dużymi organizacjami. Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano na liczne przedsięwzięcia realizowane przez uczelnie wspólnie z organizacjami pozarządowymi w zależności od tematyki prowadzonego kształcenia oraz badań. Nie zawsze jest to sformalizowana współpraca pomiędzy instytucjami. Niekiedy przybiera ona postać zaangażowania pracowników uczelni w grona eksperckie wspierające organizacje pozarządowe lub odwrotnie, działacze społeczni są zapraszani do udziału np. w konferencjach naukowych, jako wykładowcy lub jako eksperci reprezentujący tzw. otoczenie społeczno-gospodarcze.

Podczas wywiadów pogłębionych, ale także podczas zogniskowanego wywiadu grupowego wskazywano, że słabą stroną w odniesieniu do organizacji pozarządowych działających

nie tylko w województwie podkarpackim, ale także w innych województwach czy na poziomie ogólnopolskim, jest zbytne uzależnienie się od źródeł finansowania pochodzących ze środków publicznych oraz zorientowanie na realizację zadań zleczanych przez instytucje publiczne, w zbyt małym stopniu prowadzona jest współpraca pomiędzy organizacjami pozarządowymi a podmiotami publicznymi. Wskazywano, że w tym zakresie występuje bardzo duży a zarazem niewykorzystywany w pełni potencjał, ponieważ przedsiębiorstwa w coraz większym stopniu dostrzegają znaczenie tzw. społecznej odpowiedzialności biznesu. Atutem partnerstwa i współpracy organizacji pozarządowych z biznesem jest to, że w odróżnieniu od jednostek sektora publicznego przedsiębiorstwa są w mniejszym stopniu ograniczone regulacjami prawnymi dotyczącymi sposobu wydatkowania środków. To powoduje, że wsparcie uzyskiwane z sektora publicznego jest zazwyczaj łatwiejsze do rozliczenia.

Dobłą płaszczyzną do współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi oraz sektorem prywatnym jest wspólny cel rozwojowy, który w przypadku organizacji pozarządowych wiąże się z realizacją założonej misji społecznej, a w przypadku przedsiębiorstw stanowi pewną formę inwestycji dającą perspektywę późniejszych korzyści biznesowych. Przykład takiej sytuacji dobrze oddają następujące słowa wypowiedziane przez przedstawiciela organizacji pozarządowej podczas wywiadu pogłębianego.

„Nasza organizacja [...] oprócz tej współpracy takiej z JST, nasze działania są nakierowane właśnie na taki szeroko rozumiany, zrównoważony rozwój Bieszczadów [...] Więc współpracujemy z takimi organizacjami i z takim biznesem, który jakby zgodnie z naszą ideą też prowadzi działalność”.

Źródło: Wywiad pogłębiany z przedstawicielem sektora społecznego.

Dobry przykład zacieśniania współpracy międzysektorowej w przypadku posiadania

wspólnego celu w szczególności w obliczu nadzwyczajnej sytuacji stanowi zryw pomocy świadczonej uchodźcom z Ukrainy, w którą były zaangażowane zarówno instytucje publiczne, podmioty prywatne, organizacje pozarządowe oraz osoby fizyczne.

„Rzeczywiście ta współpraca przebiega na wielu polach. Widać ją było najlepiej [...] w przypadku konfliktu zbrojnego na Ukrainie i tego napływu uchodźców. Wtedy [...] to jakby było wszystko sfokusowane. I organizacje pozarządowe i przedsiębiorcy, no i władze miasta, urzędnicy, wszyscy współpracowali w jednym celu, w celu pomocy uchodźcom z Ukrainy”.

Źródło: Wywiad pogłębiany z przedstawicielem sektora społecznego.

Inny przykład współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi a sektorem prywatnym świadczący zarazem o dużym znaczeniu kapitału społecznego dla efektywności takiej współpracy stanowi wsparcie ze strony członków organizacji będących przedsiębiorcami lub zatrudnionych w sektorze prywatnym.

„Jeżeli potrzebujemy koparko-ładowarki, to mamy swoich przedsiębiorców, którzy też są członkami naszej organizacji i zawsze możemy liczyć tam na pomoc”.

Źródło: Wywiad pogłębiany z przedstawicielem sektora społecznego.

Jako zagrożenie dla współpracy międzysektorowej wskazywano instrumentalne traktowanie takiej współpracy przez lokalnych polityków.

„My organizowaliśmy konferencje, zapraszaliśmy też ciekawe osoby na spotkania z przedsiębiorcami. Jak zwykle w takich sytuacjach, gdzieś tam pojawiała się polityka. Jak się pojawili wójtowie albo kandydaci na wójta, burmistrza, no to już próbowali jakby tu swoje interesy przy tej okazji realizować i to jakoś tak umarło”.

Źródło: Wywiad pogłębiany z przedstawicielem sektora społecznego.

14.3. Partnerstwa publiczno-prywatne

Partnerstwa publiczno-prywatne w województwie podkarpackim, ale także w innych województwach podejmowane są rzadko. Rozmówcy udzielający wywiadów pogłębi-nych mieli bardzo duże trudności ze wskazaniem jakichkolwiek przykładów przedsięwzięć realizowanych w województwie podkarpackim w formie partnerstw publiczno-prywatnych. Na podstawie wypowiedzi rozmówców reprezentujących samorządy można zasadniczo wyróżnić dwie postawy wobec partnerstwa publiczno-prywatnego. Za dominującą można uznać postawę przesycną obawami wobec realizacji przedsięwzięć w tej formule. Obawy te dotyczą przede wszystkim trudności w zapewnieniu przejrzystości realizacji tego typu przedsięwzięć. Ze względu na brak dobrych praktyk w tym zakresie występuje duże ryzyko popełnienia jakiegoś błędu, który z kolei może stać się podstawą do pojawienia się zarzutów o popełnienie przestępstwa.

Dlatego niektórzy rozmówcy reprezentujący samorządy zdecydowanie odrzucali możliwość realizacji przedsięwzięć w tej formule.

„Tu takie bardzo ostrożne podejście jest do tego w ogóle samorządu związanego z jakimś tam ryzykiem właściwej umowy i efektów końcowych. [...] Gdzieś tam temat się przewija, natomiast na ten moment nic tam na horyzoncie nie ma...”

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

„U nas generalnie nie realizujemy tego typu projektów. Z tego co wiem, to byłaby to ostateczność, jeżeli chodzi o współpracę, realizację inwestycji. Generalnie inwestycje są realizowane przez samą gminę [...] Tak myślę, że tu jest postrzegane jako po prostu rodzaj jakiegoś tam kredytu, który po prostu nie jest na tyle opłacalny. I wydaje mi się, że kwestie prawne są najbardziej takim elementem hamulcowym”

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

„Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym jest moim zdaniem zbyt sztywną i martwą ustawą. My oczywiście jeśli współpracujemy, to tylko na zasadzie takiej, kiedy przedsiębiorca przychodzi do nas i potrzebuje coś załatwić, no to staramy się jakby wychodzić mu naprzeciw. Być takim partnerem do rozmowy z przedsiębiorcami, żeby to miasto się rozwijało, mówimy tu o budowie jakichś hoteli, ale jak gdyby takich wspólnych inicjatyw nie tworzymy”

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Rozmówcy przejawiający drugą postawę dostrzegali pewien potencjał w realizacji przedsięwzięć w formie partnerstwa publiczno-prywatnego, a także pewien zakres działań w reprezentowanych przez nich samorządach, które mogłyby być realizowane w tej formule. Jednak również wśród tych osób dominowało przekonanie o dużym ryzyku wynikającym z braku wiedzy oraz dobrych praktyk, jak tego typu przedsięwzięcia realizować, by nie narazić się na ryzyko zarzutów o popełnienie przestępstwa. Za przykład takiego podejścia można uznać poniższą wypowiedź sformułowaną podczas wywiadu pogłębionego:

„Nie udało nam się. Znaczący powiem tak, formuła jest bardzo ciekawa w przepisach, jeżeli chodzi o PPP. [...] Pewnie mamy infrastrukturę, którą by można było w tym formacie spróbować, na jej podstawie świadczyć mieszkańcom usługi. Natomiast nie ma chyba przekonania zarówno ze strony samorządu, jak i ze strony tego powiedzmy drugiego sektora, czyli przedsiębiorców”

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano zarazem, że barierę stanowią nie tylko obawy po stronie samorządowców, ale także brak odpowiedniego partnera działającego lokalnie po stronie przedsiębiorców.

„Zastanawialiśmy się w ostatnich latach nad realizacją co najmniej 2 projektów w tej formule, ale tak naprawdę analiza nasza wskazała na

to, że ta formuła nie byłaby dobra i korzystna do realizacji tych projektów, o których właśnie myśleliśmy, do których chcieliśmy angażować właśnie partnerów prywatnych. No i też powiem uczciwie, że są pewne trudności ze znalezieniem zainteresowanych partnerów prywatnych do realizacji projektów w tej formule. Myślę, że nasi tutaj przedsiębiorcy, bo to głównie o nich myślimy, nie są po prostu zainteresowani realizacją. Albo są za mali, albo generalnie działają w zupełnie innych branżach, żeby tutaj zainteresować realizacją projektów w tej formule”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

„Były nawet rozmowy prowadzone. Chciano wprowadzić takie partnerstwo publiczno-prywatne [...], to wycofała się strona biznesowa. To nie było tak, że miasto przestraszyło się czegoś. Tutaj tamta druga strona się tylko wycofała. Być może, że w przyszłości będzie pole do realizacji takich pomysłów [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Odpowiedź na brak wiedzy oraz dobrych praktyk w zakresie realizacji przedsięwzięć w formie partnerstwa publiczno-prywatnego stanowi utworzenie Centralnej Jednostki Partnerstwa Publiczno-Prywatnego działającej w strukturze Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej. Jej zadania obejmują m.in.:

- koordynację działań administracji państwowej w przedmiocie PPP,
- monitoring przedsięwzięć PPP,
- analizy w obszarze PPP,
- działania legislacyjne w obszarze PPP,
- organizowanie szkoleń, warsztatów i innych inicjatyw w zakresie PPP,
- udzielanie wsparcia merytorycznego podmiotom publicznym przygotowującym i realizującym projekty PPP,
- opracowywanie wytycznych, standardów oraz wzorcowych dokumentów wspierających rozwój formuły PPP¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Źródło: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/partnerstwo-publiczno-prywatne>.

Jednostka prowadzi swój portal informacyjny¹⁰⁷, gdzie można znaleźć m.in. informacje dotyczące unijnych i krajowych regulacji prawnych dotyczących PPP wraz z wyjaśnieniami i komentarzami, bazę wiedzy mającą za zadanie w przystępny i kompleksowy sposób przybliżyć odbiorcy informacje na temat realizacji projektów w formie PPP. Osoba odwiedzająca tę zakładkę może zapoznać się m.in. z doświadczeniami europejskimi w tym zakresie, materiałami szkoleniowymi, w tym kursami e-learningowymi czy publikacjami. Na portalu zamieszczono także ofertę szkoleniowo-doradczą świadczoną przez Centralną Jednostkę. Portal zawiera także informacje dotyczące analizy rynku PPP, w tym bazę zawartych umów PPP oraz bazę potencjalnych projektów PPP.

Spośród 179 podpisanych umów ujętych w bazie zaledwie 3 dotyczą projektów realizowanych na terenie województwa podkarpackiego. Dwa z nich są realizowane przez Samorząd Województwa Podkarpackiego, a jeden przez Powiat Brzozowski. Są to następujące projekty:

- „Utrzymanie i zarządzanie siecią szerokopasmową w ramach projektu „Sieć Szerokopasmowa Polski Wschodniej – województwo podkarpackie”;
- Świadczenie usług polegających na organizacji imprez i zarządzaniu Centrum Wystawienniczo-Kongresowym Województwa Podkarpackiego w Jasionce;
- Świadczenie usług w zakresie publicznego transportu zbiorowego na terenie powiatu brzozowskiego.

Przedmiotem koncesji w ramach projektu „Świadczenie usług polegających na organizacji imprez i zarządzaniu Centrum Wystawienniczo-Kongresowym Województwa Podkarpackiego w Jasionce” jest świadczenie przez Koncesjonariusza kompleksowych usług w zakresie organizacji, pozyskiwania, prowadzenia i produkcji imprez zapewniających optymalne wykorzystanie potencjału obiektu Koncesjodawcy, w tym w zakresie kreowania

¹⁰⁷ Źródło: ppp.gov.pl.

i promowania ich marki, a także usług w zakresie utrzymania i zarządzania (technicznego, eksploatacyjnego oraz komercyjnego) Centrum Wystawienniczo-Kongresowym Województwa Podkarpackiego zgodnie z jego przeznaczeniem. Wartość nakładów inwestycyjnych została określona na ponad 43 mln zł. Okres obowiązywania umowy obejmuje 15 lat (od 2016 r. do 2031 r.). Koncesjonariuszem jest CWK-Operator Sp. z o.o., a jego wynagrodzeniem za wykonywanie przedmiotu koncesji jest prawo do wykonywania usług będących przedmiotem koncesji oraz płatność ze strony Koncesjodawcy.

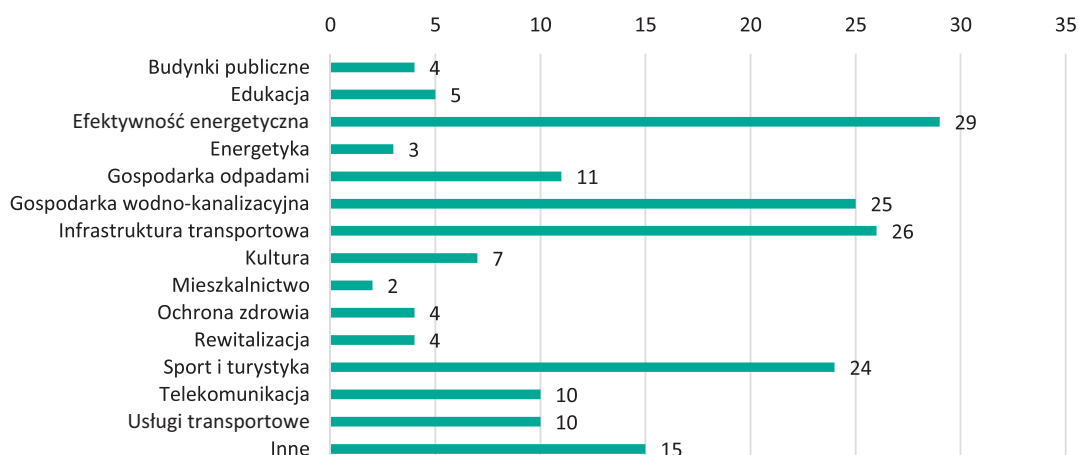
Przedmiotem projektu „Utrzymanie i zarządzanie siecią szerokopasmową w ramach projektu „Sieć Szerokopasmowa Polski Wschodniej – województwo podkarpackie” jest wybór partnera prywatnego do realizacji szkieletowej i dystrybucyjnej sieci szerokopasmowej oraz utrzymania i zarządzania siecią SSPW, jak również świadczenia usług z jej wykorzystaniem. Wartość nakładów inwestycyjnych została określona na niemal 311 mln zł. Okres obowiązywania umowy obejmuje 123 miesiące (od 2013 r. do 2023 r.). Koncesjonariuszem jest przedsiębiorstwo Otwarte Regionalne Sieci Szerokopasmowe Sp. z o.o., a jego wynagrodzeniem za wykonanie przedmiotu umowy są opłaty pobierane od konsumentów usług świadczonych w ramach umowy, częściowo wynagrodzenie za roboty i dostawy w zakresie w jakim są one refundowane podmiotowi publicznemu jako beneficjentowi pomocy UE. Partner prywatny (Operator Infrastruktury) nie będzie mógł świadczyć usług detalicznych, jedynie hurtowe. Przedsięwzięcie jest współfi-

nansowane w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej 2007–2013.

Przedmiotem projektu „Świadczenie usług w zakresie publicznego transportu zbiorowego na terenie powiatu brzozowskiego” jest świadczenie usług w zakresie publicznego transportu zbiorowego. Wartość świadczonych usług została określona na 450 tys. zł. Okres obowiązywania umowy obejmuje 6 miesięcy (od stycznia do czerwca 2022 r.). Jako koncesjonariusz zostało wyłonione przedsiębiorstwo: Adam Supeł, Bożena Supeł Przewóz Osób „Gustek-trans” s.c.

Najwięcej umów uwzględnionych w bazie dotyczy przedsięwzięć realizowanych na terenie województwa mazowieckiego (36). Na tle pozostałych województw wyróżniają się także śląskie (24 umowy), pomorskie (22 umowy), dolnośląskie (19 umów) oraz małopolskie i wielkopolskie (po 15 umów). Zauważalna jest niska liczba umów dotyczących projektów realizowanych w województwach Polski Wschodniej. Zaledwie 2 umowy dotyczą projektów realizowanych na terenie województwa lubelskiego, w przypadku województwa świętokrzyskiego podobnie jak w odniesieniu do województwa podkarpackiego są to 3 umowy, a w przypadku województwa podlaskiego – 5. Nieco lepsza sytuacja występuje w odniesieniu do województwa warmińsko-mazurskiego z 10 umowami.

Znajdujące się w bazie umowy przyporządkowano do kilkunastu kategorii. Najwięcej projektów przypisano do kategorii efektywność energetyczna, infrastruktura transportowa, gospodarka wodno-kanalizacyjna oraz sport i rekreacja.

Wykres 111. Kategorie projektów realizowanych w formule partnerstwa publiczno-prywatnego (stan na 9.11.2023 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej.

14.4. Program „Rozwój lokalny” jako dobra praktyka w zakresie wzmocnienia współpracy i partnerstwa

Za dobrą praktykę w zakresie wzmocnienia współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim można uznać realizację projektów w ramach Programu „Rozwój Lokalny” współfinansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2014–2021 oraz Budżetu Państwa. Program ten został skierowany do miast średniej wielkości oraz małych zidentyfikowanych w Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju 2020 jako miasta z trudną sytuacją społeczno-gospodarczą. Zidentyfikowano 255 takich miast, w tym 14 z województwa podkarpackiego¹⁰⁸. Proces naboru projektów obejmował kilkietapową procedurę. Pierwszy etap obejmował złożenie fiszek projektowych prezentujących podstawowe założenia przygotowanych projektów (zarysów projektów). Do tego etapu przystąpiło 212 uprawnionych miast. Po ocenie formalnej i merytorycznej złożonych zarysów projektów do kolejnego etapu procedury naboru zakwalifikowano projekty złożone przez 54 miasta, a 13 zarysów

projektów umieszczono na liście rezerwowej. Na kolejnym etapie procedury naboru zadaniem wnioskodawców było przygotowanie Kompletnych Propozycji Projektów. Zadanie to obejmowało partycypacyjne przygotowanie m.in. planu rozwoju lokalnego oraz planu rozwoju instytucjonalnego we współpracy z szerokim gronem partnerów reprezentujących organizacje pozarządowe, społeczeństwo obywatelskie, sektor prywatny oraz środowiska naukowe przy wsparciu ze strony ekspertów Związku Miast Polskich. Wsparcie w ramach Programu otrzymało 29 miast, w tym 6 z województwa podkarpackiego: Jarosław, Jasło, Krosno, Nisko, Przemyśl oraz Stalowa Wola.

Podczas wywiadów pogłębionych rozmówcy reprezentujący wymienione miasta wskazywali na duże znaczenie tego projektu w procesie zaangażowania obywateli oraz wzmocnienia partnerskiej współpracy, ale także w zakresie podejścia do planowania rozwoju lokalnego. Wskazywano, że już sam udział w przygotowaniu projektów stanowił wartość w postaci wzmocnienia zaangażowania i współpracy.

„Samo przygotowywanie się do złożenia tych projektów, wniosków, współpraca bardzo szeroka z mieszkańcami, ale też badanie, bo całe przygotowania były poprzedzone dosyć takimi szerokimi badaniami różnych grup społecz-

¹⁰⁸ Źródło: https://www.eog.gov.pl/media/71469/Annex_1_List_of_255_towns.pdf.

nych i firm, i uczniów, i mieszkańców z różnych grup, to naprawdę dały nam po pierwsze dużo materiału do takiego zastanowienia, ale druga sprawa, już sama praca nad projektami nauczyła nas trochę współpracy i z organizacjami pozarządowymi, i z mieszkańcami, i też międzywydziałowo, międzyjednostkowo. Naprawdę sporo osób było w to zaangażowanych. Bardzo często zdarzało się tak, że duża część osób w zasadzie po raz pierwszy pracowała w taki sposób tak szeroko, tak że samo to było już bardzo, bardzo dużą wartością [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

14.5. Podsumowanie rozdziału

Ważną płaszczyzną współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim stanowią rady działalności pożytku publicznego. Dobrą praktykę stanowi zapewnienie większości w składzie takiej rady przedstawicielom sektora społecznego.

Podkarpackie szkoły wyższe prowadzą współpracę z organizacjami pozarządowymi, jednak w przypadku niewielkich organizacji ograniczenie stanowi ich relatywnie niewielki potencjał. Dobrą praktyką w tym zakresie jest powoływanie federacji organizacji pozarządowych działających w określonych obszarach. Federacje ze względu na większy potencjał od pojedynczych organizacji mogą się jawić jako bardziej atrakcyjny partner do współpracy dla jednostek administracji publicznej, przedsiębiorstw oraz szkół wyższych.

W województwie podkarpackim, ale także w innych polskich regionach bardzo rzadko podejmowana jest współpraca na podstawie partnerstwa publiczno-prywatnego. Wynika to z obaw powodowanych trudnościami w zapewnieniu przejrzystości realizacji tego typu przedsięwzięć. Ze względu na brak dobrych praktyk pojawiają się obawy o popełnienie jakiegoś błędu, który z kolei może stać się podstawą do pojawienia się zarzutów o popełnienie przestępstwa. Dobrą praktyką w tym zakresie jest utworzenie Centralnej Jednostki Partnerstwa Publiczno-Prywatnego działającej w strukturze Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, której zadaniem jest m.in. udzielanie wsparcia merytorycznego podmiotom publicznym przygotowującym i realizującym projekty w formule partnerstwa publiczno-prywatnego.

Dobrą praktykę w zakresie wzmacniania współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim stanowi realizacja projektów w ramach Programu „Rozwój Lokalny” współfinansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2014–2021 oraz Budżetu Państwa. Kluczowym założeniem projektów realizowanych w ramach tego programu jest opracowanie i wdrażanie planów rozwoju lokalnego z zapewnieniem partnerskiej współpracy strony samorządowej z przedsiębiorstwami, sektorem nauki, organizacjami pozarządowymi oraz społeczeństwem obywatelskim.

15. REGIONALNA POLITYKA MIGRACYJNA

Zagadnienie stworzenia i wdrożenia skutecznej polityki migracyjnej na poziomie regionalnym stanowi jedno z najtrudniejszych, ale zarazem najważniejszych wyzwań w kontekście wzmacniania kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim. Dane statystyczne ukazujące procesy i trendy, na podstawie których opracowywane są prognozy demograficzne jednoznacznie wskazują, że bazując na czynnikach endogennych nie jest możliwe odwrócenie lub chociaż zatrzymanie procesu ubytku mieszkańców województwa podkarpackiego. Skuteczność ogólnopolskich programów, mających na celu zwiększenie dzietności, mimo ponoszenia dużych nakładów finansowych, okazuje się niewielka. Niższy poziom wynagrodzeń w województwie podkarpackim (w szczególności w powiatach poza Rzeszowem) w relacji do średniej krajowej a także w porównaniu do państw z zachodniej i północnej części Unii Europejskiej można uznać za jeden z głównych czynników powodujących odpływ przede wszystkim ludzi młodych. Innym istotnym czynnikiem skutkującym odpływem młodych mieszkańców województwa podkarpackiego jest ich wyjazd do innych województw w celu podjęcia studiów, w wyniku czego część osób wybierających studia w innych województwach nie wraca już do województwa podkarpackiego po ich ukończeniu.

„[...] Obserwujemy duży odpływ, szczególnie właśnie ludzi młodych, którzy kończą szkoły średnie i właśnie wybierają się gdzieś tam na studia do większych ośrodków. Bardzo często jest tak, że po prostu nie wracają”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

W tym kontekście podczas wywiadów pogłębionych wskazywano na problem niedostosowania kształcenia (w szczególności na poziomie wyższym) do potrzeb regionalnego lub lokalnych rynków pracy. To powoduje, że absolwenci kierunków prowadzących kształcenie w zawodach, na które nie ma zapotrze-

bowania na regionalnym rynku pracy, chcąc wykonywać pracę w swoim zawodzie, muszą jej poszukiwać poza województwem podkarpackim.

Relatywnie niski poziom wynagrodzeń skutkuje również niską atrakcyjnością województwa podkarpackiego dla cudzoziemców. Podczas wywiadów pogłębionych pojawiały się wypowiedzi akcentujące, że ze względu na niski poziom wynagrodzeń w województwie podkarpackim pełni ono przede wszystkim rolę tranzytową dla cudzoziemców wybierających docelowo inne województwa w Polsce lub decydujących się na wyjazd do państw Europy Zachodniej. Podczas wywiadów wskazywano, że takie zjawisko było szczególnie wyraźnie widoczne podczas kryzysu uchodźczego spowodowanego agresją zbrojną Rosji na Ukrainę. Mimo że ze względu na swoje przygraniczne położenie województwo podkarpackie stało się miejscem napływu bardzo dużej liczby uchodźców, to podczas wywiadów wskazywano, że relatywnie niewielka część z nich osiedliła się w podkarpackich miejscowościach. Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano na wzrastające zapotrzebowanie na pracowników z zagranicy ze względu na coraz większe niedobory występujące na regionalnym i krajowym rynku pracy.

„Będziemy tych pracowników potrzebowali jeszcze więcej. Oczywiście kulturowo najbliżsi nam są pracownicy z Ukrainy, czy gdzieś Słowianie tutaj ze Wschodu czy z Białorusi. Natomiast czy chcemy, czy nie chcemy, nie unikniemy tego i wiemy też, że coraz więcej będzie pracowników, zresztą już to widać, z Azji, z Indii będzie przyjeżdżało do nas, ze Sri Lanki, Azjatów, którzy są bardzo pracowici, to trzeba powiedzieć. No i to też jest dla nich jakaś szansa, ale myślę, że dla gospodarki Polski też jest szansa”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora nauki, szkolnictwa wyższego, B+R.

Zagadnienie regionalnej polityki migracyjnej przysparzało bardzo dużo trudności rozmówcom udzielającym wywiadów. Z jednej

strony wskazywano, że za kreowanie i prowadzenie polityki migracyjnej są odpowiedzialne przede wszystkim centralne władze państwowe, a możliwości działania w tym zakresie na poziomie samorządu województwa są bardzo ograniczone. Z drugiej strony, część rozmówców nie chciała wypowiadać się na ten temat. Niechęć do wypowiadania się na ten temat w dużym stopniu wynikała z tego, że wywiady były prowadzone w czasie kampanii przedwyborczej do parlamentu, w ramach której tematyka migrantów stanowiła jeden z głównych motywów podnoszony przez różne strony sceny politycznej z dominacją przekazów kształtujących negatywny stosunek do migrantów. Za przykłady takich przekazów można uznać treści wskazujące na wydawanie zbyt dużej liczby pozwoleń na pracę, uwypuklanie zagrożeń w związku z próbami nielegalnego przekraczania granicy polsko-białoruskiej przez osoby pochodzące z Afryki oraz Azji, oraz w związku z napływem imigrantów na włoską wyspę Lampedusa, rozważany na poziomie Unii Europejskiej mechanizm relokacji uchodźców i nakładaniem kar na państwa członkowskie odmawiające przyjmowania uchodźców oraz wzbudzaną niechęć do uchodźców z Ukrainy jako beneficjentów świadczeń socjalnych oraz konkurentów dla polskich pracowników na rynku pracy.

Nie kwestionując realnych zagrożeń wynikających z niekontrolowanej, nielegalnej imigracji, zauważenia wymaga, że nasilone, choćby nawet krótkotrwałe, prezentowanie tego typu przekazów w czasie kampanii wyborczej może mieć swoje długotrwałe konsekwencje w postaci wzrastającej niechęci do obcokrajowców. To z kolei może stanowić poważną barierę utrudniającą czy wręcz uniemożliwiającą zaprojektowanie oraz wdrożenie skutecznej polityki migracyjnej.

Mając na uwadze zjawiska i procesy występujące na poziomie globalnym, takie jak konflikty zbrojne, pogarszający się stan środowiska naturalnego, przeludnienie niektórych części świata powiązane z braku dostępu do zasobów umożliwiających nie tylko zapewnienie odpowiedniej jakości życia, ale wręcz prze-

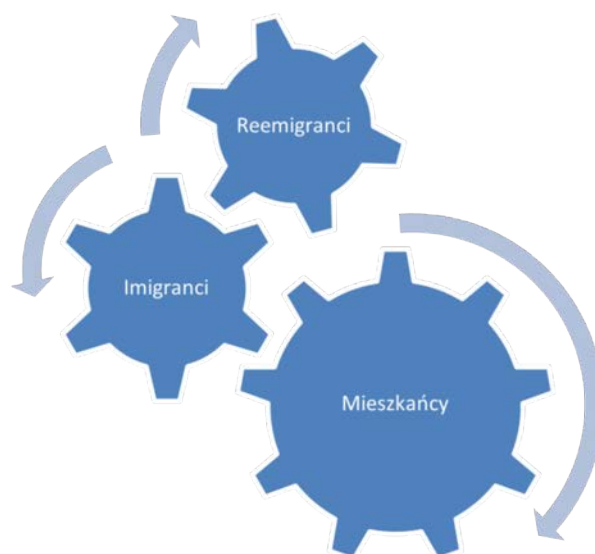
życie, można spodziewać się coraz bardziej nasilonej presji migracyjnej. Zasadniczym problemem w tym zakresie jest to, że wśród osób próbujących przedostać się do państw Unii Europejskiej znaczną część stanowią osoby o niskim kapitale kulturowym, co z kolei skutkuje trudnościami z dostosowaniem się do europejskiego stylu życia oraz odnalezieniem się na rynku pracy. Chociaż przyjmowanie nieograniczonej liczby migrantów skutkowałoby zwiększeniem kapitału ludzkiego w sensie ilościowym, to w praktyce skutkowałoby obniżeniem poziomu tego kapitału w sensie jakościowym. Kluczowym wyzwaniem prowadzonej polityki migracyjnej jest stosowanie mechanizmów zachęt i selekcji skutkujących napływem migrantów o kompetencjach lub potencjale umożliwiającym łatwe odnalezienie się na regionalnym rynku pracy w szczególności poprzez zapełnianie luk w zawodach deficytowych.

Opracowywanie i wdrażanie mechanizmów selekcji migrantów znajduje się poza kompetencjami samorządu województwa, ponieważ są to kompetencje centralnych władz państwowych. Dlatego w ramach niniejszego projektu badawczego nie jest zasadne poświęcanie uwagi temu zagadnieniu. Regionalna polityka migracyjna może zatem obejmować przede wszystkim działania mające na celu zachęcanie do osiedlania się w województwie podkarpackim.

Jak wykazano we wcześniejszych częściach niniejszego raportu, poważnym problemem obniżającym potencjał ludnościowy województwa podkarpackiego jest odpływ mieszkańców, w szczególności osób młodych. Dlatego regionalna polityka migracyjna powinna obejmować nie tylko zachęty do osiedlania się w województwie podkarpackim, lecz również do pozostania w nim.

Tak rozumiana regionalna polityka migracyjna powinna obejmować także działania zachęcające do powrotu skierowane do re-emigrantów, czyli osób, które wyemigrowały z województwa podkarpackiego lub z innych części Polski.

Rysunek 3. Potencjalne grupy docelowe regionalnej polityki migracyjnej

Źródło: Opracowanie własne.

Wyróżnienie tak odmiennych grup docelowych powoduje zarazem, że tak rozumiana regionalna polityka migracyjna powinna obejmować bardzo różnorodne działania dostosowane do potrzeb poszczególnych grup.

Jedną z form zachęt wartych rozważenia i możliwych do wdrożenia przede wszystkim na poziomie lokalnym, tj. samorządów gminnych w największym stopniu doświadczających zjawiska depopulacji, może być oferowanie wsparcia finansowego za osiedlenie się. Tego typu rozwiązania stosują miasta ale także mniejsze miejscowości w różnych częściach świata, w takich państwach jak Stany Zjednoczone, Włochy, Hiszpania, Szwajcaria, Grecja, Dania. W zależności od miejsca stosowane są różne systemy zachęt obwarowane różnymi kryteriami. Stosowane zachęty zazwyczaj obejmują przyznawanie określonej kwoty finansowej jednorazowo lub przez dany okres. Niekiedy wysokość świadczenia jest zależna od wielkości przeprowadzającej się rodziny. Warunkiem przyznania świadczenia bywa niekiedy konieczność podjęcia zatrudnienia lub prowadzenia działalności gospodarczej, a także deklaracja stałego zamieszkania co najmniej przez określony czas. Niektóre oferty są skierowane do obywateli danego kraju.

W przypadku osób pochodzących z zagranicy barierą może stanowić brak znajomości

języka polskiego. Mogą także występować trudności w adaptacji do funkcjonowania w innym systemie kulturowym. Dlatego ważnym elementem regionalnej polityki migracyjnej skierowanej do obcokrajowców powinny być kursy językowe oraz działania integracyjne. W celu zapewnienia jak największej skuteczności tego typu działań powinny być one prowadzone przez organizacje specjalizujące się w tym zakresie. Na podstawie analiz przeprowadzonych w ramach niniejszego projektu badawczego można stwierdzić, że potencjał tego typu organizacji działających w województwie podkarpackim jest duży. Czynnikiem wzmacniającym ten potencjał była konieczność udzielenia pomocy dużej liczbie osób przybywających z Ukrainy w wyniku agresji zbrojnej ze strony Rosji. W zależności od konkretnych sytuacji kierowanie obcokrajowców w celu skorzystania z tego typu działań mogłoby się odbywać za pośrednictwem zatrudniających ich pracodawców.

Różnego rodzaju kursy adaptacyjne mogą okazać się użyteczne dla reemigrantów. Na podstawie przeprowadzonych w ramach niniejszego projektu badań i analiz można stwierdzić, że jednym z problemów, z jakimi borykają się osoby wracające z emigracji, jest brak formalnego doświadczenia, co powoduje trudności w odnalezieniu się na regionalnym

rynku pracy. Wśród respondentów badania ankietowego przeprowadzonego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych pojawiały się także osoby, które wróciły do Polski z emigracji. Niekiedy wskazywały one, że brakuje im wiedzy na temat regionalnego rynku pracy.

W związku z rozpowszechnianym wizerunkiem medialnym uchodźców oraz imigrantów jako osób zagrażających bezpieczeństwu zasadne jest podejmowanie działań prezentujących również inny wizerunek obcokrajowców jako osób odnajdujących się na regionalnym rynku pracy. Działania takie można prowadzić poprzez prezentowanie sylwetek konkretnych obcokrajowców wykonujących powszechnie szanowane zawody, np. lekarza, pielęgniarki, inżyniera, budowlanica, nauczyciela, informatyka z ukazywaniem zarazem znaczenia, jakie wykonywanie określonych zawodów przez cudzoziemców ma dla regionalnej gospodarki.

Bardzo ważne jest także budowanie wizerunku województwa podkarpackiego oraz poszczególnych miejscowości jako otwartych na różnorodność i wielokulturowość. Dobrą praktykę pod tym względem stanowi aktywność m.in. Przemyśla oraz Rzeszowa jako miast zaangażowanych w pomoc uchodźcom z Ukrainy. Zostało to zauważone m.in. przez władze Ukrainy, czego wyrazem było przyznanie obu miastom tytułu honorowego „miasta-ratownika”. Tego typu działania ogrywają bardzo ważną rolę, ponieważ pozwalają przełamywać stereotypy. Podczas wywiadów pogłębionych pojawiła się opinia, że w odniesieniu do Przemyśla funkcjonował wizerunek miasta nieprzyjaznego osobom z Ukrainy. Bardzo duże zaangażowanie w pomoc ze strony mieszkańców, organizacji pozarządowych oraz władz Przemyśla w pomoc uchodźcom pozwoliło przełamać ten stereotypowy obraz tego miasta.

„Mówię tutaj chociażby w kontekście budowania przez lata pewnego obrazu miasta Przemyśla jako miasta, w którym jest jakiś konflikt polsko-ukraiński, jest jakaś ogromna niechęć i tak dalej. [...] Myślę, że te dwa lata ostatnie po-

kazały jakby troszeczkę inną »twarz« [...] miasta. Znaczy pokazały prawdziwą twarz, bo dla mnie ta twarz jest jak najbardziej prawdziwa, to znaczy miasta, które faktycznie w chwili takiej próby, w chwili jakby wystawienia na próbę całego społeczeństwa, całego społeczeństwa obywatelskiego, zachowuje się właśnie w taki sposób [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Jednym z elementów skutecznie prowadzonej regionalnej polityki migracyjnej może być wspieranie podkarpackich uczelni w tworzeniu kierunków prowadzonych w języku angielskim. Szkoły wyższe mogą odgrywać bardzo istotną rolę w przyciąganiu osób z zagranicy, podnosząc zarazem ich kapitał kulturowy. Czas studiów jest okresem umożliwiającym imigrantom stopniową adaptację do społeczeństwa polskiego połączoną ze zdobywaniem wysokich kwalifikacji przydatnych na regionalnym rynku pracy.

To jest przede wszystkim rola dla naszej uczelni dlatego, że my możemy ich wykształcić, uprofilować, dać im to doświadczenie takie zawodowe, praktyczne. No i oni mogą bezpośrednio trafić już na ten rynek pracy [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora nauki, szkolnictwa wyższego, B+R.

Z danych statystycznych analizowanych we wcześniejszych częściach niniejszego raportu wynika, że w województwie podkarpackim występuje jeden z najniższych odsetków osób studiujących, pochodzących z zagranicy. Jest to spowodowane m.in. niewielką liczbą kierunków prowadzonych w języku angielskim. To z kolei wynika m.in. w dalszym ciągu z niewystarczających kompetencji językowych nauczycieli akademickich. W związku z tym wsparcie podkarpackich szkół wyższych w zakresie uruchamiania kierunków prowadzonych w języku angielskim powinno zarazem być powiązane ze wsparciem skierowanym do nauczycieli akademickich prowadzących zajęcia na tworzonych kierunkach polegającym na zapewnieniu możliwości uczestnictwa w za-

awansowanych kursach z zakresu języka specjalistycznego dla danej dyscypliny naukowej. Kompleksowe wsparcie w zakresie tworzenia oferty studiów w języku angielskim powinno obejmować także ich promocję za granicą. Za dobrą praktykę w zakresie tworzenia oferty studiów w języku angielskim oraz w zakresie skutecznej promocji za granicą można uznać działalność Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania. Dlatego warto dążyć do nawiązania porozumienia pomiędzy uczelniami z wiodącą rolą Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania oraz z ewentualną rolą Samorządu Województwa Podkarpackiego jako moderatora, a zarazem donatora międzyuczelnianej współpracy w tym zakresie.

Dobłą praktyką w zakresie integracji studiujących osób z zagranicy, wskazaną podczas wywiadów pogłębionych, jest stworzenie funkcji mentora-opiekuna, tj. osoby z danego kręgu kulturowego, której zadaniem jest ułatwienie początkującym studentom zaadaptowanie się do nowego środowiska. Rolą takiego opiekuna jest nie tylko pomoc w komunikowaniu się, np. na potrzeby załatwienia spraw organizacyjnych, ale także świadczenie wsparcia mentalnego, bycie „przewodnikiem” wprowadzającym w życie akademickie oraz ułatwiającym odnaleźć się w polskim społeczeństwie. Tego typu działania podejmowano w szczególności w związku z napływem osób studiujących z Ukrainy w związku z agresją Rosji na Ukrainę.

„[...] Mamy osobę, która zna świetnie język ukraiński, język rosyjski, która pracuje u nas. [...] Stworzyliśmy też takie grupy wsparcia. Więc zawsze, w każdej chwili te osoby mogły się zwrócić do tej czy do innych osób, które pomagały im po prostu radzić sobie z różnego rodzaju rzeczami”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora nauki, szkolnictwa wyższego, B+R.

„Dawaliśmy im [...] informację, że będą mieli takiego swojego opiekuna, mentora, który bez problemu się z nimi porozumie i ewentualnie jakieś pewne rzeczy, niejasności będzie mógł tutaj weryfikować”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora nauki, szkolnictwa wyższego, B+R.

W kontekście pobudzania działań mających na celu włączanie wysoko wykwalifikowanych cudzoziemców (głównie uchodźców z Ukrainy) na rynek pracy województwa podkarpackiego rozmówcy udzielający wywiadów pogłębionych wskazywali zarówno na przykłady trudności, ale także sukcesów w tym zakresie. Wskazywano na występowanie zjawiska podejmowania przez uchodźców z Ukrainy pracy poniżej posiadanych kwalifikacji.

„[...] Z przykrością stwierdzić, że obie Panie są informatyczkami, natomiast niestety no u nas pracują w kuchni, ale wywiązują się [...] rzetelnie ze swoich obowiązków. Jesteśmy [...] bardzo zadowoleni. Na przykładzie Bieszczadów, to [...] są głównie pracownicy w tym sektorze turystycznym, czyli obsługa [...] pensjonatów, restauracji, hoteli”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Zdaniem innego rozmówcy pewnym wyzwaniem, które obecnie nie jest zbyt często stosowane, a z którym trzeba będzie mierzyć się w przyszłości, jest zatrudnianie obcokrajowców w administracji publicznej.

„Mówię w tym momencie o zatrudnieniu w administracji publicznej, która [...] pewnie w Rzeszowie, pewnie w Krakowie, w dużych ośrodkach miejskich jest. U nas jeszcze to zjawisko nie jest na tyle wyraźne. Ono się zaczyna powoli, bo ta fluktuacja się zaczyna, natomiast jeszcze nie jest tak wyraźne i pewnie się nikt na poważnie nie zastanawiał, czy byśmy mogli cudzoziemcom zaoferować jakieś zatrudnienie czy to bezpośrednio w jednostkach organizacyjnych, bo nie mamy na przykład jeszcze deficytu nauczycieli. Duże miasta już się pewnie z tym deficytem mierzą [...]”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Jako przykład sukcesu w zakresie włączania wysoko wykwalifikowanych pracowników na rynek pracy podano zatrudnianie lekarzy oraz innego personelu medycznego.

„W przypadku szpitala ustrzyckiego luka jest wypełniona chyba w 100 procentach właśnie przez lekarzy i personel średni właśnie z Ukrainy. Miałam ostatnio kontakt ze szpitalem, ponieważ mój ojciec leżał tutaj w szpitalu, no i muszę przyznać, że stosunek lekarzy z Ukrainy do chorego, byłam zaskoczona tak pozytywnym stosunkiem, takim zainteresowaniem lekarza, który opiekował się moim ojcem. Był właśnie lekarzem z Ukrainy, który sam zatrzymał mnie na korytarzu, poinformował, porozmawiał ze mną [...]”

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Oprócz lekarzy wśród wysoko wykwalifikowanych pracowników wskazywano także nauczycieli.

„Są to ludzie, którzy bardzo często są właśnie bardzo wysoko wykwalifikowani. Kwestia chociażby lekarzy na przykład [...]. Wiem, że przy niedoborach różnego rodzaju były takie osoby i są takie osoby u nas zatrudniane. Podmioty lecznicze wykorzystują możliwości tego, żeby specjalistów właśnie z tej dziedziny u nas pozyskać. Ale nie tylko, chociażby w obszarze edukacji też specjaliści, nauczyciele języka angielskiego, bardzo często się pojawiają tutaj właśnie ze strony Ukrainy. Jak się okazuje Ukraińcy bardzo dobrze znają język angielski”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Podczas wywiadów pogłębionych wskazywano, że działaniem stymulującym absolwentów do opuszczania województwa podkarpackiego po ukończeniu studiów są trudności znalezienia na regionalnym rynku pracy zatrudnienia w wyuczonym zawodzie. W kontekście zatrzymania lub przynajmniej zminimalizowania odpływu młodych mieszkańców województwa warto zatem wspierać podkarpackie uczelnie w zakresie dostosowywania tworzonych i prowadzonych kierunków kształcenia do zapotrzebowania na regionalnym rynku pracy. Szczególnym punktem odniesienia powinno być kształcenie na kierunkach kształcących w zawodach wpisujących się w regionalne inteligentne specjalizacje.

Analizy zaprezentowane we wcześniejszych częściach niniejszego raportu dokonane na podstawie wyników badań ankietowych składają do sformułowania wniosków, że bardzo ważną rolę w kontekście podejmowania decyzji o wyprowadzeniu się z województwa podkarpackiego lub pozostaniu w nim odgrywa poziom tożsamości regionalnej i lokalnej. Osoby odczuwające silną więź z regionem, a przede wszystkim z miejscem zamieszkania wykazują znacznie mniejszą chęć wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego. W kontekście podejmowania decyzji o pozostaniu w województwie podkarpackim, czy powrocie np. po studiach w innym województwie dużą rolę zatem odgrywa przejawianie określonych postaw. Tym bardziej, że dodatkowe szanse pojawiają się w związku z upowszechnianiem świadczenia pracy w formie zdalnej. Oddają to słowa wypowiedziane podczas wywiadu pogłębionego przez przedstawiciela samorządu:

„Dużo ludzi wraca, zakłada swoje biznesy. To jest takie troszeczkę [...] twierdzenie, że wszyscy uciekają i nic się nie dzieje i takie najprostsze, pesymistyczne stwierdzenie. Myślę, że dużo ludzi się nie zastanawia, jak o tym mówi. Bo ja widzę, że mamy masę młodych ludzi, którzy tutaj mają swoje działalności i teraz jeszcze możliwości pracy zdalnej, to też są przypadki, że sobie spokojnie tutaj pracują, a żyją sobie [...] komfortowo i rodzinie, bo tutaj też zależy, co kogo interesuje, czy takie w miarę spokojne życie stabilne”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

Zagadnieniem podnoszonym m.in. podczas panelu ekspertów jest brak prowadzenia edukacji regionalnej wzmacniającej zarazem poczucie tożsamości z regionem. Co prawda możliwości wpływu Samorządu Województwa na określanie ram programowych w szkołach są bardzo ograniczone z tego względu, że jest to kompetencja władz centralnych, niemniej jednak możliwe jest podejmowanie działań we współpracy z regionalnymi oraz lokalnymi instytucjami kulturalnymi polegających na promowaniu w szkołach oferty tych instytucji

oraz zachęcaniu do odwiedzania ich przez uczniów wraz z nauczycielami w ramach wybieczek dydaktycznych. Ważne jednak by tego typu oferta cechowała się dużą atrakcyjnością oraz przystępnością z perspektywy uczniów, prowadząc do utrwalania pozytywnych skojarzeń z regionem lub społecznością lokalną. Podejmowanie tego typu działań w sposób nieprzystępny z perspektywy uczniów mogłoby okazać się przeciwnie skuteczne.

Za dobrą praktykę w zakresie kształtowania wizerunku miasta jako przyjaznego dla cudzoziemców można uznać działalność Urzędu Miasta Brna. Prowadzona strona internetowa posiada rozbudowaną wersję w języku angielskim, przy czym nie jest ona jedynie tłumaczeniem podstawowej wersji przygotowanej w języku czeskim, lecz układ jest przygotowany z myślą o odbiorcy zagranicznym. W układzie strony wyróżniono cztery zasadnicze zakładki skierowane do różnych grup odbiorców.

Zakładka „*Living in Brno*” jest skierowana do osób chcących zamieszkać w Brnie. Odbiorca może tam znaleźć m.in. informacje o urzędzie miasta, biurach, szkołach, opiece społecznej i służbie zdrowia, publicznym transporcie, parkingach, ale także spraw związanych z prawem jazdy i rejestracją samochodu.

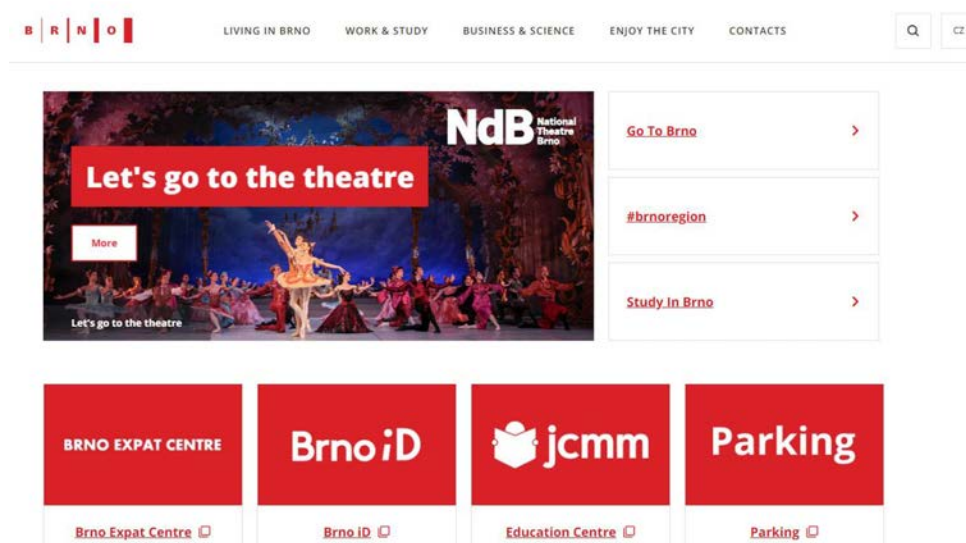
Zakładka „*Work & Study*” jest skierowana do osób chcących podjąć pracę w Brnie lub

studiować w tym mieście. Zawarto tam informacje dotyczące atutów Brna jako miejsca do pracy i życia. Znajdują się tam także porady ułatwiające poszukiwanie pracy w Brnie. Osoby myślące o podjęciu studiów mogą zapoznać się z atutami Brna jako miasta akademickiego oraz ofertą miejscowych uczelni.

Zakładka „*Business & Science*” jest skierowana do przedsiębiorców, potencjalnych inwestorów oraz środowisk naukowych. Znajdują się tam informacje wskazujące na atuty Brna w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej. Umieszczono także informacje dotyczące możliwości inwestowania w Brnie, poszukiwania partnera biznesowego, możliwości organizacji konferencji, kongresów. Podano także informacje na temat regulacji prawnych związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej. W zakresie nauki podano informacje dotyczące jednostek naukowych funkcjonujących na terenie miasta, a także przedstawiono możliwości współpracy podmiotów naukowych z urzędem m.in. w zakresie możliwości udostępniania danych miejskich.

Zakładka „*Enjoy the City*” zawiera przede wszystkim ofertę w zakresie możliwości spędzania czasu wolnego. Znajdują się tam m.in. informacje o wydarzeniach organizowanych w Brnie, atrakcjach turystycznych czy ofercie gastronomicznej.

Obraz 43. Ekran główny strony internetowej Urzędu Miasta Brna w angielskiej wersji językowej

Źródło: <https://en.brno.cz/> [dostęp: 9.11.2023 r.].

15.1. Identyfikacja działań integrujących podejmowanych w stosunku do cudzoziemców i ich rodzin (w tym uwzględnienie uchodźców z Ukrainy), ubiegających się o zezwolenie na stałe zamieszkanie lub zamieszkujących region

Jedną z inicjatyw podejmowanych na rzecz integracji cudzoziemców i ich rodzin jest powołanie **Rzeszowskiego Centrum Integracji**. RCI prowadzi działania z zakresu doradztwa prawnego i zawodowego, w tym szkolenia przygotowujące merytorycznie pod wymagania podkarpackiego rynku pracy. Ponadto celem RCI jest stwarzanie strefy przyjaznej dzieciom poprzez zapewnienie możliwości do zabawy i nauczanie poprzez rozrywkę, np. animacje językowe dla dzieci. RCI organizuje liczne warsztaty językowe, które są szczególnie istotne w kontekście potrzeb cudzoziemców w zakresie komunikacji i przyszłego zatrudnienia. Znajomość języka polskiego jest bowiem jednym z kluczowych elementów w kontekście powodzenia na rynku pracy. Poza tym RCI organizuje wydarzenia społeczno-kulturowe, które mają na celu aktywizację i wzajemną integrację cudzoziemców i społeczeństwa polskiego, a przykładem takiego działania jest współpraca z IOM Child na tej płaszczyźnie, np. organizacja warsztatów muzycznych na Bulwarach w Rzeszowie, która stanowiła formę aktywizacji polskich i zagranicznych dzieci poprzez wspólne włączanie się w naukę muzyki. Inną zidentyfikowaną instytucją tego typu jest Centrum Integracji Społecznej w Chałupkach.

Na uwagę zasługuje kilka interesujących rozwiązań w zakresie pomocy uchodźcom, które zostały wdrożone na poziomie gmin. Jedną z nich jest konkurs pt. „Moja społeczność wobec uchodźców” organizowany przez Gminę Grodzisko Dolne. W ramach tego konkursu każdy z uczestników zachęcony był do prowadzenia notatek, gromadzenia zdjęć i wszelkich możliwych materiałów związanych z pomocą udzieloną uchodźcom i wpływem, jaki ma to na prywatne życie. Świadczyć to może o aktywizacji społeczeństwa i promocji pozytyw-

nych wartości, jaką niewątpliwie jest niesienie pomocy potrzebującym. Jedną z form pomocy w Gminie Żołynia była akcja „Plecaczek” organizowana w Zespole Szkół w Żolyni, w ramach której uczniowie przygotowali i wyposażyli 40 plecaków dla najmłodszych dotkniętych konfliktem zbrojnym. Ponadto organizowano kiermasze, z których dochód przeznaczono na potrzeby ukraińskich rodzin.

Inną inicjatywą jest utworzenie Funduszu Solidarności z Ukrainą, dzięki któremu można uzyskać dofinansowanie na realizację działań w zakresie integracji uchodźców w środowisku lokalnym. Zidentyfikowano ponadto informacje na temat uruchomienia punktów zbiorów w ramach programu „Powiatowy Magazyn Pomocy” w Powiecie Rzeszowskim, gdzie gromadzone są niezbędne rzeczy dla uchodźców. Na stronie Powiatu opublikowano także informacje na temat powiatowego rynku pracy z możliwościami zatrudnienia dla obywateli Ukrainy, w tym m. in. o możliwości zatrudnienia w placówce medycznej lekarzy z Ukrainy.

Formę wsparcia integracji stanowi również organizacja bezpłatnych zajęć dla dzieci z Ukrainy organizowane przez Świetlicę Opiekuńczą „Pełna Chata” w Ustrzykach Dolnych. Jest to umożliwienie dzieciom z Ukrainy uczestnictwa w edukacji stacjonarnej, która jest istotna w kontekście procesów socjalizacyjnych i skutecznej integracji z innymi. Informacje w tym zakresie odnaleziono na stronie internetowej Powiatu Bieszczadzkiego. Na stronie internetowej Urzędu Miasta Jarosławia opublikowano z kolei informację o otwarciu w szkołach podstawowych oddziałów przygotowawczych dla dzieci z Ukrainy, które nie znają języka polskiego w sposób umożliwiający komunikację. Jest to forma wsparcia najmłodszych poprzez umożliwienie edukacji stacjonarnej pomimo braków językowych.

Na stronie internetowej Urzędu Gminy Kańczuga można znaleźć informacje na temat spotkań dla uchodźców poświęcone legalizacji pobytu, ofercie edukacyjnej dla dzieci, pomocy socjalnej, opieki medycznej oraz oferty kulturowej i sportowej. Z kolei w raporcie

o stanie gminy Strzyżów znajdują się krótkie informacje na temat działalności wspierającej integrację polsko-ukraińską. Było to spotkanie zorganizowane w Domu Kultury „Sokół” w Strzyżowie, w którym udział wzięło 70 obywateli Ukrainy. Na rzecz gości przygotowano występy artystyczne i wokalne. Stanowiło to formę aktywizacji i integracji poprzez wspólną rozrywkę. Spotkanie integracyjne zorganizowano również w Gminie Gorzyce, którego celem było bliższe poznanie gości przybyłych z Ukrainy. Grupa wolontariuszy przygotowała poczęstunek, atrakcje rozrywkowe dla dzieci oraz występy muzyczne w oparciu o polskie i ukraińskie pieśni ludowe.

Podczas wywiadów pogłębionych podkreślano bardzo duże znaczenie podejmowania działań integracyjnych ułatwiających osobom pochodzącym z zagranicy adaptację a wręcz przyczyniających się do kształtowania więzi ze społecznościami lokalnymi w nowym miejscu zamieszkania.

„[...] Pracujemy nad tym, żeby uchodźcy z Ukrainy, którzy są u nas, żeby oni byli coraz bardziej zdomowieni, żeby oni mieli pracę. [...] To jest dla nas istotne dlatego, że jak skończy się pomoc państwa z funduszu pomocowego, to chcemy, żeby oni byli na tyle samodzielni [...] żeby potrafili się utrzymać, ale z drugiej strony zależy nam też na tym, żeby [...] stali się [...] mieszkańcami, którzy są już u nas zdomowieni”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora publicznego.

15.2. Zidentyfikowanie wyzwań możliwych do zrealizowania w ramach polityki spójności, budżetów jednostek samorządu terytorialnego z terenu województwa podkarpackiego w zakresie edukacji, włączenia społecznego

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że jedną z głównych barier utrudniających skuteczną integrację cudzoziemców, a w szczególności dzieci i młodzieży stanowi nieznajomość języka polskiego oraz nieuczęszczanie dzieci i młodzieży do pol-

skich szkół w połączeniu z kontynuacją nauki w formie zdalnej w ukraińskich szkołach. Bariere w tym kontekście stanowi zarazem postrzeganie przez część osób z Ukrainy pobytu w Polsce jedynie jako tymczasowego do zakończenia konfliktu zbrojnego. To z kolei skutkuje niskim poziomem motywacji do integracji w polskim społeczeństwie oraz nauki języka polskiego. Osoby takie pozostają w zawieszeniu pomiędzy brakiem możliwości życia w swojej ojczyźnie, a zarazem z nadzieją na powrót. Skutkiem uczestnictwa w kształceniu zdalnym jest pozostawanie w izolacji społecznej, co negatywnie oddziałuje na procesy adaptacyjne i socjalizacyjne.

Wspomniany stan zawieszenia wynikający z poczucia tymczasowości zaistniałej sytuacji stanowi również barierę w zakresie możliwości planowania wsparcia. Obrazują to następujące słowa wypowiedziane podczas wywiadu pogłębionego przez przedstawiciela sektora społecznego.

Były trudności z tego względu, że jakby grupa odbiorców tego projektu, to w dużej części byli właśnie uchodźcy i oni, w momencie kiedy pewne nastroje się uspokoiły, wracali z powrotem na Ukrainę. Jeżeli w danej miejscowości czy gminie organizacja wzięła pieniądze i realizowała na przykład lekcje języka polskiego i w pewnym momencie nagle duża grupa osób wróciła na Ukrainę, to automatycznie wskaźniki poleciały, no bo nie było tych odbiorców, prawda”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora społecznego.

Problemem jest także niedostosowanie polskich szkół do zaistniałej sytuacji. Trudno uznać za dobrą praktykę w tym zakresie włączanie dzieci i młodzieży z Ukrainy bez uprzedniego przygotowania bezpośrednio do polskiego systemu edukacji. Z drugiej strony taką dobrą praktyką nie byłoby również tworzenie ukraińskich szkół. Najbardziej optymalna wydaje się opcja pośrednia polegająca na wprowadzeniu trwającego co najmniej jeden rok szkolny okresu przygotowawczego z kła-

dzeniem szczególnego nacisku na kształcenie z zakresu języka polskiego, ale także z dążeniem do minimalizacji różnic programowych wynikających z kształcenia w innym systemie edukacji. Takie rozwiązania wymagałyby jednak podejmowania decyzji na poziomie władz centralnych, które są odpowiedzialne za obowiązujący w Polsce system edukacji. Mając to na uwadze, na poziomie Samorządu Województwa warto rozważyć wspieranie zajęć z języka polskiego, ale także zajęć z zakresu wiedzy o polskiej kulturze i społeczeństwie, ale także z zakresu integracji międzykulturowej skierowanych do osób pochodzących z Ukrainy, będących w różnym wieku ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży.

Kolejne wyzwanie stanowi dbanie o stabilizację życiową cudzoziemców. W wielu przypadkach uchodźcy nie są pewni swojej przyszłości, np. z powodu upływu terminu legalnego pobytu w Polsce ze względu na zbyt długi okres przebywania poza granicami kraju. Dzieje się tak np. w przypadku uchodźców, którzy musieli wrócić na jakiś czas do Ukrainy i nie zjawili się z powrotem w Polsce w wyznaczonym terminie z przyczyn losowych i niezależnych, przez co utracili ważność legalnego pobytu w kraju. Jest to problem prawny wzbudzający poczucie niepewności wśród uchodźców.

15.3. Uwarunkowania prawne dotyczące zatrudniania osób spoza Unii Europejskiej oraz zakładania przez nich działalności gospodarczej

W polskim systemie prawnym dotychczas obowiązujące regulacje dotyczące zatrudniania cudzoziemców zostały określone w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. z 2021 r. poz. 1100, z późn. zm.). Do najważniejszych problemów wskazywanych przez Kancelarię Prezesa Rady Ministrów związanych ze stosowaniem tych przepisów w zakresie zatrudniania cudzoziemców należą:

a) przedłużające się procedury (wydanie przez wojewodę zezwolenia na pracę zajmuje przeciętnie około 50 dni, natomiast proce-

dury realizowane przez powiatowe urzędy pracy w sprawach dotyczących zezwoleń na pracę sezonową i oświadczeń o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi zajmują z reguły 7-9 dni),

- b) brak możliwości weryfikacji, czy wniosek o wydanie zezwolenia na pracę cudzoziemca lub oświadczenie o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi jest składany w celu zatrudnienia cudzoziemca (wysokie prawdopodobieństwo, że znaczna część postępowań nie prowadzi do zaspokojenia realnych potrzeb kadrowych w gospodarce),
- c) brak regulacji dotyczących wykreślenia z ewidencji omyłkowo wpisanych lub zbędnych oświadczeń o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi,
- d) brak przejrzystości przepisów określających grupy cudzoziemców mających dostęp do rynku pracy, utrudniająca funkcjonowanie pracodawców i cudzoziemców¹⁰⁹.

Zdiagnozowane problemy stały się impulsem do podjęcia prac nad przygotowaniem odrębnej ustawy o zatrudnianiu cudzoziemców.

Projekt ustawy jest elementem reformy KPO, a zarazem jednym z kamieni milowych umożliwiających uzyskanie środków na realizację tego programu. Wprowadzenie ustawy ma zarazem stanowić odpowiedź na wyzwanie dla rynku pracy w Polsce wynikające z napływu osób z Ukrainy, a także w celu zapewnienia cudzoziemcom możliwości podjęcia legalnego zatrudnienia i szybkie adaptowanie się do rynku pracy w Polsce. Ustawa ma także zapewnić instrumenty umożliwiające szybkie reagowanie na problemy i wyzwania pojawiające się na rynku pracy związane z jednej strony z zapotrzebowaniem na pracowników z zagranicy, a z drugiej na wspieraniu imigrantów w znajdowaniu pracy w Polsce.

Jednym z zadań ustawy jest doprecyzowanie warunków i zasad zatrudniania cudzoziemców w celu eliminowania potencjalnych nadużyć oraz przyspieszenia prowadzonych

¹⁰⁹ Źródło: <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zatrudnianiu-cudzoziemcow>.

postępowań administracyjnych (np. przez stosowanie rozwiązań informatycznych). Ważnym zadaniem ustawy ma być także przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom na rynku pracy, takim jak wypychanie Polaków z rynku pracy i zaniżanie standardów na rynku pracy¹¹⁰.

Z informacji dostępnych na stronie Rządowego Centrum Legislacji wynika, że według stanu na 15 listopada 2023 r. projekt ustawy znajduje się na etapie procedowania w Komitecie ds. Europejskich¹¹¹.

W kontekście możliwości zatrudniania osób spoza Unii Europejskiej podczas wywiadów pogłębionych jako główną barierę wskazywano długotrwałe procedury z tym związane oraz długi czas oczekiwania na decyzje administracyjne.

„[...] Te procedury, które są, które obowiązują w naszym państwie, [...] te przepisy administracyjne są takie, że rzeczywiście trzeba swoje odczekać [...]. Być może trzeba byłoby [...] pewne procedury ulepszyć czy też ewentualnie pójść w takim kierunku, żeby można było od ręki po prostu pewne sprawy po prostu załatwić”.

Źródło: Wywiad pogłębiony z przedstawicielem sektora prywatnego.

15.4. Podsumowanie rozdziału

Jednym z największych wyzwań związanych ze słabnącym potencjałem kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim jest opracowanie i wdrożenie skutecznej regionalnej polityki migracyjnej. Działania w tym zakresie powinny być skierowane przede wszystkim do trzech kategorii adresatów: mieszkańców, w szczególności osób młodych (w celu zapobiegania ich odpływowi do innych województw lub za granicę), cudzoziemców, w szczególności osób, które mogłyby podjąć studia w województwie podkarpackim oraz osób, które wyemigrowały z Polski w celu za-

chęcenia ich do powrotu do Polski i zamieszkania w województwie podkarpackim.

Ważnym elementem regionalnej polityki migracyjnej skierowanej do obcokrajowców powinny być kursy językowe oraz działania integracyjne. Różnego rodzaju kursy adaptacyjne mogą okazać się użyteczne dla reemigrantów. Na podstawie przeprowadzonych w ramach niniejszego projektu badań i analiz można stwierdzić, że jednym z problemów, z jakimi borykają się osoby wracające z emigracji, jest brak formalnego doświadczenia, co powoduje trudności w odnalezieniu się na regionalnym rynku pracy.

Zasadne jest podejmowanie działań prezentujących wizerunek obcokrajowców jako osób odnajdujących się na regionalnym rynku pracy. Działania takie można prowadzić poprzez prezentowanie sylwetek konkretnych obcokrajowców wykonujących powszechnie szanowane zawody, np. lekarza, pielęgniarki, inżyniera, budowlańca, nauczyciela, informatyka z ukazywaniem zarazem znaczenia, jakie wykonywanie określonych zawodów przez cudzoziemców ma dla regionalnej gospodarki.

Ważną rolę w procesie integracji cudzoziemców oraz adaptacji ich do regionalnego rynku pracy poprzez nabywanie odpowiednich kompetencji odgrywają lub mogą odgrywać podkarpackie szkoły wyższe. W związku z tym zasadne jest wspieranie podkarpackich uczelni w zakresie uruchamiania kierunków prowadzonych w języku angielskim, w powiązaniu ze wsparciem skierowanym do nauczycieli akademickich prowadzących zajęcia na tworzonych kierunkach. Kompleksowe wsparcie w zakresie tworzenia oferty studiów w języku angielskim powinno obejmować także ich promocję za granicą. Za dobrą praktykę w zakresie tworzenia oferty studiów w języku angielskim oraz w zakresie skutecznej promocji za granicą można uznać działalność Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania. Dlatego warto dążyć do nawiązania porozumienia pomiędzy podkarpackimi uczelniami z wiodącą rolą Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania oraz z ewentualną rolą Samorządu Województwa

¹¹⁰ Źródło: <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zatrudnianiu-cudzoziemcow>.

¹¹¹ Źródło: <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12364052/katalog/12910642#12910642>.

Podkarpackiego jako moderatora, a zarazem donatora międzyuczelnianej współpracy w tym zakresie.

Ważną rolę w kontekście podejmowania decyzji o zamieszkaniu w województwie podkarpackim odgrywa odczuwanie więzi z regionem. Dlatego zasadne jest podejmowanie działań mających na celu wzmacnianie tej więzi np. poprzez podnoszenie atrakcyjności ofert lokalnych i regionalnych instytucji kultury oraz podejmowanie działań z zakresu edukacji regionalnej.

Za dobrą praktykę w zakresie kształtowania wizerunku miasta jako przyjaznego dla cudzoziemców można uznać działalność Urzędu Miasta Brna posiadającego rozbudo-

waną stronę internetową w języku angielskim z informacjami skierowanymi do różnych grup docelowych (potencjalnych studentów, mieszkańców, pracowników, naukowców czy inwestorów).

W województwie podkarpackim powstają instytucje stawiające sobie za cel wzmacnianie procesów integracji cudzoziemców, wśród których można wymienić Rzeszowskie Centrum Integracji.

Barierę prawną stanowi brak odrębnej ustawy regulującej kwestie zatrudniania cudzoziemców. Przystąpiono do prac nad przygotowaniem i przyjęciem tej ustawy, lecz proces legislacyjny nie został jeszcze zakończony.

16. BARIERY I SZANSE W ZAKRESIE ROZWOJU KAPITAŁU LUDZKIEGO, SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO I BUDOWANIA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Największą barierę w zakresie rozwoju kapitału ludzkiego stanowi **słabnący potencjał ludnościowy** wynikający ze zmniejszającej się liczby mieszkańców województwa podkarpackiego. To z kolei jest konsekwencją niskiej dzietności, zachodzącymi procesami starzenia się społeczeństwa, wychodzenia z okresu reprodukcyjnego przez pokolenie wyżu demograficznego. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać także w zmieniających się postawach młodych ludzi wyrażających się w nastawieniu na rozwój osobisty, a także niepewność związana z procesem wchodzenia na rynek pracy i usamodzielniania się. Starzejące się społeczeństwo województwa podkarpackiego, czego wyrazem jest wzrost wartości wskaźnika mediany wieku, skutkuje przewagą liczby zgonów nad liczbą urodzeń. Dodatkową barierę stanowi odpływ, w szczególności młodych mieszkańców poza województwo podkarpackie i relatywnie niewielki napływ. Przyczyn tego stanu rzeczy można upatrywać m.in. w niższych wynagrodzeniach w porównaniu do średniej krajowej. Ważną rolę w zakresie gotowości do mieszkania w województwie podkarpackim lub opuszczenia go stanowią również więzi emocjonalne odczuwane z bliskimi, ale także z regionem. Pod tym względem za szansę można uznać przewagę występowania postaw wskazujących na występowanie tożsamości regionalnej wśród osób biorących udział w badaniach ankietowych przeprowadzonych w ramach niniejszego projektu badawczego.

W obliczu słabnącego potencjału ludnościowego szansę rozwojową dla województwa podkarpackiego może stanowić rozwój **Przemysłu 4.0/5.0** zwiększającego efektywność wytwarzanych produktów oraz świadczonych usług przy mniejszym zapotrzebowaniu na za-

soby ludzkie, ale zarazem przy zwiększającym się zapotrzebowaniu na wysoko wykwalifikowany personel. Z tego względu w zależności od dostosowania kompetencyjnego do wyłaniających się nowych potrzeb na rynku pracy, rozwój Przemysłu 4.0/5.0 może stanowić dla kapitału społecznego zarówno szansę jak i zagrożenie.

Przeprowadzone analizy korelacyjne wskazują na występowanie wyraźnego związku pomiędzy jakością kapitału ludzkiego a rodzajem miejsca zamieszkania. Poziom kapitału ludzkiego jest generalnie wyższy w miastach w porównaniu do obszarów wiejskich. Wynika to między innymi z lepszego dostępu do oferty edukacyjnej czy kulturalnej, ale także określonego stylu życia mocniej zorientowanego na rozwój osobisty. Pod tym względem barierę rozwojową kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim stanowi relatywnie **niski poziom urbanizacji** (najniższy spośród wszystkich województw). W tym kontekście zagrożenie stanowi słabnący potencjał miast średnich (w szczególności Tarnobrzega i Przemyśla oraz w nieco mniejszym stopniu Krosna). Szansę a zarazem zagrożenie stanowi natomiast intensywny rozwój Rzeszowa. Szansę z tego względu, że jest to ośrodek o zdecydowanie najwyższym poziomie jakości kapitału ludzkiego i perspektywę utrzymania korzystnych procesów w tym zakresie. Natomiast zagrożenie z tego względu, że oddziałując bardzo silnie na otoczenie absorbuje zasoby z innych części województwa podkarpackiego. Odpowiedź na to zagrożenie może stanowić wzmacnianie potencjałów ośrodków subregionalnych poprzez wspieranie rozwoju dwu lub wielobiegowych miejskich obszarów funkcjonalnych (np. inicjatywa Czwórmiasta, potencjalny MOF Krosno-Jasło, potencjalny MOF Mielec-Dębica czy istniejący MOF Jarosław-Przeworsk).

Czynnikiem obniżającym wartości wskaźnika urbanizacji są procesy **suburbanizacji**. Stanowi to istotną barierę rozwojową dla miast z tego względu, że mieszkańcy obszarów podmiejskich w praktyce są użytkownikami miast, ale władze miast nie mają możliwości zarządzania tymi obszarami, co utrudnia podej-

mowanie spójnych działań umożliwiających rozwiązywanie występujących problemów.

W odniesieniu do miejskich obszarów funkcjonalnych szansę rozwojową stanowią **Zintegrowane Inwestycje Terytorialne** planowane do wdrożenia w perspektywie finansowej na lata 2021–2027. Chociaż pewna aktywność w ramach MOF była już podejmowana w perspektywie na lata 2014–2020, a niekiedy przejawów partnerskiej współpracy pomiędzy samorządami tworzącymi obszary funkcjonalne można by się dopatrywać nawet wcześniej, to na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że wdrożenie mechanizmów ZIT stało się bardzo mocnym impulsem do nawiązania partnerskiej współpracy pomiędzy samorządami tworzącymi poszczególne MOF wyłonione w województwie podkarpackim. Szansę w tym zakresie stanowi instytucjonalizacja tej współpracy, np. poprzez powoływanie stowarzyszeń, a za osiągnięcie stanu optymalnego będzie można uznać sytuację, gdy zacieśniona współpraca między samorządami tworzącymi dany MOF będzie prowadzona nie tylko na potrzeby pozyskania środków zewnętrznych.

Barierę, która z czasem może jednak przerodzić się w szansę rozwojową stanowi przygraniczne położenie województwa podkarpackiego w **sąsiedztwie z objętą wojną Ukrainą**. Sąsiedztwo to może stanowić czynnik zniechęcający do inwestowania w województwie podkarpackim (w szczególności na obszarach znajdujących się w pasie przygranicznym), jak i odwiedzania terenów turystycznych. Z drugiej jednak strony zakończenie konfliktu w sposób korzystny dla Ukrainy może spowodować, że województwo podkarpackie stanie się bardzo atrakcyjną lokalizacją dla podmiotów chcących inwestować w Ukrainie. Przemawia za tym dobra dostępność komunikacyjna województwa podkarpackiego wyrażająca się m.in. w tym, że przebiegają przez nie transeuropejskie korytarze transportowe, a zarazem położenie na obszarze Unii Europejskiej w bezpośrednim sąsiedztwie Ukrainy. Co prawda trudno przewidzieć, kiedy ten konflikt się zakończy i z jakim rezultatem, ale w przy-

padku jego zakończenia z rezultatem korzystnym dla Ukrainy można spodziewać się swego rodzaju „wyścigu” o realizację inwestycji prowadzących do odbudowy Ukrainy, w którym zwyciężą najlepiej do niego przygotowani. Dlatego w tym kontekście kluczową rolę odgrywa podtrzymywanie i wzmacnianie partnerskiej współpracy z podmiotami z Ukrainy.

Wśród szans dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego oraz wzmacniania kapitału ludzkiego i społecznego wyłonionych na podstawie zidentyfikowanych dobrych praktyk można wyróżnić realizację przedsięwzięć na analogicznych zasadach, jak to ma miejsce w przypadku projektów współfinansowanych w ramach **Programu „Rozwój Lokalny”**, gdzie punkt wyjścia stanowiło opracowanie planów rozwoju lokalnego oraz instytucjonalnego z zaangażowaniem przedstawicieli interesariuszy.

Barierę rozwojową w województwie podkarpackim w kontekście wzmacniania kapitału ludzkiego stanowi także niewielka liczba **kierunków studiów prowadzonych w języku angielskim**, co wiąże się z jednym z najniższych w Polsce odsetków studentów zagranicznych. Wzbogacenie oferty studiów dla obcokrajowców stanowi zarazem szansę na skuteczną i efektywną politykę migracyjną zapewniającą dopływ osób zaadaptowanych do polskich warunków oraz posiadających wysokie kwalifikacje pożądane na regionalnym rynku pracy.

Barierę stanowi obecne wśród ankietowanych mieszkańców oraz osób studiujących przekonanie o występowaniu w województwie podkarpackim zjawiska **„brudnego” kapitału społecznego**, przejawiającego się m.in. nepotyzmem czy występowaniem zjawisk korupcyjnych. Jest to ważny czynnik w kontekście rozwoju województwa podkarpackiego, ponieważ osoby przekonane o występowaniu tego zjawiska znacznie częściej deklarowały chęć wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego.

Uzupełnienie omówionych w tym rozdziale barier i szans stanowi przedstawiona w kolejnym rozdziale macierz przeprowadzonej analizy SWOT.

17. ANALIZA SWOT KAPITAŁU SPOŁECZNEGO, KAPITAŁU LUDZKIEGO I SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Tabela 12. Macierz analizy SWOT kapitału społecznego, kapitału ludzkiego i społeczeństwa obywatelskiego w województwie podkarpackim

Silne strony			Słabe strony		
Czynnik	Znaczenie	Uzasadnienie	Czynnik	Znaczenie	Uzasadnienie
Wzrastający poziom wykształcenia ludności	Duże	W porównaniu do danych z NSP 2011 w 2021 r. wzrósł odsetek osób posiadających wyższe wykształcenie o 6,4 p.p.	Niska liczba urodzeń oraz niski poziom dzietności	Bardzo duże	Potencjał ludnościowy zależy przede wszystkim od liczby i struktury ludności
Dodatnia wartość indeksu tożsamości regionalnej	Duże	Występuje wyraźna dodatnia korelacja pomiędzy poziomem tożsamości regionalnej a chęcią zamieszkiwania w województwie podkarpackim	Znaczna skala emigracji czasowej za granicę, a w szczególności ludzi młodych w wieku produkcyjnym	Bardzo duże	Na potencjał ludnościowy województwa w szczególności w odniesieniu do procesów zachodzących w przyszłości, bardzo duży wpływ mają decyzje podejmowane przez ludzi młodych
Realizacja w kilku miastach projektów w ramach Programu „Rozwój lokalny”	Średnie	Program „Rozwój lokalny” stanowi przykład wdrażania modelowego podejścia do wzmacniania rozwoju lokalnego oraz instytucjonalnego	Peryferyjne położenie województwa podkarpackiego, w szczególności ze względu na sąsiedztwo z objętą wojną Ukrainą	Duże	Sąsiedztwo z objętą wojną Ukrainą kształtuje wizerunek województwa podkarpackiego jako zagrożonego działaniami wojennymi, to z kolei może przekładać się na obniżenie atrakcyjności regionu jako miejsca do życia, inwestowania oraz wypoczynku
Zmniejszający się poziom umieralności niemowląt	Średnie	Porównując dane w okresie 2010–2022 poziom umieralności niemowląt zmniejszył się o 1,24‰	Najniższy wskaźnik urbanizacji spośród wszystkich województw w Polsce	Duże	Poziom kapitału ludzkiego na terenach wiejskich jest niższy w porównaniu do miast
Duży potencjał organizacji pozarządowych	Duże	Województwo podkarpackie cechuje się najwyższą wartością wskaźnika liczby organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 10 tys. ludności	Niewystarczająca federalizacja organizacji pozarządowych	Średnie	Niewystarczająca federalizacja oraz występujące zjawisko konkurowania pomiędzy organizacjami pozarządowymi obniża możliwości wykorzystania ich potencjału
Duża świadomość znaczenia współpracy mieszkańców z władzami samorządowymi jako warunku rozwoju	Duże	Niemal 90% ankietowanych uznało, że warunkiem rozwoju gminy jest współdziałanie władz i obywateli	Pogłębienie procesu koncentracji podmiotów gospodarczych w centralnej części województwa, miastach na prawach powiatu oraz powiecie leskim, bieszczadzkim	Duże	Bardzo silna koncentracja podmiotów gospodarczych w centralnej części województwa, miastach na prawach powiatu oraz powiecie leskim, bieszczadzkim

Silne strony			Słabe strony		
Czynnik	Znaczenie	Uzasadnienie	Czynnik	Znaczenie	Uzasadnienie
Przejawianie przez studentów postawy merytokratycznej oraz altruistyczno-proaktywnej	Średnie	Wśród ankietowanych osób studiujących dominuje zorientowanie na rozwój osobisty, który jest postrzegany z jednej strony jako warunek zapewnienia sobie odpowiedniej jakości życia lub wykształcenie użytecznych społecznie umiejętności.	Suburbanizacja	Duże	Odpływ mieszkańców do sąsiednich miejscowości obniża potencjał ludnościowy miast
			Niewielka liczba kierunków studiów prowadzonych w języku angielskim	Średnie	Województwo podkarpackie cechuje się jednym z najniższych odsetków studentów zagranicznych
			Niski poziom wynagrodzeń	Duże	Niższy w porównaniu do średniej krajowej poziom wynagrodzeń (w szczególności w miejscowościach poza Rzeszowem) przyczynia się do odpływu mieszkańców z województwa podkarpackiego oraz niewielkim poziomem napływu osób spoza województwa
			Niski poziom zatrudnienia	Średnie	Województwo podkarpackie cechuje się jedną z najniższych w Polsce wartością wskaźnika zatrudnienia ludności w wieku 15-89 lat
			Niski poziom zaufania społecznego	Duże	Wyniki przeprowadzonych badań ankietowych wskazują na występowanie dużego poziomu nieufności wobec obcych osób oraz wobec władz samorządowych różnego szczebla
			Przekonanie o występowaniu w województwie podkarpackim zjawiska „brudnego” kapitału społecznego	Duże	Przekonanie o występowaniu zjawiska „brudnego” kapitału społecznego jest ujemnie skorelowane z chęcią zamieszkiwania w województwie podkarpackim oraz odczuwaniem więzi z regionem

Szanse			Zagrożenia		
Czynnik	Znaczenie	Uzasadnienie	Czynnik	Znaczenie	Uzasadnienie
Sąsiedztwo z Ukrainą w sytuacji zakończenia wojny	Bardzo duże	W sytuacji zakończenia działań wojennych w Ukrainie przygraniczne położenie może stać się atutem województwa podkarpackiego ze względu na potencjał w zakresie pełnienia funkcji huba dla podmiotów inwestujących w odbudowę Ukrainy	Zmniejszająca się z roku na rok liczba urodzeń spowodowana zmniejszającą się liczbą kobiet w wieku rozrodczym	Bardzo duże	Potencjał ludnościowy zależy przede wszystkim od liczby i struktury ludności
Rozwój Przemysłu 4.0/5.0	Średnie	W sytuacji spadku potencjału ludnościowego województwa podkarpackiego szansę rozwojową może stanowić rozwój Przemysłu 4.0/5.0 polegający na zwiększaniu efektywności produkcji przemysłowej oraz świadczenia usług przy zmniejszaniu zapotrzebowania na siłę roboczą	Starzenie się społeczeństwa	Bardzo duże	Ujemny przyrost naturalny będzie skutkował postępującym starzeniem się społeczeństwa
Wysoki poziom aktywności społecznej w powiecie leskim	Średnie	Mimo peryferyjnego położenia powiat leski wyróżnia się na tle sąsiednich powiatów pod względem poziomu kapitału ludzkiego	Monocentryczna koncentracja zasobów kapitału ludzkiego w stolicy regionu	Duże	Rzeszów bardzo wyraźnie dominuje nad resztą powiatów województwa podkarpackiego pod względem jakości zasobów kapitału ludzkiego
Inicjatywa Czwórmiaśta	Duże	Stworzenie silnych powiązań kooperacyjnych w ramach Czwórmiaśta o potencjale liczącym ponad 140 tys. mieszkańców może stanowić przeciwwagę rozwojową dla Rzeszowa silnie oddziałującego na otoczenie oraz absorbującego zasoby z regionu	Słabnący potencjał demograficzny ośrodków subregionalnych (Przemyśl, Tarnobrzeg, Krosno)	Duże	Trudny do zatrzymania odpływ ludzi młodych powiązany z wysoką medianą wieku mieszkańców
Tworzenie wielobiegunowych obszarów funkcjonalnych	Duże	Wielobiegunowe obszary funkcjonalne (np. Krosno-Jasło, Dębica-Mielec, mogą stanowić przeciwwagę rozwojową dla Rzeszowa silnie oddziałującego na otoczenie oraz absorbującego zasoby z regionu	Rozpowszechnianie w mediach negatywnego wizerunku migrantów	Średnie	Rozpowszechnianie w mediach negatywnego wizerunku migrantów może kształtować u odbiorców takich przekazów negatywne postawy wobec cudzoziemców, co z kolei może stanowić barierę w procesach integracji
Poszerzanie granic miast	Duże	Wprowadzenie systemowych rozwiązań umożliwiających poszerzanie granic wzmocniłoby potencjał ludnościowy miast			
Wzmocnianie powiązania kształcenia w zawodach wpisujących się w inteligentne specjalizacje	Duże	Wzmocnienie powiązania kształcenia w zawodach wpisujących się w regionalne inteligentne specjalizacje powinno skutkować lepszym dopasowaniem kompetencyjnym do potrzeb regionalnego rynku pracy			

Źródło: Opracowanie własne.

18. PODSUMOWANIE

Najważniejszym problemem, jaki dotyka województwo podkarpackie, w odniesieniu do zagadnienia kapitału ludzkiego jest spadek potencjału ludnościowego przejawiający się w zmniejszającej się liczbie mieszkańców regionu. Jest to zjawisko złożone i wieloaspektowe, będące konsekwencją wielu różnych czynników, wśród których można wymienić m.in. wychodzenie z wieku reprodukcyjnego przez osoby z wyżu demograficznego urodzone w latach osiemdziesiątych, zmiany postaw wśród młodych ludzi odkładających w czasie decydowanie się na potomstwo (coraz wyższa mediana wieku matek rodzących pierwsze dziecko) oraz niski poziom dzietności, starzejące się społeczeństwo (wzrost mediany wieku) oraz wzrost liczby zgonów, niski poziom płac w porównaniu do średniej ogólnopolskiej skutkujący odpływem mieszkańców (w szczególności ludzi młodych) oraz niewielkim napływem do województwa. Procesy składające się na zjawisko ubytku ludności są długotrwałe i trudne, a wręcz nawet niemożliwe do odwrócenia za pomocą zasobów endogennych. Dlatego na podstawie analizy zachodzących trendów w kolejnych latach należy spodziewać się dalszego ubytku ludności w województwie podkarpackim. Mimo trudnej do odwrócenia sytuacji, a raczej właśnie ze względu na tę trudność zasadne, a wręcz konieczne jest poszukiwanie rozwiązań umożliwiających przynajmniej zminimalizowanie niekorzystnych zjawisk oraz przygotowanie się na stawienie czoła ich konsekwencjom.

Wsparcie osób młodych wchodzących w dorosłe samodzielne życie

Dotychczasowe ogólnopolskie programy, mimo ponoszonych bardzo dużych nakładów finansowych, okazały się niewystarczająco nieskuteczne. Co prawda poprawiły one sytuację materialną najbiedniejszych rodzin, ale nie przyczyniły się do wzrostu liczby urodzeń. Wynika to z błędnie postawionej diagnozy, że relatywnie niewielkie wsparcie finansowe, chociaż systematyczne i długotrwałe, może

na dużą skalę doprowadzić do zmian postaw wśród młodych ludzi i skutkować wzrostem liczby urodzeń. Na podstawie wyników badań i analiz socjologicznych można stwierdzić, że okres wchodzenia w dorosłość jest czasem szczególnie trudnym w życiu człowieka. Wiąże się to z koniecznością usamodzielnienia się, pokonaniem trudności wejścia na rynek pracy w sytuacji braku lub niewielkiego doświadczenia zawodowego, znalezieniem partnera/partnerki do założenia rodziny. Niewielkie doświadczenie zawodowe lub jego brak przekłada się na trudności w uzyskaniu zatrudnienia na podstawie stałej umowy o pracę gwarantującego wynagrodzenie na poziomie zapewniającym utrzymanie rodziny. Wyzwanie staje się tym większe, jeżeli młode osoby wchodzące w dorosłe życie nie mają własnego mieszkania, a ze względu na niskie i niestabilne dochody nie mają zdolności kredytowej na zakup mieszkania i opłacanie rat kredytu, a koszt wynajmu mieszkania pochłania większość uzyskiwanych dochodów. Z czasem sytuacja młodych osób zazwyczaj poprawia się. Wraz z nabywaniem doświadczenia zawodowego wzrastają szanse uzyskania lepiej opłacanego stałego zatrudnienia. To z kolei przekłada się na poprawę sytuacji materialnej. Uzyskanie dobrej sytuacji materialnej powoduje z kolei, że wsparcie finansowe ze względu na liczbę posiadanych dzieci nie stanowi bodźca motywującego do wydania na świat potomstwa. Długi proces uzyskiwania stabilizacji zawodowej i materialnej skutkuje opóźnieniem decyzji o posiadaniu potomstwa lub decydowaniem się na mniejszą liczbę dzieci. Dodatkową barierę stanowią obawy związane z powrotem na rynek pracy po okresie ciąży i opieki nad małym dzieckiem.

Mając na uwadze wieloaspektowość przyczyn spadającej liczby urodzeń oraz długotrwały przebieg zachodzących procesów, trudno znaleźć proste i skuteczne rozwiązania prowadzące do odwrócenia lub chociaż zminimalizowania występowania tej niekorzystnej sytuacji. Poza tym polityka prorodzinna w swoim zasadniczym wymiarze znajduje się

w kompetencjach władz centralnych. Możliwości Samorządu Województwa są w tym zakresie bardzo ograniczone. Niemniej jednak przy projektowaniu działań mających na celu zwiększenie liczby urodzeń wskazane jest koncentrowanie się na wsparciu kierowanym przede wszystkim dla ludzi młodych wchodzących w dorosłe samodzielne życie oraz na wsparciu dla osób z małymi dziećmi, w szczególności do lat 3, kiedy możliwości wykonywania pracy zarobkowej przez jednego z rodziców stają się bardzo ograniczone ze względu na konieczność poświęcania bardzo dużej ilości czasu na opiekę nad małym dzieckiem. Przykładem takiego rozwiązania, które jednak możliwe byłoby do wdrożenia na poziomie władz centralnych, mogłoby być świadczenie finansowe dla osób opiekujących się dziećmi do 3 lat w wysokości najniższego wynagrodzenia wraz z opłaceniem składek na ubezpieczenie społeczne i zaliczeniem tego okresu jako lat pracy w kontekście nabywania uprawnień do świadczeń emerytalnych. W przypadku opieki nad dwojgiem dzieci w wieku do lat 3 wysokość świadczenia ulegałaby podwojeniu. Skoncentrowanie przyznania środków w czasie największego zapotrzebowania na wsparcie mogłoby okazać się bardziej skuteczne w motywowaniu do posiadania potomstwa, a jego koszt byłby porównywalny do kosztu dotychczasowych świadczeń w przypadku ich rewaloryzacji. Z poziomu Samorządu Województwa Podkarpackiego warte rozważania są natomiast rozwiązania polegające na wspieraniu tworzenia miejsc w żłobkach i przedszkolach. Zauważenia bowiem wymaga, że młode rodziny często decydują się na zakup nowych mieszkań w dopiero powstających osiedlach, na których niekiedy brakuje infrastruktury w postaci żłobków, przedszkoli czy szkół. Innym działaniem możliwym do podjęcia na poziomie Samorządu Województwa Podkarpackiego jest wsparcie oddziałów ginekologiczno-położniczych oraz pediatrycznych podkarpackich szpitali w celu zapewnienia jak najlepszej opieki medycznej dzieciom i ich matkom.

Promowanie elastycznych form zatrudnienia *work-life balance*

Jednym z problemów wskazywanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych podczas badania ankietowego utrudniających lub wręcz uniemożliwiających podjęcie pracy jest brak możliwości wykonywania jej w pełnym wymiarze czasu pracy (w szczególności w trybie zmianowym) ze względu na trudności w zapewnieniu pełnej dyspozycyjności pracodawcy w związku z opieką nad dziećmi. Szczególne trudności w godzeniu życia zawodowego z rodzinnym napotykają rodzice, których dzieci często chorują. W związku z powyższym rekomenduje się promowanie elastycznych form zatrudnienia opartych na zasadach *work-life balance*. Zasady te polegają na szukaniu równowagi pomiędzy życiem zawodowym i rodzinnym. W przypadku osób opiekujących się chorymi dziećmi nie zawsze problemem jest brak możliwości wykonywania pracy, ale brak możliwości opuszczenia domu. Ułatwieniem w tym zakresie byłoby mocniejsze promowanie i bardziej powszechne stosowanie możliwości częściowego wykonywania pracy w formie zdalnej.

Wspieranie podkarpackich uczelni w zakresie tworzenia kierunków prowadzonych w języku angielskim

Z przeprowadzonych w ramach niniejszego badania analiz wynika, że województwo podkarpackie cechuje się jedną z najniższych wartości wskaźnika odsetka studentów zagranicznych. Jest to spowodowane m.in. niewielką liczbą kierunków oferowanych przez podkarpackie uczelnie prowadzonych w języku angielskim. W związku z powyższym rekomenduje się wspieranie tworzenia kierunków prowadzonych w języku angielskim połączone ze wzmacnianiem kompetencji językowych nauczycieli akademickich z zakresu języka angielskiego specjalistycznego dla danej dyscypliny naukowej. Opracowana oferta dydaktyczna powinna być zarazem upowszechniania za granicą.

Wspieranie podkarpackich uczelni w kształceniu w zawodach zbieżnych z regionalnymi inteligentnymi specjalizacjami

W celu wzmocnienia dostosowania kompetencyjnego do zapotrzebowania regionalnego rynku pracy warto rozważyć wspieranie kształcenia w zawodach zbieżnych z regionalnymi inteligentnymi specjalizacjami. Skuteczność tego typu działań przekładałaby się z jednej strony na łatwiejsze znajdowanie przez regionalnych pracodawców odpowiednio przygotowanych kadr. Z drugiej strony osoby wykształcone w zawodach, na które jest zapotrzebowanie na regionalnym rynku pracy, nie musiałyby opuszczać województwa podkarpackiego w celu poszukiwania zatrudnienia zgodnie z uzyskanym wykształceniem.

Wzmacnianie tożsamości regionalnej

Na podstawie analiz wyników przeprowadzonych badań ankietowych zaobserwowano korelację pomiędzy poziomem tożsamości regionalnej a chęcią opuszczenia województwa podkarpackiego lub pozostania w nim. Im silniej są związane osoby z regionem, tym są mniej chętne do opuszczenia go. Dlatego rekomenduje się podejmowanie działań mających na celu wzmacnianie tożsamości regionalnej poprzez działania edukacyjne. Może to się odbywać poprzez promowanie oferty regionalnych oraz lokalnych instytucji kultury, z której uczniowie mogliby korzystać w ramach wycieczek edukacyjnych. Warunkiem powodzenia tego typu działań jest jednak zapewnienie odpowiedniej atrakcyjności tej oferty z perspektywy młodych osób. Prezentowanie regionalnego lub lokalnego dziedzictwa w sposób nieprzystępny może okazać się przeciwskuteczne. W tym kontekście za zasadne można uznać promowanie postrzegania województwa podkarpackiego jako regionu o wspólnej tradycji, historii czy stylu życia.

Wzmacnianie Przemysłu 4.0/5.0

W obliczu nieuchronności słabnięcia potencjału ludnościowego województwa podkarpackiego wynikającego ze spadku liczby ludności, wzmacnianie Przemysłu 4.0/5.0 może

być postrzegane jako konieczność warunkująca dalszy rozwój regionu. Przemysł 4.0/5.0 postrzegany jako odpowiedź na słabnący potencjał ludnościowy regionu może jednak stanowić także zagrożenie jeszcze bardziej intensyfikujące niekorzystne zjawiska, np. poprzez automatyzację skutkującą redukcją miejsc pracy. Dlatego sytuacja na rynku pracy związana z wdrażaniem rozwiązań z zakresu Przemysłu 4.0/5.0 powinna być na bieżąco monitorowana. Opracowywane przez Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie cyklicznie raporty z monitorowania zawodów nadwyżkowych i deficytowych na regionalnym rynku pracy powinny zawierać rozdział poświęcony analizie wpływu Przemysłu 4.0/5.0 na zachodzące zmiany.

Kształtowanie pozytywnego wizerunku migranta

W związku z rozpowszechnianym wizerunkiem medialnym uchodźców oraz imigrantów jako osób zagrażających bezpieczeństwu zasadne jest podejmowanie działań prezentujących również inny wizerunek obcokrajowców jako osób odnajdujących się na regionalnym rynku pracy. Działania takie można prowadzić poprzez prezentowanie sylwetek konkretnych obcokrajowców wykonujących powszechnie szanowane zawody, np. lekarza, pielęgniarki, inżyniera, budowlańca, nauczyciela, informatyka z ukazywaniem zarazem znaczenia, jakie wykonywanie określonych zawodów przez cudzoziemców ma dla regionalnej gospodarki.

Przeciwdziałanie „brudnemu” kapitałowi społecznemu

Na podstawie analizy wyników przeprowadzonego badania ankietowego stwierdzono występowanie dodatniej wartości indeksu brudnego kapitału społecznego, co można interpretować, że w opiniach respondentów w województwie podkarpackim występują zjawiska składające się na „brudny” kapitał społeczny. W odniesieniu do osób niewiążących przyszłości z regionem lub chcących go opuścić odnotowano wyższą wartość indeksu „brudnego” kapitału społecznego w porów-

naniu do osób zamierzających pozostać w województwie podkarpackim. Oznacza to, że zgodnie z przyjętą hipotezą postrzeganie województwa podkarpackiego jako nasyczonego „brudnym” kapitałem społecznym może przyczyniać się do odpływu ludności. Dlatego wskazane jest podejmowanie działań zwiększających przejrzystość funkcjonowania instytucji publicznych, w szczególności w zakresie zatrudniania pracowników. Pod tym względem za cenną inicjatywę można uznać wspieranie rozwoju instytucjonalnego jednostek samorządu terytorialnego w ramach Programu „Rozwój Lokalny”. Jednym z elementów projektów finansowanych w ramach tego Programu jest opracowanie i wdrożenie planu rozwoju instytucjonalnego, który z kolei powinien zawierać opracowane przejrzyste procedury i zasady zatrudniania pracowników. Z zachowaniem zasad ochrony danych osobowych kandydatów do pracy, wskazane jest informowanie o wolnych stanowiskach pracy, stosowanych kryteriach zatrudniania i awansu, a także wynikach postępowań rekrutacyjnych z podaniem sposobu spełnienia stawianych wymogów przez wyłonionego kandydata.

Wspieranie inicjatywy Czwórmieścia oraz wielobiegunowych miejskich obszarów funkcjonalnych

Silna czy wręcz dominująca rola Rzeszowa w województwie podkarpackim, czego przejawem jest powiększająca się w stosunku do pozostałych części województwa różnica w poziomie kapitału ludzkiego, stanowi pod pewnymi względami szansę rozwojową dla regionu, ale może być postrzegana także jako zagrożenie ze względu na absorbowanie przez Rzeszów zasobów z innych obszarów województwa. Biorąc pod uwagę tylko liczbę mieszkańców, potencjał ludnościowy Rzeszowa jest ponad trzy razy większy w porównaniu do drugiego pod względem liczby ludności miasta w województwie. Dlatego przeciwwagą polegającą na wzmocnieniu potencjału ludnościowego miast średnich silnie doświadczających ubytku ludności mogłoby być tworzenie dwu lub wielobiegunowych miejskich obsza-

rów funkcjonalnych. Dobrą praktykę w tym zakresie może stanowić inicjatywa Czwórmieścia zrzeszająca Tarnobrzeg, Stalową Wolę, Nisko i Sandomierz. Potencjału w zakresie kreowania obszarów dwubiegunowych można upatrywać także w odniesieniu do par miast: Krosno-Jasło, Dębica-Mielec, czy istniejącego już duopolu Jarosław-Przeworsk.

Poszerzanie granic miast

Barierą rozwojową dotyczącą miasta jest utrata liczby ludności spowodowana występowaniem procesów suburbanizacji. Co prawda osoby wyprowadzające się na przedmieścia są w dalszym ciągu użytkownikami miast, ale „wypływanie” osiedli poza granice miasta powoduje trudności w rozwiązywaniu pojawiających się problemów, czego przykładem może być chociażby planowanie kursów w ramach transportu zbiorowego. Co prawda wyłonienie miejskich obszarów funkcjonalnych daje miastom płaszczyznę do współpracy z ościennymi samorządami, jednak możliwości skutecznego rozwiązywania występujących problemów są nieco mniejsze w porównaniu do sytuacji, gdy za zarządzanie danym obszarem odpowiada tylko jeden podmiot. Dlatego rozwiązaniem tego problemu mogłoby być wprowadzenie rozwiązań systemowych umożliwiających wchłanianie przez miasta bardzo silnie funkcjonalnie powiązanych obszarów sąsiadujących z danym miastem.

Potrzeba federalizacji organizacji pozarządowych

Słabą stroną trzeciego sektora w województwie podkarpackim stwierdzoną w toku prowadzonych badań i analiz jest niski stopień federalizacji powodowany brakiem wzajemnego zaufania, a niekiedy wręcz występowaniem zjawiska rywalizacji pomiędzy organizacjami pozarządowymi. Przykładem dobrej praktyki w zakresie federalizacji może być Grupa Parasol, która powstała w odpowiedzi na potrzebę koordynacji działań na rzecz uchodźców z Ukrainy. Napływ fali uchodźców z Ukrainy skutkujący koniecznością podejmowania działań humanitarnych na dużą skalę stanowił im-

puls do połączenia potencjału kilku organizacji pozarządowych. Brak federalizacji organizacji pozarządowych działających w danym obszarze (rozumianym zarówno tematycznie jak i terytorialnie) stanowi również barierę w kontekście uczestnictwa w takich organach jak rady działalności pożytku publicznego. Trudno bowiem uznawać jedną z wielu organizacji działającą w danej sferze jako reprezentanta całego środowiska. Dlatego rekomenduje się podejmowanie działań zachęcających do tworzenia federacji organizacji pozarządowych działających na terenie województwa podkarpackiego.

Potrzeba wsparcia bieżącej działalności organizacji pozarządowych

Podczas wywiadów pogłębionych powtarzającym się głosem było wskazywanie, że poważną barierą dla rozwoju organizacji pozarządowych, a wręcz ich funkcjonowania, są niewystarczające środki na prowadzenie bieżącej działalności. To z kolei skutkuje niskim poziomem wynagrodzeń dla personelu organizacji pozarządowych, nieregularnością wynagrodzeń lub wręcz ich brakiem. Dlatego

wskazane byłoby w większym stopniu zapewnienie wsparcia finansowego bieżącej działalności organizacji pozarządowych.

Potrzeba wsparcia organizacji pozarządowych w zakresie zapewnienia wkładu własnego

Częstym wymogiem stawianym organizacjom pozarządowym podczas różnego rodzaju naborów projektów jest zapewnienie wkładu własnego. Stanowi to niekiedy barierę ze względu na trudną sytuację finansową organizacji pozarządowych i brak środków umożliwiających zapewnienie wkładu własnego. Dobrą praktyką w tym zakresie jest rozwiązanie polegające na wsparciu przez samorząd organizacji pozarządowych działających na danym obszarze poprzez zapewnienie środków na wkład własny. Jest to podyktowane założeniem, że wsparcie organizacji pozarządowych w tym zakresie z perspektywy gminy cechuje się dużą efektywnością i stopą zwrotu zainwestowanych środków, ponieważ względnie niewielkim nakładem finansowym możliwe jest realizowanie zadań wzmacniających potencjał rozwojowy danej gminy.

19. WNIOSKI I REKOMENDACJE

Tabela 13. Wnioski i rekomendacje

Lp.	Wnioski			Rekomendacje
	Przyczyny	Problemy	Konsekwencje	Działania
Analiza kapitału ludzkiego w województwie podkarpackim				
1.1	Starzejące się społeczeństwo w województwie podkarpackim Przeważająca liczba zgonów nad liczbą urodzeń Ujemne saldo migracji przede wszystkim wśród młodych ludzi spowodowane m.in. relatywnie niskimi zarobkami na tle innych regionów Niski poziom dzietności Zmniejszająca się populacja kobiet w wieku rozrodczym Niska liczba urodzeń Trudności napotymane przez młodych ludzi w związku z wchodzeniem w dorosłe życie	Spadający potencjał ludnościowy	Wzrastające zapotrzebowanie na opiekę nad osobami starszymi Spadek liczby uczniów w szkołach i studentów na uczelniach Niedobory kadrowe – trudności w znalezieniu pracowników przez pracodawców Trudności w systemie zabezpieczenia społecznego	Wdrażanie programów wsparcia rodziny wspierającego w opiece nad dziećmi w wieku do 3 lat (łatwo dostępna opieka żłobkowa, wsparcie finansowe rodziców sprawujących opiekę nad dziećmi na poziomie porównywalnym do najniższego wynagrodzenia, wsparcie w postaci wkładu własnego do zakupu mieszkań) Prowadzenie przemysłowej, ale skutecznej polityki imigracyjnej, np. poprzez zachęcanie młodych ludzi do studiowania i osiedlania się w województwie podkarpackim Wspieranie rozwoju Przemysłu 4.0/5.0 cechującego się bardzo wysoką efektywnością przy ograniczonym zapotrzebowaniu na zasoby ludzkie
1.2	Wzrastająca liczba osób w wieku senioralnym Niska aktywność ruchowa osób w wieku senioralnym	Wzrastająca liczba zachorowań na choroby związane z procesem starzenia się	Wzrastające koszty funkcjonowania służby zdrowia Wzrastające koszty funkcjonowania instytucji opieki nad osobami w wieku senioralnym	Wzrost nakładów na służbę zdrowia w zakresie leczenia chorób związanych z procesem starzenia się Rozwój instytucji opieki nad osobami starszymi Wdrażanie programów aktywizujących osoby w wieku senioralnym
1.3	Niż demograficzny Odpływ mieszkańców na studia prowadzone przez uczelnie zlokalizowane poza terenem województwa podkarpackiego	Spadek liczby studentów podkarpackich uczelni	Trudności w zapewnieniu kadr posiadających kompetencje pozwalające na sprośanie wyzwaniom nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy	Dalsze wzmacnianie rozwoju rzeszowskiego ośrodka akademickiego, m.in. poprzez inwestycje w bazę oraz wspieranie kampanii zachęcających do studiowania w Rzeszowie Sukcesywnie podnoszenie jakości kształcenia Zacieśnianie współpracy pomiędzy uczelniami a otoczeniem społeczno-gospodarczym (np. programy praktyk, programy stażowe, prace dyplomowe na tematy zgodne z zapotrzebowaniem otoczenia społeczno-gospodarczego) Wprowadzanie lub poszerzanie przez podkarpackie uczelnie oferty kształcenia zdalnego Przygotowanie, poprawa atrakcyjności lub poszerzanie oferty kształcenia dla obcokrajowców

Lp.	Wnioski			Rekomendacje
	Przyczyny	Problemy	Konsekwencje	Działania
1.4	Niewielka liczba kierunków prowadzonych w języku angielskim Niewystarczające umiejętności nauczycieli akademickich z zakresu posługiwania się specjalistycznym językiem naukowym Niewystarczające działania promujące ofertę podkarpackich uczelni za granicą	Niewielka liczba osób z zagranicy studiujących na podkarpackich uczelniach	Niewystarczające wykorzystanie potencjału podkarpackich uczelni w zakresie prowadzenia efektywnej polityki migracyjnej Niedobory kadrowe – trudności w znalezieniu pracowników przez pracodawców	Wspieranie podkarpackich uczelni w tworzeniu programów studiów prowadzonych w języku angielskim Wzmocnienie współpracy pomiędzy podkarpackimi uczelniami w zakresie tworzenia oferty studiów w języku angielskim z rolą Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania jako lidera ze względu na osiąganie największych efektów w tym zakresie spośród podkarpackich uczelni Wzmacnianie kompetencji językowych nauczycieli akademickich z zakresu angielskiego języka specjalistycznego
Potencjał województwa podkarpackiego w kontekście budowania kapitału społecznego				
2.1	Niski poziom wynagrodzeń Niska atrakcyjność wynagrodzeń w relacji do dostępnych świadczeń socjalnych Niski poziom urbanizacji oraz relatywnie duża liczba osób pracujących w niewielkich gospodarstwach rolnych	Niska liczba osób aktywnych zawodowo	Niedobory kadrowe Obniżenie konkurencyjności przedsiębiorstw	Wdrażanie programów i projektów aktywizujących osoby bierne zawodowo Przemyślana, ale skuteczna polityka migracyjna polegająca na zachęcaniu młodych ludzi do osiedlania się w województwie podkarpackim Wspieranie rozwoju Przemysłu 4.0, 5.0 cechującego się bardzo wysoką efektywnością przy ograniczonym zapotrzebowaniu na zasoby ludzkie
Rola zaufania społecznego jako elementu wzmacniania kapitału społecznego				
3.1	Niskie wartości wskaźników zaufania społecznego	Relatywnie niski poziom zaufania społecznego	Zmniejszający się poziom zaangażowania społecznego Wzrost radykalizacji życia społecznego oraz postaw antysystemowych Wzrost poziomu korupcji	Edukacja obywatelska na wszystkich poziomach edukacji formalnej Programy i kampanie społeczne nakierowane na budowanie jedności i współpracy między różnymi grupami społecznymi
Postawy obywatelskie wśród studentów				
4.1	Zorientowanie studentów na indywidualny rozwój z przekonaniem, że wysiłek wkładany w ten rozwój powinien być odpowiednio społecznie nagradzany (postawa merytokratyczna) Dążenie do własnego rozwoju, by móc skutecznie działać na rzecz innych (postawa altruistyczno-proaktywna)	Przejawianie przez studentów postawy merytokratycznej oraz altruistyczno-proaktywnej	Odpyły młodych osób posiadających przekonanie o braku możliwości zapewnienia osobistego rozwoju w województwie podkarpackim	Uwalnianie potencjału i energii młodych ludzi poprzez promowanie zakładania działalności gospodarczej Prowadzenie szkoleń, warsztatów wzmacniających praktyczne umiejętności z zakresu przedsiębiorczości Wspieranie programów stypendialnych za osiągnięcia w nauce, ale także np. za aktywność na rzecz organizacji Wspieranie programów stażowych

Lp.	Wnioski			Rekomendacje
	Przyczyny	Problemy	Konsekwencje	Działania
Postawy wobec „brudnego” kapitału społecznego				
5.1	Relatywnie niski poziom zaufania społecznego Występowanie nierówności społecznych w sferze ekonomicznej i społecznej Wewnątrzregionalne zróżnicowanie w zakresie jakości kapitału ludzkiego	Obecne wśród osób ankietowanych przekonania o występowaniu zjawiska „brudnego” kapitału społecznego	Niski poziom zainteresowania sprawami wykraczającymi poza życie prywatne Niepodejmowanie działań obywatelskich w celu współdecydowania o swojej społeczności lokalnej/regionalnej Niski poziom zaangażowania w rozwiązywanie problemów społecznych Odpływ mieszkańców żyjących przekonanie o występowaniu zjawiska „brudnego” kapitału społecznego	Edukacja obywatelska skierowana do wszystkich grup wiekowych Kampanie społeczne mające na celu promowanie etycznych praktyk zarówno w sferze publicznej, jak i prywatnej Podejmowanie działań zwiększających transparentność funkcjonowania instytucji publicznych, np. w zakresie prowadzenia postępowań rekrutacyjnych
Określenie jakości kapitału ludzkiego za pomocą zsyntetyzowanego miernika				
6.1	Dominacja Rzeszowa jako absorbującego zasoby z innych części województwa Wysoki poziom jakości kapitału ludzkiego w powiecie leskim Słabnący potencjał demograficzny ośrodków subregionalnych (Tarnobrzeg, Przemyśl)	Wyraźne zróżnicowania wewnątrzregionalne w zakresie jakości kapitału ludzkiego	Nasilanie się procesów depopulacyjnych przede wszystkim we wschodniej i południowej części województwa	Wspieranie tworzenia miejsc pracy w branżach związanych z wykorzystaniem walorów turystycznych i środowiskowych południowo-wschodniej i wschodniej części województwa Wzmacnianie potencjału miast średnich poprzez stymulowanie rozwoju dwu lub wielobiegowych miejskich obszarów funkcjonalnych
Wpływ władz rządowych i samorządowych na stymulowanie aktywności obywateli i organizacji pozarządowych w życiu publicznym				
7.1	Niewielka liczba organizacji pozarządowych, w szczególności w mniejszych gminach Niski poziom wynagrodzeń Niewystarczające środki na bieżące funkcjonowanie organizacji Niewielka różnorodność działalności organizacji pozarządowych w szczególności w mniejszych miejscowościach	Niewielki potencjał organizacji pozarządowych, szczególnie działających w mniejszych gminach	Trudności w znalezieniu organizacji pozarządowych, którym można byłoby zlecić wykonywanie zadań publicznych Zlecanie zadań publicznych ciągle tym samym organizacjom pozarządowym Odpływ wykwalifikowanego personelu ze względu na znajdowanie lepiej płatnej pracy	Zlecanie zadań publicznych organizacjom pozarządowym Zapewnianie środków na bieżącą działalność organizacji Zapewnianie środków na wkład własny w przypadku pozyskania grantów
Kooperacja jednostek samorządu terytorialnego				
8.1	Niski poziom współpracy partnerskiej między samorządami tworzącymi miejskie obszary funkcjonalne Postrzeganie współpracy między samorządami przez pryzmat reprezentowanego samorządu Niewystarczająca świadomość znaczenia zintegrowanego podejścia do rozwiązywania problemów występujących na obszarze MOF	Brak wystarczających silnych bodźców stymulujących do współpracy pomiędzy samorządami tworzącymi miejskie obszary funkcjonalne	Słabnący potencjał ośrodków subregionalnych Nawarstwianie się problemów możliwych do rozwiązania wyłącznie w zakresie wspólnego działania	Wdrażanie instrumentów ZIT Promowanie instytucjonalizacji współpracy pomiędzy samorządami poprzez tworzenie stowarzyszeń Wspieranie inwestycji prowadzących do zintegrowanego rozwiązywania problemów występujących na danym obszarze (np. z zakresu transportu, gospodarki wodno-ściekowej, gospodarki odpadami, przeciwdziałania zanieczyszczeniu powietrza)

Lp.	Wnioski			Rekomendacje
	Przyczyny	Problemy	Konsekwencje	Działania
Wzmacnianie współpracy i partnerstwa pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim				
9.1	Brak zaufania między organizacjami Postrzeganie innych organizacji jako konkurentów	Niski poziom federalizacji organizacji pozarządowych	Brak silnej reprezentacji organizacji pozarządowych na potrzeby współpracy z administracją publiczną, sektorem nauki oraz przedsiębiorstwami Ograniczenie możliwości rozwojowych organizacji, skoncentrowanie się na „przetrwaniu” Niewykorzystanie potencjału wynikającego z wymiany doświadczeń	Premiowanie federacji lub partnerstwa pomiędzy organizacjami w procedurach grantowych Programy i kampanie społeczne nakierowane na budowanie jedności i współpracy między organizacjami Upowszechnianie dobrych praktyk, np. działalność federacji „Parasol”
Regionalna polityka migracyjna				
10.1	Ważna rola więzi rodzinnych oraz tożsamości lokalnej i regionalnej w kontekście podejmowania decyzji o mieszkaniu w województwie podkarpackim Niższy poziom wynagrodzeń w województwie podkarpackim w relacji do średniej krajowych oraz państw Europy Zachodniej	Niewielki napływ osób do województwa podkarpackiego Odpływ osób z województwa podkarpackiego	Niedobory kadrowe Obniżenie konkurencyjności przedsiębiorstw	Prowadzenie działań wzmacniających tożsamość regionalną wśród młodych osób (np. wycieczki edukacyjne, spotkania z ciekawymi ludźmi, organizowanie konkursów) Wspieranie działań mających na celu zwiększenie atrakcyjności lokalnych instytucji kultury Kreowanie pozytywnego wizerunku migrantów jako osób wykonujących społecznie szanowane zawody Wspieranie programów skierowanych do reemigrantów ułatwiających im włączenie na podkarpacki rynek pracy

20. BIBLIOGRAFIA

- Grabiński Tadeusz. 1984. *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach dynamiki zjawisk ekonomicznych*. Kraków: Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- Grycuk Adrian. 2003. *Koncepcja gron w teorii i praktyce zarządzania*. „Organizacja i kierowanie”, nr 3 (113), s. 3-16.
- Fukuyama Francis. 2001. *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Warszawa-Wrocław.
- Klamár Radoslav, Matlovič René, Ivanová Monika, Ištok Rober, Kozoň Ján. 2019. *Local Action Group as a Tool of Inter-Municipal Cooperation: Case Study of Slovakia*. „Folia Geographica”. Vol. 61, No. 1, 36–67.
- Kotarski Hubert. 2013. *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kukliński Antoni. 2003. *O nowym modelu polityki regionalnej – artykuł dyskusyjny*. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4, s. 5-14.
- Kwiatkowski Mariusz. 2005. *Kapitał społeczny*, w: *Encyklopedia Socjologii. Suplement*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. 2022. *Sprawozdanie z realizacji Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014-2020*. Warszawa.
- Piróg Krzysztof, Kowalski Piotr. 2022. *Publikacja podsumowująca doświadczenia z realizacji projektu pn. Samorząd bez barier*.
- Sadowski Andrzej. 2006. Białystok. *Kapitał społeczny mieszkańców miasta*. Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Samorząd Województwa Podkarpackiego. 2020. *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*.
- Sierocińska Katarzyna. 2011. *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*. „Studia Ekonomiczne”, nr 1, s. 69-86.
- Sobieraj Iwona. 2022. *Nauka obywatelska (citizen science) – szanse i wyzwania dla ewaluacji*. „Polski Przegląd Ewaluacyjny, nr 1, s. 44-61.

21. SPIS TABEL, WYKRESÓW, MAP, OBRAZÓW I RYSUNKÓW

21.1. Spis tabel

Tabela 1. Porównanie struktury próby badawczej w podziale na powiaty do struktury populacji mieszkańców województwa podkarpackiego.....	23
Tabela 2. Ludność w wieku 13 lat i więcej według poziomu wykształcenia w województwie podkarpackim w 2011 r. oraz 2021 r.	52
Tabela 3. Studenci i absolwenci uczelni w podziale na grupy kierunków kształcenia w województwie podkarpackim	53
Tabela 4. Osoby dorosłe uczestniczące w kształceniu lub szkoleniu w wieku 25-64 lata w województwie podkarpackim i na poziomie ogólnopolskim w latach 2018–2020 (w %)	55
Tabela 5. Powody spodziewanych przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych trudności w znalezieniu pracy	68
Tabela 6. Powody spodziewanych przez studentów trudności w znalezieniu pracy.....	70
Tabela 7. Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego w województwie podkarpackim w 2022 r. (w mln. zł).....	104
Tabela 8. Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego według wybranych działów oraz ogółem w województwie podkarpackim w 2022 r. (w mln zł).....	105
Tabela 9. Zaplanowane w gminach kwoty budżetu obywatelskiego w latach 2020–2022 (w zł)	111
Tabela 10. Liczba głosów ogółem w ramach budżetu obywatelskiego 2023 w gminach województwa podkarpackiego	112
Tabela 11. Liczba zgłoszonych i przyjętych do realizacji projektów w ramach budżetu obywatelskiego 2023 w gminach województwa podkarpackiego.....	115
Tabela 12. Macierz analizy SWOT kapitału społecznego, kapitału ludzkiego i społeczeństwa obywatelskiego w województwie podkarpackim.....	277
Tabela 13. Wnioski i rekomendacje	285

21.2. Spis wykresów

Wykres 1. Struktura próby rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych w podziale na płeć (w %)	22
Wykres 2. Struktura próby rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych w podziale na rodzaj miejsca zamieszkania (w %)	23
Wykres 3. Struktura próby rodziców/opiekunów uczniów podkarpackich szkół ponadpodstawowych w podziale na podregion zamieszkania (w %)	24
Wykres 4. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na płeć (w %)	25
Wykres 5. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na poziom studiów (w %).....	25
Wykres 6. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na tryb studiów (w %)	25

Wykres 7. Struktura próby ankietowanych osób studiujących w podziale na rodzaj miejsca zamieszkania (w %)	26
Wykres 8. Ludność w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r. (w tys. osób)	29
Wykres 9. Udział ludności według ekonomicznych grup wieku w Polsce i województwie podkarpackim w latach 2018 i 2022 (w %).....	35
Wykres 10. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w odniesieniu do stwierdzenia: „Gdybym tylko mógł/mogła, to wyprowadził(a)bym się z województwa podkarpackiego” (w %)	39
Wykres 11. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w odniesieniu do stwierdzenia: „Gdybym tylko mógł/mogła, to wyprowadził(a)bym się z województwa podkarpackiego” w podziale na wielkość miejsca zamieszkania (w %)	39
Wykres 12. Plany rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wyprowadzenia się na stałe z województwa podkarpackiego w ciągu najbliższych 5 lat (w %)	41
Wykres 13. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych na pytanie: „Przypuśćmy, że z jakichś powodów musi Pan/Pani wyprowadzić się z województwa podkarpackiego. W jakim stopniu żal byłoby Panu/Pani wyjechać stąd na stałe?” (w %).....	42
Wykres 14. Plany dotyczące miejsca zamieszkania studentów za 5 lat (w %).....	42
Wykres 15. Zgony według przyczyn w województwie podkarpackim w 2022 r.	46
Wykres 16. Samoocena stanu zdrowia rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)	47
Wykres 17. Samoocena stanu zdrowia studentów (w %)	48
Wykres 18. Deklarowana zachorowalność na COVID-19 wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)	48
Wykres 19. Deklarowana zachorowalność na COVID-19 wśród studentów (w %)	49
Wykres 20. Zachorowanie na COVID-19 a samoocena stanu zdrowia rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)	49
Wykres 21. Zachorowanie na COVID-19 a samoocena stanu zdrowia studentów (w %)	50
Wykres 22. Zachorowanie na COVID-19 a przyjęcie co najmniej jednej dawki szczepionki przeciwko COVID-19 przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)	50
Wykres 23. Zachorowanie na COVID-19 a przyjęcie co najmniej jednej dawki szczepionki przeciwko COVID-19 przez studentów (w %)	51
Wykres 24. Podejmowane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych formy kształcenia w ciągu ostatnich 5 lat (w %).....	56
Wykres 25. Plany rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w zakresie podejmowania form kształcenia w ciągu najbliższych 5 lat (w %)	57
Wykres 26. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych na pytanie: „Czy w ciągu ostatniego roku (12 miesięcy) przeczytał/a Pan/i lub	

odszukał co najmniej jedną książkę (w formie drukowanej, w postaci ebooka lub audiobooka)?” (w %)	58
Wykres 27. Odsetek rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych, którzy w ciągu ostatnich 12 miesięcy przeczytali co najmniej jedną książkę w formie drukowanej, ebooka lub odsłuchali co najmniej jednego audiobooka (w %)	59
Wykres 28. Przeczytanie lub odsłuchanie przez studentów w ciągu ostatnich 12 miesięcy co najmniej jednej książki (w formie drukowanej, w postaci ebooka lub audiobooka) (w %)	59
Wykres 29. Odsetek studentów, którzy w ciągu ostatnich 12 miesięcy przeczytali co najmniej jedną książkę w formie drukowanej, ebooka lub odsłuchali co najmniej jednego audiobooka (w %)	60
Wykres 30. Status na rynku pracy rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)	61
Wykres 31. Poszukiwanie pracy a wykształcenie wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)	61
Wykres 32. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r. i 2022 r. (Polska =100)	63
Wykres 33. Deklarowana przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych znajomość wybranych języków obcych (w %)	65
Wykres 34. Deklarowana przez studentów znajomość wybranych języków obcych (w %) ...	66
Wykres 35. Spodziewane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych trudności w znalezieniu pracy (w %)	66
Wykres 36. Spodziewane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych trudności w znalezieniu pracy a płeć (w %)	67
Wykres 37. Spodziewane przez studentów trudności w znalezieniu pracy (w %)	69
Wykres 38. Spodziewane przez studentów trudności w znalezieniu pracy a płeć (w %)	69
Wykres 39. Zezwolenia na pracę dla cudzoziemców w podziale na województwa w 2022 r.	71
Wykres 40. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	72
Wykres 41. Nowo zarejestrowane osoby fizyczne w rejestrze REGON w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	73
Wykres 42. Osoby fizyczne wyrejestrowane z rejestru REGON w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	74
Wykres 43. Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. ludności zarejestrowane w rejestrze REGON w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	78
Wykres 44. Liczba badanych organizacji non-profit aktywnych w województwie podkarpackim w podziale na rodzaj organizacji w 2020 r. (w tys.)	80
Wykres 45. Organizacje non-profit według dziedzin działalności w województwie podkarpackim w 2020 r.	81

Wykres 46. Suma środków przekazanych OPP w ramach mechanizmu 1% w latach 2004–2022 (w mln zł).....	83
Wykres 47. Przynależność rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych do organizacji społecznych (w %).....	84
Wykres 48. Częstość podejmowania działań w ramach organizacji przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %).....	84
Wykres 49. Powody aktywności w ramach organizacji wskazywane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %).....	86
Wykres 50. Powody braku aktywności w organizacjach wskazywane przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %).....	87
Wykres 51. Poziom akceptacji stwierdzeń odnoszących się do województwa podkarpackiego wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %).....	89
Wykres 52. Poziom akceptacji stwierdzeń odnoszących się do województwa podkarpackiego przez studentów (w %).....	91
Wykres 53. Średnia wartość indeksu tożsamości regionalnej studentów a plany dotyczące miejsca zamieszkania za 5 lat (w pkt.).....	93
Wykres 54. Miejsce zamieszkania osób z rodzin ankietowanych rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %).....	94
Wykres 55. Miejsce zamieszkania osób z rodzin ankietowanych studentów (w %).....	94
Wykres 56. Utrzymywanie kontaktów z osobami bliskimi przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %).....	95
Wykres 57. Utrzymywanie kontaktów z osobami bliskimi studentów (w %).....	96
Wykres 58. Średnia wartość skali utrzymywania kontaktów przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych z osobami bliskimi (w pkt.).....	96
Wykres 59. Średnia wartość skali utrzymywania kontaktów przez studentów z osobami bliskimi (w pkt.).....	97
Wykres 60. Branie udziału przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w konsultacjach projektu <i>Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030</i> (w %).....	99
Wykres 61. Przyczyny braku udziału przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w konsultacjach projektu <i>Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030</i> (w %).....	99
Wykres 62. Deklarowany udział rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w wyborach samorządowych w 2018 r. (w %).....	102
Wykres 63. Deklarowany udział studentów w wyborach samorządowych w 2018 r. (w %).....	103
Wykres 64. Deklarowany udział rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych w wyborach parlamentarnych w 2019 r. (w %).....	103
Wykres 65. Deklarowany udział studentów w wyborach parlamentarnych w 2019 r. (w %).....	103
Wykres 66. Zaufanie do różnych kategorii społecznych wśród rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %).....	107

Wykres 67. Zaufanie do różnych kategorii społecznych wśród studentów (w %)	108
Wykres 68. Zaufanie rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych do władz samorządowych różnego szczebla (w %)	108
Wykres 69. Uczestnictwo w zebraniach wspólnoty mieszkańców w ciągu ostatnich 12 miesięcy (w %)	109
Wykres 70. Omawianie w ciągu ostatnich 2 lat spraw dotyczących rodziny, rodziny sąsiedztwa, miejscowości lub regionu z przedstawicielami władz różnego szczebla (w %).....	109
Wykres 71. Udział w działaniach na rzecz społeczności w ciągu ostatnich 2 lat (w %)	110
Wykres 72. Branie udziału w ciągu ostatnich 12 miesięcy w działaniach dotyczących budżetu obywatelskiego (w %).....	122
Wykres 73. Liczba gmin w województwie podkarpackim prowadzących konsultacje obowiązujących w gminie programów, strategii i planów w 2022 r.	123
Wykres 74. Dostępne na stronach internetowych podkarpackich gmin informacje o konsultacjach społecznych	123
Wykres 75. Dostępne na stronach internetowych podkarpackich gmin informacje o konsultacjach społecznych prowadzonych w 2022 r.....	124
Wykres 76. Dostępne na stronach internetowych podkarpackich powiatów informacje o konsultacjach społecznych prowadzonych w 2022 r.....	124
Wykres 77. Dostępność wyników konsultacji na stronach internetowych gmin	124
Wykres 78. Dostępność wyników konsultacji na stronach internetowych powiatów	125
Wykres 79. Opinie na temat roli samorządu oraz współdziałania mieszkańców i władz (w %).....	131
Wykres 80. Rodzaje wsparcia udzielonego przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych uchodźcom z Ukrainy w czasie wybuchu konfliktu zbrojnego (w %).....	133
Wykres 81. Rodzaje wsparcia udzielanego obecnie (tj. wg stanu na wrzesień 2023 r.) uchodźcom z Ukrainy przez rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych (w %)	134
Wykres 82. Indeks wsparcia udzielanego uchodźcom z Ukrainy w momencie wybuchu konfliktu a wielkość dochodów (w pkt.).....	135
Wykres 83. Wyodrębnienie zakładki na stronach internetowych gmin zawierającej informacje dotyczące pomocy świadczonej uchodźcom z Ukrainy	138
Wykres 84. Wyodrębnienie zakładki na stronach internetowych powiatów zawierającej informacje dotyczące pomocy świadczonej uchodźcom z Ukrainy	138
Wykres 85. Rozkład odpowiedzi studentów w odniesieniu do stwierdzeń dotyczących postrzegania znaczenia edukacji w procesie budowania kapitału społecznego (w %).....	146
Wykres 86. Podejmowane przez studentów formy kształcenia w ciągu ostatnich 5 lat (w %)	148

Wykres 87. Planowane przez studentów formy doksztalcania w ciągu najbliższych 5 lat (w %)	148
Wykres 88. Formy wsparcia na uczelni, z których korzystali lub zamierzają korzystać studenci (w %).....	149
Wykres 89. Status na rynku pracy oprócz bycia studentem (w %)	150
Wykres 90. Przynależność studentów do organizacji studenckich (w %).....	150
Wykres 91. Udział studentów w działaniach na rzecz organizacji (w %).....	150
Wykres 92. Powody zaangażowania społecznego osób studiujących (w %)	151
Wykres 93. Powody braku zaangażowania społecznego osób studiujących (w %)	152
Wykres 94. Udział studentów w działaniach na rzecz społeczności w ciągu ostatnich 2 lat (w %)	153
Wykres 95. Rozkład odpowiedzi rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych na stwierdzenia wpisujące się w zagadnienie „brudnego” kapitału (w %).....	159
Wykres 96. Rozkład odpowiedzi studentów na stwierdzenia wpisujące się w zagadnienie „brudnego” kapitału (w %)	160
Wykres 97. Postawy rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wobec „brudnego” kapitału społecznego a wielkość dochodów (w pkt.).....	161
Wykres 98. Poziom urbanizacji powiatów i poziom współczynnika reprodukcji brutto ludności w powiatach województwa podkarpackiego	169
Wykres 99. Poziom urbanizacji powiatów i poziom współczynnika płodności ogólnej w powiatach województwa podkarpackiego.....	171
Wykres 100. Poziom urbanizacji powiatów i poziom współczynnika grupowego prężności demograficznej w powiatach województwa podkarpackiego	173
Wykres 101. Poziom urbanizacji i poziom współczynnika wykształcenia co najmniej średniego w powiatach województwa podkarpackiego.....	175
Wykres 102. Odsetek pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie i poziom wskaźnika grupowego stan zdrowia ludności w podziale na powiaty województwa podkarpackiego	179
Wykres 103. Liczba stron internetowych podkarpackich gmin, na których odnaleziono informacje dotyczące zlecania zadań publicznym organizacjom pozarządowym.....	195
Wykres 104. Liczba stron internetowych podkarpackich powiatów, na których odnaleziono informacje dotyczące zlecania zadań publicznym organizacjom pozarządowym.....	196
Wykres 105. Liczba stron internetowych starostw powiatowych zawierających informacje o wsparciu dla organizacji pozarządowych.....	202
Wykres 106. Liczba stron internetowych urzędów gmin zawierających informacje o wsparciu dla organizacji pozarządowych.....	203
Wykres 107. Liczba samorządów gminnych posiadających opublikowane aktualne programy współpracy z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego.....	206

Wykres 108. Liczba gmin publikujących informacje na temat współpracy z innymi samorządami	220
Wykres 109. Liczba gmin publikujących informacje na temat współpracy z innymi samorządami w Polsce	220
Wykres 110. Liczba gmin publikujących informacje na temat współpracy z innymi samorządami za granicą	220
Wykres 111. Kategorie projektów realizowanych w formule partnerstwa publiczno-prywatnego (stan na 9.11.2023 r.)	261

21.3. Spis map

Mapa 1. Przyrost naturalny na 1000 ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	30
Mapa 2. Urodzenia żywe na 1000 ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	31
Mapa 3. Zgony na 1000 ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	32
Mapa 4. Poziom umieralności niemowląt na 1 000 urodzeń żywych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	32
Mapa 5. Udział ludności według ekonomicznych grup wieku w podziale na województwa w 2018 r.	33
Mapa 6. Udział ludności według ekonomicznych grup wieku w podziale na województwa w 2022 r.	34
Mapa 7. Mediana wieku ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r.	36
Mapa 8. Mediana wieku ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	36
Mapa 9. Saldo migracji wewnętrznych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r.	37
Mapa 10. Emigranci przebywający za granicą czasowo na 1 000 ludności w 2021 r.	38
Mapa 11. Imigranci przebywający w Polsce czasowo na 1 000 ludności w 2021 r.	38
Mapa 12. Odsetek rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych deklarujących chęć wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w przypadku posiadania takiej możliwości	40
Mapa 13. Plany rodziców/opiekunów uczniów szkół ponadpodstawowych wyprowadzenia się z województwa podkarpackiego w ciągu najbliższych 5 lat w podziale na powiaty (w %)	41
Mapa 14. Oczekiwane trwanie życia w zdrowiu (HLY0) dla mężczyzn w 2022 r. w podziale na województwa (w latach)	44
Mapa 15. Oczekiwane trwanie życia w zdrowiu (HLY0) dla kobiet w 2022 r. w podziale na województwa (w latach)	44
Mapa 16. Zgony z powodu zachorowania na COVID-19 w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2021–2022	47

Mapa 17. Zmiana odsetka osób z wyższym wykształceniem w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2011–2021 (2011=100%).....	52
Mapa 18. Studenci na 10 tys. ludności w podziale na województwa w roku akademickim 2022/2023	54
Mapa 19. Relacja liczby studentów do liczby ludności w wieku 19-24 lata w podziale na województwa w 2021 r.	54
Mapa 20. Uczestnicy studiów podyplomowych na 10 tys. ludności w wieku 25-64 lata w podziale na województwa w 2021 r.....	56
Mapa 21. Czytelnicy bibliotek publicznych na 1 tys. ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2021 r.	58
Mapa 22. Wskaźnik zatrudnienia ludności w wieku 15-89 lat w podziale na województwa w 2022 r. (w %).....	60
Mapa 23. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2022 r. (Polska =100)	64
Mapa 24. Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne na 10 tys. ludności w podziale na województwa w 2020 r.....	76
Mapa 25. Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne na 10 tys. ludności w podziale na województwa w latach 2008–2020.....	77
Mapa 26. Fundacje na 10 tys. ludności w podziale na województwa w 2020 r.....	77
Mapa 27. Fundacje na 10 tys. ludności w podziale na województwa w latach 2008–2020....	77
Mapa 28. Nasycenie pozarządowymi organizacjami społecznymi na 10 tys. ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2016–2022.....	79
Mapa 29. Organizacje non-profit zrzeszające osoby fizyczne w podziale na województwa w 2020 r. (w tys.)	80
Mapa 30. Frekwencja w wyborach samorządowych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r. (w %).....	100
Mapa 31. Frekwencja w wyborach prezydenckich w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2020 r.(w %).....	101
Mapa 32. Frekwencja w wyborach parlamentarnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2019 r. (w %).....	102
Mapa 33. Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem budżetów lokalnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022.....	104
Mapa 34. Wskaźnik cząstkowy miernika obciążenia demograficznego ludności w wieku produkcyjnym w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	168
Mapa 35. Wskaźnik cząstkowy współczynnika reprodukcji brutto ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022.....	169
Mapa 36. Wskaźnik cząstkowy współczynnika dynamiki demograficznej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022.....	170
Mapa 37. Wskaźnik cząstkowy współczynnika płodności ogólnej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	170

Mapa 38. Wskaźnik cząstkowy współczynnika zasobów ludności w wieku maksymalnej mobilności zawodowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	171
Mapa 39. Wskaźnik cząstkowy współczynnika mobilności zawodowej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	172
Mapa 40. Wskaźnik grupowy współczynnika prężności demograficznej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty	172
Mapa 41. Wskaźnik cząstkowy współczynnika odsetka osób z wykształceniem co najmniej średnim w populacji osób wieku 13 lat i więcej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2021 r.	174
Mapa 42. Wskaźnik cząstkowy współczynnika czytelnictwa w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	175
Mapa 43. Wskaźnik cząstkowy współczynnika powszechności kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych/ponadpodstawowych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	176
Mapa 44. Wskaźnik grupowy współczynnika poziomu wiedzy funkcjonalnej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty	177
Mapa 45. Wskaźnik cząstkowy współczynnika umieralności niemowląt w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	177
Mapa 46. Wskaźnik cząstkowy współczynnika przedwczesnej umieralności mężczyzn w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	178
Mapa 47. Wskaźnik cząstkowy współczynnika umieralności na choroby cywilizacyjne w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	178
Mapa 48. Wskaźnik grupowy współczynnika stanu zdrowia ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty	179
Mapa 49. Wskaźnik grupowy współczynnika mobilności przestrzennej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty	180
Mapa 50. Wskaźnik cząstkowy współczynnika liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	181
Mapa 51. Wskaźnik cząstkowy współczynnika liczby podmiotów nowo zarejestrowanych na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	182
Mapa 52. Wskaźnik grupowy współczynnika aktywności gospodarczej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty	182
Mapa 53. Wskaźnik cząstkowy współczynnika nasycenia pozarządowymi organizacjami społecznymi na 10 tys. ludności w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	183
Mapa 54. Wskaźnik cząstkowy dla frekwencji w wyborach samorządowych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2018 r.	184
Mapa 55. Wskaźnik cząstkowy dla frekwencji w wyborach parlamentarnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty 2019 r.	184

Mapa 56. Wskaźnik częstkowy dla frekwencja w wyborach prezydenckich w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w 2020 r.	185
Mapa 57. Wskaźnik częstkowy dla udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem z budżetów lokalnych w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022	185
Mapa 58. Wskaźnik częstkowy dla środka z UE na finansowanie programów i projektów w przeliczeniu na 1 mieszkańca w województwie podkarpackim w podziale na powiaty w latach 2010–2022.....	186
Mapa 59. Wskaźnik grupowy współczynnika aktywności społecznej w województwie podkarpackim w podziale na powiaty.....	186
Mapa 60. Miernik Jakości Kapitału Ludzkiego w województwie podkarpackim w podziale na powiaty	187
Mapa 61. Miernik Jakości Kapitału Ludzkiego w województwie podkarpackim w podziale na powiaty – zestandaryzowany [0-100].....	187
Mapa 62. Zmiana wartości Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego – badania z 2010 i 2023 r.....	188
Mapa 63. Wskaźnik grupowy prężność demograficzna dla powiatów województw Polski Wschodniej	190
Mapa 64. Wskaźnik grupowy poziom wiedzy funkcjonalnej dla powiatów województw Polski Wschodniej.....	190
Mapa 65. Wskaźnik grupowy stan zdrowia ludności dla powiatów województw Polski Wschodniej	191
Mapa 66. Wskaźnik grupowy mobilność przestrzenna dla powiatów województw Polski Wschodniej	191
Mapa 67. Wskaźnik grupowy aktywność gospodarcza dla powiatów województw Polski Wschodniej	192
Mapa 68. Wskaźnik grupowy aktywność społeczna dla powiatów województw Polski Wschodniej	192
Mapa 69. Wskaźnik Jakości Kapitału Ludzkiego dla powiatów województw Polski Wschodniej	193
Mapa 70. Wskaźnik Jakości Kapitału Ludzkiego dla powiatów województw Polski Wschodniej – wartości sumaryczne.....	193
Mapa 71. Liczba dofinansowanych ofert w ramach Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020 (FIO) w podziale na województwa	214
Mapa 72. Liczba dofinansowanych ofert w latach 2021-2022 w ramach Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030 w podziale na województwa	215
Mapa 73. Liczba dofinansowanych ofert w latach 2021–2022 w ramach Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030 w podziale na powiaty województwa podkarpackiego	215

21.4. Spis obrazów

Obraz 1. Zakładka „Rzeszowski Budżet Obywatelski” na stronie Urzędu Miasta Rzeszowa	117
Obraz 2. Zakładka „Budżet Obywatelski” na stronie Urzędu Miasta Krosna.....	118
Obraz 3. Harmonogram Budżetu Obywatelskiego 2024 w Krośnie	118
Obraz 4. „Mapa realizacji” w ramach budżetu obywatelskiego Krosna.....	118
Obraz 5. Informacje o projektach w ramach „Budżetu Obywatelskiego” na stronie Urzędu Miasta Tarnobrzeg	119
Obraz 6. Liczba głosów w ramach „Budżetu Obywatelskiego” na stronie Urzędu Miasta Tarnobrzeg	119
Obraz 7. Kadr z filmu promocyjnego „Jasielski Budżet Obywatelski na 2024 rok”	120
Obraz 8. Przykładowe informacje dotyczące konsultacji społecznych prowadzonych w Gminie Strzyżów	125
Obraz 9. Zakładka „Pomagam Ukrainie” na stronie internetowej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego	137
Obraz 10. Zakładka z informacjami dla uchodźców na stronie Starostwa Powiatowego w Kolbuszowej	138
Obraz 11. Informacja na stronie internetowej Urzędu Miasta Jarosław z filmem instruktażowym dla obywateli Ukrainy	139
Obraz 12. Zakładka z informacjami dla uchodźców na stronie Starostwa Powiatowego w Łańcucie.....	140
Obraz 13. Wykaz podstawowych zwrotów ukraińsko-polskich na stronie internetowej Urzędu Miasta Rzeszowa.....	141
Obraz 14. Zakładka z informacjami dla uchodźców z Ukrainy na stronie internetowej Urzędu Gminy Gorzyce	141
Obraz 15. Witryna Europejskiego Miasta Nauki 2024.....	155
Obraz 16. Zakładka z informacjami w zakresie organizacji pozarządowych na stronie Starostwa Powiatowego w Przeworsku.....	197
Obraz 17. Zakładka „NGO” na stronie internetowej Samorządu Województwa Podkarpackiego	201
Obraz 18. Strona internetowa Urzędu Gminy Chłopice z ukazaniem kadru filmu promującego gminę	208
Obraz 19. Zakładka „Filmy promocyjne” na stronie internetowej Urzędu Gminy Pruchnik.....	208
Obraz 20. Zakładka „Multimedia” na stronie internetowej Urzędu Gminy Radomyśl nad Sanem	209
Obraz 21. Filmy promocyjne na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Łańcucie.....	209
Obraz 22. Strona internetowa Urzędu Gminy Tuszów Narodowy z ukazaniem kadrów filmów promujących gminę	210

Obraz 23. Treść zakładki: „Przeworsk multimedialnie” na stronie internetowej Urzędu Miasta Przeworska	211
Obraz 24. Zakładka „Media o nas-TV” na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Rzeszowie.....	211
Obraz 25. Zakładka „Media o nas-radio” na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Rzeszowie.....	212
Obraz 26. Strona internetowa Urzędu Gminy Żyraków z informacjami dotyczącymi Kuriera Gminnego	213
Obraz 27. Strona główna witryny internetowej „Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego”	222
Obraz 28. Zakładka „Miejski Obszar Funkcjonalny” na stronie Urzędu Miasta Krosna	224
Obraz 29. Strona główna witryny MOF Jarosław-Przeworsk	226
Obraz 30. Wyróżnione cechy i wartości cenione przez zespół Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Jarosław-Przeworsk	227
Obraz 31. Strona internetowa Stowarzyszenia Metropolia Krakowska.....	229
Obraz 32. Strona internetowa Stowarzyszenia Aglomeracja Kalisko-Ostrowska.....	230
Obraz 33. Mapa projektów ZIT realizowanych w Obszarze Metropolitalnym Brna	231
Obraz 34. Strona internetowa Stowarzyszenia Rozwoju Międzygminnego Obszaru Metropolitalnego Oradea.....	232
Obraz 35. Partnerstwa działające na obszarze województwa podkarpackiego wsparte w ramach CWD.....	233
Obraz 36. Strona główna Związku Gmin Dorzecza Wisłoki	236
Obraz 37. Obszary działania i funkcjonowania Związku Gmin Turystycznych Pogorza Dynowskiego	237
Obraz 38. Strona internetowa Stowarzyszenia Samorządów Terytorialnych „Aglomeracja Rzeszowska”	239
Obraz 39. Zakładka „Miejski Klaster Energii” na stronie internetowej Koordynatora Klastrow Energii	239
Obraz 40. Strona internetowa Związku Miast Polskich	242
Obraz 41. Strona internetowa Stowarzyszenia Gmin Polska Sieć „Energie Cites”	242
Obraz 42. Zakładka „Youth Eco Parliament” na stronie internetowej Gminy Narol	244
Obraz 43. Ekran główny strony internetowej Urzędu Miasta Brna w angielskiej wersji językowej.....	269

21.5. Spis rysunków

Rysunek 1. Schemat budowy zsyntetyzowanego Miernika Jakości Kapitału Ludzkiego	167
Rysunek 2. Model ścieżki rozwoju partnerstw między samorządami na przykładzie MOF	249
Rysunek 3. Potencjalne grupy docelowe regionalnej polityki migracyjnej	265

22. ANEKS – MACIERZE UKAZUJĄCE PRZYPORZĄDKOWANIE PARTNERSTW PODDANYCH ANALIZIE W RAMACH METODY STUDIUM PRZYPADKU DO WYRÓŻNIONYCH MODELI WSPÓŁPRACY POMIĘDZY JEDNOSTKAMI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

22.1. Miejskie obszary funkcjonalne jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego

Lp.	Partnerstwo	Forma partnerstwa	Zakres terytorialny partnerstwa	Zakres tematyczny partnerstwa	Dobre praktyki, silne strony lub elementy wyróżniające
1.	Rzeszowski Obszar Funkcjonalny	Stowarzyszenie samorządów	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie rzeszowskim	Wielotematyczne	Wysoki poziom instytucjonalizacji Realizacja licznych projektów
2.	MOF Przemyśl	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie przemyskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Ogłoszenie otwartego naboru interesariuszy chcących wziąć udział w opracowaniu Strategii ZIT
3.	MOF Krosno	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie krośnieńskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Wyróżnienie zakładki poświęconej MOF na stronie Urzędu Miasta Krosna
4.	MOF Tarnobrzeg	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie tarnobrzeskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Przypisanie dużego znaczenia dla rozwoju całego miejskiego obszaru funkcjonalnego inwestycji związanych z Jeziorem Tarnobrzeskim
5.	MOF Stalowa Wola	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie tarnobrzeskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT
6.	MOF Mielec	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie tarnobrzeskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Zorganizowanie w formie online spotkania konsultacyjnego w sprawie opracowania strategii ZIT
7.	MOF Jasło	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie krośnieńskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Zastosowanie otwartego naboru pomysłów na projekty wpisujące się w strategię ZIT
8.	MOF Lubaczów	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie przemyskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Przeprowadzenie otwartego naboru członków Rady Programowej
9.	MOF Dębica-Ropczyce	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie tarnobrzeskim oraz rzeszowskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Przeprowadzenie otwartego naboru członków Rady Społeczno-Gospodarczej

Lp.	Partnerstwo	Forma partnerstwa	Zakres terytorialny partnerstwa	Zakres tematyczny partnerstwa	Dobre praktyki, silne strony lub elementy wyróżniające
10.	MOF Sanok-Lesko	Porozumienie międzygminne	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie krośnieńskim	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT
11.	MOF Jarosław-Przeworsk	Stowarzyszenie samorządów	Miejski obszar funkcjonalny w podregionie przemyskim	Wielotematyczne	Wysoki poziom instytucjonalizacji
12.	Metropolia Krakowska	Stowarzyszenie samorządów	Obszar metropolitalny w województwie małopolskim	Wielotematyczne	Wysoki poziom instytucjonalizacji Prowadzenie działań promujących wydarzenia odbywające się na terenie obszaru metropolitalnego
13.	Aglomeracja Kalisko-Ostrowska	Stowarzyszenie samorządów	Miejski obszar funkcjonalny w województwie wielkopolskim	Wielotematyczne	Wysoki poziom instytucjonalizacji Stworzenie duopolu o dużym potencjale ludnościowym Partycypacja we współpracy nie tylko przez samorządy gminne, ale również przez samorządy powiatowe
14.	Obszar Metropolitalny Brna	Porozumienie międzygminne	Obszar metropolitalny w Czechach	Wielotematyczne	Zawiązanie formalnego partnerstwa umożliwiającego uzyskanie wsparcia w ramach ZIT Rozbudowana strona internetowa w angielskiej wersji językowej poświęcona obszarowi metropolitalnemu Wyróżnienie w strukturze organizacyjnej urzędu miejskiego Brna biura obszaru metropolitalnego Powołanie kilku tematycznych zespołów zadaniowych w postaci grup roboczych
15.	Obszar Metropolitalny Oradei	Stowarzyszenie samorządów	Obszar metropolitalny w Rumunii	Wielotematyczne	Wysoki poziom instytucjonalizacji Członkostwo w federacji rumuńskich obszarów metropolitalnych

22.2. Partnerstwa społeczno-gospodarcze realizowane w ramach Centrum Wsparcia Doradczego jako dobre praktyki w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego

Lp.	Partnerstwo	Forma partnerstwa	Zakres terytorialny partnerstwa	Zakres tematyczny partnerstwa	Dobre praktyki, silne strony lub elementy wyróżniające
16.	Partnerstwo „Roztocze Środkowe”	Porozumienie międzygminne wspierane przez CWD	Obszar geograficzny na terenie podregionu przemyskiego oraz województwa lubelskiego o wspólnym potencjale turystycznym	Wielotematyczne ze szczególnym naciskiem na wzmacnianie potencjału turystycznego	Zrzeszanie samorządów z obszaru dwóch województw Partycypowanie w partnerstwie przez Stowarzyszenie Samorządów Euroregion Rostocze
17.	Zagłębie Ambitnej Turystyki	Porozumienie międzygminne wspierane przez CWD	Obszar geograficzny na terenie podregionu krośnieńskiego	Jednotematyczne z zakresu turystyki	Identyfikacja elementów wyróżniających obszar partnerstwa pod względem atrakcyjności turystycznej
18.	Partnerstwo Gmin Powiatu Brzozowskiego	Związek powiatowo-gminny wspierany przez CWD	Obszar funkcjonalny powiatu w podregionie krośnieńskim	Wielotematyczne	Partycypacja w partnerstwie samorządu powiatowego

Lp.	Partnerstwo	Forma partnerstwa	Zakres terytorialny partnerstwa	Zakres tematyczny partnerstwa	Dobre praktyki, silne strony lub elementy wyróżniające
19.	Partnerstwo „Gminy powiatu kolbuszowskiego”	Porozumienie powiatowo-gminne wspierane przez CWD	Obszar funkcjonalny powiatu w podregionie rzeszowskim	Wielotematyczne	Partycypacja w partnerstwie samorządu powiatowego
20.	Czwórmieście	Stowarzyszenie samorządów wspierane przez CWD	4 miasta, w tym trzy z podregionu tarnobrzeskiego (Stalowa Wola, Nisko, Tarnobrzeg) oraz 1 miasto z województwa świętokrzyskiego (Sandomierz)	Wielotematyczne	Duży potencjał ludnościowy mogący stanowić przeciwwagę dla Rzeszowa silnie absorbującego zasoby ludzkie z województwa Zrzeszanie samorządów z obszaru dwóch województw
21.	Jarosławsko-Przeworskie Partnerstwo na rzecz Rozwoju	Porozumienie powiatowo-gminne wspierane przez CWD	Obszar funkcjonalny powiatu w podregionie przemyskim	Wielotematyczne	Partycypacja w partnerstwie samorządu powiatowego Współpraca w ramach partnerstwa może stanowić potencjał do poszerzenia MOF Jarosław-Przeworsk o kolejne gminy powiatu jarosławskiego i przeworskiego
22.	ZIT Legnicko-Głogowskiego Obszaru Funkcjonalnego	Porozumienie powiatowo-gminne wspierane przez CWD	Dwubiegunowy miejski obszar funkcjonalny w województwie dolnośląskim	Wielotematyczne z położeniem szczególnego nacisku na budowę zintegrowanego systemu transportowego	Dwubiegunowy obszar funkcjonalny o dużym potencjale ludnościowym (ponad 436 tys. mieszkańców)
23.	Partnerstwo Miejski Obszar Funkcjonalny Miasta Północy	Porozumienie międzygminne wspierane przez CWD	Wielobiegunowy miejski obszar funkcjonalny w województwie świętokrzyskim	Wielotematyczne	Wielobiegunowy obszar funkcjonalny o dużym potencjale ludnościowym obejmujący północną część województwa świętokrzyskiego o długości ok. 100 km

22.3. Przykłady innych porozumień i partnerstw jako dobrych praktyk w zakresie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego

Lp.	Partnerstwo	Forma partnerstwa	Zakres terytorialny partnerstwa	Zakres tematyczny partnerstwa	Dobre praktyki, silne strony lub elementy wyróżniające
24.	Związek Gmin Dorzeża Wiśłoki	Związek międzygminny	Obszar geograficzny w podregionie krośnieńskim oraz tarnobrzeskim oraz w województwie małopolskim	Wielotematyczne ze szczególnym naciskiem na działania prowadzące do poprawy stanu środowiska	Wysoki poziom instytucjonalizacji Realizacja licznych projektów
25.	Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego	Związek międzygminny	Obszar geograficzny w podregionie rzeszowskim, przemyskim i krośnieńskim	Dwutematyczne z zakresu turystyki oraz ochrony środowiska	Zrzeszanie samorządów gminnych trzech różnych powiatów
26.	Związek Powiatowo-Gminny „Ziemia Lubaczowska”	Związek powiatowo-gminny	Obszar funkcjonalny w podregionie przemyskim	Wielotematyczne	Partycypacja w partnerstwie samorządu powiatowego Współpraca w ramach partnerstwa może stanowić potencjał do poszerzenia MOF Lubaczów o kolejne gminy powiatu lubaczowskiego

Lp.	Partnerstwo	Forma partnerstwa	Zakres terytorialny partnerstwa	Zakres tematyczny partnerstwa	Dobre praktyki, silne strony lub elementy wyróżniające
27.	Podkarpackie Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych	Stowarzyszenie samorządów	Województwo podkarpackie	Wielotematyczne	Duże stowarzyszenie zrzeszające niemal 140 jednostek samorządu terytorialnego z terenu całego województwa podkarpackiego, w tym Samorząd Województwa Podkarpackiego
28.	Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna	Stowarzyszenie samorządów	Województwo podkarpackie	Jednotematyczne w zakresie turystyki	Zrzeszanie samorządów różnego szczebla, w tym Samorządu Województwa Podkarpackiego
29.	Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemysł	Związek międzygminny	Podregion przemyski	Jednotematyczne w zakresie dziedzictwa kulturowego o potencjale turystycznym	Zintegrowane podejście do wspólnego dziedzictwa historycznego występującego na terenie gmin tworzących związek
30.	Stowarzyszenie Samorządów Terytorialnych „Aglomeracja Rzeszowska”	Stowarzyszenie samorządów	Podregion rzeszowski	Wielotematyczne	Partycypacja w partnerstwie samorządu powiatowego
31.	Mielecki Klastr Energii	Porozumienie powiatowo-gminne	Podregion tarnobrzeski	Jednotematyczne w zakresie energii	Partycypacja w partnerstwie samorządu powiatowego Nawiązywanie partnerskiej współpracy w ramach klastra z podmiotami sektora prywatnego
32.	Międzygminny Związek Zaopatrzenia w Wodę Gmin Radomyśl Wielki i Wadowice Górne	Związek międzygminny	Podregion tarnobrzeski	Jednotematyczne w zakresie zaopatrzenia w wodę	Zawiązanie partnerstwa w celu świadczenia usług społecznych
33.	Porozumienie międzygminne „Wspólny rozwój”	Porozumienie międzygminne	Podregion przemyski	Wielotematyczne	Opracowanie strategii rozwoju ponadlokalnego
34.	Związek Miast Polskich	Stowarzyszenie Samorządów	Polska	Wielotematyczne	Zrzeszanie 355 miast z całej polski Bardzo duży potencjał organizacyjny Prowadzenie partnerskiej współpracy z podmiotami administracji rządowej Realizacja licznych projektów Świadczenie różnych form wsparcia dla miast członkowskich w celu zwiększenia ich potencjału
35.	Stowarzyszenie Gmin Polska Sieć „Energie Cites”	Stowarzyszenie samorządów	Polska	Jednotematyczne w zakresie odnawialnych źródeł energii a w konsekwencji poprawy stanu środowiska	Współpraca z partnerami zagranicznymi
36.	Blue Valley – Wiślanym Szlakiem	Projekt bazujący na partnerstwie samorządów województw	Województwa: podkarpackie, mazowieckie, lubelskie, świętokrzyskie	Jednotematyczne w zakresie wzmacniania potencjału turystycznego	Dążenie do stworzenia wspólnego produktu turystycznego Nawiązywanie współpracy pomiędzy samorządami województw

Lp.	Partnerstwo	Forma partnerstwa	Zakres terytorialny partnerstwa	Zakres tematyczny partnerstwa	Dobre praktyki, silne strony lub elementy wyróżniające
37.	Stowarzyszenie Samorządów Euroregion Roztocze	Stowarzyszenie samorządów	Podregion przemyski oraz województwo lubelskie	Wielotematyczne z położeniem nacisku na wzmacnianie potencjału turystycznego	Zrzeszanie dużej liczby jednostek samorządu terytorialnego z dwóch województw Duży potencjał ludnościowy obszaru zamieszkiwanego przez ponad 550 tys. mieszkańców Udzielanie mikrodotacji w celu wsparcia lokalnych inicjatyw prowadzonych przez organizacje pozarządowe oraz grupy nieformalne
38.	Obszar Jeziora Balaton	Partnerstwo rządowo-samorządowe	Węgry	Wielotematyczne z położeniem nacisku na wzmacnianie potencjału turystycznego	Zaangażowanie we współpracę przez administrację rządową Zintegrowane podejście do rozwoju obszaru mogące służyć jako dobra praktyka w odniesieniu do wdrażania <i>Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad, Programu Strategicznego „Błękitny San”</i> oraz <i>Programu Strategicznego Rozwoju Roztocza</i>
39.	Stowarzyszenie Eurocities	Stowarzyszenie samorządów	Europa	Wielotematyczne	Zrzeszanie ponad 140 dużych miast europejskich Duży potencjał instytucjonalny
40.	„Youth Eco Parliament”	Projekt	Cztery gminy, w tym Narol z województwa podkarpackiego (lider) oraz po jednej gminie z Czech, Węgier i Słowacji	Jednotematyczne z zakresu wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego	Wzmacnianie społeczeństwa obywatelskiego poprzez skierowanie działań do młodych ludzi
41.	„Samorząd bez barier”	Współpraca nieformalna pomiędzy samorządami w wyniku uczestnictwa w projekcie	36 gmin z województwa mazowieckiego, małopolskiego oraz łódzkiego	Jednotematyczne z zakresu dostosowania samorządów dla osób ze szczególnymi potrzebami	Powstanie sieci kontaktów pomiędzy przedstawicielami samorządów biorących udział w projekcie
42.	Związek Miast Hanza	Stowarzyszenie samorządów	Europa	Wielotematyczne	Nawiązanie do wielowiekowej tradycji współpracy miast Zrzeszanie 192 miast z 16 państw Europy
43.	Związek Gmin Podkarpacka Komunikacja Samochodowa	Związek międzygminny	Gminy powiatu rzeszowskiego w podregionie rzeszowskim	Jednotematyczne w zakresie zapewnienia transportu zbiorowego	Posiadanie spółki będącej operatorem sieci komunikacyjnej